

Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta

LAIVOJEN TUOMAA LAKIA

Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat 1600-luvulla

Katja Tikka

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti
tarkastettavaksi luentosalissa P III, Porthania,
lauantaina 19. syyskuuta 2020 klo 10.

Helsingin yliopisto 2020

Helsingin yliopisto

Oikeustieteellinen tiedekunta

Työn ohjaajat

Heikki Pihlajamäki

Mirkka Lappalainen

Tarkastajat

Jari Ojala

Kaius Tuori

Vastaväittäjä

Jari Ojala

Kannen kuva

Kauppakompaniaprivilegion sinetti vuodelta 1622, Riksarkivet, Tukholma.

Copyright © Katja Tikka

Unigrafia

Helsinki 2020

Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan laatujärjestelmän mukaisesti tutkimuksen alkuperäisyys on tarkastettu Urkund system -järjestelmällä.

ISBN 978-951-51-5958-8 (nid.)

ISBN 978-951-51-5959-5 (PDF)

Isoäideilleni

ABSTRACT

SHIPPING LEGAL NORMS - Swedish Trading Companies in the Seventeenth century.

The doctoral dissertation examines the earliest Swedish Trading Companies and their administrative practices during the seventeenth century. The study focuses on two main company types: Copper Companies and Tar Companies, which represent two different and comparative entities. The objective is to understand the development of the trading companies in their political and legal context. The Copper Companies were Sweden's first experiment of companies with limited liability, and they were based on foreign models (legal transplants). Furthermore, they characterize a new kind of global trade and monetary economy. The Tar Company, founded in 1648, arose from different kind of needs. At that time Sweden was rising to become a great power in the Baltic Sea region in part because of its economic policies.

The study's methodological approach is based on analyzing the Swedish companies' position in relation to the formation of organizations and institutions as a part of Swedish state formation. As government control was strict in a mercantilist society, trading companies were required to have privileges even though they were led by individual merchants. The Swedish Crown as well as local and foreign merchants were all looking out for their own interests in the companies. The study compares the Swedish companies with company models adopted elsewhere in Europe. Moreover, it also compares the privileges of Swedish Copper and Tar Companies with each other. Company privileges are linked to the social development of the Swedish state as well.

The study reveals that the administrative and judicial environment in early seventeenth century Sweden was not yet prepared to adopt a Western European legal transplant permanently. Nevertheless, temporarily, Sweden was on the crest of a wave in adopting such legal innovations. The trading companies introduced significant reforms to Sweden, and shaped the model of the Collegium of Commerce, for instance. Later the foreign influence regarding the Tar Companies had nearly vanished from the 1640's onwards, mainly because of the rulers attempt to achieve more monarchical position.

The research results correct the former view according to which the Tar Companies were closed down and then founded again only due to economic reasons. In fact, the privileges granted by the Crown were crucial in the development of the trading companies. Company privileges were always connected to the person of the ruler. Regency governments could not grant company privileges. In addition, I claim that foreign merchants offered their models to circumvent the strict Swedish alien policy. In the end, foreign models were also essential for Sweden to manage in the rapidly changing field of international commerce.

The first Swedish trading companies were organizations aimed at controlling risks and minimizing the instability of the export trade. The study shows that legal change arose from practical needs such as the reactions of local traders. However, these legal transplants, being adopted into different legal circumstances, could not have continuity. Trading companies represent the first economic entities in Sweden, which had to be based on anonymous shares in order to succeed in the new global markets.

”En ole ikinä kuullutkaan ruotsalaisista 1600-luvun kauppakomppanioista!” oli yleisin toteamus, kun kerroin väitöskirjani aiheen. Sama reaktio oli toistunut jo kandidaatin ja pro gradu -töitteni suhteen. Historioitsijana olen halunnut tarttua haasteellisiin aiheisiin. Tätä tosin melkein kaduin väitöskirjani osalta, kun vihdoinkin saavutin omat rajani. Väitöskirja ei ole vain yksi irrallinen projekti, vaan epätasaista vuoren huipulle kapuamista. Jokainen julkaisu, kirja ja artikkeli ovat kypsyttäneet ajatteluani ja tuoneet lähemmäksi väitöskirjan viimeisen luvun viimeistä lausetta. Onneksi tätä mutkikasta ja kumpuilevaa tietä ei ole tarvinnut kulkea yksin - en olisi siihen pystynytäkään. Koska kykyihini on uskottu, olen saanut olla mukana professori Heikki Pihlajamäen johtamassa hankkeessa *The Making of Commercial Law: Common Practices and National Legal Rules from the Early Modern to the Modern Period*. Työskentelin projektissa ensin tutkimusavustajana ja myöhemmin pienen hetken väitöskirjatutkijana. Suurin kiitokseni kuuluukin Heikille, joka on myös toiminut väitöstyöni ohjaajana. Hän on tutustuttanut minut projektin puitteissa kansainväliseen tutkijayhteisöön sekä luottanut kykyihini projektinsa yhteisjulkaisun toimittajana. Pihlajamäki vaikutti suuresti siihenkin, että olin vierailevana tutkijana Max Planck instituutissa Frankfurtissa keväällä 2019.

Toisena ohjaajanani toimineelle yliopistonlehtori Mirkka Lappalaiselle olen kiitollinen neuvoista oman tekstin kriittisessä tarkastelussa sekä perehdyttämisestä 1600-luvun tutkimuksen monimutkaiseen maailmaan. Esitarkastajiani kiitän huolellisesta paneutumisesta tutkimukseeni. Professori Jari Ojalalle lämmin kiitos taloushistoriallisesta tarkkanäköisyydestä työni kommentoinnissa. Ojala on ystävällisesti suostunut myös toimimaan vastaväittäjänä. Toiselle esitarkastajalle professori Kaius Tuorille olen erityisen kiitollinen oikeudellisten näkökulmien syventämisestä työni viimeistelyvaiheessa. Oikeustieteellinen tiedekunta on laajentanut yhteiskuntahistoriallista ymmärrystäni kattavammin kuin olisin koskaan voinut etukäteen aavistaa. Professori Jukka Kekkosen kiitokset asiantuntevista kommentteista väitöskirjani käsikirjoituksesta. Olen saanut esitellä tutkimustani Kekkosen oikeushistorian jatkokoulutus- ja tutkijaseminaarissa. Kiitokset kaikille siellä työtäni kommentoineille. Professori Mia Korpiolaa kiitän innostavasta ja rohkaisevasta palautteesta käsikirjoituksestani. Yliopistonlehtori Liisa Nieminen on vuosien ajan ohjannut minua apurahoihin ja muihin käytännön asioihin liittyvissä pulmissa, mistä suuri kiitos. Lisäksi kiitän dekaani Pia Letto-Vanamoja, joka on mahdollistanut ensiluokkaiset työskentelyolosuhteet Porthaniassa työhuoneen muodossa.

Humanistisen tiedekunnan puolelta kiitän dosentti Mikko Huhtamiestä mahdollisuudesta toimia projektinsa tutkimusavustajana sekä ensikosketuksesta komppanioihin ja merihistoriaan. Kiitokset lausun myös Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkijaseminarilaisille. Seminaarin vetäjät professorit Anu Lahtinen, Niklas Jensen-Eriksen, Juha Siltala ja yliopistonlehtori Maiju Wuokko ovat antaneet teräviä huomioita teksteistäni. Erityiskiitokset vielä Elina Maaniitylle, Jaakko Björklundille, Esa Ruotsalaiselle ja Eeva Kotiojalle työni lukemisesta ja kallisarvoisesta palautteesta. Kiitän vilpittömästi kaikkia muitakin seminaarissa työtäni kommentoineita.

Lisäksi professori Laura Kolbe on tukenut akateemisen urani etenemistä monin tavoin, mistä olen tavattoman kiitollinen. Saman kiitoksen ansaitsee myös emeritus professori Matti Klinge.

Ensimmäisinä vuosina historian laitoksella tärkeinä esikuviani toimivat professorit Markku Kuisma ja Panu Pulma, joilta opin mitä historian tutkimus on. Pihlajamäen projektissa olen saanut myös tutustua professori Marko Lambergiin sekä tutkijatohtori Ulla Ijäkseen, joita kiitän huonetoiveruudesta ja antoisista keskusteluista.

Tutkimuskentällä koin alussa olevani aiheineni kovin yksin, kunnes tutkijatohtori Kaarle Wirta jakoi kiinnostukseni tervakomppanioihin. Sydämellinen kiitos loputtomasta kannustuksestasi. Kiitokseni myös Henri Hannulalle. Enpä olisi uskonut, että yliopisto-opiskelun ensimmäisten viikkojen fuksiaisryhmäläisyytemme jalostuu syvällisiksi keskusteluiksi 1600-luvun tervakaupasta. Kaarle ja Henri – mikä ilo! Lämmin kiitos myös Johanna Pankakoskelle tuesta ja ystävyydestä. Oikeushistorian oppiaine on tarjonnut mitä mainioimman yhteisön väitöskirjan tekoon. Kiitokset yhteisistä tärkeistä hetkistä Marianne Vasara-Aaltonen, Ilja Kokkonen, Aura Kostainen, Katariina Simonen, Jussi Sallila, Juhana Salojärvi, Markus Kari, Toni Malminen ja Pauno Soirila. Tiedekuntamme tutkimusavustaja Enna Hakala on myös ystävällisesti auttanut teknisissä pulmissani.

Onnekseni olen löytänyt tutkimukselleni rahoittajia, jotka ovat mahdollistaneet työskentelyni yhteensä kolmen ja puolen vuoden ajan. Kiitän tutkimusapurahoista Kanslianeuvos Kaarle Koskimiehen ja Irma Koskimiehen stipendirahastoa, Suomen Kulttuurirahastoa, Niilo Helanderin säätiötä, Olga ja Kaarle Oskari Laitisen säätiötä sekä Eino Jutikkalan rahastoa. Näiden lisäksi olen saanut Helsingin yliopiston Humanistis-yhteiskuntatieteellisen tutkijakoulun myöntämää matkarahaa ja loppuunsaattamisapurahaa. Tukholmaan suuntautuneita arkistomatkojani ovat rahoittaneet Oskar Öflundin säätiö sekä Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto.

Lopuksi kiitän kaikkia muita kannustavia kollegoita, rakkaita ystäviäni sekä perhettäni korvaamattomasta tuesta. Erityiskiitos kotijoukoilleni Mikolle ja Lilialle, joiden kursailematon kritiikki ja tuki tekstini sekä koko projektin suhteen on pitänyt jalkani tukevasti maankamaralla sekä hillinnyt erilaisten tilanteiden kriisiytymistä.

Omistan väitöskirjani edesmenneille isoäideilleni, joiden tarinankerronta herätti kiinnostukseni historiaan jo lapsena. Kiitos molempien, minulla on myös henkilökohtainen yhteys tutkimusaiheeseen. Äidinäitini kautta minussa virtaa 1600-luvun valloniverta. Niiden vallonikäsityöläisten, jotka Louis De Geer kutsui kehittämään ruotsalaista teollisuutta. Isänäitini myötä taas olen kainuulaisten tervanpolttajien, Tervo-suvun jälkeläinen. Tervot polttivat tervaa 1600-luvulla ensimmäisten tervakomppanioiden aikana. Tervanpolto piti heidät elossa nälkävuosinakin. Historian tuulia haistellessa minulla on vahva tunne, että tämän tutkimuksen oli pakko toteutua. Silta menneisyyteen on aina ollut olemassa ja tämä yhdistää minut siihen. Olenkin kokenut tekeväni tätä tutkimusta kaukaisten esi-isieni hiljaisella ja kenties jopa hieman ylpeällä hyväksynnällä.

Porthaniassa koronakeväänä 2020

Katja Tikka

SISÄLLYS

ABSTRACT	IV
ESIPUHE.....	V
SISÄLLYS	VII
I JOHDANTO	1
<i>Johdatus aiheeseen.....</i>	<i>2</i>
<i>Aiempi tutkimus.....</i>	<i>5</i>
<i>Tutkimuksen tavoitteet.....</i>	<i>10</i>
<i>Lähdeaineisto ja 1600-luvun tutkimuksen haasteet.....</i>	<i>14</i>
<i>Kauppakomppaniat tutkimuskohteena</i>	<i>19</i>
<i>Metodit, termit ja teoriat.....</i>	<i>22</i>
II KUPARI JA ENSIMMÄISET KOMPPANIAM (n. 1600–1630)	32
RUOTSIN TALOUSPOLITIikka JA GÖTEBORGIN KAUPPAKOMPPANIA	32
<i>Pohjolan merkantilistinen talousmalli</i>	<i>33</i>
<i>Ruotsin talouspoliittisia työkaluja</i>	<i>36</i>
<i>Göteborg - kuninkaan ja alankomaalaisten yhteinen projekti</i>	<i>40</i>
<i>Haasteelliset alkuvaiheet.....</i>	<i>43</i>
<i>Göteborgin kauppakomppania 1607.....</i>	<i>45</i>
GÖTEBORGISTA TUKHOLMAAN	49
<i>Ulkomaankaupan lainsäädäntö ja alankomaalaiset.....</i>	<i>50</i>
<i>Sodan tuoma talousahdinko synnytti komppanian.....</i>	<i>52</i>
<i>Vuoden 1615 kauppakomppania oikeussiirrännäisenä.....</i>	<i>55</i>
<i>Johdon ohjeistus ja reseptio Euroopasta</i>	<i>58</i>
JOHTOTÄHTENÄ KUPARI	64
<i>Kupariprivilegio 1619 – ensimmäinen kotimainen hanke</i>	<i>65</i>
<i>Kruunun motiivit ja ”komppaniaoikeus”.....</i>	<i>70</i>
<i>Ruotsin komppaniam osana eurooppalaista komppaniaperhettä</i>	<i>76</i>
ETELÄINEN KOMPPANIA JA GLOBAALIN KAUPAN UNELMA	79
<i>Alankomaalaisten avulla isompiin haasteisiin.....</i>	<i>79</i>
<i>Eteläisen komppanian privilegio 1626.....</i>	<i>82</i>
<i>Privilegio oikeussiirrännäisenä</i>	<i>85</i>
<i>Pääoman keruu.....</i>	<i>89</i>
<i>Komppanian talous ja moderni osakkuus.....</i>	<i>90</i>
<i>Osakkaita suurkauppiaista leskirouviin</i>	<i>92</i>
KUPARIKOMPPANIOIDEN SEKAVAT LOPPUVAIHEET	96
<i>Rautakomppaniahaaveet ennakoivat sotaa</i>	<i>96</i>
<i>Fuusioituminen ja uusi monopoli 1628.....</i>	<i>100</i>
<i>Sota-ajan laivakomppania 1629.....</i>	<i>102</i>
<i>Poukkoileva kehitys 1630-luvulla.....</i>	<i>104</i>
ENSIMMÄISEN KOMPPANIAKAUDEN YHTEENVETO	109
<i>Taloudellisia huomioita.....</i>	<i>109</i>

<i>Kuparikomppanioiden privilegiokehitys</i>	111
<i>Kuparikomppaniat oikeussiirrännäisinä</i>	114
III TERVAKAUPPA TAIVUTETAAN KOMPPANIAMALLIIN (1648–1712)	118
TERVAN VETOVOIMA	118
<i>Tervanviennin verkosto</i>	119
<i>Vientisäädökset ennen komppanioita</i>	120
<i>Monopolisoinnin ensiaskeleet</i>	124
ENSIMMÄINEN TERVAKOMPPANIA SEKOITTI SUOMEN KAUPUNGIT	128
<i>Tervaprivilegio 1648</i>	128
<i>Joustamaton ja yksipuolinen - kuin monopoli</i>	131
<i>Privilegion oikeudellinen syntytausta</i>	134
<i>Viipuri vastaan tervakomppania</i>	137
<i>Valitukset synnyttivät uutta säädöstä</i>	141
<i>Euroopan talouskilpailu kiteytyi kauppakomppanioissa</i>	145
LÄHIALUEIDEN TERVAKAUPPA	149
<i>Gotlannin tervakomppania 1649</i>	149
<i>Gotlannin päivitetty tervaprivilegio</i>	151
<i>Venäjän tervantuotantoa Ruotsin naapurissa</i>	154
KRIISIT HAASTOIVAT HALLINTAA	157
<i>Kiristynyt kilpailu uudisti johtoa</i>	158
<i>Kauppakollegio luo kauppaoikeutta vuodesta 1651</i>	160
<i>Tervakauppasääntö 1654 ja päivitetty privilegio</i>	164
<i>Komppanian taloushaasteet ja kruunun painostus</i>	167
<i>Norlannin tervakomppanian tulevaisuus - lakkauttaako vai ei?</i>	170
TERVAKOMPPANIOIDEN TOINEN VAIHE	174
<i>Tervakaupan uusi kontrolli 1661</i>	175
<i>Valitukset jalostivat maksukäytänteitä</i>	178
<i>Tervan tuotannon ohjeistuksia</i>	181
<i>Käytännöt ja ulkomaiset vaikutukset muokkasivat säädöksiä</i>	184
<i>Kauppakollegion vahvistuva rooli</i>	187
KOHTI AURINGONLASKUA	191
<i>Valitusten virta – toimivan lainsäädännön etsintää</i>	192
<i>Johtajat, hallinto ja talous</i>	196
<i>Tervaprivilegio 1672 - vastaus haasteisiin</i>	198
<i>Ylitsepääsemättömät ongelmat</i>	201
<i>Loppuvaiheet - Viimeinen tervakorporaatio tervaseura 1689–1712</i>	204
PÄÄTELMIÄ KOMPPANIOISTA	208
<i>Tervakomppanioiden laaja kaari</i>	208
<i>Tervaprivilegiot viennin ja hallinnon ristivedossa</i>	210
<i>Kupari- ja tervakomppanioiden vertailu</i>	215
<i>Ruotsin kauppakomppaniat kansainvälisessä kontekstissa</i>	218
IV JOHTOPÄÄTÖKSET	222

TAULUKKO 1.....	228
LIITE 1.....	229
LIITE 2.....	231
V LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	232
ARKISTOLÄHTEET	232
SÄHKÖISET LÄHTEET	234
PAINETUT LÄHTEET.....	235
KIRJALLISUUS	236

I JOHDANTO

Alussa olivat perhe ja leipä.

Perhekunta jakoi keskenään yhteisen leivän.

Latinan sana cum tarkoittaa yhdessä ja panis leipää.

Varhaisimmat yhtiöt olivat perheyhtiöitä eli komppanioita.

Compagnia-sana siirtyi tarkoittamaan kauppakomppanioita.¹

Kauppakomppanioiden alkuperä synnytti kiistaa Leidenin yliopistossa kokoontuneen kollokvion kesken. Kollokvio² oli perustettu kartoittamaan Euroopan laajenemisen historiaa. Sen toimesta julkaistiin vuonna 1981 teos *Companies and Trade*, jonka teemana oli kauppa ja komppaniat. Kymmenen vuotta aiemmin kollokvion keskusteluissa oli ilmennyt kaksi eriävää näkemystä. Välimeren alueen historiaan perehtyneen professori Robert Mantran käsitys oli, että kauppakomppanioiden ensimmäiset versiot esiintyivät Välimerellä. Hänen teoriassaan alueella tapahtui 1500-luvun alussa jotakin merkittävää. Raaka-aineiden myynti siirtyi lyhyessä ajassa yksityisiltä kauppiailta kauppiasryhmille, mitä valtiolta tuki. Mantra esitti, että sama toistui noin sadan vuoden kuluttua Luoteis-Euroopassa.³

Taloushistorian professori Peter W. Klein oli eri mieltä. Hän näki teoriassa perustelemattomia aukkoja: olivatko Englannin ja Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppaniat 1600-luvun alussa todellakin kopioita Välimeren komppanioista? Pohjautuivatko varhaiset osakeyhtiömallit siis aiempien kauppiasseurojen perinteeseen? Jos näin oli, missä olivat eteläeurooppalaisten yhtiöiden ympärille muotoutuneet pankkiirien, rahoittajien ja suurkauppiaiden verkostot. Mantra kumosi Kleinin argumentaation toteamalla Välimeren kauppakomppanioiden syntyneen kasvaneiden puolustustarpeiden ja muuttuneen merenkäynnin tuloksena, eikä osana talouskehitystä.⁴

Keskustelu kauppakomppanioiden synnystä, luonteesta ja oikeudellisista piirteistä on laajentunut Mantran ja Kleinin keskustelun jälkeen. Kysymyksenasettelut ovat avartuneet koskemaan esimerkiksi yksilön ja yhteisön välisiä suhteita globaalien merivaltioiden rakenteissa. Esillä on ollut teorioita verkostojen kehittymisestä sekä niiden ylläpitämisestä luonteesta, joka läpäisi niin uskonnolliset ja kansalliset erot kuin valtioiden poliittiset tavoitteetkin. Edelleen keskustelu on

¹ Etymologiasta: Amend-Traut 2016, 108; Braudel 1982, 436; Petit 2016, 23–24.

² The Centre for the History of European Expansion.

³ Blussé & Gaastra 1982, 3–4.

⁴ Klein 1981, 18.

polveutunut käsittelemään komppanioita eräänlaisina epävirallisina valtiovallan edustajina, jotka eivät vain harjoittaneet globaalia kauppaa.⁵ Oheisten argumenttien rinnalla esiintyy oikeushistoriallinen näkökulma, jossa tutkitaan kauppakomppanioiden luomia juridisia toimintaympäristöjä. Kontrolloitu toimintamalli ja yhteiset pelisäännöt olivat menestyneiden korporaatioiden ehto. Oikeudelliset muutokset hallitsivat kauppakomppanioiden kehitystarinaa siksikin, etteivät komppaniat edustaneet paikallista ja vakiintunutta oikeusperinnettä. Samanaikainen akateemisen oikeustieteen nousu sekä luonnonoikeudellinen ideologia vaikuttivat 1600-luvun komppaniasäädöksiin, joiden luonne heijasteli yhteisöjen ja oikeusnormien välistä rakennelmaa.⁶

Käsillä oleva väitöskirja tarkastelee edellä mainittuja elementtejä. Oikeudellinen muutos ilmenee selväpiirteisimminkin oikeuden reseptiossa, mitä kauppakomppaniat edustivat. Niiden organisaatiomalleja kopioitiin lyhyen ajan sisällä lähes kaikkien eurooppalaisten valtioiden kesken. Tutkin väitöskirjassani kauppakomppanioiden roolia uuden ajan alun hallinnossa, muualta lainattujen esikuvien puitteissa.

Johdatus aiheeseen

Ruotsin vientitalouden kolme päätuotetta 1600-luvulla olivat kupari, rauta ja terva. Niiden osuus kattoi lähes 90 prosenttia maan viennistä.⁷ Tämä on ensimmäinen tutkimus, jossa käsitellään näiden tuotteiden organisointia ja sen kehitystä oikeushistorian näkökulmasta. Ulkomaalaiset kauppiaat ovat keskeinen osa tätä yhtälöä, jossa Ruotsi ja Suomi yhdistyivät osaksi globaalin kaupan verkostoa.

Kehityskulun taustalla oli Euroopan sydänkeskijällä alkanut nopeatahtinen taloudellinen kasvu. Sen myötä kaupalliset korporatiiviset yksiköt ilmestyivät osaksi oikeudellista ympäristöä. Syntyi tarve uusille säännöille. Tällaisia olivat kaupan korporaatioiden hallinnolliset säädökset, joiden tueksi kehitettiin erilaisia talousinstrumentteja, kuten juoksevia velkakirjoja tai merivakuutuksia. Kirjoittamattomat tavat ja säännöt vakiintuivat asteittain kirjallisiksi sopimuksiksi. Ne turvasivat osapuolten välisiä suhteita, mikä oli askel kohti tasavertaisempaa ja toimivampaa kauppaa. Yliopistoista levinnyt mannermainen oppinut oikeus tuki talouden edistystä, vaikka tapasidonnaiset paikalliset kauppaoikeudet olivat vielä pitkään voimissaan. Lisäksi keskiaikainen kristillisistä arvoista ammentanut ajattelumaailma kyseenalaisti ammattimaisen kaupan mahdollisten epäeettisten keinojen takia. Kaupankäynnin vakiinnuttua kirkkokin tunnusti sen yhteisöllisen hyödyllisyyden.⁸

Eurooppalaisten kaupunkien verkostot muovaantuivat keskiajan vuosisatoina löyhähköistä kokonaisuuksista vaikutusvaltaisiksi paikallisyhteisöiksi, killoiksi ja muiksi kaupan korporaatioiksi. Alueellista laajentumista toteutettiin taloudellisten resurssien puitteissa. Keskittynyttä valtaa vahvistettiin institutionaalisilla etuoikeuksilla, joita hallitsijat myönsivät korkeimmille säädylle.

⁵ Polónia ja Antunes 2017, 7–9.

⁶ Watson 1991, 71.

⁷ Karonen 2014, 145–147; Villstrand 2011, 436–437; Kuisma 2006, 29–34.

⁸ Rūfner 2018, 301; Pihlajamäki, Mäkinen ja Varkemaa, 43–44 ja 138–139; Letto-Vanamo 1998, 22–23, 50.

Korporaatioiden ammattisäätyperusteiset oikeudet korvautuivat hallitsijoiden myöntämällä henkilökohtaisilla erioikeuksilla eli privilegioilla.⁹

Hansaliitto viitoitti tietä Pohjois-Euroopan ensimmäisille juridisesti määritellyille korporatioille. Ruotsalaisissa kaupungeissa kauppa oli luvanvaraista ja perustui porvarioikeuksiin. Yhtenäiseltä vaikuttava kauppiassääty oli useasti ulkokuorta, kun jäsenten lähtökohdat olivat varsin erilaisia. Yhteisöt olivat elinvoimaisia ja muutosherkkiä. Pohjolassa feodalismi ei lukinnut yhteiskunnan kehitystä kuten muualla Euroopassa, siksin Ruotsin kaupankäynti sopeutui keskusvallan alaiseen talousjärjestelmään aikaisemmin.¹⁰ Ruotsalaisen kauppaoikeuden luonne oli pitkään maanlakeja täydentävää. Esimerkiksi kaupunkien keskustorit olivat keskeisiä kaupunkimuodostuksen kiintopisteitä, joihin oikeudellinen kehitys linkittyi torioikeutena.¹¹ Ruotsin ensimmäiset kaupungit, kuten Sigtuna, taas syntyivät kirkkojen¹² läheisyyteen usein osana hansaverkostoa. Varhaisimpia paikallisia kaupunkilakeja 1200-luvun lopulla edusti Tukholmassa sekä Lödösessa käytetty *Björköa*-oikeus.¹³

Ruotsin ensimmäiset *yleislait* säädettiin 1300-luvun puolivälissä, minkä myötä vanhat maakuntalait jäivät asteittain käytöstä. Kruunun alaiset oikeuskomissioiden asettamat yleisluontoiset lait olivat voimassa kahdella sektorilla: kaupungeissa kaupunkilakeina ja maaseudulla maanlakeina. Kruunun säädökset edustivat ylhäältä saneltua oikeutta, jotka syrjäyttivät paikallista tapaoikeutta ainakin yleisellä tasolla.¹⁴ 1500-luvulla oli paikoin käytössä Visbyn merioikeus, jossa oli vaikutteita Lyypekin kaupunkilaista sekä amsterdamilaisesta merenkulkujärjestyksestä. Kyseessä ei vielä ollut kaupan säädös, vaan vasta vuoden 1667 merilaki sisälsi täsmällisempiä säädöksiä.¹⁵

Ruotsi irtautui 1500-luvun alussa Tanskan johtamasta Kalmarin unionista¹⁶, mikä lisäsi valtiollista päätöksentekoa taloudessa. Taloudellista riippumattomuutta se ei silti tuonut, sillä kauppasuhteet ulkomaille muodostivat yhä valtiontalouden perustan. Ruotsi oli nopeasti mukana Keski-Euroopan korporatiokemityksessä, kun uuden ajan alussa jo vuonna 1605 neuvoteltiin modernin kauppakomppanian kokoamisesta Göteborgin perustamisen yhteydessä. Komppanioiden kompuroivien alkuvaiheiden jälkeen ne keskittyivät pääasiassa kuparinvientiin. Ruotsin mannertenvälinen kauppa otti ensiharppaukset eteläisessä komppaniassa ja Afrikka-komppaniassa

⁹ Dahl 1998, 35; Ogilvie 1997, 449; Habermas 2004, 43.

¹⁰ Kallioinen 2000, 266–269.

¹¹ Schück 1926, 21–23, 249.

¹² Juhlapyhien eli kirkonmessujen yhteydessä pidetyt markkinat olivat kaupan ensimmäisiä virallisia muotoja.

Esimerkiksi kynttilänpäivän messu mainittiin Gotlannin kauppakomppanian hansavaikutteisessa privilegiossa vielä vuonna 1651. 15.11.1650 päivätty komppanian johtajien laatima kirje, Tjärükompäniet och Förnyade tjärükomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

¹³ Pihlajamäki 2018, 809; Modéer 1997, 54–55; Schück 2014, 176–177, 183, 333.

¹⁴ Korpiola 2018, 400–401.

¹⁵ Sweriges Rikets Siö-lagh 1667. Modéer 1984, liite sivuilla 177–184; Tikka 2014, 9. Katso myös Hurmevirta, Hellevi 1659: Visby sjörätt. Michael Agricolus översättning från tyska till svenska. Laudaturavhandling vid Helsingfors universitet.

Visbyn merilaki: <http://www.admiraltylawguide.com/documents/hanse.html>.

¹⁶ Kalmarin unioni oli Tanskan, Norjan ja Ruotsin yhteinen 1300-luvun lopulla perustettu liitto, jonka tarkoituksena oli kilpailla Hansaliiton kanssa. 1400-luvun aikana varhaiset maakohtaiset kuninkaalliset nousivat valtaan, kuten Oldenburgit Tanskassa, ja unionin heikkeni vallan jakaantuessa. Glete 2000, 116–117.

Unioni kesti vuoteen 1523 asti, Pihlajamäki 2004, 118.

vuosisadan alkupuoliskolla. Myöhemmin 1600-luvun keskipaikkeilla tervakomppaniat jatkoivat tiettyihin vientiartikkeleihin perustuvaa liiketoimintaa.¹⁷

Kupari- ja tervakomppaniat muodostivat 1600-luvulla kaksi erillistä ja eriaikaista komppaniaryhmittymää, joiden avulla kruunu kontrolloi raaka-ainelähtöistä vientiä. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan näiden hallintoa ja siinä sovellettuja oikeudellisia työkaluja. Kauppakomppanioiden kehitys nivoutuu 1600-luvun yhteiskunnallisiin muutoksiin, joita tapahtui esimerkiksi tieteessä ja valtiokäsitteen synnyssä taustanaan kosmopoliittinen toimintaympäristö. Valtaosa komppaniatutkimuksesta kietoutuukin taloushistorian lisäksi merihistorian teemoihin. Merenkulun parannukset ja siirtomaiden perustaminen uudistivat kaupan luonnetta. Lähialueiden kauppa laajeni nopeasti mannertenväliseen vaihdantaan, mikä synnytti uudenlaisen rahatalouden. Toisen teorian mukaan eurooppalaisten levittäytyminen maanosansa ulkopuolelle vakiinnutti hallitsijavetoista taloutta, mikä edisti kiinteää valtiomuodostusta.¹⁸ Kauppakomppaniat toimivat kokonaisuudessa eräänlaisina siltoina, jotka liittivät Ruotsinkin globaaliin kehitykseen.

Kauppakomppanioiden synty nivoutuu hallintopoliittisen ympäristön ja yhteiskuntarakenteen muotoutumiseen. Ruotsin 1600-luvun sääty-yhteiskuntaa ylläpiti sosiaalinen hierarkia, jossa kruunun myöntämällä privilegioilla oli tärkeä rooli. Komppaniaorganisaatiot perustuivat privilegioihin, joiden tarjoamat puitteet olivat jähmeitä ja usein heikosti toimivia. Keski-Euroopasta lainatut esikuvat olivat syntyneet sikäläisissä, Ruotsista poikkeavissa olosuhteissa. Hallintorakenteiden ja talouden erot aiheuttivat monenlaisia reaktioita. Kaarle XI:n reduktio katkaisi vuosikymmeniä kestäneen omaisuuden keskittymisen aatelille, mikä esimerkiksi väritti tervakomppanioiden toimintaa 1600-luvun lopulla.¹⁹ Kauppakomppanioiden kehitystä ei voida tarkastella ilman sen suhdetta samanaikaisesti muuttuvaan ympäristöön.

Tutkimusaihe liittyy läheisesti myös 1600-luvun sotahistoriaan. Ruotsi sijaitsi vahvojen valtioiden ympäröimänä, kun idässä oli Venäjä ja lounaassa Tanska. Etelässä Itämeren takana sijaitsi Puola sekä rykelmä elinvoimaisia entisiä hansakaupunkeja. Asetelma oli puolustuksellisesti haastava. Tanskalle hävityt sodat 1600-luvun alussa olivat Ruotsin valtiokehityksen käännekohta, kun sen oli selviydyttävä sotakorvauksista. Lisäksi Ruotsin armeija soti Liivinmaalla Puolaa vastaan menestyksekkäästi. Tanska ja Ruotsi sopivat rauhasta lopulta vuonna 1628. Tuoreet liittolaiset olivat kuitenkin nopeasti kasvotusten keskieurooppalaisten uhkien kanssa.²⁰ Eurooppaa ruhjonut kolmikymmenvuotinen sota liittyi talouskilpailuun ja vastareformaatioon. Siirtomaat ja kaukokaupan otolliset näkymät toivat taisteluihin omat yllykkeensä. Ruotsikin ajautui mukaan suursotaan vuonna 1629, eikä edes Kustaa II Aadolfin kaatuminen Lützenissä 1632 heikentänyt maan menestystä.²¹ Kauppakomppanioiden toiminta sen sijaan vaikeutui merenkulun turvattomuuden takia.

Westfalenin rauha lopetti kolmikymmenvuotisen sodan vuonna 1648, mutta kestäväää sovintoa se ei taannut. Rauha kuitenkin aloitti perinteen, jossa rauhansopimukset olivat modernin valtiojärjestelmän uudenlaisia kulmakiviä. Ne loivat valtioiden välisen sopimisen mallia ja kehittivät

¹⁷ Nováky 1990, 34–37; Villstrand 2011, 90.

¹⁸ Glete 2000, 3–4.

¹⁹ Roberts 1979, 7; Kujala 2010, 8.

²⁰ Lappalainen 2005, 28–29; Roberts 1979, 7.

²¹ Wills 2009, 132; Villstrand 2011, 143–155.

neuvottelu- sekä sopimuskulttuuria.²² Ruotsille rauha oli suurvaltapoliittisesti merkittävä, koska siinä maan miehittämät pohjoissaksalaiset alueet yhdistettiin virallisesti voimistuvan valtion osaksi. Vuonna 1660 Ruotsiin liitettiin vielä Skoonen alue, minkä jälkeen valtakunta oli laajimmillaan. Ruotsi oli noussut Itämeren rantojen herruuteen.

Taloudelliset tavoitteet ohjasivat Ruotsin suurvaltapoliittikkaa, mikä näkyi merkantilistisen ideologian soveltamisena. Tähtäimessä oli viennin kasvu ja tuonnin minimointi, mihin pyrittiin tulleilla, tuontikielloilla sekä monopoleilla.²³ Varhaisimmat yhtiömallit syntyivät globaalin kaupan tarpeista. Usein ne korvasivat entisiä kumppanuuksia, mutta toimintaa viriteltiin uusillakin alueilla. Englantilaiset ja alankomaalaiset kehittivät Aasiaan suuntautuneen kaupan malleja Itä-Intian kauppakomppanioissaan.²⁴ Ruotsilla ei ollut yhtä merkittävää roolia 1600-luvun siirtomaapolitiikassa, kuten esimerkiksi Alankomailla. Silti Ruotsi oli osa kehityskulkua, jota ohjasi siirtomaiden synnyttämä maailmantalouden kasvu. Kauppakomppanioita perustettiin pian lähes kaikkialla Euroopassa, kuten Ruotsissa, jossa komppaniamalleja ryhdyttiin istuttamaan luonnonvarojen vientiin. Tutkimukseni perusteella ruotsalaisilla kauppakomppanioilla oli rooli Ruotsin talouden uudistajina ja Pohjolan suurvallaksi nousussa osana 1600-luvun valtiokehitystä. Ennen kaikkea komppaniat todistavat reseptiosta, joka satoi Ruotsin eurooppalaiseen oikeusperinteeseen.

Aiempi tutkimus

Kansainvälinen kauppakomppaniatutkimus on kattavaa. Oikeushistoriallisen tutkimuksen lisäksi tutkimusta on tehty talous-, instituutio- ja yhteiskuntahistorian aloilla.²⁵ Toisaalta tutkimusaiheet ovat tyypillisesti painottuneet suppeahkoihin lähtökohtiin tai suurvaltapoliittisiin kysymyksiin. Tavanomaisia teemoja ovat esimerkiksi olleet Espanjan, Alankomaiden ja Englannin keskinäiset kilpailuasetelmat.²⁶ Vanhempaa tutkimusta²⁷ taas on usein leimannut mahtipontinen eksoottisen aiheen ihailu, kun 1600-luvun Itä-Intian kauppakomppaniat tekivät matkoja mystiseen Aasiaan. Tällainen tutkimus värittää vieläkin yleisiä käsityksiä kauppakomppanioista. Suuren yleisön kiinnostus on sekin ohjannut tutkijoiden aihevalintoja. Tästä syystä kauppakomppanioiden tuorein tutkimus Ruotsissakin koskee lähinnä 1700-lukua, jolloin Ruotsin Itä-Intian kauppakomppania oli menestyksekkäs. Sen alukset tekivät vuosina 1766-1784 Göteborgista Kiinaan useita kauppamatkoja.²⁸

Ruotsalaista tutkimusta rajoittavat paikoin heikosti säilyneet lähteet varsinkin 1600-luvun osalta, kun 1700-luvulta säilynyt materiaali on runsaampaa talous- ja poliittishistoriallista aineistoa.

²² Lesaffer 2012, 92–93; Lesaffer 1997, 71–72.

²³ Lappalainen 2014, 16–17 ja 236–238; Rodén 1999, 120–124.

²⁴ Hawk 2016, 238; Pettigrew ja Veevers 2019, 10–12.

²⁵ Katso esimerkiksi: North, Douglass C.: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge University Press, Cambridge 1990; Kallioinen, Mika: *The Bonds of Trade. Economic Institutions in Pre-modern Northern Europe*, Cambridge scholars 2012; Rossi, Guido: *Insurance in Elizabethan England. The London Code*. Cambridge University Press 2016.

²⁶ Moreira, Eloranta, Ojala ja Karvonen 2015, 105–106.

²⁷ Vanhemmalla tutkimuksella tarkoitetaan 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tehtyä tutkimusta. Havainnollinen esimerkki on Morse, Hosea Ballou: *The chronicles of the East India Company, trading to China 1635–1834*. Oxford, Clarendon Press 1926.

²⁸ Lunelund 2008, 14–15.

Siksipä näiden kahden vuosisadan välinen juopa on tutkimuksellisesti huomattava. Tämä näkyy myös kansainvälisessä tutkimuksessa, jossa vertailu ruotsalaiseen tutkimukseen on ollut vähäistä. Koska kansainvälinen tutkimus on usein vain välillisesti Ruotsia koskevaa, seuraavassa arvioidaan sitä yleisellä tasolla.

Komppaniatutkimuksen lähtökohdat ovat yleisimmin talouspoliittisissa uudistuksissa, joita 1600-luku tarjosi runsaasti. Adam Smithin mukaan ihmiskunnan kaksi merkittävintä tapahtumaa olivat Amerikan mantereen löytäminen ja Hyväntoivonniemen kiertävän meritien saavuttaminen Aasiaan.²⁹ Myöhemmät teoriat ovat esittäneet, että mukaan ihmisten tarve valloittaa ja hallita ovat olleet ihmiskunnan säilymisen ja kulttuurisen edistymisen ehto. Ruotsinkin on katsottu olleen tässä kehityksessä mukana: valloittamassa Suomea 1000-luvun alussa ja myöhemmin 1600-luvulla Itämeren ympäristöä. Kehitys ja vaurastuminen eivät voi toteutua lisäresursseilla, joita aluelajennukset tarjoavat.³⁰

Viimeaikaisin oikeushistoriallinen komppaniatutkimus painottuu kahteen teemaan. Keskustelu keskiaikaisen kauppaoikeuden (*lex mercatoria*) synnystä ja olemuksesta on kiinnostanut tutkijoita. Emily Kadensin ja Edda Frankotin mukaan kauppiaskäytännöt ja paikallinen oikeus sekoittuivat alati keskenään. Varhainen kauppaoikeus on havainnollinen esimerkki tällaisesta tapaoikeuden sekä muiden oikeuslähteiden symbioosista.³¹ Albrecht Cordes on taas argumentoinut, ettei kauppaoikeutta voida sitoa paikalliseen, alueelliseen tai kansalliseen historiaan kaupan liikkuvan luonteen vuoksi. Keskiaikainen kauppaoikeus on siksi meidän aikamme synnyttämä käsite. Saksankielisten alueiden kauppaoikeus perustui erioikeuksiin, eikä yhtenäistä kauppaoikeutta voinut olla.³²

Kauppakomppaniat olivat ensimmäisiä juridisesti määriteltyjä kaupanalan korporaatioita, ja siksi niiden oikeudellinen identiteetti tai oikeushenkilöllisyys³³ on ollut toinen viimeaikainen argumentoinnin kohde. Philip J. Stern on tutkinut Englannin Itä-Intian kauppakomppanioiden oikeudenkäyttöä ja toimivaltaa erityisesti osakkaiden vastuukysymysten osalta. Hänen mukaansa huomioitavaa on, että Intiassa ja muualla Aasiassa komppaniat keskittyivät kaupankäynnin lisäksi muuhun toimintaan. Komppanian privilegioon liittyi kruunun komppanialle siirtämiä tehtäviä, kuten oikeus sodan julistamiseen tai rauhansopimuksen solmimiseen.³⁴ Kauppakomppanioiden luonne lähestyi tässä tapauksessa instituutioita.

Kansainvälisesti runsaimmin oikeushistoriallista tutkimusta on tehty Englannin ja Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanioista. Englantilaista komppaniaa tutkinut Stefania Gialdroni määrittelee osakeyhtiön oleelliseksi tunnusmerkiksi sijoitussummasta irrotetun äänioikeuden. Ei siis riitä, että osakkaat voivat päättää yhtiön asioista, vaan sen on myös tapahduttava

²⁹ Adam Smithin *Wealth of Nations*, sisälsi monia elämään jääneitä lausahduksia, jotka liittyvät myös globalisaatioon. O'Rourke 2008: Katso oheinen väite sivuilla 99–101.

³⁰ Engerman 2009, 20–21.

³¹ Kadens 2004, 63–65; Frankot 2012, 199–200; Berman 2003, 377.

³² Cordes 2016, 19; Cordes 2003, *The search for a medieval Lex mercatoria*.

³³ Oikeushenkilö eli juridinen henkilö on henkilöiden tai pääomien yhteenliittymä, jolla on oikeuksia ja usein myös velvollisuuksia. Oikeushenkilöllisyys tarkoittaa oikeuskelpoisuutta, jonka puitteissa voidaan tehdä oikeustoimia ja esiintyä tuomioistuimissa. Oikeushenkilöitä voivat olla esimerkiksi valtio, kunnat, yhdistykset ja osakeyhtiöt. Tieteen termipankki 6.2.2020: Oikeustiede: asianosaiskelpoisuus, laatinut Hunpli, Tuomas: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Oikeustiede:asianosaiskelpoisuus>.

³⁴ Stern 2011, 41–44.

tasa-arvoisesti.³⁵ Osakeyhtiöiden perustamisesta on olemassa runsaasti yleisen tason tutkimusta ja teorioita. Philip Liptonin mukaan esimerkiksi osakeyhtiöiden kehitys perustui kulttuuriin tekijöihin sekä sosiaalisiin normeihin, jotka pohjustivat hedelmällistä toimintaa. Osapuolten keskinäinen yhteistyöhalu ja luottamus mahdollistivat osakkeiden vaihdon ja sijoitustoiminnan.³⁶ Lipton kuten moni muukin tutkija keskittyy varhaista uutta aikaa myöhempään kauppakomppaniatutkimukseen, eikä tässä tutkimuksessa käsitellä 1700–1800-lukuja koskevaa yhtiöhistoriaa.

Sheilagh Ogilvie edustaa uusinta korporaatiotutkimusta. Hän on todennut, että eurooppalaisten kiltojen ja kauppakomppanioiden tutkimus on nojannut liikaa teoreettiseen aineistoon empiirisen kustannuksella. Ylhäältä annettu säädösteksti ei välttämättä vastannut todellista käytäntöä, vaan käytäntöön vaikutti moni tekijä.³⁷ Sama havainto ohjaa käsillä olevaa väitöskirjaa.

Pohjoismainen tutkimus

Suomalainen ja ruotsalainen kauppakomppanioiden tutkimusperinne on suppeampaa kuin kansainvälinen tutkimus. Lisäksi se on varsin iäkästä eikä tuoretta komppaniatutkimusta juurikaan ole. Siksi uusimmasta tutkimuksesta on nostettu esiin pääasiassa vain välillistä tutkimusta³⁸. Petri Karonen on todennut, että menestyjien ja voittajien lisäksi on perusteltua tarkastella epäonnistuneita korporaatioita johtajineen, koska aikakauden ongelmat piirtyvät näissä usein havainnollisesti.³⁹ Varhainen pohjoismainen tutkimus on pitänyt epäonnistuneita komppanioita merkityksettöminä, mikä on rakentanut yksipuolista mielikuvaa komppanioiden historiasta.⁴⁰ Suurvaltakauden esikuviksi ovat nousseet menestyjät, kuten kuparikomppanioiden menestyneimmät versiot, kun taas varhaisemmat komppaniat ovat jääneet syrjään. Ne olivat talousmittareiden mukaan epäonnistuneita, ja siten tutkimuksellisesti vailla mielenkiintoa.

Ruotsissa komppaniatutkimus oli suosittu taloushistorian teema 1800-luvulla, jolloin tutkimus puolusti kansallisvaltion ideaa ajan ilmapiirissä. Ruotsin suurvalta-ajan tutkimus on motivoinut tässä hengessä ruotsalaisia historiantutkijoita, ei niinkään suomalaisia. Erityisen suosittu aihe on ollut mannertenvälinen kauppa, jossa valtamerialukset ja ylellisyustuotteet symboloivat valtioiden asemaa. Tämän kaltaisiin motiiveihin nojannut tutkimus on ideologisesti väritynyttä.⁴¹

Sisällöllisesti Ruotsin kauppakomppanioiden vanhin tutkimus on perustutkimusta, jonka pohjalta toiminnasta tiedetään yleisesti, mutta komppanioita ei ole tarkasteltu eurooppalaisessa kontekstissa. Vertailevaa tutkimusta, jonka lähteenä olisi lainsäädännöllinen aineisto, ei ole sitäkään olemassa. Syitä on useita, joista vähäisin ei ole työläs, hajanainen ja satunnaisesti säilynyt

³⁵ Gialdroni 2011, 295.

³⁶ Lipton 2009, 42.

³⁷ Ogilvie 1997, 309.

³⁸ Välillisellä tutkimuksella tarkoitetaan ei suoraa kauppakomppaniatutkimusta oikeudellisesta näkökulmasta, vaan esimerkiksi oikeus- ja taloushistorian tutkimusta aiheista, jotka liittyvät jollakin tapaa kauppakomppanioihin.

³⁹ Karonen 2004, 32.

⁴⁰ Esimerkiksi Olof Wingqvist ja Georg Wittrock. Vanhempaa historiantutkimusta on luonnehdittu aikakautena, jolloin määrä korvasi laadun, kun töitä tehtiin paljon. Ahtiainen ja Tervonen 1996, 161.

⁴¹ Ks. esimerkiksi: Wittrock, Georg: Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala 1919, s. 159–162 ja Wingqvist: Om det gamla Koppar-Compagniet och kopparmyntningen under Gustaf II Adolfs tid, artikkeli teoksessa Skandia IV, Tidskrift för vetenskap och konst. Utgifven af Svenska Litteratur-Föreningen 1834, s. 5–11.

lähdeaineisto. Varhainen komppaniatutkimus on silti arvokasta sen empiirisen lähdetyön takia, joille nykytutkijatkin yhä perustavat näkemyksiään.

Ensimmäinen aihetta koskeva artikkelin *Det gamla Koppar-Compagniet och kopparmyntningen under Gustaf II Adolfs tid* kirjoitti ruotsalaisen Olof Wingqvist. Vuonna 1834 julkaistu tutkimus edustaa aikansa tyyppillistä taloushistoriaa Ruotsin suurvalta-ajan maailmanvalloituksen hengessä. Wingqvist nimettiin samana vuonna ”isänmaan historian dosentiksi”⁴², mikä kertoo aikansa arvolatauksista ja asemoi Wingqvistia tutkijana. Hänen tutkimuksensa oli joka tapauksessa tärkeä aihepiiriin avaus, vaikka se on sisällöllisesti paikoin vajaa ja virheellinenkin. Wingqvistin tutkimus perustuu kollegioiden ilmoituksiin ja erilaisiin säädöksiin. Hänen keskeisiä toteamuksiaan on, että kuparikomppania edusti hallitsijan mielivaltaisesti johtamaa kauppaa. Tutkimus keskittyy kuparin myyntiin ja painattamiseen rahaksi, eikä komppanian rakenteita tai ulkomaalaisia vaikutuksia ole tarkasteltu. Wingqvistin käsityksen mukaan komppania oli riippuvaisempi kruunusta kuin osakkaista. Komppania oli Ruotsin talouden taustaelin ja työkalu, mutta sitä ei tulkita itsenäisenä yksikkönä.⁴³ Suomalaisen Ernst Gustaf Palménin kauppaoikeutta käsittelevä väitöskirja vuodelta 1876 nojaa Wingqvistin tutkimukseen. Palmén toistaa Wingqvistin argumentteja, eikä ole syventynyt komppanioiden oikeudelliseen luonteeseen.⁴⁴

Karl Oskar Fyhrvallin väitöskirja vuodelta 1880 on ensimmäinen tervakomppaniatutkimus ja samankaltainen kuin Wingqvistin työ. Hän painottaa ruotsalaisen porvariston vaatimatonta osallisuutta kotimaisissa kaupungeissa ja myöhemmin komppanioissa. Fyhrvallin mukaan alankomaalaisten toiminta haittasi Ruotsin taloudellista menestymistä, vaikka he auttoivatkin lainaamalla pääomaa. Fyhrvall painottaa komppanian aiheuttamia taloudellisia haasteita, mikä poikkeaa Wingqvistin lähestymistavasta.⁴⁵ Georg Wittrock julkaisi maailmansotien välissä kuparikomppanioiden alkuvaiheita koskevan teoksen *Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Aadolf*.⁴⁶ Tutkimus päivitti Wingqvistin edellisvuosisadan tutkimusta johtotähtenään kuparin myynti ja organisointi. Wittrock aloittaa tutkimuksensa vasta vuoden 1615 kauppakomppaniasta ja sivuuttaa kaikkein varhaisimmat komppaniat.

Seuraava tutkimusaalto ajoittuu toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Tuolloin aiheesta julkaistiin ensimmäinen suomenkielinen tutkimus, Heikki Wariksen tervakomppanioita käsittelevä pro gradu -työ. Tutkimuksellisesti tuloksekas aika jatkui 1950-luvulle, jolloin Annagreta Hallberg laati aiheesta noin satasivuisen artikkelin *Tjärexport och tjärhandelskompanier*. Molemmat tutkimukset ovat tervakomppanioiden kehitysvaiheita avaavia huolelliseen arkistotyöhön pohjautuvia perustutkimuksia. Tervakomppanioihin ei ole Suomessa kajottu näiden jälkeen yhtä perusteellisesti.⁴⁷

Kupari- ja tervakomppanioita käsittelevien perustutkimusten jälkeinen tarkastelu on hyödyntänyt aiempaa tutkimusta ja nivonut komppaniat osaksi historian tutkimuksen laajempaa

⁴² Svenskt biografiskt handlexikon: Hofberg Herman, Heurlin Frithiof, Millqvist Viktor & Olof Rubenson 1906, 735–736, <http://runeberg.org/sbh/b0735.html>.

⁴³ Wingqvist 1834, katso esimerkiksi sivu 8.

⁴⁴ Palmén 1876, 90–91 ja 100–105.

⁴⁵ Fyhrvall 1880, 40.

⁴⁶ Wittrock 1919.

⁴⁷ Hallberg 1959 ja Waris 1940-luku.

Tervanvalmistusta ja myyntiä erityisesti 1600-luvun jälkeen on käsitelty paljon paikallishistorioissa, mutta tervakomppanioiden osalta niissä ei ole ollut juurikaan uutta tietoa.

kenttää. Komppanioihin on suhtauduttu usein jo täysin tutkittuna tai mielenkiinnottomana aiheena, koska ensimmäiset komppanijat olivat lyhytikäisiä. Esimerkiksi tunnetun taloushistorioitsijan Eli Heckscherin vuonna 1954 postuumisti ilmestyneessä teoksessa *An Economic History of Sweden* komppanijat esitellään ylimalkaisesti merkantilistisen talouden malliesimerkkinä. Heckscher näki komppanijat ennemmin monopoleina kuin varhaisina osakeyhtiöinä. Erityisesti kuparikomppanijat olivat hänen mukaansa vaatimattomia hankkeita, joiden epäonnistuminen itsessään oli tähdellistä.⁴⁸

Ruotsalaisen György Novákyn vuonna 1990 ilmestynyt väitöskirja *Handelskompanier och kompanihandel* toi komppaniatutkimukseen virkistävän tuulahduksen ja nosti aiheen tutkimuksen nykytasolle. Väitöskirja on tarkka perustutkimus Ruotsin Afrikka-komppanian kehitysvaiheista. Novákyn teorian mukaan 1600-luvun Ruotsissa oli käytössä välimerellisestä yhtiömallista kehittynyt pohjoissaksalainen malli, jossa sijoituksille saatiin vastinetta, mutta korkotuottoa ei tunnettu. Kauppakomppanijat olivat nimenomaan kaukokaupan tarpeisiin ja sen riskeihin pureutunut länsieurooppalainen konsepti.⁴⁹ Novákyn väitöskirja on ensimmäinen oikeushistoriallisia näkökulmia painottanut tutkimus sitten edellisvuosisadan Fyrhvallin teoksen. Novákyn aikalainen Leos Müller on huomionnut kauppakomppanijat tutkimuksissaan, mutta aihevalintojensa puitteissa pintapuolisesti ja ilman oikeushistoriallista näkökulmaa.⁵⁰ Sven-Erik Åström taas on perehtynyt tervakauppaan ja huomionnut komppanijat, mutta komppaniatutkimusta hän ei ole tehnyt.⁵¹

Viime vuosikymmeninä kauppakomppanioita ovat sivunneet useat tunnustetut suomalaiset tutkijat, kuten Markku Kuisma, joka käsitteli teemaa kattavassa metsäteollisuuden historia-sarjassa 2000-luvun alussa. Hän tarkasteli tervan merkitystä ja komppanioiden valtaa Suomen taloudessa. Myös Petri Karonen ja Mirkka Lappalainen ovat tuoneet aihepiiriä esiin 1600-lukua laajasti käsittelevissä tutkimuksissaan.⁵² Ruotsalainen sekä muu pohjoismainen⁵³ oikeushistoriallinen vanhempien aikojen tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut suomalaista tutkimusta vaisumpaa. Tutkijat ovat nostaneet esiin keskiaikaisia kanonisen tai roomalaisen oikeuden aiheita, mutta kauppaoikeuden tai komppaniaoikeuden teemoja ei ole käsitelty. Gunnar Dahl on kirjoittanut Euroopan varhaisista kauppiastavoista ja -ympäristöistä kattavan teoksen *Trade, Trust, and Networks* vuonna 1998, mutta se käsittelee keskiajan kauppaa ja silloin kehittyneitä kaupankäynnin muotoja.

Kauppakomppanioiden viimeaikaisin tutkimus on keskittynyt ajankohtaisiin aiheisiin, kuten siirtomaa-ajan negatiivisiin globaaleihin vaikutuksiin nykyisissä kolmannen maailman valtioissa. Kauppakomppanioiden suvereeniutta ja niiden merkitystä valtiomuodostuksessa on myös tutkittu. Esimerkkinä tästä on Holger Weissin kirjoittama artikkeli Novákylle osoitetussa juhla kirjassa, jossa hän käsittelee Ruotsin kytköksiä 1600-luvun orjakauppaan.⁵⁴ Kaarle Wirta väitteli Leidenin yliopistossa vuonna 2018 otsikolla *”Dark Horses of Business”, Overseas Entrepreneurship in*

⁴⁸ Heckscher, Eli F: *An Economic History of Sweden* (Harvard University, Cambridge 1954, 113–114).

⁴⁹ Nováky 1990, 35–37.

⁵⁰ Esimerkiksi Leos Müller: *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800; a comparative study of early-modern entrepreneurial behavior*, 1998.

⁵¹ Åström 1988, 20–32.

⁵² Ks. Petri Karonen: *Pohjoinen suurvalta* 2014 ja Mirkka Lappalainen: *Pohjolan leijona* 2014.

⁵³ Katso esimerkiksi mainio tuoreehko tutkimus, joka kuitenkin ei edes sivua kauppaoikeutta: *”How Nordic are the Nordic Medieval Laws – Ten Years After”*, toimittajina Andersen, Salonen, Sigh ja Vogt, 2013.

⁵⁴ Weiss 2017, 12–16.

Seventeenth-Century Nordic Trade in the Indian and Atlantic Ocean. Yleisen historian väitöskirja käsittelee ruotsalaisia kauppakomppanioita osana 1600-luvun maailmantaloutta ja verkostoja.⁵⁵

Kauppakomppanioiden nykytutkimus tapahtuu yhä enemmän kansainvälisissä verkostoissa. Tämänkin väitöskirjan juuret ovat Suomen akatemian rahoittamassa eurooppalaisen kauppaoikeushistorian kansainvälisessä projektissa *Making of Commercial Law* (2013–2017), jonka hankejohtajana toimi professori Heikki Pihlajamäki. Hankkeen pääteemat liittyivät vertailevaan tutkimukseen eurooppalaisen kauppaoikeuden kehityksessä varhaisella uudella ajalla. Projektin puitteissa järjestettiin useita kansainvälisiä seminaareja ja laadittiin julkaisuja. Projektissa toiminut Dave De ruysscher tutki myös Ruotsin ensimmäisten komppanioiden syntyä ja ulkomailta omaksuttuja vaikutteita oikeushistoriallisessa kontekstissa. Hänen mukaansa Ruotsi onnistui kopioimaan Alankomaista ja Englannista käytäntöjä, mutta ei laajoja säädöskokonaisuuksia. Lainaamista ohjasi ensisijaisesti kulttuuriset ja poliittiset intressit taloudellisten tavoitteiden sijaan. De ruysscherin teoriassa Ruotsin hallitsijalla oli aktiivinen rooli, eikä hän ollut pelkkä kumileimasin.⁵⁶ Erik Thomson on analysoinut 2005 ilmestyneessä artikkelissaan Ruotsiin Alankomaista kopioituja talousmalleja. Hän näkee ne osana laajempaa kulttuurista vaihtoa ja reseptiota, jota aikakauden yleiset näkemykset perustelivat. Hän ei ole hyödyntänyt oikeushistoriallista aspektia päätelmissään.⁵⁷

Ruotsin 1600-luvun kauppakomppanioita koskeva tutkimusperinne ei siis ole erityisen syvällistä. Koska oikeudelliset tutkimuslähtökohdat ovat teemassa vieläkin harvinaisempia, tutkijoilla ei ole yhtenäistä käsitystä kauppakomppanioita koskevista määräyksistä, säädöksistä tai niiden voimassaoloon liittyvistä seikoista. Aikaisempi tutkimus on kattanut yleisen perustason, mutta nykytutkimus ei ole juurikaan päivittänyt sitä. Kansainvälinen kauppakomppaniatutkimus sen sijaan on perusteellista. Tutkimukseni asettelee ruotsalaiset komppaniat tähän eurooppalaiseen palapeliin, rikastamaan laveaa kokonaisuutta, täydennystä odottaviin aukkoihin.

Tutkimuksen tavoitteet

Väitöskirjatutkimus tarkastelee kauppakomppanioita uudesta näkökulmasta hyödyntämällä teeman oikeus- ja taloushistorian leikkauspistettä. Rajapinnoilla liikkuva tutkimus yhdistää kahden perinteisen alan tulkintoja, mikä syventää tutkimustuloksia. Niissä niveltyvät komppanioiden oikeudellinen ympäristö instituutioineen ja taloudelliset organisaatiot. Esiin nousevat omistusoikeus, vastuukysymykset sekä hallintomallien lainaaminen, jotka kytkeytyivät kaukokaupan ja korporaatioiden kehitykseen.

Niukka ja iäkäs aiempi tutkimus on johtanut tilanteeseen, jossa aihe on heikosti tunnettu jopa 1600-luvun tutkijoiden keskuudessa. Kaukaisimmillaan lähes kaksisataa vuotta sitten laaditun

⁵⁵ Wirta tekee parhaillaan tervakomppanioiden liittyvää postdoc-tutkimusta Tampereen yliopistossa.

⁵⁶ Professori Dave De ruysscher "Chartered Companies in Sweden, the Dutch Republic and England (c.1600-c.1630), Experimenting in Corporate Governance" sekä Katja Tikka "The Swedish Tar Company – Balancing between Privileges, Commerce and Foreign Politics" molemmat teoksessa toim. Tikka, Katja, Leiden: Brill, 2020 kirjassa *The Development of Commercial Law in Sweden and Finland*.

⁵⁷ Thomson, Erik: "Swedish Variations on Dutch Commercial Institutions, 1605-1655", artikkeli julkaisussa *Scandinavian Studies* 77, 3/2005.

perustutkimuksen⁵⁸ päivittäminen on työlästä, koska pitkä aikaväli on vakiinnuttanut käsityksiä. Moni nykytutkija viittaakin komppaniatutkimukseen, joka pohjautuu suoraan tai välillisesti 1800-luvulla tehtyyn tutkimukseen. Vanhaan tutkimukseen perustuvia päätelmiä voi olla haasteellista kyseenalaistaa. Tämän tutkimuksen painopiste on alkuperäislähteissä, koska vain siten voidaan uudistaa vanhentuneita tulkintoja Ruotsin kauppakomppanioista.

Tutkimus selkeyttää kuvaa kruunun intresseistä sekä kauppapoliittisista hallintakeinoista 1600-luvulla, suurten muutosten aikana. Kansainvälisessä kontekstissa tutkimus istuttaa varhaiset ruotsalaiset komppaniat oman aikansa eurooppalaisiin kehyksiin ja ulkomaalaisten komppanioiden rinnalle. Säilyneen säädösmateriaalin⁵⁹ puitteissa tutkitaan kruunun alaisuudessa tapahtunutta korporatiivista ulkomaankauppaa. Väitöskirjan keskipisteessä on siis palanen Euroopan talouden kehityskaarta uuden ajan kynnyksellä. Tutkimuksessa vastataan kysymyksiin, *mistä lähtökohdista sekä tarpeista ensimmäiset ruotsalaiset kauppakomppaniat syntyivät. Millainen oli hallintorakenne, ja kuinka komppanioita ohjailtiin lainsäädännöllä?* Näiden pääkysymysten osalta on tiedostettava, että säädösten sisältö poikkesi usein käytännöistä. Tarkoitus ei ole selvittää miten komppanioita todellisuudessa tismalleen johdettiin, vaan tutkimus analysoi sitä, millaisia tavoitteita Ruotsin kruunulla oli. *Miten kruunun intressit näkyivät privilegioteksteissä, muussa säädöstekstissä sekä ohjeistuksissa?* Lähdemateriaalin puutteellisuuden vuoksi rajallisessa väitöskirjatutkimuksessa olisi mahdotonta selvittää aukottomasti komppanioiden todellista ja kokonaisvaltaista toimintaa.

Tutkimus rakentaa monivaiheisen kehityskaaren vertaamalla eri aikakausien komppanioita keskenään. *Millainen kehityskulku säädösten sisällön kautta avautuu?* Tutkimuksen vertailukohteiksi on valittu kaksi selkeää kauppakomppanioiden kokonaisuutta, joiden olemusta ja luonnetta analysoidaan kronologisesti vertaillen. Kupari- ja tervakomppaniat syntyivät kurinalaisen keskusjohdon alle, jossa hallitsijan vaihdoksilla ja poliittisella ilmapiirillä oli suuri vaikutus.

Tutkimuksessa käsitellään ensimmäistä kertaa hallitsijan myöntämiä kaupanalan privilegioita 1600-luvun kauppakomppanioissa. Aikaisempaa privilegiotutkimusta ei ole olemassa. Komppaniat toimivat varhaisen osakeyhtiömallin ja talousprivilegioiden kehyksissä. Privilegiot edustivat varhaista johtamismallia, ja ne yleistyivät 1500-luvun puolivälissä. Kauppakomppanioiden osalta ne määrittelivät esimerkiksi komppanioiden oikeuksia, velvoitteita ja vastuuhenkilöitä.⁶⁰ Privilegioiden vertailu valottaa hallinnan syvimpiä rakenteita. Ensimmäinen kuparinmyyntiä edistänyt kauppakomppania perustettiin 1600-luvun alussa Göteborgissa, josta toiminta siirtyi nopeasti Tukholmaan. Kuparikomppanioiksiin kutsuttujen korporaatioiden toiminta sammui vuorikollegion toiminnan vakiintumiseen, kun metallien vienti ja ohjailu keskitettiin kollegiolle. Tutkimuksessa verrataan varhaisten komppanioiden rakennetta myöhemmin perustettuihin tervakomppanioihin. Tervakomppaniat edustivat seuraavaa vaihetta, jossa tervanvienti monopolisoitiin komppanian yksinoikeudeksi. Toimintaympäristö ja Euroopan poliittinen tilanne olivat kuitenkin muuttuneet. Tutkimukseni vastaakin kysymykseen, *kuinka kuparikomppaniat erosivat tervakomppanioista.*

⁵⁸ Perustutkimuksella tarkoitetaan tässä yhteydessä ensimmäistä kertaa tehtyä kauppakomppanioiden tutkimusta sellaisten perusseikkojen osalta kuten, milloin komppaniat toimivat, millaisista oloista ne syntyivät, ketkä olivat mukana ja niin edelleen.

⁵⁹ Tässä tapauksessa säilynyt säädösmateriaali on pääasiassa komppaniaprivilegioita.

⁶⁰ Pihlajamäki 2004, 64–65; Formoy 1923, 11 ja 21–22.

Tutkimuksessa tarkastellaan myös julkisen ja yksityisen toiminnan eroa oikeudellisena kysymyksenä. Miten julkinen ja yksityinen erottuvat kaupankäynnissä, hallinnossa ja komppanioiden vastuukysymyksissä. Termien määrittelemisen 1600-luvun tutkimuksessa on haasteellista. Keskiajalla *publicus* ja *privatus* eivät olleet vastakkaisia käsitteitä, vaan niiden raja oli häilyvä nykypäivän määritelmillä. Jürgen Habermasin mukaan vanhakantainen ylimystön käyttämä edustava julkisuus supistui, kun institutionaaliset luomukset, kuten kauppakomppaniat yleistyivät. Paikalliset ruhtinaat kytkivät säätyjen valtaa oman valtansa jatkeeksi, mikä synnytti julkista valtaa. Tällaista edusti armeija tai staattinen hallinto. Ruhtinaiden henkilökohtainen talous irtautui valtiontaloudesta, mikä muutti valtasuhteita. Viranhaltijoista tuli julkisen vallan käyttäjiä.⁶¹ 1600-luvun esimodernit kauppayhtiöt olivat varhaista julkista toimintaa. Tutkimuksessa tarkastellaan niiden kasvua kauppiasyhteistyöstä kohti yhtenäistä ja ylhäältä ohjattua esimodernia komppaniamallia. Kauppakomppaniat toimivat valtion alaisuudessa olematta kuitenkaan ”valtionyhtiöitä” nykypäivän näkökulmasta. Ne olivat puolijulkisen ja -yksityisen pääoman sekä valtion tarpeiden ilmentymiä. Tutkimus pohtii, *kuinka julkisen ja yksityisen ero muotoutui komppanioiden hallinnossa, ja milloin voidaan erottaa hallinnollinen osakeyhtiömäinen malli löyhemmästä yhteistyöstä*. Samalla pohditaan komppanian ja kruunun välistä suhdetta ja sen muutosta.

Historialliset kauppakomppaniat eroavat huomattavasti nykymallisista osakeyhtiöistä. Osakeyhtiöiden tietyt ominaispiirteet, kuten osakkaiden irrallisuus komppanian sisäisistä asioista sekä osakkeiden vapaa siirto määrittelevät oikeudellisesti itsenäisiä entiteettejä. Nykymallisissa osakeyhtiöitä kohdellaan oikeushenkilöinä, joiden johto on tarkoin profiloitu.⁶² Tässä tutkimuksessa 1600-luvun esimoderneja komppanioita tarkastellaan osittain nykyisten määritelmien valossa. Moderni osakeyhtiö on varhaisten komppanioiden oikeudellisen itsenäisyyden määrittelyn lähtökohta. Juridinen itsenäisyys sekä osakkaiden henkilökohtaisen vastuun irrottaminen määrittelevät kauppakomppanioiden olemusta keskeisesti. Tutkimuksessa selvitetään, *olivatko 1600-luvun kauppakomppaniat enemmän kruunun alaisia yhteistyöhankkeita vai esimuotoisia osakeyhtiöitä*.

Komppaniat koostuivat pääomasta, osakkaista, virkamiehistä ja säännöistä. Pääoman ja kapitalismin käsitteet syntyivät 1800-luvulla osana luokkayhteiskunnan muotoutumista. 1600-luvun pääoman käsite ei vastaa tämän päivän käsitettä. Tässä tutkimuksessa pääomalla tarkoitetaan aikakautemme mukaista aineellista pääomaa, jossa kyse on sijoitettavasta varallisuudesta. Se poikkeaa saksalaisten kauppiaiden 1500-luvulla käyttämästä *kapital*-termistä, joka tarkoitti sijoitettua tai lainattua rahaa.⁶³ 1600-luvun alun Ruotsissa oli valtava pula pääomasta, jota kruunu tarvitsi esimerkiksi sotilaiden aseistamiseen ja palkkoihin. Pohdittavana myös on, *oliko komppanioiden pääoma julkista vai yksityistä pääomaa, vai kenties näiden välimuoto*. Pääomaan sisältyi runsaasti riskejä, joita komppaniamallilla pyrittiin hallitsemaan.

Kauppakomppanian toiminta perustui privilegioon, jonka myönsi hierarkkisen järjestelmän ylin porras. Privilegio ei useinkaan vastannut käytännön tarpeisiin, jotka ilmenivät vasta perustamisen jälkeen. Yksityisten henkilöiden ja kruunun kiinnostus ohjasivat hallintoa. Törmäyslinjalla olivat niin

⁶¹ Habermas 2004, 26 ja 38–43; Söderberg 2007, 30–33.

⁶² Ferrarini 2005, 189–190.

⁶³ Kocka 2014, 7–11.

suomalaiset tervantuottajat kuin Göteborgin, Viipurin ja Tukholman porvarit sekä Amsterdamin mahtiliikemiehet. Kaupunkien porvarit kohtasivat vientikaupan uudet korporaatiot ensimmäiseksi. Paikallistason reaktiot olivat kruunulle arvokasta palautetta, joiden perusteella varsinkin tervaprivilegioita mukautettiin käytäntöön. Kaupunkien laatimat valitukset kertovat myös komppanioiden hallintatavoista, ja siitä millaisten paikallisten järjestelmien päälle komppaniat istutettiin. *Millaiset olosuhteet vallitsivat ennen kauppakomppanioita ja mikä muuttui?* Ristiriitojen tarkastelu kuvastaa komppaniajärjestelmän paikallistason toimivuutta.

Tutkimus kytkee Ruotsin eurooppalaiseen oikeusperinteeseen. Kulttuurivaihdon tapaan myös kauppakomppaniamalleja kopioitiin ja istutettiin uuteen ympäristöön. Erityisesti kauppakontaktit ja sodankäynti yhdistivät Ruotsin osaksi muuta Eurooppaa. Ruotsalaiset kauppakomppaniat eivät syntyneet sisäisen kehityksen tuloksena, vaan privilegiatekstejä kopioitiin yksityiskohtaisestikin. Tässä tutkimuksessa selvitetään, *millaisia organisaatiomallien piirteitä on omaksuttu ulkomailta, ja miten siirrännäiset sopeutuivat*. Eri kulttuureja edustavat olevat kaupan osapuolet törmäävät tyypillisesti käytännön ongelmiin. David Sacks on tutkinut kaupankäyntiä englantilaisten ja Amerikan alkuperäiskansojen välillä, ja todennut, että keskinäisen luottamuksen saavuttaminen ilman yhteistä tapakulttuuria on ongelmallista.⁶⁴ Ruotsin ja muun Euroopan välinen kulttuurinen ero ei ollut suuri, mutta se oli olemassa. Esimerkiksi Ruotsin ja Alankomaiden yhteiskuntarakenteiden tai kaupunkien kokoluokat poikkesivat huomattavasti, mikä näkyy vastapuolten kaupankäynnin tavoitteissa. Tutkimuksessa tarkastellaan myös kulttuuritaustoihin kiinnittyviä odotuksia, jotka näkyivät ensimmäisten komppanioiden privilegioissa.

Väitöskirja edustaa oikeushistoriallista reseptiotutkimusta, kun kauppakomppanioiden olemusta analysoidaan oikeussiirrännäisinä. Oikeussiirrännäisen istutuksen onnistuminen on aina riippuvainen kohteen juridisesta ympäristöstä ja ominaisuuksista. Tutkimuksen tavoite ei ole todistaa Ruotsin ensimmäisten komppanioiden säädösten reseptiota Alankomaista tai muualta, vaan kartoittaa siirrännäisten soveltuvuutta ruotsalaisessa ympäristössä. Lisäksi tarkastellaan ristiriitoja ja siirrännäisten muuntautumista oikeuskäytänteiden osalta. Aiemman käsityksen mukaan komppanioiden lainsäädäntöä lainattiin pääasiassa Alankomaista. Kysymys kuuluukin, *kuinka lainsäädäntöä integroitiin Ruotsiin, ja ilmenikö siinä alankomaalaisten kauppiaiden omia motiiveja*. Lainsäädännön syntyolosuhteiden kontekstualisointi on avain oikeuden luonteen hahmottamiseen.⁶⁵

Tutkimus on varhaisen yhtiöoikeudellisen teemansa lisäksi Ruotsin valtionmuodostuksen historiaa, jossa hallitsijainstituution rinnalle nousee vientiorganisaatio. *Millainen asema komppanioilla oli Ruotsin keskitetyn valtiorakenteen kehittämisessä?* Kauppakollegion perustaminen vuonna 1651 edisti kauppakomppanioiden hallintaa, mikä oli linjassa muun Euroopan kanssa. Ruotsin valtiollisen nousukauden aikaisten kupari- ja tervakomppanioita keskinäinen vertailu syventää niiden asemaa osana valtiorakennetta. György Nováky on tutkinut vuonna 1649 perustetun Afrikka-komppanian toimintaa. Afrikka-komppania lukeutuu kupari- ja tervakomppanioihin nähden toisenlaiseen kategoriaan, koska se suuntasi kaupankäyntiä suoraan ulkomaille. Tässä tutkimuksessa viitataan Nováky'n tutkimustuloksiin vertailun yhteydessä kokonaiskuvan rakentamiseksi.

⁶⁴ Sacks 2014, 89–90.

⁶⁵ Olessis, Ando ja Tuori 2016, 4.

Lähdeaineisto ja 1600-luvun tutkimuksen haasteet

Tutkimuksen keskeisimmät lähdeaineistot ovat kauppakomppanian hallinnosta satunnaisesti säilyneitä alkuperäisiä asiakirjoja sekä hallitsijan komppanioille myöntämiä toimintamandaatteja eli privilegioita. Varhaisen uuden ajan alun eli tässä tapauksessa 1600-luvun tutkimus poikkeaa luonteeltaan muista vuosisadoista.⁶⁶ Aikakauden erityispiirteet tulevat oivallisesti esille oikeuslähteissä, joiden ensimmäiset haasteet ovat tulkinnallisia. Sisällön tulkintaa hankaloittaa vaikeaselkoinen kirjoitusasu sekä vanhan ruotsin kielen rakenne, joka ei vielä pohjautunut yhtenäisiin kielioppisääntöihin. Näin ollen jopa kirjurin ajattelutapa saattoi siirtyä tutkittaviin lähteisiin. Tutkimuksessa on tiedostettu 1600-luku omanlaisena aikakautenaan, jota tarkastellaan seuraavassa laajemmin.

Kauppakomppanioiden logiikan ymmärtäminen vaatii tietoa vallitsevista ideologisista käsityksistä, jotka ohjasivat talousajattelua 1600-luvulla. Ensinnäkään, kruunu ei perustanut hallintamallejaan tilastotietoon, jolla oltaisiin ohjattu toimintaa haluttuun suuntaan. Sen sijaan kehitettiin filosofisia ja taloudellisia teorioita. Havainnollinen esimerkki on metsävarojen rajallisuus ja niiden mahdollinen ehtyminen, mikä oli aikalaisille todellinen pelko. Hallitsijoilla ei ollut tilastoja täsmällisten metsävarantojen, asukasluvun tai valtion pinta-alan koon hahmottamiseksi, kuten ei aukotonta tieteellistä talousdoktriinia, jolla tuotannon ja kulutuksen suhde olisi todistettu. Luonnonvarantojen ja niiden jalosteiden vienti vaurasti valtiota, mutta tätä ei osattu suhteuttaa täysin, jos lainkaan, muiden maiden tilanteeseen tai Ruotsin tapauksessa alankomaalaisten ostajien motiiveihin.⁶⁷ Erik Thomson on todennut tutkimuksessaan, että ruotsalaiset olisivat olleet syvästi tietoisia maansa puutteista, takaperoisuudesta sekä eroista Hollannin maakunnan edistyskäsitykseen.⁶⁸ Tutkimukseni suhtautuu kriittisesti näin suoriin johtopäätöksiin, koska kauppakomppanioiden toiminnassa ei ole merkkejä tällaisesta.

Maailmankuva mullistui uuden ajan alussa mannerten välisen kaupan vahvistuttua. Valtiomuodostuksen kehyksiin istutetut kauppakomppaniat ja niiden toiminnan oikeutus askarruttivat aikakauden oikeusfilosofoja. Säännöt ja valta ovat osa yhteisöjen elimellisiä runkoa. Lainsäädäntö altistuu jatkuvasti kulttuurisille sekä aatteellisille aineettomille elementeille, ja säädösten lähtökohtana toimivat usein totutut tavat.⁶⁹ Oikeus ja oikeudenmukaisuuden teoriat olivat tärkeä osa 1600-luvun ajattelua. Euroopan pohjoisella laidalla sijainnut Ruotsi ei maantieteellisestä syrjäisyydestään huolimatta ollut aatesuuntausten ulottumattomissa. Ne rantautuivat esimerkiksi osana organisaatiomalleja, kuten kauppakomppanioita, joiden toimintaa perusteltiin teorioilla, joita filosofit osin kehittivät päästäkseen hallitsijoiden suosioon.

Kauppakomppanioiden tutkimus linkittyy oman aikansa filosofeihin, mikä tukee ajankuvan hahmottamista. Ranskalaisen filosofin ja lainoppineen Jean Bodinin (1530–1596) ajattelu liittyi vallan ja omistuksen käsitteisiin. Hän näki valtion juridisena kokonaisuutena, jossa laillinen ja suvereeni eli autonominen valta muodostivat hallituksen. Bodin oli ensimmäinen lainoppinut, joka käytti termiä suvereeni. Hän määritteli sen perusteella valtion absoluuttiseksi ja pysyväksi

⁶⁶ Lähteiden vähydestä esimerkiksi Österberg 1977, 10–13.

⁶⁷ Runefelt 2001, 262–263. Ks. Suomen perifeerisyydestä: Haapala ja Lloyd 2018, 26–27.

⁶⁸ Thomson 2005, 332–335.

⁶⁹ Jenks 1919, 199–200.

valtakokonaisuudeksi. Teorian perusteella suvereenia valtaa ei voinut jakaa alemmilleen, kuten tuomareille, koska tällöin se ei enää olisi suvereenia, vaan jaettua valtaa. Bodinin muotoilujen taustalla vaikutti absolutismi. Hän perusti ajatuksensa yksikön toimijuuteen, jonka lähtökohta oli perhe ja sen tuoma patriotismi. Yksityinen omistaminen oli mahdollista vain, jos yleistä omistajuutta esiintyi.⁷⁰ Kauppakomppanioiden osalta Bodinin ajatukset tukivat hallitsijan patrioottista suhdetta komppaniaan ja sen porvarijäseniin.

Kauppakomppanioiden käytännön toimintaan vaikutti keskeisimmin alankomaalainen juristi Hugo Grotius (1583–1645)⁷¹. Hän oli jo elinaikanaan merkittävä teoreetikko sekä oikeusfilosofi, joka hahmotteli Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian (VOC)⁷² toimintaa. Grotius edisti osaltaan Hollannin ja Seelannin provinsseista johdettua Alankomaiden globaalia kauppaverkostoa. Grotiuksen teorioiden on katsottu jouduttaneen kansainvälisen oikeuden syntyä sekä poliittisten sopimusten ja vastuukysymysten kehittymistä. Grotius ponnisteli komppanian sisäisten käytännön kysymysten äärellä, kun johtajisto esimerkiksi ohjeisti filosofia suostuttelemaan osakkaita jatkamaan lyhytaikaisten sijoitusten pituutta. Grotiuksen tekstien perimmäinen tarkoitus oli edistää Alankomaiden kolonialistisia ja imperialistisia pyrkimyksiä.⁷³ Nämä kulkeutuivat myös muiden valtioiden, kuten Ruotsin, esikuviksi. Martine Julia Van Ittersumin mukaan Grotiuksen opit mahdollistivat sikäläisen komppanian läpimurron 1600-luvulla. Tämän taustalla oli vuonna 1604 ilmestynyt *De Jure Praedae*, joka sisälsi kuuluisan *Mare Liberum*⁷⁴-vetoamuksen. Siinä perusteltiin maantieteellisesti vapaan taloustoimintakentän olemassa oloa.⁷⁵

Ruotsin komppaniatutkimuksen kannalta oleellista on, että Grotius vaikutti suoraan komppanioiden muotoutumiseen Ruotsissa, mitä aikaisempi tutkimus ei ole tuonut esille. Hänen keskeinen kauppaoikeudellinen teoriansa koski kaupan kohteeseen liittyviä vastuukysymyksiä silloin, kun ostaja ei voinut vastaanottaa tavaraa kaupan tekohetkellä esimerkiksi välimatkan takia. Tällöin oli sovellettava käytäntöä, jossa vastuu lastista oli myyjän.⁷⁶ Grotiuksen suhdetta Ruotsiin vahvisti henkilökohtainen suhde kuningas Kustaa II Aadolfiin, joka ihaili Grotiuksen oppeja. Kuninkaan kerrotaan jopa ratsastaneen taisteluissa filosofin teos mukanaan. Grotius itse ei ollut viehättynyt hallitsijan sotaisista toiminnoista, ja hän matkusti Ruotsiin vasta kansleri Axel Oxenstiernan ehdotuksesta vuonna 1635. Tällöin hän suostui toimimaan Ruotsin lähettiläänä Pariisissa maiden liittolaisuuden edistämisessä.⁷⁷ Kuningatar Kristiina kutsui Grotiuksen uudelleen

⁷⁰ Nordin 2013, 63–65; Lesaffer 2016, 313–315.

⁷¹ Hollanniksi tunnetaan myös nimellä Huis de Groot.

⁷² Hollantilaiselta nimeltään Vereenighde Oostindische Compagnie eli lyhennettynä VOC.

⁷³ Ittersum 2006, 481–484; Björne 1979, 147–148.

⁷⁴ Englanniksi *The Freedom of the Seas*. Vetoamuksen juuret olivat Aasian kaupan silloisessa yksinoikeudessa, joka oli Portugalilla. Alankomaat halusivat murtaa tämän teorian avulla ja onnistuivat siinä. Grotiuksen ansioksi voitaneen lukea myös Alankomaiden ja Espanjan välinen aselepo vuosina 1609–1621. Grotius jatkoi teorioidensa kehittelyä maanpaossa Pariisissa ja julkaisi 1625 teoksen *De Jure Belli ac Pacis libri tres*, jossa hän hahmotteli kansan oikeudentajun historiaa sekä sivusi valtiokäsitystä toteamalla, ettei ihminen voinut muuttaa Jumalan asettamaa ikuista luonnonoikeutta. Ittersum 2006, ix–xxvii.

⁷⁵ Ittersum 2006, ix–xxvii.

⁷⁶ Modéer 2014, 69–70; Watson 1993, 83; Ittersum 2006, xxvii.

⁷⁷ Ittersum 2006, 189 ja 282; Trevor-Roper 1994, 51–55.

Tukholmaan 1645 ja tarjosi paikkaa kuninkaallisena neuvonantajana. Tästä kieltäytyminen koitui Grotiuksen kohtaloksi, sillä hän hukkui paluumatkalla Itämereen.⁷⁸

Hugo Grotiuksen teoriat eivät saaneet välitöntä hyväksyntää kaikkialla esimerkiksi niiden kristillisten painotusten vuoksi. Englantilaisen John Seldenin vuonna 1635 ilmestynyt *Mare clausum* (Suljettu meri) oli kriittinen vastine Grotiukselle. Yllättäen Ruotsin johto kannatti Seldenin teoriaa, jonka sanoma myötäili maan silloisia tavoitteita.⁷⁹ Heidelbergin yliopiston luonnonoikeuden oppituolin haltija ja juristi Samuel von Pufendorf (1632–1694) jatkoi Grotiuksen teorioita. Vuonna 1672 Lundissa ilmestyi *De Jure Naturae et Gentium* –teos, jossa Pufendorf kritisoi teoriaa kauppatavaran vastuusta.⁸⁰

Taloushistorioitsija Raymond de Roover on todennut Adam Smithin jalostaneen Grotiuksen ja Pufendorfin perintöä koskien esimerkiksi monopoleja, joita kauppakomppaniat hänen mukaansa edustivat. Smithin mukaan komppanioiden toimintaan liittyi lähes aina jonkinasteista vehkeilyä, mikä lisäsi yleisiä epäilyksiä monopoleja kohtaan.⁸¹ Englantilainen teoreetikko John Locke (1632–1704) jatkoi hankin Grotiuksen perintöä vuonna 1690 julkaisemassa teoksessaan *Second Treatise of Government*. Locken oikeusvaltioajattelua edistäneet teoriat olivat siemen laajempaan filosofiseen liberalismiin aatteeseen. Myöhemmin myös Grotiuksen maine kirkastui, ja hänen teoriansa olivat keskeisiä muun muassa Englannin poliittisen ajattelun kehityksessä.⁸² Alun perin Alankomaiden merivallan tavoitteita edistäneet ideat vakiintuivat osaksi eurooppalaista sopimus- ja oikeusperinnettä. Kauppakomppanioiden välilliset vaikutukset ulottuvat teemallisesti ja ajallisesti siis varsin laajalle.

Tulkinnan lisäksi varhaisen uudenajan tutkimuksen toinen perusongelma on lähteiden hajanaisuus eri hallinnon yksiköissä. On selvää, ettei 400 vuoden takaista historiallista aineistoa ole voinut säilyä yhtä kattavasti kuin satoja vuosia uudempaa. Epätasaisesti säilyneen aineiston tulkinta tulee suhteuttaa osaksi laajempaa kokonaisuutta ja pyrittävä paikkaamaan puuttuvaa muulla aineistolla, joka toisinaan voi olla hyvinkin välillistä. Ruotsin samanaikainen muu hallinnollinen materiaali on tällaista. Koska aiempaa komppaniatutkimustakin on vähäisesti, lähdekriittisyys päätelmien teossa korostuu. Väitöskirjassa tulkitaan haasteellista ja vähän käytettyä aineistoa myös muille tutkijoille.

Tutkimuksessa on käytetty etupäässä kahdenlaista aineistoa: Tukholman Riksarkivetissa sijaitsevia 1600-luvun kauppakomppanioiden tuottamia lähdekokonaisuuksia sekä komppanioille myönnettyjä privilegioita. Komppanioiden omat lähteet löytyvät *Handel och sjöfart*-aineistokokoelmasta ja ovat sisällöltään vaihtelevia. Säilynyt materiaali on satunnaista, kuten tilikirjoja, kirjeitä, ohjeistuksia sekä otteita oikeudenkäyntiaineistosta. Kyseinen aineisto täydentää

⁷⁸ Modéer 1984, 129.

⁷⁹ Modéer 2014, 69–70.

⁸⁰ Watson 1993, 83–84.

Hän jakoi myyntiartikkelin viivytyksen kolmeen kategoriaan: tavarantoimittajan luonteesta syntyneeseen viiveeseen, myyjästä johtuvaan viiveeseen sekä kolmantena ostajasta johtuvaan viiveeseen. Pufendorfin käsityksen mukaan näistä ensimmäinen ei missään nimessä voinut olla myyjän vastuulla, vaikka riskit olisivatkin kiinteä osa omistajuutta, Modéer 1986, XIV–XV.

⁸¹ Kirshner 1974: Monopoly Theory prior to Adam Smith by Raymond de Roover, 303–305.

⁸² Scott 1994, 116; Ittersum 2006, xxvii; Luoto 1983, 30–31.

komppaniatutkimusta ja antaa esimerkiksi viitteitä taloudellisista piirteistä, mutta yksittäisinä lähteinä tällainen hajanainen materiaali ei ole tutkimuksellisesti toimivaa.

Kattavin tutkimusaineisto koostuu 1600-luvulla annetuista komppaniaprivilegioista, niitä muistuttavista ohjeista sekä säännöistä. Nämä on suurimmaksi osaksi painettu 1600-luvun kauppaa ja taloutta koskeviksi säädöskokoelmiksi jo 1700-luvulla.⁸³ Painetut niteet noudattavat alkuperäistä sanallista muotoa. Aineiston avulla on ollut mahdollista rakentaa yhtenäinen "privilegioevoluutio", joka muodostaa tutkimuksen punaisen langan. Komppaniaprivilegioita ei ole tutkittu aiemmin kronologisena kokonaisuutena. Privilegiot ovat monipuolisia tutkimuskohteita, joista voidaan tulkita kruunun tarpeita, toiminnan motiiveja, käännekohtia sekä eri kehitysvaiheita. Ne olivat yleisiin lakeihin rinnastettavia säädöksiä, jotka vahvistettiin ja tarpeen mukaan päivitettiin hallitsijan vaihdoksissa.⁸⁴

Tällaiset kaupan privilegiot taloustyökaluina ovat 1600-luvun tutkimuksen keskeinen, mutta lähes neitseellinen aineisto. Hallitsijoiden myöntämät privilegiot eivät olleet pelkästään ruotsalainen ilmiö, vaan kopioitu Euroopan muilta hallitsijoilta. Privilegioiden luonne komppanioiden toiminnassa vaihteli. Ruotsissa ne olivat toimiluvan kaltaisia, kun taas Alankomaissa hallitsija siirsi valtaansa kauppakomppanioille niiden osana. Komppanioille myönnetyt privilegiot saattoivat käytännössä toimia porvareiden henkilökohtaisia privilegioina, joilla kerrytettiin yksityistä omaisuutta.⁸⁵ Kaukokaupassa privilegiot olivat huomattava etu, koska niiden valtuuttamina kauppiat edustivat valtiovaltaa esimerkiksi konfliktitilanteissa.⁸⁶ Privilegiot olivat usein yksipuolisia, mikä jätti vähintään yhden osapuolen etuoikeuksien ulkopuolelle. Niitä ei sovellettu komppanioihin enää 1800-luvun puolivälin jälkeen.⁸⁷

Komppaniaprivilegiot eroavat niitä vanhemmista sääty- ja kaupunkiprivilegioista. Säätyprivilegiot olivat sääty-yhteiskunnan kontrolloinnin työkalu. Säätyjenkin toiminta perustui tietyille etuoikeuksille, joihin lähes poikkeuksetta liittyi velvollisuuksia hallitsijalle. Privilegiot olivat yhteiskunnallisen aseman tunnusmerkkejä ja suhteuttivat henkilön statuksen muiden säätyjen edustajiin. Aatelille myönnetyillä privilegioilla hallitsijat lahjoivat tai ostivat säädyn edustajia tietyllä tapaa uskolliseksi.⁸⁸ Ruotsalainen sääty-yhteiskunta poikkesi useasta Keski-Euroopan valtiosta, joissa feodalismin perintö näkyi pitkään. Ruotsin aatelilla ei ollut keskieuropalaista vahvaa tuomiovaltaa, ja säätyjen privilegiot olivat kaikkienensa suppeammat. Säätyprivilegiot ovatkin vanhinta ja laaja-alaisinta kohdennettua erityisoikeutta. Tunnetuin säätyprivilegio oli aatelin verovapaus ja maanomistusoikeus.⁸⁹ Euroopassa säätyprivilegiot yleistyivät feodalismin ja kapitalismin murroskohdassa. Hierarkkinen feodaalivalta supistui yksinkertaisempiin hallintamuotoihin, mutta kapitalismin tarvitsemia rakenteita ei vielä ollut. Privilegiot ylläpitivät yhteiskuntajärjestystä hierarkkisten valtioiden toiminnassa. Lähes kiveen hakattu säätyjako ja sen tuoma eriarvoisuus olivat yhteiskunnan selkäranka.⁹⁰

⁸³ Anders Anton von Stiernman kokosi päätökset yhtenäisiksi kokoelmiksi 1730–1760-luvuilla.

⁸⁴ Pihlajamäki 2004, 64–65.

⁸⁵ Müller 1998, 19.

⁸⁶ Cordes ja Höhn 2018, 514; Smith 1931, 64–65.

⁸⁷ Sandor 2017, 48–49.

⁸⁸ Lappalainen 2005, 19–20, 34–35.

⁸⁹ Pihlajamäki 2004, 119; Swenne 1933, 9–11.

⁹⁰ Lappalainen 2005, 20; Müller 1998, 19; Pihlajamäki 2004, 64–65.

Kaupunkiprivilegiot taas muotoutuivat keskiajalla, kun juridiset käytännöt erityisesti hansakaupungeissa nojautuivat tiettyihin etuoikeuksiin. Kaupungit olivat valtakuntien nousevia keskittymiä ja kauppapolitiikan näyteikkunoita, joiden toimintaa hallitsijat vahvistivat kaupunkiprivilegioilla. Käytännössä ne tarkoittivat kaupanharjoittamisen lupaa. Privilegiot jakaantuivat erilaisiin alakategorioihin, kuten tapuli- ja maakaupunkioikeuksiin. Niitä voitiin myöntää yksilöille, mutta ne olivat myös eräänlaisia perustamisasiakirjoja kaupunkien toiminnalle.⁹¹

Privilegiot olivat käsinkirjoitettuja tai painettuja tekstejä, joissa määriteltiin yksityiskohtaisesti hallitsijan hyväksymät etuoikeudet ja velvoitteet. Privilegiot olivat palanen valtiollista auktoriteettia, joka oli henkilökohtaisella sopimuksella siirretty alemmille toimijoille.⁹² Talusprivilegiot pohjautuivat aina valtiovallan tarpeisiin ja hyötyyn. Niillä ohjattiin talousresursseja harvojen käsiin, minkä katsottiin tehostavan kauppaa. Tosiasiassa talusprivilegioista hyötyi marginaalinen väestönosa, johon itse kruunukaan ei aina lukeutunut. Hyödyn vastakohtana privilegiot olivat tyypillisesti joustamattomia, sitovia ja ehdottomia. Usein niihin sisältyi erilaisia velvoitteita.⁹³ Privilegioiden myöntäminen, niistä laaditut valitukset ja täsmennykset ovat tärkeä osa 1600-luvulta säilynyttä hallintomateriaalia.

Tutkimuksessa on lisäksi käytetty muuta 1600-luvulla tuotettua alkuperäismateriaalia. Tällaisia edustavat kaupunkien valitukset, kauppakollegion ohjeistukset, kirjekokoelmat, valtiopäiväpäätökset sekä muu säädösaineisto, kuten merilaki, kauppa- ja purjehdussääntö sekä kaupunkilait. Nämä rakentavat taustoittavaa kontekstia. Paikallishallinnon tason aineistoa ovat raastuvanoikeuksien asiakirjat. Kruunun hallinnon synnyttämiä lähdekokonaisuuksia, kuten kauppakollegion tai holhoojahallitusten pöytäkirjoja ei ole tämän tutkimuksen puitteissa sovellettu kattavasti niiden runsauden ja työläyden takia.⁹⁴

Sen sijaan komppanioiden privilegimateriaali on avattu yksityiskohtaisesti, koska ne edustavat ainoaa kokonaisvaltaisesti säilynyttä lähdeaineistoa ja ovat siten keskenään vertailukelpoisia. Kuten jo todettiin, 1600-luvun tutkimuslähteet ovat hajanaisia. Privilegioiden avaaminen tässä paikkaa muuta heikosti säilynyttä aineistoa. Myös niiden rakenteen purkaminen kohta kohdalta tuo esiin laatijoiden käsityksiä siitä, mitä he komppanioilta halusivat. Privilegioiden yksityiskohtainen analysointi on tietoista aiemmin käyttämättömien aineistojen esiin nostamiseksi, tutkimuskysymyksiin vastaamisen lisäksi.

Tutkimuksen ajallinen rajaus kattaa koko 1600-luvun, mutta painotus on ensimmäisten komppanioiden alkuvaiheissa ja niiden privilegioissa. Kuparikomppanian osalta aikaikkuna rajautuu 1610–1630-luvuille ja tervakomppanian osalta liikutaan pääasiassa 1640–1660-luvuilla. Tutkimus keskittyy toiminnan ensimmäisiin vuosikymmeniin, koska komppanioiden täydellisiä elinkaaria ei ole mahdollista selvittää väitöskirjan laajuudessa tutkimuksessa. Toiminnan alkuvaiheet sen sijaan

⁹¹ Cordes ja Höhn 2018, 514–516; Smith 1931, 64–65.

⁹² Nováky 1990, 42–43.

⁹³ Lindberg 2007, 52.

⁹⁴ Heikki Ylikangas on kirjassaan *Mitä on historia ja millaista on sen tutkiminen* (2015) todennut, että vanhemman historiantutkimuksen merkityksellinen osa on myös sellaisen lähdemateriaalin läpikäynti, mikä ei välttämättä edistä tutkimusta, mutta se on suoritettava, sillä muutoin ei voida tietää materiaalin sisältöä. Tosin yleisimpien historiallisten ilmiöiden hahmottaminen helpottuu tutkimalla myös laajasti aikakauden lähdemateriaalia. Ylikangas 2015, 82–85.

ovat antoisaa tutkimuskenttää, jossa uudet ilmiöt käytäntöineen muuttuivat nopeasti, kunnes toiminta vakiintui.⁹⁵

Kauppakompaniat tutkimuskohteena

Ruotsalaiset kauppakompaniat ovat oikeushistoriallisina tutkimuskohteina vähän tutkittu aihe. Ne kuitenkin lukeutuvat Euroopan kattavaan monivuosisataiseen kaupankäynnin perinteeseen, jossa esimerkiksi kauppiaskillat ja kauppahuoneet uursivat polkuja jouhevammalle kaupalle. Kauppiaiden organisoituminen edisti myös yhteiskuntajärjestystä. Historiantutkijoiden runsaasti siteeraaman Fernand Braudelin mukaan osakeyhtiöiksi rinnastettavia kauppiaskumppanuuksia esiintyi jo Rooman valtakunnassa. Niissä on nähtävissä joitain yhtäläisyyksiä uuden ajan alun kauppakompanioiden kanssa. Varhaisimmat yhtiöt edustivat Braudelin mukaan kapitalistisen ajattelun perusluonnetta niiden mukautumiskyvyn ja joustavuuden ansiosta, kun taas kauppakompaniat olivat lopulta merkittävimpiä pääoman ja valtiomaisen olemuksen myötä.⁹⁶

Keskiajalta tunnetaan alkeellisia *esiyhtiöitä*, jotka perustuivat määrittelemättömiin suullisiin sopimuksiin. Riskien minimointi sai kauppiat kokoamaan tilapäisluontoisia yhteenliittymiä epävakaille kauppamatkoille. Toisinaan osa lastia vakuutettiin yhteistuumin ulkopuolisella. Kauppiain ja laivureiden väliset sopimukset perustuivat keskinäisen luottamuksen periaatteelle.⁹⁷ Tyypillisesti korporaatiot olivat suvun tai perheen sisäisiä ryhmittymiä. Tällaisia perheyriityksiä toimi Pohjois-Italian kaupunkivaltioissa sydänkeskiajalla esimerkiksi Intiaan suuntautuvassa maakaupassa. Genovan ja Pisan kaupungeissa oli käytössä jaettuun vastuuseen liittyvä termi *societas maris*, kun Venetsiassa käytettiin sanaa *collegantia*. Näiden esikuvat oli omaksuttu arabilaisesta karavaanikaupasta, Bysantin aikakaudelta sekä muinaisen Babylonian seutuvalta.⁹⁸

Keskiaikaisiin kauppayksikköihin liittyivät *commenda*-sopimukset, joita on tavattu koko Välimeren alueella. Niitä sovellettiin kansainvälisessä kaupassa, jossa eräänlainen *sijoittaja*⁹⁹ rahoitti etukäteen kauppamatkan¹⁰⁰ hankintoja satamissa. Syntyneistä voitoista sijoittajan osuus oli suurin. Kyseessä oli varhainen, mutta moderni kaupankäytäntö. Commendan luonne on puhututtanut oikeushistorian tutkijoita, eikä yhtenäistä teoriaa ole. Joka tapauksessa kaupankäynnin tekniikat muuttuivat dramaattisesti 1300-luvun aikana, kun kauppa ei perustunut enää vain matkustamiselle. Kaupunkeihin pysyvästi asettuneet kauppiat palkkasivat faktoreita ja agentteja hoitamaan asioitaan ulkomailla. Commenda-sopimukset katosivat pitkälti 1400-luvun alkuun mennessä kauppakompanioiden esiasteiden syrjäyttäessä ne. Taloushistorioitsija Carlo M. Cipolla on todennut, että vaikka commenda-sopimusten käytänteet vaihtelivat, niiden luonne muistutti läheisesti

⁹⁵ Söderberg 2017, 17–18.

⁹⁶ Braudel 1982, 433–434.

⁹⁷ Kellenbenz 1967, 31–32; Tikka 2018, 205; Kallioinen 2000, 250–251.

⁹⁸ Amend-Traut 2016, 101–102; Hawk 2016, 213–214 ja 224–223.

⁹⁹ *Commendator*.

¹⁰⁰ *Tractator*.

nykyisiä osakeyhtiöiden osakkeita. Molemmissa saaduista voitoista hyötyi usea henkilö. Commenda muistutti myös Lähi-Idän *qirad*-mallia, joka oli yhden tai useampien osakkaiden välinen sopimus.¹⁰¹

Euroopan keskiaikainen kauppaperinne oli jakautunut maantieteellisesti kahtia. Alppien pohjoispuolella vaikuttivat hansakaupan ja kauppiaskiltojen yhteisöt. Näiden vastakohtana oli Välimeren alueen kauppa, jota edustivat Italian kaupunkivaltiot Genova, Venetsia, Firenze ja Milano. Näiden luonnetta värittivät feodaalisen aikakauden käsitykset perheestä ja kunniaista, kun kauppiaiden välinen luottamus perustui kirjoittamattomiin sopimuksiin. Oman lisänsä kauppiastoiminnalle heitti kristinusko, jonka moraalisäännöt lisäsivät valvontaa.¹⁰² Oikeusolojen kehitys ratkaisi kaukokaupan haasteita. Firenzeläinen osittain *commendaan* perustunut vuoden 1408 laki edustaa aiheen varhaisinta hahmotelmaa. Siinä huomioitiin kahdentyyppisiä sijoittajia: komppanian rahataloudesta vastuussa olevia sekä vastuusta irrallisia sijoittajia. *Compagnia*-nimitys yleistyi myöhemmin perheen ja suvun sisäisissä korporaatioissa.¹⁰³

Espanjassa kauppiaskorporaatiot kehittyivät voimakkaista perhesidonnaisuuksista, kun paikallinen periytyvyyden malli siirtyi kauppakomppanioiden hallintomalleihin. Tyypillistä oli, että leskivaimo lapsineen jatkoi perheyrittystä, jos itse kauppias kuoli tai sairastui. Samalla periaatteella vävymiehet olivat appiensa liikekumppaneita. Kauppiaiden toimintaa säätelivät hallitsijoiden myöntämät merenkulkua, vakuutuksia ja riskejä koskevat ohjeet. Perheyhtiö oli perinteinen yhtiömalli, ja modernimmat mallit omaksuttiin muuta Eurooppaa myöhemmin.¹⁰⁴ Mannerten välisen kaukokaupan ensimmäinen merkittävä keskus syntyi Espanjassa, jossa Atlantin tarjoamat mahdollisuudet peittosivat kirkkaasti Välimeren ja Itämeren olosuhteet. Sevillan satama läpäisi globaalin merikaupan lasikaton ensimmäisenä Etelä-Amerikkaan suuntautuneella hopeakaupalla. Hopea sitoi niin Genovan pankkiirit kuin Italian, Englannin ja Amsterdamin kauppiaat yhteiseen talousverkkoon.¹⁰⁵ Sevilla vakiintui Euroopan portiksi Amerikkaan, kun Espanjan hallitsija perusti vuonna 1503 sinne vientikaupan toimipisteen.¹⁰⁶

Varhaisissa yhtiömuodoissa oli samoja piirteitä kuin myöhemmissä kauppakomppanioissa. Niiden toiminta muistutti myös kauppiaskiltoja, joiden ensimmäinen muoto kehittyi kirkon myönnettyä veljeskunnallisen aseman 800-luvulla yleistyneille *gildonioille*. Ne eivät olleet ammattimaisia kiltoja, vaan jäsenistö koostui kaupunkilaisista. Ryhmittymistä eriytyi myöhemmin kauppiaskiltoja eli *gilde mercatoriumeja*. Italian kaupunkivaltioissa ei ollut varsinaisia kauppakiltoja, koska kaupungit käyttäytyivät kiltojen tavoin. Killat tarjosivat yhteisöllisyyttä ja turvaa myös vieraissa kaupungeissa.¹⁰⁷ Ne edustivat elinvoimaisinta kaupunkikulttuuria, kunnes kaupunkien raatihuonehallinto yleistyi. Ruotsin ensimmäinen kilta perustettiin Gotlannin Visbyssä 1000-luvulla.¹⁰⁸ Tukholmassa ja Turussa kukoisti 1400-luvulla kymmeniä kauppiaskiltoja, jotka tarjosivat yhdessäolon lisäksi sosiaaliturvaa. Ensimmäinen säilynyt kilta-asetus on vuodelta 1426 Genovasta.

¹⁰¹ Harris 2009, 13–16; Ferrarini 2005, 190–191; Ferrarini 2005, 190: Ks. lisää C. Cipolla, *Storia economica dell'Europa pre-industriale*, 5. painos, Bologna 1994.

¹⁰² Dahl 1998, 49; Nauman 2017, 25–27.

¹⁰³ Ferrarini 2005, 191.

¹⁰⁴ Braudel 1982, 436; Petit 2016, 23–24.

¹⁰⁵ Vries 1976, 113–114.

¹⁰⁶ Vientikaupan konttorin alkuperäinen nimi oli Casa de la Contratación. Amend-Traut 2012, 213.

¹⁰⁷ Greif, Milgrom ja Weingast 1994, 755.

¹⁰⁸ Schück 2014, 371; Ojala-Fulwood 2018, 29; Greif, Milgrom ja Weingast 1994, 755.

Myöhemmin killat noudattivat kaupunkilakeja.¹⁰⁹ Kiltayhteisöjä ei voida luonnehtia kauppakomppanioiden esiasteiksi, koska niiden hallintomalli ei muistuttanut lainkaan yhtiömallia.

Saksan satamakaupunkien kujilla verkostoitunut hansaliitto oli tunnetuin kauppiasryhmittymien edustaja. Hansan perusyksikköjä olivat kauppiaat tai kauppiasperheet, mikä erotti ne killoista. Hansakaupunkien punos sai alkunsa Kölnissä, josta se levisi ensin Pohjois-Saksaan ja vahvistui 1100–1200-luvuilla. Laajimmillaan kauppaverkosto ulottui idässä Novgorodiin, pohjoisessa Bergeniin ja lännessä Lontooseen.¹¹⁰ Voimiensa päivinä liittoumassa oli lähes seitsemänkymmentä suurta ja reilu sata pienempää kaupunkia. Hansaliittoa ei kontrolloitu keskitetysti, vaan se pysyi löyhänä pitkien välimatkojen takia. Saksan alueen hajanaisuus mahdollisti hansaliiton synnyn.¹¹¹ Hansakauppiaiden toimintaan liittyi hentoja yhtiömäisiä piirteitä, kun sen eri kaupunkien jäsenet solmivat keskenään muutaman vuoden pituisia kauppasopimuksia. Hansan perustoimintaideana oli taata turvallinen ryhmävoimaan tukeutunut ulkomaankauppa. Sen oikeudelliset juuret ulottuvat germaanisiin yhteisöihin, joissa vallitsi pitkälti tapaoikeus. Hansakaupungeille ominaista olivat talouden erikoistuminen sekä oikeudellinen itsehallinto.¹¹²

Hansan aikainen tiedonkulku oli hidasta ja kömpelöäkin, mutta välttämätöntä uudistusten leviämiseksi. Vaikka hansakauppaa ei kahlittu tarkkarajaisen organisaation alle, sillä oli tärkeimmissä kaupungeissa *konttoreita*. Niiden puitteissa toimi hieman järjestäytyneempi kauppiasverkosto tarkemmilla säännöillä ja sopimuksilla.¹¹³ Hansaliitto ei ollut vallitsevan mielikuvan mukainen uniikki kokonaisuus, vaan Saksan pohjoisalueilla toimi muitakin vastaavia verkostoja. Hansa oli näistä kuitenkin suurin ja vaikutusvaltaisin. Ruotsi irrottautui hansaliiton alaisuudesta 1500-luvun alussa. Noihin aikoihin liiton alueellinen ylivoima alkoi rapistua, kun amsterdamilaiset ja englantilaiset levittäytyivät Itämerelle yhä määrätietoisemmin.¹¹⁴ Hansaliitto oli kiltoja edistyneempi alusta kauppiaiden väliselle sopimiselle. Tästä luonteva askel oli varhainen komppaniatoiminta. Hallintomekanismeilla on taipumus monipuolistua kokemuksen kartuttua. Tämä ohjasi myös Ruotsin korporaatoiden hallinnollista ja oikeudellista kehitystä, kun hansaliiton ja kiltojen perintö sulautui kauppakomppanioiden.

Kauppakomppanioiden rinnalla toimi 1600-luvulla muitakin kaupallisia organisaatioita, kuten yksityisiä kauppahuoneita sekä yksinkertaista teollisuustoimintaa. Kauppahuoneet olivat komppanioita pienempiä kauppiasperheiden sisäisiä ja patriarkalisesti johdettuja yksiköitä, jotka tekivät kauppaa itsenäisesti. Kauppahuoneiden omistajat vastasivat tappioista koko omaisuudellaan, sillä kauppahuoneen omaisuus oli henkilökohtaista.¹¹⁵ Manufaktuurien toiminta taas muistutti käsityöläisyyttä, kun joustavassa toimintamallissa työtehtäviä siirrettiin esimerkiksi kotona työskenteleville naisille. Manufaktuurit olivat kruunun kontrolloimia merkantilistisen kauppapolitiikan tärkeitä osasia.¹¹⁶

¹⁰⁹ Kallioinen 2000, 248–249; Schück 1926, 35; Dahl 1998, 49.

¹¹⁰ Curtin 1992, 7; Cawston 2002, 4–5.

¹¹¹ Wubs-Mrozewicz 2013, 4–5; Kocha 2014, 40.

¹¹² Bochove 2008, 54–55; Kallioinen 2000, 35–37; Schück 1926, 28–29.

¹¹³ Müller ja Ojala, 2007, 14; Jenks 2005, 31–42.

¹¹⁴ Kypta 2016.

¹¹⁵ Ojala 1997, 104–105.

¹¹⁶ Söderberg 2017, 356–357.

Kauppahuoneet ja manufaktuurit erosivat kauppakomppanioista siten, ettei niissä käsitelty varhaisille osakeyhtiöille ominaista osaketta ja siihen liittyviä käytäntöjä. Ne eivät myöskään toimineet hallitsijan myöntämän privilegion turvin, vaan kauppiaat operoivat säätynsä jäseninä kaupunkilain ja säätyprivilegioiden puitteissa. Toiminta oli siis eritapaa säänneltyä. Ruotsalaisia kauppahuoneita tutkinut Leos Müller toteaa, että kauppahuoneille ominaista oli pääoman keruu kaupankäynnin mahdollistamiseksi, mitä kontrolloitiin kirjanpidolla. Lisäksi toiminta perustui monimutkaiseen luototus- ja komissiokauppaan. Komissiokaupassa kauppahuoneen edustaja myi tavaraa omissa nimissään kauppahuoneen lukuun. Tämä hollantilaisten yleisesti käyttämä kaupan muoto yleistyi 1600-luvulla myös kauppakomppanioissa, mikä yhdistää toimijoita. Ruotsalaisten kauppahuoneiden jättämä arkistomateriaali on satunnaista, joten niiden organisaatiosta ei ole tehty kattavaa tutkimusta.¹¹⁷ Toimintaa ei säädelty ylhäältä, joten tarkkaa ohjeistusta ei siksikään ole vaadittu. Taloushistorioitsija Lars Magnussonin mukaan kauppahuoneet edustivat 1700-luvulla yleistynyttä uuden sosiaalisen luokan, kauppiaseliitin esiinmarssia.¹¹⁸

Ruukit ja muut manufaktuurit olivat tuotantolaitoksia, jotka pyrkivät tuotannon kasvuun ajan talousideologian raameissa. Rauta- ja tiiliruukkeja perustettiin erityisesti Suomen puolelle 1600-luvulla aatelin toimesta osana kartanotaloutta. Ruukkienkin taloutta hallinnoitiin tarkalla kirjanpidolla, mistä on säilynyt ruukinkonttoreiden asiakirjoja. Näissä näkyy ylhäisön toimelias taloudenhoito investointineen, tuottoineen ja velkoineen, mutta tätäkään ei voi verrata suoraan kauppakomppanioiden toimintaan. Ruukit olivat kartanonherrojen yksityistä omaisuutta, jollaisena ne myös esiintyivät hallinnollisesti. Omistajina saattoivat esimerkiksi olla ruukin perineet veljekset. Samat aatelin edustajat harjoittivat usein muutakin taloudellista toimintaa, kuten manufaktureja.¹¹⁹ Ruotsin kruunun ideaalimallissa manufaktuurit korvasivat ylellisyystavaroiden tuontia. Niiden toimintaa ryhdyttiin valvomaan juridisesti vasta 1700-luvulla.¹²⁰ Kauppahuoneista ja tuotantolaitoksista ei ole laadittu oikeushistoriallista tutkimusta, eikä niiden hallinnon kehitys muistuta kauppakomppanioita.

Metodit, termit ja teorit

Käsillä oleva tutkimus kuuluu oikeushistorian tutkimusalaan. Sen lähtökohta haastaa yleisen historian klassista näkemystä hallinnollisista ja organisatorisista rakenteista tarkastelemalla niitä oikeushistoriallisessa perspektiivissä. Oikeustieteissä analysoidaan tyypillisesti oikeudellisia ilmiöitä, jotka rakentuvat yksilöistä, organisaatioista sekä institutionaalisista elementeistä. Nämä ovat tiivis osa yhteiskunnallista, poliittista ja kulttuurista ympäristöä. Monimetodisella tutkimuksella saavutetaan kattavimmat tutkimustulokset. Väitöskirjani metodologisena punaisena lankana on empiirinen tutkimusote. Oikeus- ja sosiaalitieteissä empiirinen metodi on ollut perinteisesti vahva, koska tieteenolojen luonne vaatii empiirisen aineiston läsnäolon. Tutkimuksen ytimessä on komppaniatoiminnan alkuvaiheiden selvittäminen ja tärkeimpien säädösten määrittely. Näitä analysoimalla selvitetään komppanioiden perustamisen taustoja sekä mukana olleita osapuolia

¹¹⁷ Müller 1998, 68–70 ja 142–151; Ojala 1997, 105.

¹¹⁸ Magnusson 2000, 81–84

¹¹⁹ Ilmakunnas 2009, 33, 46, 78–80.

¹²⁰ Magnusson 2000, 47–48.

motiiveineen. Tutkimus pureutuu taloudellisten yksikköjen oikeudelliseen organisoitumiseen, mistä näkökulmasta kauppakomppanioita ei ole juurikaan tutkittu. Privilegioiden tulkitseminen antaa tutkimukselle myös mikrohistoriallista sävyä.¹²¹ Historiantutkimuksen historiallis-kvalitatiivisella eli laadullisella tutkimusmenetelmällä pyritään taas ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä.¹²²

Tutkimusongelmaa lähestytään lisäksi vertailevan oikeushistorian menetelmällä ja selvitetään oikeuden muutosta kahdella tasolla. Kupari- ja tervakomppaniat muodostavat kaksi ryhmittymää, joiden organisaatioita vertaillaan toisiinsa niille myönnettyjen privilegeioiden, toimintaympäristöjen sekä hallintomallien muutosten osalta. Näitä ilmiöitä vertaillaan lisäksi laajemmassa perspektiivissä, jossa komppanioiden organisatorisia oikeudellisia malleja tarkastellaan yhteiskunnallis-kulttuuris-poliittisessa kontekstissa. Ruotsalaisten kauppakomppanioiden olemus on suhteutettava Euroopan mittakaavaan ja muiden valtioiden komppanioihin. Vertailevan tutkimuksen tärkeä päämäärä on löytää ja tulkita kulttuurisia eroja, ei niinkään etsiä harmoniaa ja yhtenäisyyttä. Tämä on saavutettavissa monimuotoisen analyysin kautta, samankaltaisuutta tietoisesti vältellen. Pelkkä muutosten selittäminen ei riitä, vaan oikeudellinen näkökulma syventää tutkimusta.¹²³

Kauppakomppanioiden juuret löytyvät keskiaikaisista Välimeren kauppakeskittymistä, kuten Venetsiasta. Pian kaupankäynnin kiintopisteiksi nousivat pohjoisemmassa sijainneet Antwerpen, Brugge, Lontoo ja Hampuri. Varhaisimpien kaupan korporaatiomallien määrittely on haastavaa niiden monimuotoisuuden ja vastaavasti heikosti säilyneiden lähdeaineistojen vuoksi. Alankomaalaista vuonna 1602 perustettua Itä-Intian kauppakomppaniaa pidetään monen aikalaiskauppakomppanian esikuvana.¹²⁴ Eurooppalaiset komppaniat eivät kuitenkaan olleet sen suoria replikoita, vaan alueelliset, kulttuuriset sekä poliittiset piirteet ylläpitivät eroja. Alankomaiden Itä-Intian komppanian hallinnon ominaisuuksia voidaan kuitenkin pitää nykyaikaisen yhtiöoikeuden esiasteena, koska niissä muotoiltiin ensimmäistä kertaa jaettuun johtajuuteen liittyviä eturistiriitoja ja vastuukysymyksiä.¹²⁵ Tämän tutkimuksen tärkein vertailukohde on alankomaalaiset komppaniat.

Aikakauden tutkimuksessa on usein termistöä, jolla on nykykielessä toinen merkitys, kuten jo kapital-sanan osalta aiemmin todettiin. Termistössä huomioitavaa on englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa esiintyvän sanan ”kauppakomppania” vaihteleva käytäntö ja vastaavuus. Yleisesti käytetyt *trading company*, *merchant company*, *regulated company* ja *joint stock company* merkitsevät eri asioita, vaikka niitä toisinaan käytetään toistensa synonyymeina. Tämän tutkimuksen kauppakomppaniat kuuluvat *regulated* ja *trading company*-termien alle. *Merchant company* taas tarkoittaa kauppiasvetoista korporaatiota, kun *joint stock company* on lähimpänä nykyaikaisen osakeyhtiön rakennetta.¹²⁶ Sanaa *compagnie* käytettiin 1600-luvun Alankomaissa, Englannissa, Saksassa sekä muualla Keski-Euroopassa yhteyksissä, joissa hallitsija oli taloudellisesti sitoutunut komppaniaan. Kauppakomppaniathan edustivat etenkin siirtomaissa valtioitaan. Komppania-sanaan kytkeytyi usein hallitsijan myöntämät privilegio ja monopoli.¹²⁷

¹²¹ Hannikainen, Danielsbacka ja Tepora 2018, 3; Kekkonen 2013, 6–11; Nielsen 2010, 952–953.

¹²² Hietala 2001, 23–24.

¹²³ Pihlajamäki 2010, 737–738; Legrand 1997, 123–124.

¹²⁴ Nováky 1990, 34; Gepke-Jager, van Solinge ja Timmerman 2005, x–xi.

¹²⁵ Gepke-Jager, van Solinge ja Timmerman 2005, ix.

¹²⁶ Sandor 2017, 46–47.

¹²⁷ Amend-Traut 2016, 114.

Käytän tässä tutkimuksessa suomenkielistä termiä *kauppakomppania* tietoisesti, vaikka termi *kauppaseura* toisinaan esiintyy alan tutkimuksessa. Kauppakomppania on suora käännös ruotsalaisesta *handelskompaniet*-sanasta, joka taas myötäilee espanjan, englannin ja hollannin kielisiä etymologisia esikuvia. 1700-luvulle tultaessa sana *société* yleistyi myös ruotsalaisissa asiakirjoissa sanan *kompaniet* korvaajana. Se ei tapahdu perusteetta, vaan valistus- ja vapauden ajan ilmapiiri monipuolisti kirjureiden sanavarastoa. Ranska oli ruotsalaisen aatelin esikuva ja ranskalaisia sanoja viljeltiin. Sotilaallinen komppania-sana kuvastaa 1600-luvun sotaisaa aikakautta, kun 1700-luvulla siirryttiin säätyjen valtaan ja julkiseen yhteisöllisyyteen.¹²⁸

Tutkimuksessa käytetään muitakin termejä, joilla on vahva nykykielen konnotaatio. Esimerkiksi sana *osakas* ja *sijoittaminen* yhdistyvät helposti niiden nykyiseen merkitykseen, mikä ei vastaa 1600-lukua. Tutkimuksessa käytetään osakas-sanaa kauppakomppanioihin sijoittaneista henkilöistä, vaikka se ei täysin vastaa nykypäivän termiä, mutta ei olisi ollut järkevää kehittää tilalle uutta sanaa. Toisaalta sanaa *sijoittaja* käytetään harvoin, koska osakas kuvastaa paremmin kauppakomppaniaan sijoittanutta. Kauppakomppanian osakkaat käytännössä omistivat osan komppanioiden pääomasta. Sijoittajat taas liittyvät arvopapereihin ja tähtäävät taloudelliseen voittoon pitkällä aikavälillä, mihin liittyy usein säästämistä. Tällainen toiminta on kaukana 1600-luvun kauppakomppanioista. Samasta syystä käytetään sanaa *osakkuus* eikä sanoja *sijoitus* tai *osake* niiden anakronististen vivahteiden takia. Osinko, korko ja tuotto ovat nekin modernien osakeyhtiöiden termistöä, joiden luonne-eroja tässä tutkimuksessa ei eritellä. Termejä käytetään kulloiseenkin asiayhteyteen parhaiten katsotulla tavalla.

Sattumaa ei ole, että juuri 1600-luvulla Ruotsin rahatalous edistyi suurin harppauksin. Vuonna 1624 Ruotsi lanseerasi ensimmäiset kuparirahat, joiden arvo oli sidottu niiden kuparipitoisuuteen. Tämän jälkeen maan valuutta oli sidottu vuoroin kupariin tai hopeaan vuoteen 1681 asti.¹²⁹ Ruotsi oli kuparin päätuottaja Euroopassa 1600-luvulla. Kuparin markkina-arvolla oli suora vaikutus maan talouteen. Elokuussa 1633 annettiin säädös, jossa valuuttaa käsiteltiin kahdella eri periaatteella. Virallinen valuutta oli lyöty joko kuparista tai hopeasta. Käytössä oli näiden lisäksi muitakin rahayksiköjä, joilla ei ollut virallisesti määriteltä suhdetta toisiinsa. Suhde rahanarvoon vaihteli paljon kontekstin ja aikakauden mukaan. Erään teorian mukaan korkea kuparin hinta toi käyttöön kuparirahaa ja vastaavasti kuparin alhainen arvo pakotti sen käyttövaluutaksi. Rahan arvon tarkka täsmävyys on modernin ajan välttämättömyys, eikä se ollut oleellista kauppakomppanioiden aikakaudella.¹³⁰ Pankit ja finanssilaitokset olivat vasta muotoutumassa. Tässä tutkimuksessa käytetään alkuperäisissä privilegeitöteksteissä esiintyviä rahayksiköitä.

Oikeushistorian teoria - reseptio ja oikeussiirrännäiset

Työn teoreettinen näkökulma pohjautuu oikeudellisten käsitteiden ja taloushistorian institutionaalisen teorian risteykseen. *Oikeudellisten siirrännäisten* (legal transplant) tutkimus vakiintui 1970-luvulla, jolloin professori Alan Watson lanseerasi käsitteen oikeusvertailua tarkastelleessa teoksessaan.

¹²⁸ Ks. esimerkiksi Wolff 2005, 331–339.

¹²⁹ Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43–47.

¹³⁰ Edvinsson 2010, 133–134 ja 150–158.

Käsite oli osa laveampaa oikeudellisen reseption teoriaa. Samalla hän teki näkyväksi ilmiön, joka oli monille tutkijoille tuttu, mutta ilman vakiintunutta termistöä. Watsonin mukaan lainaaminen on tyypillinen ja tehokkain tapana kehittää oikeutta. Keskeistä on oikeussiirrännäisten jalostumisen tarkastelu uudessa ympäristössä. Esimerkiksi saksalaisella, ranskalaisella tai etiopialaisella kodifikaatiolla saattaa olla yhteinen roomalainen alkulähde, mikä ei välttämättä ole tunnistettavissa. Usein siirrännäiset esiintyvät näkyvien ja dramaattisten yhteiskunnallisten muutosten yhteydessä. Lainaaminen on ilmiönä yleistä, laajaa sekä pysyvää. Watsonin näkemykset liittyivät 1970-luvun kriittiseen postkolonialistiseen keskusteluun. Vuonna 1993 ilmestyneessä uusintapainoksessa Watson viittasi kirjan synnyttämään ristiriitaiseen vastaanottoon. Myöhemmässä oikeussiirrännäistutkimuksessa ilmiötä on tarkasteltu muutoksen kontekstissa kattavasti. Watsonin näkemyksiä pidetään nykyään paikoin vanhentuneita, mutta osa hänen teorioiden pääpiirteistä tunnustetaan yhä.¹³¹

Roomalaisen oikeuden reseptio edustaa yleisesti tiedettyä oikeussiirrännäistä ensin keskiajan Euroopassa ja myöhemmin esimerkiksi Yhdysvalloissa. Kulttuurit esiintyvät harvoin puhtaan autonomisina, vaan ovat jatkuvasti alttiita vaihdolle ja lainaamiselle. Uusien säädösten tarve nousee usein vallan vakiinnuttamisesta. Ilmiön klassisia esimerkkejä edustavat Mooses, Justinianus ja Napoleon. Tyypillistä on sekin, että paikallinen tapakulttuuri muuttuu hitaasti, mikä synnyttää paikallisilmiöitä. Oikeus käyttäytyy kulttuurin tavoin, eikä sitä voida erottaa taloudellisista, sosiaalisista ja poliittisista ympäristöistä. Ominaista on, ettei oikeussiirrännäinen mukaudu kaikilla oikeuden sektoreilla samankaltaisesti. Mitä kiinteämmin säädös on osa paikallista kulttuuria, sitä vaikeampaa on sen kopioiminen. Esimerkiksi rikoslain pykälien lainaamisessa kulttuuriset moraalikäsitkukset vaihtelevat suuresti.¹³² Oikeuden luonteen perimmäinen käsitys länsimaissa kuitenkin polveutuu roomalaisesta oikeudesta, jossa teoretisoitiin voimassa olevan oikeuden käsite ja sen korvautuvuus uudella lailla. Tästä kumpuaa oikeudellinen muutos.¹³³

Oikeussiirrännäinen on käsitteenä tulkinnanvarainen, eikä siitä ole aukotonta teoriaa. Akateeminen keskustelu aiheesta jatkuu yhä. Syitä tähän on avannut Michele Graziadei, jonka mukaan määrittelyä mutkistaa oikeuden tiedostamaton lainaaminen. Lisäksi kopioidut säädökset saattavat muistuttaa jotakin jo olemassa olevaa, mikä ei pohjaudu lainaan. Perimmäinen kysymys onkin, miten oikeussiirrännäiset voidaan määritellä ja erottaa kokonaisvaltaisesta omaksumisesta, jos siirrännäisyyttä ei ole aina mahdollista tunnistaa.¹³⁴ Rajapinnat ovat häilyviä. Oikeussiirrännäistutkimus painottuu pääosin lähihistorian tai vertailen oikeustieteen aloille. Vilkkainta keskustelua on käyty oikeushistorioitsijoiden ja vertailevan oikeustieteen tutkijoiden keskuudessa. Nykytutkimus keskittyy 1800- ja 1900-lukujen siirrännäisiin ja erityisesti eurooppalaisen oikeuden kopioimiseen Amerikan mantereilla. Tätä vasten käsillä oleva väitöskirja poikkeaa alan tyypillisestä tutkimuksesta. 1600-luvun reseptiota on haasteellisempaa paikantaa kuin lähihistoriaa.

¹³¹ Watson 1993, ks. esimerkiksi sivut 102 ja 107–112; Modéer 1997, 22–23; Duve 2014, 11; Graziadei 2019, 442–444 ja 468.

¹³² Watson 1993, 21 ja 106.

¹³³ Tamm ja Letto-Vanamo 2015, 7. Ks. roomalaisesta oikeudesta lisää: Olessis, Ando ja Tuori: introduction 2016, 8–17.

¹³⁴ Graziadei 2009, 731–733

Termiä voidaan määritellä esimerkiksi tunnusmerkkien ryhmittelyllä. Israelilainen tutkimusryhmä *Histories of Common Law Legal Transplants* on jaotellut aihetta seuraavasti. Oikeussiirrännäisyys on tyypillisimmillään säädösten ja oikeuskäytäntöjen vaihtoa valtioiden välillä. Siirrännäiset voivat lisäksi olla oikeussäännöstöjä, oikeuskulttuurisia piirteitä, valtioiden oikeusjärjestelmiä tai lakimieskoulutuksen malleja. Tutkimuskohteiksi voi valikoitua yhteisöjen rooli oikeusjärjestelmissä tai teoreettisten lähestymistapojen suhde oikeussiirrännäisiin ja oikeuden muutokseen.¹³⁵ Keskiössä on joka tapauksessa aina transplantaatioiden luonteen analysointi ja sen suhde ympäröivään oikeusjärjestelmään.

Siirrännäiset on klassisesti jaettu kolmeen ryhmään, kun kyse on oikeusjärjestelmän tai sen huomattavan osan mallintamisesta uuteen ympäristöön. Näistä ensimmäinen on tyypillisesti käytössä, kun kohdeympäristössä ei ennestään ole samankaltaista sivilisaatiota. Toisessa kategoriassa kohdemaassa on lähtömaahan nähden vertailukelpoinen kulttuuri. Kolmantena on oma-aloitteinen muualta kopioidun oikeusjärjestelmän omaksuminen.¹³⁶ Luokittelua on tehnyt myös Jonathan Miller, joka jakaa oikeussiirrännäiset neljään ryhmään: taloudellisiin, yhteisön ulkopuolelta ohjailtuihin¹³⁷, yhtiösiirrännäisiin sekä oikeutta yleistäviin siirrännäisiin, kuten säännöstöihin. Yksikään näistä ei esiinny sellaisenaan, vaan sekoittuneena.¹³⁸

Tässä tutkimuksessa sovelletaan yhtiöoikeussiirrännäisen mallia, jossa kopioinnin onnistuminen suhteutuu siirrännäisen mukana tulevan pääoman hyödyntämiseen sekä lähtömaan kiinnostuksesta kohdemaan vientikauppaan. Paikallisten tulee hyötyä siirrännäisestä poliittisesti tai taloudellisesti esimerkiksi tehostuneena vientikauppana. Aihetta ovat käsitelleet yhteisissä tutkimuksissaan myös Yves Dezalay ja Bryant Garth kontekstinaan latinalaisen Amerikan viime vuosikymmenten siirrännäiset.¹³⁹

Oikeussiirrännäistutkimus on jakautunut kahteen koulukuntaan. Ensimmäinen näistä kehittyi 1990-luvun jälkeen pitkälti julkisen rahoituksen tutkimuksissa, joissa oikeudellisten uudistusten rooli demokratian toteutumisessa oli merkittävää. Tällaisen tutkimuksen määrä on lisääntynyt jatkuvasti. Toinen koulukunta on muotoutunut aiemmin perinteisten paikallisten ja kotimaisten oikeudenalojen kansainvälistyessä. Oleellista ei ole valtioiden välillä tapahtunut lainaaminen, vaan tarve hahmottaa ”kansainvälistä oikeutta ja sääntöjä”. Tästä on nähtävissä viitteitä myös kansainvälisessä julkisoikeudessa.¹⁴⁰

Oikeushistorioitsija Thomas Duven käsitys oikeussiirrännäisyydestä tutkimuskohteena on samankaltainen. Aihe puhuttelee tutkijoita tänään globalisaation ja monikansallisen historian tutkimuksen kontekstissa. Duve kuitenkin kuvailee keskustelua oikeudellisten vaikutusten leviämisestä, omaksumisesta ja soveltamisesta riittämättömäksi. Siirrännäisprosessien tutkimus on valtavirtojen ulkopuolella. Keskustelukin painottuu teoria- ja metodologiatasolle, kun argumentit supistuvat usein kolonialismin jälkeiseen ympäristöön ja keskittyvät siirtomaissa omaksuttuun

¹³⁵ Ks. Malkiel: ”Johdanto” *Theoretical Inquiries in Law* lehden artikkelissa 10/2009, 299.

¹³⁶ Watson 1993, 29–30.

¹³⁷ Miller käyttää tässä esimerkkeinä aivan viime vuosikymmenten aikana tapahtunutta oikeusmallien siirrännäisiä kehittyneimmistä valtioista köyhempiin maihin, esimerkiksi ihmisoikeuksien tai perustuslaillisten instituutioiden mallintamisessa. Miller 2003, 846–847.

¹³⁸ Miller 2003, 842–844

¹³⁹ Miller 2003, 849–850; Dezalay ja Garth 2002, vii–viii.

¹⁴⁰ Miller 2003, 840–841.

emävaltiosta kopioituun oikeuteen. Toinen painopiste on lainsäädännöllisten reformien yhteydessä käytetyt lakisiirränäiset.¹⁴¹ Euroopan unionin tiivistyminen 1990-luvulla on osaltaan ohjannut tutkimusta yhtenäistä oikeuskulttuuria tukevaan suuntaan, erojen tarkastelun kustannuksella.¹⁴² Oikeussiirränäisten tutkimus on altis maailmanpoliittisille virtauksille, miksi nykytutkimus keskittyy lähihistoriaan. Varhaisen uuden ajan alun aiheet syventävät tutkimusta, mitä tämäkin väitöskirja edustaa.

Oikeudellinen muutos punoutuu reseptiotutkimukseen. Muutoksen ja siirränäisen suhde onkin aiheuttanut kärkevimmät keskustelut. Graziadei on kritisoinut tutkimuksen painottuvan liiaksi oikeuden suoran kopioinnin selvittelyyn, mikä on jättänyt varjoonsa oikeusolojen paikallisen muutoksen. Miller taas on moittinut siirränäistutkimuksen painottuvan yksittäisiin ilmiöihin, joka ei huomioi laajaa näkökulmaa. Transplantaation epäonnistumisen analysointi ilman poliittista ja sosiologista kontekstia on esimerkki tällaisesta.¹⁴³ Kommentit todistavat siirränäistutkimuksen perusongelmasta. Paljon on käyty vastakkaista keskustelua myös siirränäisten luonteesta. Siirränäiset on jopa nähty niin voimakkaasti kontekstinsa osasina, ettei kopioidun säädöksen ole katsottu enää liittyvän lähtökohteen säädökseen. Argumenttien mukaan oikeussiirränäistä ei voida kopioida ilman, että se muuttuisi kokonaan toiseksi. Tämä hermeneuttinen näkemys vesittää oikeussiirränäisteoriaa, eikä siirränäisiä voisi täten olla olemassa. Vastakohtaisesti siirränäisprosessin luonteen teoretisoinnissa kulttuurinen lainaaminen ja paikallisen ympäristön muokkaaminen on nähty prosessin elinehtona.¹⁴⁴

Ruotsalaisten 1600-luvulla soveltamat Alankomaista kopioidut mallit voivat kuulostaa kaukaisilta, mutta ne kytkeytyvät oikeussiirränäisten avaraan traditioon. Samoja teoreettisia lähtökohtia voidaan nähdä 1600-luvun globalisoituvassa maailmassa, jossa teknisesti kehittynyt valtamerialus nopeutti vaikutusten leviämistä. Vaikka valtaosa oikeussiirränäistutkimuksesta liittyy viimeisimpään ”globalisaation aaltoon” ja amerikkalaisten oikeusjärjestysten tarkasteluun, eivät peruslähtökohdat ole muuttuneet: on erilaisia syitä lainata tai kopioida. Usein motiivina on järjestyminen. Lähes kaikkea transplantaatitutkimusta yhdistää prosessin kulku. Ruotsin kauppakompanioiden liittäminen tähän keskusteluun tuo raikkaan näkökulman. Maan 1600-luvun kauppaoikeudellinen oikeustraditio oli jo valmiiksi länsimainen, päinvastoin kuin esimerkiksi siirtomaissa. Säädöstekstien eli kompaniaprivilegioiden lainaaminen edustaa selkeästi rajattua transplantaatiota.

Oikeussiirränäistutkimusta on kauttaaltaan kritisoitu kaavoihin kätkeytyneestä kapea-alaisuudesta, jossa seurataan ainoastaan kirjoitetun lain tai säädöksen kulkua, ilman tuomioiden taustalla olevan oikeudellisen ajattelun tarkastelua. Alan Watsonin oikeussiirränäisteoria rajoittui oikeuden reseptioon ilman yhteiskunnan aktiivista roolia, jossa oikeus ja siihen suhtautuminen olisi huomioitu.¹⁴⁵ Legrand on kritisoinut kuuluvasti Watsonin teorian yksipuolisuutta. Hänen mukaansa Watson oli lukkiutunut yksinkertaiseen käsitykseen oikeuden ja sääntöjen keskinäisestä suhteesta. Vaikka säädös kopioitaisiin sana sanalta, se tuskin tarkoittaa kahdessa eri kulttuurissa täsmälleen samaa. Päivänselvää on, ettei yksittäisen säännön syntytausta ole yhteisöstään irrallinen. Sääntö

¹⁴¹ Duve 2014, 4–7; Makiel 2009, 299.

¹⁴² Duve 2014, 42.

¹⁴³ Miller 2003, 846–847.

¹⁴⁴ Graziadei 2009, 726–729.

¹⁴⁵ Legrand 1997, 112.

syntyy yhteisön tarpeesta yhteiseen sopimiseen, johon liittyy erilaisia ja usein ristiriitaisiakin näkemyksiä.¹⁴⁶ Tässä tutkimuksessa huomioidaan Ruotsin ja Alankomaiden kulttuuriset lähtökohdat, joissa kopiointiprosessi toteutui. Ruotsi ja Alankomaat edustivat eurooppalaista oikeusperinnettä, mutta taloudellisesti toisistaan poikkeavista lähtökohdista.

Taloushistoriallinen teoria - institutionaalinen taloushistoria

Tämän tutkimuksen teoriapohja liittyy oikeushistoriallisen tulokulman lisäksi taloushistorian institutionaalisiin asetelmiin, kun komppanioilla oli liiketoiminnallisia päämääriä organisatorisissa puitteissa. Kaupan vuosisatainen kehitys on tapahtunut eri tasoisten instituutioiden suojissa. Niiden tarkoitus on ollut hälventää toiminnan epävarmuutta ja riskejä, tarjota ennustettavuutta sekä tukea kaupankäyntiä yhteisillä pelisäännöillä.¹⁴⁷ Kauppakomppanioiden privilegit sisälsivät ylhäältä annettuja sääntöjä, joilla pyrittiin näihin tavoitteisiin. Tosin se tapahtui pitkälti tiedostamattakin, koska kaupankäynnin nykyaikaiset taustateoriat kehitettiin vasta myöhemmin. Esimerkiksi skotlantilainen Adam Smith kirjoitti markkinoiden merkityksestä vasta 1700-luvulla. Hänen teoriassaan kaupan erikoistumisella ja markkinoiden koolla oli suora merkitys kansojen hyvinvointiin.¹⁴⁸ Tätä ajatusta kohti hakeuduttiin osittain 1600-luvullakin, mutta epäselvemmin teorioin.

Merellisen kaukokaupan riskit on tiedostettu varhain. Ne koskivat pääasiassa aineellista tavaraa haaksirikkojen tai osapuolten välisten sopimuserimielisyyksien yhteydessä. Kaukokauppa ei voinut perustua enää henkilökohtaiseen luottamukseen, vaan yhteisiä sopimuksia ja sääntöjä tarvittiin.¹⁴⁹ Jo antiikin Roomassa korporaatioita perustettiin riskien minimoimiseksi ja pääoman kasvattamiseksi. Roomalaisessa oikeudessa ei tunnettu oikeushenkilön käsitettä sellaisena, kuten myöhemmissä oikeusmäärittelyissä. Roomalainen termi *societas* tarkoitti ryhmää, joka tavoitteli yhteistyöllä taloudellista hyötyä riskejä vastaan.¹⁵⁰ Tähtäimessä oli myös pääoman ja työvoiman tasaisempi jakautuminen. Riskien vähentäminen säilyi kauppakomppaniamallin kehityksen ohjenuorana jatkossakin.

Merikaupan riskit ovat keskeinen teema kansainvälisessä oikeushistorian tutkimuksessa. Guido Rossi on tutkinut merivakuuttamista Lontoossa 1500–1700-luvuilla. Vastaavasti Dave De ruysscher on tarkastellut Antwerpenin merivakuutuskäytäntöjä, kun kaupunki johti Euroopan vakuutusmarkkinoita 1500-luvulla. Merivakuutusten kehitys etenee käsikkäin kauppakomppanioiden rinnalla. Espanjan ja Pohjois-Italian kauppa-alukset purjehtivat Antwerpeniin tuoden mukanaan 1400-luvulla kehitettyjä vakuutuskäytäntöjä. Seuraavalla vuosisadalla monipuolistunut vakuutustoiminta oli kytkeytynyt Antwerpenin pörssiin. Lontoossa riskienhallinta kehittyi samantapaisesti 1570-luvulta eteenpäin.¹⁵¹

¹⁴⁶ Legrand 1997, 113 ja 120–122. Legrand 2001, 55–56.

¹⁴⁷ North 1990, 3–4.

¹⁴⁸ Adam Smithin klassikkoteos *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* ilmestyi vuonna 1776.

¹⁴⁹ Söderberg 2017, 95–96; Ojala 1997, 101.

¹⁵⁰ Harris 2009, 13–16; Andersson 2009, 196–199; North 1990, 127.

¹⁵¹ De ruysscher 2016, 78–81; Rossi 2016, 27–29.

Instituutiot ovat nousseet 1900-luvulla taloushistorian, mutta myös muun historiantutkimuksen keskeiseksi osaksi. Toisen maailmansodan jälkeen syntynyt *uusi institutionaalinen taloushistoria* on haastanut sitä edeltäneen neoklassisen taloustieteen. Nobel-palkitun Douglass C. Northin mukaan instituutioiden kehitys on ollut merkittävin länsimaisen talouskasvun edistäjä. Instituutioihin liittyvän *omistusoikeuden* (property rights) yksityiskohtainen määrittely parhaimmassa tapauksessa hälventää sijoittajien epävarmuutta.¹⁵² Argumentointi on keskittynyt omistusoikeuden ja yksilön identiteetin suhteeseen. Voidaanko esimerkiksi omistusoikeus irrottaa yksilöiden identiteetistä, siten että anonymiteetti mahdollistaisi oikeuden tasavertaisuuden. John Wallis ja North ovat yhtä mieltä persoonattoman toimijuuden tärkeydestä nykyaikaisten instituutioiden lähtökohtana. Wallis on kuitenkin kritisoinut Northin muotoilleen persoonattoman toimijuuden liiketoimien kuluiksi ilman anonymiteetin korostamista yksilön ominaisuutena. Sääntöjä ja rituaaleja on tarvittu nimenomaan kaupankäynnissä, jossa osapuolet eivät tunne toisiaan, eivätkä siten voi ennakoida toisen osapuolen toimintaa. Wallisin mukaan kanssakäyminen perustuu kuitenkin lopulta suhteisiin eikä sääntöihin.¹⁵³

Oikeusjärjestystä voidaan tarkastella instituutiona, jonka suojissa talouden ennakoitavuus kasvaa, kun epäkohdat voidaan selvittää tuomioistuimissa.¹⁵⁴ Instituutioita ei tule sekoittaa organisaatioihin, jotka nekin tarjoavat ihmistoiminnan kehikkoja. Organisaatiot ovat instituutioiden eräänlaisia johdannaisia, jotka ovat kehittyneet instituution suojissa ja niiden seurauksina. Ruotsalaiset kauppakomppaniat olivat instituutioiden antamien kehysten puitteissa toimivia aktiivisia yksiköitä eli organisaatioita sisäisine pyrkimyksineen. Instituutiot edustavat myös abstrakteja taustatoimijoita, kun organisaatiot ovat usein konkreettisia yksiköitä. Poliittisessa kontekstissa ne voivat olla puolueita, hallituksia tai muita päätöselimiä. Kaupallisia organisaatioita ovat muun muassa yhtiöt tai osuuskunnat, kun taas kirkot edustavat yhteiskunnallisia organisaatioita. Northin mukaan organisaatioiden muokkaaminen on eräänlaista hallintotapojen testausta. Hän näkee organisaatiot hitaammin muuttuvien instituutioiden airuina.¹⁵⁵

Tämän tutkimuksen kannalta tärkeitä 1600-luvun instituutioita edustavat Ruotsin oikeusjärjestys, kruunu ja säätyjärjestelmä. Kauppakomppaniat ja valtiopäiväjärjestelmä toimivat näiden rinnalla organisaatioina. Privilegiot ja muu säännöstö edustavat instituutioiden ja organisaatioiden välisiä ohjaimia tai työkaluja, joilla organisaatioiden toimintaa hallittiin. Northin talouskasvuteorioissa instituutiot ovat virallisia tai epävirallisia toimijoita, joista viralliset, kuten säädökset saattavat tulla voimaan yhdessä yössä. Käytännössä tavat, perinteet ja totutut käyttäytymissäännöt ohjailevat historian kulkua yhtä paljon. Tarkastelemalla tällaisia sosiaalisia tekijöitä historiallisen muutoksen hahmottaminen helpottuu. Instituutiot ja organisaatiot keskustelevat vastavuoroisesti, sillä muutokset organisaatiossa muokkaavat myös instituutioita.¹⁵⁶ Ruotsin 1600-luvun kauppakomppanioiden oikeudellinen ja hallinnollinen kehitys heijastaa koko yhteiskunnan muutosta.

¹⁵² North 1990, 4; Söderberg 2017, 17, 34; Lamberg, Ojala ja Eloranta 1997, 15–19.

¹⁵³ Wallis 2011, 50–51 ja 62–63; North 1990, 34–35 ja 55–60.

¹⁵⁴ Söderberg 2017, 35.

¹⁵⁵ North 1990, 4–5.

¹⁵⁶ North 1990, 6–7.

John Wallis tarkastelee instituutioiden ja organisaatioiden ohella yksilöitä, jotka ideaalitilanteessa kykenevät yhteistyöhön tuntemattomien osapuolten kanssa noudattaen *neutraaleja sääntöjä* (impersonal rules). Neutraalissa säännöstössä identiteetit ovat merkityksettömiä ja voivat ilmetä vain organisaatioiden ja yksilöiden tunnustettua niiden hyödyllisyyden. Yhteiskunnallisen toimijuuden persoonattomuus lepää uuden institutionaalisen taloushistoriateorin keskipisteessä.¹⁵⁷ 1600-luvun kauppakomppaniat ovat tässä teoriassa organisaatioita, jotka istutetaan yhteisöön, jossa vanhastaan moni tuntee toisensa. Asetelmassa oli myös ruotsalaisille entuudestaan tuntemattomia, mutta toiminnan kannalta keskeisiä ulkomaalaisia yksilöitä. Privilegit edustivat ylhäältä hyväksyttyjä ja yhteisön ulkopuolelta asetettuja kasvottomia sääntöjä ja hallintomallia. Tässä väitöskirjassa tarkastellaan tällaisen persoonattoman voiman saapumista yksilöiden valmiiseen maailmaan.

North on jälkeenpäin tarkentanut institutionaalisen muutoksen teoriaansa. Tavoiteltavat muutokset ovat saavutettavissa huolellisilla pohjatöillä. Sääntöjen noudattaminen on välttämätöntä pitkäaikaisen taloushyödyn saavuttamiseksi. Institutionaalinen kasvupohja mahdollistaa niin organisaation synnyn kuin siihen liittyvien oikeuksien toteutumisen.¹⁵⁸ Myöhempi tutkimus on kritisoinut Northin teorioita. Julio Faundez on argumentoinut Northin lähes sivuuttaneen oikeusjärjestelmien merkityksen. Hän ei esimerkiksi selitä oikeudellista muutosta poliittisesta välineestä institutionaaliseksi kehikseksi osana taloutta.¹⁵⁹ Suomalaisten taloushistorioitsijoiden Juha-Antti Lambergin, Jari Ojalan ja Jari Elorannan kritiikki kohdistuu muun muassa mustavalkoiseen teoriaan kaupan muovautumisesta yksilön liikesuhteista ei-henkilökohtaisiksi. Likesuhteiden henkilökohtaisuus säilyi, vaikka se väheni. *Commenda*-järjestelmä kehittyi korvaamaan henkilökohtaista kaupankäyntiä vain osittain. Lisäksi Northin näkemykset painottuvat englanninkielisiin kulttuureihin, mistä esimerkiksi Pohjoismaat puuttuvat. Hän ei myöskään käsittele 1600–1850-lukujen välistä aikaa.¹⁶⁰

Instituutiotutkimuksen kiistelty osa-alue on myös kauppiasryhmittymien suhde oikeuden kehitykseen. Northin ja Barry Weingastin mukaan 1700-luvun taloudellinen vallankumous turvasi kauppakomppanioiden, pankkien ja vakuutusyhtiöiden sijoitustoimintaa, mutta vastaavasti heikensi yksilön asemaa ja oikeuksia¹⁶¹. Paul Milgrom, North ja Weingast käyttävät *lex mercatoria*-teoriaa esimerkkinä Euroopan sisäisestä instituutiosta, joka edisti kaupan vastapuolta koskevaa tiedonsaantia. Instituutiot, kuten kauppakillat tai konsulaatit syntyivät samaan tarpeeseen.¹⁶² Ne tarjosivat hallitsijoiden vallalle vastavoiman ja edesauttoivat kaupan organisaatioiden syntyä. Tätä ennen kauppiaiden ainoa keino torjua epäkohtia oli kaupanteosta jättäytyminen, mutta jatkossa sopimusrikkomuksiin voitiin puuttua.¹⁶³

¹⁵⁷ Wallis 2011, 61.

¹⁵⁸ North 2005, 79 ja 104–105.

¹⁵⁹ Faundes 2016, 412–414.

¹⁶⁰ Lamberg, Ojala ja Ojaranta 1997, 34–36.

North kirjoittaa näistä teorioista esimerkiksi luvussa ”Stability and change in economic history”, North 1990, 118–130.

¹⁶¹ Esimerkiksi Englannissa perustettu rikosoikeudellinen tuomioistuin Star Chamber lisäsi kruunun, mutta vähensi parlamentin valtaa.

¹⁶² North ja Weingast 1989, 825 ja 828–830; Milgrom, North ja Weingast 1990, 20–21.

¹⁶³ Greif, Milgrom ja Weingast 1994, 745–746 ja 751.

Jeremy Edwards ja Sheilagh Ogilvie ovat kritisoineet Avner Greifin 1980–1990-luvuilla vakiintunutta teoriaa keskiaikaisten oikeusinstituutioiden merkityksestä. Greifin mukaan menestyvään kaupankäyntiin ei välttämättä tarvittu oikeudellisia mekanismeja. Hänen mukaansa niin sanottujen *Maghribi*-kauppiaiden vapaamuotoinen sopimuskulttuuri ilman instituutioita todistaa epävirallisen kaupan toimivuudesta. Teoriassa ei huomioida Pohjois-Italian kaupunkivaltioiden samanaikaista elinvoimaisuutta.¹⁶⁴ Edwardsin ja Ogilvien mukaan instituutiot olivat menestyvän kaupan ehto. Greif perusti päätelmänsä suppeaan aineistoon, kun myöhemmin saatavilla ollut laajempi tutkimusmateriaali paljastikin Maghribi-kauppiaiden väliset sopimukset myös virallisiin käytäntöihin. Kaupankäynnin oikeudelliset piirteet muistuttivatkin vahvasti muun Euroopan käyttämiä.¹⁶⁵ Ogilvie tarkentaa teorioitaan tuoreessa tutkimuksessaan, jossa hän korostaa kauppakiltoja instituutioina.¹⁶⁶ Killat muistuttivat komppanioita esimerkiksi erikoistumisen osalta, mikä vastasi karkeasti havainnoiden Ruotsin 1600-luvun kauppakomppanioiden eriytymistä kupariin ja tervaan.

Tämän tutkimuksen ruotsalaisten kauppakomppanioiden analyysissä oleellista on soveltaa teoriaa kaupankäynnin epävarmoista toimintaolosuhteista ja niiden riippuvuutta instituutioista. Hallitsijat instituutioina päättivät paikallisten kauppiaiden puolesta uuden organisaation eli komppanioiden perustamisesta. Tällä oli merkitystä kaupankäynnin varmuuteen ruohonjuuritasolla. Edwardsin ja Ogilvien teoriassa komppanioiden kehittämä oikeudellinen hallinto oli välttämätöntä kaupan edistämiseksi. Kuitenkin jo olemassa oleva kaupunkien sisäinen järjestys rikkoutui. Pohdittavaksi jää, kumpi oli käytännöllisempää tai parempaa oikeutta, ja mikä suhde niillä oli instituutioihin. Komppaniaprivilegit edustivat tärkeää työstön alaista työkalua organisaatioiden hallinnassa, instituutioiden alaisuudessa. Hallitsijoiden riskienhallinnan tarve näkyi varhaisen yhtiömallin laajennetussa omistusoikeudessa, mikä avasi polun uudenaiseen kehityskulkuun.

¹⁶⁴ Edwards ja Ogilvie 2012, 421–422, 438. Avner Greifin teos *Institutions and the Path to the Modern Economy*, (Cambridge University Press, 2006) on Edwardsin ja Ogilvien kritiikin pääkohde.

¹⁶⁵ Edwards ja Ogilvie 2012, 422–423 ja 439–440.

¹⁶⁶ Ogilvie 2019, 22–23.

II KUPARI JA ENSIMMÄISET KOMPPANIAT (n. 1600–1630)

*O, arme präst lägg thig icke i
Director- och Kiöpmanscompagnie!
Vinningen veta the sigh draga,
Försträckningarne får thu på thig tagha.*¹⁶⁷

Ruotsin talouspolitiikka ja Göteborgin kauppakomppania

Euroopan 1600-luvun alun johtavat talousmahdit Alankomaat, Englanti ja Espanja viitoittivat esimerkeillään pienempien maiden, kuten Ruotsin talouskehitystä. Vallalla oli todellinen valtiontalouden, sotatalouden ja valtiomuodostuksen myllerrys, joka sai virtaa siirtomaiden valloituksista sekä kaukokaupasta. Uuteen modernin valtion käsitteeseen kuului valtion kyky kontrolloida ja ohjailla. Itä- ja Länsi-Intian kauppakomppanioiden perustamiset 1600-luvun alkupuolella aloittivat uudenlaisen kaupankäynnin, kun oikeudellisesti organisoituneet korporaatiot loivat alustan aiempaa turvallisemmalle ja tehokkaammalle liiketoiminnalle. Siten oli varsin luontevaa, että Ruotsin kruunu oli vaikuttanut alankomaalaisten taloudellisesta vahvuudesta ja yhteistyöhön hakeuduttiin. Ruotsi tarvitsi kipeästi ulkomaalaista tietotaitoa pääoman kokoamisesta varhaismallisen kauppakomppanian muodossa. Kiinnostus oli molemminpuolista, sillä Ruotsin metallivarat olivat kilpailtua sotateollisuusmateriaalia tykkien ja erilaisten ammusten valmistamiseen.¹⁶⁸

Perinteisten kauppiaiden välisten suhteiden rinnalle vakiintui kauppakomppanioiden tuoma toimintamalli, jossa raha näytteli toista osapuolta. Tämä tarkoitti työpanoksen tai työajan myyntiin perustuneiden kauppiastoveruuksien korvautumista kasvottomilla rahakomppanuuksilla, joissa sijoitus tai osakkuus itsessään oli toimijan kaltainen. Keskiajalta perityn rahan ja työvoiman suhde mullistui.¹⁶⁹ Vaihdatatalous oli vaihtumassa pysyvästi rahatalouteen. Käteisen rahan¹⁷⁰ puute oli vaivannut Eurooppaa aina 1500-luvulta lähtien, mikä johti rahan uudelleen arvottamiseen. Toinen käytössä ollut keino lisätä valuutan määrää oli kulta- ja hopearahojen reduceoiminen, joka tarkoitti kolikkojen lyöntiä arvometallista, johon oli sekoitettu vähempiarvoisia metalleja. Lisäksi Etelä-Amerikan hopeantuonti Eurooppaan oli rajattu Sevillan satamaan, mikä piti yllä rahanarvon

¹⁶⁷ Runo joka on syntynyt papistosäädyn halusta päästä mukaan Ruotsin eteläiseen komppaniaan 1620-luvulla. Börjeson 1932, 161–162.

¹⁶⁸ Israel 1990, 9 ja 83–84; Glete 2000, 4–7.

¹⁶⁹ Brunori 2017, 51–52.

¹⁷⁰ Käteisellä rahalla tarkoitetaan tässä arvometalleista löytyjä kolikoita, kun setelit kehitettiin maksuvälineiksi vasta myöhemmin.

häilyvyyttä. Kupari yleistyi maksuvälineenä 1620-luvulla ja toi oman panoksensa rahanarvon vaihteluun.¹⁷¹ Ruotsin kuparin vientimarkkinat olivat siis osa Euroopan epävarmaa kokonaisuutta. Euroopan talous eli murroskautta, joka hallitsi laajemminkin ensimmäisten komppanioiden perustamisen aikakautta. Samaan aikaan kauppaliittymissä virisi ensimmäisiä osakeyhtiömäisiä piirteitä.¹⁷² Ruotsissa kehitys oli kuitenkin hidasta monesta syystä, kun esimerkiksi henkilösuhteet ja suurkauppiaiden vähyys näkyivät varhaisimpien kauppakomppanioiden toiminnassa pitkään.

Englannin ja Alankomaiden välit olivat olleet sopuisat vielä 1500-luvulla, kun maat liittoutuivat vastustamaan Habsburgien hallitsemaa Espanjan mahtia. Englanti tuki Alankomaita niin sanotussa kahdensankymmenvuotisessa sodassa vuosina 1568–1648, jolloin se taisteli Espanjan lähes suvereenia merivaltaa vastaan. Aikajakson loppuosaa nimitetään kolmikymmenvuotiseksi sodaksi, joka käytiin vuosina 1618–1648. Vuonna 1648 saavutettu Westfalenin rauha museri viimeistään Espanjan herruuden. Englannin sekä Alankomaiden välinen kilpailu kärjistyi siihen, että kauppalaivastoltaan ylivoimainen Alankomaat kaappasi itselleen Espanjan siirtomaakaupan väyliä. Vuosina 1613–1623 Englanti ja Alankomaat taistelivat alueista Aasiassa, minkä jälkeen maiden suhteet perustuivat jatkuvaan kilpailuasetelmaan.¹⁷³ Sodat aiheuttivat osaltaan laskusuhdanteita sekä tekivät talousoloista epävakaita, mikä heijastui Ruotsin kauppakomppanioiden alkuvaiheisiin. Lisäksi eurooppalaisten lyhytnäköinen ja rajallinen kaupankäynti aiheutti itsessään epävakautta, sillä esimerkiksi espanjalaisten hopeantuotanto laski tasaisesti 1610-luvulta lähtien. Tästä seurasi kuparirahan yleistyminen osittain kokeellisessa mielessä.¹⁷⁴

Euroopan talouden nousukiitoa johti pian Amsterdam. Alankomaalaisten voittokulkua Aasiassa ihailtiin ja kopioitiin, vaikka se oli myös selkeä uhka. Alankomaalaisten ponteva laivanrakennusala oli heti maan viljantuotannon jälkeen toisena. Laivanrakennus vaati monipuolista tietotaitoa, johon liittyi sivupolkuina esimerkiksi tuulivoimalla toimivien sahojen ja erilaisten merenkulkua helpottavien välineiden kehittyminen, mitkä nekin olivat alankomaalaisten hallinnassa osoituksena maan ylivoimasta.¹⁷⁵

Pohjolan merkantilistinen talousmalli

Ruotsissa kruunun kontrolli sääntöineen voimistui reformaation jälkeen, kun kirkon omaisuus ja verovirrat ohjautuivat kirkolta hallitsijalle. Moderni valtio nimeltä Ruotsi muotoutui yhä tarkkarajaisemmin, kun se pyrki siirtämään taloudenhallintaa kaupunkien porvareilta selkeämmin itselleen. Taloutta kahlittiin tullimaksujen ja privilegioiden keskittämällä. Kontrollin kohteena olivat kaikki talouden alat, joista tärkein oli vuoriteollisuus. Merkantilistinen ajattelumalli oli saavuttanut Ruotsin.

Merkantilismi käsitteenä ei ollut aikalaisille selkeä, eikä siitä ollut olemassa yhtenäistä talousohjekirjoista löytyvää määritelmää. Termi merkantilismi kehitettiin vasta myöhemmin, kun sitä

¹⁷¹ Vries 1976, 23–24.

¹⁷² Brunori 2017, 51–52.

¹⁷³ Israel 1992, 50; Gelderblom 2013, 225–226.

¹⁷⁴ Vries 1976, 114.

¹⁷⁵ Wallerstein 1982, 98–99.

ryhdyttiin määrittämään tarkemmin 1700-luvulta pitkälti siihen kohdistuneen kritiikin yhteydessä. Merkantilistinen talouden toimintamalli oli yleistynyt Euroopassa 1500-luvulla, jolloin hallitsijoiden talouspolitiikan keskeisin tavoite oli valtion ylijäämäläisen kauppataaseen kasvattaminen. Viennin tuli olla tuontia suurempaa, mikä perustui aikalaissäilytykseen maapallon varallisuuden vakiomäärästä, josta hallitsijat pyrkivät saamaan mahdollisimman ison osan itselleen. Merkantilismia toteutettiin protektionismin keinoin, mikä tarkoitti esimerkiksi monopolien, tullien tai kauppakieltojen asettamista. Kauppakomppaniat olivat merkantilismin suora ilmentymä, kun toiminnan tavoite oli pääoman kasvattaminen kontrolloidun korporaation muodossa.¹⁷⁶ Hallitsijat sovelsivat talousideologian eri variaatioita paikallisesti ja omista lähtökohdistaan aina 1800-luvun alkuun saakka.

Akateemisessa keskustelussa merkantilismi oli muodikas ja kiistanalainen tutkimuskohde 1930-luvulta 1960-luvulle. Silloinen näkökulma oli suppeahko ja keskittynyt protektionismin sekä valtion suhteisiin. Sekavaksikin koettu keskustelu jätti merkantilismin käsitteen auki, mikä teki siitä joidenkin arvioiden mukaan vähemmän kiinnostavan tutkimuskohteen. Päällimmäisenä jäi elämään käsitys valtioiden tarkasta talouden ohjailusta. Myöhempi keskustelu on koskenut kattavammin valtiota ja muita taloudellisia ympäristöjä. Merkantilistisen talouspolitiikan on pitkälti katsottu epäonnistuneen tavoitteissaan, eikä se siksi ollut myöhempien näkemysten mukaan uskottava tutkimuskohde.¹⁷⁷ Ruotsalainen taloushistorioitsija Eli Heckscher oli aiheen maineikas asiantuntija 1950-luvulla. Hänen merkkiteoksensa *Merkantilismen* ilmestyi vuonna 1953.¹⁷⁸ Väkevästi elämään jääneessä teoriassaan Heckscher määritteli merkantilismin talousajatteluksi, mutta myös yhteiskuntakäsitykseksi. Kuitenkin hän myös kyseenalaisti sen merkitystä ja tarkasteli sitä suppeasti historian tutkijan työkaluna menneisyyden ja yhteiskunnan selittämisessä. Merkantilismi kuitenkin yhtenäisti varhaisemmat sekavat yhteiskuntajärjestykset, vaikka se jäi käsitteenä suppeahkoksi verrattuna esimerkiksi liberalismiin.¹⁷⁹

Taloushistorioitsija David S. Landes on kuvaillut merkantilismia poliittistaloudellisen johtamisen ohjeistuksena, eikä doktriinina tai nippuna sääntöjä. Koska merkantilismin perusominaisuus oli idea vahvasta valtiosta suhteessa ulkomaihin, sitä voidaan verrata yksinvaltiudesta ponnistaneeseen valtionrakentamiseen. Kyse oli valtion aseman kohentamisesta protektionismin periaatteilla myös siten, että merkantilismi saattoi ilmetä staattisena protektionismina.¹⁸⁰ Taloushistorioitsija Lars Magnusson korostaa Ruotsin 1600-luvun merkantilismin ilmenneen kotimaisen tuotannon suosimisena. Kansallinen talouden ohjailu sai vaikutteita valtioiden omista lähtökohdista. Merkantilismin lukuisat paikalliset versiot ovat synnyttäneet monipuolista keskustelua, joihin tässä tutkimuksessa ei syvenny.¹⁸¹

Kaikesta huolimatta merkantilismiksi myöhemmin nimetty taloussuuntaus oli kauppakomppanioiden synnyn oleellinen lähtökohta. Merkantilismin ensimmäinen kukoistuskausi Euroopassa ajoittui 1500-luvulle, ja se oli jo hiipumassa, kun kauppakomppanioiden perustaminen

¹⁷⁶ Magnusson 1994, 212–214; Ojala 1997, 124–125.

¹⁷⁷ Klein 1992, 39.

¹⁷⁸ Heckscher 1953: *Merkantilismen förra delen & senare delen*.

¹⁷⁹ Norring 2018, 124–125 ja 138.

¹⁸⁰ Kotilaine 2004, 143–144; Landes 1998, 443; Klein 1992, 40.

¹⁸¹ Magnusson 2000, 60–61; Magnusson 1994, 8–12.

edusti ideologian uutta jalostunutta versiota.¹⁸² Kleinin mukaan ruotsalainen talouspolitiikka erosi Alankomaista, jonka valtionjohto suhtautui kaukokauppaan vain osittain merkantilistisesta perspektiivistä. Taustalla olivat erilainen asetus. Alankomaat oli tasavalta, jossa hallitsijan asemaa ei voida verrata yksinvaltaiseen kuninkaaseen. Suurkauppiaat käytännössä johtivat myös maata. Alankomaissa protektionismi näkyikin komppanian johtorakenteen kontrollina, kun Ruotsissa keskityttiin julkisten tulojen, kuten verojen ja tullimaksujen hyödyntämiseen.¹⁸³ Heckscherillä ja myöhemmin Magnussonilla oli samankaltainen näkemys, jossa Alankomaiden talousmahti ei nojannut merkantilismiin, vaan tämä suuntaus oli nähtävissä Englannin kauppakomppanioissa.¹⁸⁴

Alankomaiden historiaan perehtynyt professori Jonathan Israelin mukaan ideologia vahvistui 1600-luvun kuluessa Alankomaiden ja Englannin välisten kauppasotien aikana. Englanti noudattikin 1640-1670-luvuilla protektionaalista talousoppia, jonka tuotos oli vuoden 1651 *Navigation Act*. Se määräsi maan tuontikaupan tapahtuvaksi vain kotimaisilla aluksilla.¹⁸⁵ Englannissa perustettiin valtiollinen elin, kauppaneuvosto¹⁸⁶, jonka tuli työstää erilaisia talousongelmia, kuten kilpailua haittaaviin etuoikeuksiin ja erilaisiin toimilupiin.¹⁸⁷ Maiden välinen sodankäynti lopulta vahvisti Alankomaiden asemaa, kun se hakeutui Englannin vastaiseen yhteistyöhön Espanjan kanssa. Vuosisataa leimasi vilkas keskustelu, kirjoittelu ja erilaisten säädösten asettaminen. Alankomaiden ylivoima näkyy Amsterdamissa kehittyneissä talousinstituutioissa, kuten pörssissä ja merivakuuttamisessa. Nämä omaksuttiin Englantiin myöhemmin.¹⁸⁸

Ruotsin talouspolitiikan merkantilistinen kulminaatio tapahtui Kustaa II Aadolfin aikakautena (1611-1632), jolloin kuninkaan ja säätyjen valtaa pönkitettiin talouspolitiikalla tietoisesti. Kaupunkien kehittäminen porvareiden johdolla nostettiin jalustalle, kun vastaavasti talonpojat ja maata omistamaton väestö olivat kruunun silmissä välttämätöntä työvoimaa. Tähän kytkeytyi myös oikeudellinen kontrolli. Rikoslakia kovennettiin ja oikeuslaitos jäsenneltiin uudelleen.¹⁸⁹ Ruotsin kauppakomppaniat olivat ”ruotsalaisen merkantilismin” yksi kiinnostavimmista koelaboratorioista, joissa usea talouspoliittinen ilmiö kohtasi.

Ruotsin 1600-luvun talouspolitiikan rakenteelliset taustavaikuttimet voidaan kiteyttää kolmeen sanaan: sääty-yhteiskunta, privilegit ja merkantilistinen talousideologia. Kauppakomppaniat olivat asetuselman ytimekäs tiivistelmä. Vaikka valtion taloustavoitteita ohjasi tuoton maksimointi, tähtäimessä oli yleinen ja kokonaisvaltainen hyvinvointi. Käytännössä valtion etu saavutettiin usein maakuntien ja periferioiden kustannuksella, sillä keskusjohtoinen politiikka ei huomioinut paikallistason intressejä. Tämä ohjaili kauppakomppanioiden toimintaa konkreettisesti. Poliitiikan tarkoitus ei ollut sortaa periferiaa, vaan se oli seurausta ideologian ja todellisuuden

¹⁸² Klein 1992, 40.

¹⁸³ Klein 1992, 47.

¹⁸⁴ Heckscher 1953, 348; Magnusson 2000, 59–61.

¹⁸⁵ Magnusson 1994, 102; Ojala, Räihä ja Karonen 2018, 128.

¹⁸⁶ Council for Trade.

¹⁸⁷ Israel 1992, 55–56.

¹⁸⁸ Magnusson 1994, 94–105; Israel 1992, 59.

¹⁸⁹ Kekkonen 1987, 10–15.

irrallisuudesta.¹⁹⁰ Kauppakomppanioilla pyrittiin hallitsemaan vientiä ja tuotantoa sekä kauaskantoisemmin ohjailemaan Euroopan markkinahintoja.¹⁹¹

Ruotsin talouspoliittisia työkaluja

Kuparinmyynnin organisointi edusti Ruotsin varhaista talouspolitiikkaa. Maan vuori- ja kaivosteollisuus nivoutui eurooppalaiseen perinteeseen varteenotettavana pohjoisen tuottajayksikkönä. Kupari oli arvostettu raaka-aine sekä teollisen tuotannon materiaali.¹⁹² Kontrolli ja monopolit olivat käytössä jo ennen kuparinvientiin erikoistuneiden kauppakomppanioiden perustamista. Vuoriteollisuuden ohjausta on pidetty ruotsalaisen merkantilismin malliesimerkkinä talousideologian toimivuudesta. Aikalaisten suhtautuminen teollisuuteen oli myös ristiriitaista, koska niiden työstö kulutti muita raaka-aineita, kuten erityisesti puuhiiltä.¹⁹³ Kuparikauppa pysyi vielä 1500-luvullakin pienimuotoisena. Tukholman vaaka- ja punnitusrekistereistä nähdään, että pääkaupungista tuli viennin keskus 1540-luvun aikana. Kuparia ostivat pääasiassa kotimaiset kauppiat tai käsityöläiset, joka tarvitsivat raaka-ainetta esimerkiksi kattiloiden valmistukseen. Ulkomaalaiset ostajat olivat vielä harvassa.¹⁹⁴

Ensimmäiset merkinnät Stora Kopparbergin alueen kupariprivilegiosta löytyvät vuodelta 1347.¹⁹⁵ Kuningas Maunu Eerikinpojan myöntämä privilegio valjasti kuparin ensimmäistä kertaa hyödyntämään kruunun tarpeita. Privilegion ohjeet olivat käytännönläheisiä, ja niiden tehtävänä oli lähinnä turvata häiriötön kaivostoiminta töiden organisoinnilla. Tuotantoa johtamaan määrättiin *mestarit*¹⁹⁶, joiden ohjauksessa toimi eri tehtäviin erikoistuneita *työmiehiä*¹⁹⁷. Privilegiossa painotettiin praktisia seikkoja, kuten työntekijöiden vaatteista ja elintarvikkeista koostuneita palkkioita. Lisäksi säädettiin työajasta sekä ruokatauoista.¹⁹⁸ Maunu Eerikinpojan kaupunkilaissa kuparinmyynti rinnastettiin muun raudan, voin ja ihran myyntiin. Vientitavara tuli punnita valvotusti Tukholman kaupungin vaa'alla ennen laivausta, minkä perusteella tulli- ja muut maksut muodostuivat.¹⁹⁹ Ohjeistus oli vielä varsin perustavanlaatuista ja käytännöllistä.

Kuninkaan alaiset Kopparbergin vuorimiehet²⁰⁰ nousivat 1500-luvulla vuoriteollisuuden vaikutusvaltaiseksi toimijakunnaksi. Heidän tehtävänä oli johtaa maan suurimman tuotantoalueen Kopparbergin toimintaa ja vientiä.²⁰¹ Kuparin reitti kulki kaivoksilta vuorimiesten käsien kautta tukholmalaisille kauppiaille, jotka myivät sen eteenpäin. Kauppiaiden palkkio koostui myyntivoitoista. Nähtävissä oli kehitystä kohti laajempaa kauppaa, kun isoja määriä kuparia koottiin

¹⁹⁰ Runefelt 2001, 13–15; Munktel 1934, 19–21.

¹⁹¹ Kaukiainen 2008, 83–86.

¹⁹² Odén 1960, 12, 71–72, 94–95, 127 ja 130.

¹⁹³ Hammersley 1976, 166–167.

¹⁹⁴ Odén 1960, 12, 71–72, 94–95, 127 ja 130.

¹⁹⁵ Christensson 2011, 38–39; Odén 1966, 39.

¹⁹⁶ Mästermän.

¹⁹⁷ Legomän.

¹⁹⁸ *1347 års privilegier för Stora Kopparberget*, Christensson, 2011.

¹⁹⁹ *Köpmålabalken*, Holmbäck & Wessén 1966, 123.

²⁰⁰ Bergmän.

²⁰¹ Odén 1960, 12 ja 19–21.

maksukykyisille asiakkaille.²⁰² Suuri volyymi lisäsi kaiken tasoista tehokkuutta, mikä tiedostettiin ennen kauppakomppanioita.

Vuoriteollisuuden monopolisointi oli 1500-luvun itsevaltiuden ilmentymä. Itsevaltainen monarkia eli absolutismi oli eurooppalainen suuntaus, jossa hallitsija perusteli asemaansa jumalallisella oikeudella. Valtaa koottiin kruunulle voimakkaalla talouden keskittämällä uudenlaisten hallintorakenteiden avulla. Ruotsissa teknologian diffuusio tarkoitti käytännössä sitä, hallitsijoiden ammensivat vaikutteita muualta. Kruunun luonnonvarojen monopolinen kontrolli pohjautui niin sanottuun *regaaliseen* etuusto-oikeuteen, mikä oli keskiajalla Euroopassa yleistä. Regaali-oikeudet juurtuivat Ruotsiin Kustaa Vaasan hallituskautena, ja niidenkin perimmäinen tarkoitus oli kasvattaa valtion tuloja. Periaatteen mukaan hallitsijalla oli ensisijainen oikeus päättää kaikesta aineellisesta Ruotsin rajojen sisällä.²⁰³ Luonnonvarojen hallinnan lisäksi regaalisia oikeuksia olivat tulli- ja rahanlyöntioikeudet. Hallitsija oli lupa kontrolloida Ruotsissa tapahtuvaa taloudellista toimintaa.²⁰⁴ Verotuskin lukeutui kruunun varojen keruuvälineisiin, mutta sen toteutus oli työlästä ja epävarmaa vielä uuden ajan alussa.

Kuparin merkitys kasvoi 1400-luvulta, kun siitä tuli kolmanneksi tärkein rahamateriaali kullan ja hopean jälkeen. Kuparin etu oli vaivaton sulatus ja työstäminen. Varallisuuden keskittyminen ohjasi Euroopan taloutta, ja Eurooppaan syntyi merkittäviä kuparilla rikastuneita kauppiassukuja, kuten saksalaiset Fuggerit. Materiaalin monikäyttöisyydestä kertoo myöhempinä vuosisatoina yleistyneet laivojen kuparoidut pohjat.²⁰⁵ Ruotsi ryhtyi lyömään äyriin kuparikolikkoa vuonna 1522 kahdesta äyristä 16 äyriin. Äyrien lisäksi käytössä oli hopeaguldeneita. Vuonna 1625 Ruotsi laski liikkeelle myös neliön malliset kupariplootut, joita lyötiin kolmekymmenvuotisen sodan aikana Saksassa, Preussissa ja Puolassa.²⁰⁶ Ensimmäisten ruotsalaisten kauppakomppanioiden aikana käytössä oli useita rahayksiköitä.²⁰⁷ Tämä kuvastaa uuden ajan alun vakiintumattomuutta ja nykyaikaisten talousvälineiden ensiaskelia.

Kuparin kysyntä Euroopassa lisääntyi 1500-luvun lopulla, mikä sai Ruotsin kuningas Juhana III:n kehittämään kuparinvientiä. Hallitsija solmi myyntisopimuksia ruohonjuuritasolla ulkomaalaisten kanssa 1570–1580-luvuilla. Seuraava askel oli kuparin monopolisointi hallitsijan allekirjoitettua ensimmäisen kuparikauppaa ohjailevan *mandaatin* 29.4.1580. Viennistä tuli yhä selvemmin kruunun alaista, kun ainoastaan nimetyt *kuninkaankauppiaat*²⁰⁸ saivat ostaa raakakuparia ja myydä sitä ulkomaille tarkoin ehdoin.²⁰⁹

Mandaatin päätarkoitus oli kahlita kuparinmyyntiä yhä tarkemmin. Kuparin laaduntarkkailu ei aiemmin ollut merkityksellistä, mutta mandaatti puuttui myös kuparin olemukseen. Kruunu

²⁰² Odén 1960, 94–95.

²⁰³ Inger 1997, 105; Odén 1960, 223.

²⁰⁴ Karonen 2004, 71.

²⁰⁵ Wingqvist 1834, 8; Braudel 1974, 283–284; Sandor 2017, 39.

²⁰⁶ Kellenbenz 1976, 170.

²⁰⁷ Ruotsin vanhin rahajärjestelmä pohjautuu markkaan, joka Kustaa Vaasan aikana korvautui talerilla. Taleri vastasi neljää entistä markkaa. Vuonna 1604 käyttöön otettiin hopeataleri eli riksi, jonka arvo oli kuusi markkaa. Hopeataleri oli kuitenkin vain laskuyksikkö eikä oikea painettu kolikko. 1620-luvulla käyttöön otettiin kupariraha, josta myöhemmin kupariarvon alentumisen jälkeen lyötiin plootuja. Möller 1954, 295, Liite 1.

²⁰⁸ Kungl. Maj:ts köpman-nimitys tunnettiin jo Kustaa Vaasan ajalla.

²⁰⁹ Odén 1960, 13.

esimerkiksi takavarikoi heikkolaatuisen kuparin. Mandaatin avulla myös kitkettiin jalostamiseen liittyneitä huijauksia sekä määriteltiin hintoja. Rikkeitä kontrolloitiin sakkorangaistuksilla.²¹⁰ Maakaupunkien porvareiden ja talonpoikien henkilökohtainen kaupankäynti ulkomaalaisten kanssa katkesi, ja he menettivät maksuina tärkeitä elintarvikkeita kuten suolaa. Kupari oli myytävä kuparikauppiaille, mikä rikkoi totutun tavan.²¹¹ Mandaatin vastustus oli kuitenkin huomattavaa, ja se lakkautettiin jo muutaman kuukauden kuluttua.²¹² Voimaan siitä jäivät kiinteät tanko- ja *osmund*-raudan²¹³ myynti- sekä vientihinnat.²¹⁴ Heckscherin käsityksen mukaan mandaatti oli alkusysäys kiihtyvälle monopolisoinnille. Toisaalta jo hansaliiton aikana oli ilmennyt vastaavan kaltaista kontrollia.²¹⁵

Kuparikaupan merkitys näkyy vuorotellen asetetuissa kielloissa ja vapautuksissa, mikä havainnollistaa vuoriteollisuuden olemusta laajemminkin. Kuparikaupan kontrollia esimerkiksi höllennettiin vuonna 1587 yleisen tyytymättömyyden takia, minkä jälkeen hallitsija keskittyi kontrolloimaan vientihintoja. Vuonna 1590 kuparille määriteltiin painoon perustuva *kipputta*-arvo²¹⁶. Se astui voimaan vientitullisäädöksellä, jossa kippunan painoisen kupariplootun arvo oli neljä Saksan taleria.²¹⁷ Tällaiset maksut eivät olleet taloudellisesti hyödyllisiä, vaan varsinaiset vientikiellot edustivat tehokkaampaa protektionistista sotapolitiikkaa. Kruunu pyrki täyskiellon sijaan kontrolliin, mikä myötäili Ruotsin muuta talouslinjaa. Pysyvää keskitietä etsittiin erilaisilla säännöillä ennen vakiintuneempia muotoja.

Kuparikaupan monopolisointi ja erityisesti siitä luopuminen siirsi kaupan luonnetta joka tapauksessa kohti kulutusta. Monopolin lakkauttaminen synnyttää usein markkina-aukon, mikä synnyttää uusia toimintatapoja. Kun ensimmäinen kuparikomppania aikoinaan lopetti, kaupankäynnin muodot monipuolistuivat. Leif Runefelt on esimerkiksi tähdentänyt, että vapaakauppa ja protektionismi eivät sulkeneet toisiaan pois, vaan ne liikkuivat 1600-luvulla eri akseleilla. Valtio kontrolloi veroja ja tulleja, mutta yksilötason vapauksia puolustettiin.²¹⁸ Kuparin monopolisen aseman raukeaminen lisäsin yksilön mahdollisuuksia. Se oli eräänlaista vapautumista kruunun valvonnasta, kun kruunu oli kiinnostunut Ruotsin, eikä yksilöiden eduista.

Ruotsin ulkomaankauppa ja vanhat käytännöt törmäsivät kehityksen tuomiin haasteisiin kaupan kansainvälistyessä. Regaalisten oikeuksien toimivuus oli kenties haasteista suurin, sillä se esti avointa kauppaa. Vanhan ja uuden maailman välinen ristiriita kiteytyi näissä ongelmissa, mitä ei sisäistetty kokonaisvaltaisesti ajan hallitsijoiden omissa ajatuksissa. Vanhoja käytäntöjä muovattiin tarpeita vastaaviksi osin tarkoituksella ja osin virheiden kautta. Hallitsijan rooli oli näissä kehitysvaiheissa huomattava. Kauppiaiden välisiä yhteenliittymiä syntyi 1500-luvulla erityisesti

²¹⁰ Wingqvist 1834, 9–10; Stiernman 1747, 35–36.

²¹¹ Odén 1960, 13; Stiernman 1747, 288.

²¹² Mandaatti lakkautettiin 27.7.1580. Odén 1960, 13.

²¹³ Osmund rauta oli vanhakantainen tapa tuottaa rautaa rautamalmista jo 1100-luvulla. Osmund-rauta työstettiin usein levymuotoon ja sitä käytettiin myös maksuvälineenä. Ks. Heckscher 1954, 42–43 ja Huhtamies 2019, 46.

²¹⁴ Boëthius & Kromnov 1947, 3.

²¹⁵ Odén 1960, 14.

²¹⁶ 1 kippunta - vanhaa painoa = 20 leiviskää = 400 naulaa = 170,0 kg. Koukkunen, Lehtinen, Mäki-Kuutti, Saloranta ja Virtanen 1985, 1073.

²¹⁷ Plootulle määrättiin tullimaksuksi kahdeksan markkaa ja raakakuparin kippunnalle viisi ja puoli markkaa. Wingqvist 1834, 9–10.

²¹⁸ Runefelt 2001, 213.

alueilla, joissa hansa oli toiminut aiemmin. Vuosisadan lopulla Tukholmassa tiedetään olleen muutaman vuoden kestoisia kauppiaiden välisiä korporaatioita. Yhteenliittymät olivat kuitenkin löyhiä, eivätkä ne vielä täyttäneet komppanioiden ominaisuuksia. Ne eivät olleet vahvoja ilman monopoleja tai muita erioikeuksia.²¹⁹

Ruotsin talouspolitiikan kärki kohdistui kaupanteon tehostamiseen modernin välineistön avulla, kun Kuningas Kaarle IX:n hallinnon aikana (1599–1611) vuonna 1591 käyttöön otettiin *vekselit*. Ne uudistivat ja helpottivat kaupantekoa merkittävästi, ja lisäksi niiden käyttö oli yksinkertaista: kun kaupoista oli sovittu, ostaja laati myyjälle paperisen tositteen, johon kirjattiin kauppasumma korkoineen sekä oletettava maksupäivä. Tämän jälkeen paperin aitous vahvistettiin allekirjoituksilla. Myyjästä tuli eräänlainen kauppojen lainoittaja, ja hän lunasti itselleen kuuluvan summan myöhemmin kotikaupungissaan. Tyypillinen lunastusaika 1600-luvun alussa oli kuukaudesta kolmeen. Keskiaikaiset vekselit olivat olleet henkilökohtaisia, mutta kaupankäynnin vilkastuttua mahdollisuutta pitkään odotteluun ei ollut, jos velat erääntyivät toisaalla. Vekseleistä tuli vaihdettavia.²²⁰ Myöhemmin vekselit mahdollistivat osaltaan kauppakomppanioiden toimintaa.

Vekselit olivat osa mannertenvälisen kaupan raha- ja luototuskokonaisuutta, jossa kaupankäynti perustui kolmeen luottotyyppiin. Yleisin näistä oli viivästynyt maksu, missä maksu suoritettiin vasta, kun lasti oli myyty edelleen. Tässä suurin riski liittyi kauppahinnan vaikeaan ennustettavuuteen, joka oli arvioitava etukäteen. Pahimmillaan maksun odottajaa kohtasi merionnettomuus, jolloin maksu jäi saamatta. Toinen käytäntö oli ennen vekseleitä Ruotsissakin yleinen maksun suorittaminen osana lastia, joka laivattiin ulkomaalaisille faktoreille. Myydyin tavaran tuotolla ulkomaalaisessa satamassa hankittiin uusi lasti, joka taas myytiin kotimaassa eteenpäin. Tässä riskit olivat edellistä suuremmat erityisesti kaukokaupan kohdalla. Kolmas luototustyyppi oli pääomalaina, joka oli kahden edellä mainitun yksinkertaistettu versio. Siinä pääomaa lainattiin vain lyhyeksi aikaa, myytävän tavaran oston ajaksi. Tällainen pääomalaina liikkui yleensä vekselin muodossa.²²¹ Vekselit olivat eräänlaisia paperiseteleiden esiversioita. Ne eivät olleet vielä valtion ohjaamaa käytäntöä, vaan omintakeista kaupallista valuuttaa.

Vekselikäytäntö ulottui kuparin lisäksi muuhunkin vientitavaraan. Vekselit helpottivat maksamista kaikinensa, koska valuutan siirtoa ei tarvittu. Ruotsissa maksuna saatu paperinen vekselikirja lunastettiin esimerkiksi Pohjois-Saksassa tai Alankomaissa sikäläiseltä pankkiirilta. Vuoden 1604 valtiopäivillä käsiteltiin vekseleitä, ja seuraavana vuonna astui voimaan kuninkaallinen määräys. Siinä elvytettiin Juhana III:n ”vanhat tullikäytännöt”. Ohjeen mukaisesti maasta vietävä kupari oli sidottu Ruotsin valuuttaan. Määräykset olivat voimassa vaihtelevissa muodoissa, ja niistä keskusteltiin säännöllisesti valtiopäivillä. Ulkomaankaupan tullimaksut hoidettiin Tukholman läheisellä Wäxholmin tulliasemalla, jossa vientitavara oli tullattava. Tullimaksut liittyivät vekselikäytäntöihin siten, että valuutalla suoritettu tullimaksu oli vekselillä suoritettua pienempi. Ulkomaalaisten maksamat tullit olivat noin kaksinkertaisia ruotsalaisten kauppiaiden taksoihin. Tullisäädökset sisälsivät listoja, joissa ilmoitettiin myyntitavaroiden arvo myös vekseleissä.

²¹⁹ Glete 2000, 124–125; Odén 1960, 12, 71–72, 94–95 ja 151–152.

²²⁰ Vries 1976, 226–227; Braudel 1982, 142–144.

²²¹ Antunes 2014, 158–159; Letto-Vanamo 1989, 269–270.

Säädökset käännettiin myös saksaksi. Vekselikäytäntöjä vahvistettiin vuosien 1611 ja 1615 valtiopäivillä.²²²

Vuonna 1611 kuninkaaksi kruunatun Kustaa II Aadolfin talouspolitiikka nojasi sekin tulleihin ja vekseleihin. Näiden avulla kuparin hintaa hallittiin siten, että kruunulle kertyi edes kohtalaisia myyntivoittoja. Ruotsin sisäisessä maakaupassa tulli oli sidottu Ruotsin valuuttaan ja ulkomaan merikaupassa Saksan talereihin.²²³ Vuoden 1614 valtiopäivillä hallitsijan määrätietoisemmat otteet ohjasivat valtiontaloutta keskusjohtoisempaan suuntaan. Säädöksien tarkoitus oli keskittää kuparinmyyntiä tietyille ostajille kruunun hallinnassa. Kuparikauppaa delegoitiin näin kruunun alaisuuteen taka-ajatuksena sotatalouden rahoittaminen, kuten Älvsborgin lunnaina tunnettujen sotakorvausten maksaminen.²²⁴ Maaperä kuparikomppanian perustamiselle oli muotoutumassa otolliseksi.

Göteborg - kuninkaan ja alankomaalaisten yhteinen projekti

Ruotsin talouspoliittinen linja 1600-luvun alussa alleviivasi kaupunkien perustamista. Kaupunkien katsottiin vahvimmissaan edistävän valtion poliittista, taloudellista ja sotilaallista kontrollia. Niiden avulla tapahtuvan kaupan ohjailun koettiin olevan talouden vankka kivijalka. Koska kaupunkien ei oletettukaan kasvavan erityisen suuriksi, Ruotsi keskittyi optimoimaan sijaintia. Kaupunkien funktio ei siis liittynyt kokoon, vaan tärkeämpää oli toimivuus kauppapaikkana. Kaupungeista tuli 1500–1600-luvuilla yhä vahvemmin kruunun paikallishallinnon keskuksia, valtiontalouden johtotähtiä. Niiden avulla hallitsija rakensi suhteitaan porvaristoon, mikä heikensi aatelin valtaa.²²⁵

Uusi Göteborgin kauppakaupunki tuli nimeämään myös ensimmäisen ruotsalaisen kauppakomppanian. Alue oli tuttu ulkomaalaisille kauppiaille 1500-luvulta, sillä Götajoen rannalla sijaitsi Nya Lödöse -niminen vanha kauppapaikka. Aluetta nimitettiin hetkellisesti myös Älvsborgin kaupungiksi. Ulkomaalaisia kauppalaivoja rantautui vuosisadan puolivälissä alueelle runsaasti. Vuonna 1546 Lödösen satamassa vieraili 68 alusta, joista alankomaalaisia oli lähes puolet. He ostivat pääasiassa nahkaa, turkiksia, voita, talia sekä puutavaraa ja tervaa. Raudanmyynti oli vielä vähäistä.²²⁶

Ensimmäiset Göteborgin kaupungin perustamiseen liittyvät asiakirjat on päivätty 14.3.1603 Älvsborgin linnassa. Tulevan kuninkaan Kaarle IX:n²²⁷ allekirjoittaman tiedonanto koski kaupungin

²²² Brännman 1950, 210–211; Wingqvist 1834, 11–12, *Norkiöpingis riksdags beslut 1604; Wexel och Tullordning*, Stiernman 1747, 511–513 ja 523. *Förordning om fremmande skiepp*, Stiernman 1747, 481.

²²³ Wingqvist 1834, 11–12.

²²⁴ De Jong 2005, 50; Wingqvist 1834, 13.

Kuningas Kustaa II Aadolfin ja alankomaalaisten välinen 150 000 riikintalerin lainasopimusta vuodelta 1622 säilytetään Leufstan ruukin arkistossa. Se allekirjoitettiin Älvsborgissa 1.12.1616 ja koroksi saneltiin 16 prosenttia. Tarkoituksena jo alun perinkin kuitata laina kuparilla. 26.11.1618 allekirjoitettiin toinen 150 000 talerin erä samoilla ehdoilla. Viimeinen maksupäivä kirjattiin vuodelle 1622. Leufstan arkisto, Handel och sjöfart vol. 79, RA.

²²⁵ Andersson 1996, 30

²²⁶ Lind 1923, 16–17.

²²⁷ Kaarle IX kruunattiin kuninkaaksi vasta vuonna 1607 sen jälkeen, kun hän oli suostunut kuninkaaksi 1604. Tätä ennen hänet tunnettiin tittelillä Kaarle-herttua. Lappalainen 2014, 36.

yksityiskohtia.²²⁸ Kaupungin paikaksi valikoitui strategisesti merkittävä Götajoen suu, vastapäätä Älvsborgin linnaa.²²⁹ Pääkaupunki Tukholma Itämeren rannalla oli palvellut kaupankäyntiä jo hansaliiton aikana, jolloin kaupan painotus oli Saksan ja Baltian alueilla. Euroopan kasvavat markkina-alueet avautuivat laajemmin Pohjanmerelle ja Atlantille, kuten Amsterdamiin, joten kansainvälinen kauppakaupunki oli mielekästä perustaa valtakunnan lounasosaan.

Kaarle-herttuan talouspoliittisiin uudistuksiin kuului kauppakaupunkien perustaminen. Göteborg oli näistä lopulta ehkä merkittävin. Ruotsin talousuudistusten esikuvat olivat ulkomailla, kuten Amsterdamissa. Sikäläisillä kauppiailla oli orastavaa kokemusta mannertenvälisestä kaupasta sekä siitä kertynyttä pääomaa. Amsterdamilainen kauppias ja Ruotsin kruunun tuleva luottomies Abraham Cabiljau (1571–1645) nousi keskeiseen rooliin Göteborgin alkuvaiheissa.²³⁰ Leidenissa syntynyt kauppiaan poika johti myöhemmin useita Ruotsin kauppakompanioita. Hänestä tuli tärkeä linkki Ruotsin ja Alankomaiden välillä

Cabiljau värvättiin levittämään Kaarle-herttuan kutsukirjettä Alankomaissa. Herttua oli saanut yhteyden Cabiljauhun amsterdamilaisen laivanrakennusmestarin Cornelis Cornelissonin välityksellä.²³¹ Alankomaalaisten kiinnostus Ruotsia kohtaan oli perusteltua useasta syystä. Yhteistyö Ruotsin kanssa avasi mahdollisuuksia sotien aikana menetetyn kaupan korvaamiseen. Toisaalta Hollannin maakunta oli vakiinnuttanut paikkansa Itämeren kaupassa 1500-luvun puolella, joten perinteitäkin oli.²³² Vedenjakajana oli ollut noin vuosi 1590, jolloin Alankomaiden kulta-ajan katsotaan käynnistyneen kaukokaupan ja siirtomaiden myötä.²³³ Kääntein levittämät vaikutuksen näkyivät myös Pohjolassa. Alankomaiden sota Espanjan kanssa taas pakotti sen huomion Pohjois-Eurooppaan. Itämeren kaupan vahvistamisen lisäksi tavoitteena oli uhmata Englannin valta-asemaa Vienanmeren kaupassa, jossa Englannilla oli tervakaupan johtoasema.²³⁴ Alankomaiden kauppavahvuus oli omaa tasoa, kun sen verkostot kattoivat Keski-Euroopan maat Portugalin ja Espanjan lisäksi. Ruotsi laskelmoi hyötyvänsä näistä Göteborgin projektin avulla. Suurin houkutin yksittäisille henkilöille oli kuitenkin Göteborgin tarjoama ympäristö, jossa alankomaalaiset saivat harjoittaa kauppaa lähes yhtäläisillä oikeuksilla ruotsalaisten kanssa. Göteborgin komppanian yhteydessä neuvoteltiin myös Juutinrauman tullivapaus, mikä avasi koko Itämeren kaupan.²³⁵

Marraskuussa 1603 Göteborgin kaupungin perustaminen hahmottui lisää. Tuolloin laadittiin katuverkoston, torin sekä kirkon alustavat rakennussuunnitelmat, jotka käynnistivät varsinaisen kaupunkihankkeen. Cornelissonin valvonnassa rakennettu laivalaituri valmistui ensimmäisenä toukokuussa 1604. Konkreettisia perustamistoimia ryhdyttiin toteuttamaan ilmeisen varhain.²³⁶ Kaupunkihanke eteni jälleen 1606, kun Filip von Scheding ja Hans Nilsson Rosenbanér lähettivät Amsterdamiin uuden perustamiseen liittyvän pyynnön. Cabiljau hoiti asian niin perusteellisesti, että

²²⁸ 14.3.1603 päivätty kirje, Lindberg & Sleman 1949, 310–311; Strömbom 1924, 54.

²²⁹ Andersson 1996, 20–21.

²³⁰ Villstrand 2011, 478.

²³¹ 14.3.1603 päivätty kirje, Lindberg & Sleman 1949, 310–311; Lappalainen 2014, 37–38; Veenstra 2008, 124; Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

²³² Veenstra 2008, 107.

²³³ Israel 2005, 318.

²³⁴ Israel 1989, 43–44; Arel 2004, 179–180.

²³⁵ Veenstra 2008, 107.

²³⁶ Riksrådets protokoll 9.3.1603, Lindberg & Sleman 1949, 327–328, 377; Scander 1975, 42.

alankomaalaiset kauppiaat luonnostelivat hänen johdolla kaupungin ensimmäistä perustamiskirjaa. Sen päätaivoite oli ulkomaalaisten kanssa käytävä kauppa.²³⁷

Cabiljaun kautta levinnyt muuttokutsu oli tavoittanut vuoteen 1607 mennessä lähes kaksisataa kauppiasperhekuntaa, jotka vastasivat kutsuun aiempaa laajemmalla luonnoksella.²³⁸ Kauppiaiden asemaa ja oikeuksia täsmennettiin peräti viisikymmentäkolmekohtaisella privilegiohahmotelmalla, jossa ulkomaalaisten asema kaupungissa oli vahva. Oleellisimpia seikkoja olivat uskonnonvapaus ja porvareiden oikeus hyödyntää Ruotsin vuoriteollisuuden raaka-aineita sekä muita luonnonvaroja. Ehdotelmassa oli kahdenkymmenen vuoden vapaus tuontiveroista. Voimassaolevaksi kaupunkilaiksi kaavailtiin alankomaalaista mallia, kunnes paikallinen kaupunkilaki olisi laadittu. Sen hahmoteltiin sisältävän kaupunkioikeutta molemmista maista sekä luonnonoikeudellisia periaatteita.²³⁹ Lisäksi asiakirja sisälsi maininnan kauppakomppaniasta, jonka tavoite oli erityisesti Ruotsin ja Alankomaiden välisen kaupan edistäminen.²⁴⁰

Kaarle IX pyysi alankomaalaisia laatimaan jopa ehdotuksen kaupunginraadin muodostamiseksi. Helmikuun toisena päivänä vuonna 1608 päivätyssä kirjeessä tätä oli noudatettu. Pormestariksi ehdotettiin Cabiljauta sekä nimettiin ehdokkaita raadin jäseniksi.²⁴¹ Ensimmäisessä kaupunginraadissa istui lopulta kymmenen alankomaalaista, seitsemän ruotsalaista ja yksi skotlantilainen porvari Cabiljaun johtamana.²⁴² Raimond Veenstran tutkimusten mukaan kaikki komppanian toiminnassa mukana olleet alankomaalaiset olivat syntyjään eteläalankomaalaisia, jotka olivat ensin muuttaneet synnyinseuduiltaan kauppiaksi Amsterdamiin.²⁴³ Heillä oli matala kynnys jatkaa matkaa Ruotsiin uusien mahdollisuuksien äärelle, koska he eivät kuuluneet Amsterdamin monisukupolviseen kauppiasverkostoon.

Göteborgin johdon järjestäytyttyä, alankomaalainen insinööri Nicolaes van Kemp saapui suunnittelemaan satama- ja linnoitusalueita.²⁴⁴ Cabiljau johti kaupunginraatia vuosina 1609–1612 ja toimi raadin jäsenenä uudelleen vuodesta 1621, kun Ruotsin sotatoimet ja -korvaukset Tanskan kanssa olivat ohitse ja kaupungin toiminta vakiintui.²⁴⁵ Alankomaiden ja Espanjan välinen kahdentoista vuoden aselepo oli astunut voimaan 1609, mikä mahdollisti kaupan kehittymisen myös Göteborgissa. Itämeren väylät rauhoittuivat ja avattiin uudelleen. Alankomaat nousi nopeasti kaupan kärkeen Baltiassa. Toisaalta aselepo lamaannutti alankomaalaisten kaukokauppaa, kun Espanja porautui sen aiemmin hallitsemille alueille Aasiassa.²⁴⁶

Cabiljaun lisäksi hänen maanmiehistään Jacob van Dijck (1567–1631) vaikutti Ruotsin talouskehitykseen huomattavasti. Hän oli vuonna 1592 Leidenin yliopistossa väitellyt juridiikan tohtori, josta tuli Cabiljaun neuvonantaja. Hänen ansiostaan Göteborg muotoutui alussa nimenomaan

²³⁷ Scander 1975, 43–48.

²³⁸ Säännösluonnos oli painatettu Wolffin kirjapainossa.

²³⁹ Almqvist, 1929, 34–37; Luonnonoikeus oli muun muassa Hugo Grotiuksen ajattelun tuotos, joka kehittyi kolonialismin innoittaman 1600-luvulla, Bellomo 1995, 232–234.

²⁴⁰ Stiernman 1747, 538–540, 8.9.1607 päivätyt patentti; Lindberg & Sleman 1949, 449–474.

²⁴¹ *Valtaneuvoston pöytäkirja*, Thomson 2005, 336.

²⁴² Magnusson 2016, 134.

²⁴³ Veenstra 2008, 108.

²⁴⁴ Israel 1995, 274.

²⁴⁵ Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

²⁴⁶ Israel 1989, 80 ja 86; Israel 1995, 405–409.

alankomaalaiseksi kaupungiksi. Van Dijck nimettiin jo vuonna 1609 Ruotsin kuninkaan hoviraadin jäseneksi toimintakenttänään Ranskan ja Alankomaiden suhteet. Lisäksi van Dijck neuvotteli Ruotsin edustajana Englannissa. Van Dijckin diplomaattisiin saavutuksiin lukeutuu myös Alankomaiden ja Ruotsin kruunun välisen rauhansopimuksen solmiminen vuonna 1614.²⁴⁷ Viidentoista vuoden mittainen sopimus takasi maiden välisen taloudellisen yhteistyön, ja se oli maiden ensimmäinen diplomaattinen liitto.

Sopimus oli myös Kalmarin sodan jälkeinen ase Tanskaa vastaan. Tanska oli vaikeuttanut Ruotsin ja Alankomaiden keskistä kauppaa korottamalla Atlantin ja Itämeren välisen Juutinrauman tullimaksuja sekä kieltämällä alankomaalaisten kauppalaivojen kulun. Ruotsin ja Alankomaiden sopimus pakottikin Tanskan höllentämään tullimääräyksiään. Sopimukseen sisältyi Ruotsille myönnetty laina, jota Ruotsi hyödynsi Älvsborgin lunnaiden maksuun. Vastineena tästä Alankomaat saivat kuparia. Van Dijck neuvotteli sekä rauhansopimuksesta, että lainasta Alankomaiden kanssa.²⁴⁸ Alankomaalaisten merkitys vuosisadan alun talouspolitiikassa oli huomattava. Cabiljau oli heistä kuitenkin merkittävin johtaessaan Göteborgin kauppakomppaniaa. Hänen asemaansa vahvisti läheinen suhde hallitsijaan myös tyttärensä kautta.²⁴⁹

Kuningas Kustaa II Adolfin hallitsijakauden aikana (1611–1632) Ruotsin ja Alankomaiden välit vahvistuivat entisestään. Rauhansopimuksen allekirjoituksen jälkeen Alankomaissa toimi useita ruotsalaista raakakuparia työstäviä kuparijalostamoja. Amsterdamilaiset kauppiaat ryhtyivät investoimaan erityisesti Ruotsin kuparintuotantoon ja muuhun alan infrastruktuuriin. 1600-luvun Ruotsilta puuttui tietotaitoa, kauppakomppaneita ja pääomaa luonnonvarojensa hyödyntämiseksi.²⁵⁰ Alankomaalaiset tarjosivat näitä kaikkia.

Haasteelliset alkuvaiheet

Kaupankäynti Göteborgin alueella oli 1610-luvun alussa pienimuotoista ja osin epävirallistakin, koska sille ei myönnetty tässä vaiheessa kaupunkiprivilegiota. Ruotsi ei ollut valtiona vielä noussut jaloilleen ja voimavaroja nielevä sodankäynti lisäsi epäjärjestystä. Tanskan vuonna 1612 valtaama Älvsborgin linnoitus ei sekään edistänyt suotuisaa kehitystä. Kauppakaupungin perustaminen kangistui pitkälti näistä syistä. Lisäksi Göteborg paloi samana vuonna, mikä haittasi asukkaiden arkea suuresti. Kuningas Kustaa II Adolf oli valtaannousunsa jälkeen 1611 myöntänyt Göteborgille ainutlaatuisen itsenäisen tuomiovallan houkutellessaan lisää alankomaalaisia kauppiaita. Tuomiovalta ei toteutunut täydessä laajuudessaan, mikä ei juurikaan haitannut asemaansa muutenkin tyytyväisiä kaupunkilaisia.²⁵¹

²⁴⁷ Svenskt biografiskt lexikon, D. Hoek: Jacob Dijck, van, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17538>;

Scander, 43–48, 1975.

²⁴⁸ 28.7.1614 allekirjoitettu rauhansopimus, <https://www.archivesportaleurope.net/featured-document/-/fed/pk/70342#sthash.pMxP9kIF.dpbs>; Katso myös Israel 1989, 94–95; Lindblad 2014, 25.

²⁴⁹ Cabiljaun tytär Margareta Slots oli kuningas Kustaa II Aadolfin jalkavaimo. He saivat pojan nimeltä Gustaf Gustafsson, joka myöhemmin aateloitiin nimellä Gustaf av Vasaborg. Cabiljau oli siis varsin läheinen sukulaismies kuninkaan kanssa ollessaan hänen aviottoman poikansa isoisä. Wetterberg 2002, 204–205; Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

²⁵⁰ Lindblad 2014, 22–23; Israel 2002, 96.

²⁵¹ Heckscher 1654, 113; Veenstra 2008, 128.

Kaupungin kasvua hidasti vuodesta 1607 alkaen Göteborgin ja läheisen Nya Lödösen kauppiaiden väliset erimielisyydet. Nya Lödöse ei ollut autoitunut, vaan Göteborgin perustaminen oli ainoastaan syrjäyttänyt sen.²⁵² Vuonna 1619 annettiin säädös koskien kaupunkien paikallista hallintaa. Tämän puitteissa kuningas Kustaa II Aadolf määräsi näiden kahden kaupungin kauppiaat muodostamaan Göteborgin yhtenäisen kaupunkiporvariston. Kaikki saavutetut edut kuten tullivapaus, porvarius ilman ruotsalaisia sukujuuria sekä muut saavutetut etuoikeudet luvattiin säilyttää. Lisäksi tavoitteena oli uusien kaupunkilaisten houkuttelu Göteborgiin.²⁵³

Göteborgin kaupungin lopullinen perustaminen liittyy valtakunnan laajuisiin mittaviin uudistuksiin. Samaan aikaan Ruotsissa oli suunnitteilla muitakin kaupunkihankkeita, kuten Söderhamn, Luulaja ja Tornio. Göteborgin asemakaavan suunnittelu käynnistyi aikalaisesikuvien mukaisesti viimein vuonna 1619. Kaupungin keskusta aseteltiin nykyiselle paikalleen Hisingerin saaren eteläpuolelle, Götajoen vastakkaiselle rannalle.²⁵⁴ Seuraavana vuonna julkaistiin uusi asemakaava, joka muistutti Alankomaiden siirtomaiden kaupunkimalleja. Vastuu kaupungin kaavoittamisesta annettiin tästedes oikeustieteen tohtorille Johan Adler Salviukselle (1590–1652).²⁵⁵ Hänen toimi myöhemmin kaupungin pormestarina. Kaupunkilaiset eivät hyväksyneet Salviuksen uudistuksia varauksettomasti, mistä Salvius raportoi kansleri Axel Oxenstiernalle syksyllä 1621. Van Dijckin päätehtäväksi muodostuikin Salviuksen auttaminen Göteborgin alkuvaikeuksissa.²⁵⁶

Göteborgille myönnettiin kaupunkiprivilegio maaliskuussa 1621. Nya Lödösen kauppiaat muuttivat uuteen kaupunkiin vasta vuonna 1624, jolloin satamakin oli siirretty. Muutto toteutui osittain väkivaltaisesti rakennuksia purkamalla ja siirtämällä joen toiselle puolelle pitkälti tahdonvastaisesti. Viimein kaupunkitoiminta vakiintui.²⁵⁷ Göteborg ei kasvanut 1600-luvun aikana Norrköpingiä suuremmaksi, eikä sen tarkoitus alun perinkään ollut kilpailla Amsterdamin kanssa. Tavoitteena oli jouheva yhteistyö. Kaupunki kasvoi vaihteittain, kun Ruotsin epävakaat suhteet naapurimaiden kanssa haittasivat vakiintumista. Kauppa keskittyi pääasiassa Ruotsin uusien itäisten alueiden, Narvan ja Tallinnan satamiin. Pian kruunun huomio kiinnittyi voimakkaammin pääkaupunkiin Tukholmaan, ja Göteborg jäi sivuun.²⁵⁸

Alankomaalaisten vaikutus Göteborgin synnyssä on kiistaton. Eli Heckscherin teoriassa kaupunki oli eräänlainen alankomaalaisten siirtomaa. Tämän päivän tulkinnan mukaan luonnehdinta on kuitenkin väärittynyt. Heckscherin aikakautena nationalismi ja sen motiivit vaikuttivat tutkimukseen sekä suurvalta-ajan historiankirjoitukseen. Alankomaalaiset eivät kontrolloineet Ruotsin rauta- ja metallivarantoja, kuten siirtomaa-käsite toteutuakseen sisältäisi. Toisaalta niin sanottu siirtomaaherruus tarkoitti usein luonnonvarojen logistiikkaa, jonka ytimessä alankomaalaiset olivat Göteborgissa toimiessaan. Tämä ei kuitenkaan riitä siirtomaateorian perusteluksi.

²⁵² Strömbom 1924, 54–57.

²⁵³ Johannesson 1978, 42–43; Sleman 1964, 286

²⁵⁴ Strömbom 54–57, 1924.

²⁵⁵ Magnusson 151, 2016; Andersson 1996, 51–52; Marjomaa, Risto: Adler Salvius, Johan. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3238>.

²⁵⁶ Ottosson & Backhaus 2012, 33–35.

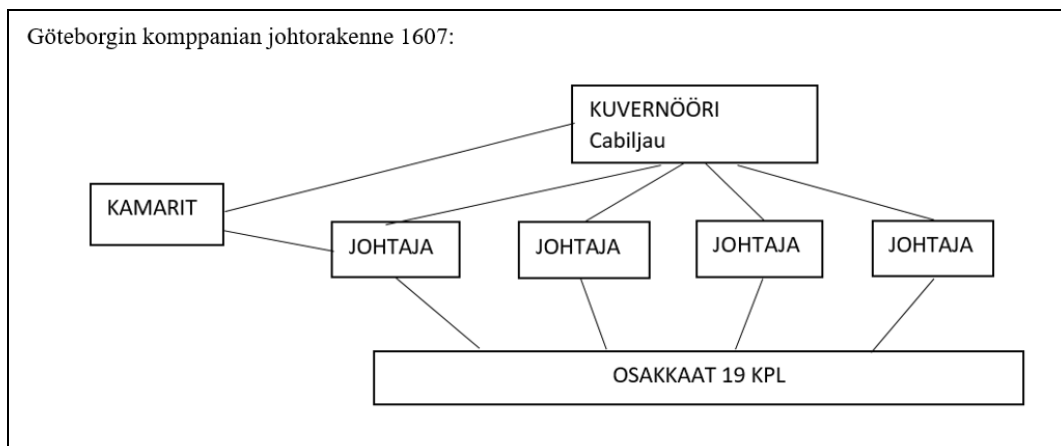
²⁵⁷ Andersson 1996, 53; Strömbom 1924, 54–57.

²⁵⁸ Heckscher 1954, 113.

Göteborgin merkitys ensimmäisten kauppakomppanioiden alkuvaiheissa on sivuutettu aikaisemmassa historiakirjoituksessa. Kaupunki pohjusti Ruotsin ja alankomaalaisten kauppiaiden yhteistyötä ja oikeudellisten vaikutteiden lähtökohtia. Ruotsi oli riippuvainen ulkomaisesta pääomasta sekä uusista kaupunkipoliittisista ideoista. Oikeustieteen tohtori Jacob van Dijck hoiti kaupungin perustamiseen liittyneiden sopimusten juridiset seikat. Hän oli siten merkittävä uudistusten tuoja myös sopimusoikeudellisesti. Ruotsilla ei ollut tuolloin van Dijckin kaltaisia neuvottelijoita, joten hän oli tässäkin polunraivaaja. Hänen avullaan laadittiin myös kaupungista erillisen kauppakomppanian perustusasiakirjoja, mikä oli Ruotsissa täysin uutta.

Göteborgin kauppakomppania 1607

Göteborgin kaupunki perustettiin ensisijaisesti ulkomaankaupan satamaksi. Sen perustamisneuvotteluihin liittyi kiinteästi kauppakomppanian tai oikeammin vielä tuolloin löyhähkön korporaatiotoiminnan aloittaminen. Ensimmäiset komppanianeuvottelut käynnistyivät lokakuussa 1605 alankomaalaisten kauppiaiden voimin kaupungin perustamisneuvotteluiden yhteydessä.²⁵⁹ Cabiljau johti näitäkin neuvotteluita. Hänet nimettiin myös tulevan komppanian pääjohtajaksi eli kuvernööriksi.²⁶⁰ Muut komppanian johtajat olivat Cabiljaun maanmiehiä, kuten maineikkaimpina heistä Paridon van Hoorn, Pieter Coymans, Pieter Ranst ja Israel Wijds. Vuonna 1606 komppaniassa oli yhteensä 19 osakasta, jotka kaikki olivat alankomaalaisia. Osalla oli sijoituksia Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppaniassa, Afrikkaan suuntautuneessa orjakaupassa sekä muussa Atlantin kaupassa. Moni oli myös tunnettua kauppiassukua, joiden verkostot kantoivat yli sukupolvirajojen.²⁶¹

Göteborgissa toiminut *Göteborgin komppania* edusti ensimmäistä ruotsalaista vientikaupan korporaatiokokeilua, johon apua värvättiin ulkomailta. Kauppakomppania toimi Ruotsin kuninkaan

²⁵⁹ *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538.

²⁶⁰ Thomson 2005, 336; Riksrådets protokoll, Handel och sjöfart vol. 104, RA; Lindberg & Sleman 1949, 475–476.

²⁶¹ Veenstra 2008, 118–121; Wirta 2018, 62–63.

luvalla, mutta käytännössä organisointi ja johto oli ulkoistettu alankomaalaisille. Privileginen toimintalupa eli *patentti* myönnettiin syyskuun 8. päivänä vuonna 1607.²⁶² Komppanian toimintaideologiaan kuului, ettei se keskittynyt yhteen myyntiartikkeliin tai rajatulle maantieteelliselle alueelle, vaan toimi yleisenä kauppakomppanianana. Komppanialla ei ollut tukenaan monopolia, kuten ei itse kaupungillakaan ollut tuossa vaiheessa ulkomaankaupan oikeuksia. Komppanian nimeksi vakiintui Ruotsissa ensimmäistä kertaa virallisesti käytetty sana ”*kauppakomppania*”²⁶³. Komppania keskittyi Vermlannin maakunnassa tuotetun kuparin lisäksi puutavaran ja nahan myyntiin.

Perustaminen oli alkuaskel komppaniaprivilegioihin perustuvalla Ruotsin ulkomaankaupan hallinnalle ja säännöstelylle. Sillä oli jo aiemmin mainittu vahva kytkös Ruotsin sotatalouden rahoittamiseen, sillä Kustaa II Aadolfin valtaan noustessa Ruotsi oli yhtäaikaisesti sodassa Tanskan, Puolan ja Venäjän kanssa. Armeijan rahoittamiseksi oli löydettävä uusia keinoja.²⁶⁴ Erityisesti Ruotsin kuparin myyntitulot punoutuivat yhä jämäkämmin sodankäyntiin, kun pääomaltaan niukka kruunu edisti luonnonvarojensa hyödyntämistä. Kurinalainen talouspolitiikka ja sotatalous olivat keskeisesti kytköksessä Ruotsin valtiomuodostukseen.²⁶⁵ Ensimmäisen kauppakomppanian merkitys on siten huomattava.

Komppanian kaupankäynnin suunniteltiin ulottuvan myös kauaksi itään Moskovaan ja aina Persiaan²⁶⁶ saakka. Itään suuntautuva kauppa oli alankomaalaisten mukanaolon vahva motiivi, kun he tavoittelivat komppanian avulla uusia kauppareittejä. Komppanialle myönnetty toimintalupa eli mandaatti oli laadittu alasaksankielisenä. Tästäkin voidaan päätellä, että sen tarkoituksena oli toimia myös ulkomaalaisten kauppiaiden ohjesääntönä. Alankomaista vaikutteita saaneen mandaatin erikoisuus oli, ettei sen laillisuutta vahvistanut monopoli, mikä taas oli tyypillistä muualla Euroopassa.²⁶⁷ Hallitsijan myöntämä mandaatti sisälsi määritelmän komppanian roolista ja valtuuksista, sijoittajan oikeuksista, voittojen jaosta sekä tietyistä toimihenkilöistä.²⁶⁸

Kauppakomppanian toimilupa oli siis irrallinen kaupunkiprivilegiosta. Komppanian toiminnalle määriteltiin väliaikainen kahdentoista vuoden voimassaoloaika, mikä takasi meriteitse tehdyn kaupan osalta alhaisemmat tullimaksut. Lupakirjassa ei lueteltu göteborgilaisia osakkaita nimillä, mutta yhteistyökumppanit mainittiin. Komppanian asioita Tukholmassa edustivat Jacob Horn (Hornen) ja Erik Larsson sekä Tallinnassa pormestari Henrich von Lohen. Heidän valtuuksiinsa

²⁶² *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538–540.

²⁶³ Alkuperäiseltä kirjoitusasultaan Handels-Compagnie.

²⁶⁴ Lappalainen 2014, 59–62.

²⁶⁵ Glete 1993, 6–7; Berggren 1986, 12–13; Wingqvist 1834, 9–10; Stiernman 1747, 35–36.

²⁶⁶ Komppaniaa nimitettiin myös persialaiseksi komppaniaksi: *Persiska kompaniet*, (Veenstra 2018). Tällä on haluttu luoda eksoottista mielikuvaa ja korostaa globaaleja Ruotsin saavutuksia, joita 1800–1900-lukujen historiakirjoitus korostanut. Ks. esimerkiksi: Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

Toisinaan alueesta on käytetty nimitystä Levant. Levantin alue oli osa Ottomaanien valtakuntaa ja nousi englantilaisten ja alankomaalaisten kiinnostuksen kohteeksi 1500-luvulla. *An English Venice Company*:lle myönnettiin Levantin alueen kaupankäyntiin toimintalupa vuonna 1583. Alueilla ei ole ollut tarkkoja rajoja, Groot 1981, 232.

²⁶⁷ Thomson 2005, 336.

²⁶⁸ *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538–540.

sisältyi myyntitulojen vastaanottaminen ja kuittaaminen. Osakkaiden ja johtajien roolien eroja ei määritelty.²⁶⁹

Houkuttelevista eduista huolimatta komppaniaan ei ilmoittautunut riittävästi sijoittajia. Komppanian tiedetäänkin toimineen vain joitain vuosia sen ensimmäisen toimintaluvan aikana. Lähes kaikki Göteborgiin muualta tulleet osakkaat palasivat Amsterdamiin 1610-luvun aikana.²⁷⁰ Eräs syy komppanian epäsuosioon lieenee ollut voittojen lunastuksen monimutkaisuus, joka vaati kärsivällisyyttä. Voittoja oli mahdollista lunastaa komppanian johtajien ja viimeistään kuninkaan päätöksellä vasta kahdentoista vuoden jälkeen. Osakkuuksia saattoi kuitenkin pantata ja myydä eteenpäin, mistä kertyi edes jonkinlaista taloushyötyä sijoittajille.²⁷¹

Kauppakomppanian idea perustui Ruotsin hallitsijan valvontaan, kun kruunu viime kädessä ohjasi komppanian toimintaa. Käytännössä näin ei välttämättä tapahtunut. Hallituksen ulkopuolisten osakkaiden vaikutusvalta oli vähäinen, sillä he eivät voineet äänestää, eivätkä vaikuttaa suoraan hallintoon. Tilintarkastusta ei toimitettu, eivätkä johtajat olleet velvollisia tiedottamaan toiminnasta osakkaille. Osakkailla ei ollut mahdollisuutta nimetä johtajia, vaan erilliset *kamarit* laativat ehdotuksia osakkaiden keskuudesta. Kamarit olivat kaupunkien valitsemia, mikä toisti Alankomaiden Itä-Intian komppanian rakennetta.²⁷² Ruotsin ensimmäisen kauppakomppanian hallinnollinen malli oli kopioitu alankomaalaisesta esikuvasta, eikä esimerkiksi Englannista. Amsterdamilaiset kauppiaat käyttivät luonnollisesti tuttuja malleja. Päämääränä oli osakkaiden sijoitusten sitominen komppanian toiminnan mahdollistamiseksi, mutta osakkaiden vaikutusmahdollisuudet olivat vähäisiä. Heidän oli luotettava johtajien menettelyyn ilman vakuuksia sijoitusten kohtalosta.²⁷³ Siksi ei ole yllättävää, ettei osakkaita löytynyt tarpeeksi, eikä komppania jättänyt merkittävää leimaa Ruotsin taloushistoriaan.

Kauppakomppaniaan sijoittavien kauppiaiden asema oli kuitenkin monella tapaa moderni ja melko hyvä verrattuna samanaikaisiin ulkomaalaisiin esikuviin. Nimestään huolimatta myös tukholmalaisien ja tällinnalaisten kauppiaiden oli mahdollista hakeutua osakkaiksi. Heitä houkuteltiin vaivattomalla sijoittamisella, sillä osakkuussumman saattoi suorittaa käteisen sijaan aineellisenä. Minimisijoitusta ei ollut määritelty, mikä oli käytössä Alankomaiden Itä- ja Länsi-Intian kauppakomppanioissa. Osakkailla luvattiin kahdentoista prosentin minimivoitto ensimmäisen kahden vuoden ajalta. Tämä oli selkeästi suurempi kuin alankomaalaisten komppanian 7,5 prosentin voitto kymmenen vuoden aikavälillä.²⁷⁴ Komppanian toiminta perustui lisäksi *pro rata* -periaatteelle, joka käytännössä koski voittojen jakoa. Jokainen komppanian osakas sai suhteessa sijoituksensa vertaisen osuuden voitoista.²⁷⁵

Huomioitavaa on, että Göteborgin kaupunki ja siellä toiminut komppania olivat toisistaan irrallisia, vaikka niitä johtivat pitkälti samat henkilöt. Kaupungin perustamisasiakirja oli erillinen komppanian mandaatista, ja niissä käsiteltiin eri asioita. Esimerkiksi historioitsija Ralph Scander on

²⁶⁹ *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538–540.

²⁷⁰ Veenstra 2008, 119.

²⁷¹ De Ruysscher 2020, 82–84.

²⁷² *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538–540.

²⁷³ De ruysscher 2020, 82–84.

²⁷⁴ *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 538–540; Chaudhuri 1965, 215.

²⁷⁵ *Patent om ett Handels Compagnie 1607*, Stiernman 1747, 539.

tulkinnut tilanteen siten, että uuden kauppakaupungin perustaminen oli sama kuin komppanian.²⁷⁶ Aiempi historiakirjoitus ei ole osannut erottaa näitä toisistaan, koska perustamisasiakirjoja ei ole vertailtu keskenään. Göteborg muodostaakin kiinnostavan esimerkin Ruotsin kuninkaan uudenlaisesta kauppapolitiikasta, jossa samat henkilöt muodostavat laillisesti määritellyn korporaation, ja jolla oli itsenäinen ja kaupunkiprivilegioista irrallinen toimintalupa. Lisäksi Alankomaiden suora vaikutus kaupungin sekä korporaation hallinnassa toisen valtion maaperällä oli modernia sopimuspolitiikkaa. Alankomaiden toiminta muistutti Aasiassa tapahtunutta siirtomaakauppaa, mutta Göteborg sijaitsi Euroopassa ja lähes naapurissa. Tällainen kehitys tarvitsi taustalle aivan uuden kaupungin, jolla ei ollut hansakaupan perinteitä, kuten vaikkapa Tukholmalla. Göteborgin vaiheet todistavat myös kaupunkien asemasta komppaniakehityksessä, minkä vuoksi tämä tutkimus nostaa Göteborgin Ruotsissa ainutlaatuiseksi kaupungiksi, jolla oli monta roolia. Se toimi alankomaalaisten porttina itään, Ruotsin uutena modernina kaupunkimallina sekä ensimmäisen kauppakomppanian syntyalustana.

Göteborg sai kaupunkioikeudet lopulta 4.6.1621, minkä jälkeen kaupungin kaikilla porvareilla oli ulkomaankaupan oikeus sekä mahdollisuus osakkuuteen komppaniassa. Kaupungissa heräsi kiinnostus rautateollisuuteen keskittyvän uuden komppanian kokoamiseen, mutta hanke ei heti toteutunut. Cabiljaukin palasi Ruotsiin maanmiehensä van Dijckin rinnalle Göteborgin kaupunkioikeuksien myönnön jälkeen. Kaksikon lisäksi Salvius vahvisti kaupungin kehitystä juridisilla taidoillaan. Myöhemmin hänestä kasvoi Ruotsin ulkopoliittisten asioiden merkittävä neuvottelija. Cabiljau, van Dijck ja Salvius edustivat ulkomaalaisperäistä oikeudellista tietotaitoa, joka oli välttämätöntä asioiden sujuvuuden ja etenemisen kannalta. Ruotsilla ei ollut aikaisempaa kokemusta kauppakomppanioiden toiminnasta. Se tarvitsi apua sellaisen komppanian perustamiseen, joka osaisi toimia ulkomailla uudenlaisten ja kansainvälisten komppaniasääntöjen mukaisesti. Komppaniassa ei vielä ollut kyse yksityiskohtaisesta oikeussiirränäisestä, mutta laajemman mallin ja toimintaidean kopioiminen oli oikeudellista reseptiä. Kaupungin kehitys nytkähti lopulta liikkeelle uudelleen. Kuparinmyynti nousi keskiöön 1620-luvulla, kun sitä laivattiin pääasiassa Lyypekkiin, Hampuriin ja Amsterdamiin.²⁷⁷ Kauppakomppaniakehitys siirtyi näistä edistysaskelistakin huolimatta Göteborgista pääkaupunkiin Tukholmaan.

²⁷⁶ Scander 1975, 43–48.

²⁷⁷ Karonen 1995, 49; Wittrock 1919, 41–45; Marjomaa, Risto: Adler Salvius, Johan. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3238>.

Göteborgista Tukholmaan

Tukholma ja Göteborg olivat kaksi erilaista kaupunkia. Satoja vuosia vanhalla Tukholmalla oli hansakaupan keskiaikainen identiteetti, joka säröili vasta uuden ajan alussa. Sen kauppiaat kuuluivat perinteiseen kauppiasverkostoon. Tukholma vakiintui 1600-luvun alussa maan vilkkaimmaksi ulkomaankaupan satamaksi, jonka läpi kulki kaksi kolmasosaa viennistä. Tätä ennen kaupassa oli esiintynyt runsastakin vaihtelua sotien ja muiden kriisien seurauksena. Esimerkiksi Tukholmaa oli 1570-80-lukujen vaihteessa piinannut ruttoepidemia, mikä söi väkilukua.²⁷⁸ Tautiaallot vaikeuttivat kaupankäyntiä sekä viivästyttivät muuta kehitystä. Tukholman asukkaista ulkomaalaisia oli 1580-luvulla vain 15 prosenttia. Suurin sääty oli aateli, kintereillään kauppiaat. Eurooppalaisittain pienehkössä kaupungissa asukkaita oli alle 10 000, mikä vertautui Pohjois-Saksan kaupunkeihin, kuten Rostockiin tai Wismariin. Suosituimpia vientituotteita olivat rauta, nahat ja vuodat sekä voi. Tuontitavaran tilastoja johtivat erilaiset kankaat, suola ja humala. Kupari oli vuosisadan alussa vasta nousemassa päävientituotteeksi. Tulevasta kaupan kasvusta kertoo Tukholman asukasluku, joka 1660-luvulla oli nelinkertaistunut vuosisadan alusta. Vientimarkkinoita hallitsivat saksalaiset, ja heidän vanavedessä tulivat skotit ja alankomaalaiset. Ruotsalaista metallia myytiin eniten Lyypekkiin, Danzigiin ja Hollannin maakuntaan.²⁷⁹

Göteborg taas oli 1600-luvun alussa syntynyt moderni kaupunki, joiden kaduilla puhalsivat alankomaalaisvaikutteiset tuulet. Göteborg sijaitsi kuitenkin lähellä Tanskan rajaa ja kaukana kuninkaanlinnasta sekä Ruotsin hallinnosta. Tähän nähden Göteborg oli kokeiluluontoinen projekti, jonka valvonta pääkaupungista käsin oli haastavaa. Vuodesta 1611 Ruotsia johtivat nuori ja kunnianhimoinen kuningas rinnallaan avarakatseinen valtakunnankansleri, jotka kehittivät Tukholmassa uudenlaisia tulevaisuuden näkymiä. Myös amsterdamilaiset kauppiaat havaitsivat, etteivät Göteborgin mahdollisuudet olleet yhtäläisiä Tukholmaan nähden. Lisäksi kauppiaat tarvitsivat myyntiartikkeleita, kuten vuoriteollisuuden tuotteita. Tukholma oli lähempänä niitäkin. Alankomaalaiset kauppiaat rahoittivat Ruotsille maksettavaksi määrättyjä Tanskan sodan jälkeisissä sotakorvauksia, joita he velkoivat Stora Kopparbergistä tuotetun kuparin muodossa.²⁸⁰ Tukholman sataman kuparikaupan kasvu vilkastui.

Vuoriteollisuuden mahdollisuudet tiedostettiin 1610-luvulla myös Ruotsissa. Kupari ja sen ympärille muotoutunut tuotanto- ja myyntiorganisaatio nostivat Ruotsin talouskasvuun. Kuparilla oli myös ulkopoliittista merkitystä, kun Ruotsi solmi kuparia ostavien maiden kanssa liittolaissuhteita. Kuparimarkkinoiden huomattava käänne oli tapahtunut 1500-luvulla, jolloin Espanja satoi taloutensa kuparikantaan. Saksa alueiden kuparikaivosten ehtyminen kasvatti Ruotsin asemaa kuparintuottajana. Lisäksi Espanjan kuparikauppa oli vaikeutunut, kun se menetti Länsi-Intian siirtomaista Eurooppaan kulkeneita kauppareittejä sotatappion seurauksena.²⁸¹ Ruotsi oli uusien mahdollisuuksien ja muutosten kynnyksellä.

²⁷⁸ Vuorinen 2007, 54–55.

²⁷⁹ Korpiola 2018, 289–290; Lager 1966, 18–19 ja 25.

²⁸⁰ De Jong 2005, 50.

²⁸¹ Heckscher 1954, 85; Forss 1995, 27–28.

Ulkomaankaupan lainsäädäntö ja alankomaalaiset

Tukholmalaiset kävivät kauppaa tuttujen käytäntöjensä sekä sääöstensä raameissa. Kun alankomaalaiset kauppiaat saapuivat omine perinteineen ruotsalaiselle maaperälle, heitä vastassa oli vieraan maan tavat. Vierasmaalaisten kauppiaiden asemaa Ruotsissa oli kontrolloitu vuosisatoja ennen kauppakomppanioita. Määräysten ja sääösten tarkoituksena oli myös helpottaa kotimaisten porvareiden olosuhteita.²⁸² Kaupankäynti Euroopassa vilkastui 1500-luvulla, mikä lisäsi sääätelyä esimerkiksi kauppapaikkojen, myyntiartikkeleiden, viennin ja maksujen osalta. Kauppiaita palveleva ammattiryhmä syntyi kiertämään määräyksiä ja helpottamaan kauppaa ulkomailla. Sääösten lisääntyttä sekavuus ja kirjavat maksukäytännöt moninaistuivat. Kauppa oli samaan aikaan yhä kontrolloidumpaa, mutta kovin vakiintumatonta.

Ulkomaalaisten kaupankäyntioikeudet Ruotsissa höllenisivät 1500-luvun lopulla. Voimassa oli vielä keskiaikainen 1350-luvun Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki ja sen *kauppakaari*. Kaupunkilaki oli ensisijaisesti asetettu Tukholman oloihin, mutta se vakiintui myöhemmin yleiseksi kaupunkilaksi ja oli voimassa kaupunkiprivilegion saaneissa kaupungeissa. Lisäksi siinä määriteltiin ulkomaalaisten kauppiaiden asemaa. Tapulioikeudet rajoittivat ulkomaankauppaa siten, että vain tietyt kaupungit saivat käydä kauppaa Tukholman kanssa. Vastaavasti ulkomaanvienti oli mahdollista vain osassa kaupungeista.²⁸³ Kauppiaiden identiteetti rakentui kotikaupungin mukaan, jota he edustivat vierailla paikkakunnilla. Sama koski myös ulkomaalaisia kauppiaita, kun heidän kotimaallaan ja henkilökohtaisilla oikeuksilla oli merkityksensä.

Maunu Eerikinpojan kaupunkilain kauppakaarissa kontrolloitiin tiettyjen vientiartikkeleiden myyntiä. Rautaa ja kuparia koskevat määräykset liittyivät säilytykseen ja punnitukseen. Ulkomaille viety metalli tuli punnita kahden todistajan ollessa läsnä.²⁸⁴ Kauppakaaren kohta *Hur gäster skola köpa i staden* määritteli ulkomaalaisten kaupankäyntiä. Ulkomaalaista kauppatavaraa sai käsitellä vain kotimainen kauppias, eikä esimerkiksi maakauppias tai maaseudulla asuva talonpoika. Ulkomaalaisilla ei ollut lupaa käydä Ruotsissa kauppaa keskenään. Ulkomaankauppa sallittiin vain Tukholmassa, mikä kumottiin myöhemmin kaupunkikohtaisilla säännöillä.²⁸⁵ Ulkomaalaisten lisäksi kotimaisia porvareita kahlittiin. Välytys- eli komissiokauppa oli kielletty Maunu Eerikinpojan kaupunkilaissa, mutta kieltoa ei käytännössä noudatettu, kunnes sääös elvytettiin 1500-luvun lopulla. Saksassa ja Alankomaissa yleistä välityskauppaa ei siis sallittu Ruotsissa.²⁸⁶ Käytännössä ruotsalainen kauppias ei saanut ostaa ulkomaalaiselta kauppialta isoja eriä, eikä myydä tavaraa kotimaassaan eteenpäin. Ulkomaalaisten kannatti lähettää erillinen asiamies Ruotsiin toimittamaan myyntiä, mikä lisäsi ulkomaalaisten määrää Tukholmassa. Ruotsalaiset lähettivät vastaavasti omia kauppa-asiamiehiään eli *faktoreita* ulkomaille.²⁸⁷ Tukholmaankin syntyi kaupanhoitoon liittyvä ammattikunta, joihin lukeutui *expediitit* (kauppakisällit) ja niin sanotut

²⁸² Möller 1954, 117–118.

²⁸³ Björnsson & Magnusson 2011, 44–45.

²⁸⁴ *Kauppakaari* § 1–3, Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki 1966, 114–115; Björnsson & Magnusson 2011, 44–45 ja 49–50, 2011.

²⁸⁵ *Hur gäster skola köpa i staden*, § 1, 4–5, Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki 1966, 114–116.

²⁸⁶ Möller 1954, 69 ja 128.

²⁸⁷ Odén 1960, 151–152; Möller 1954, 124–125 ja 128–129.

*maksuruotsalaiset*²⁸⁸. Expediiteillä ei ollut vierailijastatusta, minkä perusteella he vertautuivat paikallisiin tulli- sekä vastaavien maksujen osalta. Maksuruotsalaiset puolestaan kävivät kauppaa omalla varallisuudellaan, kun expediitit toimivat lainaa vastaan.²⁸⁹

Kuningas Kustaa II Aadolfin hallintokaudella kaupankäynnin olosuhteita ja sujuvuutta edistettiin kruunun tarpeista. Nuori hallitsija jakoi valtansa heti hallitsijanvakuudessaan, jossa hän sitoutui johtamaan maata yhdessä valtiopäivien ja valtaneuvoston kanssa. Vallanjako oli merkittävä. Valta Ruotsissa jakaantui valtaneuvoston, virkamiehistön ja valtiopäivien kesken, eikä hallitsija ollut yksinvaltainen. Muutoksen taustalla oli pitkälti valtaneuvos Axel Oxenstierna (1583–1654), jonka hallitsija nimitti valtakunnankansleriksi pian valtaannousunsa jälkeen. Valtaa ja vastuuta itselleen koonneen kanslerin toimikausi ulottui aina hänen kuolemaansa saakka 1650-luvulle.²⁹⁰ Oxenstiernan aloitteesta Ruotsissa julkaistiin vuonna 1617 ensimmäinen valtiopäiväjärjestys ja vuonna 1626 ritarihuonejärjestys, joissa esimerkiksi määrättiin eri tahojen työnjaosta ja asioiden käsittelyjärjestyksestä.²⁹¹ Privilegiot olivat jäämässä näiden uudistusten rinnalla vanhanaikaisiksi, mutta silti niitä käytettiin korvaavan järjestelmän puuttuessa. Privilegioiden lisäksi hallitsija määräsi niitä muistuttavia säädöksiä, kuten plakaatteja, mandaatteja sekä muita ohjeistuksia.

Ulkomaalaisten kauppiaiden määrä kasvoi Tukholmassa 1600-luvun alussa ja ylitti jo vuonna 1613 ruotsalaisten kauppiaiden määrän. Lainsäädäntö oli kehityskulun tärkeitä avaimia. Sitä vankennettiin nostamalla esiin osia vanhasta kaupunkilaista.²⁹² Helmikuun 10. päivänä 1614 Ruotsissa saatettiin voimaan *handels- och seglationsordinantie* eli kauppa- ja purjehdussääntö, joka kahlitsi ulkomaalaisia. He saivat edelleen käydä kauppaa, mutta rajoitetusti siinä kaupungissa, johon lupa oli myönnetty. Kaikki maaseudulla tapahtuva maakauppa oli kielletty, minkä rikkomisesta seurasi sakkorangaistus.²⁹³ Säädestä tarkennettiin helmikuun 23. päivänä seuraavana vuonna, jolloin laillisen kaupankäynnin lukuisia ehtoja selvennettiin. Kauppakaupungissa sai oleskella kerrallaan vain kahdeksan viikkoa. Jos oleskelu ylitti määräajan, tuli siitä suorittaa 40 markan maksu sekä kruunulle että kaupungille. Tosin tähän saattoi anoa kruunulta poikkeusta. Säädos vahvistettiin vuoden 1617 uudistetussa kauppa-asetuksessa, mikä kumosi vuodesta 1612 voimassa olleen määräyksen kuuden viikon maksimijasta.²⁹⁴ Koska oleskelu Ruotsissa oli rajallista, ulkomaalaiset palkkasivat itselleen asianhoitajia kaupanteon lisäksi oikeudenhoitamiseen.²⁹⁵ Vuoden 1617 asetuksessa osa kauppalasteista oli kuitattava pakkahuoneella, kuten vaikkapa viinit. Tällöin maksettavaksi tuli aksiisi- eli valmistevero²⁹⁶. Osa tavarasta kuten suola, silli tai humala oli mahdollista kaupata suoraan laivasta. Kauppalaissa käsiteltiin pitkälti ulkomaalaisten kaupantekoa

²⁸⁸ *Vederslagssven*, Odén 1960, 156.

²⁸⁹ Möller 1954, 69, 124–125 ja 128.

²⁹⁰ Lappalainen 2014, 42–44; Villstrand 2005, 92; Ahnlund 1933, 120; Hadenius 1994, 53.

²⁹¹ Karonen, Petri: Oxenstierna, Axel. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skg-003236>; Brännman 1950, 4; Inger 1997, 80; Ahnlund 1933, 141–145.

²⁹² Dahlgren 1923, 182–183.

²⁹³ Sundberg 1927, 41–43; *Främmande köpmans rättighet*, Handel och sjöfart vol. 31, RA.

²⁹⁴ *Extract angående de främmande köpman*, Handel och sjöfart vol. 31, RA.

²⁹⁵ Korpiola 2018, 314.

²⁹⁶ Kauppiaat olivat velvollisia suorittamaan aksiisimaksuja eli eräänlaista valmisteveroa esimerkiksi viljasta, lihasta ja panimotuotteista. Palm 1992, 223.

Ruotsissa, muttei niinkään määritelty ruotsalaisten vientikauppaa. Tähän sovellettiin vieraiden maiden säädöksiä.²⁹⁷

Ruotsissa virinnyt ulkomaankauppa kehitti oikeusolosuhteita laveamminkin. Sture Petré on esittänyt 1960-luvun tutkimuksissaan, että ulkomaankaupan kasvu oli oleellinen tai jopa tärkein taustatekijä Svean hovioikeuden perustamiselle. Hänen mukaansa uusi oikeusistuin perustettiin, koska Ruotsin tavoitteena oli yhtenäistää kauppakäytäntöjen valtakunnallisesti. Syynä oli nimenomaan ulkomaalaisten vanhanaikaiseksi mieltämä Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki, minkä perusteella ruotsalaisilta oli vaikeaa velkoa saataviaan. Yhtä lailla Ruotsin tarve kerätä pääomaa ja kehittää varhaismodernia teollisuutta tarvitsi taustalle hovioikeuden olemassaolon.²⁹⁸ Kuitenkin oikeushistorian professori Mia Korpiolan viimeaikaisimman tutkimuksen mukaan Svean hovioikeus perustettiin hillitsemään säätyjen tyytymättömyyttä, eikä edistämään kauppiaiden tarpeita. Hovioikeus korvasi hallitsijaa, joka oli usein kaukana Tukholmasta pitkittyneillä Euroopan sotaretkillä, eikä siten voinut reagoida välittömästi muuttuviin tilanteisiin. Hovioikeuksien perustaminen liittyi laajempaan hallitsijan vallan uudelleen organisointiin osana modernin valtion syntyä.²⁹⁹ Ulkomaalaisten merkitys Ruotsin talouselämän kehitykseen laajassa mittakaavassa oli joka tapauksessa vahvinta juuri 1600-luvulla.

Vuosina 1614 ja 1617 laaditut säädökset olivat voimassa aina vuoden 1660 uudistukseen saakka, jolloin osoitettiin seuraava ulkomaalaisia koskenut kauppasäädös.³⁰⁰ Kauppaa koskevat säädökset antoivat tuomioistuimille perustyyökaluja, mutta niissä ei luonnollisestikaan mainittu kauppakomppanioita. Komppanioita koskevat ohjeistukset sisältyivät komppaniaprivilegioihin, joita tuomioistuimet ensisijaisesti tulkitsivat päätöksissään. Yleisiä kauppasääntöjä noudatettiin tapauksissa, joista privilegiotekstissä ei ollut mainintaa.

Alankomaalaiset porvarit olivat tottuneet toimimaan kotimaassaan kauppiaiden kesken, mutta Ruotsissa heillä oli vastassa erilainen kulttuuri ja keskusvallan vahvistuva valvonta. Alankomaalaisten halu perustaa Ruotsiin maan ensimmäinen kauppakomppania ei kuitenkaan syntynyt turhautumisesta maiden erilaisiin kauppaperinteisiin. Kimmoke tähän sai alkunsa myös Ruotsin sisäisistä tarpeista. Alankomaalaisten suurin motiivi ensimmäisten komppanioiden perustamiseen oli taloudellinen hyöty. Tätä edistämään tarvittiin tuttua lainsäädäntöä ja sen tuomaa helpoutta. Kauppakomppanian avulla alankomaalaisten oli paljon helpompi toimia Ruotsissa, kun maan monimutkainen sääntely ei haitannut varsinaista kauppaa. Komppaniakonseptin tuominen oli myös keino kiertää paikallista lainsäädäntöä.

Sodan tuoma talousahdinko synnytti komppanian

Ruotsia modernisoiva hallitsija Kustaa II Aadolf peri isältään useita sotia. Tanskan kanssa käyty Kalmarin sota (1611–1613) päättyi Ruotsille epäsuotuisaan rauhansopimukseen ja lisäsi maan

²⁹⁷ *Främmande köpmans rättighet*, Handel och sjöfart vol. 31, RA.

²⁹⁸ Petré 1966, 263–274.

²⁹⁹ Korpiola 2014, 25–26. Svean hovioikeus oli Ruotsin ensimmäinen. Sen jälkeen perustettiin Liivinmaan hovioikeus Tarttoon 1629 ja Götan hovioikeus Jönköpingiin 1634.

³⁰⁰ Möller 1954, 15–16; Lager 1966, 33–34.

talousvaikeuksia. Tanskan kuninkaan Kristian IV:n sotamotiivit olivat pitkälti olleet sisäpoliittisia, mutta Tanskalla oli myös tarve estää Ruotsin pääsy Norjan alueille ja Jäämerelle. Tällä pyrittiin lamauttamaan Ruotsin nousevaa kauppaherruutta. Tanskalaiset olivat perin tietoisia uuden kauppakaupungin Göteborgin perustamisaikeista, mitä haluttiin myös hankaloittaa. Kun tanskalaiset olivat valloittaneet Göteborgin kaupungin alueen ja Älvsborgin linnan vuonna 1612, Knäredissä allekirjoitettu rauhansopimus määräsi Ruotsin maksamaan miljoonan riikintalerin³⁰¹ arvoiset sotakorvaukset eli niin sanotut *Älvsborgin lunnaat* vuosina 1614–1619.³⁰²

Korvausten maksu kääntyi pidemmällä aikavälillä Ruotsin hyödyksi, koska niistä selviäminen pakotti kruunun kehittämään talouden rakenteita. Koska maalla ei ollut mahdollisuuksia selviytyä korvauksista yksin, amsterdamilaiset kauppiat tarjosivat lainaa. Laina ei kuitenkaan ollut pyyteetön. Vastapalveluna kauppiat halusivat kuparia, joka käytännössä oli velan takaisinmaksun ainoa keino.³⁰³ Näin alankomaalaiset pääsivät käsiksi ruotsalaiseen kupariin. Kuparin mahdollisimman tehokas myynti oli kuitenkin organisoitava uudelleen. Tähän haettiin ratkaisua korporaatiomallilla.

Taloudellisissa ongelmissa kärvistelevä Ruotsi tarvitsi sotakorvauksen lisäksi valuuttaa kuparikaivosten ylläpitoon. Kaivoksista vastaavat *vuorimiehet* olivat kyllästyneitä toimittamaan kruunulle kuparia ilman välitöntä maksua ja vaativat tähän muutosta. Maksu oli saatava välittömästi kuparin luovutuksen jälkeen. Näiden haasteiden lisäksi armeijan ja sodankäynnin rahoittaminen vaati taloudellisia panoksia. Valtion pääomaa oli yritetty koota maan sisäisesti lainaamalla jopa leskikuningatar Kristiinalta, mutta toimet eivät riittäneet. Vaikeuksistaan selvitäkseen Ruotsin oli nostettava katse yli valtiorajojen ja turvauduttava ulkomaalaiseen valuuttaan. Ruotsi kääntyi amsterdamilaiden suurkauppiaiden puoleen lokakuussa 1616. Lainaneuvotteluissa oli kauppiaiden lisäksi mukana joitain provinssieja, kuten vauras Hollanti.³⁰⁴

Kuparin hyödyntämisen keinoja oli laajennettava. 1600-luvun alussa kuparinmyynnistä oli jäänyt kruunulle voittoa 30 prosenttia, kun loput 70 prosenttia tuotosta hupeni työvoimaan, kuljetuksiin sekä vastaaviin kuluihin, joita monivaiheinen tuotantoprosessi vaati. Norrköpingin valtiopäivillä 1604 päätettiin, että kannattavamman osmund-raudan osuutta tulisi lisätä ja syrjäyttää sen avulla tankoraudan myynti kokonaan.³⁰⁵ Tärkeä kuparinmyynti haluttiin keskittää maan pääkaupunkiin kruunun läheisyyteen. Lisäksi välimatka Kopparbergin kaivosalueilta Tukholmaan oli jouhevampi kuin Göteborgiin.

Göteborgin kauppakomppania ei ollut keskittynyt pelkästään vientikauppaan, vaan myös kauppareittien vakiinnuttamiseen Alankomaiden, Ruotsin sekä idän välillä. Komppanian raameiksi oli kuitenkin luotu Ruotsin varhaisin ja sangen alkeellinen osakeyhtiömalli, joka loi pohjan tuleville kauppakomppanioille. Ennen varsinaisten kuparikomppanioiden perustamista, Ruotsin kuparin

³⁰¹ Kyseessä oli joko tanskalainen rahayksikkö tai ruotsalainen hopeaan sidottu taleri, jota kutsuttiin myös hopeamarkaksi. Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43.

³⁰² Karonen 2014, 134; Dahlgren 1923, 34–37.

³⁰³ Villstrand 2011, 164, 436–437.

³⁰⁴ Neuvotteluissa Ruotsia edustivat lähettiläät Jacob van Dijck ja Jan Rutgersius. Vastakkaisella puolella neuvottelivat kolme valtiopäiväedustajaa. Joulukuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1616 osapuolet allekirjoittivat 150 000 riikintalerin lainan, joka vastasi 372 488 guldenia. Korko lainalle oli 6,25 %. Dahlgren 1923, 34–37; Andersson 1996, 15–17.

³⁰⁵ Wetterberg 2002, 236; Dahlgren 1930, 8–9.

myynnistä vastasivat *kopparbergsmannen* eli kuparivuorimiehet, joiden oikeuksia ja velvollisuuksia oli käsitelty vuoden 1614 valtiopäivillä³⁰⁶. Tuolloin kumottiin vuonna 1609 voimaan tullut sopimus. Vuorimiehet sitoutettiin sopimuksen mukaisesti toimittamaan kruunulle vuosimaksuina jokaisesta nelikosta³⁰⁷ neljä kippuntaa, joista kaksi lastia oli oltava raakaa käyttökuparia. Toisesta vuorimiehet saivat 44 taleria³⁰⁸ ja toisesta 30 tynnyrillistä viljaa. Loppulastien tuli koostua malmista, jos sitä oli saatavilla.³⁰⁹ Tilanne muuttui, kun alankomaalaisten kauppiaiden vaateet pakottivat keskittymään kupariin. Paikallisia kauppiaita värvättiin vuoriteollisuuden palvelukseen painostamalla, kuten esimerkiksi Mälarenin rannikkokaupunkien tuli palvella Tukholman kauppiaita kuparin vientiorganisaation osana.³¹⁰

Jonathan Israelin mukaan Alankomaiden Itämeren kauppa koki ennennäkemättömän ja merkittävän nousun vuosien 1615–1620 aikana, jolloin *mare liberum*³¹¹ periaatteiden mukainen rauha toteutui. Se takasi Tanskan salmien tullien käytön myös alankomaalaisille kauppa-aluksille kohtuullisella korvauksella. Aikakausi tunnetaan myös nimellä *Pax neederlandica*.³¹² Alankomaiden asema oli varsin hedelmällinen ja kantoi satoa aina Ruotsiin saakka. Järjestely mahdollisti alankomaalaisten kaupanteon Ruotsista käsin ja kauppaolojen työstämisen kauppakomppanioiden mallin mukaisesti.

Ruotsin kuparikomppanian idean katsotaan syntyneen Alankomaihin kuuluneessa Hollannin maakunnassa. Amsterdamilaiden kauppiaiden varallisuus oli kasvanut 1500-luvun lopulta mannerten välisen kaupankäynnin myötä. Vuonna 1615 he lähestyivät Ruotsin hallitsijaa ehdotuksella kauppakomppanian perustamisesta. Kyseessä oli yleinen kauppakomppanian malli, jonka alaisuudessa oli tarkoitus myydä pääasiassa kuparia, vaikkei *kuparikomppania*-nimitystä vielä käytettykään. Neuvottelijana oli Göteborgista tuttu Abraham Cabiljau.³¹³

Kiistatonta on, että Tukholman komppanian perustaminen liittyy Alankomaista tulleen velkarahan kuittaamiseen. Kuitenkin erääksi motiiviksi on esitetty salakuljetuksen torjumista. Salakuljetukseen jouduttiin puuttumaan todistettavasti jo Svean hovioikeuden perustamisvuonna 1614. Hovioikeus käsitteli tuolloin tapausta, jossa saksalaisen Remer Remerssonia epäiltiin salakuljettaneen kankaita. Apulaisena hänellä oli eräs amiraali sekä jo aiemmin toisesta rikoksesta tuomittu Anders Cordeel. Lisäksi mukana olivat kaksi alempaa virkamiestä Abel Jöransson ja Peder Pedersson. Remersson tunnusti kankaiden salakuljetuksen, mutta kuparin kuljetusta hän ei myöntänyt. Kaikki kolme miestä tuomittiin sakkoihin, ja Remersson menetti myyntiartikkelinsa kruunulle.³¹⁴ Vastaavasti Peder Pederssonin todettiin salakuljettaneen kuparia suoraan kaivokselta

³⁰⁶ 10.11.1613.

³⁰⁷ Nelikko on mittayksikkö, jonka nimitys tulee neljän markan summasta, jota ryhdyttiin nimittämään talariksi. Siitä tuli näin vakiintunut laskuyksikkö. Möller 1954, Liite 1.

³⁰⁸ Kyseessä oli niin sanottu ruotsalainen taleri, jonka vanha nimitys oli hopeamarkka. Edvinsson 2010, 136.

³⁰⁹ Wittrock 1919, 3.

³¹⁰ Stadin 1993, 14.

³¹¹ *Mare liberum* eli vapaus merenkulussa oli alankomaalaisen filosofin Hugo Grotiuksen latinankielinen vuonna 1609 julkaissu teos merenkulun vapauden periaatteesta. Siihen kuului hänen teoriasensa mukaisesti vapaat merialueet, joihin kaikilla oli samanlainen vapaus eikä kenelläkään ollut oikeutta rajoittaa sitä. Grotius laati teoksen ollessaan VOC:in neuvonantajana. Katso Johdanto sivu 15.

³¹² Israel 1989, 94–95.

³¹³ Israel 1989, 43; Wittrock 1919, 2; Boëthius & Kromnov 1947, 3.

³¹⁴ Korpiola 2018, 311–312.

Pohjanmaalle, mikä oli virkamieheltä suoranainen petos kruunua kohtaan. Pedersson kertoi puolustukseensa nälän ja puutteen ajaneen epätoivoiseen tekoon.³¹⁵

Vuoden 1615 kauppakomppania oikeussiirrännäisenä

maaliskuussa 1615. Väsbyn aateliskartanossa³¹⁶ allekirjoitettiin kauppakomppanian ensimmäinen privilegio maaliskuussa 1615. Se täsmensi alankomaalaisten kauppiaiden Ruotsin johdolle laatimaa aiempaa ehdotelmaa. Tätä ennen samantapainen lupakirja oli ollut ainoastaan Göteborgin kauppakomppanialla kruunun myöntämän *kauppapatentin* muodossa. Privilegio perustui suoraan Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian malliin ja täytti näin ollen oikeussiirrännäisen määritelmän. Lainvoimainen etuoikeus sisälsi kohtalaisen kattavat toimintaehdot ja -tavat lajiteltuna 26 kohtaiseksi kokonaisuudeksi. Kauppakomppaniaa nimitettiin *Koop-handels Compagniaksi* hollantilaisen esikuvansa mukaisesti.³¹⁷ Perustamisprojektista on säilynyt erilaisia dokumentteja, joihin liittyy runsaasti ohjeistuksia sekä niiden työstöä. Pian ensimmäisen privilegion jälkeen julkaistiin erilliset ohjeistukset johtajistolle huhtikuun kuudes päivä. Saman kuukauden lopussa tiedotettiin päivitetystä privilegiostakin. Uusi versio sisälsi pieniä muutoksia sekä plakaatin, joka koski osakkaiden osinkoja ja tullimaksukäytäntöjä.³¹⁸

Komppaniasta käytettiin alkuvaiheessa nimitystä *Tukholman komppania*, kun hollanninkielinen nimitys esiintyi vain alankomaalaisten laatimassa versiossa. Komppanian hallinnollinen rakenne poikkesi huomattavasti varhaisemmasta *Göteborgin komppaniasta*, joka oli tuolloin lakannut virallisesti jo olemasta. Vuoden 1615 privilegiossa ei mainita kuparinvientiä, vaan myynti koski väljästi tavaroiden ja tuotteiden kauppaa. Vaikka privilegio myönnettiin jo vuonna 1615, komppaniatoiminnan oli tarkoitus käynnistyä vuoden kuluttua maaliskuun alussa 1616. Vuoden mittaisen viiveen aikana oli aikomus koota pääomaa sadan talerin minimisijoitussummasta lähtien.³¹⁹ Toimintaoikeus myönnettiin kymmeneksi vuodeksi eli maaliskuulle 1626 saakka. Tätä ennen osakkuuksia ei ollut mahdollista lunastaa. Osuuksia oli kuitenkin mahdollista myydä tai pantata rajoitteetta. Korkoa tai voittoa sijoitukselle kertyi vuositasolla 12 prosenttia, joka laskettiin siten, että jokaisessa kuussa yhtä sadan talerin sijoitusta kohden luvattiin yksi taleri. Vuoden aikana summa kasvoi 12 taleriin. Voitto oli ehdollinen suhteessa ”armeliaaseen ja epävarmaan” ympäristöön, eikä toteutuminen ollut varmaa. 12 prosenttia toimi myös mahdollisten lainojen ja velkojen koron osuutena, jos maksuja ei suoritettu sovitussa ajassa.³²⁰

Privilegiossa keskityttiin pitkälti rahaliikenteen sekä osakkuussääntöjen määrittelymiseen. Jos esimerkiksi kaupan vastapuoli ei kyennyt maksamaan velkojaan, tapaus siirrettiin Ruotsin

³¹⁵ Wittrock 1919, 3–4.

³¹⁶ Wäsbyn kartanon omisti tuolloin suomalaissyntyinen Jöns Knutsson Kurkc (Kurki) nuorempi (1590–1652), joka oli kruunun luottohenkilö, vapaaherra, valtaneuvos ja Turun sekä myöhemmin Viipurin läänien maaherra. Kurki-suku luopui tilasta 1668, jolloin se siirtyi De Geer-suvun omistukseen. Vasara-Aaltonen 2020, 4–5 ja 87–88; Nordisk familjebok, Väsby 2, andra upplagan 1922.

³¹⁷ Thomson on artikkelissaan väittänyt, ettei komppanian privilegiota hyväksytty lainkaan. Hän perustaa väitteensä Tukholman Riksarkivetin kokoelmaan, eikä hän ole tarkastellut hyväksytyjä privilegeioita. Thomson 2005, 337.

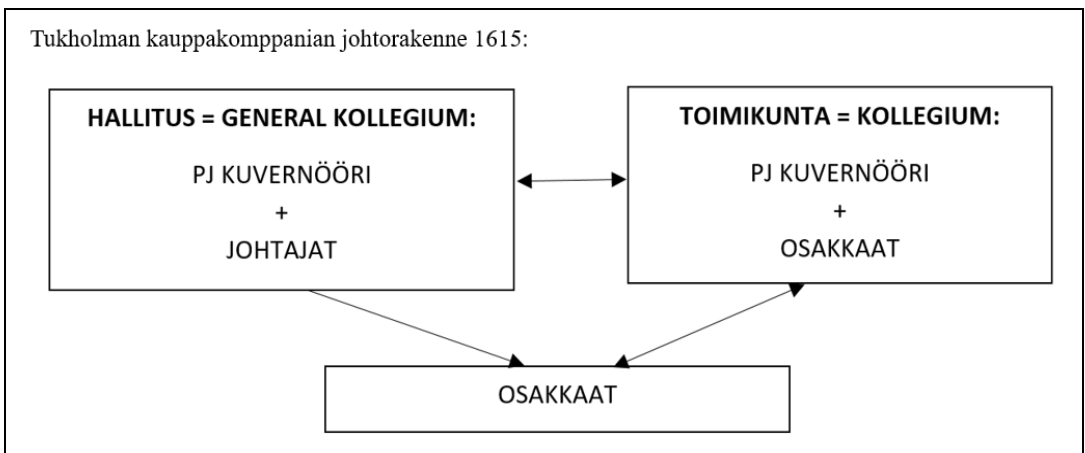
³¹⁸ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 660, 668, 671 ja 678.

³¹⁹ Kyseessä oli vanha hopeamarkka, josta käytettiin nimitystä ruotsalainen taleri. Edvinsson 2010, 136.

³²⁰ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 661–663.

yleiseen tuomioistuimeen. Jos taas ostaja oli jättänyt maksusuorituksesta pantin, se siirtyi tarpeen mukaan komppanialle vuoden kuluttua. Osakkaita tai luotottajia koskeneet konfliktit ratkaistiin ensisijaisesti sisäisesti Tukholmassa kokoontuneessa *kollegiumissa*. Privilegiotekstissä korostettiin sisäisesti ratkaisemattomien kiistojen välttämätöntä siirtoa suoraan hovioikeuteen. Kuvernöörin tai johtajan olivat syyllystyttävä laiminlyönteihin, heille määrättiin sakkoja.³²¹

Komppaniaa hallittiin kaksitasoisesti. *Kuvernööri* ja *johtajat* muodostivat eräänlaisen hallituksen, jonka toimintaa valvoi *toimikunta* eli *kollegium*. Toimikunnan puheenjohtajana toimi kuvernööri, jonka hallitus valitsi tukholmalaisten osakkaiden keskuudesta. Tämä johtajien, kuvernöörin ja sihteerin muodostama toimikunta kokoontui Tukholmassa tarpeen mukaan jopa päivittäin. Se oli siis toiminnan työrukkana. Hallitusta taas kutsuttiin myös *General-Kollegiumiksi*. Siinä valtaa käyttivät tukholmalaiset sekä muita kaupunkeja edustavat johtajat. Hallituksen vastuulla oli hankinnat sekä sääntöjen muutokset.³²² Tiedossa ei ole toimiko sama kuvernööri sekä hallituksen, että toimikunnan puheenjohtajana.

Johtajiston toimintaa sitoi vala, jossa vannottiin esimerkiksi vaitiolosta ja toiminnasta komppanian etujen mukaisesti. Esimerkiksi sijoittaminen kilpaileviin kauppakomppanioihin ei ollut hyväksyttävää. Privilegiossa oli merkintä kuninkaan roolista, jossa hän ei saanut painostaa maksatuksissa. Johdolla oli laajat oikeudet ostaa puutavaraa ja lankkuja komppanialaivojen rakentamiseen tarpeidensa puitteissa lähiseudun talonpojilta. Privilegisten oikeuksien lisäksi komppanian tuli noudattaa vuoden 1614 kauppasäädöstä. Tavara tuli punnita kaupunkien pakkahuoneissa yhteistyössä kaupunkiporvariston kanssa.

Komppanian johtajat olivat vastuussa toimintansa raportoinnista ”hallitsijalle, ruhtinaille sekä kansalaisille”³²³, minkä lisäksi he olivat vuosittain tilivelvollisia kuvernöörille. Vuosittainen tase oli todistettava tilikirjoilla. Johtajiston palkkiot olivat provisioluontoisia ja heille hyvitetiin myös

³²¹ Stiernman 1747, 662–664.

³²² De ruysscher 2020, 10–12; De Jongh 2014, 107–110.

³²³ Til alle konunger, furster och respubliker.

matkustuskulut laivamatkoista hevoskärryihin.³²⁴ Privilegiossa tuotiin vahvasti esiin toiminnan julkisuutta ja avoimuutta, mikä oli modernia politiikkaa vastuukysymystenkin osalta. Osakkailla oli mahdollisuus tarkastella toimintaa ja vetää tästä johtopäätöksiä. Kirjanpidon uudistukset olivat myös huomattavia, kun Abraham Cabiljau toi italialaisen kahdenkertaisen kirjanpitolaskennan Ruotsiin ja toimintaan. Malli oli ilmeisesti käytössä jo tässä ensimmäisessä komppaniaehdotuksessa. Kahdenkertainen kirjanpito antoi ylivoimaisen välineen kauppakomppanioiden taloudenhoitoon. Myöhemmin Cabiljau ylennettiin kruunun kirjanpidollisiin tehtäviin.³²⁵

Privilegion päivitetty versio³²⁶ saatettiin voimaan alle kuukauden kuluttua ensimmäisestä. Siinä tarkennettiin ja laajennettiin komppanian oikeuksia. Ohjeistusten aktiivinen työstö kertoo komppaniahankkeen merkittävydestä. Uudistuksessa määriteltiin johtajiston ja muiden komppanialle työskentelevien palkkioita. Lisäksi johtajiston oikeutta kauppalaivaston hankintaan, rakennuttamiseen ja vuokraukseen täsmennettiin. Sotaväen ei sallittu sekaantua komppanian asioihin esimerkiksi takavarikoimalla aluksia. Komppanian aluksilla oli täysi purjehdusvapaus, jota vahvisti kuvernöörille ja itse komppanialle myönnetyt matkustusspassit. Kolmantena selvennettiin komppanian oikeutta lastaamiseen sekä puunkaatoon lähiympäristön metsissä.³²⁷ Tämä selvensi kauppakomppanian ja armeijan välistä työnjakoa myös sotatilanteissa, jolloin epäselviin ohjeistuksiin ei ollut varaa. Komppania luonne muuttui yhä autonomisemmaksi, mikä helpotti sen työskentelyä.

Privilegio antoi komppanialle melko vapaat kädet. Sen toimintaa ei rajoittanut juuri mikään, ja velvollisuuksiakin olivat vain tilivelvollisuus sekä toiminnasta tiedottaminen. Tosiasia kuitenkin oli, että riskit olivat suuret. Osakkaiden houkuttelu ei ollut helppoa, eivätkä osakkuudet tuottaneet lainkaan varmuudella voittoa. Göteborgin komppaniaan verrattuna Tukholman kauppakomppanialla oli kuitenkin monopolisempi asema ja enemmän kaupallisen korporaatoin piirteitä. Komppanialle myönnettiin myöhemmin tulli- ja vekselivapaus erillisellä plakaatilla. Se sai pitää itsellään tuontitullimaksut, mutta vientituloista oli tilitettävä porvaristolle neljännes. Neljän vuoden jälkeen toiminnan aloittamisesta tilitettävä osuus nousi puoleen.³²⁸ Kruunu ei puuttunut ensiaskeleita ottavan korporaatoin toimintaa edes hyötymällä suoraan tullituloista, vaikka toimiluvan vastineena olikin perinteisesti kruunun hyöty. Kuningas tosin oli keskustellut ensimmäistä kertaa kuparikomppanian perustamisesta nimenomaan ajatuksella, että komppania hyödyttäisi kruunua kuparitullia kerryttämällä.³²⁹ Kupari ei vielä tässä vaiheessa noussut vientituotteena ylitse muiden, vaan kruunu keskittyi ulkomaankauppaan yhtenäisenä kokonaisuutena.

Alankomaalaisesta komppaniamallista reseptoitui selkeimmin johdon rakenne sekä varastointiin ja tavarankeruuseen liittyviä ohjeistuksia. Historioitsija Braudelin mukaan massiivisen kaupankäynnin todellinen perusta oli varastoinnin johdonmukaisen organisointi, mikä Alankomaissa oli onnistunut.³³⁰ Tukholmassa oli saatavilla porvareiden käyttämiä varastotiloja enemmän kuin

³²⁴ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 664–667.

³²⁵ Wirta 2018, 34; Villstrand 2011, 478; Edén 1902–1904, 226–231. Viimeistään vuonna 1623 oli jo kahdenkertainen kirjanpito kauppakomppanian rutiinia. Katso esimerkiksi: *Kommerskollegiet, Handelskompanier 1623–1652*, Handel och sjöfart vol. 9, RA.

³²⁶ Uusi privilegio päivätty 25.4.1615.

³²⁷ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 675–676.

³²⁸ *Placat om handels Compagniet*, Stiernman 1747, 678–681.

³²⁹ Dahlgren 1923, 182–183.

³³⁰ Braudel 1982, 94.

Göteborgissa. Johdon toimintaa ei tarkennettu, vaan siitä annettiin erillinen ohjeistus myöhemmin. Privilegion toimivuutta sellaisenaan ei ilmeisesti juurikaan kyseenalaistettu, eikä privilegion reseptoituja osia muokattu, vaan alankomaalaiset esikuvat olivat onnistumisellaan osoittaneet niiden toimivuuden.

Ensimmäinen privilegio sisälsi runsaasti kaupankäynnin kompromisseja. Se ei esimerkiksi määritellyt tai rajoittanut kuparikauppaa, mikä oli erityisen suotuisaa alankomaalaisille. Alankomaalaiset olivat lisäksi anoneet liikesalaisuutta, mutta Ruotsin kruunu ei sallinut sitä. Koska toiminta oli tärkeä osa Ruotsin ulkopoliittikkaan, kruunun oli tiedettävä sisäisestä tilanteesta. Komppanian hallitus taas vaati, että johtajien keskeisistä toiminnoista, kuten osingoista päätettäisiin johtajiston kesken.³³¹ Toimikunnan vastuiden osalta päti Ruotsin lainsäädäntö. Sisäiset riitatilanteet esimerkiksi osakkuuksista pyrittiin ensisijaisesti ratkaisemaan komppanian kesken, mikä sekin laajensi toiminnan huomattavaa vapautta. Alankomaat saavutti siis Itämeren kauppavapauden lisäksi varsin suuria vapauksia myös Ruotsin kaupassa. Tämä oli Ruotsin kannalta uudenlaista politiikkaa, kun Alankomaille kyse oli enemmän siirtomaapolitiikan kaltaisesta toiminnasta.

Abraham Cabiljau toimi nimellisenä kuvernöörinä vuoden 1615 toukokuusta joulukuuhun, vaikka komppaniatoiminta ei tässä vaiheessa käynnistynyt useasta syystä.³³² Komppania oli uudenlainen toimintamuoto Tukholmassa, mikä sai porvarit vieroksumaan sitä. Näin ollen osakkaita ei ilmoittautunut riittävästi. Vanha ajattelumalli kruunun regaalisesta oikeudesta kaupan tuottoihin esti sekin laajaa uudistusta, jollaista alankomaalaisten ehdotus tarjosi. Älvsborgin lunnaiden maksutaakka oli ohjannut kuparinmyynnin kruunulle. Uuden komppaniamallin käyttöönotto sellaisenaan olisi todellisuudessa asetellut kruunun kuparista saaman hyödyn erilaisiin rakenteisiin. Tätä edistäviin muutostöihin ei vielä ryhdytty.

Tilanne oli eittämättä erikoinen Tukholman porvareillekin, joilta odotettiin yhteistyötä Göteborgissa oleskelevien alankomaalaisten kanssa. Uudenlainen korporatio astui totuttujen käytäntöjen päälle, ja tukholmalaiset kenties vieroksuivat uusia tuulia. Ehkä osittain siksi privilegiota työstettiin heti alkukuukausina. Kymmenen vuoden pituinen toimintalupa oli rohkea ja sitoi kauppaa tiettyihin uumiin pitkäksi aikaa. Ei ole lainkaan todennäköistä, että komppaniasuunnitelmat otettiin Tukholmassa avosylin vastaan. Tilanne kuitenkin poikkesi Göteborgista, jossa yli kymmenen vuotta aikaisemmin perustettiin myös kokonaan uutta kaupunkia. Vuoden 1615 privilegio oli uudenlainen avaus komppaniakehityksen historiassa, koska hallitsijaa motivoi taustalla myös sotakorvauksista selviytyminen. Toisaalta alankomaalaiset kauppiat näkivät itselleen pedatut houkuttelevat mahdollisuudet Ruotsin kuparivarantojen hyödyntämisessä.

Johdon ohjeistus ja reseptio Euroopasta

Privilegio oli eräänlainen lupakirja, jossa annettiin lähinnä vain praktisia ohjeita. Sitä ei ollut tarkoituksen mukaista laajentaa kohtuuttoman mittaiseksi, vaan kuvernööriä sekä johtajia koskevat

³³¹ *Förklaring över Handels Ordinant 1615*, Stiernman 1747, 659–660.

³³² Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

ohjeet määriteltiin erillisessä asiakirjassa privilegion myönnön jälkeen.³³³ Tarkennettu operatiivisen johdon ohjeistus oli tarpeen siksikin, kun kyse oli tukholmalaisittain uudesta asiasta. Yhtä lailla komppanian perustaminen oli vierasta kuningas Kustaa II Aadolfille, sillä Göteborgin privilegio oli hänen isänsä hallinnon aikainen.

Tarkennuksessa väljennettiin johtajiston työskentelyn rajoja. Johtajien määrä oli vaihdettavissa joustavasti tarpeen mukaan. Kaikki toiminta ja rahaliikenne tuli edelleenkin olla kirjanpidon alaista ja Tukholmasta käsin kontrolloitua. Tilintarkistus määrättiin tehtäväksi puolivuositain kuuden osakkaan ja kuvernöörin kesken. Kirjanpidon asiakirjoissa komppaniasta tuli käyttää nimitystä *Swenska Compagniet* ja sen virkamiesten titteleitään sekä koko nimiään. Komppanian johdon kirjeenvaihdon oli oltava läpinäkyvää, ja sitä käytiin hallituksen tietoisuudessa. Komppanian kaikki päätökset olivat luonnollisesti hallituksen alaisia.³³⁴

Varsinaiseksi hallintoelimeksi rakennettiin toimikunta, joka kokoontui sekin Tukholmassa. Sen ohjeistusta tarkennettiin siten, että toimikunnassa oli oltava kaksi johtajaa tai osakasta, joista hallitsija nimesi toisen kuvernööriksi. Muut toimikunnan jäsenet valittiin halukkaiden keskuudesta komppanian sisällä.³³⁵ Toimikunta hyväksyi kuvernöörin tekemät hankinnat. Epäselvyyksien välttämiseksi kuvernöörin vastuulla oli tilikirjojen säilyttäminen. Sihteeri avusti kirjallisissa toimissa, ja häntäkin koski täydellinen vaitiolovelvollisuus. Kuvernöörin mahdollisesti menehdyttyä hänen kuluvan vuoden osuutensa siirtyi perillisille. Jos kuvernööri tai johtaja erosivat tehtävistään omasta tahdostaan, heidän tuli ilmoittaa siitä kirjallisesti sihteerille. Komppanian virkamiehet olivat henkilökohtaisessa vastuussa kuukausittain laskujen, velkakirjojen, kuittien, obligaatioiden ja muiden sopimuksien oikeellisuudesta ”kuvernöörille, kanttorille ja mestarille”. Muiden paikkakuntien johtajisto oli toimistaan vastuussa hallitukselle.³³⁶

Yleistason ohjeistuksia kohdennettiin yksityiskohtaisempaan käytännön suuntaan. Sinänsä ne eivät kumonneet mitään aiemmin ohjeistettua. Tämä todistaa, että lisäohjeistus syntyi täsmennystarpeesta, eikä valitukseen pohjautuneesta muutospakosta. Ohje eritteli tiettyjä ammattiryhmiä, mikä on vahvistanut johdon ammatti-identiteettiä toimenkuvan lisäksi.

Kauppakomppanian malli tuotiin Ruotsiin muualta Euroopasta, missä komppaniakehitys oli alkanut 1500-luvun puolella. Lähimpänä Ruotsin mallia tässä vaiheessa olivat Englanti ja Alankomaat. Näiden maiden komppaniakehitys eteni kauppiaiden epämuodollisista ryhmittymistä kohti virallisempaa toimintaa. William Hawk oli johtanut yhdessä southamptonilaisten porvareiden kanssa kolmea kauppamatkaa Afrikkaan jo 1530-luvulla.³³⁷ Vuosisadan jälkipuoliskolla Englannissa perustettiin lisää varhaismallisia yhtiöitä lähialueille sekä kaukokauppaan. *Eastland Company* toimi alueilla, jotka rajoittuivat lähinnä Baltiaan ja Skandinaviaan. *Levant Company* suuntautui Lähi-Itään, Afrikkaan. Amerikkaan purjehtivat *New River Company*, *Royal African Company* sekä *Hudson's Bay*

³³³ Ohjeet päivitettiin 6.4.1615, *Instruction för Gubernatoren och Directorerne uti Kiöphandels Compagnie*, Gamla Kopparkompagniet, Handel och sjöfart, vol. 46, RA. Stiernman 1747, 668–669, 671 ja 678.

³³⁴ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 668–669.

³³⁵ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 669.

³³⁶ *Privilegier för Koop-Handels Compagniet*, Stiernman 1747, 670–671.

³³⁷ Scott 1951, 3–4.

Company. Jotkut keskittyivät kotimaan kauppaan, mikä tuki Englannin poliittisia ja puolustuksellista toimijuutta. Näillä komppanioilla oli tyypillisesti laaja toimivalta.³³⁸

Englannin Itä-Intian kauppakomppanian (EIC) organisointi alkoi vuonna 1599 tähtäimenä kaukokaupan haasteiden ja riskien selättäminen. Perustamisprivilegio astui voimaan vuoden 1600 viimeisenä päivänä kuningatar Elisabetin luvalla 219 osakkaan kesken. Toimintalupa myönnettiin viideksitoista vuodeksi ja toiminta-alueeksi nimettiin Hyväntoivonniemen takaiset alueet. Komppanian tehtävinä oli yhtäläillä välttää konflikteja espanjalaisten kanssa kuin maahantuoda mausteita.³³⁹ Komppanialla oli osittainen oikeudellinen entiteetti, kun sen velat olivat irrallisia sijoittajien veloista ja monopolistinen asema antoi vahvat oikeudet. Käytännössä privilegio oli kruunun ja kauppiaiden välinen sopimus.³⁴⁰ Kruunun valta oli huomattava, ja komppaniat tarvitsivat toimiakseen kuninkaallisen toimiluvan. 1600-luvun alkupuoliskolla Englannissa perustettiin myös lukuisia pieniä komppanioita, joilla oli monopoleja tarkoin rajatuille alueille lähinnä Afrikassa. Niilläkin katsottiin olevan realistisia edellytyksiä maahantuoda arvometalleja, kuten kultaa. 1600-luvun aikana englantilaiset komppaniat nivoutuivat tärkeäksi osaksi maan talouspolitiikkaa.³⁴¹

EIC:n varhaisessa hallinnossa toteutettiin kauppiaiden ja osakkaiden yhteen saattamiseen tähtäävää johtamismallia. Tässä mielessä EIC ei muistuttanut alankomaalaista tai ruotsalaista, vaan oli lähempänä osakkeisiin pohjautuvaa mallia.³⁴² EIC:n hallintomalli perustui kuvernöörin, varakuvernöörin ja kaksikymmentäneljähenkisen johtajiston muodostamaan hallitukseen. Komppanian virallinen nimi olikin kuvaava *The Governor and Company of Merchants of London Trading into the East Indies*. Sen johtajiston tehtäviin kuuluivat muun muassa kauppamatkojen käytännönjärjestelyt, myyntiartikkeleiden organisointi sekä erilaisten tapaamisten hoitaminen. Keskusjohtoista organisaatiota ohjattiin Lontoosta. Johtajiston lisäksi yleisistuin eli *General Court* oli mukana merkittävässä päätöksissä, joissa jokaisen osakkaan ääni oli saman arvoinen. Vuodesta 1607 lähtien yksi ääni oli sidottu viiteensataan osakkeeseen.³⁴³

Johtajisto valittiin vuosittain rivisijoittajista, jolloin yhtiön toimintaa oli mahdollista tarkistaa laajemminkin. Perustamispäivään mennessä pääomaa oli kertynyt 70 000 punttaa. Komppanialla ei ollut paikallisia keskushallinnon alaisia konttoreita Aasiassa, kuten Alankomailla. Sen sijaan Englanti ryhtyi esimerkiksi johtamaan Intiassa sijainnutta Madras-nimistä satamakaupunkia. Komppanian ensimmäinen ulkomailla sijainnut keskusjärjestön alainen konttori perustettiin Intiaan vasta 1700-luvun lopulla.³⁴⁴

Englannin Aasian kaupan monopolisointi ja komppaniamallin käyttöönotto tapahtuivat lähes samanaikaisesti alankomaalaisten kilpailijoiden kanssa. Maiden välit olivat kilpailuasetelman takia riitaisat. Alankomaiden rannikkokaupungeilla oli varsin pitkälliset lähikaupan ja merenkulun perinteet esimerkiksi Baltian viljakaupassa 1100-luvulta. Globaalisti suvereeni kauppajätti syntyi nopean kehityksen tuloksena. Varhaisimmat Aasiaan suuntautuneet *esikomppaniat*

³³⁸ Gialdroni 2016, 122; Harris 2005, 223; Mitchell 2015, 441.

³³⁹ Gialdroni 2016, 122.

³⁴⁰ Harris 2005, 223–225.

³⁴¹ Scott 1951, 10–14; Harris 2005, 219–221.

³⁴² Gialdroni 2011, 247–250.

³⁴³ Harris 2005, 229–230.

³⁴⁴ Harris 2005, 232; Reddy 2006, 42–45 ja 90–95.

(voorcompagnieen)³⁴⁵ toimivat vuosina 1594–1602. Kyse oli yhteiseen kauppamatkaan sijoittaneita ryhmittymistä, jotka jakoivat osakkuussummiin suhteutetut voitot tai tappiot keskenään. Periaatteena oli kaupankäynti suuremmalla pääomalla kuin itsenäisesti toimineilla porvareilla. Osakkaille luvattiin osuus voitoista, joten sen voidaan katsoa täyttäneen tällä alkeellisia yhtiömäisiä piirteitä. Yhtä lailla korporaatiota johti *kollegium* (bewindhebbers), jonka jäsenet olivat varakkaimpia osakkaita. He olivat vastuussa komppanian veloista, eivätkä saaneet hyödyntää komppaniaa henkilökohtaisessa kaupanteossa, kuten kuljettaa komppania-aluksilla omaa kauppatavaraa. Esikomppanioiden toiminta jatkui kauppamatkan jälkeen usein samalla kokoonpanolla.³⁴⁶

Esikomppanioiden välille kehkeytyi pian haitallista kilpailua, johon Alankomaiden johto puuttui. Jännitteitä lisäsi Englannin Itä-Intian kauppakomppanian perustaminen. Esikomppanioiden osakkaita kehoitettiin välittömään yhteistyöhön käytännössä ilman vaihtoehtoja. Näiden fuusiosta syntyi Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppania (VOC). Toiminnan takaava privilegio astui voimaan maaliskuussa 1602, jolloin komppanialle myönnettiin monopoli kahdeksikymmeneksiyhdeksi vuodeksi Aasiaan. Sen oikeuksiin sisältyi kauppasopimusten laatiminen Alankomaiden nimissä sekä muu yhteistyö paikallisten hallitsijoiden kanssa. VOC olikin eräänlainen valtion jatke, koska sillä se sai käydä sotaa, valloittaa maa-alueita ja rakentaa linnoituksia. Se sai myös painattaa rahaa. Komppania hyödynsi myöhemmin oikeuksiaan ulkomaalaisten kilpailijoiden kukistamiseen sekä alusten kaappaamiseen.³⁴⁷ VOC toimi myös Aasian sisäisillä markkinoilla, missä se teki kauppaa omilla aluksillaan ja myi esimerkiksi kiinalaista silkkiä japanilaisille. Intialaiset tekstiilit taas olivat haluttuja Indonesian saarilla. Tämä toiminta yksin tuotti huomattavia voittoja, joiden lisäksi Euroopan myynti kerrytti niitä lisää.³⁴⁸ Komppanian sai Aasiasta kiinteän jalansijan jo vuonna 1605, jolloin se valloitti Indonesiassa sijainneiden maustesaarten kauppaa Portugalilta.³⁴⁹

Amsterdamista johdettu kauppakomppania oli kilpailukykyinen huomattavien etuoikeuksien turvin. Lisäksi organisaatio oli porrasteinen. Paikallinen johto ulkomailla ja Amsterdamissa toimi tärkeissä myyntisatamissa sijainneista *kamareista*³⁵⁰ käsin. Nämä muodostivat laajan ja runsaan hallinnon, mitä todentaa Amsterdamin keskuskonttorissa työskennelleet lähes 350 virkamiestä. Kamareita johtivat kuvernöörit, joista taas koottiin hallitus. Tästä käytettiin nimitystä *seitsemäntoista johtajaa*. Kaupungit tai muut laajat alueet keräsivät sijoituksia yhteen kootakseen uusia kamareita.³⁵¹

Osakkaiden suora äänivalta oli rajallinen, kun kamarit nimesivät johtajat. Johtajien toimintaa ei kontrolloitu ulkoapäin, ja heidän valintansa oli elinikäinen. Johtajien tehtävät liittyivät

³⁴⁵ Tällaisia komppanioita oli viisi: Kaukokomppania, Middleburgin komppania, Veeren komppania, vanha komppania sekä Australiaan ja Aasiaan suuntautunut Magellanican komppania.

³⁴⁶ Gelderblom, De Jong ja Jonker 2013, 1053–1054; Wittrock 1919, 9. Tämä perustuu Wittrockin mukaan S. van Brakelin tulkintaan kirjassa: *De hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*. Hun ontstaen – hunne inrichting, Haag 1908, sivu 98.

³⁴⁷ Kocha 2014, 60.

³⁴⁸ Gepke-Jager 2005, 47; Steensgaard 1982, 243–245

³⁴⁹ Israel 1995, 322.

³⁵⁰ Englanniksi Chamber.

³⁵¹ Kocha 2014, 60; Gepke-Jager 2005, 48 ja 63–64; Gaastra 2003, 149–150.

operatiiviseen toimintaan. He eivät olleet henkilökohtaisesti vastuussa komppanian lainoista.³⁵² Hallitus vastaavasti teki päätökset Aasian kauppamatkoista. VOC:n hallinta mutkistui toiminnan laajennettua. Mittasuhteista kertoo komppanian 6,45 miljoonan guldenin aloituspääoma.³⁵³ Sijoitus aika oli kymmenen vuotta ilman sijoituksen lunastamisen mahdollisuutta. Osakkaiden rooli oli siis tarjota varallisuuttaan sekä mahdollistaa komppanian toiminta. Sijoituksia oli kuitenkin mahdollista siirtää, ja niitä myytiin Amsterdamin pörssissä pian perustamisen jälkeen. Osuuksien voitot tilitettiin Aasiasta tuotuina mausteina, kun vuosittainen osuus oli noin 18 prosenttia.³⁵⁴ Isoin vastuuta koskeva muutos tapahtui vuonna 1609, kun ryhmä osakkaita teki aloitteen mahdollisuudesta kirjanpidon tarkistamiseen sekä johtajien valitsemiseen. Käytäntö toteutui ja sama tunnustettiin myöhemmin Alankomaiden Länsi-Intian kauppakomppaniassa vuonna 1621.³⁵⁵ Sijoitusten lunastus ja kirjanpito kopioitiin lähes suoraan sellaisenaan Ruotsiin.

Alankomaat erottuivat muista Euroopan maista poliittisella tasavaltalaisuudellaan, joka loi vapaan ja kaupallisesti orientoituneemman ilmapiirin kuin muualla. Tämä edisti toimintaa Aasiassa ja Afrikassa.³⁵⁶ Ensimmäinen Itä-Intian kauppakomppania heijasteli valtiojohdon poliittisia tavoitteita, eikä se toiminut täysin itsehallinnollisena korporaationa. Tilanne muistutti tältä osin Ruotsia. Komppania oli kuitenkin itsenäinen oikeudellinen entiteetti, jolla oli oikeuksia, velvollisuuksia sekä varallisuutta. Lisäksi sen kamarit muodostivat erillisiä, mutta johdosta riippuvaisia yksiköitä, joilla oli itsenäinen talous.³⁵⁷ VOC ei siis syntynyt valtion tarpeesta kerätä pääomaa, kuten Ruotsin ensimmäiset komppaniat, vaan sitä valtio tarvitsisi sitä kilpailussa Espanjaa ja Englantia vastaan.

Vanhempi ruotsalainen tutkimus on todennut vuoden 1615 privilegion suorat yhtäläisyydet VOC:n kanssa, mutta Göteborgin komppaniaa ei ole yhdistetty tähän komppaniakehitykseen, vaikka se on ilmeistä.³⁵⁸ Göteborg oli kehityksen varhaisin askel, koska senkin esikuvat löytyivät suoraan Alankomaista. Ruotsin vuosien 1607 ja 1615 kauppakomppanioissa oli yhdistäviä tekijöitä VOC:n kanssa enemmän kuin eroavaisuuksia. Yhtäläisyydet koskivat erityisesti johtamismallia, josta alankomaalaisilla oli vakuuttavaa näyttöä. Tämä oli varmasti privilegion ymmärrettävin osio myös ruotsalaisille. Sitä vastoin osakkaiden oikeudet ja velvollisuudet sekä voitonjako on esitetty yleisluontoisesti ja tavalla, joka oli ennestään vierasta Ruotsin kauppapolitiikalle. Avoimeksi jäivät esimerkiksi komppanian, alankomaalaisten sekä ruotsalaisten kauppiaiden keskinäinen asema. Ruotsalaisilta porvareilta ei kysytty mielipidettä, eikä neuvoja, vaan Amsterdamista saavuttiin hyvin omaehtoisesti. Toisaalta, olivatko tukholmalaiset porvarit edes halukkaita astumaan amsterdamilaisien piirtämiin rooleihin – tuskin. Ensimmäiset komppaniaversiot eivät myöskään linjanneet porvareiden itsenäisyyttä ja komppanian erillisyyttä toisistaan. Todennäköisesti

³⁵² De ruysscher 2020, 76–79.

³⁵³ Gepke-Jager 2005, 52.

³⁵⁴ Kocha 2014, 59–60; Gepke-Jager 2005, 56–64

³⁵⁵ De Jongh 2014, 97.

³⁵⁶ Alankomaiden ensimmäisiä siirtokuntia vuonna 1612 Länsi-Afrikan kultarannikolla oli Fort Nassau, jossa toteutettiin alankomaiseen esikuvaan perustunutta hallintoa. Alussa toiminta oli vaatimatonta Alankomaiden myöntämän luvan eli manifestin turvin, mutta kaupan kasvaessa hallinto monimutkaistui sielläkin. Fort Nassauun lisäksi Alankomaat valloittivat portugalilaisilta Elminan linnakkeen vuonna 1637. Siitä muodostui keskeinen tukikohta, josta kontrolloitiin muita Afrikan siirtomaa-alueita. Den Heijer 2015, 215.

³⁵⁷ Gepke-Jager 2005, 50–51; Kocha 2014, 60–61.

³⁵⁸ Wittrock 1919, 17–19.

kauppiaiden oletettiin käytännössä toimivan itsenäisinä myyjinä siten, että komppania oli taustahahmo, jonka turvaamien etujen puitteissa toimittiin. Kyseessä olisi ollut siten varhaisempi hollantilaisten esikomppanioiden malli käytännössä, mihin kuitenkin sovellettiin VOC:n hallintokoneistoa kamareineen.

Dave De ruysscherin mukaan englantilaiset ja hollantilaiset kauppakomppanijat saivat pian perustamisen jälkeen laajaa ihailua muualla Euroopassa. Ne saavuttivat oikeussiirännäisen roolin ja aseman useissa maassa. Tyypillistä oli, ettei kokonaista komppaniaorganisaatiota reseptoitu kokonaisuudessaan, vaan osittain, mikä toteutui myös Ruotsissa.³⁵⁹ Tosin Ruotsin kahdessa ensimmäisessä mallissa ei vielä osattu valikoida kaikkein hyödyllisimpiä reseption kohteita, sillä yhteistyötä ruotsalaisten kauppiaiden kanssa ei käytännössä ollut. He olisivat tunteneet paikalliset kaupankäynnin olosuhteet paremmin ja halutessaan osanneet kenties muokata uusia malleja suoraan, mitä nyt ei tapahtunut. Englannin ja Alankomaiden Aasian komppanijat olivat koon osalta aivan toista kuin ruotsalaiset. Englannissa osakkaita oli yli kaksisataa ja Alankomaissa taas pääoma oli miljoonien guldeneiden arvoinen.

Vuosien 1607 ja 1615 välillä oli tapahtunut paljon. Ruotsin ulko- ja kauppapoliittinen ympäristö muuttui keskeisesti vuoden 1614 valtiopäivien jälkeen, joten vuoden 1615 komppaniaprivilegio annettiin aivan uudenlaisissa olosuhteissa. Valtiopäivillä hallitsija jakoi valtaansa ja Axel Oxenstiernan vaikutus näkyy päätöksissä. Ruotsi ja Alankomaat olivat solmineet kyseisenä vuonna rauhansopimuksen, mikä lisäsi maiden yhteistyötä välittömästi. Kaupankäynnin ja kuparintuotannon olosuhteet olivat nekin uudistuneet. Vuonna 1614 saatiin uusi kauppa- ja purjehdussääntö, missä ulkomaalaisten kauppiaiden toimintaa rajoitettiin. Tämä istui alankomaalaisten tarpeisiin täydellisesti, kun komppanian ulkopuolella toimineiden ulkomaalaisten asemaa heikennettiin. Samoilla valtiopäivillä päätettiin lisäksi velvoittaa kuparivuorimiehet toimittamaan kruunulle tietty osa kuparia tuottamastaan määrästä. On siis lähes ilmiselvää, että moni valtakunnallinen päätös tähtäsi vientikaupan edistämiseen, mutta jopa aivan suoraan kauppakomppanian toiminnan eduksi. Henkilökohtaisen kaupankäynnin rajoja ylittänyttä korporatiivista toimintaa ei ollut mahdollista aloittaa sormia napauttamalla tietyinä hetkenä. Siihen alankomaalaisten tarjoamat eväät olivat liian ylimalkaisia ja vieraita.

³⁵⁹ De ruysscher 2020, 76–79.

Johtotähtenä kupari

Vuonna 1607 aloitettujen kauppakomppaniaprojektien alkukankeudet olivat ilmeisiä, eikä toimivaa komppaniaa kyetty käynnistämään oikopäätä. Komppaniatoimintaa tukevia ja edistäviä privilegioita sekä kuninkaan kirjeitä julkaistiin vuoden 1615 jälkeen lähes vuosittain, jolloin Tukholman kauppakomppaniaa oli ryhdytty organisoimaan kuvernööriksi nimetyn alankomaalaisen Abraham Cabiljaun johtamana.³⁶⁰ Toiminta tyrehtyi heti alkumetreillä useasta syystä. Tästä huolimatta Tukholmaan keskitetty kuparin ulkomaankauppa sujui. Vastoin monen muun eurooppalaisen valtion vapautuvampaa kauppapolitiikkaa, Kustaa II Adolfin aikana kuparintuotanto ja -myynti siirtyivät kruunun hallintaan jyrkemmin. Syistä polttavin oli Ruotsin tappio Tanskalle ja tästä seuranneet sotakorvaukset. Kun Ruotsi suoritti viimeisen korvauserän tammikuussa 1619, valtava taakka oli hoidettu miltei kokonaan alankomaalaisten velkarahalla. Sen jälkeen kuparinviennin volyyymi lähti voimalliseen nousuun.³⁶¹

Alankomaiden taloudellinen nousukiito oli 1610-luvun lopulla huipussaan. Amsterdam anasti jo vuonna 1613 Lyypekiltä aseman Ruotsin ulkomaankaupan päävientisatamana. Ruotsalaista raakakuparia seilasi saksalaisten satamien ohi Amsterdamiin, jossa sitä ryhdyttiin työstämään ja jalostamaan. Kuparin tarve Alankomaissa kasvoi erilaisten käyttötarkoitusten lisääntyessä, mikä lisäsi kiinnostusta myös Ruotsin varantoihin.³⁶² Komppaniaprivilegion tarjoaminen oli vuonna 1615 ollut liian varhaista Ruotsin kauppapoliittisen tilanteen kannalta. Konsepti oli paikallisille porvareille vieras, eikä osakkaita löytynyt riittävästi. Amsterdamista saapui ennestään tuntematonta väkeä ja luottamuksen rakentaminen ei onnistunut välittömästi. Toimivan kauppakomppanian oli mahdollista kehittyä vasta sotakorvausten jälkeen vuonna 1619.

Komppanian perustamisen aattona vuonna 1618 kuparikauppa oli varsin säännösteltyä. Kopperbergissa louhitusta *kruununkuparista* on säilynyt tarkkoja tilastoja, joista voidaan rakentaa myynnin kuva. Helmikuun 1. päivänä 1619 allekirjoitettiin kuparin myyntiä ja kuljetusta koskeva sopimus. Se ennakoி muutaman kuukauden kuluttua perustettavaa kuparikomppaniaa. Sopimuksessa määriteltiin kuparin kuljetuksesta Kopperbergistä Tukholmaan, minkä tuli tapahtua ilman välikäsiä ja tullimaksuitta. Kamarikirjuri Nils Matsson organisoι punnitsemisen ennen Tukholmaan kuljetusta ja kupari kirjattiin ostomäärien, hintojen ja kuparilaatujen mukaisesti. Tukholmalaiset kauppiaat taas kokosivat ulkomaan kauppajien pohjalta myyjäluetteloita, jotka toimitettiin kamarikollegiolle. Kuparista oli maksettava kollegiolle kaksikymmentäkolme taleria kippuntaa kohden.³⁶³ Yksittäisten kauppiaiden hankkimat raakakuparimäärät vaihtelivat kymmenistä muutamiin satoihin kippuntoihin.³⁶⁴ Kontrolli ulottui myös tukholmalaisiin kuparinmyyjiin. Esimerkiksi kauppias Peter Erikssonin ostoluetteloita on säilynyt kuparikomppanian arkistoissa runsaasti. Hän oli kuninkaankauppias, jonka julkinen lupakirja on päivätty 30.5.1619. Erikssonilla oli erioikeus

³⁶⁰ Svenskt biografiskt lexikon, G. Jacobson: Abraham Cabiljau, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16310>.

³⁶¹ Karonen 2014, 134; Wingqvist 1834, 14.

³⁶² Israel 1989, 115–116.

³⁶³ 1.2.1619 ja 1.2.1620 päivättyt asiakirjat, Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 14, RA.

³⁶⁴ Vuoden 1619 kuparin ostotilasto, Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 14, RA.

vastaanottaa³⁶⁵ kuparia Pohjanmaalta ja muilta ulkopaikkakunnilta. Hän organisoï kuparin jälleenmyyntiä hallitsijan hyväksymien ulkomaalaisten kauppiaiden kanssa.³⁶⁶

Valtionjohto ryhtyi näissä olosuhteissa työstämään uutta myyntikorporaatiota. Ulkomainen tietotaito otetiin jälleen avuksi. Göteborgin komppanian voimahahmo Cabiljau oli muuttanut Amsterdamiin vuonna 1617 komppaniasuunnitelmien kariutumisen jälkeen. Kun Göteborgin kaupungin jatkohankkeet käynnistyivät vuosikymmenen lopulla, Axel Oxenstierna houkutteli hänet palaamaan. Cabiljau toimi Göteborgissa ainakin vuonna 1619, jolloin hän myi kuparia.³⁶⁷ Vastaavasti Peter Erikssonin jonkinasteisesta kuparimonopolista tehtiin valitus vielä vuoden 1620 marraskuussa.³⁶⁸ Tilanne oli sangen sekava, kun uuden kauppakomppanian perustamisasiakirjaa ryhdyttiin laatimaan. Tällä kertaa ruotsalaiset olivat aloitteellisia ja laativat komppaniaprivilegion itse.

Kupariprivilegio 1619 – ensimmäinen kotimainen hanke

Keväällä 1619 julkaistiin sekä kuparikomppanian privilegio, että rahankeruuilmoitus, jotka olivat mallinnettu yhä selkeämmin alankomaalaisista esikuvistaan. Tosin varsinainen tekstin laadinta oli nyt ruotsalaisissa käsissä. Ruotsi oli sotakorvausten jälkeen omillaan ja komppaniasuunnittelu voitiin aloittaa puhtaalta pöydältä. Uusi privilegio oli aiempaa yksityiskohtaisempi eroten perusseikoiltaan, kuten kestolta, joka oli supistunut kymmenestä vuodesta kolmeen. Koska Ruotsin talouspääoma oli alhainen, tuottoisan raaka-aineen sitominen yhteen yksikköön pitkäkestoisesti olisi ollut riskialtista. Aiemmasta poiketen, myynti rajattiin yhteen raaka-aineeseen eli kupariin. Näin ollen vuoden 1619 privilegiossa käytettiin ensimmäistä kertaa termiä *kuparikomppania*.³⁶⁹ Komppanialla oli käytännössä Kopperbergin kaivosalueen koko tuotannon suvereeni myynti- ja vientioikeus. Sen tuli myös sitoutua kuparintuotannon edistämiseen, mikä tarkoitti valimoiden ja ruukkien perustamista.³⁷⁰

Kuningas Kustaa II Aadolfin 24.7.1619 allekirjoittaman avoimen kirjeen tuomin valtuuksin perustettiin valtakunnallinen ”*niin kutsuttu kauppatoiminnan komppania tahi seura*”.³⁷¹ Hallitsijan lisäksi ideoimassa oli kansleri Oxenstierna. Kaikki valtakunnassa tuotettu raakakupari oli myytävä komppanialle, koska työstämättömän kuparin arvo oli sellaisenaan alhainen, mutta eri muotoihin jalostettuna arvo nousi.³⁷² Älvsborgin lunnaiden jälkeen hallitsijan oli kehitettävä uusi oikeutus kuparimonopolin perustelemiseksi. Vanhinta aiheen tutkimusta edustaneen Wingqvistin mukaan komppanian perustaminen oli nimenomaan hallitsijan keino jatkaa kuparin kontrollointia.³⁷³ Syvemmassä perspektiivissä kuparikomppania oli kuitenkin jatkumoa Göteborgista alkaneeseen

³⁶⁵ Hän maksoi tullia kaksikymmentäkolme taleria kippuntaa kohden.

³⁶⁶ Peter Erikssons räken, 30.5.1619 päivätty muistio, Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 14, RA.

³⁶⁷ Peter Erikssons räken, 30.5.1619 päivätty muistio, Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 14, RA.

³⁶⁸ Peter Erikssons räken, 11.1.1620 päivätty kirje kuninkaalle, Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 14, RA.

³⁶⁹ Wingqvist 1834, 15; Stiernman 1747, 708–710 ja 718.

³⁷⁰ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 729.

³⁷¹ Painettu säädös: *Bref om Kiöphandels Compag. 1619*, Stiernman 1747, 708–710.

³⁷² Wittrock 1919, 31.

³⁷³ Wingqvist 1834, 14.

kehitykseen, kun lähtökohtana molemmissa olivat kruunun tarpeet. Kuparirahan yleistyminen maksuvälineenä 1620-luvulla vaikutti sekin suuresti komppanian perustamiseen.

Alankomaalaisten komppaniaehdotus vuodelta 1615 oli kariutunut pitkälti osakkaiden puutteeseen. Siksi uudessa privilegiossa korostettiin rahoittajien tärkeyttä. Korporaation olemassaoloa todisteltiin valtion pääoman ja rahankeruun välttämättömyydellä, mikä olisi ilman kauppakomppaniaa ”huomattavan vaikeaa”. Tämän kommentointiin heikentävän suoraan Ruotsin ulkomaankaupan mahdollisuuksia. Privilegio oli avoimen kirjeen muodossa ja käytännössä rahankeruujulistus, jossa kehoitettiin ilmoittautumaan osakkaaksi. Kirjeessä painotettiin perusteluja, kuten kruunulle koituvaa taloudellista hyötyä sekä vaurauden mahdollistamaa vahvaa valtiota. Osakkaiksi haluavien tuli ilmoittautua Tukholman pormestarille vuoden 1619 loppuun mennessä. Tämän jälkeen valittaisiin johtajat, joiden vastuulla oli varojen kuittaaminen.³⁷⁴ Komppanian identiteettiä ja asemaa vahvisti sille myönnetty sinetti, jota koristivat kolme kruunua ja ankkurin kuva.³⁷⁵

Osakkaille ilmoitettiin komppanian varallisuuden hoidon pääperiaatteista kutsuvaiheessa. Inventaario oli suoritettava kolmen vuoden välein, mutta komppania oli vuosittain tilivelvollinen hallitsijan asettamalle virkamiehelle. Vuoden 1615 ohjeistuksesta poiketen, kruunu kontrolloi tilejä vuosittain, kun aiemmin sisäinen kontrolli oli riittänyt. Varojen hankinta ei kuitenkaan edistynyt, joten osakkaaksi ilmoittautumista jatkettiin uudella ilmoituksella tammikuun 1620 loppuun saakka.³⁷⁶ Sijoituksen koron osuudesta mainittu mitään, mikä poikkesi aiemmasta. Kyseessä oli tämän perusteella enemmänkin henkilöiden välinen yhteenliittymä kuin osakeyhtiö, mikä erosi alankomaalaisten vuonna 1615 laatimasta esityksestä. Komppania ei sitoutunut korkolupauksiin, joiden lunastaminen oli epävarmalla pohjalla.

Korporaation toimintakehyksiä ryhdyttiin laatimaan komppanian perustamisasiakirjan ja varainkeruuilmoituksen julkaisujen jälkeen. Komppanian operointi oli tarkkaan säädeltyä lakitekstiin rinnastettavan privilegion avulla, jossa määriteltiin vapaudet, etuoikeudet sekä muut oikeudet.³⁷⁷ Kuparikomppanian neljätoistasivuinen privilegio julkistettiin joulukuussa 1619 vain hieman ennen komppanian toiminnan käynnistymistä tammikuun alussa 1620. Privilegio saatettiin pääasiassa virkamiesten, kuten voutien, tullimiesten, pormestarien, raatien ja muiden komppanian kanssa tekemisissä olevien tahojen tietoon. Riittävän suuren pääoman keräämisen tarve leimasi privilegion sävyä. Osakkuuksien ehtoja määriteltiin tarkkaan. Jos varallisuutta ei kertyisi riittävästi, ilmoittautumista tulisi jatkaa vuoden 1620 juhannuspäivään asti. Sijoituksen suuruutta oli mahdollista korottaa kyseiseen ajankohtaan mennessä.³⁷⁸

Komppanian hallintorakennetta kehitettiin vuoden 1615 privilegiosta. Nyt ohjaus jaettiin seitsemän johtajan kesken, joiden yläpuolella toimi kuvernööri. Menestymisen toiveet olivat niin korkealla, että privilegiossa oli varaus johtajien lukumäärän nostamisesta, jos toiminta laajenisi. Johtajien tuli olla tukholmalaisia porvareita, mutta komppanian kuvernööri edusti aateliala. Pestistä oli mahdollista erota perustellusta syystä ja kuvernöörin hyväksynnällä. Johtajat olivat käytännössä

³⁷⁴ Wingqvist 1834, 15; Stiernman 1747, 708–710.

³⁷⁵ Stiernman 1747, 730.

³⁷⁶ Stiernman 1747, 708–710 ja 718.

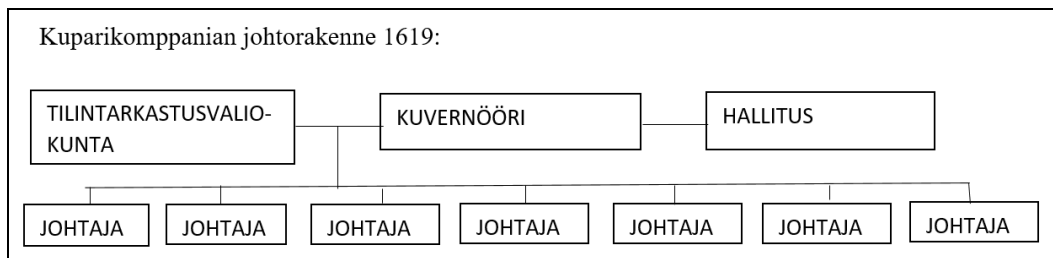
³⁷⁷ *Privilegier, frijheter och rättigheter*.

³⁷⁸ Painettu säädös: *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 718–719 ja 731.

komppanian varakkaimpia sijoittajia. Heidät valittiin komppanian hallituksen suosituksesta siten, että hallitsija hyväksyi kaksi ehdokasta, joista Tukholman pormestari ja kaupunginraati nimittivät yhden lopullisen johtajan. Tukholman raati sijaisti tarpeen mukaan hallitusta, jos päätettävänä oli kiireellinen asia, eikä johtajistoa saatu koolle Tukholmaan.³⁷⁹ Komppanian kuvernööriä, johtajia sekä sihteeristöä sitoi ehdoton vaitiolovelvollisuus. Kuvernöörillä ja johtajilla oli myös oikeus käsitellä komppanian pääomaa tarpeen mukaan.³⁸⁰

Ensimmäinen johtajisto oli valittu vuoden 1620 alussa. Kuvernööriksi nimettiin valtaneuvoston jäsen Filip Scheduling³⁸¹ ja johtajiksi tukholmalaiset kauppiaat Erik Ingemundsson, Olof Andersson, Peter Kruse³⁸², Erik Larsson sekä raatimiehet Peter Gröneberg ja Valentin Nilsson ja saksalaisen seurakunnan vanhin Cort Widtholt³⁸³. Näistä vain Larsson ja Andersson löytyivät edellisestä vuonna 1615 päivätyistä komppanian asiakirjasta.³⁸⁴

Privilegiossa määrättiin tilintarkastuksesta aiempaa yksityiskohtaisemmin. Hallitus ja osakkaat kokoontuivat Tukholmassa joka joulukuun valitsemaan keskuudestaan 16 ehdokasta. Näistä hallitsija valitsi yhdessä Tukholman pormestarin ja raadin kanssa kahdeksan *tilintarkastusvaliokunnan* jäsentä. Johtajat toimivat kuvernöörin ja valiokunnan alaisuudessa, ja olivat heille tilivelvollisia vuoden päätteeksi. Tilien tuli täsmätä, jonka jälkeen osakkaat saivat tutustua niihin.³⁸⁵ Valiokunta vastasi tältä osin vuoden 1615 privilegiossa esiintynyttä *kollegiumia*.

Johtajien ja kuvernöörin palkkiot maksettiin provisioina myydyistä kauppatavarasta. Palkkiot muodostuivat siten, että sadan talerin arvosta provisio oli 1 ¼ taleria. Kuparilastillista kohden taas sai puoli taleria. Palkkio oli ilmeisesti aikaudellaan ainutlaatuinen, sillä edes alankomaalaisten privilegioissa ei ollut vastaavaa. Näiden lisäksi komppanian asioita hoitaville korvattiin matkakulut. Muut komppanian palveluksessa olevat sihteerit, kirjanpitäjä ja erilaiset apulaiset saivat palkkionsa johtajien päätöksellä. Palkkiot oli määritelty vuoden 1615 privilegiossa samalla periaatteella.

Privilegio vahvistaa käsitystä komppaniasta ruotsalaisten hallitsemana korporaatina, mikä on nähtävillä varsinkin osakkaissa ja heidän oikeuksissaan. Osakkaaksi saattoi ilmoittautua kuka

³⁷⁹ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 720.

³⁸⁰ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 720.

³⁸¹ Myös kirjoitusmuotoa Skeding käytettiin.

³⁸² Peter Kruse oli lyypekkiläislähtöinen kauppias, joka vaikutti myös monissa virkamiesrooleissa. Hänet aateloitiin nimellä Crusebjörn. Wetterberg 2002, 365 ja 546–547.

³⁸³ Myös kirjoitusmuotoa Witholz käytettiin.

³⁸⁴ Wingqvist 1834, 52.

³⁸⁵ Wingqvist 1834, 16.

tahansa ruotsalainen neljän säädyn edustaja, mutta ulkomaalaisten ei ollut mahdollista sijoittaa. Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian mallien mukaisesti pienin sijoitettava summa oli sata taleria, eikä sitä ollut mahdollista myydä takaisin komppanialle ennen kolmen vuoden umpeutumista. Verovapaita osinkoja tilitettiin vuosittain, ja ne tuli selvittää johtajien kanssa Martin päivään mennessä.³⁸⁶ Osakkaat eivät saaneet pantata tai myydä osuuksiaan eteenpäin komppaniaa vahingoittavalla tavalla. Esimerkiksi jos osakas oli halukas luopumaan koko pääomastaan, sitä ei voinut myydä ulkomaalaiselle. Komppanian nimissä annettuja valtuuksia, obligaatioita, sopimuksia ja vastaavia ei ollut sallittua luovuttaa eteenpäin edes kaupunkien raatien hyväksynnällä.³⁸⁷

Kaupankäynnin riskit oli huomioitu haaksirikon sattuessa, jolloin osakkaat kutsuttiin Tukholmaan. Paikalle saapuneiden keskuudesta valittiin kuudesta kahdeksaan miestä väliaikaiseen valiokuntaan, joka selvitti onnettomuutta. Näin toimittiin muissakin nopeaa päätöstä vaativissa asioissa, kuten ostajan ja myyjän välisissä erimielisyyksissä tai uusissa toimintatavoissa.³⁸⁸

Kuparikomppanian toimintaa tuettiin hintapolitiikalla ja maksatuskäytännöillä. Komppanian tuli maksaa vuorimiehille valuutalla eikä hyödykkeillä, kuten viljalla tai vastaavalla. Jos maksuksi kuitenkin annettiin hyödykkeitä, toimija oli velvollinen korvaamaan tästä aiheutuneen vaivannäön. Privilegio sääteli nyt ensi kertaa kuparin myyntihintaa. Kippunnan arvoksi päätettiin 50 taleria. Louhittu kupari tuli punnita Kopparbergissa komppanian toimipisteessä, ja komppanian paikallinen edustaja suoritti siitä maksun. Kuparinmyynnin ja tullimaksujen kirjanpidon tuli täsmätä. Nämä käytännöt olivat voimassa jo ennen komppanian perustamista.³⁸⁹ Kaupankäynnissä vastapuoli oli velvollinen maksamaan 12 prosentin vuosikorkoa myöhästyneestä maksusta. Jos komppanialle oli suoritettu maksu panttina, eikä ostaja pystynyt lunastamaan sitä vuoden sisällä, kuvernööri ja johtajat oli oikeutettuja myymään pantin.³⁹⁰

Kuparia myytiin kaksi kertaa vuodessa siten, että tullimaksut tilitettiin puolivuositain samassa rytmissä: alkuvuodesta Johanneksen päivään saakka ja tästä eteenpäin Martin päivään saakka. Myöhemmin tullikaudet rakentuivat siten, että talvella louhittu ja työstetty kupari rekisteröitiin Valpurin päivän messun aikaan, ja kesällä saatu kupari Martin päivänä. Tullimaksu oli 22 taleria jokaisesta kippunnasta *vuorimitallisen* (bergsvikt) mukaisesti. Privilegioon sisältyi lisäksi kolmevuotinen oikeus kaupankäyntiin Venäjällä, jolloin komppania oli vapautettu tulli- ja aksiiismaksuista.³⁹¹ Hinnan lisäksi privilegiossa ohjeistettiin laaduntarkkailuun, jota valvoivat käskynhaltija ja kuvernööri. Ruotsiin värvättiin varta vasten kuparimestareita, joiden tehtävänä oli määrittää vastalouhitun kuparin metallipitoisuus ennen punnitsemista ”Tukholman kaupungin vaa’alla”. Vuorimiehet eivät siis itse saaneet arvioida kuparia, vaan se ulkoistettiin pääasiassa ulkomaalaisille asiantuntijoille.³⁹² Tällä pyrittiin myös välttämään mahdollista epärehellisyyttä.

Komppanian perustaminen oli epäedullista porvareille, jotka eivät olleet komppanian osakkaita tai asuneet Tukholmassa. Maakaupunkien porvarit saivat tehdä kauppaa Ruotsin alueella

³⁸⁶ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 720.

³⁸⁷ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 721–722.

³⁸⁸ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 720.

³⁸⁹ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 727.

³⁹⁰ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 722.

³⁹¹ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 727–278.

³⁹² *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 728.

kuten ennenkin, mutta tapulikaupunkien porvarit menettivät ulkomaankaupankäynnin oikeuden. Heidän tuli jatkossa purjehtia Tukholmaan, jossa kauppaa oli mahdollista käydä vain komppanian kanssa. Komppanian maksuliikennettä koskevat riidat, jotka olivat arvoltaan 100 taleria tai enemmän, oli käsiteltävä hovioikeudessa.³⁹³ Privilegiokirjeessä määriteltiin rikkomusten oikeudellisia seuraamuksia ja oikeusasteita, joissa tapaukset tuli käsitellä. Johtajia tuli sakottaa ohjeiden rikkomisesta. Komppanian alempien virkamiesten kuten kirjanpitäjien, kirjureiden, faktoreiden, laivureiden, perämiesten ja laivamiesten rikkomuksista seurasi heillekin sakkorangaistus. Jos komppanian ulkopuoliset henkilöt toimivat komppanian ohjeita vastaan, rikkeet käsiteltiin raastuvanoikeudessa, käräjillä tai hovioikeudessa henkilöstä ja tapauksesta riippuen. Hovioikeudessa käsiteltiin erimielisyydet, joita toimikunta ei kyennyt sovitteluun.³⁹⁴

Ruotsin johto halusi luoda vahvasti kruunun valvonnan alaisen aiempaa hierarkkisemman korporaation, jossa yksittäisen kauppiaan sananvalta oli niukka. Vuoden 1615 ehdotukseen verrattuna kuvernöörin ja johtajien valta sen sijaan kasvoi huomattavasti raha-asoiden hoidossa, kuten myös epäluotettavan vastapuolen oikeustoimien eteenpäin viemisessä. Toisaalta johtajiston mahdollisuuksia pääoman sijoittamisesta toiseen kauppakomppaniaan tai laivanvarustamoon oli rajattu. Se saattoi olla korkeintaan kymmenesosa koko pääomasta. Henkilökohtainen vastuuvapaus oli edelleen edistysellistä verrattuna moneen Euroopan kauppakomppaniaan, mikä periytyi alankomaalaisesta mallista.³⁹⁵

Kuparikomppania perustettiin privilegion tarkastelun valossa eri tarpeisiin kuin vuosien 1607 ja 1615 komppaniat. Se palveli kruunun hyötytarkoituksia eli Ruotsin ulkomaankaupan edistämistä suoraviivaisemmin. Siksi privilegio poikkesi keskeisesti vuoden 1615 edeltäjästään hallitsijan oikeuksien ja komppanian itsenäisen päätösvallan osalta. Alankomaalaisten kauppiaiden kädenjälki puuttui. Se ei ollut tarpeellinen, koska he olivat kiinnostuneita ainoastaan ostamaan kuparia, mikä toteutui ilman privilegioon tai komppaniatoimintaan puuttumista. Ruotsi taas oli toiveikas toiminnan mahdollistavan pääoman keruun suhteen. Alankomaalaista pääomaa ei oletettu tarvittavan.

Toimintaa ohjasi hallitsijan tietoisuus komppanian tärkeimmistä päätöksistä ja kaupoista, mikä näkyi monessa. Kirjanpitoa valvoi aiempaa laajempi kokoonpano, mikä teki toiminnasta läpinäkyvämpää. Tilit oli vuosittain esiteltävä suoraan hallitsijalle. Johdon organisointi muuttui toisaalta tasa-arvoisemmaksi, kun yksittäisten johtajien valtaa karsittiin. Heitä kontrolloimaan nimettiin kuvernööri, joka edusti kuningasta lähellä olevaa aatelissäätyä. Kaiken kukkuraksi sijoittajien tuli olla ruotsalaisia, joten voitot ja hyöty eivät ainakaan tätä kautta luisuneet ulkomaalaisille.

Ruotsin talouden laskelmoitiin vahvistuvan, kun pääoman kokoaminen tapahtuisi komppanian avulla. Tullimaksut olivat vaivatonta koota komppanian alaisuudessa keskitetysti kaksi kertaa vuodessa. Komppania toimi myös tarvittaessa hallitsijan lainakassana. Kuparin hinnan määrittely turvasi vahvasti valtiontaloutta. Ennen vuoden 1619 kupariprivilegion voimaan tuloa kuparia oli myyty tilapäisillä säännöillä, mikä vaikeutti myynnin kontrollointia. Komppanian

³⁹³ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 729 ja 720

³⁹⁴ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 723 ja 725–726.

³⁹⁵ *Privilegier för Handels Compag 1619*, Stiernman 1747, 723.

perustamisen myötä vaurastuva aateli oli tyytyväinen ja porvaristosta erityisesti ne, jotka pääsivät johtoasemiin komppaniassa.³⁹⁶ Alankomaalaisten edellisestä hahmotelmasta kauppiaiden hallitsema komppania muuttui nyt huomattavasti selkeämmin kruunun hallitsemaksi. Kolikon kääntöpuolena Tukholman kauppiaiden keskinäinen yhdenvertaisuus heikkeni, kun kaikki porvarit eivät hyötäneet komppanian eduista. Komppanian tehtävä tähtäsi kuitenkin kruunun etujen palvelemiseen, ei kauppiaiden. Ruotsalainen merkantilismi näkyi havainnollisesti näissä periaatteissa.

Kruunun motiivit ja ”komppaniaoikeus”

Seuraava askel komppanioiden säädösevoluutiossa otettiin pian. Noin puolitoista vuotta myöhemmin joulukuussa 1620 kuninkaanlinnassa hallitsija hyväksyi kuninkaansihteerin laatiman laajennetun privilegiotekstin. Kyseessä oli vuoden 1619 komppaniaprivilegion päivitetty neljäkymmenentänlängökohtainen versio. Edellinen privilegio ei ollut poikanut riittävästi osakkaita, joten liitteenä oli päivitetty rahankeruujulistus.³⁹⁷ Uudessa privilegiossa todennäköisesti muokattiin myös käytännössä toimimattomiksi havaittuja seikkoja.

Oleellisin muutos oli etuoikeuksien laventaminen muun kauppatavaran myyntiin, kun aiempi kupariin keskittyminen oli rajannut toimintaa. Privilegiota oli päivitettävä tämän laajentuneen toiminnan tueksi. Lupa perustui ehtoon tuoda kauppatavaraa ulkomailta Ruotsiin mahdollisimman runsaasti.³⁹⁸ Komppanian avulla pyrittiin siis aktivoimaan Tukholman kauppaa yleisestikin maahantuonnilla. Merkantilistisen ideologian vastainen kehoitus kertoo sen häilyvästä luonteesta, mikä oli varsin tyypillistä. Ideologian noudattaminen ei ollut kokonaisvaltaista, vaan käytännön realiteetit sanelivat siitä tehdyt poiminnat. Viriili kauppa hyödytti Tukholmaa ja Ruotsin valtiota. Ideologiaa ei oltu sisäistetty siten, että sen noudattaminen olisi toteutunut puhtaasti.

Uudistetun privilegion kulmakivi oli pääomakeruu. Sen kokoamiseksi varattiin lyhyt aika, reilun kuukauden mittainen kausi. Privilegion voimassaoloajaksi suunniteltiin vain kaksi vuotta, koska se oli noin vuotta aikaisemmin julistetun kolmen vuoden kestoisen privilegion jatke.³⁹⁹ Kruunu ei edelleenkään halunnut sitoutua pitkiin projekteihin, joiden onnistumisesta ei lähtökohtaisesti ollut vakuuksia.

Komppanian olemassaolon päätarkoitus oli edelleen Suur-Kopparbergin alueelta louhitun kruununkuparin vientikauppa. Myynti ja vienti sallittiin ainoastaan komppanian alaisuudessa. Kyseessä oli entistä vahvempi monopoli. Komppanian toimintakehys piirtyi hallitsijan ”viimeiseen sanaan”, kun kruunu tarpeen mukaan puuttui toimintaan. Hallitsijalla oli esimerkiksi oikeus päättää kuparilaatujen käytöstä. Hallitsijan ollessa estyneenä kuninkaan leskiäiti ja veli sijaistivat häntä isoissa ostopäätöksissä. Huomattavaa on, ettei komppania johtajistolla ollut tässä roolia. Päivitetty privilegio lopetti sopimuksen Steffan Geredin⁴⁰⁰ kanssa. Toimilupaan kuului raaka- ja työstetyn

³⁹⁶ Wingqvist 1834, 14.

³⁹⁷ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 43*, 1620, Stiernman 1747, 773–774.

³⁹⁸ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 32*, 1620, Stiernman 1747, 771.

³⁹⁹ *Privilegier för Handels Compag. 1620*, Stiernman 1747, 761.

⁴⁰⁰ Gered oli ilmeisesti kuparinmyyjä ja välittäjä, jonka kanssa ei enää haluttu jatkaa yhteistyötä. Hänestä ei ole enempää mainintoja, mutta nimen kirjaaminen privilegioon todistaa yksittäisten henkilösuhteiden merkityksen. Tässä tapauksessa korostettiin tahoja, jonka kanssa ei enää haluttu olla tekemisissä. Häneen ei ehkä luotettu.

kuparin ulkomaankauppa kahden vuoden ajan, minkä jälkeen komppanian oli kyettävä viemään ulkomaille vain jalostettua kuparia.⁴⁰¹ Tämä ohjeistus myötäili talousideologian käsityksiä jalostetun tavarantoiminnan tuomasta suuremmasta voitosta.

Privilegion käsittelyluvut tarkensivat määräyksiä yleiselläkin tasolla. Kyseessä oli edelleen sama kauppakomppania, mutta sen oikeuksia vahvistettiin kohti monipuolisempia mekanismeja. Privilegio saatettiin tiedoksi kotimaisille virkamiehille, käskynhaltijoille, voutteille, tullimiehille sekä pormestareille ja kaupunginraadeille.⁴⁰² Osakkuuden edellytykset säilyivät: Ruotsin kansalaisuus oli välttämätön ja minimisijoituksen arvo sata taleria. Johtajiston kokoonpanossa ei siinäkään tapahtunut muutoksia kuin kuvernöörin osalta. Valittavan kuvernöörin tuli olla aina jonkun muun kaupungin edustaja kuin edeltäjänsä. Johtajan siirryttyä saman käytännön mukaan sivuun, seuraaja valittiin kuvernööristä ja osakkaista kootun raadin päätöksellä. Edellisen johtajan aikainen tilinpito oli sitä ennen tarkastettava ja hyväksyttävä. Johtajiston tuli edelleen vannon vala ja sitoutua noudattamaan määräyksiä. Valan vannominen liittyi osapuolten välisen luottamuksen vahvistamiseen, mikä edelsi kirjallisen sopimuskulttuurin vakiintumista.⁴⁰³ Lisäksi mahdollisiin uhka- ja ongelmatilanteisiin varauduttiin aiempaa tehokkaammin. Kuvernööri ja johtajat kutsuivat koolle Tukholman alueen osakkaat, jos ongelmia ilmeni. Kokous tulkitsi ongelmien laadun, minkä jälkeen niiden käsittely siirtyi kuudesta tai kahdeksaan hengen toimikunnalle.⁴⁰⁴ johdon ohjeistusta

Komppanian toimintalupa kattoi kalenterivuodet 1621 ja 1622, joiden aikana osakkaiden ei ollut mahdollista lunastaa sijoituksiaan tai myydä niitä eteenpäin. Osakkuuksista ei maksettu edelleenkään pääomaveroa. Niiden kertymistä ja kokoa luonnehdittiin sellaisiksi kuin ”Jumala halusi ne suoda” eli komppania ei sitoutunut tiettyyn prosenttiosuuteen. Osuudet olivat aikanaan mahdollista joko jättää komppanialle käyttöpääomaksi tai lunastaa itselleen. Osakkaiden tuli ilmoittaa Martin päivään mennessä johtajistolle, kuinka aikoi toimia osuutensa suhteen.⁴⁰⁵ Kaupankäynnin velallisuutta määriteltiin siten, että viivästyneen maksun korkoprosentti oli edelleen kaksitoista. Komppanian tavarapääoma, velat sekä muut varaukset olivat julkisia kaikille osakkaille, jos toiminnassa ilmeni pitkittyneitä maksuongelmia. Panttauksen osalta määräykset eivät muuttuneet.⁴⁰⁶

Osakkuuksien valvonta tarkentui huomattavasti vuoden takaisesta, koska niiden pysyminen haluttiin taata Ruotsissa ja ruotsalaisilla. Osakkaan tai hänen valtuutettunsa tuli hyväksyttää siirrot ja vaihtokauppa johtajistolla sekä sihteerin virallisella kirjauksella. Muutoin siirto ei ollut voimassa. Osakkuuksia sai myydä vain kotimaisille kauppiaille. Mikäli halukasta ostajaa ei löytynyt, komppanian tuli lunastaa ne. Näin toimittiin kuitenkin vain poikkeuksellisissa tilanteissa. Tällaisen osakkuuden mahdollinen voitto jaettiin muiden osakkaiden kesken. Kuvernöörin, johtajien ja sihteerin tehtävinä oli valtakirjojen, obligaatioiden, sopimusten sekä vastaavien laatiminen asianmukaisesti. Nämä komppanian asiakirjat olivat juridisesti yhtä päteviä kuin maistraatin antamat päätökset.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 26*, Stiernman 1747, 769

⁴⁰² *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 43*, 1620, Stiernman 1747, 773–774.

⁴⁰³ Nauman 2017, 223–224.

⁴⁰⁴ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 6*, Stiernman 1747, 763.

⁴⁰⁵ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 7–9*, Stiernman 1747, 763.

⁴⁰⁶ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 14*, Stiernman 1747, 765.

⁴⁰⁷ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 11*, Stiernman 1747, 763–764.

Ruotsin johdon vakaa päämäärä oli pitää kauppakomppania ruotsalaisena. Aikaisemmat 1607 ja 1615 ohjeistukset paljastavat tämän suhteen erilaisen sisällön. Omistusta ohjattiin nyt alankomaalaisilta ruotsalaisille. Toiminta oli kapeakatseiselta, sillä ulkomaalaisten poissulkeminen vei mahdollisuuden hyötyä osakkaiden tarjoamasta pääomasta. Toivo oli korkealla Älvsborgin lunnaiden maksun jälkeen, kun suoraa velkavankeutta amsterdamilaisiin ei ollut. Tämä kruunun politiikka keskitti ulkomaalaisten roolin kuparin eteenpäin toimittamiseen ja myyntiin.

Johtajiston asemaa vahvistettiin syventämällä velvollisuuksia ja oikeuksia. Heillä oli nyt vapaat kädet kaikenlaiseen kaupankäyntiin. Aktiviteettejä koski kuitenkin vaitiolovelvollisuus, eikä kauppojen sisältöä ollut velvollisuutta avata edes osakkaille. Johtajien luotettavuus oli virkatehtävien hoidon ja palkanmaksun lähtökohta. Riitatilanteissa komppanian tavallisilla osakkailta tai velkojilla ei ollut mahdollisuutta haastaa kuvernööriä, johtajia tai näiden valtuutettuja, vaan tapaukset käsiteltiin edelleen Tukholmassa sijaitsevista kollegiossa tai hovioikeudessa.⁴⁰⁸

Johtajiston palkanmaksu perustui provisioihin sekä matkakulujen korvaukseen. Lisäksi virkamiehille myönnettiin matkarahaa eli *täre-penningar* puoli taleria päivää kohti ja ulkomaille suuntautuneesta matkasta kaksi taleria päivältä. Ulkomaanmatkarahat maksettiin jälkikäteen laskelmia vastaan, kun kotimaan summat perustuivat ennakoarvioihin. Virkailijoiden, kuten sihteerin tai kirjanpitäjän osalta noudatettiin johtajiston kanssa tehtyjä henkilökohtaisia sopimuksia.⁴⁰⁹ Johtajiston oikeuksia laajennettiin kauppa-alusten rakentamiseen ostoon, myyntiin sekä vuokraamiseen. Komppanialla oli oikeus omiin aluksiin, kuten alankomaalaisten vuoden 1615 ehdotuksessakin. Komppanian alusten miehistön työtehtäviä ei määritelty eikä rajoitettu, vaan heille nimettiin erilaisia komppanian alaisia tehtäviä.⁴¹⁰ Tosiasiassa kauppakomppanialle ei ollut tässä vaiheessa omia aluksia - kruunun kaavailujen vastaisesti. Kuparia vietiin ulkomaalaisilla aluksilla, mikä ei viestinyt vahvasta taloudentilasta.

Komppanian monopolin ja privilegion aiheuttamiin muihin ulkopuolisiin reaktioihin varauduttiin ennakolta. Ongelmatilanteissa hallitsija nimesi viskaalin eli kruunun varainhoitajan selvittämään komppanian ja sen alaisten virkamiesten ja muiden yhteistyökumppaneiden⁴¹¹ välisiä rikkeitä. Väärin toimijoita oli mahdollista rankaista komppanialle aiheutetusta haitasta, esimerkiksi vankeudella, karkotuksella, sakoilla tai lyönneillä. Jos johtajiston sisäisiin erimielisyyksiin ei löydetty ratkaisuja, tapaukset voitiin viedä hovioikeuteen.⁴¹² Kuvernöörin, johtajien ja virkamiesten komppaniatoiminnan ulkopuolisia rikkeitä määriteltiin kuuluvaksi yksityis- tai rikosasioihin. Nämä käsiteltiin alioikeuksissa eli maaseudulla kihlakunnan- tai laamanninoikeuksissa ja kaupungeissa raastuvanoikeuksissa.⁴¹³ Komppanian alainen toiminta oli poikkeuksetta irrallista sen toimialan ulkopuolisesta ympäristöstä. Rikkeiden kohtalosta päätettiin Tukholmassa sijaitsevan hallituksen kesken. Jos se oli erimielinen, tapaus siirtyi hovioikeuteen. Komppanian virkamiehet siis irrotettiin henkilökohtaisesta vastuusta virkatehtäviensä osalta, mikä oli moderniudessaan merkittävä ja vuoden 1615 ehdotuksesta edelleen säilynyt piirre.

⁴⁰⁸ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 17, Stiernman 1747, 765.*

⁴⁰⁹ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 19, Stiernman 1747, 766.*

⁴¹⁰ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 20, Stiernman 1747, 766–767.*

⁴¹¹ Tällaisia saattoivat olla kirjanpitäjä, kirjuri, faktori, muut palvelijat, laivuri, perämies tai venemies.

⁴¹² *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 21 ja 22, Stiernman 1747, 767–768.*

⁴¹³ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 23, Stiernman 1747, 768*

Privilegiossa tuettiin kauppakomppanian toimintaedellytyksiä sopeuttamalla ympäristöä sen tarpeisiin. Määräykset koskivat lähialueiden isäntien alaista maata ja metsää. Isännät olivat velvoitettuja tekemään sopimuksia komppanian kanssa koskien tammea tai muita puulaatuja. Lisäksi heidän oletettiin toimittavan komppanian tarpeisiin polttopuuta ja muuta vastaavan kaltaista kohtuullisissa rajoissa, mitä ei tosin määritelty.⁴¹⁴ Kuninkaan regaalinen oikeus ja mielivalta näkyi itsestään selvänä rasituksena talonpoikien velvollisuudessa toimittaa komppanialle puuta. Tämä kuvastaa vallalla ollutta talousoppia ja säätyhierarkiaa. Toiselle myönnetty etuoikeus oli tyypillisesti toiselle osapuolelle langennut velvollisuus.⁴¹⁵

Privilegio tuo havainnollisesti esiin myyntitapahtumakäytäntöjen vakiintumattomuuden. Toimilupa antoi suoria ohjeita ja välineitä kaupantekoon, mikä kuvastaa myös kruunun voimakasta merkantilishenkistä kontrollia. Komppanian päätarkoituksia oli pääoman keruu valtiolle, minkä vuoksi käytävässä kaupassa suosittiin rahaliikennettä tavaravaihdon sijaan. Myyntihinnan kontrolli säilyi, kun kuparikippunan kauppa-arvoksi määriteltiin yhä 50 taleria. Kaivosten toiminta ei saanut kärsiä, joten niiden lähettyvillä oli oltava tavoitettavissa komppanian virkamies. Louhittu kupari punnittiin edelleen komppanian hyväksymällä vaa'alla. Punninnan sai suorittaa vain tehtävään valtuutettu henkilö. Vuorimiesten vastuulla oli punnitusten yksityiskohtainen tarkastaminen sekä kirjallinen dokumentoitu päivän ja kuukauden tarkkuudella, jotta kruunun tullivirkamiehet kykenivät seuraamaan myyntiä. Punninnan jälkeen vuorimiehet noutivat maksun komppanian toimipisteestä. Komppanian faktorit eivät siis käsitelleet maksuja. Jos kuitenkin maksuja suoritettiin tavarassa, johtajat olivat velvollisia korvaamaan tästä koituvia taloudellisia haittoja.⁴¹⁶

Käskynhaltijoilla oli oma rooli. Heidän tehtäviinsä kuului valvoa kuparin laatua ja tarkkailla vuorimiesten työskentelyä. Laadun lopullisen arvioinnin teki asiaan vihkiytynyt mestari⁴¹⁷, jonka palkkionmaksun komppania ja vuorimiehet jakoivat keskenään. Mestarit arvioivat kuparin ensin kaivoksella sekä myöhemmin komppanialle myynnin yhteydessä. Vuorimiehet leimasivat myytäväksi hyväksytyn kuparin omalla nimikkoleimallaan, jonka jälkeen tavara oli laivauskunnossa.⁴¹⁸

Käskynhaltijoiden roolia kuitenkin rajoitettiin ostotapahtumissa ja Tukholmaan kuljetuksessa, minkä soljuvuutta heidän tuli edistää. Komppanian päämyyntialue rajautui edelleen Tukholmaan, jossa varastoaitat sijaitsivat. Sisään- ja ulostullausten osalta sovellettiin porvarioikeuksia- ja vapauksia. Komppanian kauppa-alue kattoi myös Pohjanlahden ja Suomenlahden rannikot. Kauppaa se sai käydä maakaupunkien porvareiden, rahvaan sekä yhtälailla ulkomaalaistenkin kanssa.⁴¹⁹ Lisäksi kauppaa sai harjoittaa vuonna 1581 Venäjältä valloitetussa Narvassa sekä sikäläisessä Inkerin ja Käkisalmen läänin tapulikaupungeissa. Komppanialla oli myös valtuudet kaupankäyntiin merikaupunkien eli ulkomaankauppaa harjoittavien kaupunkien kanssa

⁴¹⁴ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 25, Stiernman 1747, 768–769*

⁴¹⁵ Katso esimerkiksi Markku Kuisman koko artikkeli: Kruunun regaali vai sopimusvapaus?, Turku 1999; Merkantilismista: Magnusson 2000, 59–60.

⁴¹⁶ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 28, Stiernman 1747, 769–770.*

⁴¹⁷ *Probere mestare.*

⁴¹⁸ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 30, Stiernman 1747, 770–771.*

⁴¹⁹ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 33, Stiernman 1747, 771.*

joko itse merikaupungeissa tai Tukholmassa, sinne purjehtineiden kaupunkilaisten kanssa. Kaupankäynti ei ollut sallittua muualla, minkä osalta noudatettiin voimassa olevaa merisäädöstä.⁴²⁰

Johtajien tärkeimpiä velvollisuuksia oli vuosittaisen kirjanpidon laadinta. Sen tarkistivat kuvernööri ja tehtävään valitut osakkaat. Kirjanpito tuli tämän jälkeen hyväksyttävä kahdeksanhenkisellä toimikunnalla, jonka hallitsija tai hänen sijaisenaan toiminut käskynhaltija tai kaupunginraati olivat nimenneet. Toimikunnan tekemistä päätöksistä ei voinut valittaa.⁴²¹ Privilegio salli melko vapaan kaupanteon, mutta kontrollia vastaavasti kiristettiin kirjanpidon ohjeistuksilla.

Kruunun tavoitteena komppanian toiminnasta hyötyminen keräämällä tullimaksuja, mikä oli tuttu käytäntö aikaisemmistakin komppanioista. Privilegiossa tullimaksuksi määrättiin noin 20 taleria kuparikippunaa kohden. Ensimmäisenä toimintavuonna 1621 tullee suunniteltiin maksettavaksi ennalta määrättyinä periodeina, joista ensimmäinen ajoittui tammikuun alusta Johanneksen päivään. Toinen kausi sijoittui juhannuksesta Martin päivään. Tästä seuraava ulottui Martin päivästä Valpurin messuun ja tästä taas Martin päivään.⁴²² Ulkomailta tulevista lasteista ei kuitattu tulleeja.⁴²³

Komppanian monopoli myötäili hallitsijan motiivia edistää ulkomaankauppaa. Komppanian alaisuuteen keskitetty kauppa takasi kontrollin myynnin, osakkaiden ja osakkuuksien osalta. Ruotsin komppaniamalli oli eräänlainen valtionyhtiö tai aikalaisittain kruunun-yhtiö, joka pohjasi vanhoihin käytänteihin ulkomailta reseptoidusta hallintomallista huolimatta. Birgitta Odénin mukaan kupariasiamiesten tehtävät ennen komppanioita oli kopioitu hopeakauppailta. Kustaa Vaasan aikaiset vuoden 1546 ohjeet taas olivat yhteneväiset keskiaikaisen Salan alueen hopeakaupan kanssa. Talouden ohjenuorana oli jo tuolloin pääoman yhdistäminen ja sen myötä taloudellisten riskien ja voittojen jakaminen. Tämä tutkimus todistaa, että samaa periaatetta toteutettiin vuoden 1619 ja 1620 privilegioissa, joissa kruunu oli yksi osakas. Privilegio oli ylhäältä valmiiksi saneltu, eikä erillisiä sopimuksia tehty. Odénin mukaan ensimmäinen kuparikomppania oli tämän perusidean kehittyneempi muoto.⁴²⁴ Ensimmäiset ruotsalaiset kuparikomppanijat olivat väitteen mukaan kotimaisia ilmiöitä ja looginen jatkumo edellisvuosikymmenten taloustoiminnalle.

Odénin teoriassa on edelleen relevantteja huomioita, mutta kruunun katseen poiskääntäminen hollantilaisista ei ollut ilmeistä. Odén ei huomioi ulkomailta omaksuttua oikeudellista reseptiä, joka antoi vuosien 1619 ja 1620 komppanioille kansainvälisen leiman. Alankomaalaiset vaikuttivat Ruotsin talouselämässä muutoinkin vahvasti. Esimerkiksi amsterdamilaisesta suurkauppiasta Louis De Geeristä (1587–1652)⁴²⁵ muodostui merkittävä kontakti Ruotsin ja Alankomaiden välisessä yhteistyössä. De Geer oli mukana Ruotsin ja

⁴²⁰ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 34*, Stiernman 1747, 772.

⁴²¹ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 40*, Stiernman 1747, 773.

⁴²² *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 29*, Stiernman 1747, 770.

⁴²³ *Privilegier för Handels Compag. 1620, § 37*, Stiernman 1747, 772.

⁴²⁴ Odén 1960, 255–257.

⁴²⁵ Hollantilaissyntyinen Louis De Geer oli erittäin merkittävä henkilö Ruotsin talouselämässä 1600-luvun alussa. Hän oli 1620-luvulla kiinnostunut Ruotsin metalliesiintymien hyödyntämisestä. De Geer muutti Ruotsiin helmikuussa 1627 saatuaan hallitsijalta luvan hallita raudan työstöä ja aseiden valmistusta. Ruotsi oli vastaavasti riippuvainen De Geerin huomattavasta varallisuudesta. De Geerin avulla raudan tuottajille pystyttiin maksamaan palkkiot ja kaivostoiminta ei tyrehtynyt. Kun raudan toimitus oli tasaista, esimerkiksi aseiden valmistus toteutui. De Geerillä oli läheiset suhteet Alankomaiden kauppakomppaniatoimintaan, sillä hänen siskonsa Marie avioitui Elias Tripin (noin 1570–1636) kanssa. Trip toimi VOC:n johdossa. De Geerin tytär hänkin siirtyi Tripin suvun jäseneksi avioitumalla Eliaksen veljen Jacob Tripin kanssa. Samaan aikaan Ruotsiin muutti useampia ulkomaalaisia, joilla oli huomattava vaikutus Ruotsin varhaiseen metalliteollisuuteen. Magnusson 334, 2005; Tjaden Anja 1994, 68–69.

alankomaalaisten välisissä lainaneuvotteluissa ensimmäistä kertaa jo vuonna 1615. Hän oli yksi suurimmista lainoittajista. De Geer oli kiinnostunut ruotsalaisten metallien taloudellisista mahdollisuuksista, kuten niistä valmistetuista aseista. Raakametalli ja aseet olivat myös osa lainaneuvotteluja ja lainojen takaamista.⁴²⁶ Ruotsin hallitsijan ja De Geerin välille oli kehkeytynyt kuparintoimitukseen liittyviä epäselvyyksiä vuonna 1619, mikä puoltaa kruunun oman komppaniaideoinnin järkevyyttä. Kansleri Oxenstierna edisti myös kotimaisten kaupunkien itsenäisyyttä vuonna 1621, jolloin Göteborgin kaupungin ja muidenkin kaupunkien oikeuksia laajennettiin.⁴²⁷ Hallitsija ryhtyi ohjailemaan kuparinmyyntiä omavaltaisemmin ja napakammin, mistä vuoden 1620 privilegio on todiste. Tässä kokonaisuudessa alankomaalaisilla oli roolinsa.

Komppaniaprivilegion täsmentäminen jo reilun vuoden kuluttua vahvisti sekin kruunun otetta, kun epäselvyyksiä haluttiin kitkeä. Vuoden 1620 privilegiosta syntyi eräänlainen symbioosi, jossa VOC:n mallista poimittiin Ruotsille sopivia ominaisuuksia, mutta silti hallitsijalla oli viime kädessä oikeudet pyyhkäistä ulkomaalaiset piirteet tiehensä. VOC:n reseptiosta säilyi ruotsalaisten laatimaan privilegioon henkilökohtaisen vastuun määritelmä, mikä on oikeussiirränäisyyden merkittävä osa. Se toi Ruotsiin jo 1610-luvulla aikakauttaan uudenaikaisemman piirteen, joka ei ollut syntynyt Ruotsissa. Siksi sen sopeutuminen osaksi myöhempiä privilegioita ei onnistunut. Lisäksi osakkeen moderni luonne oli ulkomailta reseptoitua. Kontrolli näkyi johtajien aseman vahvistamisena ja heidän oikeuksien sekä velvollisuuksien laajentamisessa, mutta samaan aikaan johtajien rikkeitä tarkasteltiin suurennuslasin alla. Lisäksi osakkaiden tiukka rajaaminen kotimaisiin, tuotto-osuuksien määrittelemättömyys ja kauppatapahtumien peittely sitoivat toimintaa. Tällainen kontrolli yhdistettynä osakkeen jälleenmyynnin mahdollisuuteen ja ulkoistettuun vastuuseen loi omantakeista ruotsalaista varhaista yhtiöoikeutta.

Kruunun talousvetoisuus oli toiminnan voimakas pohjavire, kun kruunu puuttui kuparinmyyntiin sekä laaduntarkkailuun. Uusi privilegio kääntyi vahvemmin alankomaalaisten intressejä vastaan, kun heillä ei edelleenkään ollut mahdollisuutta sijoittaa komppaniaan. Lisäksi Ruotsi tähtäsi alankomaalaisia erityisesti kiinnostavan raakakuparinmyynnin lakkauttamiseen parin vuoden kuluessa. Ruotsi eittämättä toteutti protektionistisen ajattelumallin mukaista talouspolitiikkaa. Kuitenkin vuodet 1607, 1615 ja 1619 olivat etsikkoaikaa, jolloin komppaniamallissa testattiin erilaisia vaihtoehtoja. Kauppakomppanioita voidaan pitää talouspolitiikan eräänlaisina malliesimerkkeinä, jossa kruunun oli siirrettävä komppanioiden kehittäminen ja hallinta itselleen. Yhteistyötä alankomaalaisten kanssa jatkettiin, mutta määritellyin ehdoin. Tähän lukeutui jopa henkilö, jonka kanssa ei haluttu yhteistyötä kuparinmyynnissä Amsterdamissa. Toisaalta kruunu luovutti komppanialle kuparinmyynnin monopolin. Kuparikomppaniasta muodostui hallitsijan taloudellinen puskuri, kun vuodesta 1619 eteenpäin privilegioteksteissä ei ollut enää mainintaa sijoitusten koroista.

⁴²⁶ Magnusson, 133–135, 2016; Dahlgren 1923, 39 ja 67–69.

⁴²⁷ Oxensternas skrifter och brevexling, Antekningar om medel till några städer särdeles Göteborgs förkofran 1621, 327, 1888.

Ruotsin komppaniat osana eurooppalaista komppaniaperhettä

Ruotsi nousi 1600-luvulla lyhyessä ajassa vaatimattomista lähtökohdista Euroopan alueen merkittäväksi kuparintuottajaksi. Kauppakomppaniat olivat osa kehitystä. Aikaisempi tutkimus on tunnustanut kuparin ja raudan taloudellisen merkityksen oleellisena osana suurvallaksi kasvua, mutta kauppakomppanioiden roolia tässä niinkin varhain kuin 1605 ei ole tarkasteltu. VOC oli huomattavin esikuva, jonka hallintomallia ruotsalaiset hyödynsivät oikeussiirränäisenä, mitä aikaisempi tutkimus ei ole nostanut esiin. Vuoden 1620 privilegio todistaa kruunun tarmokkuudesta ottaa ohjekset omiin käsiinsä alankomaalaisten jälkeen. Rinnalla kulki edelleen alankomaalaisten tavoitteet liiketoimiensa edistämisestä Ruotsissa. Yhtenä esteenä tälle oli ollut paikallisten porvareiden kylmäkiskoisuus ulkomaalaisia uudistuksia kohtaan.

Ruotsin komppaniakehityksen alkuvaiheet muistuttivat muiden Euroopan maiden tilannetta. Lähimpänä oli naapurimaa Tanska. Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian ylivoima oli kiistämätön ja tunnustettu. Sen menestys inspiroi Euroopan hallitsijoita sekä porvareita vastaavanlaisten korporaatioiden perustamiseen. Euroopasta muotoutui 1600-luvulla jännitteinen kokonaisuus, jota pingotti kaupan kilpailu ja jatkuvat sodat.

Ruotsin etelänaapurissa Tanskassa perustettiin mannerten ylittävä Aasiaan suuntautuva Itä-Intian kauppakomppania Ruotsin vaatimattomampien pyrkimysten sijaan. Tanska sijaitsi otollisesti Amsterdamin läheisyydessä, mistä levinneet vaikutukset edistivät komppaniaprojektin varhaisuutta. Tanskassa kruunulla oli samantapainen asema kuin Ruotsissa, kun sikäläinen kuningas Kristian IV myönsi maaliskuussa 1616 ensimmäisen Itä-Intian kauppakomppanian privilegion. Tanska yhteiskunnallinen rakenne muistutti Euroopan muista valtioista eniten Ruotsia. Sikäläisen hankkeen kaksi päätoimijaa olivat kauppiat Herman Rosenkrantz Rotterdamista ja Jan de Willum Amsterdamista. Kaksikon edellisenä vuonna kuninkaalle tekemä ehdotus myötäili vahvasti Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian mallia, paikoin täysin kopioiden sitä. Voidaan puhua oikeussiirränäisestä kuten Ruotsissakin. Monopolinen toimilupa myönnettiin suurin odotuksin kahdeksitoista vuodeksi. Viiden vuoden jälkeen vuonna 1621 komppanian privilegio päivitettiin vastaamaan alkuvuosien toiminnassa ilmenneitä haasteita. Komppania toimi lopulta aina vuoteen 1650 saakka. Sen päämääränä oli, kuten alankomaalaisessa esikuvassaan, kaupankäynti Aasian rannikkoseuduilla. Samaan aikaan Tanskassa perustettiin muitakin kauppakomppanioita, mutta vain Itä-Intian komppania menestyi näistä huomattavammin.⁴²⁸

Tanskalaisen komppanian privilegion kolmekymmentä kohtaa määrittivät muun muassa vastuukysymyksiä siten, että virkamiehet eivät olleet henkilökohtaisessa vastuussa komppanian omaisuudesta.⁴²⁹ Komppaniaan oli mahdollista sijoittaa vapaasti, mistä ilmoitettiin avoimella kutsulla. Minimisijoitus oli 150 Tanskan riikintaleria. Vuoteen 1620 mennessä komppanian pääoma oli tanskalaisittain huomattava 180 000 riikintaleria⁴³⁰ ja sijoittajia oli noin kolme sataa. Toisaalta suhteutettuna VOC:n pääomaan, summa oli siitä vain kahdeskymmenesosa. Komppanian osakkuudet olivat vapaasti myytävissä eteenpäin, jos ne olivat velattomia ja kokonaan sijoittajan nimissä. Siirrot

⁴²⁸ Weiss 2010, 48–50; Sorensen 2005, 109–110; Feldbaek 1981, 138.

⁴²⁹ Sorensen 2005, 113.

⁴³⁰ Summa vastasi 40 000 Englannin puntaa. Sorensen 2005, 119.

kirjattiin kirjanpitoon kuukauden sisällä tapahtumasta.⁴³¹ Alankomaalaisen esimerkin mukaisesti, sijoittajilla oli heikohkot vaikuttamismahdollisuudet. Myös komppanian johtorakenne oli reseptoitu etelänaapurilta. Johtajistoon kuului yhdeksän kuvernööriä, joiden tuli sijoittaa komppaniaan vähintään 3000 riikintalerin panoksella. Heitä sitoi hallitsijalle vannottu uskollisuuden vala. Kuvernöörit muodostivat korkeimman päättävän elimen eli hallituksen, joka Alankomaiden mallia mukaillen organisoi esimerkiksi laivojen varustamisen kauppamatkoille.⁴³²

Kuvernöörit vastasivat kauppakomppanian tilinpidosta. Tilien tarkistusoikeudet muodostuivat siten, että minimissään 8000 riikintaleria sijoittanut sai tarkistaa tuontitavaralistoja sekä sisäänostohintoja. Muutama vuosi perustamisen jälkeen asetelma muuttui, kun hallitsija määräsi tilintarkastajiksi vain neljästä kuuteen osakasta. Myöhemmin osakkaat saivat itse valita tilintarkastajat. Vuonna 1621 ohjeita uudistettiin siten, että tileihin tuli kirjata komppanian kaikki kulut ja menot. Lisäksi kruunu päivitti privilegiota kuvernöörien vastuukysymysten osalta. Ohjeet keskittyivät nyt komppanian omaisuuden turvaamiseen, kun komppanian varallisuus oli uhattuna ulkopuolisista syistä.⁴³³ Tanskan komppania oli kopioinut toimintaansa hyvin paljon Alankomaista. Sen mittasuhteet olivat suuremmat kuin ruotsalaisilla komppanioilla ja siten toiminta kantoi pidemmälle, kauemmin ja menestyksekkäämmin kuin pohjoisessa naapurissa.

Alankomaat hallitsi komppanioidensa avulla johdonmukaisesti ja menestyksekkäästi maailmankauppaa jo varhain. Euroopassa oli sitä ennen ollut paikallista ja eri tavoin ilmennyttä kaupanalan korporaatiotoimintaa. Välimeren ja Itämeren alueet loivat kaksi painopistettä, jotka kommunikoivat keskenään lähinnä näiden välimaastoon jääneiden välittäjävaltioiden avustuksella. Englannin ja Alankomaiden vahva asema perustui osittain niiden maantieteelliseen sijaintiin pohjoisen ja etelän välissä, mutta myös pohjoisesta etelään kulkevan merireitin keskiössä. Oli siis varsin luontevaa, että juuri nämä kaksi maata aloittivat Itä-Intian kauppakomppanioiden kauden.

Eurooppalaisista valtioista Ranska oli myös pian mukana Aasian valloituksessa. Vuonna 1604 Ranskassa aloitti perustajansa nimeä kantava yksityisten kauppiaiden korporaatio *Compagnie de Le Roy* tukenaan kahdentoista vuoden privilegio. Toiminta kuitenkin tyrehtyi ennen alkuaan Alankomaiden aktiiviseen vastukseen. Kokemattomien ranskalaisten oli mahdotonta varustaa aluksiaan matkalle oma-aloitteisesti ilman alankomaalaista apua. Vuonna 1615 *Compagnie des Moluques* sai toimintaluvan jälleen kahdeksitoista vuodeksi, ja sijoittajina oli edellisen komppanian osakkaita. Samankaltaisia pienempiä komppanioita perustettiin lisää 1600-luvun alkupuolella, mutta toiminta ei noussut Alankomaiden tai Englannin tasolle.⁴³⁴

VOC:n taloudellinen menestys Aasiassa toimivaksi todistetun komppaniamallin puitteissa oli Ruotsille yhteistyön mieluisa perusta. Olosuhteet olivat Ruotsin kruunulle sekä Amsterdamin kauppiaille suopeat, kun molemmat hyötyivät. Samaan aikaan alankomaalaiset toimivat myös Tanskassa, joka poikkesi Ruotsista kruunun vahvan taloudellisen roolin osalta. Ruotsin hallitsija sijoitti kauppakomppanioihin jossain määrin, mutta emme tiedä sijoitusten suuruutta. Tanskassa hallitsija oli pääinvestoija ja investoinnit olivat huomattavia pääomaan nähden.⁴³⁵ Aasian

⁴³¹ Wirta 2018, 61–63; Sorensen 2005, 118–119 ja 121; Feldbaek 1986, 30–31.

⁴³² Wirta 2018, 63; Sorensen 2005, 114–116 ja 118–119.

⁴³³ Sorensen 2005, 122–126.

⁴³⁴ Conac 2005, 134–135

⁴³⁵ Wirta 2018, 63.

suuntautuville matkoille suuri pääoma oli välttämätön. Ruotsissa kruunu sen sijaan lainasi kauppakomppanioilta, jopa niin runsaasti, että niiden toiminta vaikeutui.⁴³⁶ Vaikka Ruotsi ja Tanska molemmat toimivat yhteistyössä Alankomaalaisten kanssa, puitteet olivat eritasoa. Tanska ja Ranska edustivat suurempaa jatkumoa ja reseptiä alankomaalaisesta esikuvastaan.

⁴³⁶ De ruysscher 2020, 72–73.

Eteläinen komppania ja globaalin kaupan unelma

Ruotsin kauppakomppanioiden alkua varjosti vielä 1620-luvun alussakin sijoittajien vähyys sekä hallitsijan toistuva lainaaminen komppanialta. Komppanioiden yksityiskohtaisesta toiminnasta ei ole säilynyt organisaation alaista omaa materiaalia. Osittain ehkä sen takia, ettei toimintaa juurikaan ollut. Tiedossa kuitenkin on, että privilegion täytäntöönpanossa oli useita ongelmia. Kauppiaiden sekä hallitsijan haaveissa kuitenkin yhä muhi ajatus toimivasta ja voittoa tuottavasta kauppakomppaniasta, eikä takkuileva alku lannistanut tahtotilaa. Wittrockin mukaan vuosi 1625 oli Kustaa II Aadolfin aikakauden eräänlainen taloudellinen huipentuma, kun ilmassa oli erityisen paljon odotuksia komppanioita kohtaan.⁴³⁷ Tämä ilmeni useina samanaikaisina komppaniahankkeina.

Komppanian käytännöistä on saatavilla joitakin otteita, kuten hajanaisia tilikirjoja vuodesta 1622 alkaen. Näistä voidaan jäljittää maksuliikennettä. Esimerkiksi kyseisen vuoden merkinnöissä kuparitulilla on maksettu yhteensä 136 904 taleria, jotka ropisivat tuloina suoraan kruunun kassaan. Merkintöjen perusteella kauppiat maksoivat tullimaksut ensin omista varoistaan, jonka jälkeen he saivat maksut takaisin komppanialta. Vekseleitä käytettiin ainakin suurien summien siirroissa, mistä löytyy esimerkki vuodelta 1622. Siinä kuningas ja valtaneuvosto allekirjoittivat 31 562 guldenin arvoisen vekselin alankomaalaiselle Johannes Rythgersiumille. Vekselin kopiota säilytettiin komppanian sihteerin arkussa Tukholmassa.⁴³⁸

Komppanian toimintaa koskevia tarkennuksia saatettiin voimaan joulukuun 30. päivänä vuonna 1622. Uudistukset koskivat pitkälti johdon uudelleenjärjestelyä. Filip Scheduling väistyi syrjään ja johtajien silloiseksi lukumääräksi vahvistettiin neljä. Olof Andersson, Peter Kruse, Peter Grönenberg ja Märten Weuetzer nimettiin johtajiksi 2.1.1623. Näistä vain Andersson oli syntyperäinen ruotsalainen. Myöhemmin joukkoon liittyi Anton Monier kuninkaan erityiskirjeellä. Kuvernöörinä toimi edelleen Lars Skytte. Scheduling siirtyi käskynhaltijaksi Karl Bonden tilalle Kopparbergin alueelle.⁴³⁹ Uudessa privilegiossa johtajien lukumäärä jätettiin avoimeksi, ja kuvernöörillä oli kuninkaan poissa ollessa täydet valtuudet johtajien nimitykseen. Valtaneuvosto taas nimitti kuvernöörin. Varsinaista komppanian toimilupaa ei päivitetty muutoin kuin pidentämällä sijoitusaikaa vuoden 1626 alkuun. Joitakin muutoksia kuparin hinnasta ja tullimaksuista kirjattiin, mutta pääperiaatteet pysyivät aiemman kaltaisina.⁴⁴⁰

Alankomaalaisten avulla isompiin haasteisiin

Ensimmäisten vuosikymmenten aikana komppanioita hallitsi kuparinmyynti, mikä ilmeni tiivistähtisissä uudistuksissa. Asiakirjoissa komppaniasta käytettiin 1620-luvun alussa pääosin neutraalia *kauppakomppania*-termiä, mutta myös *kuparikomppania*-sanalla luonnehdittiin komppaniaa yhteyksissä, joissa kupari oli näkyvässä osassa. Mahdollista mutta epätodennäköistä on, että paperilla toimi hetkellisesti toisistaan erillisiä rinnakkaisia kauppakomppanioita. Tällainen

⁴³⁷ Wittrock 1919, 46.

⁴³⁸ *Tilikirjat 1622*, svenska handels kompaniet, Handel och sjöfart vol. 47, RA.

⁴³⁹ Wetterberg 2002, 364–365; Wittrock 1919, 14 ja 29–30; Wingqvist 1834, 22, viite 1.

⁴⁴⁰ Wittrock 1919, 31–32.

erillinen komppania saattoi olla tammikuun 10. päivänä 1625 myönnetty kuparinmyyntiprivilegio korporaatiolle, jota kutsuttiin *kuparikomppaniaksi*.⁴⁴¹ Täyttä varmuutta ei ole, oliko tämä yleisen kauppakomppanian sisäinen sopimus vai itsenäisesti toimiva yksikkö. Toisaalta juuri tämän kaltainen epätietoisuus kuvastaa hyvin Ruotsin toimijoiden sekavuutta: komppaniat eivät olleet selkeitä kokonaisuuksia tarkkoine vastuualueineen, vaan niiden roolit saattoivat elää sen mukaan keitä henkilöitä toimi osakkaina tai virkamiehinä – jopa hallitsijan mielihalut vaikuttivat. Tilapäisyys ja keskeneräisyys vaikuttavat olleen tyypillistä. Joka tapauksessa kuninkaalla oli ilmeinen tarve erottaa kuparinmyynti omaksi osa-alueekseen, jotta varsinainen raaka-aineen myynti olisi mahdollisimman vaivatonta ilman epäselvyyksiä.

Toiminnan tahmeus kuitenkin jatkui ja vetoapu oli tarpeen. Sitä tarjottiin jälleen kerran ulkomailta. Idea mannerten väliseen kaukokauppaan keskittyvästä komppaniasta toteutui, kun Antwerpenissa syntynyt kauppias Willem Usselinckx (1567–1647) ryhtyi organisoimaan hanketta. Kotimaahansa pettynyt kauppias oli jättänyt Alankomaat vuoden 1624 alussa ja hakeutui Danzigiin, josta käsin hän vieraili Göteborgissa saman vuoden lokakuussa. Usselinckx tapasi Ruotsin kuninkaan, joka kiinnostui yhteistyöstä uuden komppanian puitteissa. Usselinckx lupautuikin laatimaan hallitsijalle privilegioehdotuksen. Ruotsin siihenastiset komppaniat olivat kerta toisensa perään olleet pettymyksiä, ja Ruotsilta puuttui edelleen kokemus toimivan korporaation johtamisesta.⁴⁴² Usselinckx oli toiminut aktiivisesti Alankomaiden Länsi-Intian kauppakomppaniahankkeessa 1600-luvun alussa. Komppanian tavoitteena oli ollut avata Amerikan manner myös alankomaalaiselle kaupalle. Vuonna 1621 sikäläinen komppaniahanke toteutui Usselinckxin ollessa yksi näkyvimmistä hahmoista. Hän kannatti valtionhallinnosta irrotettua ja kauppiaiden itsenäisesti johtamaa yhtiömallia, mikä ei saanut kannatusta maan johdon taholta. Tämä oli saanut hänet tarjoamaan ideoitaan muiden maiden hallitsijoille.⁴⁴³

Usselinckx tarttui hallitsijan pyyntöön, ja 5.11.1624 päivättiin ensimmäinen hänen laatimansa hahmotelma koskien tuolloin vielä *yleiseksi kauppakomppaniaksi* nimettyä organisaatiota. Tämä poikkesi aiemmista kuparinmyyntiin keskittyvistä kauppakomppanioista monin tavoin. Ensinnäkin se määritteli toimintaa entistä tarkemmin sekä paneutui maantieteellisiin toiminta-alueisiin. Komppanian päätarkoitus oli olla mahdollistamassa ja kehittämässä Ruotsin mannerten välistä kauppaa. Sen toiminta-alue kattoi aina Afrikan, Aasian, Amerikan sekä Australian ja sen takaiset alueet. Kyseessä oli siis varsin korkeita päämääriä tavoitteleva hanke ja iso harppaus kohti globaalia kaupantekoa. Kansainvälisen komppanian privilegion suunniteltiin olevan voimassa kaksitoista vuotta toukokuun 1625 alusta toukokuun 1637 alkuun saakka.⁴⁴⁴ Komppanian perustamiseen liittyi myös vahvasti kuparirahan käyttöönotto maan virallisena valuuttana, mitä hallitsija halusi vakiinnuttaa.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Wittrock 1919, 50–52. Katso esimerkiksi vuoden 1624 tullikirja, Bergsbruk, Ämnesamlingar Handel och sjöfart vol. 325–328, RA.

⁴⁴² Johnson 1915, 51–53.

⁴⁴³ De ruysscher 2020, 72–75; Wittrock 1919, 47; Nordisk familjebok, Uggleupplagan 31, 79–80, <http://runeberg.org/nfck/0056.html>.

⁴⁴⁴ 5.11.1624 päivätty tiedonanto, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

⁴⁴⁵ Wolontis 1936, 183.

Privilegio toimi tiedonannon lisäksi jälleen kutsuna mahdollisille osakkaille, joita kehoitettiin harkitsemaan rahallista osallistumista. Sijoittamisen järkevyyttä perusteltiin Ruotsin vahvistumisella, ja mahdollisuuksia verrattiin Espanjan kauppamahtiin. Suostuttelussa käytettiin voimakkaita mielikuvia. Espanjan todettiin viimeisen 130 vuoden aikana keränneen kaukokaupallaan kaksikymmentä miljoonaa, mikä oli Ruotsin kuparitalereissa kolme miljoonaa⁴⁴⁶. Satumaisia rikkauksia oli mahdollista saada Amerikasta kullan, hopean, smaragdien ja muiden kalleuksien muodossa.⁴⁴⁷ Mielikuvien epärealistiset maalailut olivat todennäköisesti koottu suoraan Usselinckxin tietojen pohjalta. Tiedonannon perusteluissa esiteltiin näyttävästi myös alankomaalaisten saavutuksia ulkomaankaupassa viimeisten yhdeksäntoista vuoden aikana. Lisäksi muistutettiin heidän aiemmasta panoksestaan Ruotsin vuoriteollisuuden ja metallien jalostuksen edistämisessä vallonien tuoman ammattitaidon ansiosta, sekä korostettiin Guineassa⁴⁴⁸ käytävän kaupan perustuvan yksityiseen pääomaan. Tiedotteen päätteeksi esitettiin kaksitoistakohtainen privilegioteksti, josta myöhemmin jalostui yksityiskohtainen säädösteksti. Privilegion suunniteltiin astuvan voimaan 29.5.1625. Ensimmäisen version tärkeimpiä uudistuksia oli jokaiselle osakkaalle laadittava oma kirjallinen sopimus, josta näki sijoitusten tilan. Osakkuuksia oli mahdollista korottaa neljän vuoden jaksoissa.⁴⁴⁹

Komppanian hallintaidea perustui nyt aiempaa voimakkaammin suurosakkaiden valtaan, sillä johtajien valinta tapahtui sijoitussummien perusteella. Malli siis kannusti sijoittamaan reilusti, mikä kasvatti osakkaan vaikutusmahdollisuuksia. 130 000 kuparitalerin sijoitusta kohden valittiin yksi johtaja osakkaiden äänestyksen perusteella kuudeksi vuodeksi kerrallaan. Miljoona taleria sijoittanut sai nimetä itseään edustamaan kaksi johtajaa, joilla oli kuitenkin äänestyksissä vain yksi ääni. Johtajia kierrätettiin siten, että kolmannes vaihtui kahden vuoden välein, mikä toteutui edelleen sijoittajien äänestyksen perusteella. Kaikki sijoittajat eivät saaneet äänestää, vaan äänestämään oli oikeutettu minimissään tuhannen talerin sijoituksella. Sama summa oli myös johtajuuden ehtona, sekä oikeudessa tarkastaa komppanian tilejä.

Yhteisöt pystyivät nyt ensikertaa sijoittamaan komppaniaan. Tällaisia olivat esimerkiksi kaupungit, kirkot tai sairaalat. Johtajille maksettiin vuosittaista palkkiota tuhat taleria, ja heillä oli keskenään tasavertaiset oikeudet edustaa komppaniaa sen virkamiehinä. Johtajiston lisäksi valittiin tilintarkastajat sekä henkilöt, joita konsultoitin ongelmien tullessa, kuten mahdollisesta lakkauttamisesta. Ensimmäisen kuuden toimintavuoden aikana oli tarkoitus laatia yksi yleinen tilintarkastus, jonka perusteella jokainen sijoittaja sai itselleen jonkinlaisia seteleitä.⁴⁵⁰

Komppanialle myönnettiin erillinen kuparin oston lupa tammikuussa 1625. Tällaista lupaa ei ollut myönnetty osana privilegeja. Kyseessä oli komppanian ja kuninkaan välinen sopimus, jossa sovittiin kuninkaan omista tarpeista koskien ylijäämäistä kuparia. Tämän kaltaisia kuparin myyntisopimuksia oli aiemmin ollut myös komppanian kuvernöörillä Filip Schedingillä ja muilla

⁴⁴⁶ "Trehundrethe gånger hundra tusende daler".

⁴⁴⁷ 5.11.1924 päivätty tiedonanto, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

⁴⁴⁸ Guinean rannikko oli jo 1400-luvulla ensimmäisten portugalilaisten siirtomaakohteita ja siten kerryttänyt mainetta. Ruotsalaisilla tuskin oli tarkoitus hakeutua tismalleen samoille seuduille, vaan Guinea tarkoitti tässä yhteydessä laajempaa aluetta läntisessä Afrikassa. Everts 2009, 143–144.

⁴⁴⁹ 5.11.1924 päivätty tiedonanto, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

⁴⁵⁰ 5.11.1924 päivätty tiedonanto, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

yksittäisillä henkilöillä.⁴⁵¹ Tammikuisen sopimuksen taustalla oli Espanjan aiheuttama kriisi, jonka myötä kuparin hinta nousi Hampurin markkinoilla nopeasti. Kustaa II Aadolf sitoi Ruotsin valuutan kuparikantaan vuonna 1625 vahvistaakseen taloutta.⁴⁵² Kuitenkin faktori Anders Svensson ilmoitti jo huhtikuussa 1626 Hampurista huonoja uutisia, sillä Espanjan Filip IV oli vapauttanut espanjalaisen kuparin rahanlyöntiin. Tällä oli välitön vaikutus kuparin markkinahinnan alenemiseen. Ruotsin kuparipolitiikka muuttui nyt siten, että suurin osa kuparista tuli lyödä rahaksi ja kerryttää sitä kautta Ruotsin valtion pääomaa.⁴⁵³ Ruotsi oli siis suorassa kytköksessä globaaliin maailmantalouteen ja joutui sopeutumaan suhdanteiden mukana.

Komppania ei toiminut suunnitellussa laajuudessaan, koska sen nimissä ei lopulta suuntautunut matkoja Amerikkaan eikä muuallekaan kaukomaihin. Kuitenkin osakkaita ja osakkuuksien jakoa oli hajanaisesti säilyneiden tilikirjojen perusteella.⁴⁵⁴ Enemmän säännöksi kuin poikkeukseksi muodostunut pula osakkaista oli nähtävissä tässäkin tapauksessa. Toiminnassa mukana ollut Lars Skytte nimitettiin kauppakomppanian varakuvernööriksi. Hän kuvaili 8.3.1626 päivätyssä kirjeessään komppanian pääomaa ja voittoa, jotka olivat jakaantuneet osakkaille epätasaisesti.⁴⁵⁵ Kuparinmyynti siis jatkui osana komppanian toimintaa, mutta siinä noudatettiin annettua privilegeja löyhästi, eikä komppanialla edelleenkään ollut selkeitä yhtiömaisia piirteitä. Ruotsin radikaali mannertenvälinen kauppa sai vielä odottaa lisäjärjestelyjä.

Eteläisen komppanian privilegio 1626

Puolentoista vuoden kuluttua ensimmäisestä vuoden 1624 hahmotelmasta laadittiin kokonaan uusi privilegio, jossa täsmennettiin hallitsijan roolia sekä voimassaoloaikoja. Nyt komppaniaa nimitettiin *eteläiseksi komppaniaksi*, ja se sai laajan kolmekymmentäseitsemänkohtaisen privilegion⁴⁵⁶. Hallitsija allekirjoitti sen Tukholman kuninkaanlinnassa 14.6.1626. Kuparikauppaa oli säilyneen tullimateriaalin perusteella käyty vuosina 1624–1626 melko vilkkaasti⁴⁵⁷. Uudistuksen tarkoitus oli hyödyttää komppanian tekemää kauppaa kuninkaan tarkemmalla valvonnalla. Tässä yhteydessä eteläisen komppanian ja niin sanotun kuparikomppanian roolit menevät sekaisin, sillä asiakirjoissa käytetään eri nimityksiä ristiin. Kyseessä oli kuitenkin todennäköisesti yksi kauppakomppania. Privilegion sävy sai ensimmäistä kertaa uskonnollisia motiiveja, kun kaukokaupan ja siirtokuntien oikeutusta argumentoitiin kristinuskon sekä pyhän evankeliumin levittämisellä ”*pakanallisten villi-ihmisten keskuudessa*”.⁴⁵⁸ Ruotsissa oli astuttu uuteen komppania-aikakauteen.

⁴⁵¹ Vuonna 1625 kuparikomppanian hallituksessa tehtiin muutoksia. Filip Skeding jättäytyi pois kuvernöörin ja käskynhaltijan pestistä, jotka siirtyivät valtakunnankanslerin vävyille Johan Sparrelle. Kuparilyönnin ja Itä-Taalainmaan käskynhaltijuus uskottiin Peder Nilssonille (myöh. Gyllenax). Nilsson ei ollut osakas, mutta edusti säteriä ja Näsgårdin läänin Peter Krusen määräämänä, Wingqvist 1834, 52. Riksregistuura 1625, fol 13, RA.

⁴⁵² Åberg 1978, 214.

⁴⁵³ Wittrock 1919, 50–51 ja 77–78.

⁴⁵⁴ Katso esimerkiksi: *Kopparkompaniets journal 1626*, Bergsbruk, Ämnesamlingar, Handel och sjöfart vol. 328, RA.

⁴⁵⁵ *Kirje Sparrelle 8.3.*, Kamariarkisto, Efterräkningar, Handel och sjöfart vol 822, RA.

⁴⁵⁶ Octroij.

⁴⁵⁷ Komppanian varallisuutta ja nimeä käytettiin sota-alusten hankintaan Alankomaista. Ulkomailta hankittiin myös sotatarvikkeita ja muuta hyödyllistä. Maksu suoritettiin ainakin osittain raakakuparilla. Wittrock 1919, 37–38.

⁴⁵⁸ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, Stiernman 1747, 932–933. Ks. myös General kompaniet, Söder kompaniet, Handel och sjöfart, vol 49 ja 60.

Eteläinen komppania oli Ruotsin ensimmäinen toiverikas unelma menestyksekkäästä kaukokaupasta. Tarkoituksena oli perustaa siirtokunta alankomaalaisen esikuvan mukaisesti. Tässä Usselinckxin rooli oli merkityksellinen, sillä hänellä oli kokemusta kaukokaupasta sekä vieraisiin maihin suuntautuneiden siirtokuntien perustamisesta. Komppanialle myönnettiin heti kahdentoista vuoden yksinoikeus, jotta aikaa vievän projektin toteutus olisi mahdollista. Privilegio astui voimaan toukokuussa 1627. Yksinoikeus sisälsi monopolin ”Gibraltarin takaisten seutujen” kaupankäyntiin. Eteläisen komppanian nimi todellakin tarkoitti eteläistä ilmansuuntaa ja sen 36. astetta, joka määriteltiin korkeimmaksi kaupankäynnin leveysasteeksi Amerikoissa. Monopoli ei koskenut Afrikan ja Amerikan mantereiden välisiä Atlantin saaria.⁴⁵⁹ Komppanian kaikkien laivojen lähtösatama määriteltiin Göteborgiksi, jonne laivojen oli myös palattava matkan jälkeen tarkistuttamaan lasti. Vasta tämän jälkeen laivojen oli mahdollista palata kotisatamiinsa.⁴⁶⁰

Komppania toimi tälläkin kertaa suljetulla periaatteella eli kahdentoista toimintavuoden aikana ei ollut mahdollista lunastaa sijoitustaan, eikä uusia osakkaita otettu mukaan. Komppanian olemassaolo ja jatko määriteltiin tässä yhteydessä osakkaiden keskinäiseksi asiaksi. Privilegioon sisältyi varaus sen voimassaolon pidennyksestä, jos se kahdentoista vuoden jälkeen katsottiin tarpeelliseksi. Vasta tällöin uusia osakkaita voitiin ottaa mukaan.⁴⁶¹ Tilinpäätöksen periaatteita ei muutettu aiemmasta, mutta jos tuotto oli heikko ja voitto vähäinen, osakkailla oli mahdollisuus äänestää komppanian lakkauttamisesta. Tällöin vaihtoehtona saattoi olla myös osakkaiden pakkoluontoinen lisäsijoittaminen, jolloin pyyntö oli esitettävä ”erittäin hienotunteisesti” laadituilla plakaateilla.⁴⁶²

Johtajien valinnan pääpiirteet eivät nekään muuttuneet aiemmista malleista. Koska ehdotus oli Usselinckxin, ulkomaalaisilla oli mahdollisuus sijoittaa ruotsalaiseen komppaniaan ensimmäistä kertaa vuoden 1615 ehdotuksen jälkeen. He eivät kuitenkaan voineet asettautua johtajiksi. Komppaniaan 100 000 kuparitaleria sijoittanut ruotsalainen nousi automaattisesti johtajaksi, kun ulkomaalaisen osakkaan oli ehdotettava ruotsalaista edustajakseen. Ulkomaalaisen oli mahdollista hankkia 25 000 talerin osakkuudella itselleen ruotsalaiset porvarioikeudet, jotka olivat kuitenkin rajalliset. Maksun vastineeksi sai esimerkiksi verovapauden, mutta täyttä oikeutta Ruotsissa oleskeluun ei ollut. Maksetut oikeudet siirtyivät perillisille kuolemantapauksessa, kun osakkuutta realisoitiin.⁴⁶³

Muiden valtioiden, hallitsijoiden, kaupunkien ja jopa kauppakomppanioiden oli mahdollista sijoittaa uuteen komppaniaan. Jos tällainen yksikkö sijoitti esimerkiksi 500 000 kuparitaleria, sillä oli oikeus omaan edustajaan päätöksissä sekä mahdollisuus hallitsijan kanssa tehtäviin neuvotteluihin.⁴⁶⁴ Johtajien oikeudet vahvistettiin juhlallisessa valassa, jossa vannottiin työtehtävien kunniallisen hoidon lisäksi noudattaa komppanian sisäistä tasa-arvoa. Yhden osakkaan etu ei saanut mennä muiden edelle. Valaan sisältyi lupaus olla tekemättä omaehtoista kauppaa komppanian puitteissa. Samanlainen vala mainitaan myös Tanskan ensimmäisessä kauppakomppaniassa. Johtajien muihin

⁴⁵⁹ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 1 ja 2, Stiernman 1747, 933–934.

⁴⁶⁰ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 18, Stiernman 1747, 938.

⁴⁶¹ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 2, Stiernman 1747, 934.

⁴⁶² *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 3 ja 4, Stiernman 1747, 934–935.

⁴⁶³ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 8, Stiernman 1747, 936.

⁴⁶⁴ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 35, Stiernman 1747, 945–946.

velvoitteisiin kuului hallitsijan konsultointi koskien ulkomailta tulleita uutisia ja ohjeita. Tätä perusteltiin komppanian toiminnan sujuvuudella.⁴⁶⁵ Johtajien ja virkamiesten palkkioiden maksuperiaatteet eivät muuttuneet aiemmasta.⁴⁶⁶

Johtajien ja sijoitusten oikeudellista asemaa määriteltiin siten, että johtajan toimittua väärin, hallitus kutsuttiin koolle arvioimaan asiaa. Johtajat olivat siis vastuussa toiminnastaan kuninkaan lisäksi muille johtajille. Privilegio painotti myös johtajien vastuuta suhteessa osakkaisiin ja heidän sijoituksiinsa, kun osakkaiden tuli voida luottaa varojensa hoitoon. Velallisten tuli tarvittaessa saada oikeutta vallitsevan lain puitteissa, minkä sisältöä ei erikseen määritely.⁴⁶⁷ Sotatilanteessa sijoitukset irrotettiin kruunun velvollisuuksista, eikä sijoituksia ja tuottoa ollut mahdollista menettää.⁴⁶⁸ Johtajiston rakenne oli kaksitasoinen, kuten aiemmissakin komppanioissa: ylimpänä toimi kuvernööri ja hänen alaisuudessaan tarpeellinen määrä johtajia. Toimintaa ohjattiin Tukholmasta käsin ja paikalliset johtajat sekä faktorit toimivat muissa kaupungeissa. Heillä oli velvollisuus saapua pääkaupunkiin ainoastaan vuosikokoukseen. Tämä kokoonpano päätti yhdessä toimikunnan kanssa muun muassa huomattavista kaupoista tai selvitti komppanian johdon sisällä ilmenneitä ongelmia.⁴⁶⁹

Päätökset tehtiin Tukholmassa, koska se oli valtionhallinnon keskus, mutta myös Kopparbergistä tuodun kuparin lähin vientisatama. Komppanialla oli tavallaan kaksi pääosastoa: toinen Tukholmassa ja toinen Göteborgissa. Tukholmaan tuotiin kupari Kopparbergista ja Leufstasta, kun Göteborgin sijainti taas oli lähempänä Amsterdamia, Atlanttia ja eurooppalaisia kauppiaita. Göteborgissa kuitattiin kaikki komppanian laivat lasteineen.

Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppanian mallista reseptoidut johtajien vetämät kamarit eli toimikunnat ohjasivat osakkuuksien hallintaa. Lisäksi toimikuntien keskuudesta valittiin kuusi henkilöä tarkistamaan vuosittainen taloudenpito yhdessä kuvernöörin kanssa.⁴⁷⁰ Suurimmat sijoitukset saivat erityiskohtelua. Mikäli osakkaan panos ylitti 300 000 kuparitaleria, se oli oikeutettu omaan komppanian sisäiseen toimikuntaan. Tällöin oli myös mahdollista laatia ehdotelma sijoituksen käytöstä. Jos se vaati huomattavia lisäkuluja, hallinta- ja voitonjako oli kyseisen kaupungin päätettävissä, eikä komppanian alainen.⁴⁷¹ Toimikuntien tärkeänä tehtävänä oli toimittaa kahden kuukauden sisällä lähteneiden alusten tiedot koskien kuluja ja lasteja sekä koota kolmen kuukauden sisällä toimikuntakohtaiset myyntitiedot.⁴⁷² Tyypillisesti toimikunnan oli yhdistettävä voimavaransa alusten matkaan saattamiseksi. Toimikuntien kokouksissa päätettiin laivan varustamisesta, hankinnoista ja budjetista.⁴⁷³

Johtajien ja toimikuntien lisäksi pääosakkaiden joukosta valittiin hallitus, jolla oli huomattava valta. Sille kuului esimerkiksi päivittäinen tilintarkistusoikeus. Hallitus toimi yhdessä toimikuntien johtajien kanssa. He muodostivat kokoonpanon, joka viime kädessä neuvotteli komppanian lakkauttamisesta, voitonjaon aikatauluista, virkamiesten palkkaamisesta sekä

⁴⁶⁵ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 34, Stiernman 1747, 944–945; Wirta 2018, 63.

⁴⁶⁶ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 12, Stiernman 1747, 936–937.

⁴⁶⁷ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 12, 13 ja 14, Stiernman 1747, 937.

⁴⁶⁸ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 15, Stiernman 1747, 938.

⁴⁶⁹ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 24, Stiernman 1747, 940.

⁴⁷⁰ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 24, Stiernman 1747, 940.

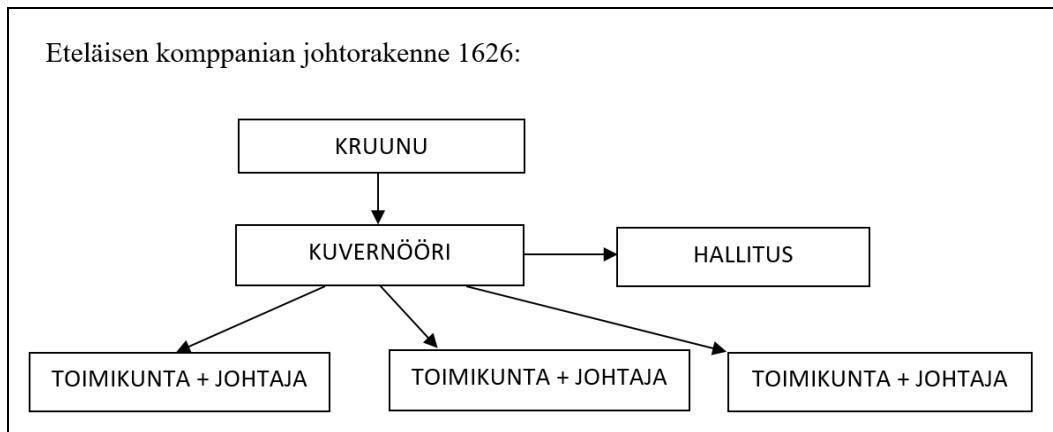
⁴⁷¹ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 17, Stiernman 1747, 938.

⁴⁷² *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 21, Stiernman 1747, 939.

⁴⁷³ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 22, Stiernman 1747, 939–940.

komppania johtajista tai osakkaista.⁴⁷⁴ Tällaisessa kokoonpanossa oli oltava paikalla vähintään 12 edustajaa. Äänestystilanteissa kruunu käytti tarpeen mukaan kolmattatoista ääntä. Toimikuntien oli mahdollista lähettää osallistujia sen mukaisesti, mikä oli heidän suhteensa päätettävään asiaan.⁴⁷⁵ Komppanian hallinto oli erittäin monimutkainen. Se oli mannertenväliseen kauppaan räätälöidyltä Alankomaiden VOC:ltä kopioitu oikeussiirännäinen, eikä siksi täysin sovelias Ruotsiin istutettavaksi. Ruotsi varautui tilanteeseen, jossa eteläinen komppania kasvaisi niin huomattaviin mittasuhteisiin, että sen olisi käytettävä suuren luokan hallintotyökaluja. Todellisuudessa komppania ei tarvinnut näin suureellista organisaatiota.

Sijoitusten keruu takkuili tarkkaan laaditusta esityksestä huolimatta. Lähes kahden vuoden kuluttua tammikuussa 1628 hallitsija antoi osakkaille uuden mandaatin. Siinä peräänkuulutettiin uusia sijoituksia toukokuun ensimmäiseen päivään mennessä. Mandaatti koski lisäksi toiminnan käynnistämistä ja aloittamista privilegiossa määrätyillä ehdoilla. Kaikille osakkaille ilmoitettiin samalla, että toukokuun alkuun mennessä oli mahdollista saada tietoja sijoitusten kuukausituotosta.⁴⁷⁶ Kauppakomppanian osakaspula leimasi yhä toimintaa.

Privilegio oikeussiirännäisenä

Eteläisen komppanian ensimmäisestä privilegiosta on hahmotettavissa hierarkkinen ja kontrolloitu johdon malli. Suureelliset tavoitteet siirtomaineen ja kaukokauppoineen toki tarvitsivat selkeät raamit, mutta järjestely oli Ruotsissa uutta ja outoakin. Hierarkiaa kuvastaa esimerkiksi suljettu sijoitusmalli, jossa koko ensimmäinen kaksitoistavuotinen toimintakausi oli uusien osakkaiden ulottumattomissa. Tämän ilmeisesti ajateltiin pitävän koko rakennelmaa helpommin kasassa, kun johtajistokin pysyi muuttumattomana. Ulkomaalaisten rajalliset oikeudet kuuluivat myös kruunun linjaukseen, mutta toisaalta tiettyjen porvarioikeuksien myöntäminen heille toi asemaa lähemmäksi ruotsalaisia porvareita. Joka tapauksessa Usselinckxin vaikutusta oli, että usean vuoden jälkeen

⁴⁷⁴ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 20, Stiernman 1747, 939.

⁴⁷⁵ *Privil. för Swenska Söder Comp. 1626*, § 23, Stiernman 1747, 940.

⁴⁷⁶ *Mandat om Söderländska Comp. 1628*, Stiernman 1747, 958.

ulkomaalaisten osakkuus edes oli realiteetti. Vastuukysymykset oli jaettu johtajiston kesken tarkoin. Johtajat olivat vastuussa sekä kruunulle, että muille johtajille, jotka samalla olivat suurimpia sijoittajia. Kyseessä oli arvojärjestyksen omaava kokonaisuus, jossa koko johto kytkeytyi kuitenkin toisiinsa erilaisin velvoitteiden kautta.

De ruysscherin mukaan ruotsalaisessa kerroksellisessa komppaniahierarkiassa nimenomaan kuvernööri ei ollut alankomaalaista perinnettä vaan, se oli lähempänä Englannin Itä-Intian komppanian mallia.⁴⁷⁷ Alankomaalainen tasavaltalaisuus sisälsi selkeän johtamismallin, muttei kruunun läsnäolon tuomaa monitahoista kontrollia. Ruotsin kruunu kahlitsi toimintaa tältäkin osin enemmän. Ajan ajattelutapaa kuvastaa kuitenkin, että Ruotsin kruunu pyysi ulkomaalaista apua komppanian järjestelyssä yhä uudelleen, vaikka neuvonannosta edellisen komppanian osalta ei tiedetä olleen juurikaan hyötyä. Usselinckx jaksoi hänkin uskoa toimivaan ruotsalaiseen komppaniaan. Hallitsijan kontrolli ei tyrehtyttänyt alankomaalaisten kiinnostusta. Ruotsalainen kupari oli luonnonvarana niin haluttua, että uusia yrityksiä kannatti edelleen tehdä.

Vuoden 1626 Privilegion tarkoitus oli mahdollistaa komppanian ulkomaankaupan taloudellinen tuotto, jota hallitsija siis viime kädessä kontrolloi. Komppanian oman tuottavuuden kannalta oleellisia olivat tullimaksut, koska niistä oletettiin kertyvän huomattavaa ja erityisesti nopeaa pääomaa. Komppanialle oli myönnetty osittaisia tullivapauksia. Tavaroista kuitattiin tullimaksu vain kerran, jonka jälkeen viennissä tai tuonnissa ei ollut lisätulleja.⁴⁷⁸ Huomioitavaa on, että komppanian kaupankäynti oli itsenäistä ja irrallista maakaupasta ja muusta kaupunkien luvanvaraisesta kaupasta.⁴⁷⁹

Komppaniaa tarkastellessa on huomioitava Ruotsin ja koko Euroopan kolmikymmenvuotinen sota. Sotatila ja sen määrittelemätön kesto loivat kehykset kaikkiin poliittisiin päätöksiin, kun komppanian perustamisessa oli huomioitava sodan synnyttämä riskialtis ympäristö. Siksikin komppanian toiminta nojasi kuninkaan suojeluun ja tarvittaessa armeija laivastoineen takasi operoinnin. Hallitsijan voimakkaana motiivina oli ulkomaille rakennettavat linnoitukset eli kauppasiirtokunnat. Näiden kustannuksista vastasi kruunu, mikä vahvisti hallitsijan intressejä sekä komppanian roolia taloudellisen ja sotilaallisen aseman vankistamisessa - komppanian kustannuksella. Kruunu tarjosi myös apuaan merirosvouutta vastaan. Kruunulla tai sen amiraalilla ei ollut oikeuksia puuttua komppanian varsinaiseen toimintaan, mutta esimerkiksi laivojen vaihtokauppa oli sallittua.⁴⁸⁰ Kaikki puolustuksellinen toiminta oli tapahduttava yhteisymmärryksessä komppanian johtajien kanssa, mikä oli huomattava myönnytyks komppanialle.⁴⁸¹ Toiminnan lähtökohdat perustuivat rauhan vaalimiseen ja pitäytymiseen konfliktien ulkopuolella. Privilegiossa mainittiin erityisesti Espanjan kuninkaan alamaiset jätettäväksi rauhaan.⁴⁸²

⁴⁷⁷ De ruysscher 2020, 78–79.

⁴⁷⁸ 5.11.1924 päivätty tiedonanto, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA. Wingqvist 1834, 52; Wittrock 1919, 49.

⁴⁷⁹ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 24, Stiernman 1747, 940.

⁴⁸⁰ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 27, Stiernman 1747, 941.

⁴⁸¹ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 28, Stiernman 1747, 941–742.

⁴⁸² *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 29, Stiernman 1747, 942.

Hallitsijan oikeudet komppaniaan näkyvät lupauksessa puuttua komppanian toimintaan taloudellisten vaikeuksien kohdatessa esimerkiksi ”petkutuksen” yhteydessä. Tällöin vahingon aiheuttaja rikkoi ”yleistä rauhaa”, mistä seurasi rangaistus.⁴⁸³ Vaikka komppanian johtajistolla vaikuttaa paperilla olleen valtaa, komppania oli pitkälti kuninkaan hallitsema projekti. Kuninkaan oma huomattava 400 000 kuparitalerin sijoitus takasi hänelle ylivoimaisen aseman komppaniassa. Aivan vastaava tilanne oli Tanskassa, kun Kristian IV hallitsi sikäläistä Itä-Intian komppaniaa ja joutui kehittämään keinoja ärhäköitä alankomaalaisia osakkaita vastaan.⁴⁸⁴ Lisäksi Usselinckxille määriteltiin erityisasema. Vastineena huomattavasta sijoituksesta ja komppanialle annettujen etuoikeuksien sekä tullihuojennuksien ehtona oli luovuttaa kruunulle viidesosa komppanian hankkimasta kullasta, hopeasta sekä erilaisista mineraaleista. Kruunu myös pidätti itsellään oikeuden käydä kauppaa ja neuvotella esimerkiksi kullasta ja hopeasta ilman komppaniaa, jolloin se sai voitot näistä itselleen. Tällöin kruunu oli komppanian kumppanina vapaa veroista tai muista maksuista.⁴⁸⁵ Privilegiossa mainitaan myös Willem Usselinckxin asema eteläisen kauppakomppanian perustajana ja alkuperäisenä toimija. Lisäksi hänellä oli komppaniaa hyödyttävää arvokasta tietoa Alankomaiden Länsi-Intian komppaniasta sekä suhteita Mauritiuksella. Näiden lyömättömien avujen perusteella hänelle taattiin vähintään 0,1 prosenttia komppanian tuotoista.⁴⁸⁶ Tämä oli ristiriidassa yleiseen periaatteeseen, ettei ulkomaalaisia sijoittajia hyväksytä. Usselinckx oli siis kuninkaan erityisessä suosiossa, mikä sulki pois muut alankomaalaiset kilpailijat.

Kruunun kaitseva silmä tarkkaili jatkuvasti komppanian toimintaa. Jopa komppaniaa koskevia riitatilanteita ratkomaan koottiin kruunun valvoma tilapäinen raati ”tilapäisellä oikeudella, auktoriteetilla ja ohjeistuksella”. Raadin toiminta perustui äänestyksiin hallitsijan valvonnassa. Johtajien, hallituksen ja osakkaiden väliset erimielisyydet lukeutuivat myös näihin. Raadilla oli oikeus ”jakaa lakia” myöskin sotatilanteessa. Sillä oli velvoite ratkaista konfliktit oikeudenmukaisesti, mutta toteutuneista päätöksistä ei ole jäänyt asiakirjoja. Raadin toimialaan kuului myös mahdollinen sotaväen värväys sekä linnoitusten rakentaminen. Se ei saanut puuttua kauppiaiden ammatinharjoittamiseen, kaupankäyntiin, laivanvarusteluun, kirjanpitoon tai kirjeenvaihtoon. Pääosakkaiden sekä palkattujen komissaarien, laivureiden ja muun väen asiat eivät nekään kuuluneet raadille, vaan johtajistolle.⁴⁸⁷

Komppanian toiminta koostui tiiviistä yhteistyöstä kruunun kanssa ainakin paperilla. Komppanian velvollisuuksiin kuului alusten rakennuttaminen. Mahdollisuuksien mukaan se sai myydä ja vuokrata niitä Ruotsin alueella. Tällaista velvollisuutta ei ollut alankomaalaisissa komppanioissa eli malli on syntynyt Ruotsin tarpeista. Nämä ennakoivat Ruotsin pian realisoituvaa sotatilaa Saksan alueella. Alankomaiden laivateollisuus sen sijaan oli vankkaa ilman komppaniaakin. Komppanian toimintaa nivottiin kopioimalla aiempia malleja paikallistasolle kaupunkeihin, sillä se velvoitettiin puutavaran ostoon sekä rakentamaan kaupunkeihin pakkahuoneita ja aittoja, joista käsin tavaraa myytiin porvaristolle sekä aatelille. Kruunu lahjoitti komppanialle tarpeen mukaan aluksia tai kanuunoita. Komppania edusti kruunua tarpeen mukaan ollessaan tekemisissä muiden valtioiden

⁴⁸³ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 30, Stiernman 1747, 942–943.

⁴⁸⁴ Wirta 2018, 61–62.

⁴⁸⁵ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 32, Stiernman 1747, 943.

⁴⁸⁶ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 33, Stiernman 1747, 943–944.

⁴⁸⁷ *Privil. för Svenska Söder Comp. 1626*, § 34, Stiernman 1747, 944–945.

hallitsijoiden kanssa. Tätä symbolisoi komppanian asioissa sinettinä käytetty leimasin, jossa oli keltaisella pohjalla kolmen sinistä kruunua ja mustan ankkurin kuvio. Tekstinä oli *Societas mercatorum Sueciae*.⁴⁸⁸

Tukholman Valtionarkistossa säilytettävien komppania-asiakirjojen joukossa on ruotsiksi käännetyt privilegioehdotukset vuosilta 1602 ja 1621 koskien alankomaalaista Länsi-Intian kauppakomppaniaa. Ruotsin komppanian järjestäytymisessä hyödynnettiin näitä malleja suoraan, vaikka merkittäviä erojakin oli. Lisäksi on säilynyt materiaalia johtajistoa koskevasta erillisestä lisäohjeistuksesta. Sitä ei ilmeisesti julkaistu sellaisenaan, eikä se siten ollut voimassa, mutta ohje vahvistaa kuvaa valtiovallan ohjailun tarpeesta.

Kyseisissä lisäohjeissa komppanian valta suunniteltiin hajautettavaksi kahden kuvernöörin ja tarpeellisen määrän johtajien kesken. Tässä mallissa kuvernööri olisi menettänyt erityisasemansa ja siirtynyt toimikunnan rivijäseneksi. Tätä hallitsija täydensi määräyksellä, jossa kauppiaiden ohella johtajiksi voitiin nimittää komppanian muitakin osakkaita. Johtajien valta haluttiin hajauttaa toimikunnan kesken, kun heidän roolinsa olisi operatiivisessa toiminnassa, johon sisältyi asiakirjoista huolehtiminen, sääntöjen ylläpito sekä tiivis yhteistyö toimikunnan kanssa. Tehtäviin lukeutui joka maanantai komppanian kirjanpidon, sopimusten ja velkakirjojen esittely toimikunnalle.⁴⁸⁹ Kyseiset järjestelyt eivät kuitenkaan yltäneet julkaistuun privilegioon, vaan jäivät suunnittelun asteelle todennäköisesti vastustuksen takia.

Eteläistä komppaniaa voidaan pitää alankomaalaisen ja ruotsalaisen mallin eräänlaisena fuusiona, jossa kruunun valvonta oli vahvaa, mutta komppanian sisällä jaettiin vastuuta silloisella mittapuulla kohtalaisen tasaisesti suurimpien sijoittajien kesken. Nykyaikaisilla mittareilla osakemaisen yhtiön muoto oli vielä kaukana, mutta eteläistä komppaniaa voidaan kuitenkin pitää ensimmäisenä alkeellisena osakeyhtiömallina Ruotsissa. Aiempiin komppaniaprivilegioihin verrattuna vuoden 1626 mallissa miltei kaikki oli uutta. Hallinnon suunnittelua ohjasi tavoite laajasta ja menestyksekkäästä komppaniasta. Nyt ei enää jääty näpertelyasteelle, vaan komppania nostettiin häpeilemättä kansainvälisten kilpailijoiden rinnalle. Malli oli jälleen kerran liiankin moderni ja kesti muutamia vuosia, ennen kuin riittävä määrä osakkaita oli kasassa.

Silmiin pistävää on uskonnollisen motiivin tuominen ensimmäistä kertaa Ruotsin komppaniaprivilegioon. Giuseppe Marcocci on todennut, että kaupankäynnin perusteleminen uskonnollisilla tarkoituksilla kertoo kirkon ja valtion keskinäisen liiton vahvistamisen tarpeesta katolilaisissa maissa.⁴⁹⁰ Argumentin käyttö luterilaisen Ruotsin kauppakomppaniassa vaikuttaa siten ulkomaalaiselta lainalta. Tämäkin vahvistaa privilegion kopioinnin Ruotsille vieraasta kulttuurista. Toisaalta reformaation jälkeen Atlantin takaiset alueet olivat muodostuneet myös eräänlaiseksi uskonnollisten erimielisyyksien pakopaikaksi niille, joiden uskonnolliset näkemykset poikkesivat kotimaan yleisestä linjasta. Alankomaissa ja Englannissa uskonnolliset erimielisyydet olivat voimakkaampia kuin Ruotsissa. Ruotsin vuonna 1638 perustettava tuleva siirtokunta *New Sweden* oli

⁴⁸⁸ Wittrock 1919, 18; Kopparkompaniet hufvudbok 1626–1627, kamarikollegio, RA.

⁴⁸⁹ *Privilegium för kopparkompagniet 1626*, Instruction, Handel och sjöfart vol. 46, RA.

⁴⁹⁰ Marcocci 2014, 105.

muiden eurooppalaisten protestanttisten alueiden läheisyydessä, vaikkei sillä ollut samanlaista uskonnollista missiota kuin esimerkiksi joillain alankomaalaisilla siirtokunnilla.⁴⁹¹

Pääoman keruu

Vuonna 1627 oli kulunut 20 vuotta siitä, kun Göteborgissa virisivät ensimmäiset ideat kauppakomppanian perustamisesta. Kuningas Kustaa II Aadolf oli sittemmin noussut valtaan ja siirtänyt tehtäviään eteenpäin muille uusille tahoille, kuten collegioille sekä etenkin luottomiehelleen kansleri Oxenstiernalle. Edellisenä vuonna 1626 oli päivätty viimeisin komppaniaprivilegio, mutta toiminta ei edennyt mutkattomasti. Kahden kuukauden kuluttua privilegion myönnöstä sijoittajia oli ilmaantunut vain 160 000 talerin⁴⁹² edestä.⁴⁹³ Kauppakomppanioiden perustamisen suurimmat vaikeudet olivat edelleen alkupääoman kokoamisessa. Tästä todistaa kuninkaan Kopparbergissä 19. maaliskuuta vuonna 1627 allekirjoittama plakaatti. Plakaatti koski *yleisen kauppakomppanian* pääoman keruuta kaikilta Ruotsin säädyiltä. Plakaatti oli henkilökohtainen lupakirja Eteläisen komppanian johtajan Per Anderssonin työskentelyn mahdollistamiseksi. Komppanian tarkoitus ilmenee oivasti julistuksesta, jossa kuningas totesi kaupankäynnin palvelevan ”isänmaan ja alamaisten etuja” sekä hakevan voittoa koko maailmassa, mikä toteutettaisiin eteläiselle pallonpuoliskolle suuntautuvalla kaupankäynnillä. Plakaatissa hallitsijan valtuutti aatelin, papiston sekä porvariston kokoamaan pääomaa seuraavan neljän vuoden aikana.⁴⁹⁴

Plakaattia levitettiin maaherrojen, käskynhaltijoiden, voutien ja kruununviljelijäin sekä kaupunkien pormestareiden ja raatien avustuksella. Heidän velvollisuuksiinsa kuului auttaa Anderssonia mahdollisuuksien mukaan. Per Anderssonin auttamisvelvoite koski myös piispoja, pappeja, kirkkoherroja ja koko papistoa. Plakaatissa komppaniaa nimitettiin nyt Kuparikomppanian ja Eteläisen komppanian sijaan *Yleiseksi kauppakomppaniaksi*. Kaikkia kolmea nimitystä käytettiin asiakirjoissa päällekkäin ja toisinaan kaksoisnimityksiin viitattiin asian selkeyttämiseksi aikalaisiasiakirjoissakin. Tämän kaltaiset kuninkaan hyväksymät lyhyet julistukset yleistyivät 1620-luvun aikana. Tässäkin tapauksessa muistutettiin aiemmista erheistä ja siitä, kuinka uusi komppania toimisi paremmin ja hyödyttäisi osakkaita.⁴⁹⁵

Per Andersson oli jo vuonna 1624 vastannut kauppakomppanian rahastonhoitajuudesta, johon sisältyi esimerkiksi meritullien vastaanottaminen ja siitä tiedottaminen leskikuningatar Kristiinalle. Tulleja vastaanotettiin kahdesti vuodessa: kesä-heinäkuussa sekä vuoden päätteeksi joului-tammikuussa. Samaan aikaan johtajana toimi Abraham Cabiljau.⁴⁹⁶ Anderssonin lisäksi sijoituksia keräsi myös Willem Usselinckx, jonka toimintaa ohjasivat selkeät näkemykset tulevasta menestyksestä. Hän oli levittänyt kunnianhimoisesti vuoden 1626 privilegia Euroopassa aina

⁴⁹¹ Glasson 2015, 348–349.

⁴⁹² Kyseessä oli todennäköisesti kuparitaleri, joka oli virallinen rahayksikkö tuolloin. Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43.

⁴⁹³ Johnsson 1915, 58–59.

⁴⁹⁴ 19.3.1627, *Placat om General Handels Compagnie 1627*, Stiernman 1747, 948–949.

⁴⁹⁵ *Päivämätön ja 11.7.1628 päivätty tiedonanto*, Frihet för Främmande, Handelskompanier, Generalhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

⁴⁹⁶ 9.6.1624 *päivätty todistus*, Bergsbruk, Kronans koppar, Tullräkningar 1624–1625, Handel och sjöfart vol. 325, RA.

Venetsiaa myöten. Usselinckx kokosi Suomesta, Baltiasta ja Itämeren muusta itäisestä ympäristöstä sijoituksia, joista oli huhtikuussa 1628 kertynyt riittävästi. Se pohjusti komppanian toimintaa ensimmäistä kertaa isomman sijoituspääoman puitteissa.⁴⁹⁷

Komppanian talous ja moderni osakkuus

Ruotsin ensimmäisten kauppakomppanioiden aalto keskittyi siis lähialueiden kuparinmyynnin ympärille, vaikka alun perin hallitsijan suunnitelmat olivat kunnianhimoisempia ja laajamittaisempia. Komppaniat muodostuivat taloudellisesti tuottaviksi vasta vähitellen ja asteittain, koska kyse oli varhaisesta järjestäytymisestä. Ruotsin sisäinen taloudellinen epävarmuus yhdistettynä Euroopan maiden välisiin jännitteisiin loivat kaksi tasoa: maiden välisen ja toisaalta yksilöiden kesken verkoston. Kun Ruotsin hallitsijan yhteistyö ei onnistunut Alankomaiden tasavallan kanssa, hän kääntyi sikeläisten porvareiden varallisuuden ja verkostojen ympärille, mikä oli oleellista komppanioiden perustamiselle. Lisäksi Alankomaista saatiin vetoapua pääoman muodossa. Komppanioiden taloutta sekä taloudellisia vaikutuksia on mielekästä tarkastella osana laajempaa prosessia, johon liittyy myös oikeudellinen kehityskulku. Talous ohjasi komppanian toimintaa, mikä taas viitoitti hallitsijan kontrollia ja myönnettyjen privilegioiden sisältöä.

Varsinaisia taloudellisia lukuja on saatavissa vasta vuonna 1620 perustetun kauppakomppanian osalta. Vuonna 1620 sen aloituspääoma oli 78 000 hopeataleria⁴⁹⁸. Seuraavana vuonna summa oli kohonnut 150 000 hopeataleriin. Vuonna 1624⁴⁹⁹ osakkaita oli 56 ja pääoma 184 000 hopeataleria. Seuraavana vuonna osakkaita taas oli 84 henkeä 312 000 hopeatalerin pääomalla.⁵⁰⁰ Kuparinmyynti sujui melko juohevasti, ja pääoman kertyminen oli nousujohtoista. Osakkaiksi lukeutui varakkaita henkilöitä, jotka olivat kytkeytyneet suoraan myös komppanian toiminnan ytimeen.

Komppanian talous kuitenkin virui monena vuonna heikoissa kantimissa ja merkittävät osakkaat olivat mukana toisinaan miltei pakosta. Usein oli turvauduttava Ruotsin kuningashuoneeseen. Vuonna 1622 valtaneuvosto pyysi leskikuningatar Kristiinaa lainaamaan komppanialle pääomaa, jotta kuparikauppa nousisi voiton puolelle. Sama toistui kolmen vuoden kuluttua, kun itse kuningas joutui tukemaan komppanian olemassaoloa.⁵⁰¹ Neljännestä 1620-luvun alun komppanian sijoituksista kuuluivat kolmelle taholle: Louis De Geerille, Peter Kruselle ja Danvikin sairaalalle. Liki puolet komppanian sijoituksista oli aatelin ja Tukholman kauppiaiden käsissä. Huomattavimmat aatelialue edustaneet sijoittajat olivat muun muassa valtakunnankansleri Axel Oxenstierna, hänen veljensä drotsi Gabriel Gustafsson, komppanian varakuvernööri Lars Skytte ja johtaja Anton Monier. Suurimmat sijoittajat siis olivat myös johtajia, kuten perustamisprivilegiossa säädettiin. Osakkaiden sijoitukset vaihtelivat 8 000 ja 40 000 talerin välillä.⁵⁰² Alankomaalaiset

⁴⁹⁷ Johnsson 1915, 58.

⁴⁹⁸ Ruotsissa oli tuolloin käytössä hopeaan sidottu markka, mistä aikalaiset tässä käyttivät nimitystä hopeataleri. Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43.

⁴⁹⁹ Nämä ovat jo vuodelta 1623, Wingqvist 1834, 21.

⁵⁰⁰ Wittrock 1919, 25.

⁵⁰¹ Wingqvist 1834, 27.

⁵⁰² Wingqvist 1834, 21–29.

ostivat De Geerin myötävaikutuksella ruotsalaista raakakuparia, josta työstettiin ammuksia ja aseita. Lisäksi Amsterdamiin vietiin kuparista valmistettuja tuotteita sen jälkeen, kun De Geer oli saanut oikeuden perustaa jalostamoita. Myöhemmin hän edisti raudasta valettujen kanuunojen valmistusta kuparin viennin sijaan.⁵⁰³

Hallitsijan lainaaminen komppanialta oli osasyys alhaiseen tuottavuuteen. Kuningas lainasi ensimmäisen kerran jo vuonna 1621. Seuraavana vuonna lainasumma oli 100 000 taleria 16 prosentin korolla, joka lyhennettiin seuraavan vuoden kuparitullimaksuista. Kuningas nosti samansuuruisia lainoja vuosittain aina vuoteen 1625 asti. Määrät olivat niin huomattavia, että komppanian toiminta oli tästäkin syystä vaikeuksissa. Kun komppania lakkautettiin vuonna 1628, kyseinen velanotto oli yksi ilmiselvä lakkautuksen syy.⁵⁰⁴ Toisaalta kuningas myös sijoitti komppaniaan, kuten tiedetään esimerkiksi vuosien 1627–1629 osalta, jolloin hallitsija sijoitti eteläiseen komppaniaan 450 000 taleria. Tuolloin oli mahdollista sijoittaa ilman alarajaa. Esimerkiksi Göteborgin kaupungista sijoituksia kirjattiin 300 000 talerin edestä ja Suomesta 25 000. Sijoittajia löytyi nyt helpommin, koska kyseessä oli tietty mannerten välinen matka, johon myös pappissääty osallistui 100 000 talerilla. Matkaan ei kuitenkaan päästy.⁵⁰⁵ Komppanian suojissa tehtiin siis tilapäisluontoistakin toimintaa, kun sijoittaminen pelkästään yksittäiseen kauppamatkaan oli mahdollista.

Komppanian rahatalouden käänneiden seuraaminen reilusti yli kolmen sadan vuoden jälkeen (vuonna 2020) on käytännössä mahdotonta hajanaisesti säilyneiden asiakirjojen vuoksi. Joitakin suurpiirteisiä tulkintoja voidaan kuitenkin tehdä. Analyysia ei helpota komppanioiden fuusioitumiset ja lakkauttamiset, joista löytyy viitteitä, muttei täsmällisiä tietoja. Vaikuttaa siltä, että eteläisen komppanian haluttiin tekevän kauppaa Euroopan ulkopuolellakin ja kupari- / yleisen kauppakomppanian nimellä kauppaa pyrittiin käymään Euroopassa sekä Pohjois-Afrikassa.⁵⁰⁶ Sekaannusta lisää vuonna 1624 käyttöön otettu kuparitaleri. Todennäköisesti myös komppanian yhteydessä kirjatut summat olivat siis tämän jälkeen kuparitalereita ja sitä aiemmat hopeaan sidotussa rahayksikössä olevia ruotsalaisia talereita eli hopeamarkkoja.⁵⁰⁷ Rahasummat ovat siis vertailullisesti viitteellisiä.

Kauppakomppanian kuparisijoitustietoja ja tilikirjoja on säilynyt vuositasolla noin vuodesta 1624 aina vuoteen 1628 saakka. Loppua kohden asiakirjat muuttuvat yhä näyttävämmiin koristelluiksi, mikä kertoo osaltaan toiminnan vakiintumisesta. Jokaista osakasta kohden on oma aukeama, jossa on tarkoin merkitty henkilökohtainen pääoma ja puolivuositainen voitto-osuus yleensä juhannuksesta vuoden loppuun. Esimerkiksi Louis De Geerille oli vuonna 1628 kertynyt puolen vuoden osalta 2880 kuparitaleria, kun sijoitus oli 32 000. Mukaan oli myös laskettu ”säädetty”⁵⁰⁸ pääoma tammikuusta 1628 tammikuulle 1630, mikä oli yhteensä 12 800 kuparitaleria. Johtajien palkkioita koskeva erillinen vihkonen on samassa arkistokansiossa, ja siitä löytyvät

⁵⁰³ 8.6.1622 sopimuksella vahvistettiin etuoikeus rautakanuunoiden valamiseen. Osapuolina olivat De Geerin asiamiehen de Beschen lisäksi Paul Auleander ja Thomas Blommaert. Dahlgren 1923, 116.

⁵⁰⁴ De ruysscher 2020, 72–73.

⁵⁰⁵ Börjeson 1932, 161–162.

⁵⁰⁶ Katso esimerkiksi 1633 päivättyä asiakirjaa *Privilegium über die Schwedische Ost- und West-Indiarische Schistaeth* 1633, Handel och sjöfart vol. 48, RA.

⁵⁰⁷ Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43; Edvinsson 2010, 136.

⁵⁰⁸ Föreskrevne.

palkkasummat sekä muut kulut.⁵⁰⁹ Voittojen maksu oli ilmeisen ponnetonta, sillä vuoden 1627 lopussa niistä keskusteltiin, mutta Gustaf II Aadolf torjui aikeet tarmokkaasti. Pääomaa tarvittiin sodankäyntiin Preussissa, joten voittojen lunastuksen ajankohta ei ollut otollinen.⁵¹⁰

Vuosina 1624–1628 komppanian toiminta oli vilkkainta. Tuolloin se oli myös vakiintuneinta, mitä todentaa huolellinen dokumentointi. Säilyneet tilikirjat olivat myös toiminnan todistusmateriaalia sekä komppanian talousasioidenhoidon työkalu. Näissä ei kuitenkaan ole merkintöjä toiminnan lakkauttamisesta tai fuusioitumisesta, vaan sivuille on tallennettu pelkästään osakkaiden sijoitukset. Osakkaat ovat pitkälti samoja kuin eteläisen komppanian vuonna 1628 listatut sijoittajat⁵¹¹. Osakkaiden henkilökohtaisten sijoitusten lisäksi tilikirjoissa on merkintöjä tullimaksuista osana komppanian tuloja ja menoja varsinaisten myyntisummien lisäksi. Tuloja saatiin ulkomaalaisten suorittamista tullimaksuista sekä maatullimaksuja kotimaisilta paikkakunnilta. Pieniä menoja kirjattiin paljon. Tyypillisiä olivat vekseleiden lunastukset kamarikollegion kautta, kuten Anton Monier teki.⁵¹² Vuonna 1624 komppania maksoi kruununkuparin viennistä tullia yhteensä 18 905 taleria, kun koko vuoden debit oli 518 016 taleria.

Komppanian maksatustoiminta ruohonjuuritasolla oli osakas- ja kauppiasvetoista. Kauppiat maksoivat tulleja satamissa omista pusseistaan ja kuittasivat jälkikäteen summat komppanialta. Näin teki myös valtaneuvos Philip Skedning 20.1.1624 päivätyyn kirjeen perusteella. Tilikirjoista ilmenee lisäksi esimerkiksi Johan Salviukselle maksettu 300 talerin matkakulu kauppamatkasta Saksaan.⁵¹³

Varsinaiset kauppakomppanian toiminnan suorat taloudelliset vaikutukset Ruotsin valtiontaloudessa eivät olleet korvaamattomia tai huomattavia. Toimintaa ohjasivat sijoitukset, kaupat ja niistä saatavat tuotot. Voitonjakajia oli enemmän kuin jaettavaa, ja hallitsijan nostamat lainat eivät nekään edistäneet liiketoimintaa. Alun takeltelevaisuus kuitenkin loi kiinnostavan sarjan komppanian toimintaa heijastelevia privilegioita, joilla on merkitystä Ruotsin varhaisen kauppaoikeuden esimerkkeinä. Näin kattava kehitysprosessi on nähtävissä etenkin silloin, kun asiat eivät suju ongelmitta ja alkuhankaluudet kehittävät lainsäädäntöä.

Osakkaita suurkauppiaista leskirouviin

Hallitsijan valta komppanian varallisuuteen oli tarpeen vaatiessa tinkimätön. Hallitsija päätti huhtikuussa 1628 peruuttaa eli lakkauttaa eteläisen kauppakomppanian privilegion. Tarkoituksena oli omavaltaisesti siirtää komppanian pääoma ensin kruunun alaisuuteen, ja tästä myöhemmin uuden komppaniaprilegion nimiin. Varallisuuden ja osakkaiden henkilöllisyyden ajantasaisuuden varmistamiseksi, jokainen osakas osuuksineen listattiin järjestelmällisesti. Nämä olivat nyt suoraan kruunun vastuulla ja alaisuudessa. Säilynyt listaus on ainoa yhtenäinen kokoonpano kaikista sijoittajista ja siten ainutlaatuinen dokumentti analysoitavaksi.

⁵⁰⁹ *Räkningar med Kopparkomp 1626–1628*, Bergsbruk, kronans koppar, Handel och sjöfart vol. 326, RA.

⁵¹⁰ Wittrock 1919, 111.

⁵¹¹ Ks. liite 1 tämän tutkimuksen sivulla 229; *Försäkring för Participant i Hand.Comp. 1628*, Stiernman 1747, 966–967.

⁵¹² *Räkningar 1626–1628*, Bergsbruk, Svenska kopparhandelscompagl., Handel och sjöfart vol. 326, RA.

⁵¹³ *Tullräkningar med Kopparkomp 1624–1625*, Bergsbruk, kronans koppar, Handel och sjöfart vol. 325, RA.

Osakkaiden listassa (ks. Liite 1, s. 229) oli seitsemänkymmentäviisi osakasta, ja se julkaistiin huhtikuun 28. päivänä Tukholmassa eli samana päivänä kuin virallinen lakkautus tapahtui. Osakkaille tarjottiin huomattavaa 20 prosentin vuosituottoa joko Ruotsin tai Saksan silloisissa käyvissä valuutoissa. Nämä oli alustavasti mahdollista lunastaa kolmivuotiskauden päätteeksi juhannuksen 1632 jälkeen.⁵¹⁴

Osakkaita ja sijoitussummia voidaan tarkastella erilaisissa ryhmittelyissä. Summat vaihtelivat 100 ja 32 000 kuparitalerin välillä. Suurin osa asetui 500-1000 kuparitalerin välille ja tästä laajemmassa perspektiivissä 500 ja 5000 kuparitalerin väliin. Suurin sijoittaja oli Louis De Geer 32 000 summalla, kun muita vähintään 10 000 sijoittaneita oli yhteensä kuusi. Toiseksi suurin osakas oli komppanian johtaja Peter Kruse 24 570 kuparitalerilla. Sen sijaan muut komppanian johtajat sijoittivat vain 800 ja 5000 kuparitalerin välillä olevia summia. He myötäilivät yleistä keskiarvoa. Suursijoittajia ei ollut montaa ja hekin edustivat kauppiaita, mikä vahvistaa aiempaa käsitystä osakkaiden vähyydestä. Privilegiossa luvattu 100 000 kuparitalerin tuoma varma johtajuus ei saanut ketään panostamaan kyseisellä summalla. De Geerin osuus takasi hänelle ruotsalaisiin rinnastettavat kaupankäynnin oikeudet, mutta hänen kannatti sijoittaa komppaniaan muussakin tapauksessa. Vaikka De Geer ei ollut johtaja, hänellä oli lähes yksinoikeus kaupan ohjailussa Amsterdamissa. Näin hän pystyi varmistamaan sijoitustensa tuottoa aivan itse.

Privilegiossa mainittiin yhteisöjen mahdollisuus osakkuuteen, jota hyödynsi yhteensä kuusi kaupunkia ja kirkollista yksikköä. Näistä huomattavimmalla summalla mukana oli Danvikin sairaala 21 434 kuparitalerilla. Muutoin summat olivat melko vaatimattomia muutaman tuhannen kuparitalerin molemmin puolin. Komppaniaan sijoitetun varallisuuden kohtalosta ei ollut varmuutta, joten suuria summia ei kannattanut investoida. Kruunu loi epävarmuutta, koska se saattoi milloin tahansa hallita komppania pääomaa omavaltaisesti. Toisaalta komppanian osakkuus liittyi laajempaan kokonaisuuteen, kuin miltä se ensinäkemältä vaikuttaa. Osakkuudella oli mahdollista ilmaista kannattavansa Ruotsin valtiovalan ja kuninkaan toimia. Hallitsijaa lähellä oli tietty joukko ylemmää aatelia, mutta moni halukas jäi valikoidun joukon ulkopuolelle. Komppaniaan sijoittamalla saattoi tulla hallitsijan tietoisuuteen, joten rahallisella panoksella oli mahdollista saavuttaa muutakin kuin taloudellista hyötyä.

Komppanian osakkuus oli saavutettavissa summasta ja henkilön asemasta riippumatta. Suuri osa osakkaista oli kuitenkin lähellä kruunua tai valtion johtoa. Mukana oli kaksitoista valtaneuvosta sekä valtakunnankansleri Oxenstierna, mikä satoi komppanian käytännössä hyvin lähelle valtiota. Lisäksi heistä monen lähisukulainen oli mukana. Naisia oli listattu huomattavan paljon, mutta he olivat pääasiassa korkeiden virkamiesten tai ylhäisaatelistoon kuuluvia leskiä. Kirkonmiehiä tai akateemisia sijoittajia on kymmenisen henkeä. Sen sijaan pieniä summia sijoittaneita vähemmän näkyvissä asemissa olevia saatiin mukaan vain reilu kymmenen. Joukko oli pääasiassa valtakunnan kermää, eikä erityisen laaja-alaista.

Samassa yhteydessä, kun eteläinen komppania tavallaan lakkautettiin ja perustettiin uudelleen huhtikuussa 1628, Kuningas Kustaa II Adolf allekirjoitti Ruotsin kuparinvientiä koskevan plakaatin. Kimmokkeena tähän oli yleinen vallalla ollut epäluulo sekä vientiä koskeneet huhupuheet liittyen hallitsijan solmimaan vientisopimukseen alankomaalaisten kanssa. Plakaatilla oiottiin huhuja.

⁵¹⁴ *Försäkring för Participant i Hand.Comp. 1628, Stiernman 1747, 966–967.*

Siinä todettiin huhujen aiheuttavan huomattavia vaikeuksia kaupankäynnissä. Hallitsijan pääsanoma oli, ettei kruunu yksin hallinnut kuparikauppaa, mikä tiedotettiin ulkomaalaisille ja kotimaisille tahoille. Sen sijaan kaikki kauppa oli edelleen hoidettava keskitetysti kruunun faktoreiden välityksellä. Faktorit olivat asiantuntijoita, jotka valitsivat soveliaimmat laivurit laivoineen laivattavan kuparin määrän ja painon perusteella. Tämän jälkeen kauppohen tuli toteutua yhdeksän vuoden sisällä. Annettujen määräysten rikkomisesta myyjälle määrättiin sakkoja ja kauppatavarasta takavarikoitiin kolmannes.⁵¹⁵

Hallitsijan julistukset vahvistavat käsitystä kruunun kupariviennin kontrollista. Ruotsista puuttui suurkauppiaat ja komppanian mahtavin osakaskin oli ulkomaalainen. Vienti ei voinut ollut kotimaisten kauppiaiden käsissä, joten kruunun itse oli pideltävä ohjaksia tiukasti. Pienporvaristo, joilla ei ollut komppanian kanssa yhteyksiä, kenties ihmetteli tiheästi vaihtuvia muutoksia, joiden ajan tasalla oli mahdoton pysyä. Kauppakomppanioille myönnettiin toiminnan mahdollistavia privilegioita, mutta tilanteet muuttuivat. Hallitsijan tarve vakuutella kruunun irrallisuutta kuparimyyntistä perustui todennäköisesti siihen, että uuden komppanian päätarkoitus ei ollut enää kuparivientiin keskittyminen, vaan osa viennistä vapautettiin pienporvareille.

Uusien osakkaiden tarve oli selkeä, jotta eteläisen komppanian toiminta olisi käynnistynyt ja toteutunut suunnitellusti. Huomattava osa osakkaista oli siksikin ensi kertaa naisia. Nainen ei voinut olla tuolloin itsenäinen taloustoimija, mutta osakkaina he pystyivät toimimaan ainakin nimellisesti. Kauppakomppanian rakenne oikeussiirännäisenä toi Ruotsiin uudistuksia, jotka puhkoivat lasikattoja. Aikaisempi historiatutkimus ei ole huomionnut näitä kauppakomppanioiden mukana omaksuttuja uusia käytäntöjä tai malleja, vaan on keskitytty komppanioiden tuomaan vaatimattomaan taloudelliseen hyötyyn.

Komppania perustettiin uudelleen ja osakkaiden sijoitukset listattiin, mutta kaukomaihin ei päästy. Laivat lepäsivät satamissa. Heinäkuun 11. päivänä 1628 kauppakomppanian johtajat Per Andersson, Martinus Olaistenig⁵¹⁶ ja Christer Weerhusen allekirjoittivat kolmisivuisen osakkaille suunnatun tiedonannon komppanian alusten ulkopuolisesta käytöstä. Aatelille myönnettiin lupa kuljettaa joutilailla aluksilla kauppatavaraa kuten hampua, tervaa sekä muuta lastia aina Afrikkaan saakka. Tällöin kruunu vastasi komppanian sijaan tullimaksuista. Aluksen vuokra oli tuhat taleria.⁵¹⁷ Tiedossa ei ole vuokrattiinko aluksia, mutta tiedonanto todistaa joka tapauksessa komppanian toiminnan olleen jollakin tasolla pysähdyksissä.

Eteläisen komppanian toiminta ei kruunun vahvoista motiiveista huolimatta toteutunut suunnitellusti. Kuningas oli matkustanut jo vuonna 1627 Preussin sotatantoreelle, ja oleskeli tästä eteenpäin enemmän Keski-Euroopassa kuin kotimaassaan. Komppanian asiaa ei osattu tai haluttu edistää epävarmana aikana ilman hallitsijaa, jonka hektinen kiinnostus oli sodankäynnissä. Myös valtakunnankansleri Oxenstiernan tiedetään usein jatkaneen päätöksissään sekä myös olleen sodan takia paljon ulkomailla.⁵¹⁸ Sijoitusten keruu ja etenkin niiden realisointi käyttökelpoiseksi valuutaksi venyi. Usselinckx kyllästyi lopulta odottamaan Ruotsin suurellisten tavoitteiden käynnistymistä ja

⁵¹⁵ *Placat om Kopparens utskieppande. Datum Stockholm den 26. Aprilis 1628, Stiernman 1747, 960–961.*

⁵¹⁶ Kirjoitusasu on epäselvä ja se voi olla joku muukin kuin tässä käytetty.

⁵¹⁷ 11.7.1628 päivätty kirje, Handel och sjöfart vol. 31, RA.

⁵¹⁸ Wetterberg 2002, 461–462.

palasi takaisin Amsterdamiin vuonna 1629.⁵¹⁹ Usealla taholla oli ristikkäisiä intressejä ja valtakunnasta puuttui henkilö, joka olisi hallinnut kauttaaltaan Ruotsin sekavan kauppakomppaniakentän. Valtiotason keskusjohtoinen organisointi oli vasta muotoutumassa, eikä komppanioiden toiminnan takaavia voimia ollut.

Vuodet 1626–1628 olivat uusien kauppakomppaniaideoiden synnyn vilkasta aikakautta. Ruotsi liittyi kolmikymmenvuotiseen sotaan vuonna 1630, mutta Euroopan levoton aikakausi sai jo sitä ennen valtionalouden eräänlaiseen käymistilaan. Kuningas oli vuoden 1627 Tukholmassa kokoontuneilla valtiopäivillä ennakoanut ääneen Ruotsin mahdollista osallistumista Euroopan suursotaan. Iso osa Tanskaa oli valloitettu etelästä käsin, ja naapurimaa Ruotsi tuskin olisi turvassa vastaavalta. Pian tultaisiin kenties keräämään hevosia sekä korotettuja veroja sodankäynnin mahdollistamiseksi.⁵²⁰ Vuoden 1626 kauppakomppania erottui edeltäjistään ympäristön haasteiden osalta. Rahankeruu oli välttämätön osa sotaan valmistautumista. Suurosakkaita houkuteltiin mukaan antamalla heille valtaa ainakin paperilla. Mitä suuremmalla summalla panosti, sitä parempaa asemaa komppanian hallinnossa saattoi tavoitella. Alankomaalainen esimerkki rahan vallasta oli omaksuttu ruotsalaiseen versioon.

Komppanian hallinnossa painopiste siirtyi yhä enemmän yhteisen pääoman hallintaan, jota korostettiin privilegiossa esimerkiksi kieltämällä osakkaiden muu samanaikainen kuparikauppa. Aiemmin privilegit olivat keskittyneet vientiin liittyviin käytännön seikkoihin, mutta 20-luvun puolessa välissä suunta oli pääoman kokoamisessa. Vienti oli suvereenisti pääsijoittaja Louis De Geerin verkostojen pauloissa Alankomaissa. Vuoden 1626 privilegio edusti modernia yhtiöoikeutta, mutta osakkaiden anonymiteetti ei toteutunut pienissä piireissä, jossa moni tunsu toisensa. Näin ollen komppanian toiminta ei perustunut tasavertaisuuteen tai puolueettomuuteen. Osakkaiden mahdollisesti kokema epävarmuus isosta ja tuntemattomasta osakeyhtiömallista pitäytyi vielä pääkaupungin ja kruunun suppean osakaspiirin suojissa.

Komppanian hallinnon kehityskulku oli syventynyt parissa kymmenessä vuodessa huomattavasti. Varsinaista omavaraista tietotaitoa ei ollut vielä paljoa, mutta sekin kehittyi. Ulkomaalainen apu oli edelleen välttämätöntä pääoman ja rakenteellisten uudistusten vuoksi. Prosessia kiihdytti Euroopan sotatila, ja oletettavaa onkin, että ilman sitä komppaniakehitys olisi ollut aivan toisenlaista. Päättähtäin kietoutui varautumalla sodan uhkaan pääomaa kokoamalla, mikä näkyi privilegioiden ilmapiirissä. Lisäksi sota kärjisti hallitsijan ja yksittäisten kauppiaiden tavoitteita eri suuntiin. Siksikään komppanian vaikutusvaltaisimmat henkilöt eivät löytyneet enää johtajistosta, vaan osakasluetteloista. Yleiseurooppalainen kehitys, jossa kauppiat olivat tyytyväisiä saadessaan etuoikeuksia ja kruunu taas levittäessään kauppaa yli mannerten, muuntui osaksi ruotsalaistakin todellisuutta.⁵²¹ Pienporvareille oli vaikeaa perustella osakkuutta ilman näyttöä varmasta hyödystä. Turvauduttiin tarunomaisiin mielikuviin rikkauksista. Ruotsi ponnisteli mukana eurooppalaista kaupan ja sodan kudelmaa, jossa komppaniamallin istuttaminen oli tärkeää kehityksessä mukana pysymisessä, vaikka suurin osa pääkaupungin pienporvareista jäivät tästä ulkopuolelle.

⁵¹⁹ Villem Usselinx, *Nordisk familjebok*, Ugglepplagan 31, 80–82, <http://runeberg.org/nfck/0056.html>.

⁵²⁰ Arnoldsson 1963, 24–25.

⁵²¹ Blockmans ja Wubs-Mrozewics 2017, 476.

Kuparikomppanioiden sekavat loppuvaiheet

Suurvalta-ajan alkuvaiheet ja ensimmäiset kauppakomppaniasuunnitelmat ovat yhteisen aikakauden ilmiöitä. Euroopan kolmekymmenvuotinen sota ja Ruotsin osallisuus siinä siirsivät Kustaa II Aadolfin ja Oxenstiernan huomiota komppanioilta. Kiinnostus liikkui sodan ehdoilla komppanioidenkin suhteen. Kukaan ei virallisesti halunnut sotaa, mutta hallitsija muistutti Ruotsin vihollismaista, jotka eivät tavoitelleet rauhaa. Varautuminen oli siis välttämätöntä ja tuotava kaikille säädyille tiedoksi. Näin hallitsija lunasti myös itselleen oikeutuksen poikkeustoimiin.⁵²²

Ruotsin kupariteollisuus kehittyi Euroopan kasvavien tarpeiden ympärille hämmästyttävän nopeasti, mitä ryyditti Euroopan esiteollinen voimistuminen.⁵²³ Ruotsin virallinen valuuttayksikkö oli vuoteen 1624 asti hopeaan sidottu markka. Samana vuonna kuvaan astui kupari, jonka arvoon uusi rahayksikkö kuparitaleri sidottiin. Vanhat hopearahat olivat edelleen käytössä rinnakkain. Taka-ajatuksena oli kuparin korkeasta hinnasta hyötyminen, kun ensimmäisiä kuparikolikoita lyötiin. Ruotsissa oli jatkossa käytössä kaksoisrahayhdistelmä, joka eli kuparin arvon mukaisesti. Vuosisadan alussa alkanut noususuhdanne kuitenkin katkesi nopeasti, kun kuparin arvo romahti. Vielä vuoteen 1628 asti kupari- ja hopeakolikoiden virallinen arvo oli yhtäläinen. Elokuussa 1633 palattiin takaisin hopeakantaan ja vanhojen kuparitalereiden lisäksi otettiin käyttöön uudet hopea- ja kuparitalerit, mikä näkyi komppanioiden privilegioissa myyntituotteiden hintayksiköiden muutoksissa.⁵²⁴ Kupari ei ollut pelkästään komppanioiden vientituote, vaan oleellinen osa Ruotsin valuuttamarkkinoita.

Ruotsin vahvistuva asema kuparin ja raudan tuottajana sekä jalostajana herätti muun Euroopan näkemään Ruotsin uudenlaisessa valossa. Metallien merkitys 1600-luvun Ruotsille on kiistaton. Louhittuja luonnonvaroja vietiin Eurooppaan komppanioiden epäonnistumisesta huolimatta. Metallien työstö sekä myynti ilman monimutkaisia komppaniajärjestelyjäkin kannatti, vaikka kruunu intresseissä olikin monopoli ja sen mahdollistama kontrolli. Kun valittavana oli kauppakomppanioiden toimivuus tai Ruotsin nostaminen suurvallaksi, suurvallan rakentaminen vei voiton. Komppaniahankkeiden eräänä sivuhaarana syntyi rautakomppania, jonka toimintaa ei kyetty organisoimaan niiltäkään osin, missä kuparikomppanioiden kohdalla onnistuttiin.

Rautakomppaniahaaveet ennakoivat sotaa

Metallien laaja-alainen hyödyntäminen oli herättänyt hallitsijan kiinnostuksen vuonna 1624, kun rautakomppanian perustamista pohdittiin ensimmäisen kerran julkisesti. Hallitsija kääntyi positiivisten mielikuvien inspiroimana kauppakomppanian johtajaksi samassa yhteydessä nimetyn valtaneuvoston jäsenen Carl Bonden (1581-1652⁵²⁵) puoleen. Bonde velvoitettiin perustamaan

⁵²² Holm 2016, 200–201.

⁵²³ Vries 1976, 206.

⁵²⁴ Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 48 ja 150–151; Edvinsson 2010, 150–159. Ks. tämän väitöskirjan liite 2 s. 231.

⁵²⁵ Haggrén, Georg: Bonde, Carl. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-006579>.

kuparikomppanian⁵²⁶ toimintamallia jäljittelevä *rautakomppanian*. Kansleri Axel Oxenstiernan lanko Bonde oli hallinnut Falunin kuparikaivoksia jo 1610-luvulla, ja oli siten maan parhaimpia mineralogian asiantuntijoita.⁵²⁷ Kruunun valvoma ja komppanian muotoon aiemmin organisoitu kuparikauppa, oli osoittanut toimivuutta onnistuttuaan osassa tavoitteissaan. Seuraavaksi Ruotsin koko rautateollisuus, raudantuotanto ja -vientä haluttiin sitoa vastaavalla tavalla.⁵²⁸ Hallitsijan määrätietoisesta asenteesta komppaniamallia kohtaan todistaa Peter Kruselle osoitettu kirje, missä hallitsija kehottaa suhtautumaan uuteen suunnitelmaan ”armollisesti ja suosiollisesti”. Myöhemmin myös Oxenstierna toisti kyseistä hallitsijan kehotusta tarpeen vaatiessa.⁵²⁹

Valtakunnankansleri Oxenstierna oli tiiviisti mukana perustamishankkeessa hoitaessaan kuninkaan velvollisuuksia hallitsijan oleskellessa ulkomailla. Oxenstiernan tehtäväksi annettiin rautakomppanian toiminnan käynnistäminen riittävän aloituspääoman keräämisellä. Hallitsija lähetti syksyllä 1625 valtaneuvos Johan Skyttelle viestin, jossa hän kehotti kuparikomppaniaa lainaamaan tulevalle rautakomppanialle perustamiseen tarvittavan pääoman. Suunnittelu oli jo niin pitkällä, että vallonitauseisen Hubert de Beschen vuokraamia Noran ja Lindesin kaivosalueita kaavailtiin rautakomppanian käyttöön.⁵³⁰ Lisäksi raudan jalostus sekä kaikki muu tuotanto haluttiin liittää rautaprivilegioon. Ammuksien ja tykkien valmistus ohjaili tästä eteenpäin yhä voimakkaammin kaikkea komppaniasuunnittelua. Rautakomppanian perustaminen tarkoitti käytännössä tuotannon mittavaa siirtoa uuden yksikön alaisuuteen, mikä tarvitsi toimiakseen runsasta pääomaa.⁵³¹

Louis De Geerin toiminta Ruotsissa perustui metallien ja niiden jalosteiden vientiin. Hän liittyi läheisesti rautakomppanian alkuneuvotteluihin, joissa perustaminen koettiin välttämättömäksi tehokkaan tuotannon ja jalostamisen organisoimiseksi. Kruunu fokusoi toimintojaan yksittäisten tekijöiden alaisuuteen. Rautakomppanialle kaavailtiin myös osuutta kuparinviennessä, kun tammikuun 10. päivänä 1625 sille myönnettiin kuparin myyntiprivilegio. Tarkoituksena oli siirtää vuoriteollisuuden vientiä yksiin käsiin satamissa.⁵³²

Rautakomppanian perustaminen ei sujunut ongelmitta. Pääoman kokoaminen takkuili, eikä toiminta käynnistynyt, vaan painopistettä jouduttiin hiomaan. Rautakomppaniasta kaavailtiin koko Ruotsin asetuotannon johto-organisaatiota alistamalla kaikki raudantuotanto sen alaisuuteen. Kesäkuussa 1626 Kustaa II Aadolf oli matkustanut Djurhamnista Tukholmaan asiaa hoitaakseen. Hänen tarkoituksena oli myöntää laajempi rautaprivilegio, jonka avulla tuli käynnistää uuden valtakunnan laajuisen komppanian liiketoimet. Motiivina oli vahvistaa Ruotsin puolustusta ja hyökkäyssotaa asetuotannon keinoin. Privilegiokirjeen mukaisesti jokainen aseiden ja miekkojen valmistuksesta vastannut rautavirkamies⁵³³ integroitiin komppanian toimintaan. Ennen Ruotsista

⁵²⁶ Huomioitavaa tässä yhteydessä on, että kuparikomppanialla tarkoitettiin ilmeisesti Eteläisen komppanian alaista kuparikauppaa.

⁵²⁷ Lappalainen 2014, 251; Wetterberg 2002, 368–369.

⁵²⁸ Haggrén 2011, 166.

⁵²⁹ Wetterberg 2002, 368; Wittrock 1919, 55–56.

⁵³⁰ Winqvist 1834, 18; Dahlgren 1923, 126; Boëthius & Kromnov 1947, 3–5. Hubert de Besche oli Willem de Beschen veli.

⁵³¹ Boëthius ja Kromnov 1947, 3–5.

⁵³² Dahlgren 1623, 125–126; Wittrock 1919, 47 ja 50–52.

⁵³³ Alkuperäiskielellä *järnåmbetsmän*.

poistumistaan kuningas velvoitti kamariraadin jatkamaan valmisteluja.⁵³⁴ Yhteistyön sujuminen oli välttämätöntä myös kuparivuorimiesten kanssa, joiden myötämielisyys oli komppanian toiminnan perusta. Säilyneiden asiakirjojen mukaan Kustaa II Aadolf kehotti vielä Preussistakin käsin Carl Bondea taivuttelemaan Etelä-Ruotsin vuorimiehiä mukaan yhteistoimintaan. Heitä kehoitettiin luovuttamaan pajansa ja muu raudantyöstämiseen tarvittava välineistö komppanian käyttöön.⁵³⁵

Valmiita aseita oli tarkoitus lähettää ensisijaisesti Preussin sotakentille. Hallitsija ohjasi tätäkin Preussista kirjeitse lähettämässään käskyssä, joka sisälsi yksityiskohtaisia ohjeita sarjatuotannosta ja moderneista asemalleista. Asetuotanto ei yltänyt tavoitteisiin vuonna 1626, vaikka kamariraati edisti asiaa parhaansa mukaan. Tuotannon siirto aiemmilta toimijoilta ei sekään ollut ongelmatonta. Ulkomaalaisten faktoreiden toiminta Ruotsissa olisi sujuvoittanut komppanian myyntityötä, mutta tällaiset kaupankäyntiä helpottavat elementit eivät vielä toteutuneet.⁵³⁶

Toiminnan tehostaminen vaati keskittämistä. Raudantuotanto ja heikosti orastava rautakomppanian siirrettiin vuonna 1626 eteläisen komppanian alaisuuteen, josta käytettiin toisinaan yhä edelleen kuparikomppania-nimitystä. Eteläisen komppanian perustamisen jälkeen luonnosteltiin välittömästi rautakomppanian privilegiohahmotelma, jossa koko tärkeäksi uudeksi tehtäväksi kirjattiin asetuoanto. Komppanialle myönnettiin 19.6.1626 *provisionaalinen privilegio* raudan ostoon ja myyntiin. Käytännössä tämä tarkoitti kruunun oikeutta hyötyä rautakaupasta samalla tapaa kuin kuparikaupastakin. Privilegiossa mainittiin houkuttelevia etuja, kuten kuuden vuoden tullivapaus, oikeus kaikkeen Ruotsissa tuotettiin rautaan sekä ruukkien perustamiseen. Näiden lisäksi vaakakupissa painoi muun Euroopan aseiden tarve.⁵³⁷

Privilegiossa ohjeistettiin tutuista teemoista kuten tullimaksuista⁵³⁸, joita komppanian ei tarvinnut suorittaa täysimääräisinä. Määräykset koskivat jokaista raudan kanssa työskentelevää virkamiestä, jotka sijoitettiin uusille pääkallonpaikoille Tukholmaan, Arbogaan, Nyköpingiin ja Jönköpingiin. Privilegion tarkoitus oli myös laajentaa toimintaa Ruotsin muihin rautaesintymiin. Raudasta kertynyt voitto oli käytettävä aseiden valmistamiseen. Jos aseiden tarve ylitti tuotantomahdollisuudet, kruunu sitoutui kiirehtimään maksatuksia toiminnan nopeuttamiseksi.⁵³⁹ Komppanialla oli oikeus hyödyntää kruununfaktoreiden palveluksia rautajalosteiden viennissä. Sen hallitsemien ruukkien puuhiilen saanti oli turvattava. Privilegiota laajennettiin uusille alueille, mikä vahvisti ja täsmensi etuoikeutta.⁵⁴⁰

Asetuotanto ei toteutunut suunnitellulla tavalla, eikä kuparikomppanian ja rautakomppanian fuusio ollut sekään menestyksekkäs. Ruotsalaiset porvarit eivät olleet halukkaita sijoittamaan komppaniaan. Sen sijaan tuloksia kärsimättömästi odottava Kustaa II Aadolf oli päättänyt edistää Ruotsin kangertelevaa asekauppaa muita reittejä. Ratkaisu löytyi Alankomaista. Valloniporvarit De

⁵³⁴ Dahlgren 1923, 126.

⁵³⁵ *Privilegium för kopparkompagniet 1626*, Gamla Kopparkompaniet, Handel och sjöfart vol. 46, RA.

⁵³⁶ Dahlgren 1923, 126–127.

⁵³⁷ Wittrock 1919, 79–80.

⁵³⁸ Plootu- ja tankoraudan viennistä tuli maksaa normaali tullimaksu eli 17 kuparitaleria kippuntaa kohden, mutta jalostettu rauta oli kuuden vuoden tullivapauden alainen.

⁵³⁹ Wittrock 1919, 79–81; Wingqvist 1834, 19. 19.6.1626 päivätty privilegio § 4–12, Svenska kopparhandelscompagl. räkningar 1626–1628, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 326, RA.

⁵⁴⁰ 19.6.1626 päivätty privilegio § 1–3, Svenska kopparhandelscompagl. räkningar 1626–1628, Bergsbruk, Handel och sjöfart vol. 326, RA.

Geer sekä Willem Gilliusson de Besche⁵⁴¹ hyödynsivät hallitsijan malttamattomuutta, ja suostuttelivat kruununfaktorit puolelleen. Vastaavasti hankkeeseen sitoutunut Carl Bonde olisi halunnut edetä maltillisemmin.⁵⁴²

Kuningas allekirjoitti Tukholmassa 27.4.1627 De Geerin ja de Beschen kanssa sopimuksen alankomaalaisten faktoreiden käytöstä raudanviennissä. Kuusivuotinen sopimus takasi isojen ja pienten rautatankojen valamisen sekä aseiden tuotantosopimuksen⁵⁴³ De Geerin ja De Beschen johtamana. Sopimuksen kymmenes kohta sisälsi maininnan rautakomppaniasta, jonka osalta kuultiin luottohenkilöiden lausuntoja. Näiden perusteella komppanian toimintaa päätettiin jatkaa. De Geer ja De Besche saivat valtuudet yhdistää komppaniat parhaaksi katsomallaan tavalla.⁵⁴⁴ Huomioitavaa on, että eteläisen komppanian privilegion oli tarkoitus astua voimaan 1.5.1627 eli juuri ennen sopimuksen allekirjoitusta.⁵⁴⁵ Toukokuussa 1627 hallitsija oli myös myötämielinen Usselinckxin apuun eteläisen komppanian perustamisessa, joten komppaniat olivat osa laajempaa hanketta.

Alankomaalaisten ja erityisesti De Geerin varallisuus olivat kruunun pelastus. Asetuotanto nousi intresseissä ykkössijalle, kun kauppakomppanian jättämä aukko täyttyi miesten ylivermaisilla resursseilla.⁵⁴⁶ Näiden uudistusten myötä pian koko Ruotsin kuparikauppa oli alankomaalaisten käsissä.⁵⁴⁷ Tässä vaiheessa De Geer muutti pysyvästi Ruotsiin, jotta maassa tehtävät sisäiset järjestelyt olisivat kätevämpi hoitaa. Vuorimiehillä tiedetään olleen oikeuksia messingin jalostamiseen, jota he valmistivat yhteistyössä säterin kanssa. Hallitsija keskusteli aiheesta kuparikomppanialle suuntaamassaan kirjeessään. Merkinnät hankkeesta päättyvät tähän, ja rautakomppania eräänlaisena kuparikomppanian sivuhaarana jäi lopulta nimelliseksi.⁵⁴⁸

Ruotsin komppaniahankkeisiin liittyi läheisesti ulkomaalaisten lisääntynyt oleskelu Ruotsissa. Epäselvyyksien vähentämiseksi kuningas antoi tätä koskeneen ohjeen vuoden 1627 marraskuussa. Se liittyi todennäköisesti myös Euroopan sotatilanteeseen, sillä Ruotsi esiintyi ohjeessa eräänlaisena turvapaikan antajana lähialueiden asukkaille, jotka ”hyvin perusteluin aikoivat rakentaa Ruotsiin talonsa ja kotinsa”. Ruotsi oli tällöin halukas auttamaan kristillisessä hengessä, vaikka he olisivatkin vihollisvaltion asukkaita. Ohjeistus koski ulkomaalaisia, jotka eivät omanneet porvarioikeuksia, eivätkä siksi maksaneet veroja. Ruotsissa asuessaan kauppaa harjoittavat

⁵⁴¹ Willem de Besche (1573–1629) oli Antwerpenissa syntynyt tekniikan ammattilainen ja arkkitehti, joka muutti Ruotsiin 1595 toimiakseen Kaarle herttuaan palkkaamana rakennusmestarina Nyköpingissä. Hän auttoi Ruotsia järjestämään kaivostuotantoa ja rautateollisuutta värväämällä saksalaisia ja valloneja Ruotsiin ammattilaisiksi. De Geerin asiamiehenä Ruotsissa toimi Welam (Willem) De Besche, joka vuokrasi jo vuonna 1618 Finspångsin tilan ja perusti metallien sulatukseen soveltuvan ruukin päämiehensä kustannuksella. Tukholmassa pääasiassa vaikuttanut De Besche oli korvaamaton apu liiketoimien menestykselle soljuvuudelle ennen päämiehensä maahanmuuttoa vuonna 1627. Nordisk familjebok konversationslexikon och realencyklopedi, 964–965, <http://runeberg.org/nfac/0488.html>; Heckscher 1954, 103.

⁵⁴² Haggren 2011, 166.

⁵⁴³ Johan Skytten kirje kuninkaalle 22.5.1627, Kamarikollegion registratuura 27.4.1627. Wingqvist 1834, 21.

⁵⁴⁴ Dahlgren 1923, 128–130.

⁵⁴⁵ *Privil. för Swenska Söder Comp.* 1626, § 1 ja 2, Stiernman 1747, 933–934. Handel och sjöfart vol. 46, RA.

⁵⁴⁶ Dahlgren 1923, 126–127.

⁵⁴⁷ Wingqvist 1834, 21, Johan Skytten 22.5.1627 ilmoitus kruunun myöntämästä kuuden vuoden sopimuksesta de Geerin kanssa. Sopimuksen sisältyi oikeus faktoreiden avulla kerätä kupari yhteen. Kamarikollegion registratuura 27.4.1627.

⁵⁴⁸ Wingqvist 1834, 19–20; Dahlgren 1923, 126.

ulkomaalaiset saatettiin näin maksuvelvoitteiden piiriin.⁵⁴⁹ Myötämielisyys on varhainen osoitus sodankäynnin ja kauppasuhteiden erillisyydestä, mikä yhdistyi vasta myöhemmin vuosisadan lopun kauppasopimuksissa.

Rautakomppanian lyhyt tarina kertoo kilpailuilmapiirin kiristymisestä erilaisten motiivien törmäyspisteessä. Hallitsijaa kiinnosti sotatarvikkeiden myynti Eurooppaan mahdollisimman nopeasti, eikä toimintakykyisen rautakomppanian organisointiin ollut aikaa. Tämä todistaa hektisen ilmapiirin olleen todellisuutta sotaa käyvässä Euroopassa. Tulosten aikaan saamiseksi oli toimittava nopeasti. Malttamaton hallitsija sekaantui Oxenstiernan rauhassa valmistelemiin kompaniasuunnitelmiin ja kiirehti raudanvientiä lyöttäytymällä yhteen amsterdamilaisten kanssa. Heilläkään ei ollut mielenkiintoa ryhtyä kehittämään kompaniamallia, koska vienti Keski-Eurooppaan ei tarvinnut sitä. Sota- ja talouspolitiikka oikoivat hallinnolliset mutkat suoriksi.

Fuusioituminen ja uusi monopoli 1628

Ruotsin taloudellinen tila ei vuonna 1628 ollut kehuttava. Maa oli riippuvainen amsterdamilaisten porvareiden takaamista lainoista ja suoritti lainaerien korkojen maksut pääasiallisesti myöhässä. Seuraavana vuonna kruunun rahaliikenteessä ilmeni lisää ongelmia. Lainanlyhennysten toimitusvastuu oli annettu De Geerille, joka kamariraadin velvoittamana toimitti kuparia Amsterdamiin.⁵⁵⁰ Euroopan tilannetta sekoitti Espanjan parlamentti, joka päätti luopua kuparista kolikoiden raaka-aineena. Ruotsi menetti tärkeän markkina-alueen. Lisäksi alankomaalaiset toivat Eurooppaan kuparia Japanista, mikä laski kuparin arvoa.⁵⁵¹

Wingqvist on vanhastaan todennut, että järjestelyt raudan tuotannossa sekä myynnissä ennakoivat silloisen kauppakomppanian suunnitelmallista alasajoa. Tähän liittyi toiminnan siirtäminen Ruotsin uudenaikaisen ja yksinvaltaisemman talouspolitiikan veturiksi. Ongelmia riitti kuitenkin kaikille sektoreille, kun kupariteollisuuden puutteiksi mainittiin esimerkiksi jo vuonna 1626 ammattitaidottomat käsityöläiset. Erityisesti mestareita ei ollut riittävästi.⁵⁵² Talouspolitiikan suurin motiivi oli sotilaallinen varustautuminen. Mirkka Lappalaisen mukaan kuparintuotantoa pidettiin raudantuotantoa tyylikkäämpänä ja aristokraateille ulkoisesti soveliaampana. Siksikään raudan valmistukseen ei haluttu haaskata puuhiiltä. Kuparintuotanto tarvitsi puuvarat, jotka rautaruukkien masuuneissa olisivat tuhlaantuneet. Näin ollen rautaruukkeja sijoitettiin Suomen puolelle.⁵⁵³ Rautakomppanian kariutumiseen vaikuttivat kenties myös pinttyneet asenteet.

Vuosien 1624–1631 välistä aikakautta pidetään vahvasti ruotsalaisen kuparirahan aikana, jolloin kruunu panosti kuparikolikoiden lyömiseen. Kuparikippunan arvoksi ilmoitettiin vuonna 1624 131 ½ kuparitaleria, jolloin neljä kuparitaleria vastasi yhtä hopearahaa⁵⁵⁴. Kuparirahan lyönti

⁵⁴⁹ *Frihet för Fremmande*, Stiernman 1747, 950–951.

⁵⁵⁰ Dahlgren 1923, 83.

⁵⁵¹ Söderberg 2006, 57; Wetterberg 2002, 366.

⁵⁵² Wingqvist 1834, 20.

⁵⁵³ Lappalainen 2007, 92.

⁵⁵⁴ Tästä neljän kuparirahan vastaavuudesta on johdettu sana *fyrkka*. Wolontis 1936, 58–61.

käynnistyi ensin pienemmässä mittakaavassa vuonna 1624. Seuraavana vuonna rahaa tuotettiin jo niin runsaasti, että se aiheutti inflaatiota.⁵⁵⁵ Kyse oli monitahoisesta kokonaisuudesta.

Kupari- tai kauppakomppania oli lakkautettu virallisesti 28.4.1628, mutta käytännössä sen toimintaa oli ajettu alas jo aiemmin kuninkaan ja alankomaalaiskaksikon välisen sopimuksen jälkeen. Osakkaat eivät menettäneet sijoituksiaan, vaan hallitsija takasi ne. Huhtikuussa 1628 sijoitusten turvaamisesta sovittiin käytännössä varojen siirrolla eteläisen kauppakomppanian alaisuuteen, joka samassa yhteydessä tavallaan perustettiin uudelleen. Komppanian hallinnoimat kuparivarastot sekä muu omaisuus, kuten varastorakennukset siirtyivät kruunun hallintaan. Tämän jälkeen Ruotsissa toimi virallisesti pelkästään eteläinen komppania⁵⁵⁶. Sen päätarkoitus ei enää ollut kuparinmyynnissä, vaan kaupan laajentamisessa mannertenväliseksi.⁵⁵⁷

Nimellinen ”kuparikomppania” hajosi, koska sen tavoitteet eivät toteutuneet. Vienti oli supistunut raakakupariin, eikä luottorahan levitys onnistunut halutulla tavalla. Kuningas lakkautti komppanian ja kupari vietiin luottohenkilöiden De Geerin ja tukholmalaiskauppia Erik Larssonin⁵⁵⁸ myötävaikutuksella Amsterdamiin, josta tuli käytännössä maailmalle leviävän kuparin välisijoituspaikka. Larssonille ja De Geerille siirrettiin komppanialla ollutta tarkastustoimintaa, hallinnoimista ja muita järjestelyitä. De Beschen rooli oli ilmeisesti toimia vain rahoittajana. De Geerin osuus lakkautetusta komppaniasta oli muhkeat 32 000 kuparitaleria.⁵⁵⁹

Lakkauttamisen jälkeisenä päivänä laadittiin osakkaita varten muistio, jossa kerrottiin Larssonin ja De Geerin uudesta roolista kuparinmyynnissä. Samassa määriteltiin kuparinviennin pelisäännöistä ja kuparin säilytyksestä. Vaskikuparin⁵⁶⁰ vientiarvoksi määrättiin 66 kuparitaleria ja raakakuparin 55 taleria. Vuosimyynnistä osa oli menevä lainojen lyhennykseen Amsterdamiin, Riikaan, Preussiin ja Saksaan. Kuparia määrättiin muutoin vietävän maasta vain välttämätön määrä, sillä kruunu määräsi siitä lyötävän kolikoita vähintään 7000 kippunan edestä, mistä tuli minimissään lohkoa 400 000 kuparitaleria sotatalouden rahoittamiseen.⁵⁶¹ Komppanian toiminnasta ei ole tältä ajalta säilyneitä tilikirjoja, joten rahaliikenteen todellisesta sujumisesta ei ole varmuutta. Oikeuden pöytäkirjojakaan lakkauttamisesta ei ole, koska hallitsija lupasi joka tapauksessa korvata summat tarvittaessa obligaatioilla. Tiedossa on 1600-luvun loppuvuosien muistio, joka takautuu aina vuoteen 1622. Tässä mainitaan kuparikomppanian laskelmista ja niiden välttämättömästä likvidoinnista, mutta ilma yksityiskohtaisuutta.⁵⁶² Tiedetyn perusteella kuparikomppanian varallisuus fuusioitui eteläiseen komppaniaan viimeistään vuonna 1628.

De Geerin varallisuus ja siihen liittyvä vaikutusvalta merkitsi jo tässä vaiheessa huomattavan paljon Ruotsin elinkeinoelämälle. Hän värväsi Ruotsiin teollisen taidon ammattilaisia, joista koostuneen työväen myötä Pohjoismaissa syntyi ensimmäinen esiteollinen aalto. Vuoden 1627

⁵⁵⁵ Brännman 1950, 203–204.

⁵⁵⁶ Lähteissä käytettiin toisinaan edelleen kauppakomppania-nimitystä.

⁵⁵⁷ *Privil. för Swenska Söder Comp.*, Stiernman 1747, 933; *Försäkring för particip. i hand. Comp 1628*, Stiernman 1747, 963–967. Dahlgren 1923, 187–188; Wittrock 1919, 112 ja 118.

⁵⁵⁸ Larsson oleskeli Hampurissa ainakin vuosina 1634–1635.

⁵⁵⁹ Dahlgren 1923, 187–188; Wittrock 1919, 112 ja 118–119.

⁵⁶⁰ *Gärkoppar*.

⁵⁶¹ Wittrock 1919, 118–119.

⁵⁶² *Försäkring för particip. i hand. Comp 1628*, Stiernman 1747, 963–967; Wittrock 1919, 118–119. *Efterräkningar, särskild 1697*, Handel och sjöfart vol. 59, RA.

jälkeen De Geeristä tuli maailman suurimpia rautakuulien ja rautatykkien tuottajia. Lisäksi liiketoimiin sisältyi metallisulattomia, kaivostoimintaa, laivanrakennusta sekä köydenpunontaa.⁵⁶³

Kuparikomppania oli ajankohtainen jälleen 30.4.1630, jolloin keskustelu kuparirahan painattamisesta vilkastui. Tällöin todettiin, että kuparikomppania oli alun perin perustettu tuotannon ja viennin hallintaan. Oxenstierna kannatti erillisen kuparikomppanian palauttamista, koska valmis infrastruktuuri odotti hyödyntämistään. Perusteluina oli kaupunkien kasvattaminen ja elinkeinojen uudistaminen. Kauppakomppaniat olivat Oxenstiernan mukaan vahvan valtion ominaisuus. Komppanioita tuli määritellä valtion eikä ihmisen toimintana. Esimerkkinä hän käytti Tanskaa ja sen alaista Norjaa, jotka hyötyivät komppanioistaan suuresti. Oxenstierna ei kannattanut Kopparbergin kuparin vapauttamista – lukuisista syistä. Kopparberg olisi vientikaupan suunnannäyttäjä. Suunnitelmaan kuului lisäksi Tukholman ja Kopparbergin välinen seutu, joka otettaisiin hallintaan maantieverkostoa vahvistamalla.⁵⁶⁴ Komppanian perustaminen vaati kuitenkin hallitsijan suostumuksen, mihin hänen päättään ei saatu tällä kertaa käännettyä.

Sota-ajan laivakomppania 1629

Vuoden 1629 kuluessa Ruotsin komppaniahankkeet olivat ajautuneet kriisiin useasta syystä. Yksi näistä oli voimahahmo Usselinckxin tyytymättömyys komppanian muuhun johtoon, jota hän syytti toiminnan käynnistysvaikeuksista. Hän lähti tässä vaiheessa Ruotsista ja keskittyi esittelemään komppaniaideoitaan Euroopan muille hallitsijoille.⁵⁶⁵ Eurooppaa piinasi edelleen kolmekymmentävuotinen sota, johon Ruotsikin oli liittyvä aktiivisesti vuonna 1630. Kauppakomppaniamalli muutti jälleen muotoaan ja tällä kertaa uudenlaisesta syystä.

Ruotsin kruunun tavoitteet siirtyivät vankemmin kauppaan sodankäynnin ehdoilla. Ensimmäinen laivakomppanian privilegio päivättiin Tukholmassa 26.2.1629. Varsinaisesti toiminta käynnistyi vuoden 1630 toukokuussa, jolloin eteläisen komppanian sijoitukset sulautettiin sen alaisuuteen hallitsijan ohjeiden mukaisesti. Johtajana toiminut Abraham Cabiljau nimettiin laivakomppanian johtajaksi helmikuusta 1630 alkaen. Ruotsin taloudellinen ja sotilaallinen tilanne oli kriisiytynyt, eikä eteläisen komppanian kuviteltukaan voivan jatkaa. Siihen sijoittaneille ei myöskään kyetty maksamaan osakkuuksia takaisin, joten siirto kokonaan uuteen komppaniaan oli ainoa mahdollinen ratkaisu. Cabiljau sai valtuudet siirtää varat ja varmistaa toiminnan lainmukaisuus.⁵⁶⁶

Laivakomppanian perustaminen liittyi kruunun laivojen sotavarusteluun. Komppaniaan ei ollut mahdollista edellisten mallien tavoin sijoittaa, vaan sen toiminta pohjautui kauppiaskunnan yhdessä varustamiin laivoihin. Kruunu maksoi komppanian laivojen käytöstä vuokraa. Tämän perusteella sillä oli etuoikeus laivojen käyttöön. Kauppiaille oli mahdollisuus hyödyntää laivoja omiin tarkoituksiinsa ainoastaan silloin, kun kruunu ei niitä tarvinnut.⁵⁶⁷ Privilegioon kirjattiin

⁵⁶³ Israel 1995, 274–275.

⁵⁶⁴ 30.4.1630 päivätty teksti, Oxenstiernas skrifter och brevexling, 344–348, 1888.

⁵⁶⁵ Johnson 1915, 59.

⁵⁶⁶ *Fullmacht för Abr. Cabeliau 1630*, Stiernman 1747, 989–990.

⁵⁶⁷ *Privilegium för Skiepps Compag. 1629*, § 5, Stiernman 1747, 974–975.

kuudentoista kauppaluksen yhteenliittymä ”isänmaan edun hyväksi”, mikä tarkoitti alusten huoltoa, varustamista ja miehitystä vuosittain. Tämän varmistamiseksi laadittiin yksitoistakohtainen privilegio.⁵⁶⁸ Komppaniaan sijoittaneet porvarit siis hoitivat laivat keskitetysti lähtökuntoon lastausta myöten ja pääasiassa kruunulle. Lasti tuli kirjata laivakohtaisesti joka kuukausi, ja kruunu maksoi komppanialle varustamisesta jo kuukausia etukäteen toiminnan turvaamiseksi.⁵⁶⁹ Ruotsin sotatila mullisti komppaniatoiminnan luonteen kokonaan. Kauppiaiden hyöty ei ollut enää vähäistäkään määrin etusijalla, vaan sotaa käyvän valtion poikkeustila hallitsi kaupankäyntiä tinkimättä.

Privilegion ohjeistukset ilmaisivat sotaikäyvän valtion tarpeita. Laivan henkilökuntaan ei ollut aiemmissa privilegioissa puututtu, mutta nyt aluksiin tuli palkata vain kokeneita ja ulkomailla olleita merimiehiä, jotka osakkaat palkkasivat. Komppanian aluksilla kunniakkaasti palvellut meriväki sai palveluksensa loputtua kuuden vuoden vapautuksen kaupunkien asettamista velvollisuuksista. Tällainen virallinen merimiehen asema oli mahdollista kuitenkin vain, kun Ruotsin edut eivät siitä vaarantuneet ja käytös oli ollut moitteetonta.⁵⁷⁰

Privilegiossa pohjustettiin sodankäynnin aiheuttamia konflikteja. Niitä tuli välttää kohdattaessa vierasmaalaisia aluksia etenkin, jos lastina oli muonavaroja tai ammuksia. Komppanian laivojen tuli purjehtia ainoastaan kelpoisella säällä. Jos onnettomuus kaikesta huolimatta tapahtui, lastia tai mitään laivanosia ei saanut kuljettaa pois.⁵⁷¹ Ohjeita siis annettiin hyvinkin yksityiskohtaisista käytännöistä. Komppanian kanssa yhteistyötä tekevillä laivanvarustajilla oli lupa käyttää kruunun metsiä laivojen rakentamiseen ilman ylimääräisiä kustannuksia. Panttivankitilanteessa mahdolliset lunnaat kuitattiin, jos kohteena oli korkea-arvoisia henkilöitä. Kruunu sitoutui korvaamaan mahdollisissa yhteenoissa tuhoutunutta yksityistä omaisuutta.⁵⁷²

Valtaneuvosto käsitteli vuoden 1629 kesäkuussa Ruotsin Itä-Intian kauppakomppanian⁵⁷³ ja eteläisen komppanian pääomien hyödyntämistä mahdollisessa sodankäynnissä. Neuvotteluissa mukana olivat johtajat Johan Salvius ja Nils Nilsson. Lopullista ratkaisua ei saavutettu. Aatelin velvollisuus ratsumiehen varustamisesta sotaan oli kuitenkin korvattavissa sijoittamalla laivakomppaniaan, jolloin 50 kuparitalerin sijoitus vastasi yhtä ratsupalvelushevosta.⁵⁷⁴ Tämäkin kertoo kruunun tavoitteista hyödyntää kaikkea käytössä olevaa pääomaa sodankäyntiin.

Kuningas Kustaa II Aadolfin sankarillinen kaatuminen marraskuussa 1632 Lützenissä muutti osaltaan päätöksenteon tasapainoa, kun Carl Bonde nimitettiin valtaneuvokseksi. Hän ryhtyi uudistamaan Ruotsin kollegioista rakentuvaa keskusjohtoista politiikkaa kälynsä valtakunnankansleri Oxenstiernan kanssa. Hallitsijan kuolema laukaisi myös juridisen kriisin, kun kruununperijänä oli hänen alaikäinen tyttärensä Kristiina. Aatelille tämä merkitsi vain teoreettista muutosta, sillä he olivat vannoneet uskollisuuden valan Ruotsille, mutta muut säädöt menettivät laillisen auktoriteetin. Oxenstiernan vetämä valtaneuvosto jatkoi toimintaansa ylimpänä päätöstentekijänä, vaikka

⁵⁶⁸ *Privilegium för Skiepps Compag.* 1629, Stiernman 1747, 973.

⁵⁶⁹ *Privilegium för Skiepps Compag.* 1629, § 1, Stiernman 1747, 973–974.

⁵⁷⁰ *Privilegium för Skiepps Compag.* 1629, § 3, Stiernman 1747, 974.

⁵⁷¹ *Privilegium för Skiepps Compag.* 1629, § 4, Stiernman 1747, 974.

⁵⁷² *Privilegium för Skiepps Compag.* 1629, § 8–11, Stiernman 1747, 975–976.

⁵⁷³ Ruotsin Itä-Intian kauppakomppanian toiminnasta 1620-luvulla ei ole säilynyt dokumentteja.

⁵⁷⁴ *Valtaneuvoston muistio, kesäkuu 1629*, Kullberg 1878, 98 ja 156.

periaatteessa hänellä ei ollut tähän laillista oikeutusta. Ratkaisuksi Oxenstierna laati uuden väliaikaisen valtiosäännön, joka olisi voimassa Kristiinan täysi-ikäisyyteen asti.⁵⁷⁵

Kuparin hinta laski tilapäisesti hallitsijan kuolонуutisen jälkeen, mutta sota ja siitä seuranneet epävarmat maailmanmarkkinat aiheuttivat huomattavimpia haasteita.⁵⁷⁶ Ruotsin osallistuttua Euroopan suursotaan tiiviimmin 1630-luvulla ulkomaankaupan balanssi muuttui. Myyntipaletin osasina oli usean tahon intressejä, kuten kruunun, vuorimiesten ja alankomaalaisten kauppiaiden, joiden edut eivät täysin kohdanneet. Kruunun tavoitteena oli kasvattaa kuparinvientiä Amsterdamiin. Samaan aikaan kilpailu ruotsalaisesta kuparista kasvoi Alankomaissa, jossa kiristynyt kilpailu vaikeutti myyntitoimintaa. Jokaista vaihtoehtoa kohtaan ilmeni tyytymättömyyttä.

Ruotsin komppaniaprojektit kärsivät kuparin pääostajan Alankomaiden ja muun Euroopan poliittisesta tilanteesta. Tanskan ja Ruotsin välinen sota vuosina 1643–1645 sekkin horjutti Itämeren tasapainoa ja haittasi vastaavasti alankomaalaisten kaupankäyntiä Ruotsissa. Kasvava kaukokauppa ja siirtomaiden hankinta sekoittivat valtioiden suhteita varsinkin 1620–1670-luvuilla. Alankomaat, Espanja, Englanti ja Ranska suorastaan taistelivat keskenään kaukomailla. Ruotsin komppaniaprojektit eivät osuneet sattumalta tähän muutenkin jo tukkeutuneeseen tapahtumien ja käänteiden ketjuun. Alankomaalaisilla oli Ruotsia huomattavasti laajempia hankkeita meneillään kolmella mantereella Aasiassa, Amerikassa ja Afrikassa. Ruotsin kupari kieltämättä oli sille tärkeä kauppatavara, mutta meneillään oli paljon suurempaa.⁵⁷⁷ Kuparikomppanioiden aikakausi päättyikin vähemmän kunniakkaasti, sillä kauttaaltaan toimivaa, menestynyttä ja yhtenäistä kupariorganisaatiota ei lopulta syntynyt. Kuparia ja rautaa laivattiin Eurooppaan muunlaisissa puitteissa hyvinkin menestyksekkäästi.

Poukkoileva kehitys 1630-luvulla

Kuparikomppanioiden aikakauden loppuvaihetta leimasi kilpailu Ruotsin kuparista. Se oli muuttunut neuvotteluiden välikappaleeksi, kun amsterdamilaiden kauppiaiden takaamat huomattavat lainat Ruotsille realisoituivat. Ruotsi maksoi lainaa takaisin raakakuparilla. Lainasta oli neuvoteltu alun perin Alankomaiden johdon kanssa, mutta lopulta maan kauppiaskunta pystyi hyödyntämään kuparia tehokkaimmin. Ruotsin kuparinvienti oli pian Louis De Geerin ja Elias Tripin käsissä.⁵⁷⁸ Vuonna 1633 kilpaileva kaksikko tähysi ykköspaikkaa ruotsalaisen kuparin edustajina Amsterdammassa. Ruotsin vallankahvaan tiukemmin tarttunut kansleri Oxenstierna näki ratkaisuksi kuparikomppanian uudelleenperustamisen. Hänen mukaansa vain monopoli suojaisi Ruotsin kuparia ulkomaalaisten haltuunotolta, mitä perustetta käyttäen kansleri esitteli ajatuksensa valtaneuvostolle. Ratkaisu oli käytännössä pakon sanelema, sillä kruunu kärsi talousahdinkoa, eivätkä neuvottelut Tripin kanssa olleet muuttaneet velkojen takaisinmaksuehtoja suotuisammiksi. Uuden komppaniaidean toimintamalliin kuului nyt kuparin osto kaivokselta ilman välikäsiä. Lisäksi ulkomaalaisilta estettiin komppanian osakkuus. Tarkoitus oli kierrättää kupari Saksan kautta Amsterdamiin De Geerin

⁵⁷⁵ Holm 2005, 123–124.

⁵⁷⁶ Dahlgren 1923, 208.

⁵⁷⁷ Klooster 2016, 1–2 ja 93; Wirta 2018, 12.

⁵⁷⁸ Tjaden 1994, 119–120.

kauppahuoneelle, jossa sitä myytäisiin kauppahuoneen nimissä näennäisesti ei-ruotsalaisena kuparina.⁵⁷⁹ Kanslerin ehdotus muistutti osittain vuosien 1619 ja 1620 komppaniaprivilegioita, joissa osakkuus oli mahdollinen vain ruotsalaisten kesken ja kupari toimitettiin ilman välikäsiä vientisatamaan.

Tavoitteita edistettiin tammikuussa 1634 tiedotteella, jossa painotettiin kaupankäynnin ehtoja. Kuparin tuli olla jalostettua ja työstettyä. Sitä oli tarkoitus myydä 1,5 miljoonan talerin⁵⁸⁰ edestä vain noin 18 kuukauden sisällä. Raakakuparia ei saanut viedä maasta lainkaan. Suunniteltu määrä oli huomattava. Kyseessä ei ollut aikaisemman kaltainen privilegio, vaan kirjeen muodossa julkaistu tiedote, joka oli yhtä lainvoimainen.⁵⁸¹ Vaikka ohjeessa sovellettiin sanaa ”komppania”, se oli todellisuudessa De Geerin muodostama kokoonpano kuparin vaivihkaiseksi kuljettamiseksi Amsterdamiin. Komppaniaa nimitettiin myös *De Geerin komppaniaksi*, koska kyse oli henkilökohtaisesta kaupankäynnistä. Hanke ei sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen edistynyt, kun Elias Trip vaikeutti kauppvoja.⁵⁸²

Hallitsijan kuoleman jälkeen Ruotsissa oli alkanut uusi aikakausi. Vanhakantaisten privilegioiden hallitsema yhteiskunta kohtasi mullistuksen Nyköpingin valtiopäivillä 1634, jolloin hyväksyttiin Oxenstiernan ohjailema laaja hallintouudistus. Uudistetun hallitusmuodon oleellisin kohta oli keskusjohtoinen valtio, jossa hallinto ja päätöksenteko jakautuivat eri toiminta-alueisiin erikoistuneille kollegioille. Päätöksiä voitiin tehdä ilman hallitsijan läsnäoloa. Ruotsin tärkeimmiksi kollegioiksi muodostuivat amiraliteettikollegio, kansliakollegio, kamarikollegio sekä Svean hovioikeus. Vuoden 1634 hallitusmuodossa kuningas ja säädyn jakoi vallan. Uudistus oli pitkälti myös seremoniaallinen, kun se ja valtiopäivätkin olivat maan johdon muistutus vallasta. Säädyn lähettivät edustajansa valtiopäiville päättämään asioista, jotka hallitsija enemmän tai vähemmän muodollisesti hyväksyi tai hylkäsi. Valtiopäivillä myös vahvistettiin myönnetty privilegior.⁵⁸³ Kauppakomppanioiden asioita käsiteltiin ensin kamarikollegion alaisuudessa ja myöhemmin perustetuissa kauppa- ja vuorikollegioissa. Ensimmäisten kauppakomppanioiden aikana valtakunnan johtoa uudistettiin merkittävästi, mikä vaikutti komppanioiden hallinnon rakentumiseen. Komppaniat itsessään myös edustivat valtion järjestäytymistä. Ulkomailta reseptoidut komppaniamallit sekoittuivat Ruotsin sisäiseen kehitykseen.

Ruotsin kuparikauppa Alankomaissa ei löytänyt vakaata ja pysyvää muotoa. Erilaisia komppaniamuotoja monine vastuunjakoineen oli kokeiltu useita, mutta mutkikkaimmat ongelmat liittyivät yhä kruunun säännöstelemään kauppaan ja kuparin varastointiin. Oxenstierna ehdotti vielä kerran kuparikaupan osittaista vapauttamista, mihin valtaneuvosto suostui, vaikka eriäviä mielipiteitä esitettiin. Vapaamman kaupan testiaika alkoi 6.8.1634, jonka jälkeen kokeilua oli tarkoitus arvioida

⁵⁷⁹ Dahlgren 1923, 212–214.

⁵⁸⁰ Vuosina 1633–1643 käytössä oli hopeaan sidotut kupari- ja hopeatalerit. Tässä yhteydessä ei ole varmuutta kumpi rahayksikkö on käytössä. Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43.

⁵⁸¹ 9.1.1634 päivätty kirje, *Handlingar rörande vissa handelsgrenar*, Miscellania, RA; Dahlgren 1923, 213–214.

⁵⁸² Dahlgren 1923, 210–213.

⁵⁸³ Karonen, Petri: Oxenstierna, Axel. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skg-003236>; Nauman 2017, 116; Inger 1997, 80; Hadenius 1994, 36–38, 57–60; Holm 2016, 199.

helmikuussa 1638. Klausuulia allekirjoittamassa olivat drotsi Gabriel Oxenstierna, kansleri Per Baner, amiraali Carl Gyllenhielm ja Jakob De La Gardie.⁵⁸⁴

Kuparivuorimiehet vastustivat vapauttamista ja anoivat joulukuussa vuoden 1634 valtiopäivillä vuoriteollisuuden siirtoa takaisin kruunun hallintaan. Heillä oli vaikeuksia selvittää tullin ja muista maksuista, mikä vähensi kuparinviennin kannattavuutta. Maaliskuussa 1635 keskustelua jatkettiin puntaroimalla, olisiko vuoritoimen tehokkainta olla kauppiaiden, komppanian vai kruunun käsissä. Pohdinnan tuloksena perustettiin uusi komppania. Tärkeään osaan nousi Elias Trip, joka lähestyi Ruotsia ehdottaen sovinnollisena ratkaisuna apuaan komppanian perustamisessa.⁵⁸⁵

Monopolisointia puolsivat hintapolitiikka ja pääoman ohjautuminen Ruotsiin. Yhteistyössä perustettu kuparikomppania antaisi alustan vientihintojen kontrollointiin. Asiaa käsiteltiin pitkällisesti lukuisissa neuvotteluissa, joissa Ruotsia edusti Tripin kilpailija Samuel Blommart. Tähtäimessä oli yhteisesti sovittu vientikauppa Amsterdamiin ja kauppapurjehduksen edistäminen Afrikkaan ja sen messinkiteollisuuden äärelle.⁵⁸⁶ Blommart kuului vireiden amsterdamilaiden joukkoon yhdessä Tripin, De Geerin sekä Usselinckxin kanssa ja oli aktiivinen myös Ruotsin Pohjois-Amerikan kauppasiirtokunnan perustamisessa.⁵⁸⁷ Seuraavaksi yhteishankkeen käytäntöjä pohjustettiin Hampurissa, jossa kansleri tapasi ruotsalaisen asiamiehen Erik Larssonin⁵⁸⁸. Aihelistalla oli tavara- ja maksuliikenteestä sopiminen. Tapaamisten pohjalta laadittiin kirjelmä edesauttamaan Tripin ja Larssonin tulevia neuvotteluja. Loppuvuodesta Trip ja Ruotsi ajautuivat kuitenkin maksuriitoihin. Aiemmin vuonna 1634 Tripin kauppahuone oli yllättäen takavarikoinut Amsterdamissa säilytettävän ruotsalaisen kuparin velkojen maksuksi. Lopulta Ruotsin velkaosuus Tripille oli noin miljoona guldenia.⁵⁸⁹ Kyseisiä velkoja kauppahuoneelle käsiteltiin Alankomaiden korkeimmassa oikeudessa asti. Sovinto saavutettiin lopulta luovuttamalla maa-alueita velkojen kuittaamiseksi.⁵⁹⁰

Komppanian perustaminen elokuussa 1635 oli Larssonin Amsterdamin toiminnan varassa. Tripin kanssa kohdattujen ongelmien lisäksi Ruotsin hintavaatimukset olivat liian korkeita. Keskusteluissa oli mukana myös Lyypekissä oleskeleva *komissaari* Jacob Criwes, jonka tehtävä oli Saksan kaupan edistäminen. Lopulta komppanian perustamisasiakirja allekirjoitettiin 25.11.1635. Mukana oli tuttuja henkilöitä edellisvuoden epäonnistuneesta yrityksestä, kuten Elias ja Pieter Trip, Erik Larsson sekä Jacob Criwes. Komppanian säännöt olivat täysin yhteneväiset vuoden takaiseen versioon. Ehdot eivät olleet Ruotsille kaikkein edullisimmat, mutta oleellisin oli Ruotsin velkasumman lyheneminen. Kuparin varastointi Amsterdamissa ei nostanut kuparin hintaa toivotusti, joten kupari kannatti laivata Ruotsista suoraan ostajille.⁵⁹¹

⁵⁸⁴ 6.8.1634 päivätty kirje, Handlingar rörande vissa handelsgrenar, Miscellanea, RA; Dahlgren 1923, 226.

⁵⁸⁵ Dahlgren 1923, 228–229.

⁵⁸⁶ Dahlgren 1923, 228–229.

⁵⁸⁷ Wirta 2018, 33.

⁵⁸⁸ Myöhemmin Erik van der Linde. Dillen 1937, 218.

⁵⁸⁹ Dillen 1937, 220–221. Näistä oli riitoja vielä 1900-luvun alkupuolella.

⁵⁹⁰ Dahlgren 1923, 226 ja 230–234. Iäkäs kauppias Elias Trip menehtyi 5. tammikuuta 1636. Ruotsin velkoja kuolinpesälle selviteltiin yhä 1800-luvun puolella.

⁵⁹¹ Dahlgren 1923, 233–234.

Tammikuun 8. päivä vuonna 1636 yhdeksänvuotinen komppaniasopimus ratifioitiin valtaneuvostossa.⁵⁹² Leufstan arkistoissa on säilynyt kolmekymmentäneljäkohtainen privilegiokirje, jossa komppanialle myönnettiin monopoli Ruotsissa tuotettuun kupariin. Komppanialle myönnettiin siinä laaja päätäntävalta, kun se sai valita johtajansa, sihteerit ja muut toimitsijat sekä päättää laivauksesta. Toiminnan ehtona oli, että vuorimiehille tuli maksaa käteisellä ja tavaraa oli laivattava ulkomailta. Sen päävarasto sijaitsi Tukholmassa. Komppanialla oli myös valtuudet rakentaa laivoja, joita se sai myydä tai vuokrata. Osakkaaksi pääsi kuka tahansa ruotsalainen, eikä osakkuutta voinut siirtää ulkomaalaiselle. Siirrot tapahtuivat johtajien hyväksynnällä. Kollegion jäsenet valittiin osakkaista. Johtajien tuli vuosittain tammikuussa tiedottaa tilinpidosta osakkaille kollegion kautta. Monopolin takeena oli, että komppanian toiminta edisti kruunun etuja.⁵⁹³

Valtaneuvosto käsitteli monikohtaista privilegiota marraskuussa 1636 ja oikoi sen muutamia kohtia. Privilegion todettiin tässä vaiheessa viimeistään kumoavan vuonna 1622 annetun sisällön, mutta vanhasta privilegiosta säilyneet kohdat tuli kirjata myös uuteen.⁵⁹⁴ Komppanian privilegiokirjeessä oli määrätty, että kolmen vuoden jälkeen oli mahdollista vetäytyä komppaniasta osakkuuksineen. Tätä kohtaa hyödynnettiin pian, kun Alankomaiden oma komppania ei oletetun vastaisesti kyennyt elvyttämään markkinoita. Ensimmäisen kolmen vuoden periodin jälkeen moni osakas ilmoitti halunsa osakkuutensa peruuttamiseen. Asia ei kuitenkaan ollut yksinkertainen, vaan hallitsija vetosi vaikeutuneisiin kauppaoloihin Amsterdamissa. Siksi aikaa pidennettiin, eivätkä kauppiaat saaneet sijoituksiaan.⁵⁹⁵ Tapaus on osoitus olosuhteiden epävarmuudesta ja häilyvyydestä sekä porvareiden jatkuvasta jouston tarpeesta.

Komppanian hallinnosta havaitaan, että pääpiirteet todellakin noudattivat 1620-luvulla käytettyjä malleja. Voidaan jopa puhua komppanian elvyttämisestä. Ongelmat olivat tällä kertaa Alankomaiden taholla, joten komppanian sisäinen rakenne kannatti pitää yksinkertaisena ilman isompia uudistuksia. Kuparinmyynnin monopoli, ulkomaalaisten sijoittajien epäminen ja johtajien valinta noudattivat pääpiirteiltään tuttuja periaatteita. Toimintaa kuitenkin leimasi kauppiaiden ja kruunun virkamiesten intressit. Monopolisointi ei ollut valtionjohdolle itsestäänselvyys. Oxenstierna näki tiettyjen kaupanalojen joutumisen vain muutama kättä käsiin haitallisena, mikä mahdollisesti estäisi ”yhteisen hyvän” toteutumisen.⁵⁹⁶ Näkemyksen taustalla oli Oxenstiernan laajempi käsitys jaetusta vallasta ja rajoitetusta monarkiasta, mihin liittyi myös hallitsijan vallan siirtäminen kollegioille.⁵⁹⁷

Kuparinmyynti lähti yhä voimakkaampaan nosteeseen kuningatar Kristiinan holhoojahallituksen aikana Oxenstiernan vaikutuksella 1630–1640-luvuilla. Edellisen hallitsijan kaudella oli jo perustettu *vuorivirasto*⁵⁹⁸ kannattavan kaupankäynnin varmistamiseksi. Vuonna 1637 se muutettiin *vuorikollegioksi* samalla, kun johtajaksi nimettiin talouspolitiikan konkari Carl Bonde. Bonde oli ollut myös vuoden 1636 vuorimääräyksen takana. Kollegio koostui lähinnä vaikutusvaltaisista aatelin edustajista.⁵⁹⁹ Komppanian säilyneet kuparinpunnituskirjat Falunin

⁵⁹² *Valtaneuvoston muistio, tammikuu 1636*, Bergh 1891, 3–4.

⁵⁹³ Leufstan ruukin arkisto, Handel och sjöfart vol. 80, RA.

⁵⁹⁴ *Riksrådets protokoll 26.11.1636*, Bergh 1891, 755–758.

⁵⁹⁵ Dahlgren 1923, 234–237.

⁵⁹⁶ Runefelt 2001, 204.

⁵⁹⁷ Karonen 2014, 185–188.

⁵⁹⁸ Generalbergsmännen.

⁵⁹⁹ Lappalainen 2006, 88–89; Nergård 2001, 218–219.

alueelta vuodelta 1637 kertovat viennin runsaudesta.⁶⁰⁰ Vaikka vuorikollegion perustaminen tapahtui jo vuonna 1637, sen lopullisempi muoto toteutui vasta 1647, jolloin Bonde nimettiin kollegion johtoon.⁶⁰¹ Vanhan malliseksi jäänyt kuparikomppaniamalli⁶⁰² siirrettiin lopullisesti sivuun, kun vuorikollegio koordinoi kuparikauppaa asiantuntijaelimenä.

Ruotsin kupariteollisuuden hedelmällinen aika 1600-luvulla synnytti paljon muutakin kuin ensimmäiset kauppakomppaniat. Alan merkittävänä toimijana pidetään alankomaalaista Louis De Geeriä, josta kehkeytyi vuosikymmenten mittaan Ruotsin rautateollisuuden edelläkävijä. Hänen vaikutuksesta teollisen tuotannon modernisaatio otti isoja harppauksia. De Geerin laaja-alaisuus kattoi niin ruukkitoiminnan kuin kaupankäynnin ja kytki Ruotsin tiiviimmin osaksi kansainvälistä taloutta.⁶⁰³ Kustaa II Aadolfin kuoleman jälkeen De Geer operoi Per Brahen ja Axel Oxenstiernan luottamuksen turvin. Vuoden 1643 sodassa Tanskaa vastaan De Geer esimerkiksi luovutti Ruotsin armeijan käyttöön kolmekymmentä kauppa-alustaan. Näiden avulla Göteborgin kaupunki valloitettiin tanskalaisilta seuraavana vuonna.⁶⁰⁴

Kuparikomppanioiden viime vaiheiden kaarella korostuu Euroopan sotatila. Komppanioiden tarve myydä rautaa ja kuparia mahdollisimman paljon kuvastaa markkinoiden kiihkeyttä ja nopeatempoisuutta. Komppanioita perustettiin samalla intensiteetillä. Rautakomppanian perustamisen haaveet sekä laivakomppanian privilegion kautta annetut käskyt ovat nekin sotaa käyvän maan politiikkaa. Odotukset kauppakomppanioita kohtaan kasvoivat käsikkäin sotavuosien aikana. Uudet järjestelyt ja fuusioitumiset tapahtuivat sodankäynnin ehdoilla samalla, kun komppanian hallinto kehittyi tärkeämpänä pidetyn toiminnan sivutuotteena. De Geerin valta kasvoi sekin sodan seurauksena. Viimeisimmät komppaniaversiot olivat jo poikkeusajan lainsäädäntöä.

Kun tässä luvussa esiteltujen ensimmäisten komppanioiden aika oli ohitse, Ruotsille sarasti tuloksekkaampi kausi. Vuonna 1635 kansleri Oxenstierna matkusti tapaamaan Usselinckxiä ja sai hänet palaamaan Ruotsiin jatkamaan aiemmin aloitettua suurhanketta Atlantin takana Pohjois-Amerikan itärannikolla.⁶⁰⁵ Delaware-joen läheisyydessä sijainneen *Nya Sverige*-nimisen siirtokunnan aika oli koittanut. Eteläisen komppanian nimi vaihtui Nya Sverige -komppaniaksi ja samalla Göteborg vakiintui 1630-luvun aikana ruotsalaisten atlantinpurjehtijoiden lähtösatamaksi. Atlantin takaista aluetta nimitettiinkin Nya Göteborgiksi. Ruotsi hallitsi uutta siirtokuntaansa vuosina 1638–1655, kunnes se siirtyi Alankomaiden alaisuuteen. Siirtoa edelsi paikallisten ruotsalaisten ja alankomaalaisten välien kiristyminen, mikä kärjistyi Alankomaiden ruotsalaisen kauppa-alueksen takavarikointiin jo välien selvittelyn ensivaiheessa.⁶⁰⁶ Ruotsi ei pärjännyt vahvemmalleen ja menetti alueensa.

⁶⁰⁰ *Komppanian punnitustilastot vuodelta 1637*, Handlingar rörande vissa handelsgrenar, Miscellanea, RA.

⁶⁰¹ Rydén & Ågren, 1993, 16–17.

⁶⁰² Kuparinvientiin liittyi myöhemmin 1649 uusi komppanityyppi Polttopuukomppania (Vedkompaniet), jonka tuli huolehtia riittävästä polttopuun saannista Bergslagenin kaivosalueelle. Tämä komppania oli yksityisomistuksessa pienellä osakasryhmällä. Lappalainen 2005, 216–218; Bäckman 2013, 7–9.

⁶⁰³ Heckscher 1954, 103.

⁶⁰⁴ Svenskt biografiskt lexikon, K. W. Dahlgren: Louis De Geer, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17354>.

⁶⁰⁵ Nordisk familjebok, Uggleupplagan 31, 80–81, <http://runeberg.org/nfck/0057.html>.

⁶⁰⁶ Andersson 1996, 24; Johnsson 1915, 67–70; Åberg 1996, 33–37; Klooster 2016, 96–97; Jameson 1953, 314.

Ensimmäisen komppaniakauden yhteenvetoa

Taloudellisia huomioita

Ruotsin ensimmäisten komppanioiden kehityskulku oli nytkähtelevä ja mutkikas. Ohjaksissa vuorottelivat Ruotsin kruunun ja alankomaalaisten kauppiaiden intressit. Edistymistä kuitenkin tapahtui huomattavastikin vertailtuna 1630-lukua 1600-luvun alkuvuosiin, jolloin Göteborgin perustaminen ja siihen liittyneet taloustavoitteet aloittivat Ruotsin kauppakomppanioiden historian miltei huomaamatta. Tuloksettomat komppaniahankkeet kehittivät korporaation rakennetta ja hallintoa kenties enemmän kuin onnistuessaan. Alkuvaiheita seurasi tietyt käännekohtat, kuten siirtyminen Göteborgista Tukholmaan, alankomaisten laatima vuoden 1615 privilegio, ruotsalaisten vuonna 1619 kokoama hahmotelma sekä Usselinckxin mahtipontinen suunnitelma vuodelta 1626.

Hallitsijoiden vaihdosten kautta taas rakentuu toisenlaisen kronologisesti etenevä kehys. Kustaa II Aadolfin vuoden 1611 valtaannousu sekä hänen kaatumisensa 1632 rajaavat kauden kolmeen aikasektoriin, jossa alkuvaiheen haparointi ennen Kustaa II Aadolfia ei löytänyt pysyviä muotoja. Toista kautta kuvaa vilkas uudistushenkisyys sekä privilegioiden tiheä päivittäminen. Kolmantena Oxenstiernan edistämä nousuvaihe, jolloin Ruotsi oli saavuttamassa Pohjolan suurvalta-asemaa kupariviennin siivittämä. Kaikki tämä kytkeytyi 1600-luvun valtiokehitykseen, jonka osasia kauppakomppaniat olivat. Kruunun projekteilla oli tuohon aikaan tyyppillisesti hapuileva alku. Oli ennemmin sääntö kuin poikkeus, että organisaatiot tarvitsivat harjoitusversioita ennen tasapainon saavuttamista. Valtiovallan huipulta annettujen uudistusten hyväksyntä paikallistasolla ei tapahtunut vuodessa eikä kahdessakaan, vaan omaksuminen oli hidasta. Hallitsijan menehtymisen jälkeen privilegioiden orastava järjestelmällisyys muuttui hiotuimmiksi muodoiksi. Samaan aikaan ilmeni uudenlaisia vaikeuksia Alankomaiden kanssa, mikä vei huomion laajoihin ongelmiin.

Kolmivaiheisuutta ylläpitivät myös talouden, kauppakulttuurin ja politiikan haasteet. Pääoman vähyys näkyy näissä kaikissa, mutta loppua kohden kilpailu Ruotsin metallivarannoista monimutkaisti komppanioidenkin hallintoa. Maan johto pyrki komppanioiden avulla ohjailemaan talouspolitiikkaa, mutta ote lipsui, koska niiden rakenne ei ollut vakaa eikä se syntynyt puhtaasti Ruotsin omista lähtökohdista. Ruotsalainen kauppiaskulttuuri ei myöskään sulattanut uudistuksia kritiikittä. Sotatila omine motiiveineen sinetöi komppaniakauden ristiriitaisen ympäristön, missä eri tahot kilpailivat komppanioiden tarjoamista mahdollisuuksista.

Komppaniaprivilegiot edustivat eräänlaista kruunun työkalua uudenzalaisissa olosuhteissa, joita pyrittiin hallitsemaan kauppaa kasvattamalla ja riskejä minimoimalla. Taloudellisten riskien kontrolli ymmärrettiin välttämättömäksi onnistuneen ja vakaan liiketoimen toteutumiseksi. Riskienhallinnan keinona kauppakomppania oli organisaatio, jonka toimintaperiaate pohjautui neutraaleihin ja kansainvälisiin sääntöihin sekä osakkaiden identiteetin merkityksettömyyteen. Henkilökohtaisuus ei kuulunut moderniin osakeyhtiöön, vaan laajennettu kasvoton yhteisömistäminen oli ideaalitalanteessa turvallisinta. Ruotsissa kokonaisuus kaikkine palasineen ei ollut näin eheä, joten organisaatioiden toiminta oli hapuilevaa. Paikalliset olosuhteet olivat liian suppeat ja ruotsalaiset kauppiat olivat ”eriparia” alankomaalaisten kanssa. Kauppiasverkostoilla ja yksittäisillä henkilöillä oli Ruotsissa erilainen merkitys kuin Alankomaissa, mitä aikalaiset eivät

käsittäneet kokonaisvaltaisesti komppaniamallin istutuksessa. Wallisin teoria keskiaikaisen kaupankäynnin perustumisesta suhteverkostoihin sääntöjen kustannuksella ilmeni kuparikomppanioiden toiminnassa. Yksilöiden oli hankala omaksua uudenlaista säännöstöä ilman näyttöä sen hyödyllisyydestä.

Kuparikomppanioita yleisesti tarkastellessa etualalle nousee kruunun painostus ja kontrolli sekä myöhemmät vaikeudet ulkomaalaisten kauppiaiden kanssa. Ruotsin hallitsijoilla ei ollut viime kädessä aikomustakaan luovuttaa komppanioiden ohjausta täysin ulkomaalaisille, vaikka vastapuoli näin saattoi ymmärtää. Alankomaalaiset kauppiaat taas eivät ainakaan alussa hahmottaneet Ruotsin kruunun vahvaa asemaa valtionhallinnossa. Alankomaiden tasavallassa voimakasta kruunua edusti suurkauppiaat, joilla oli todellinen valta. Siksi ensimmäiset privilegioehdotelmat olivat yrityksiä rantautua ruotsalaiseen talouselämään sisältä käsin, ilman todenmukaista käsitystä Ruotsin valtiokehityksestä. Kruunun mahti ilmeni ennen pitkää alankomaalaisille, kun hallitsijat viime kädessä kahlitsivat päätöksiä. Esimerkiksi Kopparbergin kuparia kutsuttiin vanhastaan *kruunun kupariksi*, mikä kuvastaa hyvin hallitsija regaalisia oikeuksia. Nimitys säilyi komppanian aikana kruunun vallan symbolina, kun päätökset komppanioiden perustamisesta, toiminnasta ja lakkauttamisesta tehtiin kuninkaan linnassa. Valtiovallalla oli enemmän tai vähemmän ajankohtaisin tieto komppanian tilanteen.⁶⁰⁷ Alankomaalaisilla ei käytännössä ollut edes mahdollisuutta esitellä, kuinka komppanian hallinto toimisi täysin kauppiasvetoisesti.

Kontrollia kuvastaa myös kruunun suvereeni oikeus komppanialta lainaamiseen, joka oli niin itsestään selvä, ettei sitä edes kirjattu privilegioon. Tämä herättää pohdinnan hallitsijan todellisesta suhteesta komppaniaan. Ei riittänyt, että kruunu hyötyi komppaniasta erilaisten maksujen muodossa, vaan se oli hallitsijalle jonkinlainen puskuri- ja sijoitusrahaston yhdistelmä. Tämä oli vapauteen tottuneille alankomaalaisille kauppiaille vieras asetelma. Hallitsija sijoitti itsekin komppaniaan, joten hän odotti vastapalveluksena hyötyä. Hallitsijalla ei käytännössä ollut henkilökohtaista varallisuutta, vaan se oli kruunun omaisuutta. Omistusoikeuden ja yksityisomistuksen käsitteet olivat epäselviä ja niiden vajavaisuus vaikeutti komppaniamallin omaksumista lisää.

Kauppakomppanioiden toimintaidea perustui pääoman keruuseen investointien avulla. Niitä tarvittiin teknistyvässä Euroopassa tuotantomenettelyiden ja teknisten laitteiden kehityksen mahdollistamiseksi.⁶⁰⁸ Ruotsin ensimmäisten kauppakomppanioiden krooninen ongelma oli pääomaköyhyys. Pääoma ei myöskään ollut riittävän kasvotonta toiminnan mahdollistamiseksi. Toisaalta alankomaalaiset kohtasivat vieläkin napakamman kruunun otteen Tanskassa, jossa hallitsija oli komppanian suurin osakas. Tanskalaisilla oli lisäksi käytössään Ruotsilta kuitatut sotakorvaukset, mikä helpotti Aasian kaupan toteutumista. Tanskassa hallitsija toimi kuin tasavertainen osakas alankomaalaisten rinnalla. Ruotsissa riippuvuus ulkomaalaisia kohtaan oli vahvempaa. Tällaiset riippuvuussuhteet loivat ympäristön, jossa hankaluuksilta tai epäonnistumisilta ei voitu välttyä.

Ruotsin talouden kannalta komppanioiden tuoma hyöty oli kiistatta vähäistä – kuparinvienti veti ilman heikosti organisoituja organisaatioitakin. Alankomaalaiset olisivat todennäköisesti myöntäneet lainaa kuparia vastaan joka tapauksessa, jollain toisella tapaa sopimalla. Vuoden 1607

⁶⁰⁷ Kammararkivet, Bergsbruk, Handel och Sjöfart vol. 79–80, RA.

⁶⁰⁸ Söderberg 2017, 15.

komppaniassa hyödynnettiin uusinta Aasian kaupassa menestynyttä mallia, jota alankomaalaisten oli luontevaa hyödyntää. Kuparinmyyntikin olisi voitu monopolisoida hallitsijan alaisuuteen ilman komppaniakehystä, mutta se olisi ollut vanhanaikaista ja kuormittanut hallitsijaa. Merkantilistinen malli puolsi komppanioiden perustamista, sillä niiden alaisuuteen keskitettiin ulkomaan kauppaa. Alankomaalaiset kauppiaat ja heidän varallisuutensa oli Ruotsille välttämätöntä. Kauppakomppaniat olivat avunannon ehto tai ainakin vahva toive. Alkuvaiheen komppaniamalli tarjosi vähäisiä hyötyjä itse kauppatilanteisiin, eivätkä komppaniat antaneet taloudellista sysäystä. Pääomaa koottiin lopulta jonkin verran, mutta se oli suurten ponnistusten takana ja vei kohtuuttomasti resursseja. Ensimmäiset komppaniasuunnitelmat tulivat Ruotsiin tavallaan liian varhain, kun yhteiskunnan muut hallintorakenteet eivät vielä tukeneet niitä kuten myöhemmin.

Komppaniat eivät lunastaneet niihin suunnattuja odotuksia, mutta ne kehittivät osaltaan Ruotsin varhaista hallinto- ja kauppa-oikeutta. Havainto nostaa komppaniat merkityksellisiksi. Lisäksi komppaniaprivilegioilla oli ruohonjuuritasolla suurtakin vaikutusta yksittäisten kauppiaiden tai raaka-ainetuottajien arkeen. Kruunun mittapuussa osakkaiden puute seurauksineen oli turhauttavaa, aikaa vievää sekä kallista. Sodankäynti hallitsi kupariorganisaatioiden toimintaa loppuvaiheessa. Sotateknologian kehitys mahdollisti yhä laajemman sodankäynnin, mikä rasitti kustannuksillaan hallitsijoita.⁶⁰⁹ Aikaisempi tutkimus ei ole sijoittanut kauppakomppanioita 1600-luvun alun kehityksessä käytännössä minkäänlaiseen asemaan. Niiden tutkiminen on ollut ongelmallista vajavaisten lähdeaineiston takia ja reittejä on etsitty taloushistorian keinoin. Varhaisten kauppakomppanioiden merkitys ei ollut taloudellinen, vaan ne peilasivat aikakauden erilaisia ilmiöitä monipuolisesti.

Kuparikomppanioiden privilegiokehitys

Privilegioita ei voida tarkastella määrittelemättä kauppakomppanioiden perustamisen tarpeita ja lähtökohtia. Ruotsin hallitsijan ja alankomaalaisten kauppiaiden odotukset komppanioita kohtaan olivat toiveikkaita, mutta erilaisia. Kaupunkien ja kaupan kehittäminen olivat kruunun tavoitteleman talouskehityksen runko, jossa Göteborg oli tärkeässä asemassa. Ruotsin talouden taas tuli palvella armeijaa. Kauppakomppanioiden varhaisimpia lähtökohtia oli sotakorvausten maksu Tanskalle sekä pääoman keruu armeijan tarpeisiin. Kauppa korporaation alaisuudessa oli lisäksi riskienhallintaa. Alankomaalaiset kauppiaat edustivat ihanteellisia yhteistyökumppaneita korporaatioideoineen ja pääomineen. Ilman heitä Ruotsi tuskin olisi ollut kiinnostunut komppanioiden perustamisesta niinkin varhain kuin 1607. Esimerkiksi Ruotsia taloudellisesti vakaampi naapurimaa Tanska perusti ensimmäisen komppaniansa vasta 1616.⁶¹⁰ Ruotsissa kauppakomppaniat eivät edustaneet muista riippumatonta teräväkärkistä taloustoimintaa, vaan ne tulivat tavallaan muun kehityksen kylkiäisinä. Niiden evoluutiota on siksi tarkasteltava kruunun toissijaisena kiinnostuksen kohteena.

Alankomaalaisten motivaatiot olivat nekin selkeät. He tavoittelivat taloudellista hyötyä Ruotsin luonnonvarojen viennistä sekä laajempia kauppasuhteita koko Itämerellä. Heitä ei luonnollisesti kiinnostanut Ruotsin talouspolitiikka sellaisenaan, vaikka muutamien integroituminen

⁶⁰⁹ North 2005, 131.

⁶¹⁰ Feldbaek 1986, 25.

Ruotsiin tosin merkityksellistä. Komppanioiden oikeudellisia raameja ja hallintoa työstivät lopulta ihmiset poliittisissa ympäristöissään. Ruotsin hallitsijat Kaarle IX, Kustaa II Aadolf ja kansleri Oxenstierna sekä alankomaalaiset Louis De Geer, Abraham Cabiljau ja Willem Usselinckx olivat merkittävimpiä.

Kruunun edustajina kuninkaat ja kansleri sallivat alankomaalaisten avun ja luottivat siihen, vaikka todennäköisesti ulkomaalaisten taustamotiivit tiedostettiin. Silti liittoutuminen oli pienen pohjoisen valtion tärkeää ulkopolitiikkaa. Cabiljau, De Geer ja Usselinckx muokkasivat privilegioita henkilökohtaisesti. De ruysscherin teoriassa heistä ehkä eniten juuri Usselinckx, koska hänen hahmotelmansa uskonnollisten siirtokuntien perustamisesta ulkomaille oli kaikkein ominta. Toteutuessaan uskonnolla ja kaupanalalla olisi ollut laajempi yhteismerkitys poliittisista tarkoituksista irrallaan. De ruysscherin mukaan vastaava ei ollut mahdollista Alankomaissa, mutta Ruotsissa Usselinckxillä oli tilaisuus esitellä modernia ajatusmalliaan.⁶¹¹ Osakkaiden vaikuttamismahdollisuuksien yhtenäistäminen äänestyskäytännöissä sekä johtajiston henkilökohtaisen varallisuuden turvaaminen suurissa investoinneissa olivat oleellisia alankomaalaisten tuomaa ainesta.

Privilegioiden ajallinen tarkastelu nostaa lisää esiin toiminnan perusominaisuuksia. Ensimmäisten komppanioiden privilegiot olivat pitkäkestoisia, minkä lisäksi niissä mainittiin korkotulot sekä kuninkaan valvonta. Vuodesta 1619 eteenpäin privilegioiden voimassaoloajat supistuivat ja osakkuuksista sekä osakkaiden oikeuksista mainitaan vähäisemmin. Pituuden lyheneminen kertoo komppaniaprojektien tavoitteista. Liikkeelle lähdettiin kunnianhimoisesti, mutta kohdattu todellisuus kertoi, ettei toiminta onnistuisikaan halutun suurielkeisesti. Oli turvallisempaa myöntää lyhyitä kokeiluluontoisia privilegioita ja seurata, mihin suuntaan toiminta kehittyisi. Tähän liittyy myös kuninkaan valta, jota ei ollut tarpeellista korostaa myöhemmissä ruotsalaisten laatimissa privilegioissa. Hallitsijan suhde ja valta komppaniaan heijasteli myös valtionjohtajuutta. Mitä vahvempi kruunu, sitä tiukempi ote oli komppaniasta. Ruotsin valtiokehitys kiilautuikin syvälle komppanioiden alkuvaiheisiin. Kustaa II Aadolfin vahva johtaminen oli voimakkaan valtion rakentamista, joka näkyy privilegiotekstien luonteessa.

Tutkimus osoittaa, että Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat olivat Euroopan mittapuulla edelläkävijöitä. Niiden privilegioissa sovellettiin pääasiallisesti alankomaalaisia malleja, mutta Ruotsissa kehitettiin uuttakin. Oikeudellisesti merkittävintä olivat vastuukysymysten uudistukset. Alankomaalaisten vuoden 1615 ehdotus sisälsi ainutlaatuisen suojan johtajistolle, missä he eivät olleet henkilökohtaisessa vastuussa komppanian lainoista. Komppanian velat käsiteltiin kuvernöörin johtamassa toimikunnassa. Tämä on ensimmäinen tiedetty velka-asioiden vastuun siirto henkilökohtaisesta vastuusta komppanian alaisuuteen. Alankomaissa oli tuolloin käytäntönä, että komppanian lainoista päättäneiden kamarien jäsenet vastasivat veloista. Lisäksi uutta oli kuuden vauraimman osakkaan mahdollisuus tilien tarkastamiseen.⁶¹²

Tilintarkastusoikeudet mainittiin ensikertaa Tukholman komppanian ja myöhemmin eteläisen komppanian privilegiossa. Vuosien 1619 ja 1622 privilegioissa tämä oikeus sallittiin vain tietyille osakkaille, kun 1624 se oli jo laajentunut koskemaan kaikkia vähintään 1000 taleria

⁶¹¹ De ruysscher 2020, 83–86. Ks. tämän tutkimuksen Taulukko 1, s. 228.

⁶¹² De ruysscher 2020, 83–86.

sijoittaneita. Kyseinen oikeus oli käytössä Alankomaiden Itä-Intian komppaniassa. Eteläisen komppanian 1626 privilegio laajensi oikeutta yhä selväsanaistemmin, kun tarkastus oli mahdollista päivittäin.⁶¹³ Privilegiot muuttuivat väljemmiksi voimassaoloajan ja osakkaiden huomioimisen suhteen eteläisen komppanian perustamisen ja Ruotsin suursotaan osallistumisen jälkeen. Osakasmäärien kasvu toi mukanaan osakkaiden etujen monipuolisemman huomioimisen. Toisaalta kruunun vaikutus näkyi edelleen monitasoisena komppaniarakenteena, jossa kruunu, johtajisto ja osakkaat sijoittuivat kurinalaisesti.

Osakkaiden värväämisen ongelmat pakottivat nekin muokkaamaan toiminnasta läpinäkyvämpää. Luonnollisesti osakeyhtiömäinen malli ilman päätäntävaltaa ei houkutelut, eikä komppania ei voinut olla salattu organisaatio valtiossa, joka kehitti tietoisesti vallan jaettua keskittämistä kollegiomallin mukaisesti. Kauppakomppaniamalli oli irrallinen organisaatio valtion instituutioiden ja ruohonjuuritasen välissä ilman selkeää kotipesää, mikä teki siitä ulkopuolisille vaikeasti identifioitavan.

Tutkimustuloksista on rakennettu komppanioiden johtorakennekaavioita vuosilta 1607, 1615, 1619 ja 1626. Privilegioita myönnettiin muinakin vuosina, mutta vähäisin muutoksin. Kaaviot sen sijaan poikkeavat toisistaan huomattavasti. Vuoden 1607 Göteborgin johtorakenteessa on mukana ulkomailla sijainneet kamarit, jotka olivat kopioitu Alankomaiden Itä-Intian komppaniamallista. Myöhemmin kamareita ei edes tarjottu, koska toiminta ei ollut laajaa.⁶¹⁴ Vuodesta 1615 eteenpäin rakennetta leimaa kaksitahoinen johto hallituksen ja toimikunnan tai hallituksen ja kuvernöörin hallitsemisena.⁶¹⁵ Tällainen johdon malli oli omaksuttu Alankomaista. Kupari- ja eteläisen komppanioiden johtorakenteet erosivat muista raskaudellaan, mikä ilmenee hallitus-toimikunta-kuvernöörin lisäksi alempien johtajien muodostamassa tasossa. Tämä muistuttaa alkuperäistä ajatusta kamareista.

Johtorakenteen toistuva uudistaminen lähes jokaisessa privilegiossa todistaa kehittämispakosta. Toimimatonta systeemiä ei kannattanut toistaa seuraavassa mallissa. Katse oli käyttökelpoisen rakenteen etsimisessä, jota muokkasi vallalla ollut yhteiskunnallinen tilanne sekä ehdotuksen laatijan motivaatiot. Privilegiot eivät rakentuneet jouhevasti toistensa päälle, vaan pöydälle nostettiin ennemminkin aivan uusista lähtökohdista tehtyjä ehdotuksia. Eri mallien testaaminen oli tehokkaampaa kuin saman mallin työstäminen vuosikymmenten aikana.

Usselinckx puuttui perimmäiseen ongelmaan eli osakkaiden harvalukisuuteen lisäämällä osakkuuden houkuttavuutta. Silti hallitsija yhä nimesi johtajat, joilla tuli olla hallitsijan luottamus. Johtajiston kokemus kansainvälisen mallin mukaisessa organisaatiossa saattoi olla kehnoa, sillä kaikilla ei edes ollut vahvaa kauppiastaustaa. Kiinnostavia olivatkin erilaiset yhteentörmäykset, joita uuden mallin istuttaminen sysäsi liikkeelle kaikilla tasoilla. Nämä hidastivat käytäntöjen vakiintumista, mutta ne olivat tarpeellinen työstön muoto.

Ruotsin kuparikomppaniat muistuttivat modernia osakeyhtiötä lähinnä kirjanpidollisilla piirteillään. Ohjeistukset määriteltiin selkeästi, mutta näistä on säilynyt materiaalia vähäisesti, joten

⁶¹³ Ks tämän julkaisun taulukko 1, sivulla 128.

⁶¹⁴ Ks. Göteborgin komppanian johtorakenne 1607 s. 45.

⁶¹⁵ Ks. Göteborgin komppanian lisäksi muut komppaniakaaviot sivuilla 56, 67 ja 85.

käytäntöjen todellisuus on epäselvä. Komppanian alaiset päätökset on joka tapauksessa saavutettu konsensuksen vallitessa, vaikka hallitsijan hahmo olikin taustalla päätösten vartijana.

Kuparikomppaniat oikeussiirrännäisinä

Klassisessa oikeussiirrännäisteoriassa keskeistä on, että siirrännäisten kehitys jatkuu uudessa ympäristössä. Tähän siirrännäisen määritelmään liittyy tietty johdonmukaisuus, mikä Ruotsin ensimmäisten kauppakomppanioiden kohdalla ei toteutunut. Privilegiot kehittyivät poukkoillen ja uusia ideoita omaksuttiin ulkomailta vaihdellen, eivätkä kotimaisten kauppiaiden tarpeet näy kehityksessä. Komppaniat eivät olleet irrallinen kehityskohde vaan osa suurempaa kokonaisuutta. Yhteiskuntaan ja kulttuuriin sidonnaisia johtopäätöksiä ei voida laatia ainoastaan oikeusjärjestelmän perusteella.⁶¹⁶ Ruotsin komppaniaprivilegiot edustavat vapaaehtoista omaksumista vain osittain. Kruunu oli aktiivinen ja halusi reseptiota, mikä edusti oma-aloitteisuutta, mutta mikä näyttäytyi ruohonjuuritasolla ulkoisen voiman sanelemana pakkona.

Kauppakomppanioiden privilegit olivat melko vaivatonta oikeussiirrännäisainesta. Ruotsin ja Alankomaiden välinen kauppa hyödytti molempia ja uusille ideoille oltiin avoimia. Kauppa- ja merioikeus ovat perinteisesti olleet kansainvälistä sekä varhain lainattua oikeudellista materiaalia. Oli siksikin luontevaa, että Ruotsin ensimmäisissä komppanioissa turvauduttiin reseptioon privilegiatekstien kohdalla sekä laajemman komppaniamallin kopioinnissa. Tämä oli myös käytännön sanelemaa, sillä alankomaalaiset kauppiat halusivat hyödyntää heille ennestään tuttuja malleja. Ei olisi ollut järkevää tai perusteltua ryhtyä sommittelemaan uudenlaisia komppaniaprivilegioita, etenkin kun alankomaalaisilla ei ollut käsitystä toimintaympäristöjen eroista tai Ruotsin paikallisista oloista.

Alankomaalaisten Itä-Intian siirtokuntia koskevaa tutkimusta on runsaasti ja usealla näkökulmalla. Alankomaat perustivat Aasiaan siirtokuntia, jotka olivat kulttuurisesti irrallisia kokonaisuuksia ja yhteisöjä keskellä vierasta kulttuuria. Siirtokunnissa elettiin samaa arkea kuin kotimaassakin. Esimerkiksi avioliittojen solmiminen tai lasten kastaminen tapahtui kotimaan tapojen mukaisesti. Itä-Intian kauppakomppania toi kuitenkin mukanaan merkittävän uudistuksen, kun roomalainen oikeutta reseptoitui kauppakomppanian valloittamilla seuduilla.⁶¹⁷ Vastaavasti alankomaalaisesta lainkäytöstä Ruotsissa ei ole samankaltaista tutkimusta edes Göteborgin osalta. Lähdeaineistoa ei ole helposti saatavilla, eivätkä tutkimushankkeet ole pureutuneet oikeushistoriallisiin kysymyksiin. Göteborgin kauppakomppaniaa ei myöskään ole aiemmin tunnistettu itsenäiseksi yksiköksi. Göteborgin ja Tukholman komppanioiden privilegit olivat kuitenkin osittaisia oikeussiirrännäisiä, kun niissä mallinnettiin suoraan Alankomaiden ideoita. Vasta vuoden 1619 privilegia voidaan pitää kaikkein tunnistettavimpana oikeussiirrännäisenä Ruotsin 1600-luvun kauppakomppanioista. Siinä pyrittiin aivan suoraan siirtämään Ruotsiin otteita alankomaalaisista privilegioista.

Aikaisemmassa tutkimuksessa ei ole verrattu Ruotsin komppaniaprivilegioita englantilaisiin, vaikka niistä löytyy yhdistäviä tekijöitä esimerkiksi monikohtaisen privilegiatekstin

⁶¹⁶ Watson 1993, 107–108.

⁶¹⁷ Sirks 2001, 365.

rakenteessa. Vuonna 1621 Englannin Itä-Intian kauppakomppanian ohjeistus painettiin kahdeksankymmentäsivuisena kokoonpanona. Englannin hallitsija ei kontrolloinut ohjeistusta tässä vaiheessa, eikä julkaisu ollut privilegio. Painotuote sisälsi komppanian toimintaa ja johtamista koskevan täydellisen ohjeistuksen. Siinä nimettiin jopa tiettyjen henkilöiden tehtäviä komppanian työnjaossa. Listattuna oli esimerkiksi faktoreiden toiminta Intiassa ja kirurgien työtehtävät varustamolla tai laivassa. Kauppakomppanian kehikko oli vakiintunut.⁶¹⁸ Ruotsin samanaikaiset komppaniaprivilegiot olivat sen etäinen malli. Suurimpina eroina nousevat toiminnan kokoero sekä suurkauppiaiden rooli. EIC:n historia kietoutuu vahvasti Englannin yhtiöoikeuden kehitykseen, jossa liikekorporaatioiden olemus, osakkeiden luonne sekä vaihdettavien osakkeiden malli olivat myös hallitsijan politiikkaa. Selkein eroavaisuus Englannin ja Alankomaiden komppanioissa oli erilainen suhtautuminen osakkaiden asemaan, mikä näkyy tänäkin päivänä.⁶¹⁹

De ruysscher on vertaillut alankomaalaisia Itä-Intian kauppakomppanioiden privilegioita ja Ruotsin komppaniaprivilegioita keskenään oikeuden reseption valossa. Hänen teoriansa ydin on, että Usselinckx sai toiveitaan läpi erityisesti eteläisen komppanian privilegiossa. Niissä on vahvasti reseption piirteitä, mutta myös malleja, joita hänen ei sallittu soveltaa Alankomaissa. Tärkeimmät kopioidut mallit olivat jo mainitut osakkaiden riski osakkuuteen nähden sekä oikeus tilintarkistukseen.⁶²⁰ Näitä jalostettiin Ruotsin mallissa eteenpäin. Ruotsissa sovellettiin alankomaalaisia malleja suoraan, vaikka Englannin hallitsijan suhde komppaniaan ja kauppiasiin toisikäläistä ympäristöä lähemmäksi ruotsalaista.

Käsillä olevan tutkimuksen oikeussiirrännäisten vertailussa on huomioitu laajempi kokonaisuus kuin De ruysscherin artikkelissa. Muutamien vuosien sisällä tapahtunut kopiointi on vaivatonta todentaa yksittäisten lähteiden avulla. Ruotsiin vaikutti myös naapurimaan Tanskan esimerkki. Tanskan ensimmäisen Itä-Intian kauppakomppanian perustaminen oli mallinnettu Alankomailta, mutta Ruotsi ei kopioinut Tanskalta, vaan suoraan Alankomailta, kuten Tanskassakin oli tehty. Tanskalla ja Ruotsilla oli samankaltainen keskiaikainen historia, yhteiskunnan sosiaalirakenne sekä pienehkö asukasmäärä, mikä sai valtiot omaksumaan alankomaalaisia malleja samankaltaisesti. Mutta pääoman osalta tilanne oli jälleen toinen. Tanskan kauppiailta varallisuutta oli runsaammin ja hallitsijakin oli mukana reilulla osuudella. Tanska kykeni tähtäämään suoraan Aasiaan, kun Ruotsi aloitti kauppakaupunki Göteborgin perustamisesta. Tanskan ja Ruotsin siirrännäisvertailu ei siksi voi olla laajaa ja kovin hedelmällistä.

Suurin reseption epäonnistumiseen vaikuttanut tekijä oli pääoma, jota Alankomaiden komppanioilla siis oli, mutta Ruotsissa ei. Osakkaan riskit luonnollisesti vaihtelivat suuresti komppanian varallisuuden mukaan. Ruotsissa privilegion yhteydessä jouduttiin laatimaan osakkaita houkuttelevia tiedotteita, mikä kertoo pääomapulana olleen todellinen. Siksikään oikeussiirrännäisten kokonaisvaltainen omaksuminen ei ollut mahdollista, vaan Ruotsissa oli kehitettävä osakkaiden roolia tämän tarpeen ehdoilla. Vuoden 1626 privilegiossa suurimmat sijoittajat saivat jopa päivittäisen tarkastusoikeuden.

⁶¹⁸ *The Lawes or Standing Orders of the East India Company 1621*, Gregg 1968.

⁶¹⁹ Harris 2005, 246; Gepke-Jager - van Solinge - Timmerman 2005, x–xi.

⁶²⁰ De ruysscher 2020, 83–86.

Alankomaat etääntyi lisää ruotsalaisten maailmankuvasta 1620-luvulla, kun vuonna 1621 amsterdamilaiset kauppiat perustivat Alankomaiden Länsi-Intian kauppakomppanian (WIC). Sen tarkoitus oli laajentaa kauppaa, mutta myös vaikeuttaa kilpailevan Espanjan kauppasuhteita. Tähtäimessä oli voitonteko Länsi-Afrikassa orjien, norsunluun ja jalometallien myynnillä. Länsi-Intian komppania erosi Itä-Intian komppaniasta omistajuus- ja hallintosuhteiltaan. Kun jälkimmäinen edusti vanhakantaisen komppanian piirteitä jakaantuneella hallinnollaan, Länsi-Intian komppania oli poliittisten uudistusten kohde. WIC toimi vieläkin enemmän yksityisten kauppiaiden kesken, mikä jätti komppanian riskit pelkästään heille.⁶²¹ Alankomaiden molempien kauppakomppanioiden rakennetta uudistettiin ja yhtenäistettiin vuonna 1623. Ne toimivat uudistetuilla privilegioilla, joissa suurimmilla osakkailla oli vaikutusmahdollisuus johtajien valinnassa.⁶²² Uudistusten jälkeen Alankomailla oli huomattava etumatka kaikkiin kilpailijoihinsa.

Usselinex esitti Ruotsissa vuonna 1624 ensimmäisen ehdotuksensa, joka oli saanut vaikutteita kotimaansa komppaniailmapiiristä. Siinä oli viittauksia espanjalaisten saavutuksista, jollaisiin ei aikaisemmin oltu turvauduttu. Privilegio muistutti yhä vahvemmin sijoittajien houkuttelukirjelmää, eikä sen oikeudellinen reseptio ilmennyt enää privilegiotekstissä, vaan avarammassa suhtautumisessa tai kaupankäynnin laveamman mallin reseptiossa. Usselinckxin aikaiset ja jälkeiset Ruotsissa 1620- ja 1630-luvuilla perustetut komppanijat sopeutuivat paikalliseen ympäristöön yhä heikommin, sillä Alankomaiden ylivoimainen kehitys loitonsi maata muusta Euroopasta.

Kauppakomppanioiden luonne ja valtioiden taloudellinen asema ovat reseption onnistumisessa ratkaisevia. Kupariprivilegio transplantoitiin kaupan tehostamiseksi, mikä oli Ruotsin kruunun ja alankomaalaisten kauppiaiden yhteinen tavoite. Kruunun näkökulmasta komppanijat liittyivät laajaan kaupanalan kehittämiseen, kun vastapuolta kiinnosti vientikauppa. Poiketen tyypillisestä oikeussiirännäisen tutkimuskohteesta kuparikomppanijat tarjoavat havainnollisen näkökulman siirännäisen ”lahjoittajan” voimakkaasta vaikutuksesta prosessissa. Kyseessä oli ulkopuolelta ohjailtu siirännäinen, jonka onnistumisen ehtona on paikallisten taloudellinen hyötyminen siitä. Millerin teoriassa reseption kohdemaan vaatimaton hyöty resonoi omaksumista, mikä kuparikomppanioiden kohdalla pätee. Suurin yksittäinen hyötyjä oli alankomaalainen De Geer, eivätkä ruotsalaiset kauppiat.

Ruotsalaisten komppaniaprivilegioiden oikeussiirännäisiä hallitsivat vahvasti olemassa oleva oikeuskulttuuri sekä kauppiastavat. Oikeuskäytäntöjen muutoksen tulisi komppanioiden kohdalla tapahtua vanhan korvautumisena uudella. On varsin kaukaista ajattelua, että amsterdamilaiset kauppiat olisivat perehtyneet Ruotsissa vallalla olevaan oikeuskulttuuriin ennen ehdotuksiaan. Kaupunkilakiin he saattoivat jollain tasolla törmätä, mutta komppanian olemassaolo tarjosi sen kiertämiseksi oivan väylän. Kaupunkilain osalta todennäköisesti tiedostettiin vain kauppaa rajoittavat piirteet, jotka voitiin ohittaa privilegion avulla.

Ruotsalainen kuparikomppaniaprivilegio on Millerin teoriaa soveltaen esimerkki siirännäisestä, joka istutetaan ympäristöön, jolla ei ole vahvaa tietoisuutta yleisestikään kauppakomppanioiden oikeusnormeista. Alankomaalaisten apu oli tervetullutta kaikilla tasoilla,

⁶²¹ Antunes 2011, 104–106.

⁶²² De Jongh 2014, 97.

kuten esimerkiksi mannertenvälisessä kaupassa, josta Ruotsilla ei ollut tietoa komppanioiden osalta. Alankomaalaiset toimivat oikeussiirränäisen kautta eräänlaisina konsultteina tässäkin. Ruotsi opetteli 1600-luvulla uusien hallinnollisten työkalujen käyttöä, mihin lukeutui juridisia osa-alueita. Millerin mukaan oikeussiirränäinen kohtaa aina paikallisen yhteisön sosiaaliset tarpeet. Vastaanottajan motivaatio ja siirränäisen tyyppi vaikuttavat suoraan sen rooliin uudessa paikallisessa ympäristössään, puhumattakaan siirtäjän, eli tässä tapauksessa alankomaalaisten kauppiaiden, motivaatiosta.⁶²³

Kupariprivilegioiden ominaisuuksista käytännöllisyys tukee Millerin teoriaa. Alankomaista mallinnetun privilegion katsottiin säästävän aikaa, rahaa ja muita voimavaroja ruotsalaiseen ympäristöön mukauttamisessa. Aiemmin jo muualla toiminut malli oli tahollaan testattu ja järkevää hyödyntää. Tällaiselta pohjalta toteutettua siirränäistä kohtaa yleensä epäonnistuminen. Ruotsin tapauksessa tämä tarkoitti, etteivät 1610-1630-luvuilla käytetyt reseptoidut privilegimallit jääneet elämään. Ne olivat vahvasti ulkopuolelta ohjailtuja, muttei Millerin vastaavan teorian mukaisia, missä yksittäisten säädösten sijaan kyse on laajemmista oikeusmalleista. Ruotsin komppanioiden privilegit antavat ainutlaatuisen esimerkin kapealaisesta oikeussiirränäisestä, jota istutettiin kehittyvään, mutta osin vakiintuneeseen kaupanalaan.

Kokonaisuutena arvioiden kuparikomppaniakauden alankomaista omaksuttu oikeudellinen reseptio ei ollut pysyvää, koska taloudelliset lähtökohdat olivat erilaiset, eikä Ruotsin oikeus- ja kaupankäynnin olosuhteet alankomaalaisten rinnalla olleet tiedostettuja. Niiden vakiintuminen olisi vaatinut myös laajemman oikeusajattelun reseptiota, minkä ei ole mahdollista näin lyhyessä ajassa, vaikka kohteena onkin toinen länsimaalainen kulttuuri. Ruotsin valtiokehitys oli urautumassa aivan erilaisiin uomiin kuin Alankomaissa, eikä sikäläisiä malleja voinut hyödyntää laajemmin Pohjolan ainutkertaisissa olosuhteissa.

⁶²³ Miller 2003, 844–845.

III TERVAKAUPPA TAIVUTETAAN KOMPPANIAMALLIIN (1648–1712)

*Ruotsin suurvalta-asema ei perustunut sen sisäsyntyiseen vahvuuteen, vaan se oli väliaikaista ja saavutettu saksalaisten sotilaiden sekä ranskalaisen rahan avulla.*⁶²⁴

Tervan vetovoima

Vuonna 1648 solmittu Westfalenin rauha oli eräänlainen tilinpäätös vuosisadan alkupuoliskon tapahtumille, jotka koskivat suurta osaa Eurooppaa. Kolmikymmenvuotisen sodan päättävä rauha oli Ruotsille erityinen, sillä se vakiinnutti maan aseman Pohjolan kiistattomana valtiaana aina 1600-luvun lopulle saakka. Kauppaolojen kehitys ohjaili osaltaan Euroopan käännteitä. Alankomaat olivat kirineet levottomien sotavuosisikymmenten aikana taloudellisen kehityksen huipulle pitkälti menestyksekkäiden kauppakomppanioidensa johdolla. Niiden avulla maa oli kehittänyt mannertenvälistä kauppaa ja vakiinnuttanut globaaleja kauppataitoja, merireittejä sekä kaupan kokonaisvaltaista hallintaa. Muun Euroopan mielenkiinto suuntautui ymmärrettävästi Amsterdamin kuhisevaan kauppasatamaan.⁶²⁵ Ruotsissa porvarisäädyn asema oli vahvistunut kuparin- ja raudanmyynnin markkinoiden kasvettua. Elinkeinojen kirjo laajeni, kun vuoriteollisuuden ympärille kehittyi uudenlaisia mahdollisuuksia. Tukholmaan ja Göteborgiin kertyi rikkain porvarisäädyn kerma, joka kurkotteli mahdollisuuksiaan valtakunnan perifeerisillekin alueille, kuten Suomeen.⁶²⁶

Kustaa II Aadolfin ainoa virallinen perijä, kuningatar Kristiina, oli hädin tuskin aikuistunut, kun hän vuonna 1644 nousi Ruotsin hallitsijaksi.⁶²⁷ Alkoi uudenlaisen talouspolitiikan harjoittaminen, jonka osana kehitettiin myös oikeudellisia mekanismeja. Kattavana taustanäyttämönä tälle oli Ruotsin alueellinen laajeneminen ja sotien ylläpito. Ulkovalta Ranska oli sovinnollisissa väleissä Ruotsin kanssa. Sikäläiset diplomaatit oleskelivat Tukholmassa tarkkailemassa taloudellisia etujaan sekä samalla edistämässä Ruotsin ja Tanskan rauhanomaisia välejä. Pohjolan rauha oli Ranskankin taloudellinen etu. Lisäksi maa oli kiinnostunut hankkimaan Ruotsissa valmistettuja sotaluoksia. Diplomaattina toiminut de la Thuillerie oli edistänyt Brömsebyn rauhan solmimista toimimalla maiden välisenä neuvottelijana. Hänen jälkeensä maanmies Pierre Chanut välitti Ruotsin

⁶²⁴ Ruotsissa asunut diplomaatti Pierre Chanut kirjoitti kotimaahansa Ranskaan 16.4.1650 päivätyssä kirjeessään näkemyksiään Ruotsin asemasta ja saavutuksista Euroopassa. Weibull 1970, 28–29.

⁶²⁵ Wetterberg 2002, 870–872.

⁶²⁶ Rodén 1999, 120–124; Dahlgren 1977, 120–121.

⁶²⁷ Gustafsson 1997, 106. Kristiina kruunattiin kuningattareksi vasta 1650, jolloin näyttävän kruunajaisjuhlan valmistelut olivat valmiit.

ja Puolan välistä rauhaa Lyypekin kongressissa vuonna 1651.⁶²⁸ Sodan ja rauhan alinomainen vaihtelu loi silti jatkossakin epävarmuutta ja haasteita Ruotsin ulkomaankaupalle.

Lainsäädännölliset uudistukset eivät koskeneet organisoituneita korporatioita yhtä väkevästi kuin aikaisemmin 1620-luvulla, jolloin Ruotsissa oli kirjaimellisesti kopioitu edistyksellisiä alankomaalaisia komppaniamalleja. Ruotsissa vuosisadan puoliväli oli enemmänkin harjoittelun ja tasaantumisen aikaa, jolloin sopeuduttiin aikaisempien osakeyhtiömallien tarjoamiin uudistuksiin. Lisäksi kehittyvä rahatalous ja pääoman kertyminen vaativat aikaa ja malttia, mitä Ruotsin kärsimättömiltä hallitsijoilta ei aina ollut löytynyt. Kuparin ja raudan viennin istuttaminen komppaniamallin kehikoon oli takellellut, mutta tästä huolimatta uusien vientituotteiden kahlitseminen oikeudellisesti määriteltyjen korporatioiden alaisuuteen otti uuden askeleen. Komppaniamallilla pyrittiin tehostamaan ja keskittämään kaupankäyntiä kokonaisvaltaisesti. Tervalla oli tässä sijansa.

Tervanviennin verkosto

Tervan ja siitä jalostetun pien poltto olivat olleet suomalaisten talonpoikien sivuelinkeinoja vuosisatojen ajan. Poltolla oli laaja perinne siksikin, että se oli miltei kaikkien ulottuvilla. Tervanpoltto vaati kyllä aikaa ja puuta, muttei omaisuutta tai pääomaa. Parhaimmillaan tervanpoltto saattoi pelastaa perhekuntia katovuosina, jolloin se usein oli ainoa elannon lähde. Tynnyreihin valutettava musta ja lämmin terva palkitsi tervanpolttajan viiden vuoden aherruksen ja lukuisten työvaiheiden jälkeen, statuksesta riippumatta. 1500-luvun lopulta alkaen tervan menekki Euroopassa kasvoi. Suomen runsaat metsävarat sekä rannikkokaupunkeihin johtaneet vesiväylät toimivat tervanviennin kasvun pohjana. Lisääntynyt tervankulutus oli globaalin merenkulun seurausta, kun raaka-ainetta tarvittiin kyllästämään valtamerialusten puuosia, vahvistamaan köysii ja tiivistämään lautojen rakoja. Tervattu puualus lahosi tervaamatonta hitaammin. 1600-luvun alkuvuosikymmenten aikana lisääntynyt kulutus oli hävittänyt Keski-Euroopan ja Englannin kohtalaisen kuljetusmatkan päässä kasvaneet tervametsät. Tervanostajat suuntasivat katseensa pohjoiseen ja Ruotsiin.⁶²⁹

Ruotsin taloudellinen ja sotilaallinen nousu 1600-luvun alussa oli useamman tekijän summa, joista luonnonvarat, niiden jalostus ja vientikauppa muodostivat keskeisen osan. Kolme huomattavinta vientituotetta olivat kupari, rauta ja terva.⁶³⁰ Ei ollut sattumaa, että juuri näiden ympärille perustettiin Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat. Kupari ja rauta valjastettiin ensin, mutta tervan kysyntä kasvoi näiden perässä. Terva poikkesi metallivarannoista olemuksellaan, minkä takia se ei ollut aatelia yhtä suuresti kiinnostanut hienostunut ja muodikas luonnonvara, kuten arvometallit kulta tai hopea. Sen sijaan terva oli talonpoikaisen tahriva myyntiartikkeli, jonka tuotanto tapahtui metsissä ja salomailla. Kenties osin tämän mielikuvan takia tervaa ei arvostettu metallien veroisesti, eikä kaikkia sen tarjoamia mahdollisuuksia noteerattu vielä 1600-luvun alussa. Ruotsin

⁶²⁸ Weibull 1970, 25–28.

⁶²⁹ Turpeinen 2010, 41–42; Tikka 2016, 12; Luukko 1971, 190–191.

⁶³⁰ Kuisma 2006, 35.

metsissä kuitenkin piili aarre, jota muu maailma alankomaalaisten ja englantilaisten johdolla tarvitsivat.⁶³¹

Suomen lisäksi tervanpolttoa harjoitettiin Ruotsin puolella hieman erilaisin variaatioin. Esimerkiksi Länsi-Ruotsissa porvarit omistivat pikiruukkeja, vaikka tervaa ja pikeä poltettiin pääasiassa talonpoikaisena elinkeinona. Talonpoikien tuottama terva ei aina ollut tasalaatuista, eikä olosuhteita tai keinoja tasokkaammalle tervantuotannolle ollut.⁶³² Suomen perifeerinen sijainti ja huomattavat kuljetusmenot kasvattivat tervantuotantoa puunviennin kustannuksella. Vaikka puutavaran vienti Suomesta olikin kannattavaa korkeiden myyntitulojen takia, kalliit rahtikustannukset laskivat voitto-osuuksia. Rannikkoseutujen metsää vielä kannatti myydä raakapuuna, mutta sisämaan periferioiden puu oli viisainta polttaa tervaksi. Lisäksi paikalliset talonpojat ja tilaton väestö olivat edullista työvoimaa ja soveliaita alkutuottajia, mikä oli tyypillistä läntisen Euroopan reuna-alueelle.⁶³³ Tervasta muotoutui sitä myyvien suomalaisten pienporvareiden ja sitä polttavien tervatalonpoikien tarpeellinen elinkeino ja arjen palanen. Vastaavasti Ruotsin eteläisissä osissa tervanpoltto ei yleistynyt samalla tapaa Gotlantia lukuun ottamatta.

Tervaa voidaan tuotanto- ja myyntiartikkelina verrata kupariin. Kuparia louhivat siihen erikoistuneet kaivosmiehet, jonka jälkeen kuparivuorimiehet huolehtivat myynnistä ja organisoivat siirrot Kopparbergin sydänseuduilta Tukholmaan. Kun Ruotsi ryhtyi säätelemään kuparinmyyntiä, siihen liittyi tervanpolttoon rinnastettava jalostus. Tynnyröity terva taas kulki sisämaasta kaupunkeihin, joissa tervaporvarit ostivat tynnyrit tervatalonpojilta.⁶³⁴ Tämän jälkeen porvarit myivät tervan ulkomaalaisille suoraan tai lähtivät omilla laivoillaan Euroopan satamiin. Tuotanto ja myynti toimivat sulavasti samassa rintamassa muodostaen myyntiverkoston. Tulevan tervakomppanian johtajat mursivat tämän myyntiketjun kriisiyttäen ja lamaannuttaen kokonaisten kaupunkien, kuten Viipurin, elinkeinoelämän.

Kupari- ja tervakomppanioiden olemusta on verrattava keskenään kattavan kehityskaaren luomiseksi. Kruunu oli kiinnostunut molempien myyntiartikkeleiden monopolisoinnista privilegioiden voimalla. Kauppaa oli helpompi hallita, kun tietyt artikkelit muodostivat yhtenäisiä kokonaisuuksia. Kuparin ja tervan myynnillä oli kuitenkin erilainen historia. Kuparikomppaniat olivat Ruotsin ensimmäisiä komppanioita kruunun jo aiemmin hallitsemassa myyntiympäristössä, kun tervakomppania taas mahdollisti tukholmalaisille porvareille mandaatin astua pienporvareiden reviiirille ja vanhojen kauppiaasperinteiden päälle. Syntyi valtataistelu, jossa vahvemmalla osapuolella oli kruunun tuki.

Vientisäädökset ennen komppanioita

Valtiovalta oli määritellyt kuparinmyyntiä useita vuosisatoja ennen ensimmäisen komppanian perustamista. Vuoriteollisuus oli arvostettu ala ja hallitsijoiden silmäterä. Tämän vastakohtana terva nousi lainsäädännön kehittämisen kohteeksi vasta 1640-luvulla, kun varhaisinta

⁶³¹ Turpeinen 2010, 17; Åström 1988, 13.

⁶³² Almqvist 1929, 732.

⁶³³ Kuisma 2006, 31–32.

⁶³⁴ Kujanpää 2011, 14–15.

tervacomppaniaprivilegiota luonnosteltiin. Aiemmin tervakauppaa oli säädelty yleisten lakien puitteissa. Tulevan tervacomppanian toimintaa ohjasivat kauppa- ja tapulikaupunkisäädökset, joita sovellettiin tervanmyyntiin vielä komppanian perustamisen jälkeenkin. Tapulisäädösten tarkastelu avartaa käsityksiä tervacomppanioiden haasteista ja oikeudellisesta maaperästä, johon komppaniarakenne istutettiin.

Nuoren kuningas Kustaa II Aadolfin valtakauden alussa vuonna 1614 saatettiin voimaan kauppa- ja purjehdussääntö, jossa määriteltiin kaupunkien asemaa ja oikeuksia. Sääntö myötäili merkantilistista periaatetta, jonka tarkoituksena oli keskittää kauppaa kaupunkeihin ja eriyttää vaikeasti kontrolloitava maakauppa. Kaupungit valjastettiin ajamaan kruunun etuja, kun valtiontalous oli etualalla.⁶³⁵

Kauppa- ja purjehdussäännön punaisena lankana oli kauppapaikkojen määrittely, joista keskeisimpiä olivat ulkomaankauppaan keskittyneet tapulikaupungit. Tämä kaupunkipolitiikka tuli olemaan ristiriidassa erityisesti tervacomppanian toiminnan suhteen, sillä tapulikaupungeilla oli privilegiset oikeudet kaupankäynnissä ulkomaalaisten kanssa. Tapulikaupungit jaoteltiin kahteen luokkaan. Ensimmäisen luokan kaupunkien porvarit saivat ostaa ja myydä tuotteita ulkomaalaisille. Toisen luokan tapulikaupungeilla taas oli passiiviset oikeudet, mikä tarkoitti, ettei niiden satamiin saanut rantautua ostoaikeisia ulkomaalaisia aluksia, mutta kaupunkien porvareilla oli oikeus kuljettaa myyntilastejaan ulkomaille. Maakaupungit muodostivat kolmannen kaupunkiryhmän, jonka porvarit saivat harjoittaa kauppaa vain kotimaassa.⁶³⁶ Jako kolmeen kastiin edusti modernia periaatetta. Kategorisointi muodosti ulkoa helposti vartioitavia yksiköitä.

Ruotsin puolella ykkösluokan oikeudet sai kymmenen kaupunkia, joista tärkeitä olivat Tukholma, Göteborg ja Kalmar⁶³⁷. Valtakunnan itäisessä osassa Suomessa Turku ja Viipuri saivat heti ensimmäisen luokan tapulioikeudet. Toisen luokan oikeudet myönnettiin Helsingille, Porvoolle, Porille ja Tammisaarelle. Tapulikaupunkipolitiikka vaikutti välittömästi tervan ja pien myyntiin. Turku ja Viipuri nousivat johtaviksi suomalaisiksi tervakaupungeiksi, joihin tervanmyynti keskittyi. Tervan ja pien kontrolloitu vienti lähtikin välittömään nousuun vuoden 1615 aikana, jolloin myynti kipusi noin 2500 lästiin.⁶³⁸

Aikalaiskeskusteluissa kauppasäädöstä perusteltiin Ruotsin kaupunkien käytäntöjen ja tapojen kirjavuudella, jotka uusi sääntö poistaisi. Yhtenäisten sääntöjen katsottiin lisäävän mahdollisuuksia sekä vaurastuttavan kruunua ja kauppiaita. Tapuli- ja maakaupunkien järjestelmän esiaste oli ollut jo olemassa 1400-luvun puolivälin Maunu Eerikinpojan kaupunkilaissa ja sen *köpmålabalkenissa* eli kauppakaareissa. Keskiaikaisessa laissa ulkomaalaisten kauppa oli luvanvaraista. Heidän tuli asioida vain sen kaupungin porvareiden kanssa, missä kauppaa käytiin. Suomessa ainoastaan Turun porvareilla oli mahdollisuus vientikauppaan. Muiden suomalaisten oli purjehdettava myyntiartikkeleineen Tukholmaan. Kauppa oli siis ollut jo aiemminkin rajoitettua, mikä palautettiin osittain 1600-luvun alussa.⁶³⁹

⁶³⁵ Karonen 1999, 181–182; Möller 1954, 15–16.

⁶³⁶ *Kauppakaari kohdat XXX, XXXIII ja XXXIV*, Maunu Eerikin pojan kaupunkilaki 1966, 126–131

⁶³⁷ Kaikki Ruotsin silloisen valtakunnan ykkösluokan tapulioikeudet saivat: Tukholma, Kalmar, Nya lödöse, Göteborg, Söderköping, Norrköping, Nyköping, Wästervik, Tälje, Gävle, Turku, Viipuri ja Tallinna. Möller 1954, 16.

⁶³⁸ Hallberg 1959, 86–88; Waris 1940-luku, 14; Suolahti 1972, 34–35; Möller 1954, 16.

⁶³⁹ *Kauppakaari kohdat XXX, XXXIII ja XXXIV*, Maunu Eerikin pojan kaupunkilaki 1966, 126–131.

Vuoden 1614 säädös rajoitti ulkomaalaisia kauppiaita, koska se rajasi ruotsalaiset kauppakumppanit vain osaan porvareista. Säädöksen noudattamatta jättämisestä rangaistuksena oli alusten ja myyntiartikkelien mahdollinen takavarikointi.⁶⁴⁰ Säädöksen rinnalla oli voimassa vuoriteollisuutta koskevat erilliset asetukset. Tervakauppaan säädös vaikutti vain yleisellä tasolla, kun tuottajien oli hakeuduttava tiettyihin kauppapaikkoihin. Tervan täsmällisemmän säännöstelyn aika oli vasta edessä.

Kauppa- ja purjehdussääntöä tarkennettiin kolmen vuoden jälkeen vuonna 1617. Tärkeimpiin suomalaisiin tervakaupunkeihin uudistuksella ei ollut vaikutusta, sillä ne pysyivät yhä tapulioikeuksien piirissä. Uudistus vakiinnutti kakkosluokan oikeudet eräänlaisiksi välimuodoiksi, joilla perifeerisen alueiden kauppaa oli mahdollista laajentaa tarpeen mukaan. Näistä kaupungeista pyrittiin saattamaan tuotteita maailmanmarkkinoille helposti myöntämättä laajoja oikeuksia.⁶⁴¹ Vuosien 1614 ja 1617 säädökset käynnistivät vuosikymmeniä kestäneen talouselämän vakiinnuttamisen, jota varjosti jatkuvien sotien aiheuttamat epävarmat olosuhteet. Ruotsin tervanvienti lähti joka tapauksessa nousuun jo vuosina 1620 ja 1622, jolloin Länsi-Eurooppaan kuljetusta tervasta kolme neljäsosaa oli Tukholmasta. Suomessa kehitys näkyi Viipurissa, josta tuli Ruotsin merkittävin tervasatama 1620-luvun aikana. Terva ja piki nousivatkin Suomen alueen ylivoimaiseksi vientituotteeksi, mikä kasvatti hallitsijoiden mielenkiintoa.⁶⁴²

Kruunu ryhtyi tervaviennin kehitystoimenpiteisiin viimeistään vuonna 1626, jolloin kuningas kutsui tärkeimpien tervakaupunkien porvareita neuvottelemaan myynnin edistämisestä. Samana vuonna valtiovalta kehitti intomielisesti myös kuparikomppanian ja eteläisen kauppakomppanioiden malleja, joten tervanmyynti lukeutui luontevasti tähän kehitykseen. Ainakin osa Viipurin ja Tallinnan porvaristoa matkusti neuvotteluihin. Keskusteluissa pohdittiin tervankaupan käytäntöjä, kuten tervan oston alueellista monopolisointia ensi kertaa yhteisesti. Mitään käsin kosketeltavaa ei tässä vaiheessa päätetty, mutta varhaisimmat avaukset tervankaupan yksityiskohtaisempaan säännöstelyyn olivat ilmoilla.⁶⁴³

Kruunun virkamies Konrad Falkenberg (1591–1654) oli ensimmäinen, jonka tiedetään kirjanneen tervakomppanian perustamiseen liittyviä kaavailuja.⁶⁴⁴ Falkenberg oli vuoden 1628 osakaslistan perusteella jo ennestään eteläisen kauppakomppanian osakas. Hänen toimialaansa kuului Ruotsin talouden edistäminen, sillä Falkenberg toimi kauppakomissaarina Amsterdamissa vuosina 1628–1632. Hän oli Ruotsin ja Alankomaiden välisen kaupan avainhenkilöitä.⁶⁴⁵ Kokemuksiinsa perustuen Falkenberg kaavaili komppaniamalliin istutettua pienehköä tervakomppaniaa, josta hän raportoi kansleri Oxenstiernalle lokakuussa 1629. Falkenbergin komppaniamietteidensä tavoitteena oli korkeampi myyntivoitto, millä hän argumentoi ideaansa. Esillä oli myös miete tervanmyynnin yhdistämisestä laivakomppanian alaisuuteen. Laivakomppanian perustamisasiakirjassa mainitaankin mahdollisuus tervakuljetuksiin, tosin ilman tarkempaa kontrollia.⁶⁴⁶ Kansleri ei puntaroinut pitkään,

⁶⁴⁰ *Kauppakaari kohdat XXX, XXXIII ja XXXIV*, Maunu Eerikin pojan kaupunkilaki 1966, 126–131.

⁶⁴¹ Möller 1954, 16–17; Ojala 1997, 327.

⁶⁴² Hallberg 1959, 87; Ruuth 1974, 111 ja 113; Waris 1940-luku, 34.

⁶⁴³ Ruuth 1974, 338; Hallberg 1959, 160.

⁶⁴⁴ Konrad Falkenberg hoiti Amsterdamissa kuparinmyyntiä paikallisten ostajien, kuten Elias Tripin kanssa, Dillen 1937, 218.

⁶⁴⁵ Nordisk familjebok, Uggleupplagan 7, 1307, <http://runeberg.org/nfbg/0702.html>.

⁶⁴⁶ Kopparkompaniet I, Handel och sjöfart vol. 46. RA; Hallberg 1959, 116 ja 160–161.

vaan kutsui preussilaisen pienpolttajan Johan Hieronymus Altendörffenin Suomeen samana vuonna kartoittamaan tervanpolton ja -viennin tilaa. Idea tervakomppaniasta hylättiin kuitenkin nopeasti tässä vaiheessa, mutta tervanmyyntiä harkittiin muiden komppanioiden alaisuudessa. Näitä pohdintoja käytiin vielä vuonna 1636, ilmeisen tuloksetta.⁶⁴⁷ Tässä yhteydessä Oxenstierna totesi, että monopolia tulisi välttää, koska se haittasi porvariston elinkeinon harjoittamista. Toisaalta samaan esimerkiksi villanjalostusta käsineiksi⁶⁴⁸ kaavailtiin komppaniamallin alaisuuteen, millä houkuteltaisiin ammattitaitoista väkeä Ruotsiin.⁶⁴⁹ Esimerkit kertovat Ruotsin innovatiivisesta talousajattelusta, joka ulottui tervaanakin.

Kuninkaan kaaduttua Lützenissä 1632, holhoojahallitus vastasi Ruotsin kauppapolitiikasta. Sen johtoon tarttui vuonna 1636 kansleri Oxenstierna, joka oli asettautunut Ruotsiin pysyvästi oleskeltuaan Keski-Euroopassa. Hän vastasi pitkälti päätöksistä ja piteli sodankäynnin ohessa myös kaupankäynnin lankoja käsissään. Samana vuonna tervanmyyntiä ryhdyttiin säännöstelemään lisää uudistetun kauppa- ja purjehdussäännön avulla. Siinä puututtiin nyt tiukemmin ulkomaalaisten alusten oikeuksiin sekä ulkomaankauppaan laajemminkin. Sytykkeenä päivitykselle oli ulkomaalaisten kauppiaiden vahva asema erityisesti Pohjanlahden rannikoilla. Kruunu oli menettänyt tuloja tilittämättömissä tullimaksuissa, joten ulkomaalaisten kauppa rajattiin Tukholman ja Turun korkeudelle. Lisäksi säädöksessä määrättiin kaksi kertaa vuodessa kolmen viikon kestoiset vapaamarkkinat Tukholmassa ja Turussa. Nimensä mukaisesti markkinoilla oli kaupankäynnin vapaus ulkomaalaisten kanssa. Markkinat kuitenkin kiellettiin jo vuoden kuluttua.⁶⁵⁰

Sylvi Möllerin tulkinnan mukaan Ruotsin kauppa- ja purjehdussäännöt olivat edistyksellisiä verrattuna muiden maiden vastaaviin säännöksiin. Esimerkiksi saksalaisiin esikuviansa nähden voimassaoloajat olivat pitkiä. Muuallakin lyhytaikaiset kauppaprivilegit olivat tyypillisiä.⁶⁵¹ Möller ei ole sitonut näkemystään oikeushistorialliseen kontekstiin, joten hän näkee ainoastaan Ruotsin taloudellisen edistyskellsyyden. Ruotsissa kuitenkin kehitettiin tietoisesti kauppalainsäädäntöä myös sodankäynnin ehdoilla.

Kruunu ryhtyi tervanmyynnin täsmällisempää ohjailuun vasta 1640-luvulla, jolloin julkaistiin tervakaupan kohdennettuja säädöksiä. Nämä koskivat tervakaupungeissa sijainneita tervahoveja, jotka tuli pystyttää satamiin tervan lajittelu- ja varastointipaikoiksi. Vuonna 1641 annettiin määräys, jonka mukaan kaupungin raadin oli palkattava tervahoviin paikallisia virkamiehiä. Tällaisia olivat *tervanrunsija* tai *tervanlaskija*⁶⁵² eli eräänlainen tervantarkastaja sekä lisäksi tervakirjuri ja tynnyrinsitoja. Heidän tehtävänään oli huolehtia tervan laadusta ja muusta asianmukaisesta toiminnasta. Järjestelyä voidaan pitää organisoituneen tervakomppanian esiateena. Vuonna 1643 elokuun 5. päivä annettiin ohjeistus koskien tervaorganisaatiota⁶⁵³ alaotsikolla ”Ohjeita niille, jotka vartioivat tervahovia”.⁶⁵⁴ Siinä puututtiin kaupankäyntiin paikallistasolla määräämällä

⁶⁴⁷ Hallberg 1959, 160–161.

⁶⁴⁸ *Vantmakeri*.

⁶⁴⁹ *Riksrådets protokoll 27.10.1636*, Bergh 1891, 677.

⁶⁵⁰ Weibull 1970, 77; Möller 1954, 18–19; Sundberg 1927, 50–51.

⁶⁵¹ Möller 1954, 19.

⁶⁵² Ruotsiksi *tiaruwårkare*. Myöhemmillä vuosisadoilla valtio palkkasi kruunaajia eli ruunaajia, jotka mittasivat tervatynnyreiden tilavuudet kannun avulla ja hyväksyivät oikeat koot. Turpeinen 2010, 37.

⁶⁵³ Tjårvråkeri organisation.

⁶⁵⁴ *5.8.1643 päivätty kuninkaan kirje*, Bergh 1902, 185 ja 188–189.

jokaiselle viipurilaiselle kauppiaalle henkilökohtainen *quantum* eli tynnyrimäärä, jonka he saivat ostaa. Kilpailua rajoittamalla varmistettiin myös pienempien kauppiaiden mahdollisuudet terva- ja pikikauppaan.⁶⁵⁵ Valtaneuvosto keskusteli sekin maaliskuussa 1645 tervan tehokkaammasta ulkomaankaupasta, jolloin komppaniamalli nostettiin esiin.⁶⁵⁶

Vuosikymmenen taitteen jälkeen vuonna 1647 *tapulikaupunkisäädöstä* tarkennettiin uuden kaupungin perustamisen yhteydessä myönnettävillä erioikeuksia.⁶⁵⁷ Säädös painotti tapulikaupunkien ulkomaakaupan oikeuksia tullimaksujen kokoamisen lisäksi.⁶⁵⁸ Huomioitavaa on, että vain vuoden kuluttua perustettiin tervakomppania, jonka privilegio oli täysin ristiriidassa tarkennuksen kanssa. Privilegion voimaantumisen jälkeen tapulikaupunkien porvareilla ei enää ollutkaan oikeutta myydä tervaa ulkomaalaisille. Tämä epäjohtonmukaisuus on todiste Ruotsin lainsäädännön ja talouspolitiikan keskinäisestä irrallisuudesta.

Monopolisoinnin ensiaskeleet

Alankomaalaisten kytkeytyminen ruotsalaisen tervan myyntiin ja siitä hyötymiseen oli aiemman kehityskulun luonteva seuraus. Itse asiassa ei ollut yhtäkään syytä miksi näin ei olisi käynyt. Kuten kuparilla ja raudalla, tervallakin oli kasvavat markkinat. Lisäksi Ruotsin aiempi komppaniayhteistyö alankomaalaisten kanssa oli ollut läheistä ja osin hedelmällistä. Alankomaiden komppaniaosaaminen oli sekin liki ylivoimaista, Englannin saavutuksia unohtamatta. 1600-luvun aikana Amsterdam vakiinnutti keskeisen aseman Pohjanmeren alueen tervanmyynnissä. Vielä edellisvuosisadalla ja keskiajalla balttilaista tervaa oli viety suoraan Englantiin. Amsterdam kiilasi ruotsalaisen tervan välisatamaksi 1630-luvulla, jolloin balttilainen tuotanto tyrehtyi ja ruotsalainen nousi markkinoiden kärkeen. Englantiin, Ranskaan ja muuallekin rahdattu terva kiersi Amsterdamin kautta rikastuttaen sikäläisiä kauppiaita.⁶⁵⁹

Alankomaiden ja Ruotsin tervayhteistyö virisi kuparikaudelta tunnetun kaavan mukaisesti, kun Kustaa II Aadolf palkkasi vuonna 1628 alankomaalaiset porvarit Johan van Swindernin ja David Grunaun selvittämään tervan valmistuksen tasoa ja uusia mahdollisuuksia Etelä-Ruotsissa. Grunau toimi samaan aikaan kuninkaan faktorina ja asiamiehenä Elbingissä. Grunaun rooli jäi pian sivuosaan, kun Oxenstierna kuormitti tervanviennin odotuksillaan pelkästään van Swindernia. Hänet sitoutettiin tasokkaan tervan ja pien valmistusta ruotsalaisille talonpojille.⁶⁶⁰

Lopulta Van Swindern saapui Ruotsiin yksin taskussaan monopoli tervan ja pien polton harjoittamiseen Länsi-Ruotsissa, Älvsborgin ja Göteborgin seuduilla. Privilegiokirje koski nimenomaan polton kokeilua ja sen opetusta rahvaalle. Maaliskuussa 1634 van Swindern sai jatkoluvan, jossa lähialueiden talonpojilla oli vastaavasti velvollisuus toimittaa tervanpoltoon tarvittavaa puuainesta. Privilegioon sisältyi varhainen ajatus kaupallisesta korporaatiosta, joka

⁶⁵⁵ Waris 1940-luku, 71–72.

⁶⁵⁶ *Riksrådets protokoll*, Bergh 1906, 28–29.

⁶⁵⁷ Valtiöpäiväkeskusteluissa käytettiin myös termejä tapulivapaus, tapulikaupunkivapaus, tapulioikeus ja tapulilupa.

⁶⁵⁸ Sundberg 1927, 100–101.

⁶⁵⁹ Åström 1988, 12–13.

⁶⁶⁰ Almquist 1929, 732; Fyhrvall 1880, 42; *Kuninkaan kirje 13.8.1629*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

noudattaisi tarkkaa maantieteellistä aluemäärittelyä.⁶⁶¹ Tässä vaiheessa van Swindern toimi kuitenkin vielä itsenäisesti.

Kyseessä oli varsin kilpailtu privilegio, jonka oikeutusta puitiin myöhemmin hovioikeudessa saakka. Säilyneiden asiakirjojen perusteella tiedetään, että hallitsija myönsi myös Albrecht Schmidille henkilökohtaisen tervaprivilegion vuonna 1633. Schmidt ei kuitenkaan van Swindernin mukaan hyödyntänyt oikeuksiaan yhtä ansiokkaasti kuin hän, eikä esimerkiksi perustanut tuotantolaitoksia. Van Swindern tavoitteli myöhemmin 1640-luvulla henkilökohtaista kahdenkymmenen vuoden tervaprivilegiota, jota perusteli kyseisellä aktiivisuudellaan.⁶⁶²

Kansleri Oxenstiernan edistyshalukkuus tervahankkeita kohtaan ei rajautunut van Swinderniin, vaan hänen intresseissään oli määrätietoisempi tuotannon ja jalostuksen uudistaminen. Oxenstiernalle oli läänitetty vuonna 1614 Kemiön vapaaherrakunta, jonne hän ryhtyi vuonna 1627 värväämään preussilaisia tervan- ja pienkeitäjiä. Samana vuonna, kun kansleri oli palkannut van Swindernin, matkustivat Johan Altendörff ja Jörgen Fahrenholdt Kemiöön mukanaan noin viisikymmentä työmiestä. Toiminta Kemiössä jatkui aina vuoteen 1637, jolloin tervaprojekti oli laskelmien mukaan tuottanut jatkuvaa vuosittaista tappiota. Alueen metsät eivät soveltuneet tervanpoltoon, ja lisäksi preussilainen pienpolton menetelmä tuhlassi puuvaroja. Altendörff jatkoi kuitenkin Kemiössä aina vuoteen 1643, mutta hänen lukuisistaan kehittelmistään ei syntynyt mitään huomattavampaa.⁶⁶³

Vuonna 1639 Jakob De la Gardie ja Oxenstierna jatkoivat tervantuotannon organisointia. Miesten toimeenpaneman tarkistuskierroksen tuloksena van Swindern siirrettiin Etelä-Ruotsista Tukholmaan edistämään pohjoista ja erityisesti suomalaista tervanvalmistusta.⁶⁶⁴ Terva ja piki olivat tässä vaiheessa vientituotteista kolmannella sijalla heti raudan ja kuparin jälkeen. Vienti oli kasvanut tasaisesti, ja se oli arvoonsa suhteutettuna yksitoista prosenttia Ruotsin kokonaisviennistä. Suomen alati kasvava osuus koko Ruotsin tervan ja pien viennistä oli 55–60 prosenttia, mikä oli jo yli puolet. Vuonna 1647 Ruotsiin ja pääasiassa Tukholmaan kuljetettiin tervaa Suomesta 8500 lästiä, josta 4500 tuli pelkästään Viipurista.⁶⁶⁵ Tervaa kulki lahden yli huomattavia määriä ja aluskapasiteetti oli täydessä käytössä.

Van Swindernin oleskelu jätti Tukholmaan pysyviä jälkiä. 1640-luvun lopulla hän perusti pikitehtaan Tukholman Danvikiin kruunun hyväksynnällä. Danvik oli tarpeeksi kaukana silloisesta Tukholman keskustasta ja siten sopiva epämiellyttävän hajuisen tervan tuotantoon. Alueella sijaitseva Finnbodan puisto ja Svindersvik-nimi muistuttavat edelleen 1640-luvulla Suomesta saapuneista

⁶⁶¹ 23.3.1634 päivätty kirje Claes Flemingin, Carl Bonden ja Konrad Falkenbergin allekirjoituksilla ja 27.4.1639 *Jacob de La Cardien ja Axel Oxenstiernan allekirjoittama kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁶⁶² *Hallitsijalle osoitettu päiväämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁶⁶³ 25.10.1638 kirje hallitukselta Pietari Brahelle, Kansallisbiografia-verkkojulkaisu, Haggrén, Georg: Altendörffer: Johan Hieronymus. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skg-005150>.

⁶⁶⁴ Israel 1989, 204–207. Handel och sjöfart vol. 12, RA.

⁶⁶⁵ Hallberg 1959, 88. 27.4.1639 De La Gardien ja Axel Oxenstiernan allekirjoittama kirje, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

laivoista, joissa tuotiin tervaa pikitehtaan tarpeisiin.⁶⁶⁶ Tukholman ensimmäinen ja ilmeisen viimeinen tervaruukki oli aikansa erikoisuus. Se viestitti modernista kehityksestä.

Van Swindernin etuoikeutettu asema ei herättänyt ainoastaan positiivisia reaktioita. Erityisesti porvaristo koki privilegion epäileiksi, mutta holhoojahallitus pysyi alankomaalaisen puolella. Vastustuksesta huolimatta van Swindernin suunnitelmat eivät horjuneet, vaan paisuivat ja ennemminkin nostivat tuulta purjeisiin, kun hän anoi yritteliäästi vuonna 1641 koko Ruotsin kattavaa tervan myyntioikeutta. Perustelunaan hän esitti, että järjestäytyneellä ja keskitetyllä tervanviennillä oli mahdollista saavuttaa korkeimmat voitot. Tästä kruunu hyötyisi erilaisina maksuina ja veroina. Ulkopoliittiset kytkökset värjivät hanketta. Alun kriittiset mielipiteet pehmenivät ja keräsivät yhä suurempaa kannatusta, kun Ruotsin riippumattomuus Tanskasta kasvoi. Samaan aikaan muun Euroopan lisääntynyt kiinnostus ruotsalaiseen tervaan vaikutti myönteisesti perustamishankkeeseen.⁶⁶⁷

Aikakauden tarpeita palvelevan ja suotuisan komppaniakehityksen taustalla oli kyse Euroopan valtioiden keskinäisistä jännitteistä. Alankomaalaisten ja englantilaisten välille oli syntynyt kiivas laivanvarustelukilpailu, jossa tervalla oli merkittävä asema. Tasokkaan kauppa- ja sotalaivastojen kasvattaminen vaati tervaa. Vaikka van Swindernin hyötymisajatus tervakomppanian suhteen oli ensisijaisesti henkilökohtainen, oli se silti myös Alankomaiden etu. Englannin ja alankomaalaisten välinen kilpailu johti useisiin sotiin, joiden juuret olivat jo nähtävissä 1640-luvun jännitteissä.⁶⁶⁸ Fyrhvallin mukaan van Swindernille ei olisi annettu komppanian perustamisoikeutta vielä tässä vaiheessa osittain hänen ulkomaalaisuutensa vuoksi.⁶⁶⁹ Toisaalta alankomaalaisten samanaikaiset suunnitelmat ruotsalaisen tervan ympärille perustettavasta omasta kauppakomppaniasta havahduttivat ruotsalaiset. Heidän oli myönnettävä tosiasia, ettei alankomaalaisia voinut estellä loputtomiin.

Johan van Swindern ei luovuttanut, vaan valtiojohdon siirtyminen kuningatar Kristiinalle jouluna 1644 oli tervakomppanian perustamisen käännekohta. Kansleri Oxenstierna oli vastustanut komppanian perustamista useista järkisyyistä. Kuningatar taas oli nuori ja avarakatseinen, mikä todennäköisesti edesauttoi van Swindernia tervamonopolin läpiviennissä. Samana vuonna Oxenstiernan huomio oli keskittynyt kauppakollegion toiminnan kehittämiseen. Hänen tavoitteensa oli Ruotsin ulkomaankaupan kokonaisvaltainen uudelleenjärjestäminen.⁶⁷⁰ Kokenut 60-vuotias kansleri ajautui pian kuningattaren valtaannousun jälkeen epäsuosioon ja epäluulojen kohteeksi. Kanslerin valta Ruotsin johdossa oli ollut ylivoimainen. Hän oli keskittänyt valtaansa holhoojahallituksessa itselleen huomattavasti, ja nyt tämä kaikki olisi luovutettava nuorelle tytölle. Valtataistelun asetelma oli selkeä ja kiistaton, mikä näkyi tervapolitiikassa.

Vuosi 1645 oli kuningattaren ensimmäinen kausi valtaneuvoston jäsenenä. Tuolloin hänellä oli vielä tarkkailijan rooli, mutta seuraavana vuonna hallitsija ryhtyi uudistuksiin. Kristiinan johtaman talouspolitiikan ohjenuoraksi oli määritelty kolme käytännön kulmakiveä: ammattikuntalaitoksen

⁶⁶⁶ Hallberg 1959, 163; Lindblom 1950, 213; Nilsson 2006, 8–9.

⁶⁶⁷ *Riksrådets protokoll*, Bergh 1906, 149. *Hallitsijalle osoitettu päiväämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁶⁶⁸ Israel 1989, 204–207 ja 271.

⁶⁶⁹ Fyrhvall 1880, 43.

⁶⁷⁰ Odhner 1865, 167–168.

tukeminen, meritullilainsäädännön tiukentuminen ja komppanioiden perustaminen. Oxenstiernan ajatusmalleja taas ohjasi edelleen sukupolvensa jäykempi talouspoliittinen ideologia.⁶⁷¹ Van Swindernin oli todennäköisesti tietoinen valtakunnan johdon suhteista ja totesi hetkensä koittaneen. Kuningatar kutsui valtiopäivät koolle vahvistaakseen asemaansa ja suhteitaan säätyihin.⁶⁷² Valtiopäivillä myös van Swindern teki aloitteensa.

Joulukuussa 1645 Oxenstierna luki holhoojahallitukselle ääneen van Swindernin anomuksen tervakomppanian perustamisesta. Kyseessä oli ilmeisesti jäljennös kuningattarelle osoitetusta hakemuksesta. Sen perustelut liittyivät tuttuihin argumentteihin komppaniamallin avulla saavutettaviin ylivoimaisiin tuloksiin. Tervakomppania kasvattaisi myyntivolyyymia, kun terva myytäisiin amsterdamilaisille kauppiaille. Vahvat kauppasuhteet Amsterdammassa edistäisivät kaikinensa Ruotsin vientikauppaa. Ruotsalaisten kauppiaiden olisi mahdollista saada komppanian alaisuudessa korkeampaa tuottoa yksin toimimisen sijaan. Aiemmasta vastustuksesta viisastuneena, perusteluksi mainittiin tukholmalaisten kauppiaiden osakkuus ja sen hyöty.⁶⁷³ Van Swindernin argumentointi oli niin vakuuttavaa, että hakemukselle näytettiin vihreää valoa. Ehtona säilyi tervanvalmistuksen opettaminen paikallisille kaupunkien tervahoveista käsin.⁶⁷⁴

Van Swindernin anomus synnytti runsasta polemiikkaa valtaneuvostossa puolesta ja vastaan. Armeijan johto sekä kamarikollegio eivät puoltaneet komppaniaa yhtenä perustelunaan hakijan ”pakkomielteisyys” tervaprivilegiota kohtaan. Toisaalta näyttöä riittävästä pääomastakaan ei ollut.⁶⁷⁵ Oxenstierna taas oli sitä mieltä, että komppanian tuntuvin hyöty oli talonpoikien mahdollisuus saada tervastaan korkeampi hinta. Kuitenkin hän katsoi rahvaan aseman oletettavasti myös heikentyvän ja epäili, että komppanian virkamiehet tulisivat painostamaan rahvasta kohtuuttomasti. Lopuksi päätettiin kuulla Tukholmassa satunnaisesti kokoontuvan kauppakollegion mielipidettä.⁶⁷⁶

Kesti siis muutamia vuosikymmeniä työstää erilaisia vaihtoehtoja tervan tuotannon ja laadun parantamiseksi. Van Swindern ei saanut yksinoikeutta laadittujen päätösten perusteella keveästi, vaan valtiovalta tiesi ainakin jossain määrin mitä se halusi ja mitä oli tekemässä. Tosin tulevan privilegion kaikkia vaikutuksia tuskin oli puntaroitu etukäteen, eikä Oxenstiernan huoli rahvaan asemasta ollut riittävän äänekkästä. Hän sairasteli vakavasti vuoden 1646 talvella, mikä helpotti kuningattaren toimintamahdollisuuksia.⁶⁷⁷ Komppaniaa puuhattiin ennestään vakiintumattomiin komppaniaolosuhteisiin, eikä kenelläkään ollut riittävästi faktoja vastustaa perustamista. Erityisesti suomalaisten porvareiden sivuuttaminen ja minimaaliseksi jäävä asema valkenivat vasta komppaniatoiminnan käynnistyttyä.

⁶⁷¹ Wetterberg 2002, 817; Weibull 1970, 80–81 ja 87–88.

⁶⁷² Wittrock 1953, 32–33.

⁶⁷³ *Kamarikollegion muistiinpanot*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁶⁷⁴ Hedar 1935, 151, 576 ja 604; Hallberg 1959, 90.

⁶⁷⁵ Hallberg 1959, 164; *Riksrådets protokoll*, Bergh 1906, 28.

⁶⁷⁶ *Riksrådets protokoll*, Bergh 1906, 255.

⁶⁷⁷ Weibull 1970, 40–41.

Ensimmäinen tervakomppania sekoitti Suomen kaupungit

Tervakaupan monopolisointi oli aiemman kehityksen valossa vääjäämätöntä. Tästä oli nähtävissä useita viitteitä, kuten suppeiden monopolien myöntö yksittäisille henkilöille sekä kaupan kontrollointi tapulikaupunkimallin avulla. Viennin valvonta ja säädösten laatiminen kulkivat käsikkäin tervan kysynnän kasvun kanssa. Ruotsin ensimmäisten kauppakompanioiden perustaminen oli käynnistynyt 1600-luvun alussa, mistä siirryttiin nopeasti komppanioiden erikoistumiseen tiettyjen myyntiartikkelien ympärille. Terva kuului tähän samaan kehitysketjuun. Oli hyödyllisintä koota yhteen suuria määriä yhtä myyntiartikkelia ja kaupata ne yhtenäisenä eränä ulkomaille. Kruunun ei kannattanut ryhtyä organisointiin itse, vaan teetättää se valikoidun joukon, kuten tervakaupan osalta van Swindernin sekä muutaman tukholmalaisen porvarin kesken.

Pääkaupungin porvarit olivat perin tietoisia tervanmyynnin mahdollisuuksista ja ryhtyivät mieluusti yhteistyöhön. Tukholmasta ulkomaille viedystä tervasta jopa 60–70 prosenttia oli jo valmiiksi kymmenen suurimman tervakauppiaan hoteissa. Kuitenkin myös pienporvareilla oli osansa tervanmyynnissä, sillä sitä kaupattiin muun tavarahan lisänä, ja se oli myös pientalouksien tärkeä osanen. Ennen komppaniaa Tukholman kymmenen suurimman tervaporvarin joukossa olivat komppanian tulevat johtajat Anders Hindersson ja Johan van Swindern sekä tulevista osakkaista Abraham van Eyck, Jöns Henriksson, Johan Dittmer ja Jacob Pfeiff. Myös gotlantilaisen tervakomppanian perustaja Kristoffer Neuman mahtui 20 suurimman tervaporvarin joukkoon.⁶⁷⁸

Tuokio ennen privilegion voimaantulusta maaliskuussa 1648 julkistettiin kuningatar Kristiinan allekirjoittama komppanian perustamista ennakoiva tervanmyyntiä koskeva ohjeistus. Siinä muistutettiin yhtenäisistä myynnin linjauksista. Myytävien tervatynnyrien mitaksi vahvistettiin 48 Tukholman kannua ja yhden *lästimitan* kooksi 12 tynnyriä. Määräyksen yhteydessä muistutettiin kaupankäynnistä ainoastaan tapulikaupungeissa.⁶⁷⁹ Sama ohjeistus toistettiin myöhemmin privilegiossa, mutta se julkaistiin erillisinä hallitsijan määräyksenä jo kymmenen päivää aikaisemmin. Ohjeessa ositettiin Tukholman porvareille kolmannes tervanmyynnin verotuksesta ja muista tuloista, mikä varsinaisessa privilegiossa siirrettiin komppania osuudeksi.

Tervaprivilegio 1648

Kuningatar Kristiina hyväksyi maaliskuun viimeisenä päivänä 1648 tervaprivilegion, joka koski Tukholman pohjoista rannikkovyöhykettä Turusta Nevanlinnaan. Näiden rantojen takaisilla alueilla tuotettu terva ja piki siirtyivät monopolisen kauppakomppanian alaisuuteen. Tarkoituksena oli luoda itsenäinen organisaatio, jonka osakkaat ja johtajat koostuisivat Tukholman ja Viipurin porvareista. Komppanian operatiivinen keskus sijaitsi Tukholmassa, lähellä maan hallintoa, joten käytännössä vain tukholmalaiset kauppiat asettautuivat johtopaikoille. Privilegion maininta viipurilaisista porvareista oli kuollut kirjain ja silkka muodollisuus. Toiminnan tarkoituksena ei ollut suuren

⁶⁷⁸ Hallberg 1959, 104.

⁶⁷⁹ 21.3.1648 *kuningatar Kristiinan päivätty kirje*, Handel och sjöfart vol. 63, Handelskompanier, Tjärskompaniet och Förnyade tjärkomp 1648–1672, RA.

Wetterberg on myös maininnut yhden lästin kooksi 12 kippunnaa. Wetterberg 2002, ks. Liite lopussa.

pääoman kokoaminen lukuisten osakkaiden avulla, vaan kyseessä oli laajan kauppiasryhmän välinen yhteistyö. Tavoitteena oli kerätä ainoastaan pääoma, joka riitti tervan ja pien ostoon tuottajilta.⁶⁸⁰

Komppanian toiminta rakentui yksinkertaiselle asetelmalle: tukholmalaiset kauppiasosakat antoivat aluksensa komppanian käyttöön. Heillä oli yksinoikeus ostaa kaikki saatavilla oleva terva Suomen tapulikaupungeista Turusta, Helsingistä, Viipurista ja Nevanlinnasta. Paikallisille porvareille maksettiin tervasta kiinteä summa, jonka jälkeen terva myytiin eteenpäin Tukholmassa. Voitot tästä siivilöityivät tukholmalaisille kauppiaille sekä kruunulle. Komppaniaa nimitettiin *Norlannin komppaniaksi*, mikä tarkoitti maantieteellistä pohjoista sijaintia.⁶⁸¹ *Norlanti* oli pohjoisin Ruotsin kolmesta pääalueesta Götanmaan ja Sveanmaan lisäksi. *Norlanti* kattoi tässä tapauksessa hyvin laajan alueen ja valikoitui komppanian nimeksi privilegion pohjoisuuden korostamiseksi.

Privilegiossa ei mainittu komppanian tulevia johtajia tai pääsijoittajia, vaikka he olivat tiedossa. Privilegiota ei siis nimetty van Swindernille henkilökohtaiseksi luvaksi, vaan paperilla anonyymit johtajat olivat tarpeen mukaan helposti vaihdettavissa ilman uutta privilegiota. Tulevat johtajat olivat anoneet tervaprivilegiota hallitsijalta ja laativat osan sisällöstä kruunun kanssa. Komppaniamuoto oli lähes ainoa mahdollinen toteutustapa ja kehys toiminnalle, kun kyseessä oli anonyymi yksinoikeus.⁶⁸² Hankkeen aktiivi oli Johan van Swindern, jolta oli aiemmin evätty oikeus privilegioon ulkomaalaisuuteen vedoten. Siksi hänen lisäksi johtajiksi ehdotettiin kolmea tukholmalaista tervaporvaria Henrik Wolffia, Liliencrantzia ja Westermania.⁶⁸³ Ruotsalaisvahvistus mahdollisti van Swindernin aseman komppanian johdossa, mitä hän ei olisi yksin voinut saavuttaa. Mainittujen lisäksi listattiin noin parikymmentä muuta tukholmalaista osakasta. Privilegio astui voimaan toukokuun alussa 1648. Ympäristöllä oli vain kuukausi aikaa varautua uuden monopolin voimaantuloon. Käytännössä aikaa tuskin oli kuukautakaan hitaan tiedonkulun takia. Privilegio myönnettiin näyttävästi heti kahdeksikymmeneksi vuodeksi, mikä poikkesi Ruotsin aiemmista kauppakomppanioista. Pitkäaikaista privilegiota perusteltiin tervan myynnin organisoinnin haastavuudella sekä pääoman karttumisen pitkäkestoisuudella.⁶⁸⁴

Ensimmäinen komppanialle myönnetty privilegio oli verrattain suppea, vain yhdeksänkohtainen. Siinä ei määritelty toimintaa kattavasti, vaan tähdennettiin joitain yksityiskohtia. Itse privilegiossa sen tärkeimmäksi perusteluksi kuvailtiin tervan ja pien myyntiä ”oikealla ja valtiontaloutta hyödyttävällä tavalla”. Privilegion oleellisin saate oli luvanvaraistaa tervan ja pien vienti tervakomppanialle. Privilegion juridinen suhde tapulikaupunkioikeuksiin oli ristiriitainen. Hallitsijan myöntämä privilegio sijoittui tapulioikeuksien yläpuolelle ja kumosi siten voimaan tullessaan porvareiden keskinäisen ja tasavertaisen oikeuden ulkomaan kauppaan. Komppania mahdollisti tervan ulkomaankaupan vain osalle porvareista tapulisäännön vastaisesti.⁶⁸⁵

Vuoden 1648 tervasäädöksen toinen kohta käsitteli porvariston ja talonpoikien asemaa myyntitapahtumissa. Molempien ryhmien kauppalaisa määritelty tervanmyyntioikeus markkina-

⁶⁸⁰ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 525–526.

⁶⁸¹ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 525–526.

⁶⁸² Wallis 2011, 50–51 ja 62–63 ja North 1990, 34–35, 55–60.

⁶⁸³ Fyhrvall 1880, 43–44.

⁶⁸⁴ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 525–531.

⁶⁸⁵ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 526–527.

aikana pyyhkäistiin uuden privilegion myötä pois. Jatkossa terva tuli myydä kauppakomppanian edustajille mahdollisimman nopealla aikataululla ja privilegion määrittelemien hinnoin: tervälästistä eli kahdestatoista tervatynnyristä komppania maksoi 15 riikintaleria tai 22 ½ hopeataleria tai kuparirahassa milloisenkin heittelevän arvon mukaan.⁶⁸⁶ Komppaniaa velvoitti vaade maksaa tervasta rahalla, eikä vaihtokauppa ollut suotavaa. Maksut tuli hoitaa nopeasti välttämällä pitkittämistä ja mahdollisia valituksia.⁶⁸⁷

Myynnin lisäksi privilegiossa määriteltiin tuotannosta, joka komppanian alaisuudessa tarkoitti maantieteellisiä rajoja. Tervakomppania sai myydä vain Tukholman ja Nevanlinnan pohjoispuolella poltettua tervaa ja pikeä. Samassa yhteydessä määriteltiin Ruotsin muut eteläisemmät tervan tuotantoalueet ja niiden vientisatamiksi Göteborg, Halmstad, Kalmari ja Visby. Nämä kaupungit eivät lukeutuneet Norlannin tervaprivilegion piiriin. Maininnan katsottiin olevan tarpeellinen epäselvyyksien välttämiseksi.⁶⁸⁸

Pien valmistus ja myynti olivat komppanian virkamiesten erityisessä tarkkailussa. Sitä ei saanut tuottaa liikaa hintojen laskun välttämiseksi. Komppanialle annettiin itsenäinen päätösvalta pienpolton organisoinnin ja tarkkojen tuotantomäärien osalta, koska sillä oli ajanmukaisin käsitys pikiatilanteesta. Piki tuli säilöä ainoastaan tammitynnyreissä, eikä mäntyisiä saanut käyttää, koska pien laatu olisi vaarantunut. Pien tynnyrihintaa spesifioitiin kolmenkymmenenkuuden hopearahan arvoiseksi.⁶⁸⁹ Oleellista oli tervantuotannon ja säilytyksen tasalaatuisuus, jota säädeltiin tynnyreiden koolla ja materiaalilla. Tynnyrit tuli valmistaa tammesta tai männystä, ja niiden vetoisuuden oli vastattava Rostockin kaupassa käytössä ollutta mittaa eli 48 *Tukholman kannua*. Kaupunkien pormestarit ja raadit velvoitettiin huolehtimaan ohjeen noudattamisesta nimeämällä vastuuhenkilöt valvomaan paikallistason toimintaa sekä tervan laatua. Vakavien puutteiden ilmetessä kruunu sai takavarikoida tervan ja myydä sen eteenpäin siten, että voitot jakaantuivat tasan kruunun, tervakaupungin ja lähimpänä olevan hospitaalin kesken.⁶⁹⁰

Osakkaiden asemaan privilegio ei juurikaan puuttunut. Heitä koski vain käytännön määräys osakkuuksista. Tilanne oli osakkaille varsin suotuisa, sillä sijoitussummia ei tarvinnut toimittaa komppanialle vielä ensimmäisen toimintakauden päättyessäkään. Privilegiossa oli kuitenkin varauduttu vaatimattomaan pääoman kertymiseen, jota oli mahdollista kohentaa uusilla osakkailla vaivattomasti. Heidän osallistuminen ei edellyttänyt erillistä päätöstä. Samalla periaatteella oli mahdollista korottaa osakkuuksien määrää.⁶⁹¹ Osuuksia koskeneet vähäiset ja ylimalkaiset huomiot kielivät kruunun toivorikkaasta asenteesta. Realistista se ei välttämättä ollut. Vain muutama vuosikymmen aiemmin kuparikomppanioiden pääomankeruu oli ollut erittäin takkuista, mikä oli ainakin Axel Oxenstiernan tiedossa. Silti nämä kokemukset eivät näytä horjuttaneen uskoa tervakomppanian menestykseen. Kyseessä oli myös erilainen malli, jossa toimittiin pienen joukon kesken tutussa kaupungissa ilman ulkomaalaisia sijoittajia van Swinderniä lukuun ottamatta.

⁶⁸⁶ Vuosina 1643–1665 Ruotsin virallinen valuutta oli sidottu kupariin eli tässä mainittu riikintaleri (riksdaler) oli suositeltava rahayksikkö. Käytössä olivat lisäksi hopea- ja kuparitalerit. Edvinsson 2010, 136 ja 162–163.

⁶⁸⁷ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 527.

⁶⁸⁸ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 527.

⁶⁸⁹ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 530.

⁶⁹⁰ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 528.

⁶⁹¹ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 529.

Komppanian perustaminen oli nyt pitkälti tukholmalaisten tuttujen keskinäisiin liikesuhteisiin nojaava korporaatio.

Kokonaiskuvan rakentamiseksi on huomioitava kruunun asema ja taloudelliset realiteetit. Kruunun hyötyi tervakompaniasta kahdella tavalla. Valtiontaloutta ajatellen varallisuuden kertyminen ruotsalaisille kauppiaille oli aina myös kruunun etu. Suora taloudellinen hyöty kertyi kruunun kassaan kilahtavista tullimaksuista, joita komppania tilitti ulkomaille viedystä tervasta. Tässä valossa privilegion oleellisin kohta oli tervälästin hinnan lisäksi tervan kiinteät tullimaksut, jotka vaihtelivat kuljetusaluksen kunnon sekä alustyyppin perusteella. Kruunulla oli suvereeni oikeus komppanian tullimaksuihin privilegion voimassaoloajan. Kun tervaa kuljetettiin kotimaisella kruunun aluksella, tullimaksu oli kaksi riikintaleria ja kuusi äyriä lästiä kohden. Jos tynnyreitä rahdattiin kotimaisella yksityisellä aluksella, tullimaksu kipusi kahteen riikintaleriin ja kolmeenkymmeneenkahteen äyriin. Kokonaan ulkomaalaisella aluksella kuljetetun tervan tullihinta lästiltä oli kolme riikintaleria ja yhdeksän äyriä.⁶⁹² Kruunu suosi omien aluksiensa käyttöä, mikä myös sitoi toimintaa sen tietoisuuteen.

Tullimaksujen suhteen linjaus oli pääasiallisesti joustamaton ilman erikoisjärjestelyjä. Kuitenkin suoraan Tukholmaan laivattujen tervatynnyrien tullihinnat määriteltiin toisella periaatteella, kun veromestari, kamariraati sekä tullimestari päättivät vuosittaisista maksuista. Lisäksi suomalaisille tapuli kaupungeille myönnettiin helpotusta tullimaksuissa, joita ei ollut pakollista kuitata välittömästi rahana.⁶⁹³ Ruotsin tullilaitos oli perustettu vuonna 1636 osana Oxenstiernan talouslinjaa ja kauppasääntöä. Kruunulle kertyvän rahan lisäksi tullit puuttuivat salakuljetukseen, mikä tuki komppanian perustamista.⁶⁹⁴ Tullien perintä oli tärkeä osa valtakunnan politiikkaa ja komppaniat helpottivat tässä.

Joustamaton ja yksipuolinen - kuin monopoli

Vuonna 1648 annettu tervaprivilegio poikkesi huomattavasti Ruotsin 1610–1620-lukujen kauppakompanioiden privilegioista. Syitä tähän oli useita yleisellä sekä yksityiskohtaisella tasolla. Ruotsin hallitsijat olivat vaihtuneet ja mukana oli erilaisia johtamiseen ja valtaan liittyviä jännitteitä. Maailman poliittiset olosuhteet vaihtelivat nopeasti, mikä muutti valtioiden keskinäisiä suhteita. Lisäksi Ruotsin valtiokehitys sekä siihen liittyvä infrastruktuuri olivat edenneet valtavasti muutamassa vuosikymmenessä. Tervakomppania perustettiin hyvin erilaiseen ympäristöön, mikä näkyi privilegion sisällössä ja rakenteessa. Privilegion osalta on oleellista pohtia monopolin ja komppanian eroa. Varhaisemmissa komppanioissa oli tavoitteena toimia alankomaalaisilta kopioidun yhtiömallin puitteissa. Tervakomppanian ensimmäisessä privilegiossa ei ole vastaavaa reseptiota. Sen sijaan voidaan pohtia, miten tervakomppanian osakkuus erosi kauppiaiden löyhemmästä korporaatioyhteistyöstä? Oliko komppania lähempänä monopolia vai yhtiötä?

Tervaprivilegiossa oli omanlaisia piirteitä, jotka ohjasivat sisältöä. Privilegio myönnettiin välittömästi kahdeksikymmeneksi vuodeksi. Se oli pitkä aika monopolille, mutta muistutti muualla

⁶⁹² *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 528.

⁶⁹³ *Privilegium för Tiäru Handels Compagniet*, Stiernman 1750, 529.

⁶⁹⁴ Berggren 1986, 14–16.

Euroopassa annettujen privilegioiden kestoja. Esimerkiksi Englannin ensimmäinen Itä-Intian komppanian privilegio annettiin viideksitoista vuodeksi. Ruotsissa privilegioita oli aiemmin myönnetty korkeintaan kahdeksitoista vuodeksi, mutta niissä ei ollutkaan kyse näin kattavasta monopolista. Monopoliin liittyi riittävä voimassaolon pituus, jotta hyöty olisi maksimaalinen. Aiemmat komppaniaprivilegiot olivat sisältäneet yhtiömäisiä piirteitä, kuten sijoitusten kokoamista, osinkojen ja korkojen määrittelyä, kirjanpidon käytäntöjä ja johtamismallin hahmottelua. Tervakomppanian privilegio poikkesi tästä. Sen paino oli varsinaisella myyntitapahtumalla, eikä esimerkiksi myyntiorganisaatiota hahmoteltu lainkaan. Kruunun tarkoitus oli erittäin selvä. Tervaa oli tarkoitus myydä kattavalla voitolla ja mahdollisimman paljon. Muita tähtäimiä alkuasetelma ei esitä.

Tervaprivilegiossa oli joitakin hyvin alkeellisia yhtiömäisiä piirteitä, mutta kruunun kontrolli ohjasi niitäkin. Osakkaiden kotipaikka esimerkiksi rajattiin Tukholmaan ja Viipuriin. Lisäksi organisaation johtopaikaksi nimettiin tuotannon näkökulmasta kaukainen Tukholma. Myyntiä ohjaavan hallituksen kokoonpanoon ei viitattu sanallakaan, kuten kuparikomppanian kohdalla aikaisemmin. Edes hallituksen jäsenten lukumäärää tai kokoontumisääntöjä ei sisällytetty privilegioon. Epäselväksi jopa jää, oliko tässä vaiheessa olemassa minkäänlaista johtoelementtiä. Oletettavaa on, että asioista sovittiin jollakin muulla tapaa, ja privilegio oli siitä irrallinen sopimus. Sijoituksen määrästä tai koroista ei todettu niistäkään mitään. Ainoa näihin liittyvä merkintä oli viittaus pääoman kertymisen todennäköisestä helpoudesta, mikä avaa komppaniaprojektiin liittyviä asenteita. Osakkuus oli sekin tehty vaivattomaksi, sillä määritelmässä osakkuus ei vaatinut raskaita prosedureja.

Selkein yhdistävä tekijä 1610-luvun privilegioihin oli kiinteät myyntiartikkeleiden hinnat, tullimaksujen suuruudet sekä tuotteen laatutason huomioiminen. Tämä heijasteli hallitsijan käsityksiä regaalisesta oikeudestaan kupariin ja tervaan, mikä oli myös aikakauden ideologiaa. Hintoja ei voitu jättää vapaan markkinatalouden määriteltäviksi, vaan hintojen kontrolli oli koko kaupan kontrollia. Kruunu toimi silloisen taloustietämyksensä mukaisesti parhaaksi katsomallaan tavalla. Hintakontrolli viittaa monopoliin, jonka puitteissa terva myytiin ulkomaille. Amsterdamissa tapahtuvaan myyntiin jälkeiseen hintakehitykseen Ruotsi ei enää voinut vaikuttaa suoraan.

Tervaprivilegion huomattava hankaluus oli monopolimainen joustamattomuus, josta hyötyi vain muutama kauppias. Privilegion myönnön yhteydessä tuskin kukaan oli pohtinut loppuun saakka talonpoikien tai pienporvareiden aseman muutosta. Tervakomppania toimi valtion ja sitä auttavan pienen ryhmän etujen ehdoilla. Valtion käsitekin oli vasta muodostumassa. Se tarkoitti pitkälti kruunun etujen määrittelyä. Kruunun tarpeiden ensisijaisuus teki tervakomppanian toimintamallin varsin ruotsalaiseksi, vaikka yksi alulle panijoista olikin alankomaalainen van Swinderen. Alankomaalaisuus näkyi privilegiossa vähäisesti, eikä se palvellut alankomaalaisia kauppiaita kuten varhaisemmat komppaniaprivilegiot. Alankomaalaisilla ei vuonna 1648 ollut samanlaista saneluvaltaa Ruotsin talouspolitiikassa kuin aiemmin Älvsborgin lunnaiden takaaajana oli ollut tai kuten myöhemmin oli jälleen oleva. Westfalenin rauhanteon vuosi oli jälleenrakennuksen aikaa muuallakin kuin Ruotsissa. Lisäksi kuningatar Kristiina oli vasta kaksikymmentäkaksivuotias kokematon hallitsija, johon Oxenstiernalla ei ollut otetta. Euroopan hallitsijoillakin oli vielä ohuet

suhteet uuteen hallitsijaan.⁶⁹⁵ Alankomaalaiset vaikutukset jäivät tässä vaiheessa varsin vähäisiksi. Oikeuden reseption sijaan tervaprivilegio muistutti enemmän kruunun myöntämää monopolia kuin yhtiöjärjestystä.

Taloushistorioitsija Eli Heckscher on käsitellyt kupari- ja tervakomppanioita ainoastaan niille myönnettyjen monopolien kautta.⁶⁹⁶ Vaikka Heckscherin taloushistoriallisia tutkimuksia on kritisoitu myöhemmin, hänen havainnoissaan on siemen kupari- ja tervaprivilegioiden erilaisuuteen. Tervakomppania perustettiin monopolistiseksi myyntikanavaksi, kun kuparikomppanioiden luonne muistutti yhtiömäistä vapaamman kilpailun pääomankeruuta. Tervakomppania oli marginaalinen toimikanava, joka organisoii keskitetysti tervanviennin yhden portin lävitse. Tarkoitus ei ollut harjoittaa vientikauppaa monimutkaisen organisaation puitteissa.

Tervakomppanian perustaminen porautui syvälle Ruotsin talouspolitiikkaan. Komppanian privilegion vertailu maan muihin komppanioihin syventää sen olemuksen piirtymistä. Kuningatar Kristiina myönsi nopeasti tervakomppanian perustamisen jälkeen privilegion Ruotsin Afrikka-komppanialle. Joulukuussa 1649 perustetun komppanian asema oli hyvin erilainen pelkästään privilegion perusteella. Afrikka-komppanian hanketta johti Ruotsin tuttu yhteistyökumppani alankomaalainen Louis De Geer, jonka kädenjälki näkyi myös säädöstehtävissä. Komppanian päätarkoitus oli varmistaa De Geerin häiriötön liiketoiminta Afrikassa. Suunnitelmaan kuului kalleuksien tuonti Afrikasta Ruotsiin, kun tervakomppanian ydintoimintaa taas oli tervanvienti. Komppaniaprivilegio myönnettiin De Geerille ylellisesti kahdeksikymmeneksineljäksi vuodeksi. De Geer itse oli pääsijoittaja 84 prosentin osuudella, mutta mukana oli myös kymmenisen muuta osakasta. Kauppaa käytiin vaihtokauppana. Komppania vei Afrikkaan esimerkiksi tekstiilejä, kotitaloustarvikkeita ja lasihelmiä, joista suurin osa oli ostettu Amsterdamista ja Hampurista. Käytännössä oli todettu, ettei ruotsalainen raakarauta tai -kupari mennyt Afrikassa kaupaksi. Komppania taas laivasi Afrikasta pääasiassa kultaa.⁶⁹⁷

Maantieteelliset määrittelyt olivat tärkeä osa privilegioita. Kun tervakomppanian myyntialue sijoittui pelkästään Ruotsiin, Afrikka-komppanian toiminta-alue oli Kanarian saarten eteläinen pallonpuolisko eli käytännössä Afrikan niin sanotulla kultarannikolla.⁶⁹⁸ Guinealaisen Afrikka-komppanian esikuvat olivatkin Alankomaiden Länsi- ja Itä-Intian kauppakomppaneissa, kun tervakomppania poikkesi tästä mallista. Afrikka-komppanian privilegio oli ulkoasultaan Alankomaiden suurten komppanioiden kaltainen. Se sisälsi seikkaperäisiä ohjeita ja painotti johtamisen yksityiskohtia sekä Louis De Geerin asemaa.⁶⁹⁹

Molemmat komppaniat olivat taloudellisia hankkeita, jotka kerryttivät myös valtion pääomaa. Afrikka-komppaniassa sallittiin vain rajattu määrä osakkaita, sillä pääomaa ei tarvittu toiminnan mahdollistamiseksi. De Geerillä oli sitä muutoinkin riittävästi.⁷⁰⁰ Komppanian kaikki osakkaat olivat kuningattaren lähipiiriä ja ilmeisesti hallitsijan keino palkita suojaajiaan. Samalla

⁶⁹⁵ Ensimmäinen tiedetty ulkomainen maininta kuningatar Kristiinasta on vuodelta 1646, jolloin Alankomaissa oleskellut Ranskan suurlähettiläs kertoi kohtaamisestaan Kristiinan kanssa. Keskustelua herätti nuori ikä sekä sukupuoli. Weibull 1970, 121.

⁶⁹⁶ Ks. esimerkiksi Heckscher 1936, 450–451 ja Heckscher, 1954, 100–101.

⁶⁹⁷ Nováky 1990, 114 ja 122–126.

⁶⁹⁸ Nováky 1990, 141–143 ja 242–243.

⁶⁹⁹ Granlund 1879, 404–412.

⁷⁰⁰ Nováky 1990, 242–243.

osakeyhtiön perusominaisuus – yhteisomistajuus ja sen tuoma riskien hallinta toteutui. Afrikka- ja tervakomppaniaa kuitenkin yhdisti huomionarvoinen seikka, kun molempien taustalla oli hallitsijan motiivi rikastuttaa Ruotsia. Afrikka-komppania toimi Alankomaiden esikuvien mukaisesti, ja se tavallaan edusti kruunua maailmalla, kun kaupankäynnille annettiin mahdollisimman vapaat kädet. Sama toistui tervamonopolissa vaatimattomammin, kun osakkaille myönnettiin oikeus kaikkeen tervaan. Hallisijaa kiinnosti huomattavasti enemmän ulkomaille suuntautunut jalometallikauppa, kuin tahraiset tervatynnyrit.

Ensimmäinen tervakomppania muistutti myös etäisesti tukholmalaisia kauppahuoneita toverillisten yhteistyötapojen osalta. Kauppahuoneiden toiminta tähtäsi ryhmävoimalla yhteistyössä tehtyyn kauppaan. Tosin kauppahuoneita ei säädelty privilegioilla, mutta muutoin tervakomppaniaa voidaan vertailla hallinnon ja toimintaperiaatteen mukaisesti aikakauden kauppahuoneisiin. Todennäköisesti kauppahuonemalli olikin osakkailla päällimmäisenä esikuvana mielessä toiminnan alussa. He kuuluivat tukholmalaiseen kauppiaaverkostoon, joka oli rakentunut sukuyhteyksien, avioliittojen ja perheyristysten kudelmaksi. Ruotsin talousuudistusten alkuasetelmat olivat tässä tapauksessa siis pienten ryhmien käsissä, joilla ei ollut kokonaisvaltaista käsitystä uuden organisaatiomallin mullistavuudesta. Moderniin yhtiömalliin elimellisesti kuuluva anonymiteetti ei toteutunut, eikä sitä tässä vaiheessa tavoiteltu.

Privilegion oikeudellinen syntytausta

Tervakomppanian ensimmäisen privilegion perustamiseen liittyviä yksityiskohtaisia muistiinpanoja on säilynyt helmikuulta 1648. Niitä säilytetään Tukholman Riksarkivetin komppanian asiakirjojen joukossa.⁷⁰¹ Muistiinpanot laadittiin kuukautta ennen virallista tervakomppanian privilegiota myöntöä. Säilyneet dokumentit olivat kirjelmiä, joissa kuultiin perustamisvaiheessa mukana olleita porvareita. Niissä argumentoitiin pitkälti komppanian perustamisen puolesta. Oletettavaa on, että asiakirjoissa perusteltiin puoltoa tarkkaan valikoiduilla, ehkä värittyneillä argumenteilla, sillä kyseessä oli kattava ja tuottoisa yksinoikeus. Näiden muistiinpanojen tarkastelu objektiivisesti syventää käsitystä tervaprivilegion luonteesta ja avaa monopolin syntytaustoja. Ne täydentävät lopullisen privilegion tulkintaa.

Varsinainen tervaprivilegio oli yhdeksänkohtainen. Myös muistiinpanoissa oleva hahmotelma myötäilee tätä kappalejakoa, ja siinä näkyvät ensimmäiset versiot samoista aiheista. Tällaisia privilegioiden luonnoksia on säilynyt kaksi erilaista. Varhaisemmassa, tosin sekin vasta helmikuussa päivätyssä, hahmotelmassa käsitellään porvareiden näkökantoja. Näissä todetaan selkeästi komppaniamallin helpottavan tervakauppaa ja kohentavan valtiontaloutta.⁷⁰² Myöhemmässä jo hieman lopullisemman hahmotelman esipuheessa nostettiin esiin ulkomaalaisten

⁷⁰¹ *Helmikuussa 1648 päivätty kirje kuningatar Kristiinalle § 1*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukompania 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

Erik Thomson on tulkinnut artikkelissaan *Swedish Variations on Dutch Commercial Institutions, 1605–1655*, että valtiosihteeri Nils Tungal olisi laatinut näiden keskustelujen perusteella ensimmäisen ohjeistuksen Oxenstiernan pyynnöstä. Thomson perustelee päätelmiään grafologisella metodilla, mutta muuta näyttöä ei ole.

⁷⁰² *Helmikuussa 1648 päivätty kirje kuningatar Kristiinalle*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukompania 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

tervakaupalle aiheuttamat haitat, joihin komppanian perustaminen toisi ratkaisuja. Listattuna on moninaisia selityksiä kauppaolujen parantamiseksi lähtien viennin suuremmasta tuotosta. Tässä yhteydessä komppanian osakkuutta esitettiin avoimeksi vain tukholmalaisille kauppiaille, koska komppanian oli tarkoitus toimia Tukholman pormestarin alaisuudessa. Viipurin kauppiaita ei mainittu lainkaan, joten osakkuutta laajennettiin lopullisessa versiossa tältä osin.⁷⁰³

Varsinaiseen tervaprivilegioon nähden muistiinpanoissa perustellaan ja taustoitetaan myöhemmin toteutuneita kohtia. Keskusteluilla voidaan katsoa olleen varteen otettavaa merkitystä. Ne puntaroivat tervan laatua ja valvontaa. Hahmotelmassa painotetaan tervan heikkolaatuisuudesta ja virheellisistä tynnyrikoosta johtuneita ongelmia, jotka ovat olleet erityisen haitallisia. Komppanian alaisessa kaupassa tällaistenkin haittojen aprikoitiin poistuvan. Tullimaksujen osalta komppanian perustajat ehdottivat, että tullimiesten tulisi tilittää ne komppanian Tukholman konttoriin heti maksusuoritusten jälkeen. Nimittäin ongelmien ilmetessä, komppanialla oli vastuu rahojen tilittamisestä. Tähän vedoten tulevat osakkaat ehdottivat tiettyä periodia⁷⁰⁴, jolloin maksut tulisi tilittää, ja jonka päätyttyä tilitystä ei enää voisi suorittaa. Samalla kommentoitiin komppanian mahdollista lakkauttamista, jolloin johtajien tehtäväksi jäisi osakkuuksien palauttaminen.⁷⁰⁵

Lisäksi kirjelmissä käsiteltiin pääomaa seikkaperäisemmin, mikä varsinaisessa privilegiossa jäi sivulauseen tasolle. Komppanian alaisen pääoman kokoamisen oletettiin olevan niin ripeää, että sen siirtäminen Tukholmaankin olisi jouhevaa.⁷⁰⁶ Pienpolton kontrolloinnin katsottiin hyödyttävän komppaniaa, mutta sen mahdolliset haitat varsinaiselle liiketoimelle huolestuttivat. Muistiinpanojen kohdassa kahdeksan komppania pyysi lupaa tukkien kuljetukseen sekä 14–16 tynnyriä (stycken) kantavan mäntyaluksen rakentamiseen, minkä tyyppisiin seikkoihin varsinaisessa privilegiossa ei enää puututtu.⁷⁰⁷

Privilegion pituus oli sekin neuvottelujen kohteena. Kahdenkymmenen vuoden kestoja puolsi osakkaiden suurempi ja todennäköisempi hyöty, kun sijoittaminen olisi pidemmällä aikavälillä turvatumpaa.⁷⁰⁸ Lisäksi porvarit toivoivat, ettei komppaniaa perustettaisi välittömästi tai ainakin heille varattaisiin aikaa järjestelyihin. Komppanian toiminta ehdotettiin alkavaksi vasta vuoden kuluttua⁷⁰⁹. Nopeasti näet ei olisi mahdollista saada aikaan hyvää tulosta.⁷¹⁰ Kyseinen toive ei toteutunut.

Tervaprivilegion sisällön laatiminen tapahtui kulisseissa erilaisten keskustelujen muokkaamina. Tämä viittaa siihen, ettei valmista ja reseptoitavaa privilegiomallia todellakaan ollut, vaan se räätälöitiin pelkästään tervalle. Mukana oli tervakauppaa Tukholmassa ennestään

⁷⁰³ *Helmikuussa 1648 päivätty toinen kirje kuningatar Kristiinalle*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁰⁴ *termin*.

⁷⁰⁵ *Helmikuussa 1648 päivätty kirje kuningatar Kristiinalle, § 2 ja 5–6*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁰⁶ Stiernman 1750, 529.

⁷⁰⁷ *Helmikuussa 1648 päivätty kirje kuningatar Kristiinalle, § 7–8*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁰⁸ Stiernman 1750, 530.

⁷⁰⁹ Tämä olisi tarkoittanut helmikuuta 1649.

⁷¹⁰ *Helmikuussa 1648 päivätty kirje kuningatar Kristiinalle, § 9*, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

harjoittaneita porvareita, joilla oli kokemusta vakiintuneista kauppatavoista. He perustelivat argumenttejaan kokemuksella ja totutuilla käytännöillä. Varhaisin tervaprivilegio ei siis ollut oikeussiirrännäinen. Komppania perustettiin ruotsalaiseen oikeudelliseen ympäristöön, ja ensi vaiheessa kaikki hallintaan liittyvä säädöstö oli kotimaista.

Kulisseissa käydyt keskustelut jatkuivat alle kuukauden kuluttua virallisen tervaprivilegion lanseerauksesta. Ne liittyivät tarkentaviin yksityiskohtiin. Tukholman Riksarkivetissa säilytettyjen papereiden joukossa on 21.4.1648 päivätty kirje, jossa annetaan lisäohjeita pääomasta ja osapuolten sitovuudesta. Pääomalla tarkoitettiin tässä yhteydessä tervanmyynnistä saatavaa välitöntä maksua, joka oli mahdollista ottaa käyttöön heti tervan tarkistusmittauksen ja kauppahinnan varmistuksen jälkeen. Lisäksi osingoista mainittiin, että vuosittainen tuottokertymä pyrittiin pitämään stabiilina, mutta osinkoja tulnaisiin jakamaan vasta komppanian toiminnan päättymisen yhteydessä. Tervan kuljetus Amsterdamiin tapahtui ostajan kustannuksella, johon liittyvät provisiot määräytyivät lastin mukaan. Toinen vastaavan kaltainen lisäohjeistus päivättiin toukokuussa. Sen mukaan komppanian yhteistyökumppaneina Amsterdammassa toimi kaksi sikäläistä porvaria: Jacob Loreijs ja Hendrich Trip. He huolehtivat rahti- ja muista maksuista ulkomaille viedyn tervan osalta sekä ohjeistivat tarpeen mukaan Amsterdammassa tervakomppanian asioita hoitavia ruotsalaisia. Komppanian toiminta jaettiin kolmeen jaksoon toukokuun, heinäkuun ja syyskuun ympärille. Nämä olivat ajankohdat, jolloin tuottajien tuli toimittaa tervansa kaupunkeihin. Komppanian toimivuosi päättyi mikkelpäivään, jonka jälkeen johtajisto vastasi kysymyksiin tulevasta kaudesta.⁷¹¹

Tervakomppanian johtamismalli ja organisoituminen poikkesivat aiemmista Alankomaiden Itä-Intian kauppakomppaniaa jäljittelevistä ruotsalaisista kuparikomppanioista. Huomioitavaa on, ettei edellisten komppanioiden virheitä tai vastoinkäymisiä hyödynnetty uuden komppanian suunnittelussa. Kansleri Oxenstierna oli ollut kanslerina jo aiempien komppanioiden aikana, mutta hänkin oli ikääntynyt. Lisäksi kuningatar halusi ottaa kansleriin etäisyyttä. Privilegio laadittiin todennäköisesti melko nopeasti porvareiden esitettyä joitakin toiveitaan. Nopealiikkeinen kuningatar oli kenties tiedostanut alankomaalaisten kaavailut tervaan keskittyvän oman komppanian perustamisesta ja kiirehti tervakomppanian aloittamista.

Keskeinen päätelmä keskusteluista on, ettei komppanialla näyttäisi olleen hallitusta, vaan päätöstenteko oli keskitetty hallitsijan alaisuuteen. Hallituksen pöytäkirjoistakaan ei ole viitteitä. Niiden sijaan on lähes välittömät, muutaman kuukauden sisällä annetut privilegion tarkennukset perustoimintaan liittyvissä seikoissa. Lisäohjeistuksia jaettiin tiputellen. Oletettavasti ne olivat vastauksia hämmentyneisiin kysymyksiin, joita esimerkiksi komppanian virkamiehet esittivät kyetäkseen toimimaan uuden korporaation puitteissa. Vaikuttaa myös siltä, että suomalaiset porvarit puuttuivat keskusteluista kokonaan. Aiemmin itsenäisesti kauppaa tehneet porvarit oli asetettu uuteen ja outoon muottiin, jossa alun toimintasäännöt olivat jäsentymättömät. Huomattavammat vastoinkäymiset olivat kuitenkin vasta edessä, kun tervakaupan kaikille osapuolille paljastui arjen mullistanut uusi todellisuus.

⁷¹¹ 21.4.1648 ja 5.5.1648 päivätty kirjeet, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

Viipuri vastaan tervakomppania

Tervakomppanian ideaalin mukainen kurinalainen toiminta toteutui, kuten Tukholmassa oli kaavailtu. Tervakauppa sujui erityisesti Viipurissa toivotulla tavalla.⁷¹² Komppanian järjestäytyminen kaupungeissa käynnistyi, kun se sijoitti asiamiehensä eli faktorin jokaiseen tervaa vievään tapulikaupunkiin. Tervanmyynti oli sallittua vain heille erilaisten sakkojen tai tervan takavarikoinnin uhalla. Toimintakenttä oli paperilla mutkaton: privilegiossa oli määritelty tervan kiinteä hinta, eikä kauppiaillekaan tarvinnut maksaa kuin 15 riikintaleria lästiltä. Kruunu oli tyytyväinen, sillä tullimaksujen keruu helpottui, kun komppania kokosi sen puolesta sille kuuluvat maksut. Komppania huolehti vientikaupan sujuvuudesta keskitetysti. Valtiovalta pääsi komppanian avulla suoraan tuotannon ytimeen. Komppania osti kaiken markkinoille tuotetun tervan, mikä sai talonpojat polttamaan tervaa yhä suurempia määriä, kun tervatynnyrit menivät kaupaksi ilman ylimääräistä vaivannäköä.⁷¹³

Kruunu pyrki privilegion avulla masinoimaan tervanmyynnin ideaalitilanteen. Tervakomppania myi haluttua mustaa kultaa reilulla voitolla pääasiassa alankomaalaisille ja rikastui. Myöhemmin komppania lainoitti jopa kruunua, kun esimerkiksi kuningatar Kristiina ja kuningas Kaarle IX nostivat sen varoista lainaa sotakulujen rahoittamiseksi. Komppaniaidylli ei kuitenkaan ollut näin eheä, sillä toiminnan ulkopuolelle jääneet suomalaiset pienporvarit pihisivät ärtymystä. Heidän asemansa oli muuttunut radikaalisti. Aktiivisista kauppamiehistä oli tullut komppanian ja kruunun välisiä juoksupoikia, kun he ostivat tervaa talonpojilta vain myydäkseen sen pienellä voitolla komppanian edustajille. Porvarit olivat valmiiksi suunnitellun myyntikoneiston häviäjiä, kun heidän tehtävänä oli mahdollistaa komppanian toiminta palkkionaan vaatimaton hyöty. Komppanian leiriytyminen kaupunkeihin aiheutti muutakin haittaa ja vaivannäköä, kun kaupunginraadit velvoitettiin perustamaan tervahoveja tervatynnyreiden säilytykseen. Lisäksi raadit olivat vastuussa tervan laadusta ja joutuivat palkkaamaan erityisiä laaduntarkkailijoita sekä muita kaupunkilaisista värväytyjä virkamiehiä.⁷¹⁴ Maisemakin muuttui, kun komppania pystytti satamiin näyttäviä tervaitoja, mikä symbolisoi kruunun jalkautumista kaupunkeihin.

Vakiintuneen kauppiasarjen tasapaino oli järkkynyt. Aiemmin tapulikaupunkien porvarit olivat myyneet tervaa ulkomaalaisille kauppiaille ja ostaneet heiltä suolaa, mausteita sekä muuta kauppatavaraa maakuntiin eteenpäin myytäväksi. Komppanian perustaminen katkaisi vuosisatojen aikana kehittyneen liikenteen miltei täysin. Erityisen tyytymättömiä olivat viipurilaiset kauppiaat, jotka olivat tottuneet ostamaan Lappeen pitäjän⁷¹⁵ markkinoilta tervaa ja myyneet sen esimerkiksi pohjoissaksalaisille kauppiaille. Nyt myyntiketjun haltuun ottajaksi kiilautui komppania keräten voitot itselleen. Seurauksena myös oli, ettei viipurilaisilla ollut enää mitään myytävää ulkomaalaisille kauppiaille, joiden kulku Suomen satamiin tosin lähes tyrehtyi. Tilanne aiheutti kaupungeissa ja itäisissä maakunnissa suoranaista tavarapulaa.⁷¹⁶

⁷¹² Tiainen 2018, 105.

⁷¹³ Waris 1940-luku, 42–46; Hallberg 1959, 97–100.

⁷¹⁴ Waris 1940-luku, 42–46; Hallberg 1959, 97–100.

⁷¹⁵ Myöhemmin vuonna 1649 Lappeen eli Lapveden markkinapaikan läheisyyteen perustettiin Lappeenrannan kaupunki. Lappeen vanha markkinapaikka jäi lähinnä varastopaikaksi. Ks. esimerkiksi Yrjö Karilaan artikkeli teoksessa Pikku jättiläinen 1958.

⁷¹⁶ Waris 1940-luku, 39–43; Åström 1988, 20.

Tervakomppanian perustamisesta lähtien komppanian rahavirtojen ulkopuolelle jätettyjen tyytymättömyys kupli kirjallisina valituksina. Porvarit reagoivat vahvasti menetettyihin oikeuksiinsa ja laativat valituksia suoraan kruunulle sekä myöhemmin kauppakollegiolle. Alkuvaiheessa Viipuri, Helsinki ja Porvoo toimivat näkyvimmin. Jos porvarina koki kohdanneensa epäoikeudenmukaisuutta, hallitsijalle osoitettu kirjallinen valitus oli suoriin tie sen ilmaisemiseksi. Sitten kauppakollegio toimi vastaavasti väliportaana. Tällaiset valitukset muokkasivat lainsäädäntöä lähes poikkeuksetta. Seuraavassa käsitellään komppanian toiminnasta syntyneitä negatiivisia reaktioita ja niistä tehtyjä valituksia, joihin myöhemmät lainsäädännölliset muutokset osittain perustuivat.

Viipurilaiset reagoivat muuttuneisiin oloihin ensimmäisinä. Tervakaupan ytimestä syrjäytetyt kauppiat allekirjoittivat valituksen kesäkuun 26. päivänä jo vuonna 1648. Se koski turvattomuuden tunnetta, jonka komppanian toiminta aiheutti. Kauppiat olivat myyneet aiemmin tervaa ilman kirjallisia sopimuksia, ja nyt komppanian kirjurit olivat ryhtyneet hoitamaan ja järjestelemään kaupankäyntiä. Viipurilaiset kokivat, ettei kirjureihin voinut luottaa. Mitä tapahtuisikaan, jos kirjuri teki huolimattomuusvirheen, he kysyivät. Siksi viipurilaiset anoivat komppanian kumoamista ja toiminnan palauttamista aikaan ennen komppaniaa. Tällöin kaupungin *uskotut miehet*⁷¹⁷ punnitsivat tervan, ja kauppiat vastaisivat tervakaupoistaan muilta osin itse. Näin kauppa palautuisi porvareita ja Ruotsia hyödyttäviin tapoihin sen sijaan, että osa porvareista oli ulkopuolisia. Riksarkivetissa säilyneisiin kirjallisiin valituksiin oli merkitty kuningattaren kielteinen vastaus, jossa todettiin ”tervaseuran” jatkavan toimintaansa entiseen tapaan sille myönnettyillä oikeuksilla.⁷¹⁸

Uudet toimintatavat aiheuttivat epäselvyyttä myös ulkomaalaisten kauppiaiden keskuudessa, joista osa oli autuaan tietämätön Suomen kaupungeissa voimassa olevasta monopolista. Kun privilegio oli kuulutettu Viipurissa huhtikuussa 1648, kaupunkiin purjehti vielä samana keväänä englantilainen kauppa-alus ostamaan tervaa. Viipurilaiset toimivat totuttujen tapojen mukaisesti ”Kuninkaallisen majesteetin suosiolla ja pyhän kolminaisuuden nimissä” ja myivät tervaa englantilaisille komppaniasta piittaamatta. Rikkomuksen yllykkeenä oli se, että englantilaiset olivat lähteneet liikkeelle kotisatamastaan varhain keväällä, jolloin heillä ei voinut ollut tietoa komppanian perustamisesta.⁷¹⁹ Sama toistui muutaman kuukauden kuluttua kesällä, kun kauppiat myivät alankomaalaisille 2000 tynnyriä tervaa. Tosin tieto komppaniasta olisi pitänyt todennäköisemmin jo kantautua heille. Hallitsija osoitti tämän seurauksena viipurilaisille elokuussa päivätyn nuhtelukirjeen. Ilmeisesti kyseiset perustelut lievensivät rikkeitä ja säästivät ankarammilta toimenpiteiltä tässä vaiheessa.⁷²⁰ Tukholmassa olleet päättäjät olivat siis yhtä välinpitämättömiä periferisen Viipurin oloista kuin sinne saapuneet ulkomaalaiset tietämättömiä Tukholmassa laadituista säännöistä. Komppanian perustamisen ja aiempien käytäntöjen välistä ylivenoaikaa ei käytännössä ollut.

⁷¹⁷ Uskottujen miehen eli ruotsiksi *gode män*ien tehtävänä 1500–1600-luvuilla oli toimia kauppiaiden välisissä riidoissa eräänlaisina puolueettomina sovittelijoina ja asiantuntijoina sekä samalla ylläpitää paikallisyhteisöjen sisäistä tasa-arvoa. Pihlajamäki 2018, 278 ja saman sivun alaviite 37.

⁷¹⁸ Sekalaisia kirjeitä, Tjärükompagniet och Förnyade tjärükomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷¹⁹ Ruuth 1974, 123–124.

⁷²⁰ Waris 1940-luku, 72.

Valituksesta voisi päätellä, että viipurilaiset olisivat olleet tervakomppaniaa vastaan eheänä rintamana. Porvareiden näennäinen yhtenäisyys komppaniaa kohtaan kuitenkin rakoili, kun kaupungin ammattikuntapormestari Johan Cröell lähetti kesällä 1648 ison tervaerän komppanian faktorille Amsterdamiin. Cröellin tarkoitus oli suorittaa kaupoista saamalla voitolla 2000 riikintalerin arvoinen komppanian sijoitusosuutensa. Pormestari ei kuulunut Viipurin vanhaan ja perinteiseen kauppiaaverkostoon, joten hänen oli mutkattominta rikkoa jää, vaikkakin se tapahtui yhteisön paheksunnan saattelemana. Lisäksi hän oli huonoissa väleissä kauppiaiden kanssa jo ennestään. Cröell kuului saksalaiseen kauppiassukuun. Hänen isänsä oli menestyksekkäs, pormestarinakin vaikuttanut Hans Cröell, joka oli vaikuttanut Viipurissa ainakin vuodesta 1618.⁷²¹

Tapahtumien jälkeen Cröell nimitettiin komppanian asiamieheksi eli faktoriksi, jollainen oli jokaisessa tapulikaupungissa. Cröell ajautui tässäkin roolissa kiistoihin koskien muun muassa tervantuottajille maksettua alhaisiksi koettuja hintoja.⁷²² Koska faktorit nimettiin kaupunkilaisten keskuudesta, he olivat ensisijaisesti kaupungin porvareita ja ajoivat usein omiakin etujaan komppaniaa vastaan. Tällainen kaksoisrooli oli omiaan sekoittamaan ja vaikeuttamaan komppanian toimintaa. Se lisäsi myös kiusausta epärehellisyteen. Komppaniaan suhtauduttiin epäluuloisesti Viipurin lisäksi muissakin kaupungeissa.

Lopulta Tukholmasta puututtiin Viipurin ongelmiin, joihin Cröell oli osasyllinen. Toukokuussa 1649 johtaja Johan van Swindern matkusti pääkaupunkiin selvittämään ongelmavyöhytiä sekä erilaisten tulkintojen synnyttämiä erimielisyyksiä. Komppanian näkökulmasta Cröellin edellisessä Amsterdamiin toimittama terva oli komppanian omaisuutta kuten siitä kertynyt voittokin. Cröellin osuudeksi kaupoista jäi siten vain virkamiehen palkkio. Cröell ei tyytynyt tähän, vaan vaati 2000 riikintalerin sijoitussummansa kuittaamista kaupan voitoilla. Cröell ja van Swindern eivät päässeet asiassa kahdenkeskiseen sopuun. Tapausta käsiteltiin Viipurin raastuvassa vielä van Swindernin kaupungista poistumisen jälkeenkin.⁷²³ Tervakomppania siis sekoitti paikallistasolla aiemmin tasaisemmin soljunutta arkea.

Epäselvyydet eivät päättyneet tähän, vaan Viipurin kaupunginraati ja vuorimestari kyseenalaistivat Johan Cröellin aseman komppanian virkamiehenä, sillä hän oli maksanut tervasta vähemmän kuin privilegio ohjeisti. Epärehelliset kaupat olivat tuottaneet Cröellille voittoa 6026 kuparitaleria eli 1606 riikintaleria. Kaupungin porvaristo kirjelmöi toiminnasta pääkonttoriin Tukholmaan. Samassa yhteydessä porvaristo ilmaisi tyytymättömyytensä kaupunkiin kasautuvista tervatynnyreistä. Vastauksessaan komppanian johto ilmoitti rahtien kulkevan välittömästi jäiden lähdettyä. Tilannetta oli kaupunkilaisten mukaan vaikeuttanut uskottujen miesten valtuuksien poisto ja heidän syrjäyttäminen aiemmista tehtävistään. Cröell erotettiin komppaniasta uuden toimintakauden käynnistyttyä maaliskuussa 1650, jolloin hänelle palautettiin 2000 riikintalerin sijoitus. Cröell vastusti tätä ilmoittaen jättävänsä tehtävän vasta, kun komppania lakkautettaisiin. Hänet kuitenkin siirrettiin komppanian toiminnasta pysyvästi sivuun. Cröell jatkoi Viipurin ammattikuntapormestarina kaikesta huolimatta 1650-luvulla.⁷²⁴

⁷²¹ Ruuth 1974, 72 ja 124–125.

⁷²² Ruuth 1974, 124.

⁷²³ Ruuth 1974, 124–125; Lehtinen, 1961, 153.

⁷²⁴ *Päivämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA. Ruuth 1974, 477.

Viipurin asema tervakaupunkina vahvistui 1600-luvun aikana. Myyntitulojen perusteella voidaan päätellä, että tervaa vietiin vuonna 1637 67 000 riikintalerin, 1640 90 000 riikintalerin ja 1642 jo 100 000 riikintalerin arvosta. Viipurin vankentuva asema tervakaupunkina oli tiedossa Tukholmassakin. Viipurin porvariston tyytymättömyys kehitti tervalainsäädäntöä ruohonjuuritasolla, kun kaupungin huolet siirtyivät tukholmalaisten päänvaivaksi. Vuonna 1650 valtaneuvosto jopa lähetti Viipuriin eräänlaisen tutkimusryhmän selvittämään lukuisten valitusten taustoja ja todenperäisyyttä. Cröellin jälkeen faktoreiksi nimettiin pormestari ja valtiopäivämies Henrik Menschever vuosiksi 1651–1659. Hänen jälkeensä vuosina 1660–1671 faktorina työskenteli oikeuspormestari Hans Schmidt. Hekin molemmat riitaantuivat komppanian muiden osakkaiden kanssa.⁷²⁵

Viipurilaisten kauppiaiden arki oli mullistunut, kun tervan kuljetuksen sijaan kauppaa olikin käytävä *in loco* -periaatteella. Yksittäinen esimerkki kauppiaiden epätoivoisesta asemasta on kaupungin porvareiden Johan Plantinin, Peter Ruuthin ja Hans Ruuthin allekirjoittama päiväämätön valitus, jonka he olivat ”pakotettuja” laatiman kaupungin porvareiden puolesta. Kauppiat olivat jo jonkin aikaa seuranneet kaupunkinsa ”tuhoutumista”. Lisäksi he raportoivat tullimaksuihin liittyvästä epäkohdasta, missä entisen rahtivapauden sijaan komppanialle oli maksettava rahtia kaksi taleria lästiltä. Tämän oikaisematta jättäminen tulisi heidän mukaan tuottamaan valitusten vyöryn Tukholmaan.⁷²⁶

Jotta kruunun ylläpitämä kauppapoliittinen tilanne ei olisi ollut riittävän hankala, uhmasi elinkeinonharjoittajia myös isommat katastrofit. Viipurissa velloi syksyllä 1652 suurpalo, joka hävitti noin 300 paikallista taloa. Vahingot olivat valtaiset.⁷²⁷ Kaupunkilaiset kääntyivät rutiininomaisesti hallitsijan puoleen ja vaativat tervakomppaniaa osallistumaan kaupungin jälleenrakennuskustannuksiin yhden hopeatalerin verran tervatynnyriltä. Tulipaloherkkä terva oli ollut yksi syy katastrofaaliseen tapahtumaan ja siksi vastuu oli osin kruunulla. Se ei suostunut pyyntöön, koska tervanmyynti oli samaan aikaan laskenut alankomaalaisten ja englantilaisten välisen sodan takia.⁷²⁸ Palon jälkeisenä vuonna 1653 päätettiin tervan uudeksi lastauspaikaksi Slotsholm.⁷²⁹

Tervakomppanian uudenaikaiset maksukäytännöt rajoittivat nekin viipurilaisten kaupankäyntiä. Komppania suoritti maksut porvareille pääasiassa kuparirahoilla. Tämä oli ristiriidassa kauppiaille annettuihin määräyksiin suorittaa tullimaksut hopeatalereissa. Komppania myös kuittasi maksut pitkälti vekseleinä, jotka olivat voimassa vain tietyn ajan. Kauppiaiden oli kuitenkin mahdoton tietää ennalta, milloin heidän oli mahdollista vaihtaa ne Tukholmassa käteiseksi. Vanhentuneet vekselit vaikeuttivat osaltaan elinkeinon harjoittamista. Lisäksi komppanian virkamiesten omapäisyys sekoitti kaupungin toimintaa, kun he uhmasivat käskyjä saapua

⁷²⁵ Waris 1940-luku, 70 ja 73–81; Ruuth 1974, 477–478; Luukko 1967, 313–314.

⁷²⁶ *Viipurilaisten päiväämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA

⁷²⁷ Ruuth 1974, 64–65.

⁷²⁸ Viipurin privilegiikirje. Waris 1940-luku, 79.

⁷²⁹ *Muistiinpanoja tervakomppanian vaiheista*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA

kaupunginraadin kuultavaksi. Porvarit anoivat uudemman kerran tervan ja pien ulkomaan myyntioikeutta itselleen mainituilla perusteilla.⁷³⁰ Anomus ei tuottanut tulosta.

Säilyneiden asiakirjojen perusteella Viipurin kauppiaiden arki vaikeutui tervakomppanian perustamisen jälkeen, ja sekoitti jo valmiiksi riitaisaa ympäristöä. Kuningatar Kristiina tuskin oli tarkoituksella aiheuttanut kyseisiä olosuhteita, sillä vuonna 1648 hallitsijan talouspolitiikka oli varsin suurieleistä. Hänen huomionsa oli kääntynyt intensiivisesti Louis De Geerin johtamaan Afrikka-komppaniaan, jonka perustamista työstettiin samana vuonna kuin tervakomppania aloitti toimintansa.⁷³¹ Vaikka Afrikka- ja tervakomppaniat olivat molemmat hallitsijan laajemman talouspolitiikan ilmentymiä, on selvää että, eksoottinen Afrikka arvokkaine myyntituotteineen varasti hallitsijan huomiota tervakomppanian ongelmilta. Suuressa kokonaisuudessa pikkukaupunkien pienporvareiden valitukset jäivät järeimpien asioiden jalkoihin.

Lisääntyneet valitukset kertoivat joka tapauksessa pysyvimmistä ongelmista, mitä kruunukaan ei voinut jättää huomioimatta. Komppanialle myönnetty tervaprivilegio oli yksipuolinen ja ulkopuolisia kohtaan saneleva. Koska neuvottelunvaraa ei ollut, valitusten laatiminen oli ainoa keino vaikuttaa oman elinkeinon harjoittamiseen. Viipurissa tilanne kärjistyi eniten, koska terva oli ollut kaupungin tärkeä päävientituote ennen komppaniaa. Privilegion järkähtämättömyyttä kuvastaa, ettei se antanut minkäänlaisia työkaluja ilmentyneisiin riitoihin. Se ei käytännössä edistänyt kontrollia, eikä siihen juurikaan viitattu keskusteluissa muuten kuin Cröellin hintarikkomuksen osalta. Privilegio toimi äärimmäisen heikosti uudenlaisen yhtiömallin perustana. Komppanian asiamiehet Cröell ja hänen seuraajansa erotettiin esimerkiksi vähillä neuvotteluilla. Privilegio ei antanut tähänkään ohjeistusta, vaan paikallisen oikeusistuimen päätös riitti erottamiseen sekä osakkuuden peruuttamiseen. Osakkuus oli tässäkin mielessä eräänlaista kauppakomppanuutta, josta modernin osakeyhtiön anonyymi sijoittaminen oli kaukana.

Valitukset synnyttivät uutta säädöstöä

Tervakomppanian tulo aiheutti monitahoisia ongelmia paikallistasolla. Kyse ei ollut vähäisistä seikoista, vaan moni porvari käytännössä menetti elinkeinonsa. Lisäksi komppania työllisti kaupunkien raateja, synnytti epäluuloa ja kyräilyä kaupunkilaisten keskuudessa sekä aiheutti eritasoista sekasortoa olosuhteiden muututtua. Tilanne Helsingissä oli hyvin samankaltainen kuin Viipurissa. Komppania istutettiin sielläkin miltei väkivalloin olemassa olevien kauppasuhteiden päälle. Kyseessä oli tavallaan jopa kauppiassuhteiden anastus. Helsingin tervakauppaa oli 1640-luvulla hallinnut Stockmanien kauppiasperhe, joka harjoitti kauppaa Amsterdamissa. Heidän lisäksi vain jokunen pienkauppias myi tervaa vaatimattomampia määriä Lyypekkiin. Tervan osuus kaupungin vientikaupasta oli silti jopa kaksi kolmasosaa.⁷³²

⁷³⁰ *Viipurin valitus kuninkaalle 12.5.1654*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA

⁷³¹ Wirta 2018, 66–67. Vuonna 1649 perustettu Afrikka-komppania on laskettu usein De Geerin ansioksi. Uusi kauppakomppania merkitsi ruotsalaisen tukikohdan perustamista Cabo Corsoon silloiselle Guinean rannikolle eli nykyiseen Ghanaan. De Geer oli keskeinen henkilö ruotsalaisessa raudan jalostuksessa, sillä hän toi ruotsalaisten hallitsijoiden tietouteen valtavien luonnonvarojen, kuten malmin, metsien ja vesistöjen merkityksen talouden kannalta. Hänet aateloitiin 1641. Nordisk familjebok, Uggleupplagan. 6, 1–5, <http://runeberg.org/nfbf/0017.html>.

⁷³² Aalto 2015, 50–53.

Komppanian tulon jälkeen helsinkiläiskauppiaat laativat hallitsijalle valituksen, johon saatiin valtiopäivillä laadittu kielteinen vastaus komppanian vuosipäivänä 31.3.1649. Valituksessa oli anottu komppanian oikeuksien peruuttamista ja tervakaupan palauttamista helsinkiläisiin käsiin. Perusteluissa vedottiin tapulikaupunkioikeuksiin, jotka sallivat kaupunkilaisille oikeuden ulkomaankauppaan. Tervaprivilegio kuitenkin peittosi tämän, kuten jo aiemmin on todettu. Kaupunkilaiset myös valittivat työskentelevänsä komppanian hyväksi palkkiotta. Tyytymättömyyttä aiheutti erityisesti komppanian johtajien hyötyminen luotolla ostamisesta, mikä vaikeutti tervaporvareiden kaupankäyntiä. Helsinkiläisille tilanne oli muita kaupunkeja hankalampi, sillä kaupunki oli siirretty vain joitain vuosia aikaisemmin Vanhankaupunginlahdelta Vironniemelle. Tämä oli rasittanut kaupunkilaisten taloutta, eikä heillä siksi ollut mahdollisuuksia sijoittaa tervakomppaniaan myöhemminkään.⁷³³ Suomalaisia oli puolustanut Jakob De la Gardie ja Pietari Brahe, jotka ymmärsivät paikallisten kaupunkien kriisiytyneen aseman. Kuitenkin suurin osa valtaneuvoston jäsenistä tuki tervakomppanian jatkoa.⁷³⁴

Helsingin maakaupunki Porvoo oli yhtä tukalassa asemassa. Ymmärtämättä tervanmyynnin monopolista sitäkään vähää, porvoolaiset laativat valituksen koskien helsinkiläisten suorittamia liian mataliksi koettuja tervamaksuja. Lisäksi närää aiheutti tästä kaikesta johtunut suolapula, joka katsottiin helsinkiläisten syyksi. Tervasta saatu maksu koettiin niin alhaiseksi, että porvoolaiset kuljettivat mieluummin tervatynnyrinsä takaisin kotikaupunkiinsa, mitkä taas sai tynnyrit vuotamaan. Helsinkiläiset vastasivat syytöksiin, että todellisuudessa porvoolaiset voittivat tervakaupoissa helsinkiläisiä enemmän. Heille kertyi voittoa kolme riikintalerialästä, kun helsinkiläisten oli pakko myydä komppanialle tervaa vain 15 riikintalerialästä hintaan yhden riikintalerialan voitolla.⁷³⁵

Turusta kirjelmöidyt ongelmat taas kiteytyivät myyntivoittojen pienuuteen ja siitä johtuneeseen kaiken kattavaan ”kurjuuteen ja sairauteen”. Turun porvarit myös huomioivat valtakunnallisen haitan, minkä komppania aiheutti: tervakomppanian olemassaolon ja tapulioikeuksien ”peruutuksen” pitkittyessä kaupunki ei tulisi kasvamaan eikä kehittymään. Turkulaiset kokivat olevansa pelkkiä maakauppiaita ilman ulkomaankaupankäynnin oikeuksia. He eivät voineet harjoittaa kauppaa luotolla eivätkä siten palkata faktoreita. Tukholman raadin päätös tupakkaprivilegion siirrosta Turulta Porvoolle ei sekään ollut edistänyt suotuista kehitystä.⁷³⁶

Valituksia sateli Tukholman suuntaan miltei kaikista komppanian toimialueen kaupungeista, joille tervanmyynti oli ollut merkittävää liiketoimintaa. Koska valituksia saapui lukuisia, käsiteltiin niitä yhtenä ongelmakokonaisuutena vuoden 1650 valtiopäivillä. Tästä laadittiin myös lainvoimainen ohjeistus hallitsijan hyväksynnällä 23.11.1650.⁷³⁷ Valtiopäiväpäätöksessä todettiin tervakomppanian johtajien kohdanneen huomattavaa vastustusta. Kaupunkien yhteinen kokemus taas oli, että komppania haittasi heidän elinkeinoaan ja aiheutti arkea lamauttavaa suolapulaa. Tervälästä oli aiemmin saanut 16–18 tai jopa 20–24 riikintalerialaa, kun nyt hinta oli vakio 15 riikintalerialaa. Suolan

⁷³³ Aalto 2015, 64–65; *Helsinkiläisten valituskirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷³⁴ Luukko 1971, 191.

⁷³⁵ *Helsinkiläisten kirje kaupakollegiolle n. 1649*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷³⁶ *Turussa kirjattu valitus*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷³⁷ *Förklaring emellan Tiäru Compagniet och Städerna i Nor- och Finland*, Stiernman 1750, 641–643.

lisäksi puutetta oli kaikenlaisesta ylellisyystavarasta, mikä nosti kaupunkien muuta hintatasoa. Viipurilaiset myös reklamoivat komppanian heikentäneen kaupungin ja kauppiaiden mainetta ulkomaalaisten keskuudessa.⁷³⁸

Valtiopäivillä laadittu vastaus ei helpottanut avunpyytäjiä. Selkeä linjaus oli, ettei tervakomppaniaa todellakaan oltu lakkauttamassa. Kuningattaren kerrotaan jopa ymmärtämättömästi todenneen, etteivät suomalaiset olisi yhtään sen vauraampia, vaikka komppania lakkautettaisiin.⁷³⁹ Sen sijaan kruunu käsitti, että ongelmiin oli puututtava jotenkin. Niinpä päätöksessä korostettiin, että komppanian johtajaksi pääsyä oli laajennettava myös suomalaisten porvareiden keskuuteen. Lisäksi kaupunkilaisille annettiin mahdollisuus kertoa suullisesti uusista ongelmista tätä varten järjestetyissä tilaisuuksissa.⁷⁴⁰

Valtiopäivävastauksen yhteydessä päivitettiin vuoden 1648 privilegiota. Sen ensimmäinen kohta koski tervakaupunkien porvareiden mahdollisuuksia vientikauppaan sekä maksujen ja luotonannon parannuksia. Jatkossa komppanian kanssa oli oltava mahdollisuus kauppojen sopimisesta etukäteen, siten että käytettävissä oli pormestarin ja raadin takaama ”pikavekseli”. Tämän avulla kauppaa olisi mahdollista tehdä Amsterdamissa, Lyypekissä, Hampurissa ja Danzigissa. Yksittäisten pienporvareiden elinkeinon harjoittamista helpotettiin siten, että he saivat tuoda tavaraa ulkomailta komppanian laivoilla. Komppania velvoitettiin tällöin huolehtimaan yksityisten lastien rahti- ja tullimaksuvapaudesta. Järjestelyt tuli hoitaa etukäteen, jotta virkamiehet osaisivat varautua eikä tuotteita sekoitettaisi komppanian lasteihin. Mainitut rahdit oli purettava nopeasti kahdeksan päivän sisällä.⁷⁴¹

Uusi säädös määräsi myös tervälästin kiinteästä hinnasta, joka nostettiin 24 hopeataleriin silloin, kun ulkomailla oli pulaa tervasta. Porvarit taas maksoivat ketjun alkupäähän tervantuottajille edelleen 15 riikintaleria. Riikintaleri oli hopeataleria arvokkaampi. Hallitsija muistutti, ettei tynnyrin koko ollut enää vuoden 1638 mukainen 54 kannua vaan 48 kannua. Lopuksi molempia osapuolia kehoitettiin sopisuuteen, komppanian työrauhan vaalimiseen sekä iloitsemaan tervan yksinoikeudesta.⁷⁴² Huolimatta valtiopäiväkirjeen loppukaneetista, yhä uudet valitukset seurasivat toisiaan kohti Tukholmaa. Valituksia räätälöitiin, vaikka niiden hyöty olikin heikokko.

Vastakohtana Suomen kaupunkien tyytymättömyyteen kuningattarella oli mahdollisuus kuunnella tyytyväisiä tukholmalaisia. Tervakomppania toi Tukholman kauppiaille puhdasta hyötyä. Komppanian aloituspääoma 131 000 riikintaleria koostui pelkästään tukholmalaisten sijoituksista.⁷⁴³ Toiminnan ensimmäisten kolmen vuoden ajalta on säilynyt tukholmalaisten kauppiaiden tervanmyyntitilastoja, joista avautuu menestyksekkäs toiminta. Tosin Tukholmassakin ainoastaan muutama kauppias sai tukevan jalansijan, mikä vahvisti komppanian monopolistista luonnetta. Kuitenkaan tervanmyynti ei ollut pääkaupungin ainoita elinkeinoja, joten valituksia tukholmalaisilta

⁷³⁸ *Viipurin privilegiokirje*, Stiernman 1743, 421; Stiernman 1750, 641–642.

⁷³⁹ Luukko 1971, 191.

⁷⁴⁰ *Förklaring emellan Tiäru Compagniet och Städerna i Nor- och Finland*, Stiernman 1750, 641–642;

Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁴¹ *Förklaring emellan Tiäru Compagniet och Städerna i Nor- och Finland*, Stiernman 1750, 642; 23.11.1650 päivätty asiakirja, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁴² 23.11.1650 päivätty kirje, Handelskompanier, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp. 1648–1672, Handel och sjöfart vol. 63, RA; Stiernman 1750, 641–643.

⁷⁴³ Ruuth 1974, 123.

ei siksikään ole säilynyt. Suhteellisuuden hahmottamiseksi tervakomppaniaa voidaan verrata vuonna 1646 perustettuun Tukholman laivakomppaniaan, jota kutsuttiin toisinaan suolakomppaniaksi. Tervakomppanian vuoden 1649 myynti oli 10 000 kuparitaleria laivakomppaniaa korkeampi.⁷⁴⁴ Kaupungissa oli siis muitakin toimijoita. Huomattavaa on, että näihin molempiin komppanioihin sijoittivat pitkälti samat tukholmalaiset kauppiaat, kuten Jakob Barkman, Hans Hansson, Peter Hansson ja Jöns Henriksson.⁷⁴⁵ Tukholman kauppiaiden taloudellinen hyöty oli luonnollisesti lähempänä hallitsijan tietoisuutta, mikä todennäköisesti hidasti kruunun reagointia Suomesta lähetettyihin valituksiin.

Kuningatar vastaanotti valituksia jokaisesta Suomen alueen merkittävästä kaupungista. Niiden perustelut keskenään olivat hyvin samankaltaisia, kuten pyyntöjä komppanian lakkauttamisesta. Turku ja Helsinki anoivat jopa tapulioikeuksiensa palauttamista, vaikka niitä ei sinänsä oltu peruttu. Tervaprivilegio vain syrjäytti ne olemassaolonsa ajaksi. Valittamista riitti myös komppanian tuoman köyhyys, kurjuus sekä kauppaolojen yleisen huonontumisen kuvailussa. Viipurissa tilanne oli näkyvin, koska se oli suurin tervakaupunki ja ongelmat siksi mutkikkaampia kuin muualla. Kuningattaren tarjoamat ratkaisut eivät olleet vastauksia valituksiin, vaan lisäapukeinoja tervaporvareille selviytyä kaupankäynnissä. Vekseleiden joustavuus ja pienporvareiden mahdollisuus omien lastien kuljetukseen komppanian laivoissa ei ollut sitä mitä valituksissa haettiin. Kruunu salli komppanian jatkon, vaikka sen aiheuttamat vahingot tapulikaupungeille olivat ilmiselviä.

Tervakomppania synnytti kiistoja kahdella tasolla. Kaupungit porvareineen uhmasivat komppaniaa ja valittivat tästä hallitsijalle. Samaan aikaan kaupunkien sisällä kuhisi, kun privilegion määräyksiä ei toteltu ja porvarit ajautuivat keskinäisiin kahnauksiin eritoten Viipurissa. Privilegio oli erityisen vahingollinen jo ennestään kilpailun sävyttämässä kaupungissa. Ruotsin aikaisemmat kuparikomppaniamat eivät olleet aiheuttaneet vastaavia hankaluuksia. Kruunu kohtasi odottamattomia uusia pulmia ensimmäisen tervakomppanian aikana. Alankomaalaisten rooli tervakomppaniassa oli huomattavasti suppeampi kuin kuparin kohdalla. Tervakomppaniassa heidän tehtävänään oli edistää ja mahdollistaa tervanmyyntiä seuraavassa ketjun osassa ulkomailla. Siksi oli välttämätöntä, että van Swindern tai joku muu alankomaalainen johti komppanian perustamista. Hyvät suhteet Alankomaihin mahdollistivat tervan sujuvan myynnin. Ensimmäisen privilegion aikana konsulina ja faktorina Amsterdamissa toimi Peter Weerhuus. Hindrich Trip taas oli sikäläinen merkittävä ja varakas kauppakumppani sekä ostaja.⁷⁴⁶ Paletti pyöri alankomaalaisen varallisuuden ruokkimana, mistä oli pitkä merimatka suomalaisten tervakaupunkien tyytymättömyyteen. Ratkaisut näihin eritasoisiin ongelmiin eivät olleet viipurilaisten tai alankomaalaisten käsissä, tuskin hallitsijatkään hahmottivat kokonaisuutta täydellisesti. Konfliktit olivat väistämättömiä.

Kuten on helppoa havaita, pienporvareiden vaikutusvalta oman elinkeinonsa harjoittamisen suhteen oli rajallinen. Valituksia kirjelmöitiin huolimatta niiden tehottomuudesta. Keinoja oli siis

⁷⁴⁴ Magalotti 1986, 42; Hallberg 1959, 104–105.

⁷⁴⁵ 1600-luvun aikana eri tervakomppanioissa ja laivakomppaniassa molemmissa mukana olivat Mårten Bunge, Börje Cronberg, Georg Guthrie, Hans Kohlmäter, Mårten Augustinsson-Leijonsköld, Joakim Pötter-Rosenström, Barthold Ruuth, Johan Silverstierna ja Jacob Sneckenberg, Hallberg 1959, 105–106.

⁷⁴⁶ *Hallitsijalle osoitettu päiväämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

niukasti. Oikeushistoriallisen tutkimuksen kannalta ne antavat kuitenkin herkullisen aineiston arjen pieniin ongelmiin, mutta kertovat myös oikeusprosesseista ja -ilmiöistä. Valituksilla haettiin todennäköisesti myös hyväksyntää käytössä olleeseen tapaoikeuteen, joka poikkesi privilegiasta. Kun privilegion antamat ohjeet olivat ylimalkaisuuden lisäksi myös ristiriidassa käytäntöihin, valitukset olivat tapa muokata ja ilmoittaa säädöksen toimimattomista kohdista. Valitukset sisälsivät tärkeää informaatiota kruunulle, mutta ne olivat myös asioiden kehittymisen ja edistämisen välttämätön tarvekalu. Perifeeristen alueiden hallinnollinen edistyminen on esimerkki siirtymisestä kiinteämmäksi osaksi kasvavaa suurvaltaa.

Euroopan talouskilpailu kiteytyi kauppakomppanioissa

Alankomaat ja Englanti olivat nousseet 1600-luvun alussa modernien kauppakomppanioidensa myötä kehityksen kärkeen. Samaan aikaan muualla Euroopassa hallitsijat kokosivat omia korporaatioitaan esikuvien innoittamina. Hansakaupan vaikutukset säätelivät vielä pitkälle 1600-luvun aikana Pohjois-Euroopan ja Saksan Itämeren satamakaupunkien kauppakäytäntöjä. Keskiaikaiset perinteet tihkuivat komppanioiden hallinnon muotoutumiseen erityisesti Saksan alueella, jossa uudenlainen komppaniamalli juurtui hitaasti. Syitä oli lukuisia. Ensinnäkin hansaliiton pääperiaate oli ollut kaupanteko laajalla kauppiaskokoonpanolla, kun taas komppaniat toimivat monopolin turvin ja suljetun kauppiasjoukon kesken. Lisäksi 1500-luvulla alkaneet keskisen Euroopan uskonsodat heikensivät erityisesti saksalaisten sisämaan kaupunkien kehitystä. Ruotsi houkutteli vuonna 1634 Brandenburgin vaaliruhtinasta Friedrich Wilhelmia sijoittajaksi ruotsalaiseen eteläiseen komppaniaan, mutta kolmekymmenvuotinen sota esti yhteistyön. Friedrich Wilhelm (1620–1688) oli kuitenkin paikallisesti aloitteellinen ryhtyi suunnittelemaan ensimmäistä kauppakomppanian perustamista.⁷⁴⁷

Friedrich Wilhelm oli opiskelut Leidenin yliopistossa ja tutustunut siellä VOC:n palveluksessa työskennelleeseen Aernout Gijselsiin. Tuttavuuden seurauksena vuonna 1647 ryhdyttiin kokoamaan ensimmäisen saksalaisen komppanian pääomaa. Ajankohta oli lähellä Ruotsin terva- ja Afrikka-komppanioiden syntyä. Vaaliruhtinaan fokukseen nousi kaukokauppa Afrikan Guineassa, joka myöhemmin tunnettiin Norsunluurannikkona. Komppaniaa nimitettiinkin Länsi-Intian kauppakomppaniaksi. Guinean seutu oli kuitenkin jo lukuisten eurooppalaisten hallinnassa, joten hanke ajautui nopeasti talousvaikeuksiin. Sen toiminta perustui privilegioon, joka velvoitti raportoimaan toiminnasta hallitsijalle. Epäonnistuneen yrityksen jälkeinen seuraava komppaniaprivilegio myönnettiin vasta vuonna 1682. Siinä osakkuus oli periytyvä ja neuvoteltavissa. Velat koskivat vain komppanian varallisuutta eikä osakkaiden yksityisiä sijoituksia. Syy tämänkin komppanian lakkauttamiseen oli lopulta rakenteellinen. Komppaniaa johti yhdeksänhenkinen *kiltakomitea*, jolla ei ollut riittävästi kokemusta napakasta johtamisesta. Suurin syy oli kuitenkin kauppa-alueiden erittäin kova kilpailu.⁷⁴⁸ Lisäksi Ruotsi oli vallannut 1600-luvulla tärkeitä saksalaisia Itämeren rannikkokaupunkeja, joten saksalaiset kädet olivat siltäkin osin sidotut.

⁷⁴⁷ Schmitt 1981, 161; Bergfeld 2005, 251–252.

⁷⁴⁸ Bergfeld 2005, 256–261; Schmitt 1981, 176.

Portugalin ennakkoasetelma komppaniakehityksessä oli ylivoimainen sen varhaisimmalla kaukokaupan kokemuksellaan. Portugalilaiset alukset olivat uhmanneet merituulia jo 1400-luvulla löytöretkeilijöiden, kuten Vasco da Gaman johdolla. Portugalin ja Espanjan monopolistiseksi muodostunut kaukokauppa vaarantui, kun alankomaalaiset ja englantilaiset perustivat yliveritaitset Itä-Intian kauppakomppaniansa. Portugalin ensimmäinen Itä-Intian kauppakomppania näki päivänvalon vuonna 1628, jolloin Espanjan kuningas hallitsi Portugalia, joka kuitenkin oli säilyttänyt autonomisen asemansa. Portugalin kauppakomppaniakin oli siten Espanjasta irrallinen, vaikka hallitsijan privilegioiden alainen. Alankomaat ja muut Espanjan kilpailijat suhtautuivat Portugaliin yhtä vihamielisesti kuin Espanjaan.⁷⁴⁹

Ensimmäinen portugalilainen kauppakomppania oli perustettu vuonna 1587, mutta sen toiminnasta tiedetään vähän. Seuraavalla vuosisadalla kuninkaan toimilupaan eli *Carta Régia*an perustuvista komppanioista on enemmän tietoa. Englantilainen tutkimusmatkailija Anthony Shirley ja Espanjan Persian suurlähettiläs Shah Abbas ehdottivat komppanian perustamista vuonna 1619, mutta hankkeeseen ei löytynyt riittävästi rahoitusta. Vuonna 1624 perustettu seuraava komppaniakaan ei kyennyt houkuttelemaan tarpeeksi osakkaita. Elokuussa 1628 maiden yhteinen kuningas Filip III myönsi seuraavalle Itä-Intian kauppakomppanialle kahdentoista vuoden toimiluvan sekä tarkan kuusikymmentäkahdeksankohertaisen privilegion. Yksityisten osakkaiden määrä jäi silti vähäiseksi. Vuonna 1633 pääomaa oli lopulta kertynyt 1 333 149 cruzadoa.⁷⁵⁰ Privilegioon sisältyi tuontimonopoleja, kuten pippurimonopoli. Näiden tarkoitus oli houkutella osakkaita. Filip III oli pääosakas, mutta osakkuus oli mahdollinen kaikille halukkaille henkilöille ja yhteisöille sekä harkitusti ulkomaalaisille.⁷⁵¹

Komppanian privilegio oli alankomaalainen oikeussiirännäinen. Sijoituksia ei ollut mahdollista nostaa ennen 12 vuoden määräajan umpeutumista. Johdon tuli laatia vuosittain tase ja kirjaapito. Vuosikorko oli neljä prosenttia, mutta runsaan voiton vuonna osinkoa kertyi enemmän. Komppanian johtoein oli seitsemänhenkinen kamari, jossa kuninkaan valitseman presidentin lisäksi istuivat osakkaiden äänestämät ministerit. Äänivaltaiseksi osakkaaksi pääsi 1000 cruzadon sijoituksella. Kamarin lisäksi johtajistoon lukeutui kuusihenkinen asiantuntijaryhmä, jonka jäsenet hallitus valitsi.⁷⁵² Komppanian itsenäisyys ei ollut vahvaa, vaan toimintaa kontrolloi kruunun kauppavaltuusto⁷⁵³, jolle komppanian hallitus oli alisteinen. Kauppavaltuustolla oli esimerkiksi oikeus tarkistaa komppanian tilit. Komppanian oikeudellinen olemus oli siis häilyvä. Toisaalta sen osakkaiden yksityiset velat oli irrotettu muusta komppaniasta, mutta ohje oli laadittu vain varalle. Osakkailla ei ollut henkilökohtaisia oikeuksia kahdentoista toimintavuoden aikana. Ainoastaan oman osakkuuden siirto oli mahdollinen. Osakkaat eivät olleet henkilökohtaisesti vastuussa komppanian lainoista, joten kauppakomppaniaa voidaan pitää itsenäisenä oikeudellisenä yksikkönä.⁷⁵⁴

Portugalin komppaniakehitys muistutti hyvin paljon Ruotsin kuparikomppanioiden kautta sen oikeussiirännäisen osalta. Portugali ja Ruotsi reseptoivat samaa alkuperäistä lähdettä, joka

⁷⁴⁹ Disney 71, 2010; Antunes & Torres 2005, 161–163.

⁷⁵⁰ Antunes & Torres 2005, 165–170; Disney 2010, 73.

⁷⁵¹ Antunes & Torres 2005, 170–173.

⁷⁵² Antunes & Torres 2005, 174 ja 176–178.

⁷⁵³ Conselho do Comércio.

⁷⁵⁴ Antunes & Torres 2005, 180–182

tahoillaan uudessa ympäristössä oli vielä täysin tunnistettavissa. Yhdistävä tekijä oli myös pula osakkaista, mikä supisti haavekuvat lyhytkestoisiksi. Portugalilainen kauppakomppania toimi erilaisten vaikeuksien keskellä alle viisi vuotta. Osakkaita ei ollut tarpeeksi, ja Aasian kauppamatkoille pystyttiin varustamaan ainoastaan viisitoista kauppalaivaa. Vuonna 1633 puolet komppanian varallisuudesta oli kadonnut kauppamatkoihin ja laivojen hankintaan. Toiminnan takaava kehys oli hintava, kun merenkulun riskit ja sodankäynti vaikeuttivat toimintaa pienen pääoman puitteissa. Komppania toimi esikuvana tuleville korporaatioille, joista seuraavat perustettiin vuonna 1647, Ruotsin ensimmäisen tervakomppanian aikaan.⁷⁵⁵

Pohjois-Italian ensimmäinen yhtiömäinen ja vastuukysymykset huomioinut kauppakomppania oli Genovassa vuonna 1638 perustettu *Compagnia di Nostra Signora della Libertà*. Vaikka sen ensimmäinen kauppamatka Sisiliaan oli menestys, komppanian elinikä jäi lyhyeksi. Taustalla oli erilaisia poliittisia hidasteita, kuten ongelmat Espanjan kanssa. Tyrehtyneen alun jälkeen 1647 perustettiin *Compagnia Genovese delle Indie Orientali*. Se oli suora yritys hyödyntää Alankomaiden kokemuksia Aasiassa.⁷⁵⁶ Vuosi oli sama kuin saksalaisen ruhtinaan perustamalla Guinean komppanialla. Pohjois-Italian alue oli johtanut viriävää kaukokauppaa vielä muutama vuosisata aiemmin, mutta Englanti ja Alankomaat olivat ajaneet kehityksessä sen ohi. Italian komppanioissa hakeuduttiin tietoiseen yhteistyöhön Alankomaiden ja Englannin kanssa. Genovan tasavallan hallitus myönsi komppanialle toimintaluvan eli privilegion 30 vuodeksi.⁷⁵⁷

Kauppakomppanian menestys jäi kuitenkin haaveeksi tinkimättömien amsterdamilaiden takia. Genoalaiset olivat rakennuttaneet kauppa-aluksensa Alankomaissa, mutta jättäneet ilmoittamatta käyttävänsä niitä Itä-Intian kaupassa. Kun kaksi genoalaista kauppa-alusta lähti vaivihkaa kohti Aasiaa, portugalilaiset huomasivat tämän ensimmäisenä. Heidän Amsterdamin lähettiläänsä tiedotti genoalaisten kauppamatkasta VOC:n hallitukselle. Tyrmistynyt VOC koki tulleen petetyksi, sillä vuodelta 1632 peräisin oleva säädös määräsi, ettei sen kanssa kilpailevilla aluksilla saanut työskennellä alankomaalaisia, kuten nyt oli tapahtunut. Sumatraan pippurin ostomatkalla olleet genoalaiset alukset eivät päässeet edes maihin, kun alankomaalaiset takavarikoivat heidän aluksensa. Alankomaalaisten ylivalta teki kaupankäynnin mahdottomasti tästä eteenpäin.⁷⁵⁸

Ruotsin komppaniakehityksen tarkastelu saa uuden syvyyden eurooppalaisten komppanioiden rinnalla. Saksan alueella oli voimakasta hansan yhä toimivaa perinnettä, mikä hidasti uusien vaikutteiden omaksumista. Hansaliiton vahvuus kantoi vielä varsin pitkälle, kun vastaavasti Ruotsi karisteli samoja perinteitä pois jo vuosikymmeniä aiemmin. Koko Euroopan suuntautuminen Alankomaiden lanseeraamaan malliin sai luopumaan hansan perinteistä. Brandenburg säilyi itsenäisenä kolmekymmenvuotisen sodan jälkeen. Vallassa ollut ruhtinas halusi kiilata panoksellaan Ruotsin hallitsemaan Baltian kauppaan, mihin löytyi yhteistyökumppaneita Alankomaista. Ruotsin vastaavat suhteet Guineaan De Geerin kautta olivat vahvemmat, mikä tukahdutti brandenburgilaisten tavoitteita ja komppania jäi yrityksen asteelle.

⁷⁵⁵ Antunes & Torres 2005, 182–186.

⁷⁵⁶ Ferrarini 2005, 197.

⁷⁵⁷ Ferrarini 2005, 197–198.

⁷⁵⁸ Ferrarini 2005, 198–199.

Alankomaat ja Englanti laukaisivat esimerkeillään 1600-lukua väreittäneen kauppakomppaniaailmiön. Ranskan, Portugalin, Italian ja Saksan alueiden komppaniat eivät kuitenkaan olleet todellinen uhka Euroopan kahdelle suurimmalle kauppajätille. Lisäksi muut Euroopan maat, kuten Espanja, pääsivät kehitykseen mukaan toden teolla vasta seuraavan vuosisadan puolella. Osasyynä heikkoon menestykseen oli sotien lisäksi Alankomaiden tarkoituksen mukainen estely ja tietotaidon varjelu. Ei ole sattumaa, että vuonna 1647 Portugali, Brandenburg ja Genova aktivoituivat komppaniahankkeiden suhteen. Sotaa käynyt Eurooppa oli rauhansopimusten kynnyksellä ja alankomaalainen esimerkki vakuutti kauppakomppanioiden ylivoimasta. Ruotsin tervakomppania ja Afrikka-komppania perustettiin samassa aallossa, samojen olosuhteiden vallitessa. Jokaisella alueella oli toki paikalliset lähtökohdat ja erityisominaisuutensa, mutta taloustavoitteet olivat yhtenäisiä. Tämä liittyi vallan keskittymiseen ja sen myötä valtiollisten piirteiden hahmottumiseen, mikä oli kattavaa 1600-luvun eurooppalaista kehitystä.

Lähialueiden tervakauppa

Norlannin tervakomppanian kehitys liittyi muun Euroopan kauppakomppaniakehityksen lisäksi tervantuotantoon ja -myyntiin. Näiden tarkastelu suhteuttaa komppanian erityispiirteet uusiin kehyksiin. Keski-Euroopan metsävarojen ehtyminen 1600-luvun alussa siirsi tervantuotannon painopistettä maanosan laitamille.⁷⁵⁹ Suomen alueen lisäksi Ruotsissa tuotettiin runsaasti tervaa Gotlannissa, mistä kruunu oli kiinnostunut valtiollisen talous- ja sotapolitiikan osana. Gotlannin tervakomppanialla oli Norlannin komppaniasta täysin itsenäinen privilegio. Itäisessä naapurissa Venäjällä tuotettiin myös tervaa, jota sitäkin on analysoitava lyhyesti tervakaupan kokonaiskuvan rakentamiseksi. Seuraavassa käsitellään lähiseutujen tervakauppaa, joiden vaikutusta arvioidaan Norlannin tervakomppanian toimintaan.

Gotlannin tervakomppania 1649

Gotlannin tervakomppania on jäänyt tutkijoiden piirissä Norlannin tervakomppaniaakin vähemmälle huomiolle. Gotlannin saari on perinteisesti ollut tärkeä keskiajantutkimuksen kohde, mutta sen asemaa tervantuottajana ei ole juurikaan huomioitu. Norlannin tervakomppanian tutkimuksessa Gotlannin komppania antaa kuitenkin mainion vertailukohteen, koska se aloitti lähes samaan aikaan. Eroavaisuuksia tarkastelemalla on mahdollista poimia alueiden ominaispiirteitä sekä hahmottaa lainsäädännön rajoja ja joustavuutta.

Gotlannin pääkaupunki Visby oli tunnettu kauppasatama jo viikinkiajalla. Saksalainen kauppayhteisö vakiintui kaupunkiin noin 1100-luvun aikana. Visbyn 1600-luvulla käytössä olleet kauppatradiot ulottuivat aina 1350-luvun hansa-aikaan.⁷⁶⁰ Gotlanti oli maantieteellisesti metsäistä seutua ja tervanpoltosta oli muodostunut tyypillinen paikallinen elinkeino. Saarella toimi aiemmin Tanskan kuningas Kristian IV:n alainen privileginen *Gullandske Kompania* vuosina 1621–1625, jonka toimintaa johtivat helsingborgilaiset ja helsingöriläiset kauppiaat. Heillä oli myös sikäläinen suolaprivilegio.⁷⁶¹ Elokuussa 1645 solmitussa Tanskan ja Ruotsin välisessä Brömsebron rauhassa⁷⁶² Gotlanti siirtyi Ruotsille. Gotlannin sopeuttamista osaksi Ruotsin valtakuntaa ryhdyttiin toteuttamaan rauhanomaisesti, kun saaren vanha hallinto säilytettiin ja ruotsalaistaminen kattoi ensin kirkon sekä oikeuslaitoksen. Paikallisissa haluttiin herättää mahdollisimman vähän tyytymättömyyttä. Kruunua luonnollisesti kiinnosti saaren taloudellisten olojen kehittäminen ja niistä hyötyminen. Uuden kauppapolitiikan tarkoituksena oli jalostettujen tuotteiden vienti raaka-aineiden sijaan. Tätä helpottaakseen kruunu vapautti saarelaiset pikkutullin maksuista kolmeksi vuodeksi. Pikkutulli oli suuruudeltaan 1/32 vientitavaran arvosta.⁷⁶³ Vuonna 1645 Visbylle myönnettiin tapulikaupunkioikeudet ja siitä tuli Gotlannin ainoa kauppapaikka, jossa maakauppiaat, porvarit ja ulkomaalaiset kohtasivat.⁷⁶⁴

⁷⁵⁹ Kuisma 2006, 31.

⁷⁶⁰ Sjöberg 1991, 25; Leimus ja Mänd 2017, 275–276; Schück 1926, 93.

⁷⁶¹ Gardell 1991, 38–39.

⁷⁶² Dührck 1987, liite 1. Rauhasopimuksen kohdat 25, 27 ja 29.

⁷⁶³ Villstrand 2011, 296; Dannert 1934, 1–2; Söderberg 1948, 199; Lehtinen 1961, 28.

⁷⁶⁴ Gardell 1991, 45; Sandström 1990, 146–147.

Norlannin tervakomppanian privilegioitu tervakaupan malli laajeni Gotlantiin. Sikäläinen terva oli tuoreempaa ja laadukkaampaa, koska saari sijaitsi lähempänä ulkomaisia satamia ja kuljetusreitit Eurooppaan olivat huomattavasti lyhempiä kuin Suomesta. Tämä mahdollisti lähes vastapoltetun ja pakatun tervan kauppaamisen nopeasti eteenpäin. Tervakomppanian perustaminen oli tietoinen osa saaren kehittämissuunnitelmaa.⁷⁶⁵ Saarelle myös perustettiin käsinetehdas paikallisen villan hyödyntämiseksi. Tuotantolaitos toimi tukholmalaisen Kristoffer Neumanin privilegiolla, mikä oli monopoleihin tottumattomalla saarella aivan uusi malli. Neuman perusti myös Lummelundan rautaruukin, jonka jälkeen vuorossa oli terva.⁷⁶⁶

Kuningatar myönsi marraskuussa 1649 privilegion Gotlannin tervakomppanialle kuudeksitoista vuodeksi. Privilegio oli paikoin yhtäläinen pohjoisemman norlantilaisen tervakomppanian kanssa. Siinä oli kahdeksan kohtaa, jotka käsittelivät komppanian oikeuksia ja ympäristön velvoitteita. Gotlannin komppanian johtajaksi eli asetettiin privilegion pääanoja ja Tukholmassakin tervaa myynyt Neuman, pormestari Magnus Palumbus ja suurkauppias Marcus Schöder.⁷⁶⁷

Privilegio astui voimaan välittömästi, mikä tarkoitti kaiken Gotlannissa tuotetun tervan myyntiä komppanialle. Privilegiossa komppaniaa johtamaan määrättiin ”muutama viisas ja kokenut mies”, joille säädöksen sisältö oli tarkoitettu erivapaudeksi. Privilegiossa kehoitettiin pääoman välittömään kartuttamiseen, tosin ilman yksityiskohtaista ohjeistusta.⁷⁶⁸ Privilegion sävy oli Norlannin tervakomppaniaa väljempi, sillä komppanian osakkaiksi luonnehdittiin niitä, joilla oli lupa tervan myyntiin komppanian nimissä. Privilegion alainen tervanmyynti oli hierarkkinen siten, että johtajat huolehtivat toiminnan organisoinnista, ja faktorit eli myyntiluvalliset kauppiaat ostivat tervan tuottajilta ja myivät sen eteenpäin koti- ja ulkomaille. Erona pohjoisen tervakomppaniaan oli välitön määräys palvella Ruotsin armeijaa ja sotataloutta, sillä amiraliteetilla oli yhtäläinen oikeus ostaa tervaa samoilla ehdoilla kuin komppaniallakin. Amiraliteetin rooli tarkoitti tässä tapauksessa sotalaivojen rakentamista kruunun tarkoituksiin.⁷⁶⁹

Gotlantilaisen tervan hinta määräytyi ylhäältä käsin, kuten Norlannin komppaniassakin. Komppania sai ostaa kaiken tarjolla olevan tervan 27 riikintalerin tai 40 ½ hopeatalerin lästihinnalla samoilla säännöillä kuin Norlannin privilegiossa. Samaa pohjoisen kaavaa noudatettiin tynnyreiden mitoissa, koossa ja raaka-aineissa. Visbyläistenkin tuli palkata tervantarkastajat, jotka huolehtivat määrien oikeellisuudesta. Myös ohjeiden laiminlyönti aiheutti samanlaiset seuraukset. Tullien keruun ja pääoman kokoamisen suhteenkin privilegio myötäili pohjoisesta kaavaa ilman muutoksia edes tullimaksuissa.⁷⁷⁰

Suppea privilegio oli yhtä monopolimainen kuten Norlannin tervaprivilegio. Siirtymäaikaa tai muitakaan vastaavia huojennuksia ei ollut, vaikka Norlannin komppanian ongelmat olivat jo jossakin määrin tuttuja valitusten kautta. Kumpaakaan tervakomppaniaa ei selkeästi perustettu tai kehitetty yhteistyössä. Gotlannin privilegion voimassaoloaika oli hieman lyhempi kuusitoista vuotta,

⁷⁶⁵ Gardell 1991, 45.

⁷⁶⁶ Gardell 1991, 37, 42, 48; Gannholm 2013, 269.

⁷⁶⁷ *Privilegium för Tiäru Compagniet 1649*, Stiernman 1750, 608–609; Gardell 1991, 63.

⁷⁶⁸ *Privilegium för Tiäru Compagniet 1649*, Stiernman 1750, 608–609.

⁷⁶⁹ *Privilegium för Tiäru Compagniet 1649*, Stiernman 1750, 609.

⁷⁷⁰ *Privilegium för Tiäru Compagniet 1649*, Stiernman 1750, 610–611.

jota perusteltiin tässäkin osakkaiden sijoitusten tuoton varmistamiseksi sekä komppanian työskentelyrauhan takaamiseksi. Privilegio astui voimaan vasta toukokuun ensimmäisenä päivänä seuraavana vuonna 1650. Gotlannin tervakomppanian johdon tuli neuvotella etukäteen Norlannin tervakomppanian johtajien kanssa, jotta kilpaileva komppania ei aiheuttaisi yhteentörmäyksiä tai eturistiriitoja.⁷⁷¹

Gotlannin päivitetty tervaprivilegio

Tervakomppanian alku oli riitaisa samoista syistä kuin pohjoisessakin: vain osa kauppiaista hyötyi sen toiminnasta. Kruunu puuttui tilanteeseen jo puolen vuoden kuluttua privilegion myönnöstä, kun uusi määräys kumosi edellisen. Kruunu tähdensi komppanian toimintaperiaatteiden perustuvat Ruotsin etujen vaalimiseen. Ryhmä kauppiaita oli kokoontunut Gotlannin raatihuoneelle keskustelemaan uusista säännöistä toukokuun viimeisenä päivänä 1650. Tuolloin privilegio oli ollut voimassa kuukauden.⁷⁷² Virkamiehistön kokoonpano spesifioitiin ensimmäiseksi. Johtajia tuli olla kolme, ja vain heillä oli oikeus huolehtia tervan toimituksesta eteenpäin sekä käsitellä rahaa. Kaikki tämä oli hoidettava komppaniakirjurin⁷⁷³ ollessa läsnä. Hänen tehtäviinsä kuului kirjallisten dokumenttien laadinta kauppatapahtumista. Virkailijan tehtävään nimetyn taas tuli laskea ja tarkistaa maksutoimitukset. Komppanian varoja säilytettiin arkussa, johon jokaisella johtajalla oli avain. Yhteensä arkuun oli siis kolme avainta. Tämä ”*Directorernes practis*” sisälsi myös johtajien velvoitteen tarkkailla kahta muuta johtajaa sekä toimia tarpeen mukaan todistajina pääomavelkojen suhteen.⁷⁷⁴

Kassa-arkussa säilytettiin pääomarahaa, eikä siihen saanut kajota ilman johtajien yksimielisyyttä. Rahaa tuli käyttää ainoastaan tervan ostoon. Tervatynnyreitäkin oli käsiteltävä yhteisellä päätöksellä, eikä niitä saanut luovuttaa eteenpäin kolmannelle taholle myyntitarkoituksissa.⁷⁷⁵ Komppanialle kuuluvaa tervaa oli mahdollista säilyttää yksityisesti, koska yhteisiä komppanian aittoja tai varastiloja ei ollut riittävästi. Aateli sai pitää tynnyreitä kotonaan, mutta kirjurin oli oltava tietoinen tästä. Muuten tervaa sai käsitellä ja kuljettaa vapaasti. Komppanian nimissä tapahtuneesta laiminlyönnistä tai muusta petkuksesta määrättiin sakkoa suhteutettuna haitan suuruuteen. Salakuljetuksen paljastuttua koko kaupungin porvaristo saatettiin siitä vastuuseen. Tervaa ei siksikään saanut lastata ilman johtajiston suostumusta.⁷⁷⁶

Tervakirjurin ja tervanrunsijan palkkion maksu tapahtui tervansiirron yhteydessä. Johtajat lunastivat tervatynnyrit vuosittain edellisen kauden johtajistolta, jolloin kirjuri sekä runsija saivat näistä tietyn osan palkkiokseen työstään. Johtajien palkkiot muodostuivat nekin yhteisön sisäisillä

⁷⁷¹ *Privilegium för Tiäru Compagniet 1649*, Stiernman 1750, 611–612.

⁷⁷² Visbyn raatihuoneella oliva kokoontuneet Magnus Calumbus, Marcus Schröder ja Peter, Christoffer Sleummen, Isaach Ambjörnsson, Hans Marcusson, Erich Jönsson, Marcus Schröder, Per Junger, Christer Split, Niels Jönsson, Lars Larsson Löhn, Jöran Ivarsson, David Piper, Tijes Kaste, Lars Mattsson, Hans Berendsson ja Jacob Christersson.

⁷⁷³ ”Under sitt commende skrifvare.”

⁷⁷⁴ *Gotlannin komppanian privilegion kohta 1*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁷⁵ *Gotlannin komppanian privilegion kohdat 3 ja 5*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁷⁶ *Gotlannin komppanian privilegion kohdat 6 ja 7*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

sopimuksilla.⁷⁷⁷ Privilegiossa tähdenneitiin komppanian erivapautta eli privilegiota, missä rajattiin tervakauppa komppanian virkamiehille ulkomaita myöten, kuten Rostockin vientiin. Kun kaupunkiin saapui tervanostaja, hänet ohjattiin aina johtajan luona tapahtuvaan kaupantekoon. Maksut tuli suorittaa heti käteisenä ja rahavarat tilittää välittömästi komppanian kassaan. Kaupoista laadittiin myyjälle kirjallinen dokumentti, josta tuli ilmi tervatynnyreiden noudon ajankohta ja paikkakunta.⁷⁷⁸

Päivitetyn privilegion jälkeinen välitön kauppa oli takellessut, mutta pian edustajat laativat marraskuussa 1650 kirjelmän, jossa tervakaupan kerrotaan sujuvan erityisesti tanskalaisten kanssa. Heille oli myyty tervaa 29 riikintalerin lästihinnalla. Kirjelmässä oli esillä myös sulautuminen Norlannin komppaniaan, mutta fuusiota ei tiettävästi ajettu tämän enempää. Myös gotlantilainen terva koottiin talvella. Visbyssä se tapahtui esimerkiksi kynttilänpäivänä helmikuussa vuonna 1651, jolloin kynttilänpäivän markkinoilla terva koottiin yhteen ja myytiin eteenpäin. Samana vuonna avattiin viidelle henkilölle mahdollisuus komppanian osakkuuteen.⁷⁷⁹ Komppanian toiminta oli varsin rajattua, kun myynti tapahtui kontrolloidusti ja toimintaan eivät päässeet mukaan kaikki. Käytännöt kielivät pienimuotoisuudesta ja yhteisön sisäisestä kontrollista. Jaettavaa ei ollut kaikille saarelaisille kauppiaille.

Kesäkuulta 1652 on säilynyt komppanian kokouspöytäkirja, joka laadittiin komppanian johdon kesken amiraali Åke Vestparresin asunnolla. Kyseessä oli uuden johtajan valinta. Amiraali ehdotti usean äänestäjän läsnä ollessa, paikalle saapuneista miehistä valittaisiin kaksi johtajaa. Kokouksessa päädyttiin nostamaan kauppiaat Henrich Halk ja Kristian Nielsson johtajiksi. Lisäksi keskusteltiin ulkomaille kaupattavan tervan määrästä. Komppanian kassalipasta päätettiin yksimielisesti säilyttää tullimies Isaack Ambionerin luona ja lippaan avainta Nielssonin hallussa. Amiraalin johdolla päätettiin myös kassan ulkopuolella olevan sijoitetun pääoman käytöstä. Vuosina 1650 ja 1651 osa porvareista oli ollut tyytymättömiä, sillä pääoma oli ollut pitkään kiinnitettynä muualle. Siksi sovittiin, että tulevien kauppojen kauppahinnasta tulisi tallettaa seitsemän riikintaleria jokaiselta lästiltä komppanian kassaan.⁷⁸⁰

Säilyneiden asiakirjojen perusteella Gotlannin tervakomppania poikkesi Norlannin komppaniasta monessa suhteessa. Sen eteläinen sijainti altisti alueen lähemmäksi Ruotsin sotatoimia. Armeijan läsnäolo hallitsi Gotlannin arkea laajemminkin. Täsmennetty privilegio oli melko ylimalkainen ja sen päivitettykin versio oli erilainen kuin Norlannin komppanialla. Kruunun suhde Gotlannin komppaniaan oli toisenlainen, kun kahden tervakomppanian privilegioiden sisällöt eivät muistuttaneet toisiaan. Ne laadittiin erilaisiin olosuhteisiin tai ainakin ne perustuivat toisenlaiseen palautteeseen. Suomen ja Gotlannin komppanioiden ongelmat erosivat mittasuhteiden osalta. Tervaa tuotettiin Gotlannissa vähemmän ja siellä oli muitakin elinkeinoja. Armeijan rooli Gotlannin tervakaupassa todennäköisesti muokkasi osaltaan privilegion sisältöä.

⁷⁷⁷ *Gotlannin komppanian privilegion kohta 2*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁷⁸ *Gotlannin komppanian privilegion kohta 8*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁷⁹ *15.11.1650 päivätty komppanian johtajien laatima kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA; Dannert 1934, 63.

⁷⁸⁰ *26.6.1652 päivätty kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

Viipurissa oli keskusteltu Gotlannista ja Göteborgista myytyjen tervatynnyreiden koosta, joka oli käytännössä vääränkokoinen. Tervan vientikauppaa häittäsi suuresti kahden eri koon tynnyreiden liikkuminen yhteisellä markkina-alueella. Norlannin komppanialle määrättyä 48 Tukholman kannun mittaa ei noudatettu Etelä-Ruotsissa, vaikka se mainittiin Gotlannin privilegiossa selvästi. Hallitsija antoi tähän ratkaisuksi ohjeen, jota maaherrojen tuli tiedottaa eteenpäin. Gotlannin tervatuottajien oli noudatettava annettua mittaa.⁷⁸¹ Gotlannin Komppanian mukana tulleet tervanmyynnin muutokset koettiin epäileluksi jopa komppanian sisällä, mikä aiheutti eripuraa saaren rajallisissa piireissä. Komppania lakkautettiin kolmen vuoden kuluttua vuonna 1653 ristiriitojen ja vinoutuneen hintapolitiikan takia. Komppanian johtajat yrittivät hyötyä monopolisesta asemastaan nostamalla hintoja, mutta osakkailla ei ollut riittävää pääomaa kaiken tuotetun tervan lunastamiseksi. Lakkauttamisen jälkeen hinnat romahtivat. Visbyssä toistui pienimuotoisesti sama kuin Norlannin komppanian kohdalla, kun yhteisön ulkopuolelta saavuttiin käärimään liikevoittoja paikallisten perinteisellä elinkeinolla.⁷⁸²

Gotlannin kauppaloshteet poikkesivat mantereesta siten, että Gotlannissa hansan perintö oli näkyvämpää. Saariyhteisöt ovat muita kaupunkeja eristyneempiä, minkä seurauksena muutokset omaksutaan eri tavalla ja yleensä hitaammin. Esimerkiksi yksityiskohtaiset arkun avainten säilytykset ovat iäkästä perua todennäköisesti jo hansan kauppakiltojen ajalta. Ruotsin hallitsija ei puuttunut tämän kaltaisiin yksityiskohtiin, vaan privilegion tarkemmissa muotoiluissa on nähtävissä paikallisia vaikutteita. Johtajistolla oli käytännön asioiden hoidossa sananvaltaa, mutta armeijalla ja kruunulla oli viimeinen sana myynnin osalta.

Gotlannin kauppa-alue säilyi koko 1600-luvun omanlaisena alueenaan, jonka yhdistämisestä mantereeseen keskusteltiin, mutta näitä toimia ei saatettu loppuun. Vastaavan kaltainen tilanne oli aiemmin Tanskalle kuuluneessa Malmön kaupungissa esimerkiksi vuonna 1662, jolloin sen asioita käsiteltiin valtiopäivillä muun valtakunnan oikeusjärjestyksestä irrallisena.⁷⁸³ Keskustelu aiheesta oli vilkkainta 1660-luvulla. Gotlannin terva koettiin kilpailevaksi ja jopa kilpailua rajoittavaksi. Vuoden 1664 marraskuussa Norlannin tervakomppanian johtajat anoivat Gotlannin tervantuotannon rajoittamista.⁷⁸⁴ Tämän seurauksena saatiin toukokuussa 1665 päätös, jossa eteläistä Ruotsia koskevia tullimaksuja korotettiin kahdella riikintalerilla lästiltä. Korotus oli voimassa aina vuoteen 1682 saakka.⁷⁸⁵ Silti Gotlannin tervakauppa kukoisti pohjoista kannattavammin, eivätkä tullirajoitukset hillinneet tervakauppaa. Ainoa keino Norlannin tervakomppanian kilpailijan kukistamisessa oli sen liittäminen komppaniaan, mitä yritettiin tuloksetta vuonna 1666. Tämän jälkeen fuusiointiehdotuksia käsiteltiin vuosien 1670 ja 1672 valtiopäivillä. Sitovat päätökset jäivät tekemättä paikallisten esittämien kannanottojen takia. Vuonna 1689 Tervakomppanian toiminta-aluetta laajennettiin, mutta Gotlanti rajoittui edelleen sen ulkopuolelle.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ *Päiväämätön kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁸² Dannert 1934, 4; Gardell 1991, 63 ja 73.

⁷⁸³ Gustafsson 2008, 65.

⁷⁸⁴ *Kirje komppanian johtajalta kuninkaalle 23.11.1664*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁷⁸⁵ Stiernman 1750, 333.

⁷⁸⁶ Stiernman 1753, 950; Fyhrvall 1880, 77.

Venäjän tervantuotantoa Ruotsin naapurissa

Ruotsin tervantuotanto ja tervakomppanian olemassaolo olivat luonnollisesti alisteisia tervanviennille. Ruotsin tärkein kauppakumppani 1600-luvulla oli Alankomaiden tasavalta, mutta ei ollut itsestäänselvyys, että alankomaalaiset ostivat tervaa juuri Ruotsista. Tervaa poltettiin lähistöllä muuallakin. Ruotsin itäpuolella oli tuotettu tervaa jo 1100-luvulta lähtien. Tervanpolton keskus oli sijainnut Shenkurskin alueella Vaga-joen ympäristössä alueella, jossa pohjoisen Arkangelin kaupungin kauppareitit kohtasivat. Suomesta katsottuna alue sijaitsi Itä-Karjalassa ja sen itäpuolella. Arkangelin alue oli lunastanut kauppaa Novgorodilta vuosisatojen kuluessa. Englantilaiset perustivat ensimmäisen niin sanotun *Englannin Moskovan komppanian*⁷⁸⁷ vuonna 1555, jolloin korporaatiolle myönnettiin kuninkaallinen privilegio. Vuonna 1581 venäjän kaupan olosuhteet muuttuivat, kun Ruotsi miehitti Nevanlinnan lisäksi Narvan, mikä sulki Itämerelle ja Baltiaan kulkeneet kauppareitit. Arkangelin merkitys satamakaupunkina vahvistui.⁷⁸⁸ Englannin pohjoisen kaupan päätuote oli terva. Siihen liittyvät kauppasuhteet olivat vakiintuneet varhain. Englannin Moskovan komppania oli Luoteis-Venäjällä tuotetun tervan suurin ostaja. Englantilaiset siis olivat varsin suvereenia ostajia pohjoisen tervan suhteen, kun alankomaalaiset tähyilivät enemmän Ruotsin ja Suomen rannikoille. Matka Arkangeliin ei ollut Englannista juurikaan pidempi kuin vaikkapa Viipuriin. Englannin ja Moskovan välisen kaupan tietyt erityisoikeudet säilyivät aina vuoteen 1698 ja jatkuivat tästäkin kauppasuhteina Venäjän vallankumoukseen saakka.⁷⁸⁹

Venäjältä kulkenut tervaliikenne myötäili Vianmeren rannikoita ja lisääntyi erityisesti 1600-luvun loppupuoliskolla. Alueella oli hyvin samantapainen kuvio kuin Suomessakin, sillä talonpojat hankkivat lisäelantoa tervanpoltolla maatöiden ohessa. Ostotarpeiden tasainen kasvu sai englantilaiset kokeilemaan kauppaa paikallisten tervatuottajien kanssa. Oma-aloitteinen tervan osto tyrehtyi ostajien ja paikallisten tuottajien pettymykseksi alkuunsa, sillä Moskova kielsi ulkomaalaisilta suoran kaupankäynnin tuottajien kanssa. Paikallinen tervakauppa oli hallitsijan vahvassa kontrollissa.⁷⁹⁰

Venäläinen tervan asema oli vakiintunut, ja se oli arvokas ja välttämätön laivanrakennuksen ja köydenpunonnan osa. Myöhemmin englantilaiset ja alankomaalaiset teetättivät venäläisillä kokonaisia laivoja, joissa tervaa käytettiin esimerkiksi takiloiden käsittelyyn. Englannilla oli jopa tähän liittyvää paikallista teollisuutta, kuten köydenpunontaa 1500-luvulta lähtien. Tervan kulutus lisääntyi Euroopassa 1600-luvun alun Itä-Intian kauppakomppanioiden perustamisen jälkeen. Laivanrakennus ja alusten kokonaisvaltainen tervakäsittely kuluttivat tervaa tynnyreittäin. Alankomaalaiset hakeutuivat Arkangelin tervantuotantoalueelle englantilaisia myöhemmin, vasta 1620-luvulla.⁷⁹¹

Vuonna 1615 venäläisen tervan menekki oli niin huomattavaa, että keisari siirsi tuotannon alaisuuteensa, regaaliseksi ja privilegioiduksi tuotteeksi. Tervan ulkomaanvienti monimutkaistui, mistä keskusteltiin hallitsijan virkamiesten ja paikallisten kauppiaiden kesken runsaasti. Tilanne

⁷⁸⁷ The Muscovy Company.

⁷⁸⁸ Lukin 2017, 300; Israel 1989, 43.

⁷⁸⁹ Arel 2004, 178.

⁷⁹⁰ Arel 2004, 178.

⁷⁹¹ Arel 2004, 179–180.

kuitenkin säilyi muuttumattomana. Venäjä pyrki kontrolloimaan tervanmyynnin avulla poliittisia tavoitteitaan Englannin kanssa Puolaa ja Ruotsia vastaan. Liittoutuminen oli sopivaa aloittaa tervanmyynnin olosuhteilla, joilla Venäjä suostutteli Englantia puolelleen. Englanti kuitenkin pysyi poliittisesti neutraalina. Tilannetta vakautti vuonna 1617 solmittu Ruotsin ja Moskovan välinen Stolbovan rauha, jota seuranneet rauhanomaiset neuvottelut 1620–1621 muuttivat painopisteitä. Venäjän kiristi talousotettaan, kun 1620-luvun aikana tervasta tuli yhä tiukemmin valtion monopoli. Samaan aikaan tervan maailmanhinta nousi, mikä hyödytti Venäjää.⁷⁹²

Tervaa myytiin Arkangelista eri muodoissa 1630- ja 1640-luvuille saakka, jonka jälkeen se väheni hiljalleen. Sekä englantilaisilla että alankomaalaisilla oli erimittaisia ja hyvinkin kilpailtuja tervan ostosopimuksia. Viimeisimmät näistä sinnittelivät vielä 1640-luvulla, jolloin moni moskovalaisista virkamiehistä vaihtui. Erityisoikeudet lakkautettiin, ja Venäjän keisarin virkamiehet myivät tervaa jälleen kontrolloidusti, kunnes 1649 alankomaalainen Andrei Winiukselle myönnettiin yksinoikeus tervan ulkomaankauppaan. Englantilaistenkin tuli ostaa terva hänen kauttaan. Käytännössä sopimus vähensi alueella tuotetun tervanvientiä.⁷⁹³

Alankomaalaiset neuvottelivat Arkangelissa lähes samankaltaisen ja samanaikaisen tervamonopolin kuin Ruotsissakin. Englannin syrjäyttämistä voidaan pitää voittona, joka toteutui Arkangelin lisäksi Ruotsissa. Alankomaalaisten kytkös Venäjälle oli puhtaan monopolimainen, kun Ruotsissa privilegion kylkiäisenä vastassa oli tervakomppanian perustamisen pakko. Hallbergin mukaan Arkangelin terva ei ollut 1600-luvulla todellinen kilpailija Ruotsille. Tervaa vietiin melko mitättömiä määriä Ruotsiin verrattuna, kun lästimäärät jäivät joihinkin satoihin.⁷⁹⁴

Gotlannin ja Arkangelin tervanviennillä sekä organisoitumisella ei vaikuta olleen Ruotsin kokonaisvaltaiseen tervanvientiin oleellista merkitystä tässä vaiheessa. Tervamäärät olivat pieniä, eivätkä ne heilauttaneet Euroopan markkinoita. Arkangelin tervakauppa oli muuhun Eurooppaan verrattuna järjestäytymätöntä. Gotlannin lyhyeksi jäänyt monopoli taas muistutti ulkopuolisten sekaantumisen aiheuttamista ongelmista vieläkin havainnollisemmin kuin Viipurissa.

Suomen alue tervantuottajana ja sen myyntikaupungit olivat huomattavasti moninaisempi kokonaisuus kuin Gotlannin saari ja Visbyn porvarit. Gotlannin komppania kesti vain muutaman vuoden, koska suppeassa ympäristössä keinotekoisella korporaatiolla ei ollut pitkää elinmahdollisuutta. Viime kädessä ihmiset päättävät omaksuvatko he uudistukset vai eivät. Norlannin komppanian alueeseen taas kuului useita kaupunkeja, jotka riitelivät keskenään. Erimielisiä kokoonpanoja oli muitakin mukaan lukien alankomaalaiset kauppiaat. Epämääräisissä olosuhteissa komppania kituutti pidempään kuin Gotlannissa, jossa voimakas hansan perinne näkyi jopa privilegion sisällössä, pinttyneistä toimintatavoista puhumattakaan. Hollantilaiset eivät olleet mukana sen perustamisessa, kuten Norlannin komppaniassa. Komppanian tavoite Gotlannissa liittyikin pitkälti salakuljetuksen kitkemiseen nimetyn luottoryhmän, komppanian johtajiston, valvonnassa. Tätä tuki myös tarkoin annetut ohjeet rahavarannoista ja niiden säilytyksestä. Tervakomppanioita yhdisti tervanmyynnin lisäksi Ruotsin talouspoliittiset tavoitteet, mitkä olivat niiden perustamisen

⁷⁹² Arel 2004, 181–182

⁷⁹³ Arel 2004, 189–190.

⁷⁹⁴ Hallberg 1959, 93–94.

pääsyy. Ne edustivat kahta erilaista versiota tervanmyynnin monopolista, joissa paikalliset olosuhteet sanelivat privilegion sisältöä reseption sijaan. Kummassakaan ei ollut oikeussiirännäisiä piirteitä.

Kriisit haastoivat hallintaa

Ruotsin kauppakomppaniaevoluutio oli saanut alkusysäyksen Alankomaista, mutta sen olosuhteet olivat lähimpänä naapurimaata Tanskaa. Tanskan 1600-luvun alku oli ollut lupaava, mutta vuosisadan kuluessa sen asema himmeni Ruotsin kirkastumisen tahdissa. Molempia maiden talouspolitiikkaa yhdisti kruunun vahva ote. Tanskassa osakkaita oli löytynyt alussa, mutta alkuinnostuksen haihduttua he vähenivät. Kristian IV värväsikin osakkaita lainaamalla heille sijoitussummia. Hallitsija lainoitti myös komppaniaa, mikä teki hänestä suurimman osakkaan ja komppania siirtyi käytännössä hallitsijan alaisuuteen. Komppania kiinnittyi osaksi kruunun valtakoneistoa, kun johtoon nimettiin hallitsijan valitsema virkamiehiä.⁷⁹⁵ Komppania henkilöityi vahvasti kuninkaaseen, kun sen toimintaa ei hallinneet enää yhteinen pääoma eikä päätöksenteko.

Tanskan ensimmäisten komppanioiden menestys oli heikohkoa, kuten Ruotsissakin. Tosin Tanskasta lähti Aasiaan kahdeksantoista alusta yli kolmenkymmenen vuoden aikana, mutta näistä vain seitsemän palasi. Privilegion mukaista osinkoa oli tarkoitus maksaa, jos voitot nousivat viiteentoista prosenttiin. Tätä ei saavutettu kertaakaan ensimmäisen komppanian aikana. Kolmikymmenvuotinen sota rasitti Tanskan taloutta ja synnytti epävarmuutta. Tanskan maantieteellinen ydinalue koostui haavoittuvasta niemestä, jota oli vaikea puolustaa Ruotsin vahvistuvalta suurvallalta.⁷⁹⁶ Vaikutusvaltainen hallitsija Kristian IV menehtyi 1648. Komppania lakkautettiin virallisesti kahden vuoden kuluttua tästä. Sorensenin mukaan Itä-Intian kauppakomppania ei kehittänyt Tanskan yhtiöoikeutta yhtä voimakkaasti kuin Alankomaissa. Toisaalta kruunun alaisen komppanian taloudellinen luonne oli toisenlainen.⁷⁹⁷ De Ruysscherin käsityksessä Ruotsin ja Tanskan komppanioita yhdisti alankomaalaisten soluttautumisen malli, kun amsterdamilaiset kauppiat lainasivat pääomaa maiden johdoille. Tämä lisäsi riippuvaisuutta. Amsterdamilaiden lainaaminen oli sikäläisten liiketoimi, joka luontevasti levittäytyi myös Alankomaiden ulkopuolelle.⁷⁹⁸ Aasiaan suuntautuneiden korporatioiden jälkeen Tanskassa perustettiin Afrikka-komppania 1650-luvulla.⁷⁹⁹

Pohjois-Euroopan ilmapiiri oli kilpailuhenkinen ja avoin uudistuksille. Kuningatar Kristiina halusi olla kehityksessä mukana. Norlannin tervekomppanian alkuvuodet eivät olleet kokonaisvaltaisesti katsoen lupaavia. Käynnissä oli eräänlainen kokeilu, jonka kulkua ei osattu faktojen puuttuessa ennustaa. Privilegio oli laadittu pitkälti oletusten varaan palvelemaan kruunua sekä Tukholman valikoitua kauppiaaryhmää. Jos tunnelma suomalaisissa kaupungeissa oli kireä, se kärjistyi myös Tukholmassa. Kuningatar Kristiinan aikana poliittis-yhteiskunnallinen kehitys muuttui byrokraattisemmaksi ja porvariston jäsenet hakivat paikkaansa. Tervakomppania oli taloudellisen nousun yksi astinlaudoista, mikä lisäsi myös henkilöiden välistä kilpailua. Hallintojärjestelmän kehittäminen loi kehyksiä komppanian toiminnalle. Kollegiot onnistuivat talouden ja hallinnon selkeyttäjinä, vaikka aatelin tavoite oli ylläpitää niiden avulla omaa asemaansa.⁸⁰⁰

⁷⁹⁵ Feldbaek 1981, 139; Sorensen 2005, 116 ja 120.

⁷⁹⁶ Maarbjerg 1995, 120–212; Sorensen 2005, 112; De Zwart 2016, 33.

⁷⁹⁷ Sorensen 2005, 124 ja 130.

⁷⁹⁸ De Ruysscher 2020, 6; De Jong 2007, 238–239.

⁷⁹⁹ Feldbaek 1981, 34.

⁸⁰⁰ Lappalainen 2005, 164 ja 173.

Harva uudistus toteutuu ilman kattavaa ja perusteltua suunnitelmaa. Oletusten ohuisiin säikeisiin punottu komppaniarakennelma rakoili siellä täällä, mikä toisaalta oli välttämätöntä toimivan suunnan löytämiseksi. Tässä luvussa käydään läpi alkuvaiheen keskeisiä hallinnon parannus- ja kehittämistoimenpiteitä, jotka punoutuivat laajempaan valtiokehitykseen.

Kiristynyt kilpailu uudisti johtoa

Johan van Swindernin nimi jäi Ruotsin tervakomppanioiden historiakirjoihin epäonnistuneena hahmona alun lupaavien vuosien jälkeen. Hän eittämättä hallitsi tervan tasokkaan valmistuksen ja tunsu sen ulkomaalaisen myyntiorganisaation paremmin kuin Ruotsin kruunu. Van Swindernin palkkaaminen Ruotsiin ei tapahtunut syyttä. Sinnikäs oleskelu maassa ja valtiojohdon tietoisuudessa esiintyminen palkitsivat hänet maan ensimmäisellä tervamonopolilla. Terva oli kuitenkin erittäin kilpailtu ja rajussa nousussa ollut markkinatuote. Olemassa oleva komppaniatutkimus tai ylipäättään 1600-luvun historiantutkimus eivät ole nostaneet van Swindernia Ruotsin taloushistorian merkkihenkilöksi, eikä häntä ole huomioitu tervan monopolisoinnissa tai sen myynnissä. Van Swindernillä oli kuitenkin ansionsa myyntiorganisaation ja tuotannon alkuvaiheen kehittälyssä.

Mielikuva saattaa olla myös aikaisten tietoisesti jättämä perintö, sillä tervakomppanioiden säilyneet asiakirjat kertovat van Swindernin ajautuneen vuosikymmenten mittaiseen kaunaiseen oikeusriitaan. Näistä on helppo vetää johtopäätökseksi hänen olleen ärhäkkä riitapukari. Taustalla oli eittämättä myös kateutta hänen etuoikeutetusta asemastaan. Moni halusi hänen tilalleen. Emme voi tietää oliko hänen persoonansa erikoinen vai oliko van Swindern pelkästään epärehellinen, kuten asiakirjoista voisi päätellä. Varmaa on vain, että hän katkeroitui loppuelämäkseen, eikä koskaan myöntänyt toimineensa väärin.

Van Swindern joutui lähtemään tervakomppanian johtajan paikalta vain muutamia vuosia ensimmäisen tervaprivilegion myönnön jälkeen, oltuaan johtajana kaksi ja puoli vuotta. Virallisesti häntä syytettiin vääristellystä kirjanpidosta, jonka avulla hänen väitettiin kavaltaneen itselleen yhteensä 20 000 riikintaleria vuosina 1649 ja 1650. Häntä syytettiin henkilökohtaisen taloudellisen hyödyn tavoittelusta asemaansa väärinkäyttäen. Riita roihusi voimakkaaimmin vuonna 1652. Amsterdamissa konsulina ja komppanian faktorina toiminut Peter Werhuus oli päätodistaja van Swindernin vastaisissa oikeudenkäynneissä. Tapauksesta on säilynyt mittava määrä asiakirjoja, joissa keskustelu äityi molemminpuoliseksi syyttelyksi oikeassa ja väärässä olemisesta. Van Swindern jatkoi oikeustaistelua motiivinaan saada osakkuutensa tuotot itselleen. Näiden sijaan hänelle määrättiin erisuuruisia korvaussummia sekä sakkoja tervaplakaatin rikkomisesta mitä moninaisin perusteluin.⁸⁰¹

Tapausta yrittivät ratkaista niin hovioikeus kuin kauppakollegio, jotka tulkitsivat silloisen privilegion sisältöä ja sen noudattamista kirjaimellisesti. Vielä vuosikymmenten jälkeen vuosina 1660 ja 1670 hovioikeus antoi tapauksesta uusia lausuntoja. Kauppakollegiossa van Swindernin valitusta käsiteltiin ainakin vuonna 1669 jopa kuudentoista todisteasiakirjan perusteella. Tuolloin

⁸⁰¹ Ks. esimerkiksi *31.1.1651 ja 19.3.1653 päivätyt päätökset*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

kaikki asianomaiset, lukuun ottamatta Peter Werhuusen, olivat jo menehtyneet. Van Swindern taisteli kokemistaan oikeuksistaan siis vielä 32 vuoden jälkeen iäkkäänä miehenä. Hän kertoi käsittelijöille toivovansa Werhuusin saavan ansaitsemansa oikeudenmukaisen tuomion väärentämistään asiakirjoista, joiden perusteella van Swindern oli tuomittu. Van Swindernin asioita ajoi loppuvaiheessa hänen vävynsä. Hän oli loppen sennikkäs ja kirjelmiensä perusteella sangen pettynyt ruotsalaisiin porvareihin, jotka syrjäyttivät hänet komppanian johdosta. Luettelo kokemistaan vääryyksistä on miltei loputon. Esimerkiksi komppanian johtajista Westerman ei hänen mukaansa ollut sijoittanut yhtiöön kuin ainoastaan 1600 riikintaleria, mutta silti hänen osuutensa pääomasta oli 3000 riikintalerin arvoinen.⁸⁰² Lisäksi hän syytti Werhuusenin aiheuttaneen vahinkoa pikipolttimon toiminnassa. Ratkaisevia todisteluja, joiden perusteella olisi voitu kumota aikaisempia päätöksiä, ei ollut. Van Swindern jäi historiakirjoihin pysyvästi syyllisenä.⁸⁰³

Lopullista totuutta on satojen vuosien kuluttua mahdotonta selvittää, eikä se ole oleellistakaan. Tapaus sen sijaan ilmentää tervakomppanian alkuaikojen sekavuutta ja kilpailun kovuutta. Tervan monopolistinen asema synnytti varsin suuria intohimoja sen mahdollistaman nopean rikastumisen toivossa. Kuten Viipurissa vaikuttaneen Cröellin ja hänen seuraajiensa tapaukset osoittivat, huijaukset ja salakuljetus olivat yleisiä. Viipurissa paljastui lukuisia tervan salakuljetusyrityksiä ohi virallisen tervahovin.⁸⁰⁴ Moni yritys lieene onnistunut ja jäänyt pimentoon. Tervakomppanian perustamiskirjassa eli privilegiossa ei ollut millään tapaa ennakoitu tämänkaltaisia ristiriitoja tai niiden ratkaisuja. Epärehellinen toiminta oli tarkoitus käsitellä ensisijaisesti kaupunkien alioikeuksissa raatihuoneilla. Rinnatusten kulki siis komppaniaprivilegio sekä kaupunkien oma oikeusjärjestelmä, joita molempia tuli soveltaa ja niistä löytää ratkaisuja komppanian ongelmiin. Kaupunkien tuomioistuimille annettiin siten runsaasti valtaa, mutta niukasti työkaluja uudessa tilanteessa. Vaihtoehtoja ei vielä tuolloin ollut, sillä kauppatuomioistuimet perustettiin myöhemmin. Ongelmien paisuessa käsittelyt siirtyivät ylempiin oikeusasteisiin, joissa oli usein mahdotonta laatia totuuteen pohjautuvia päätöksiä vuosikymmenten jälkeen, kuten van Swindernin tapauksessa.

Kauppiaiden keskinäinen kilpailu joka tapauksessa kärjisti ja kuormitti oikeusistuinten toimintaa. Tuskin oli lainkaan sattumaa, että van Swindernin erottamisen jälkeen hänen tilalleen tervakomppanian johtajistoon astui pahin kilpailija, itse Peter Werhuus. Hänellä oli vahva henkilökohtainen motiivi todistaa van Swindern syylliseksi. Muidenkin kolmen johtajan todettiin olleen tyytymättömiä van Swinderniin, joten hänet siksikin syrjäytettiin ruotsalaisesta tervakaupasta. Van Swindernin suojelijat olivat kadonneet.⁸⁰⁵

⁸⁰² *Päiväämätön kirje hallitsijalle*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁰³ 29.9.1671 annettu päätös. Lisäksi lukuisia kirjeitä koskien van Swindernin tapausta esimerkiksi päiväyksillä 26.5.1655, 21.10.1669, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁰⁴ Waris 1940-luku, 73–81.

⁸⁰⁵ Fyhrvall 1880, 44.

Kauppakollegio luo kauppaoikeutta vuodesta 1651

Kollegioiden toiminta kohosi Ruotsin valtiollisen hallinnon ytimeen 1600-luvulla. Nopeasti ensimmäisen tervakompanian muodostamisen jälkeen kauppaa kontrolloimaan perustettiin kauppakollegio. Ennen kollegioita kauppaa olivat säädelleet aiemmin mainitut kauppiaskillat, kaupunki- ja porvariprivilegiot sekä kruunun päätökset lähinnä vuori- ja rautateollisuuden osalta. Pelkästään kuparin ja tervan vienti oli riittävä perustelu valtiollisen kauppaan, purjehdukseen ja tuotantoon keskittyvän kollegion muodostamiseksi. Kauppakollegio syntyi hallitsijan sekä ylempien virkamiesten välisissä neuvotteluissa elokuun 23. päivänä vuonna 1651. Tuolloin kuningatar allekirjoitti kauppakollegion toimintaa ohjaavat säännöt.⁸⁰⁶

Kollegion nimeämisestä neuvoteltiin ensimmäistä kertaa jo vuonna 1637, kun vuoriylihallitus kannatti työryhmän valtuuttamista asian edistämiseksi. Tällöin johtajaksi kaavailtiin Tukholman ylikäskynhaltijaa ja valtaneuvos Klaus Larsinpoika Flemingiä (1592–1644) ja hänen sihteerikseen Lars Grubbea. Fleming vaikutti 1630-luvulla vahvasti Ruotsin amiraliteetissa ja valtaneuvostossa sekä uudisti maan hallintoa. Kruunun suunnitelma oli kaupan keskitetty kehittäminen ja ennestään työllistetyn kamarikollegion taakan keventäminen siirtämällä elinkeinoasioita uudelle taholle.⁸⁰⁷ Saman vuoden valtiopäivillä käsiteltiin kollegion perustamista sekä toiminnan sääntöjä.

Kollegio ei kuitenkaan toteutunut tässä vaiheessa riittävän kannatuksen puuttuessa. Sen eräänlainen esiaste kuitenkin toimi kaavailtuja suppeimmilla valtuuksilla kauppa-asoiden hoitajana. Fleming johti tätä toimintaa kuolemaansa vuoteen 1644 saakka. Alkuvaiheiden toiminnasta vuodelta 1638 on esimerkiksi säilynyt kollegiolle suunnattu valituskirjelmä, josta tiedetään jonkinlaista toimintaa olleen. Ruotsin talouspoliittinen tilanne ei vielä ollut otollinen perustamiselle, mutta Kristiinan valtaannousun aattona ja Flemingin kuoltua vuonna 1644, neuvottelut kollegion uudesta johtajasta käynnistyivät. Esille nousi erityisesti Louis De Geerin sopivuus tehtävään. Kansleri Oxenstierna kannatti De Geeriä ylivoimaisesti soveliaimpana, mutta hänen asemansa merkittävänä kauppiaana aiheutti jääviyden.⁸⁰⁸ Perustamiskeskusteluissa puntaroitiin jääviysongelmia, koska kollegion asema haluttiin pitää neutraalina ja puolueettomana etäällä porvareiden henkilökohtaisten intressien edistämisestä. Tämä oli melko edistyksellistä huomioiden pian perustettavan tervakompanian synnyttämän epätasa-arvoisen tilanteen. Kollegion toiminta oli Flemingin kuoleman jälkeen tauolla aina varsinaiseen perustamiseen vuoteen 1651 asti.⁸⁰⁹

Kauppakollegio organisoitiin lopulta seuraavalla vuosikymmenellä. Ensimmäisenä sihteerinä toiminut Johan Risingh oli vuonna 1650 matkustanut Alankomaissa mallintamassa vaikutteita kollegion toiminnalle.⁸¹⁰ Vuoden 1651 perustamissanat tiheivät runollisuutta ja Ruotsin suurvaltaa tukevia käsityksiä maailmankuvasta. Kollegion ensisijaiseksi tarkoitukseksi määriteltiin kaupankäynnin ohjaus valikoitujen virkamiesten toimesta ja laillisuutta noudattaen. Kaupan piiriin

⁸⁰⁶ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 670.

⁸⁰⁷ Halila, Aimo ja Mäkelä-Alitalo, Anneli: Fleming, Klaus Larsinpoika. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-002311>; Gjörö 1951, 18–19.

⁸⁰⁸ Odhner 1865, 168–169; Sundberg 1927, 59; Almqvist 1912–1915, 4–5.

⁸⁰⁹ Almqvist 1912–1915, 273.

⁸¹⁰ Wetterberg 2014, 43–45.

kuului Ruotsin metallivarat sekä provinssien tuottama muu kauppatavara.⁸¹¹ Kollegion ohjeistus painotti nimenomaan Ruotsin perifeeristen ja uusien alueiden, kuten hiljattain valloitetun Liivinmaan, Viron ja Inkerinmaan hallintaa. Näiden alueiden maksimaalisen hyödyntämisen katsottiin edistävän Moskovaan ja Liettuaan suuntautuvaa kauppaa. Lisäksi Pommerin aluetta haluttiin kehittää Ruotsin Itämeren kauppaa edistävällä tavalla. Kauppakollegion tehtävänä oli erilaisten kartoitustöiden avulla laajentaa kaupankäyntiä aina Italiassa ja Itävallassa sekä Saksan ruhtinaskuntien tärkeimmissä kaupungeissa Westfalenista Meisseniin. Maantieteellisten alueiden luettelo jatkui tärkeimpien kotimaisten ja ulkomaalaisten jokien sekä vesireittien listauksella.⁸¹² Majesteettilliset alkusanat tukevat kauppakollegioon kohdistuvia korkeita odotuksia.

Kollegion päätehtäväksi yksinkertaisuudessaan annettiin Ruotsin kaupan koordinointi siten, että vientikaupasta tuottaisi mahdollisimman suurta voittoa. Varsinaisen ohjeistuksen pääpaino oli kaupan edistämisen yksityiskohdissa. Kollegion tuli esimerkiksi tiedottaa ja huolehtia sopimusten toimivuudesta, kuten Tanskan salmien tulli- ja purjehdusvapaudesta Juutinraumassa sekä Vähä- ja Iso-Beltien salmissa koskien kotimaasta vientitavaraa. Vapauden odotettiin tukevan Ruotsin tavoitteita Itämeren lisäksi Tanskassa ja Alankomaissa, mutta tehostaa kaupankäyntiä myös Ranskan, Espanjan, Portugalin ja Englannin kanssa. Tullitoimi oli aiemmin kuulunut kamarikollegion alaisuuteen, mistä se nyt siirrettiin kauppakollegion vastuulle. Kollegion toimintaa taas valvoi itse hallitsija.⁸¹³

Kollegion ohjeistus oli jaoteltu kuuteen kohtaan, joista ensimmäinen käsitteli edellä mainittuja alueellisia määritelmiä ja kaupankäynnin motiiveja. Toisessa kohdassa syvennettiin näitä tavoitteita. Säädös kuvaili kruunun pyrkimyksiä Ruotsin kaupunkien kauppakulttuurin kehittämiseksi ja kohentamisesta, minkä kaavailtiin vahvistavan valtiota. Hallitsija velvoitti kollegion jäseniä aktiivisesti selvittämään uusia kaupankäynnin- ja teollisen tuotannon tapoja, unohtamatta tieteen viimeisimpiä saavutuksia. Jäsenten oli oltava kunniallisia, kokeneita ja taitavia. Heidän tuli mahdollisuuksien mukaan kopioida muualla toimiviksi todettuja kaupan ja tuotannon keinoja. Kollegion toiminnassa ilmenevistä puutteista oli raportoitava hallitsijalle viipymättä, jotta niihin voitiin puuttua välittömästi.⁸¹⁴

Kauppakollegio rakentui kolmesta paikallisosastosta, joista merkittävin oli Tukholman pääkonttori hallitsijan ja maan muun johdon läheisyydessä. Kollegion pääjohtajina vaikutti merkittäviä henkilöitä, kuten kanslerin poika kreivi Erik Oxenstierna (1652–1656), diplomaatti ja maaherra Christer Bonde⁸¹⁵ (1656–1659) ja kenraalikuvernööri sekä Svean hovioikeuden jäsen Seved Bååt⁸¹⁶ (1660–1661). Muut paikallisosastot sijaitsivat Baltiassa ja Pohjois-Saksassa. Jokaisessa kolmessa jaostossa työskenteli kolme virkamiestä, jotka yhdessä muodostivat yhdeksänhenkisen kauppakollegion. Heidän lisäksi palkattiin sihteereitä ja kirjureita⁸¹⁷. Tukholmassa johtajan ja kahden asessorin alaisuuteen kuului Ruotsin ja Suomen alueiden kauppa tapuli- ja maakaupungeissa

⁸¹¹ Baltian vilja-aittojen lisäksi eteläinen Skoone oli tärkeä viljantuottaja, jolla oli roolinsa suurvalta-aseman kehittämisessä.

⁸¹² *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 670.

⁸¹³ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 670–671; Almqvist 1912–1915, 19.

⁸¹⁴ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 671–672.

⁸¹⁵ Svenskt biografiskt lexikon, Georg Wittrock: Krister Bonde, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17935>.

⁸¹⁶ Svenskt biografiskt lexikon, Georg Wittrock: Seved Bååt, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16250>.

⁸¹⁷ Secretario och kopist.

sekä maaseudun käsiteollisuus. Kollegion vastuu kattoi sekä kotimaan kuin ulkomaankin kaupan. Baltian virkamiehistö oli jakautunut kolmeen kaupunkiin: Riikaan, Tallinnaan ja Narvaan, joissa virkamiehet työskentelivät paikallisten kuvernöörien alaisuudessa. Paikallinen kuvernementti valitsi virkamiehet, joka siis muodosti Baltian haaran. Sen vastuulla olivat Liivinmaan, Viron ja Inkerinmaan asiat sekä kaupankäynti Venäjällä ja Liettuassa.⁸¹⁸ Kolmas etäosasto sijaitsi Wismarin alueella, jossa saksalaisen kuvernementin holhouksessa työskenteli kolme ”kauppa-asessoria” Wismarissa, Stadenissa ja Stettinissa. Heidän toimialueensa ulottui Saksan lisäksi Tanskaan, Preussiin sekä Alankomaihin.⁸¹⁹

Toimipisteet muodostivat tiiviin verkoston, jossa tarpeen mukaan autettiin toisia. Tämän katsottiin lisäävän yhtenäisyyttä ja tasa-arvoa. Yhteydenpito tapahtui pääasiassa kirjeitse, kun Saksan ja Baltian konttoreiden tuli säännöllisesti raportoida Tukholman konttoriin oleellinen tieto. Tukholman johtajan tehtävänä oli koota ja raportoida toiminnasta hallitsijalle, joka yhdessä Tukholman kollegion kesken teki tarvittavat päätökset. Kaikki johtajat kokoontuivat Tukholmaan vähintään kolmen vuoden välein, jolloin laadittiin uusia ohjeistuksia tarpeellisiksi koetuista aiheista.⁸²⁰

Kauppasääntö mainittiin kaiken kaupankäynnin isoina kehyksinä, joiden rinnalle ohjeistus toi yksityiskohtaisia sääntöjä. Ohjeistuksen neljäs kohta jakautui viiteentoista alakohtaan, jotka käsittelivät käytännön asioita yksityiskohtaisemmin. Kollegion jäsenet valtuutettiin tekemään paikallistason tarkastuksia sekä huolehtimaan uusien sääntöjen tiedottamisesta. Lisäksi kannustettiin perustamaan kauppakomppanioita yhteistyössä porvareiden kanssa. Taustalla oli velvoite koota vientiartikkeleita suuriin eriin. Kollegion vastuualueisiin kuului nuorison ja heikko-osaisten ohjaaminen kunniallisten elinkeinojen (kalastus, peltoviljely, pientuotanto) pariin kerjäämisen ja rikollisuuden sijaan. Tämän todettiin kohentavan kaupunkien katukuvaa ja parantavat kaupunkien mainetta.⁸²¹ Kollegion tehtävä oli kokonaisvaltainen myytävän tavarahan ohjailu, kun perinteisten myyntiartikkeleiden lisäksi oli kannustettava kekseliäisyyteen luonnonvaroista pientuotannon artikkeleihin.⁸²² Omavaraisuus oli kaupankäynnin ehdoton lähtökohta, jonka toteutumisessa tuli hyödyntää ammattikuntien neuvoja.⁸²³

Maahantuontia kuten koko kauppaa ohjasivat aikakauden merkantilistiset periaatteet. Maahan sai tuoda vain elintarvikkeita, joita Ruotsissa ei pystytty tuottamaan kuten, viiniä, suolaa, silliä, mausteita ja öljyä sekä tiettyjä hedelmiä. Tuonnissa oli suosittava kotimaisia kauppiaita, jotka maahantoivat tavarahan. Kauppalaivojen varustuksista annettiin ohjeita esimerkiksi koskien mahdollisimman laadukkaita purjeita ja takiloita, jotka siivittäisivät onnistuneeseen kaupankäyntiin. Kotimainen kauppa taas kerrytti kruunun varallisuutta pikkutullien avulla.⁸²⁴

⁸¹⁸ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 672.

⁸¹⁹ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 673.

⁸²⁰ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 677–678.

⁸²¹ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 673–674.

⁸²² Suositeltavia viestiartikkeleita raaka-aineista olivat vehnä, ruis, ohra, kaura ja herne. Luonnonvaroista hopea, kupari, rauta, rikki, aluna, vihrilli, piki, terva, pellava, hamppu, kaikenlainen puutavara sekä taloustuotteista voi, liha, ihra, tali, nahat, taljat ja vastaavat tuotteet. Myytävien tuotteiden laadun oli vastattava kansainvälistä tasoa. Raaka-aineista kehoitettiin jalostamaan esimerkiksi nyörejä, kankaita, nappeja tai rautatyökaluja. Tämän kaltainen pientuotanto oli luvan ja kollegion valvonnanvaraista.

⁸²³ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 674–675.

⁸²⁴ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 675.

Kauppakollegion toiminnan päätehtävä oli ulkomaisten kauppasuhteiden ylläpito. Käytännössä näitä hoidettiin kollegioiden kirjeenvaihdolla lähettiläiden, agenttien, virkailijoiden, komissaarien ja komppanioiden edustajien kesken kaikkialla, jossa kauppaa käytiin. Vilkkaimmissa ulkomaisissa kauppasatamissa oli mahdollisuuksien mukaan ruotsalainen edustusto⁸²⁵, jossa kruunun asioita hoiti ruotsalainen konsuli tai oltermanni.⁸²⁶ Kollegion suurisuuntaisimmat tavoitteet koskivat Itämeren viljakaupan hallintaa ja kauppasuhteiden kehittämistä Moskovan, Liettuan, Kuurinmaan, Puolan, Saksan, Alankomaiden, Englannin ja Tanskan kanssa. Kruunun tavoitteena oli nousta näiden alueiden herruuteen ja ohjata kauppaa myös entisissä hansakaupungeissa, kuten Danzigissa ja Königsbergissä. Avain onnistumiseen oli kauppasuhteiden kehittäminen ja vaaliminen.⁸²⁷

Kollegion säädösteksti noudatti ulkoisesti ajan säädösten ja privilegioiden tyypillistä kaavaa. Neuvottelujen jälkeen kirjattiin tarpeellinen määrä käsittelykohtia, jotka määrittivät kollegion perimmäisiä tehtäviä, kuten kauppakomppanioiden toimintaa ja muita oleellisia kaupanalan kysymyksiä. Hallinnon keskittäminen kollegioiden alaisuuteen vapautti hallitsijan aikaa muuhun valtionhoitoon.⁸²⁸ Kollegioiden rooli on merkittävä kauppakomppanioiden hallinnollisen kehityksen tarkastelussa. Kollegioissa käsiteltiin perimmäisiä kysymyksiä, kuten komppanioiden olemassaoloa ja kehittämistä Ruotsin talouspolitiikkaan suhteutettuna. Komppanioiden toimintaan liittyvien riita-asioiden selvittely oli ensisijainen tehtävä erilaisten ohjeistusten laadinnan lisäksi. Ohjeet eivät aina olleet kausaalisia ja tapauslähtöisiä, vaan liittyivät valtion kehittämiseen kokonaisvaltaisemmin.

Kollegion perustaminen osui välittömästi tervakomppanian ydinalueille. Tulevat valitukset ja muu ohjeistus siirrettiin käytännössä poikkeuksetta kollegion puntaroitavaksi. Esimerkkinä ruohonjuuritason toiminnasta on Tukholman kauppakollegion asiakirjoissa 28.4.1654 kirjattu merkintä, jossa tervakomppanian johtajalle Peter Weerhuusille suunnattiin tiedonanto terväkäytännöistä tervahovien osalta. Sen mukaan valittavien tervatarkastajien tuli olla luotettavia ja tynnyreiden oli oltava täysiä. Kesäkuussa 1659 taas tynnyrinsitojien edustaja kutsuttiin Tukholman raatihuoneelle kuulemaan komppanian valitusta koskien tervatynnyreiden täyttöä.⁸²⁹

Tervakomppaniat saivat siis uuden valituskanavan kruunun sijaan, mikä oli myös väylä hallitsijaan hänen valvoessa kollegion toimintaa. Kollegion tarkoitus oli poistaa kaupankäynnin esteitä kuten nykyisillään kauppatuomioistuimilla. Käytännössä toiminta muistutti tuomioistuinta, jossa valikoitunut ryhmä pohti yhtenäisillä säännöillä vastauksia ongelmiin. Tuomioistuin se oli käytännössä siinäkin mielessä, että sille toimitettiin epäilyjä komppaniasäädöksen rikkomisesta erityyppisten valitusten muodossa. Toisaalta se toimi ohjauskanavana, joka suodatti tärkeät valitukset epäoleellisista. Kollegion tehtävät koskivat alkuvaiheessa kauppaa vain ylimalkaisesti. Raamien tuli olla väljät, jotta niiden sisälle mahtuisi ennalta-arvaamattomiakin tapauksia.

Ohjeistus kertoo joka tapauksessa kauppakollegion olleen aikakautenaan moderni ja taitavasti organisoitu. Kansainvälistä kauppaa pyrittiin kontrolloimaan eri puolille Itämeren rannikolta ripoteltujen konttoreiden avulla, mikä muistutti Alankomaiden kauppakomppanian rakennetta kamareineen. Ammattitaitoinen ja laaja verkosto kykeni ideaalitalanteessa tasapuoliseen

⁸²⁵ Magistratu loci.

⁸²⁶ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 675–676.

⁸²⁷ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 676.

⁸²⁸ *Instruction för Commerce Collegium 1651*, Stiernman 1750, 669–677. Almqvist 1912–1915, 3.

⁸²⁹ Fyhrvall 1880, 48–49.

tiedottamiseen sekä yhtäläiseen toimintavalmiuteen kaikkialla Ruotsissa. Näin saatiin haltuun ja yhtenäistettyä myös suurvallan uudet provinssit, joissa ennestään oli paikallisia käytäntöjä. Lisäksi kollegion muodostama verkosto tuki Ruotsin uusien alueiden haltuunottoa. Liivinmaa oli valloitettu vasta 1620-luvun lopulla ja Pohjois-Saksan provinssit 1640-luvulla, joten kollegio edisti käytäntöjen yhtenäistämistä kohti yhteistä ruotsalaista muotia.⁸³⁰ Paikallisten luonnonvarojen hyödyntäminen ja niiden myynnin järjestäminen kauppakomppanioiden vastuulle oli oleellista talouspolitiikkaa. Kauppakomppanioiden perustaminen ja viennin vahvistaminen olivat säädöstekstissä kollegion pää tavoitteita. Kollegion tarkoitus oli toimia myös kruunun täsmätyökaluna komppanioiden aiheuttamien pulmien ratkaisuisa. Englannissa perustettiin vastaava valtion alainen kauppaneuvosto, *Council of Trade*, jonka tehtävänä oli talouden kehittäminen. Lissabonissa sijainnut *Conselho do Comércio* omasi sekin samankaltaisia tehtäviä kokonaisvaltaisen kaupankäynnin edistämiseksi. Ruotsin Naapurimaa Tanska perusti kauppakollegion vasta 1670, mutta sen vuonna 1655 perustettu *admiralitetskollegium* hoiti myös kauppasuhteita.⁸³¹ Ruotsin kehityskulku seurasi tässäkin muun Euroopan järjestäytymistä, joita komppaniamallien omaksuminen toi luontevasti tullessaan.

Tervakauppasääntö 1654 ja päivitetty privilegio

Kauppakollegion perustaminen ei vähentänyt Suomen kaupungeista tulvivaa valitusten virtaa, joten kruunun oli reagoitava muullakin tavalla. Perustamisen ansiosta valitukset olivat nyt kuitenkin keskitettyinä nippuina ja niiden kokonaisvaltainen määrä helpommin todettavissa. Suomalaisista valituksista huomattavin oli viipurilaisten seitsemänkohtainen kirjelmä, joka luettiin Uppsalan linnassa 12.6.1654. Kaikkiaan kolmessa sen kohdassa moitittiin tervakomppaniaa: Suolan tuonti oli yhä tyrehtynyt, kun komppanian kauppiat eivät maahantuoneet sitä. Toisena kauppiaiden elinkeinon harjoittaminen kannatti heikosti. Lisäksi meneillään ollut Englannin ja Alankomaiden välinen sota oli tukahduttanut vähäisetkin kaupankäyntimahdollisuudet. Tilanne oli niin epätoivoinen, että viipurilaiset joutuivat myymään laivojaan.⁸³² Heidän lisäksi kaikkien tapulikaupunkien porvarit olivat laatineet vastineitaan tervakomppanian haitoista, joita käsiteltiin yhteisesti vuoden 1654 valtiopäivillä.

Tervakomppanian asioita tarkasteltiin valtiopäivillä niin kattavasti, että sen perusteella annettiin samana vuonna uusi tervakauppasääntö. Lukuisat valitukset olivat tuottaneet tulosta. Uusi sääntö oli komppanian toiminnan yksityiskohtia tarkentava lisäsäädös.⁸³³ Kuningatar Kristiina luopui kruunustaan samana vuonna, joten tätä ennakoitua, ja tästä seurannut tilapäinen epäjärjestys vei huomiota tervakomppanian asioilta. Kristiinan seuraajaksi kruunattiin hänen serkkunsa Kaarle X Kustaa, joka jätti oman jälkensä Ruotsin talouspolitiikkaan.⁸³⁴

Uusi tervakauppasääntö eli *plakaatti* annettiin 29.8.1654 kauppakollegion laatiman alustavan selvityksen pohjalta. Se ei kumonnut aiempia säädöksiä, vaan tarkensi niitä. Sääntö oli

⁸³⁰ Pihlajamäki 2016, 149–150.

⁸³¹ Glamann 1963, 123–124.

⁸³² Viipurin valitus kuninkaalle 12.5.1654. Kaupunkien asiakirjoja. Asiakirjat ja valitukset. Jäljennöksiä kaupunkien asiakirjoista ja valituksista, KA.

⁸³³ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 778–784.

⁸³⁴ Wittrock 1918, 333–335.

voimassa koko Kaarle X Kustaan hallintokauden. Kollegio oli kuullut tapulikaupunkien edustajia, osakkaita sekä komppanian johtajia. Viipurilaiset olivat todennäköisesti tässä vaiheessa todenneet, että heidän laatimiensa valitusten merkitys tulisi olemaan vähäinen. Tämän seurauksena viipurilaiset yrittivät vaikuttaa tulevaan plakaattiin kasvattamalla osakaspohjaa siten, että hekin pääsisivät toimintaan mukaan. Viipurilaiset ehdottivat, että puolet komppanian osakkeista varattaisiin suomalaisille kauppiaille.⁸³⁵ Tämä toteutui, kun plakaatin ensisijainen pääsanoma oli sijoituspohjan laajentaminen uusien osakkaiden avulla. Samalla ensimmäisen vuoden 1648 tervaprivilegion todettiin olevan osittain vanhentunut.⁸³⁶

Uuden kuusikohtaisen *terva- ja pikisäädöksen* ensimmäinen alaluku koski suomalaisten tapulikaupunkien porvareiden mahdollisuutta 30 000 hopeatalerin arvoiseen osakkuuteen. Viipurin osuus tästä oli 18 000 ja Turun sekä Helsingin kummankin 6000 taleria. Mahdollisuus oli käytettävissä marraskuun 1654 alkuun saakka, kun sijoitus tuli voimaan toukokuun ensimmäisenä päivänä 1655. Sama optio osakkuuteen avautui vuoden kuluttua. Uusilla osakkailla oli täysin samat oikeudet kuin alkuperäisilläkin, mikä koski myös voittoja ja tappioita. Osakkaiksi haluavien oli ilmoitauduttava kaupunkien tervavirkamiehille lokakuun loppuun mennessä. Osakkuudet olivat kaupunkikohtaisia ryhmittymiä, joissa jokaisella oli henkilökohtainen osuus. Jos kaupungin etukäteen määritelty osuuden summa ei täyttynyt, se siirrettiin jollekin toiselle kaupungille. Osakkuus takasi kaupungeille myös omat edustajat komppanian johtokunnassa. Ennen uuden plakaatin voimaantuloa oli kahdeksan kuukauden ylimenokausi, jolloin vain vanhat osakkaat saivat myydä tervaa Englantiin ja Alankomaihin. Tilanne muuttui vasta toukokuussa, jolloin plakaatti astui voimaan.⁸³⁷

Muilta osin plakaatin eroavaisuudet vuoden 1648 privilegioon olivat vähäisempiä. Toisessa luvussa esimerkiksi katsottiin tarpeelliseksi muistuttaa tynnyrin vetoisuudesta, joka oli 54 Tukholman kannullista. Samalla vahvistettiin komppanian tapulikaupungille maksaman tervälästin hinnaksi 16 riikintalergia ja tapulikaupungin maakauppiaille maksaman hinnaksi 15 riikintalergia. Plakaatissa todettiin, että tynnyreiden vetoisuudessa ilmenneiden ongelmien takia käytännöt tuli yhtenäistää. Näistä oli sovittava komppanian osakkaiden kanssa. Maakaupungeilla oli tähän saakka ollut mahdollisuus myydä tervaa komppanialle, mutta jatkossa myydä sai vain tapulikaupungin kauppiaille. Tosin Pohjanlahden maakaupungeille jäi edelleen oikeus tervanmyyntiin suoraan komppanialle.⁸³⁸ Tervakomppania velvoitettiin edelleen tuomaan suolaa ja muuta vastaavaa tapulikaupunkiin vaihtotavaraksi tai lainaa vastaan. Komppania sai nyt luvalla maksaa välittäjäporvareille käteisen sijaan tuontitavarana. Vekselit olivat tarpeen mukaan sallittuja.⁸³⁹

Plakaatin kolmannessa sääntökohdassa määrättiin, että kauppaa oli käytävä ainoastaan tapulikaupunkien omilla laivoilla, eikä tervaa saanut kuljettaa ulkomaalaisella aluksella. Sääntö koski toiminta-alueilta lähteviä suoria kuljetuksia, eikä Tukholmasta ulkomaille suuntautuva kauppa kuulunut tähän. Komppanialla oli poikkeuslupa purjehtia muillakin aluksilla, jos tervan välttämätön kuljetus oli uhattuna. Kruunulle tilitettävistä maksuista rahtimaksut suoritettiin samansuuruusina kuin

⁸³⁵ Fyhrvall 1880, 48–49; Ruuth 1974, 125.

⁸³⁶ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 778 ja 783.

⁸³⁷ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 779–780.

⁸³⁸ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 780.

⁸³⁹ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 781.

ulkomaalaisille määrätty, mistä jäävä erotus hyvitetiin myöhemmin tullimaksun yhteydessä. Hyvissä ajoin sovitusta kuljetuksista ei tarvinnut suorittaa tällaista tilapäistä rahtimaksua.⁸⁴⁰ Säännöllä pyrittiin varmistamaan tervanviennin säilyminen kotimaisilla kauppiailla ja kaupankäynnin kontrollinen ulottaminen Amsterdamiin asti.

Plakaatissa oli ensimmäistä kertaa maininta komppanian johtajien valinnasta, joka oli suoritettava luotettavien miesten keskuudesta. Oleellinen muutos vuoden 1648 privilegioon oli, että johtajistossa tuli kuulua suomalaisia kauppiaita, jotta sikäläisten edut huomioitaisiin eivätkä ”asiaan vihkiytymättömät päättäisi Suomen asioista”. Kaupunkien ja komppanioiden keskkiset riita-asiat saivat nekin paikkansa plakaatissa. Riidat ohjattiin kauppakollegioon, joka harkitsi tapauskohtaisesti asian viemistä hallitsijalle. Jos riidan taso vaati hallitsijan päätöksen, asia siltikin käsiteltiin ensin kollegiossa. Kollegio konsultoi hallitsijaa tarpeen mukaan. Komppanian virkamiesten ja kaupunkien väliset muut erimielisyydet tuli hoitaa paikallisissa tuomioistuimissa *in loco* -periaatteella. Komppanian virkamiehillä oli oikeus osallistua kaupunkien päätöksentekoon. Pien tuotantoa säädeltiin menekin mukaan, mistä komppanian johtajat ja virkamiehet päättivät. Kuten vuoden 1648 privilegiossa jo määrättiin, ei komppania saanut perustaa pikipolttimoita oma-aloitteisesti, vaan tähän tarvittiin hallitsijan suostumus.⁸⁴¹

Tervakomppania oli vuonna 1654 toiminut vasta kuusi vuotta, minkä erityisesti viipurilaiset pienporvarit kokivat pitkäksi koettelemusten aikakaudeksi. Uusi säädös oli parasta mitä kruunu pystyi suomalaisille tervaporvareille tarjoamaan. Se oli eräänlainen kompromissi tukholmalaisten tervapohattojen ja suomalaisten pienporvareiden välillä. Kruunu tarvitsi molempia osapuolia tervan tehokkaaseen myyntiin, valtion tulojen kartuttamiseen sekä kansainvälisen kaupan kasvattamiseen. Tukholman porvareiden vaikutusvalta oli lopulta niin merkittävä, ettei komppaniaa lakkautettu - viipurilaisten toiveiden vastaisesti. Tuoreen plakaatin tavoite oli tarkentaa vuoden 1648 privilegion joitain kohtia sekä osakkaiden asemaa. Aiempi privilegio oli kuvaillut toiminnan laajat puitteet, kuten alueelliset ja ajalliset kehykset, kun painopiste siirtyi nyt yksityiskohtaisempiin käytäntöihin. Vuosien 1648 ja 1654 säädöksiä yhdistää ainoastaan kiinteiden hintojen määrittely, myyntiastioiden eli tervatynnyrien oikeellisuus ja yhteneväisyys sekä tullimaksujen sujuvuus.

Merkittävin uudistus oli osakkaiden aseman huomioiminen, kun tervaprivilegio oli aiemmin sivuuttanut ne lähes ylimielisesti. Osakkaat saivat nyt määreen ja heidät huomioitiin edes jollain tapaa. Suomalaiset otettiin toimintaan mukaan, ja kaupunkien pikkuporvareille annettiin ulkomaankauppaa helpottavia myönnytyksiä. Laivaukseen puututtiin itse alusten osalta, ja maakaupunkien asemaa myyntiprosessin osana tarkennettiin. Vaihtokaupan helpotus sekä suolantuonnin pakollisuus olivat nekin aiempien epäonnistumisten sanelemia muutoksia. Valitusten aikaansaamia muutoksia voidaan myös tulkita vanhojen käytäntöjen osittaisena palauttamisena. Kaupunkikohtaiset ryhmittymät, joissa yksilöillä oli omat osuutensa edustuksineen, muistuttavat jossakin määrin kiltojen toimintaa, mikä oli värittänyt kaupunkieja ennen komppanian perustamista.

Plakaatti lisäsi yhtiömäisiä piirteitä ja huomioi valtion etujen lisäksi myös pienten osasten eli osakkaiden asemaa edes hieman, mikä onnistuessaan olisi kasvattanut komppanian sisäisen päätöksenteon tasapuolisuutta. Tämä kaikki tapahtui toki pakon edessä, mutta se toimi muistutuksena

⁸⁴⁰ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 781–782.

⁸⁴¹ *Placat om Tiäru och Beckhandelen 1654*, Stiernman 1750, 782–783.

kruunulle siitä, ettei se ollut kaikkivoipainen. Huomioitavaa on, että ohjeen sivulauseessa mainittiin johtokunta, mikä vahvistaa jonkinlaisen yhtiömäisen johdon olemassaolosta. Kauppakollegio lisäsi puolueettomuutta ainakin paperilla ja tervakomppanian alkuongelmilla saattoi olla suora vaikutus sen perustamiseen. Kollegion toimintahan sopi täydellisesti tervakomppanian kontrolloimiseen: se toimi välillisenä riitojen sovittelijana, mikä säästi hallitsijan aikaa ja tuotti yhtenäisempi päätöksiä sekä käytäntöjä. Vuoden 1654 plakaatin valossa tervakomppanioiden luonne oli muuttumassa hieman yhtiömäisempään suuntaan, vaikkakin perusasetelma oli edelleen kovin kaukana modernista osakeyhtiöstä. Tosin lähtökohtana oli osakaspuhjan laajentaminen eikä varsinainen hallintorakenteen muokkaaminen.

Uuden ohjeistuksen jälkeen tilanne Viipurissa rauhoittui joksikin aikaa. Muutokset koskivat nimenomaan Suomen suurinta tervakaupunkia Viipuria, koska Suomen puolella vain viipurilaisista tuli komppanian uusia osakkaita. Kuitenkin 1650-luvun lopulla ulkomaalaisten valitukset lisääntyivät, mikä puhututti valtiovaltaa ja lisäsi ongelmiin uuden aspektin.

Komppanian taloushaasteet ja kruunun painostus

Alankomaat ja Englanti olivat Ruotsin kannalta merkittävimmät taloudelliset kauppakumppanit, joiden saavutukset siirtomaakaupassa rohkaisivat toimimaan vastaavaa menestystä. Keski-Euroopasta käsin katsottuna Ruotsi oli kuitenkin riskialtis sijoituskohteeksi sekä epävarma kauppakumppani. Silti tervakomppanian perustamisen aikaan Ruotsi oli nousemassa Pohjois-Euroopan mahtivaltioksi ja saavutti kohtalaisen huomionarvoisen aseman Euroopan muiden hallitsijoiden silmissä. Ruotsin valttikortteina eurooppalaisella pelikentällä olivat toimivan armeijan lisäksi maan luonnonvarat.⁸⁴² Ruotsalaisen raudan ja kuparin myyntimenestys maailmalla oli vakiintunut, ja tervakomppanian avulla tähdättiin yhä suurempiin ulkomaanvientilukuihin. Tervakorporaation taloudellisen tilanteen, aseman sekä virkamiesten toiminnan analysointi syventää komppanian rakenteen ja oikeudellisen olemuksen ymmärrystä. Tervavienti oli noussut tärkeäksi talouden haaraksi Ruotsissa, mutta viennin organisoinnin ytimessä oli tungosta. Virkamiehet, kauppiaat ja ostajat sovittelivat asemiaan uudessa organisaatiomallissa, josta ei kenelläkään ollut tarkkaa käsitystä.

Komppanian johto sikäläisine virkamiehineen sijaitsi Tukholmassa. Verkostoa täydensi tärkeimmissä tervakaupungeissa toimineet muut luottomiehet, jotka myivät palveluksiaan komppanialle palkkiota vastaan. Komppanian sisäänostajat eli faktorit organisoiitiin Tukholmasta käsin. He matkustivat Suomen tapulikaupunkeihin suorittamaan tervakauppoja pienporvareiden kanssa ja maksoivat tervasta joko käteisellä tai painetuilla *pankkiseteleillä*⁸⁴³. Pienporvarit olivat ostaneet tervansa tuottajilta eli tervatalonpojilta. Toisinaan tuottajat tekivät kauppoja suoraan komppanian faktoreiden kanssa. Tapauksesta riippuen faktorit saattoivat omakätisesti allekirjoittaa maksuna myös vekselin, jonka kauppias myöhemmin vaihtoi rahaksi Tukholmassa tai käytti sen maksuvälineenä Amsterdamissa, Hampurissa tai Lyypeissä. Faktorit suorittivat palkkiot myös

⁸⁴² Müller 1998, 58–59 ja 73.

⁸⁴³ Banco sedlar. Ruotsin pankki lanseerasi ensimmäisenä maailmassa paperisia seteleitä vuodesta 1661. Edvinsson 2010, 40.

komppanian palkkaamille tilapäisille apulaisille, jollaisia olivat esimerkiksi soutumiehet, latojat ja tynnyrinsitojat. Lisäksi faktoreiden tehtävä oli hoitaa maksut terva-aittojen vuokrista kauppiaille. Tukholmassa he hoitivat lastitodistuksia ja vastaanottivat tuulaaki- sekä tullimaksuja.⁸⁴⁴

Tervakomppanian edustajat eli komissaarit vaikuttivat Euroopan tärkeimmissä tervan vientisatamissa kuten Lontoossa, Hampurissa ja Lyypekissä sekä Amsterdamissa. Viimeksi mainittu oli Ruotsin tervanviennin ydinkohde, josta tervaa myytiin eteenpäin esimerkiksi Englantiin, Espanjaan, Portugaliin ja Italiaan.⁸⁴⁵ Tietyt henkilöt Amsterdamissa vakiintuivat komppanian vahvoiksi kontakteiksi, kuten myös tutut komissaarit saattoivat toimia pitkään komppanian edustajina. Heidän palkkionsa koostuivat komissaarin prosenttiosuuksien lisäksi muusta tervanmyyntiin liittyvästä työstä, kuten tervan vastaanotosta, varastoinnista, myyntityöstä sekä lainoittamisesta. Hollantilainen kauppahuone Louis ja Hendrik Trip oli ensimmäisen tervakomppanian tärkein kauppakumppani, joka monopolisoi myyntiä Amsterdamissa. Tunnettuja yhteistyökumppaneita olivat myös Joseph Deutz sekä hänen appensa Christoffer van Gangelt, jotka toimivat pitkään Amsterdamissa komppanian edustajina.⁸⁴⁶ Heidän kanssa kauppvoja tekivät esimerkiksi Joakim Pötter vuonna 1668 ja Henrik Thuen 1671. Pötter toimi tervakomppanian johtajana 1660-luvun alussa, kuten toinenkin tukholmalaisen tervakauppias Jacob Momma-Reenstierna.⁸⁴⁷ Komppanian johdossa oli pääasiassa varakkaita tukholmalaisia kauppiaita. Johtajina toimivat vuonna 1656 Daniel Bångtson⁸⁴⁸ ja Burge Oloffson⁸⁴⁹ sekä vuonna 1659 Christer Bonde. Toisen tervakomppanian loppuvaiheessa vuonna 1672 johtajiksi oli nimettyinä Jakob Sneckenberg, Henrik Thuen ja Olof Håkanson.⁸⁵⁰

Komppanian johtajien koordinoima tervakauppa nosti Ruotsin tervamyyntitilastoja menestyksekkäästi. Jo toiminnan ensimmäisinä vuosina 1649 ja 1650 tukholmalaisen tervaporvareiden myyntiä väritti vahva nousujohteisuus. Tervatynnyrit kulkivat niin tapuli- kuin pääkaupungeissa vain muutamien kauppiaiden käsien lomitse. Tunnettujen tervaporvareiden joukosta löytyy muun muassa Momma, Schutz, Lejonskiöld, Wulff ja De Geer, jotka olivat myös komppanian osakkaita. Nimelistassa myyjäyksikkönä oli lisäksi itse tervakomppania.⁸⁵¹ Tervan myyntimonopoli oli tervakomppanialla, mutta tukholmalaiset kauppiaat myivät tervaa kuitenkin omissa nimissään komppanian edustajina. Oletettavasti he olivat samalla komppanian virkamiehiä, mutta pitivät osakkaina osan tervasta itsellään. Osakkaiden, virkamiesten ja kauppiaiden roolit vaikuttavat sekavilta ja roolit menivät päällekkäin. Todennäköisesti toiminta on näyttäytynyt myös aikalaisille sellaiselta, joten ei ole yllättävää, että suomalaiset porvarit kärsivät sivustakatsojan roolissaan. Siksikin tilanteesta valitettiin jatkuvasti.

Tervakomppanian taloudellinen asema vakiintui 1650-luvulla jonkin verran. Päätelmää tukee tasaisen myynnin ja toimivan organisaation lisäksi komppanian hankkimat uudet kauppa-

⁸⁴⁴ Hallberg 1959, 102–103.

⁸⁴⁵ Hallberg 1959, 103.

⁸⁴⁶ Fyhrvall 1880, 44. Esiintyvät yhtiönä nimeltä Gangelt & Deutz.

⁸⁴⁷ 10.7.1662 päivättyt sopimuskopiot komppanian edustajan Joakim Pötterin kanssa 26.6.1668 ja 5.9.1671 Johan Utterklon kanssa. Handel och sjöfart vol. 63, RA. Müller 1998, 113. Hallberg 1959, 103.

⁸⁴⁸ Myöhemmin Uttermarck.

⁸⁴⁹ Myöhemmin Cronberg.

⁸⁵⁰ Hallberg 1959, 121.

⁸⁵¹ Müller 1998, 113; Hallberg 1959, 178.

alukset. Maaliskuussa 1654 virkamiehet keskustelivat kirjeitse komppanialle myönnetystä oikeudesta kuuden aluksen hankintaan ulkomailta. Komppanian omilla aluksilla käyty kauppa takasi tiettyjä tullivapauksia ennen vuoden 1654 uutta sääntöä.⁸⁵² Kun tervakomppanian myynti oli lähtenyt rullaamaan ja pääomaa kertyi, se sytytti kruunun uudenlaisen mielenkiinnon komppaniaa kohtaan. Kruunu ryhtyi käyttämään tervakomppanian varallisuutta eräänlaisena lainakassanaan, kuten kuparikomppanioidenkin kohdalla oli tapahtunut. Melko varhain jo 1650-luvun alussa tervakomppania myönsi kruunulle erisuuruisia lainoja 10 000–28 000 riikintalerin välillä. Lainaa vastaan komppania sai vapautuksia tullimaksuista.⁸⁵³ Hallitsija oli myöntänyt komppanialle privilegion, joten se oli myös etuoikeutettu lainaamaan komppanialta. Privilegioasetuksessa ei lainkaan käsitelty komppanian pääoman eteenpäin sijoittamista tai muuta käyttöä. Osakkailla ei ollut tähän sananvaltaa, varsinkin kun komppanian toiminta oli uutta ja käytännöt vakiintumattomia. Kruunun lainaaminen osoittaa komppanian merkityksen Ruotsille ja paljastaa laajempaakin asennoitumista. Komppania oli todellakin ensisijaisesti työväline rahan kokoamiseen, eikä sitä pidetty merkityksellisenä moniversoisena Ruotsin talousmallien kehittäjänä. Kruunu ei ollut komppanian osakas vaan eräänlainen isäntä, jolla oli viimeinen sana.

Alkuongelmien jälkeen koittanut hetkellinen suvantovaihe ei kestänyt kauaa. 1650-luvulla ilmeni uudenlaisia kriisejä. Hallitsijaksi Kristiinan jälkeen kruunattu Kaarle X Kustaa kohtasi ongelmia viimeistään vuonna 1656, jolloin hän halusi lainata komppanialta 40 000 riikintaleria. Lainanotto ei onnistunut varojen puutteessa. Samaan aikaan lisääntyneet ulkomaalaisten kauppiaiden tekemät valitukset komppanian toiminnasta hermostuttivat valtiojohtoa, mikä muutti hallitsijan suhtautumista komppaniaan. Hallitsija pohti tervakomppanian korvaamista muilla järjestelyillä, joiden puitteissa ruotsalaisia delegaatioita matkusti neuvottelemaan vuosina 1657 ja 1658 Lontooseen ja Amsterdamiin. Englanti myönsikin Ruotsin kruunulle lainaa yhteistyön symbolina, mutta tervakomppanian suhteen tuloksia ei syntynyt.⁸⁵⁴ Kuningas esitti komppanialle uuden lainavaatimuksen vielä 1659, mutta lainattavaa ei edelleenkään ollut. Hallitsijan tarkoituksena oli ollut rahoittaa tällä Englannilta saatu laina. Vaikeudet kasvoivat, kun vuosikymmenen lopulla tervamyynti oli laskenut, ja pahimmillaan sitä myytiin vuosittain 900 lästiä. Komppania ehdotti rahan sijaan 600 tervälästin toimittamista Englantiin, mikä toteutui vuoden 1660 kuluessa. Samana vuonna tervaa vietiin ennätysellinen määrä, mutta tällä kertaa Alankomaiden sijasta Englantiin. Laivoilla kulki lähes 5500 lästiä tervaa ja 1200 lästiä pikeä.⁸⁵⁵

Tervakomppanian rooli muuttui 1650-luvun aikana tiiviimmäksi ja näkyvämmäksi osaksi kruunun talouspolitiikkaa. Entinen puolihuolimaton kiinnostus pikkuporvareiden valituksiin oli vaihtunut merkittävän kauppatuotteen koordinoinniksi ja kiinnittämiseksi osaksi valtakunnan vahvuuksia. Kruunu ei suhtautunut komppanian toimintaan enää kauppiaiden keskinäisenä asiana, vaan sen oli hyödynnettävä koko valtakuntaa. Alankomaiden ja Englannin painostus kiristi Ruotsin kruunun asemaa, kun se ryhtyi diplomaattisiin kauppaneuvotteluihin. Kruunun suhde

⁸⁵² 5.3.1654 päivätty kirje, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁵³ Wittrock 1880, 46.

⁸⁵⁴ Hallberg 1959, 112–113.

⁸⁵⁵ *Kauppakollegion vastaus Bondelle 5.2.1659 ja kauppakollegion kirje tervakomppanialle 15.2.1659*. Hallberg 1959, 113–114.

tervakomppaniaan erosi kuparikomppaniasta osakkuuden osalta. Kruunu ja holhoojahallituksen jäsenet olivat sijoittaneet 1620–1630-luvun komppanioihin reilustikin. Sen sijaan tervakomppaniat olivat kauppiaiden vahvemmassa omistuksessa, mutta yhä kruunun mandaatilla toimivia. Lainaaminen oli kruunun etuoikeus, mutta tervakomppanian suhteen tämä perustelu ontui. Todennäköisesti kauppiaat eivät olleet lainkaan mielissään kruunun toiminnasta. Epätodennäköistä on, oliko hallitsijalla edes aikomus maksaa lainoja takaisin. Komppania ajautui 1650-luvulla joka tapauksessa vääjäämättömään kriisiin, kun tervan kysyntä Euroopassa takelteli. Vuonna 1648 perustettu komppanian oli mahdollon jatkaa toimintaansa entisen mukaisesti.

Norlannin tervakomppanian tulevaisuus - lakkauttaako vai ei?

Euroopan maiden väliset sodat kietoutuivat erottamattomasti taloussuhteisiin, kun taloudellisilla päätöksillä ohjailtiin myös sotaa. Sodankäynti leimasi myös Kaarle X Kustaan hallitsijakauden alkukautta sekä talouspolitiikkaa. Venäjä oli aktivoinut Puolassa, mikä huolestutti Ruotsia sen uusien balttilaisten alueiden takia. Ruotsi oli 1650-luvulla sodassa Puolaa, Venäjää ja Tanskaa vastaan. Erityisesti aggressiivinen Tanska piti ruotsalaisjoukkoja kiireisinä heidän puolustaessaan Pohjois-Saksan maakuntia sekä Etelä-Ruotsia. Tanskan motiivina oli myös Ruotsin Itämeren kauppareittien lamaannuttaminen. Ruotsin hallitsija johti menestyksekkäitä taisteluja Tanskaa vastaan esimerkiksi vuonna 1657, mutta sotatalous nieli rahaa. Tanska ja Ruotsi solmivat Ruotsille voitollisen Roskilden rauhan 1658. Silti esimerkiksi Brandenburgin ja Venäjän uhka piti valmiustilaa yllä, mistä syntynyt epävarmuus vaikutti suoraan Ruotsin ja tervakomppanioiden talouteen. Komppania oli ajautunut lisäongelmiin, kun sotatila vaaransi tervalla lastattujen kauppalaivojen kulkua.⁸⁵⁶ Ruotsin ja Alankomaiden hyvät suhteet vuosien 1614 ja 1645 välillä olivat tehostaneet merkittävästi Ruotsin taloutta. Tämä aikakausi kuitenkin päättyi Ruotsin politiikan muutoksen myötä, kun kruunu halusi irrottautua Alankomaiden vahvasta otteesta ja Amsterdamiin keskittyneestä kaupankäynnistä. Vuoden 1645 jälkeinen aika sisälsi tarkoituksellista irtiottoa Alankomaista, mikä taas heijastui tervakomppanian menestykseen.⁸⁵⁷

Tervakomppanian pääomaa tarvittiin sodankäynnissä kipeästi. Tilanne sai kruunun kääntymään Englannin puoleen. Englannin kiristynyt tilanne suurinta kilpailijaansa Alankomaita kohtaan oli lisännyt sen intressejä Ruotsia sekä erityisesti sen tervaa kohtaan. Ruotsin hallitsija näki Alankomaiden ja Englannin kiistojen ytimessä oman pelimahdollisuutensa. Tervakomppania ei ollut juurikaan myynyt tervaa englantilaisille, vaan sen tekivät alankomaalaiset käärien välikäden roolinsa avulla huomattavia voittoja. Ruotsin hallitsijan tavoite oli katkaista Amsterdamin kautta kaartava monopolistinen tervavirta, ja ohjata se suoraan Englantiin.⁸⁵⁸ Pelinappulana toimi tervan lisäksi rauta. Vuonna 1659 38 prosenttia Ruotsin raudasta vietiin Englantiin.⁸⁵⁹

Paikallistason suhtautuminen tervakomppanian olemassaoloon ei ollut muuttunut juurikaan suopeammaksi 1650-luvun aikana. Syitä tähän oli lukuisia, eikä hallitsijan määräyksiä aina

⁸⁵⁶ Åberg 1978, 224–225; Rystad 1999, 95–101.

⁸⁵⁷ Müller 2003, 65 ja 76.

⁸⁵⁸ Hallberg 1959, 109 ja 114–115.

⁸⁵⁹ Müller 2003, 63.

noudatettu käytännössä. Helsinkiläiset porvarit valittivat 1658 komppanian edelleen suorittavan maksuja vaikeasti käsiteltävillä painavilla kuparitalereilla, kun ohjeistus määräsi maksun hopeassa.⁸⁶⁰ Pohjanlahden kaupungit taas valittivat hankalista vekselikäytännöistä sekä suolan puutteesta, mistä johtuen esimerkiksi sata tynnyrillistä silakkaa ja lohta oli jouduttu heittämään mereen. Pohjanmaalla tilanne oli kärjistynyt niin hankalaksi, ettei kauppiaille ollut mahdollisuutta suorittaa rahteja tai tullessa, puhumattakaan varsinaisten kauppamatkojen rahoittamisesta.⁸⁶¹

Tapatumissa oli mukana korkeampia voimia. Ruotsin poliittinen tilanne muuttui jälleen, kun kuningas menehtyi vuoden 1660 helmikuussa kesken valtiopäivien. Kyseisten valtiopäivien neuvotteluissa valta siirtyi leskikuningatar Hedvig Eleonooran johtamalle Kaarle XI:n holhoojahallitukselle, jonka johdolla tervakomppanian privilegio päätettiin peruuttaa - runsaan kymmenen vuoden jälkeen.⁸⁶² Syynä ratkaisuun oli suomalaisten yhä äänekkäämpinä kuuluneiden valitusten lisäksi alankomaalaisten tyytymättömyys. Säädyt puolsivat suomalaisten valtiopäivävalitusta, joten holhoojahallituksen oli kuunneltava kauppiaiden näkemyksiä. Maltillisesta politiikasta tunnettu valtaneuvoston jäsen Gustaf Bonde (1620–1667)⁸⁶³ kehotti lakkautuspäätöksen jälkeen Amsterdamissa oleskelevaa faktori Appelbomia neuvottelemaa sikäläisten kanssa lainasummasta, jonka vastineena komppanian toiminta voitaisiin lopettaa. Neuvottelujen päätteeksi alankomaalaiset ehdottivat summaksi 200 000 riikintaleria, mutta asia ei edennyt.⁸⁶⁴ Käytännössä summa olisi ollut vastine ruotsalaisen monopolin myynnistä ulkomaalaisten hallintaan. Summa olisi ilmeisesti myös kuitannut osakkaiden sijoitukset.

Komppanian lopettamisesta käytiin runsasta keskustelua, mutta yhteisymmärrystä ei saavutettu hallituksen sisällä, eikä säätyjen kesken. Komppanian toiminnan jatkamista hallituksessa kannattivat kauppakollegion presidentti Seved Bååth (1615–1669) ja Claes Stiernsköld (1617–1676), kun taas vastakkaista kantaa edustivat muun muassa Lorentz Creutz ja Johan Rosenhane. Jo neuvottelujen lähtötilanteessa esiintyi varsin selkeä jakaantuminen kahtia, kun vasta- ja myötärintamat jakoivat mielipiteitä.⁸⁶⁵ Turun pormestari esimerkiksi ajoi privilegion lakkauttamista niin kiivaasti, että sitoutui maksamaan omissa tervakaupoissaan talerin enemmän tullimaksua kuin nykyinen komppania. Tukholmalainen David Wolker taas ehdotti, että komppanian maantieteellistä jakoa muutettaisiin siten, että perustettaisiin kolme piiriä: Tukholma, Viipuri ja Helsinki-Turku. Lisäksi kannatettiin ajatusta siitä, että valituksissa esiintyviin epäkohtiin oli puututtava tai vastaavasti

⁸⁶⁰ Kuninkaan vastaus 22.(25).5.1658. Kupariplootuista oli kasvanut Ruotsissa todellinen maanvaiva, sillä ne olivat painavimmillaan kaksikymmentä kiloa, mikä teki niiden siirtelyn vaikeaksi. Maailman ensimmäinen julkinen pankki, joka myönsi paperirahan tavoin toimivia seteleitä, oli vuonna 1656 (myös merkinnöissä 1657) perustettu Tukholman pankki. Syy oli painavien plootujen sanelema. Ei siis yllättävää että, helsinkiläiset valittivat plootuilla maksamisesta. Lappalainen 2006, 86–87; Vries 1976, 229–231; Goldberg 2015, 476.

⁸⁶¹ *Vuonna 1655 päivätty kirje hallitsijalle*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA

⁸⁶² Fyhrvall 1880, 81.

⁸⁶³ Svenskt biografiskt lexikon, Georg Wittrock: Krister Bonde, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17935>.

⁸⁶⁴ *Valtiopäiväpuhe 27.10.1660*. Muistiinpanot koskien komppanian vaiheita, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA; Hallberg 1959, 114.

⁸⁶⁵ Fyhrvall 1881, 44–51. 1800-luvun lopulla Ruotsin valtionarkistossa oli kokoelma, jota Fyhrvall hyödynsi tutkimuksessaan. 2000-luvulla se ei ole enää yhtäläinen, joten tähän tutkimukseen ei ole voitu tarkistaa Fyhrvallin käyttämää lähdettä: Rådspråk 21.8.1660 ja 11.12.1661, Palmsk, saml., RA.

laajennettava osakas pohjaa. Näin tuotot eivät kasautuisi muutamalle, vaan hyötyjien joukko olisi laajempi. Sopuisaa ratkaisua kannatettiin molemmissa leireissä, mutta sitä ei edistetty.⁸⁶⁶

Ensimmäisen tervakomppanian toiminta päättyi virallisesti 26.11.1660, jolloin pitkällisten ja värikkäiden valtiopäiväkeskustelujen jälkeen muotoiltiin lopetuspäätös. Hallbergin mukaan ratkaisu oli osa komppanian kehittämistä, jossa vanha rakenne vaikeutti toimintaa. Ruotsin taloudellinen tilanne ja tervanviennin tehostaminen pakotti ratkaisuun.⁸⁶⁷ Oikeushistoriallinen tarkastelu kuitenkin kumoaa Hallbergin väitteen pääasiallisen syyn. Hallitsija menehtyi vuonna 1660, jolloin hallitsijan vaihdoksen yhteydessä privilegio tuli uudistaa. Privilegion oli myöntänyt hallitsija, jota ei enää ollut. Sopimus tavallaan raukesi ja uusi sopimus uusilla ehdoilla oli neuvoteltava joka tapauksessa.

Tervapolitiikka tarvitsi joka tapauksessa uudistusta, sillä tervan liiallinen valmistus oli riistäytymässä hallinnasta, kun tuotanto ylitti myynnin reilusti. Ylitarjonta laski tervan hintaa ja satamien aitat täyttyivät tervasta, joka muuttui vanhetessaan keltomaksi. Tuotannon rajoittaminen ei ollut komppanian periaatteiden mukaista, joten sitä tällaisiin toimiin ryhdyttiin vasta myöhemmin. Vilkkainta keskustelua käytiin Viipurin valtavasta 10 000 lästin kokoisesta tervavarastosta. Sen pakkolunastus määrättäisiin joko uudelle tervakomppanialle tai kaupungin porvareille. Vartenotettava vaihtoehto oli myös kruunu, joka lunastaisi tervan ja neuvottelisi varaston myynnistä Alankomaihin.⁸⁶⁸

Tervakomppanian lakkautus- tai pikemminkin uudistamiskeskusteluissa käsiteltiin vientiä komppanian jälkeisessä ajassa. Runsaat tervavarastot vaikeuttivat kuviota. Kauppiaiden ei myöskään ollut helppoa palata yli kymmenen vuoden takaisin kaupan olosuhteisiin välittömästi. Vuoden 1648 jälkeen moni seikka, kauppiassuhteista lähtien, oli muuttunut peruuttamattomasti. Tervakomppanian lakkauttaminen osoittautui niin mutkikkaaksi, että kauppakollegion antoi lausuntonsa aiheesta vasta helmikuussa 1661. Sen perusteella lopetuspäätöstä muutettiin viime hetkellä. Kollegion mietinnössä lakkauttamisen sijaan komppania päätettiin uudistaa siten, että osakas pohjaa laajennettaisiin tasavaroisemmalla periaatteella. Vaakakupissa oli painanut muutama oleellinen seikka, mikä käänsi argumentoinnit komppanian säilyttämisen kannalle. Tervan korkea markkinahinta oli nostanut sen Ruotsin arvokkaimmaksi vientituotteeksi. Lisäksi tästä seurannut pääoman kertyminen oli hyödyttänyt kruunua kokonaisvaltaisesti. Yhtenä perusteluna tuotiin esille Kustaa II Aadolfin aikaisen kuparikomppanian vaihteleva menestys, mihin vedoten kruunun ei haluttu ottavan komppanian toimialuetta haltuunsa. Kruunun ei katsottu kykenevän organisoimaan porvareilla ollutta komppanian toimialaa itse. Holhoojahallitus suostui lopulta yksimielisesti kauppakollegion suositukseseen uudistetun komppaniatoiminnan käynnistämisestä.⁸⁶⁹

Ensimmäisen tervakomppanian toiminta oli tiivistetysti kuvaillen haasteellista. Komppanian tulo kaupunkeihin rikkoi vanhat kauppasuhteet ja elinkeinot, mitä väritti kruunun epärealistinen, vaikkakin ajalleen tyypillinen, käsitys Ruotsin paikallisista talousolosuhteista. Hallitsijan ja suomalaisten pienporvareiden välinen kiila oli jo lähtökohtaisesti valtava heidän edustaessaan kovin

⁸⁶⁶ Fyhrvall 1880, 51. Valtiopäiväkeskustelut vuoden 1660 loka- ja marraskuussa.

⁸⁶⁷ Hallberg 1959, 114. *Vastaus valituksiin 26.11.1660*. Stiernman, Riksdagarnas och mötens beslut II, 1396.

⁸⁶⁸ *Viipurilaisten valitus kuninkaalle 2.5.1661*, Kaupunkien asiakirjoja. Asiakirjat ja valitukset, Jäljennöksiä kaupunkien asiakirjoista ja valituksista, KA.

⁸⁶⁹ Ruuth 1974, 127.

vastakkaisia maailmoita, jotka kohtasivat vasta tervakomppanian yhteydessä. Asetelma oli jopa ylitsepääsemättömän haastava. Säädöksissä tämä näkyi tapulioikeuksien ja tervakomppanian privilegion ristiriitaisuudessa. Komppanian tehtävä kruunun silmissä oli koota pääomaa riskittömästi, eikä hallintomallin kehittäminen ollut tavoitteena. Asetelma vaikeutti tervakomppanian kehityskulkua toimivaksi yksiköksi.

Ensimmäisen tervakomppanian toiminnasta hyötyivät huomattavimmin siinä osakkaina olleet porvarit. Ruotsin kruunun hyöty oli vaihtelevaa, kuten myös alankomaalaisten suurkauppiaiden. Tosin Amsterdamissa oli tervakaupalla huomattavastikin vaurastuneita porvareita. On vaikea erotella itse tervanmyynnin ja tervakomppanian tuoman edun välistä eroa, koska tervanvienti olisi sujunut ilman komppaniaakin. Komppanian olemassaolo joka tapauksessa takasi edes osan vientivoitoista ruotsalaisille ja oli siten tarpeellinen kruunulle. Komppania edustaa organisaatiota, joka oli välttämätön askel globaalin kaupan hallintomuotojen kehityksessä, vaikka se ei luonut pysyvää.

Vuoden 1654 tervakauppasäädös oli ensimmäinen moderni askel kohti oikeudenkäytön yhtenäistämistä, kun se määräsi kaupunkien ja komppanioiden väliset riidat kruunun alaisen kauppakollegion ratkaistavaksi. Kollegiosta muotoutui näin eräänlainen varhainen kauppatuomioistuin. Oikeudellinen reseptio oli kuparikomppanioiden kohdalla tarkoittanut yksityiskohtaista privilegiotekstin ja komppaniaidean mallintamista. Tervakomppanioiden syntyvaiheessa oikeuden reseptio näkyi isommassa mittakaavassa uuden instituution perustamisessa eli kauppakollegiomallin kopioimisena. Mallin esikuvia omaksuttiin esimerkiksi Englannista ja Portugalista.

Terva- ja kuparikomppanioiden erilaiset lähtökohdat erottivat niiden toiminnan toisistaan. Van Swindern oli perustamisen alankomaalainen liikevoima, mutta hänellä oli keskinkertaisen porvarin tausta ilman kokemusta sikäläisissä kauppakomppanioissa. Hän ei tuntenut alankomaalaista yhtiötoimintamallia, eikä tervakomppanian privilegio siksikään täyttänyt oikeussiirrännäisen merkkejä. Kupari- ja tervakomppanioita kuitenkin yhdisti kaupankäynti Amsterdamin kanssa alankomaalaisia myyntikanavoita hyödyntäen. Komppaniat ulkoistivat jatkomyyntin amsterdamilaisille, jotka rikastuivat ruotsalaisilla tuotteilla enemmän kuin itse tukholmalaiset porvarit. Tämä ei ollut toiminnan lähtökohtainen tarkoitus, mutta se palveli alankomaalaisia erinomaisesti.

Kupari- ja tervakomppanioiden kohdalla hallitsijat eivät olleet lainkaan varautuneet komppanioiden toimimattomuuteen, vaan privilegiot heitettiin voimaan kuin uimataidottomat keskelle merta. Merkantilistinen talousteoria ei antanut suoria vastauksia tällaiseen, vaan ne muokkaantuivat jokaisen maan olosuhteiden mukaisesti. Valtiovalta pyrki ohjailullaan vähentämään toiminnan riskejä ja edistämään kauppaa, mutta tuloksia ei syntynyt heti. Alun vaikeuksista kasvoi erilaisten vaiheiden kautta selviytymiskelpoisia komppanioita, kun toimimattomia malleja korvattiin kerta toisensa jälkeen uusilla.

Tervakomppanioiden toinen vaihe

Ruotsin on katsottu olleen suurvalta-aikansa huipulla noin vuonna 1660. Se solmi rauhan Venäjän kanssa seuraavan vuoden juhannuksena, jolloin vahvistettiin vanhat vuoden 1617 Stolbovan rauhan rajat. Samalla vakiinnutettiin kauppaoikeuksia.⁸⁷⁰ Norlannin tervakomppania oli runsaan kymmenen toimintavuoden aikana aloittanut ontuen, mutta vakiinnuttanut asemaansa ja lopulta nostanut ruotsalaisen tervan Euroopan ykkösasemaan. Menestyksen kääntöpuolena ilmassa väreili kilpailu, kateus sekä sotien synnyttämät epävarmat olosuhteet. Erityisesti Englannin ja Alankomaiden välinen 1660-luvun sotatila heijastui suoraan Ruotsin tervakauppapolitiikkaan. Molempien maiden laivastot olivat riippuvaisia tervasta. Myöhemmin vuonna 1664 maiden välinen vallantavoittelu oli kääntynyt Englannin eduksi, kun se valloitti Alankomailta pohjoisamerikkalaisen New Amsterdamin siirtokunnan. Maat ajautuivat uudelleen kahdenkeskiseen sotaan. Englannin menestys jatkui, kun se voitti Pohjanlahdella käydyin merisodan. Sotatila paheni, ja vuonna 1666 englantilaiset hyökkäsivät lopulta Amsterdamiin. Bredan rauha solmittiin 1667.⁸⁷¹

Ruotsin ensimmäinen tervakomppania muodosti kokonaisuuden, jossa oli selkeä alkua ja päätös. Tämän jälkeen tervakauppaa kontrolloitiin edelleen komppaniamallien kautta, mutta isoin säädöstyö ja laajat pelkästään komppanian hallintoa koskevat keskustelut oli jo käyty. Norlannin komppanian aikaa oli leimannut kruunun aktiivinen ohjeistaminen sekä talouden valtakunnanlaajuinen terästäminen. Kentältä kantautuneet valituskirjelmät olivat ohjanneet komppanian asioiden edistämistä, vaikka alkuvuosina valitukset kaikuivat pääasiassa kuuroille korville, eikä niihin reagoitu ennen kuin ongelmat olivat osittain vakiintuneet. Kehitys jatkui nytkähdellen sekavana, mikä oli myös kuparikomppanioiden ajan tyypillinen piirre.

Ensimmäisen komppanian lopetus jätti tervan myynnin hetkellisesti tuulijalle, kun välitön palautuminen vuotta 1648 edeltävään aikaan ei ollut mahdollista. Suomalaisten kaupunkien porvarit olivat nopeasti tilanteen tasalla. Lakkauttamisesta oli päätetty maaliskuussa 1660, ja heti toukokuussa viipurilaiset kauppiaat anoivat kauppakollegiolta lupaa ulkomailla valmistettujen kauppa-alusten hankintaan. Perusteluksi tälle viipurilaiset esittivät kotimaisten metsävarojen säästämisen. Kollegio totesi kuitenkin välittömästi, että kotimaista laivateollisuutta on tuettava, eikä ulkomaalaisia aluksia ole lupa hankkia.⁸⁷² Kommentti kertoo kotimaisen laivanrakennuksen tilan lisäksi tervakaupasta, jonka tulevaisuus oli avoin ja siten kauppiaiden kannalta epävarma.

Tervakauppa oli siirretty monitahoisten keskustelujen jälkeen hetkellisesti takaisin kruunun suoraan ohjailuun. Tervakomppaniaa ei kuitenkaan lopulta lakkautettu, vaan se uudistettiin. Tätä puolsi Alankomaiden valmius hyötyä mahdollisesta lakkautuksesta. Väliaikaisen lakkautuksen aikana amsterdamilaiset olivat aktivoituneet välittömästi, mikä sai Ruotsin pelkäämään vanhan kauppakomppanian ohjailevan jälleen sen yhtä tärkeintä vientituotetta, kuten aiemmin kuparia. Kaikista huonoista vaihtoehtoista valittiin siis vähiten kehnoksi, kun Alankomaiden toiveiden vastainen organisointi käynnistyi.⁸⁷³

⁸⁷⁰ Rystad 1999, 102–105.

⁸⁷¹ Israel 1989, 269–271 ja 273.

⁸⁷² Kauppakollegion 24.5.1660 päivätty *asiakirja*, Huvudarkivet no 6, RA.

⁸⁷³ Hallberg 1959, 115.

Komppaniamalli erilaisine elimineen oli nyt olemassa, mutta tempoilevasti muuttuva 1600-luku toi nopeita käänteitä, kriisejä ja uudistuksia ripeämmin kuin mikään taho kykeni niihin reagoimaan. Tässä luvussa syvennytään Norlannin komppanian jälkeisiin tervakomppanioihin, jotka eivät enää olleet uuden airueita, vaan kantoivat mukanaan ensimmäiseltä komppanialta perittyjä taakkoja.

Tervakaupan uusi kontrolli 1661

Tervakomppanian uudelleen järjestelyistä neuvoteltiin Tukholmassa helmikuussa 1661 holhoojahallituksen, kauppakollegion ja tervakaupunkien porvarien edustajien kesken.⁸⁷⁴ Keskusteluissa esitettiin useita näkökulmia. Diplomaattisten suhteiden kannalta kiusallisiksi koettiin alankomaalaisten kauppiaiden vaatimukset ruotsalaisen tervamonopolin vapauttamisesta. Ruotsin tukaluutta lisäsivät alhaiset tervamyyntiluvut sekä tervan liikatuotanto, joka oli paisunut hallitsemattomaksi jo muutama vuosi komppanian perustamisen jälkeen. Euroopassa käytyjen sotien seurauksena myymätöntä tervaa kertyi yhä lisää kaupunkien tervahoveihin, kun alukset eivät voineet purjehtia epävarmoilla ja sotaisilla vesialueilla. Kesäkuussa 1661 Tukholmassa jatkettiin kauppakollegion johtamia keskusteluita. Paikalla olivat ainakin Schering Rosehane, Claes Stiernsköld ja Göran Fleming. Kollegio kuuli lisäksi Tukholman, Suomen tapulikaupunkien sekä Pohjanlahden molemmin puolisten maakaupunkien edustajia. Suomalaisten kaupunkien porvarien osanotto oli tosin niukkaa, ja heiltä kuultiin vain muutamia yleisiä kommentteja. Keskustelujen päätyttyä heinäkuussa työ oli valmis. Samalla jätettiin uudistettu privilegioehdotus koskien tervakomppanian tulevaisuutta.⁸⁷⁵

Keskustelujen pohjalta olennainen uudistustarve koski osakaspojan laajentamista ja vekseleiden käytön lisäämistä. Vekselikäytäntöjä vahvistettiinkin saman vuoden heinäkuussa siten, että vekselit tuli kohdentaa Amsterdamissa sijainneeseen komppanian toimipisteeseen, jossa ne oli mahdollista lunastaa.⁸⁷⁶ Samassa yhteydessä päivitettiin myös myyntihintoja. Kaupungeissa ajelehtivan ylijäämätervan ongelma ratkaistiin siten, että se kuitattiin vanhan komppanian nimiin 16 riikintalerin⁸⁷⁷ lästihinnalla.⁸⁷⁸ Lisäksi kollegion laatima tiedonanto sisälsi käytännön ohjeita koskien monopolisoinnin aikatauluja ja tervavarastojen säilytystä. Järjestelyillä haluttiin taata helsinkiläisten ja viipurilaisten sopeutuminen uuteen tilanteeseen. Suurelle määrälle tervaa ei tulisi olemaan varastotilaa, vaan porvariston aitoja otettiin käyttöön alhaista vuokraa vastaan. Pikeä sen sijaan oli tarjolla niin runsaasti, ettei komppania voinut lunastaa kaikkea. Sitä oli poltettu luvattoman paljon, mikä perusteli kieltäytymistä.⁸⁷⁹ Tervan valtaisasta ylijäämästä päästiin näin periaatteelliseen sopimukseen. Käytännön järjestelyt eivät välttämättä vastanneet paperille hahmoteltua

⁸⁷⁴ *Riksrådets protokoll 15.3.1661*, Det förnyade norrländska tjärhandelskompaniet, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁷⁵ Fyrhval 1880, 54–55; *Resolution angående tiära och beck 1661*, Stiernman 1753, 42–43.

⁸⁷⁶ *Maaliskuussa ja 12.7.1661 päivätty muistiinpano*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁷⁷ Riikintalerin arvoksi mainittiin tässä yhteydessä neljä kuparitaleria. *Resolution angående tiära och beck 1661*, Stiernman 1753, 42; *Muistiinpanot koskien komppanian lakkauttamista*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁸⁷⁸ *Resolution angående tiära och beck 1661*, Stiernman 1753, 42.

⁸⁷⁹ *Resolution angående tiära och beck 1661*, Stiernman 1753, 43.

ideaaliratkaisua, vaan kyse oli viitettä antavasta näennäisratkaisusta. Pöytä oli vain teoriassa puhdistettu uuden komppanian tieltä.

Edellisvuonna kumotut vanhaa tervakomppaniaa koskeneet säädökset päivitettiin uudelleen heinäkuun 5. päivänä 1661. Kyseessä oli kokoelma uusia ohjeistuksia, ei niinkään uusi privilegio vaan säädösteksti.⁸⁸⁰ Privilegiota ei ilmeisesti annettu, koska sen oli oltava hallitsijan myöntämä, mikä ei ollut mahdollista holhoojahallituksen aikana. Koska uutta privilegiota ei myönnetty, kyseessä ei ollut uusi juridisesti määritelty yksikkö vaan vuoden 1648 privilegion mandaatilla jatkanut korporaatio. Tässä tutkimuksessa käytetään termejä uusi komppania ja vanha komppania epäselvyyksien välttämiseksi, vaikka komppanioiden irrallisuus toisistaan ei aina ollut selkeä.

Uuden tervakomppanian olemassaolo alkoi virallisesti toukokuun ensimmäisenä päivänä 1662. Sen toimintaa koskeva sisältö laadittiin osittain vanhan mallin päälle. Alueellinen raja pysyi ennallaan, kun toiminta-alue kattoi edelleen Tukholman, Viipurin, Turun, Helsingin sekä Pohjanlahden rannikon maakaupungit. Nämä olivat privilegion fundamentaalisia määreitä, joten niitä ei ollut mahdollista muuttaa ilman uutta privilegiota. Vastaava käytäntö koski voimassaoloaikaa. Määräyksessä tähdennettiin, että uusi ohje oli kuningatar Kristiinan hallitsijakaudella annetun privilegion eräänlainen jatke. Samalla periaatteella viitattiin vuoden 1654 tervasääntöön, jonka todettiin olevan validi niiltä osin, joita ei tässä säädöksessä kumottu. Koska ohje oli valtiopäiväproseduurin läpikäynyt päätös, säädyt olivat mukana neuvotteluissa.⁸⁸¹

Uusi tervapäätös sisälsi viisi tarkentavaa kohtaa, joissa käsiteltiin osakkaiden asemaa, osakkuuksia ja tervakomppanian olemusta. Komppaniamallin ylivertaisuutta tervakaupassa perusteltiin keskitettyllä kontrollilla ja valvotulla hinnoilla. Muutoksia entisiin ohjeisiin saatiin nyt useita. Tärkein oli osakkaiden sijoitusten määrittely, jossa oli piirteitä 1610–1620-luvuilla toimineista kuparikomppanioista. Sijoitusten minimimääräksi asetettiin 100 ja korkeimmaksi osuudeksi 1000 riikintalerialia, mikä oli huomattava askel yhtiömallin suuntaan. Tervakomppania avattiin laajalle osakaskunnalle. Sijoituskynnystä madallettiin vielä lisää siten, että mainittua vähäisempikin osakkuus oli mahdollinen, mutta sitä ei kirjattu virallisesti osakepääomaksi. Komppanian kokonaispääoma nostettiin 150 000 riikintaleriin, mikä oli 19 000 talerin lisäys edellisestä. Vanhat ja uudet osakkuudet kirjattiin uusiin tilikirjoihin ja vanhat kirjat poistettiin käytöstä. Kyse oli siis kokonaan uudistetusta kirjanpidosta ilman edellisen komppanian velkoja tai muita epäselvyyksiä.⁸⁸²

Uuden komppanian osakkuus oli mahdollista vuoden 1662 toukokuun alkuun mennessä vain silloin, jos oli ilmoittanut halukkuudesta johtajistolle viimeistään vuoden 1661 aikana. Osuuksia oli nyt myös mahdollista myydä eteenpäin ilman rajoituksia.⁸⁸³ Ohjeissa määriteltiin myös kaupankäynnin tapoja yksityiskohtaisesti. Tervaa myyvien tapulikaupunkien lähistössä sijaitsevat maaseutupaikot saivat ostaa tervakomppanian johtajien välityksellä eksoottisia kauppatavaroita, kuten suolaa, silliä, viiniä ja muuta vastaavaa. Tervakomppania valjastettiin tuontitavaran kuljetukseen laajemminkin. Kiinnostus tuotteiden ostoon oli ilmaistava komppanian johtajistolle hyvissä ajoin, jotta aluksiin osattiin varata tilaa. Maakaupunkilaisilla oli lupa käyttää vekseileitä, joiden kelpoisuus oli varmistettu myyntipaikkakunnilla etukäteen. Johtajat olivat velvoitettuja

⁸⁸⁰ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 43–47.

⁸⁸¹ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 43–45.

⁸⁸² *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 44–45.

⁸⁸³ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 45.

vaihtamaan vekselit riikintalereihin. Vekselit olivat käypää rahaa myös faktoreiden kanssa asioidessa. Kauppiaita jotka lainasivat rahtitilaa laivoista, ei velvoitettu suorittamaan rahtimaksuja. Virkamiehet taas velvoitettiin huolehtimaan asioiden sujuvuudesta ja erilaisten viivytysten minimoinnista.⁸⁸⁴

Tervakomppanian päivitetty sääntö kertasi pitkälti vuoden 1648 privilegion ja 1654 ohjeen ohjeistuksia. Tervälästin hinta⁸⁸⁵ määrättiin edelleen keskitetysti, kuten pienpoltto oli sekin johtajien valvonnan alasta ja sidottu kysyntään. Tervan liikatuotannosta viisastuneina tervanpolttoa ryhdyttiin kontrolloimaan aiempaa jämäkämmin. Tätä perusteltiin aivan uudella argumentilla: metsien hakkuun suojelemisella, jonka tulisi olla kohtuullista ja metsiä säästävää. Tervan tuotantoa kahlittiin ennakolta määrättyillä vuosittaisilla tervan ostomäärillä.⁸⁸⁶ Sääntö tarkensi johtajiston ominaisuuksia kuvailemalla pätevän johtajan piirteitä, mutta johdon työskentelyyn tai vastuukysymyksiin ei puututtu. Johtajan tärkeimmiksi ominaisuuksiksi listattiin ”säyseys ja hyvyys”. Heidän oli osattava hahmottaa komppanian haasteet, hallita kirjanpidolliset käytänteet sekä omata kommunikointitaitoja niin päivittäisessä arjessa kuin kaupunkien sekä komppanian välisissä ristiriidoissakin, unohtamatta yhteistyötä kauppakollegion kanssa.⁸⁸⁷

Tervakomppanian perustamisesta alkaen erityisesti pienporvarit olivat kokeneet komppanian epäreiluksi korporaatioksi, mutta nyt heidän mahdollisuuksia osakkuuksiin madallettiin. Pikkukaupunkien pääoman osuudeksi varattiin vuoden 1662 keväällä yhteensä 8000 riikintaleria, jonka kaupunkien tuli jakaa keskenään. Pienosakkuutta suosittiin aiemman suursijoittajapainotteisen rakenteen sijaan. Osakkaiden määrä nousikin uusien sääntöjen jälkeen 300 henkeen ja pääoma 150 000 hopeataleriin.⁸⁸⁸

Uusitulle tervakomppanialle laadittu ohjeistus antoi huomattavasti selkeämmät käytännön työkalut verrattuna entiseen. Kun komppanian tavoitteet olivat aiemmin lujittaneet tukholmalaisten valtaporvarien tervakaupankäyntiä, uusi rakenne oli lähempänä yhtiömallia. Osallistuminen oli nyt mahdollista jokaiselle halukkaalle. Lisäksi osuuksien luonne sekä arvo määriteltiin ensimmäistä kertaa ja ne olivat myytävissä eteenpäin. Henkilökohtaiset ominaisuudet eivät enää rajoittaneet osakas pohjaa, vaan pienelläkin summalla saattoi päästä mukaan kaupungin yhteiseen osakkuuteen. Kirjanpito irrotettiin vanhan komppanian kirjanpidosta, mikä ilmeisesti tarkoitti vanhojen velkojen ja saatavien kuittaamista osana vanhaa komppaniaa. Uusi ohjeistus ei määritellyt toiminnan voimassaoloaikaa, joten vanha privilegio päti tältä osin.

Hallitusta tai johdon asemaa ei sitäkään määritelty, joten näiden toiminta oletettavasti säilyi entisen kaltaisena. Tällainen kritiikitön suhtautuminen johtamiseen, jossa ei nähty uudistustarpeita, avaa komppanian valtasuhteita. Hallinto pidettiin samoissa tutuissa raameissa, eikä otettu riskejä mahdollisista uusista ja tuntemattomista johtajista. Uudistettu tervakomppaniasäädos modernisoi toimintaa hieman, mutta radikaaleja muutoksia se ei tuonut. Ruohonjuuritasolla pienporvarit otettiin mukaan, mikä vahvisti paikallisten kauppiasyhteisöjen tasa-arvoa ollen huomattavin parannus heille. Valtakuntaa hyödyttävä korporaatio olisi tarvinnut järeämmät muutokset, mutta ohjaimissa olleille porvareille omat edut olivat lähempänä. Kruunun kädet taas olivat sidotut erilaisilla

⁸⁸⁴ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 45–46.

⁸⁸⁵ Hinta oli edelleen sama kuin vuoden 1648 privilegiossa.

⁸⁸⁶ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 46–47.

⁸⁸⁷ *Förordning om nya Tiäru-Compagniet 1661*, Stiernman 1753, 47.

⁸⁸⁸ Fyhrvall 1880, 54.

riippuvuussuhteilla kauppiaisiin. Tervakomppanian ongelmat jatkuivat kaupungeissa jokapäiväisissä asioissa, koska uudistettu tervasäädös oli pitkälti teoreettinen eikä se edelleenkään huomionut syy- ja seurauskytköksiä kokonaisvaltaisesti.

Valitukset jalostivat maksukäytänteitä

Ruotsin komppaniasäädösten laadinnan sattumanvaraisuus ja järjestäytymättömyys näkyi käytännössä siten, että tarkentavia määräyksiä jouduttiin antamaan lähes poikkeuksetta jälkikäteen. Pääasiassa nämä liittyivät hyvin pragmaattisiin ongelmiin kuten rahaliikenteeseen ja tervantuotantoon. Ongelmiin reagoitiin vasta niiden ilmaannuttua, eikä enakkoon varautuminen kannatellut toimintaa juuri lainkaan. 1600-luvun yhteiskunnan hektisyys sekä arvaamattomuus eivät nekään antaneet tilaa realismiin pohjautuvalle pitkän ajan suunnittelulle. Uudistetun tervakomppanian toivottiin ratkaisevan liikatuotetun tervan ongelman ja tasapainottavan osakkaiden keskinäistä asemaa. Silti paikalliset tapulikaupunkien porvarit laativat valituksia totutun tavan mukaisesti.

Suomen osalta erityisesti viipurilaiset olivat sijoittaneet komppaniaan jo 1650-luvun lopulla. Sikäläiset osakkaat vastasivat yhteneväisesti kaupungin varakkaimpia porvareita. Esimerkiksi Peter ja Hans Ruuth, Blasius Köning, Antoni Borchard ja Hans Schmidt kytkivät itsensä osaksi komppaniaa osakkuuksillaan. Viipurilaisten osakkaiden määrä lisääntyi myös uudessa komppaniassa, kun mukaan tulivat esimerkiksi Johan Tesche ja Johan Schult. Viipurilaisena faktorina toimi koko 1660-luvun Hans Schmidt.⁸⁸⁹ Porvarit kohtasivat vastoinkäymisiä kaupankäynnissä säännöllisesti. Tervakomppanian olemassaolo helpotti näennäisten syyllisten löytämistä ja ongelmiin haettiin ratkaisuja tervakomppaniaan kohdistuvilla valituksilla. Komppania tuskin aiheutti kaikkia siitä syytettyjä pulmia, mutta kauppakollegion puoleen oli helppo kääntyä.

Komppanian päivänpolttavat ongelmat vaikuttavat olleen pitkälti Ruotsin sisäisiä ja ratkaistavissa sisäpolitiikan keinoin. Kuitenkin taustalla oli koko Euroopan kattava taloudellinen ja sodankäynnille altistunut ympäristö, josta Ruotsin tervakauppa ei ollut irrallinen. Alankomaat oli ryhtynyt vaatimaan Ruotsin tervakaupan vapauttamista jo vuonna 1659, ja seuraavana vuonna se sopi monopolin purkamisen mahdollistamasta lainasummasta Ruotsille. Asiat eivät kuitenkaan sujuneet suunnitelman mukaisesti, kun lakkautuksen sijaan komppanian luonnetta muokattiin.⁸⁹⁰ Alankomaat siis vaikuttivat suoraan komppanian toiminnan käänteeseen, mutta Ruotsi jäi itseksensä työstämään uusien säädösten sisältöä.

Samaan aikaan, kun Ruotsin valtakunnan ylimmällä tasolla käytiin laajoja keskusteluja komppanian tulevaisuudesta, tukholmalaisten tervaporvarien ja tapulikaupunkien pikkuporvareiden elinkeinon harjoittaminen jatkui sekavien tervasäädösten ohjailemina. Uusi komppania ei siis tuonut rahtuakaan helpotusta kauppiasarkeen, vaan erilaisten valitusten käsittely jatkui. Kruunu antoi heinäkuun 12. päivänä 1661 vastauksen tapulikaupunkien ja tervakomppanian väliseen riitaan. Vastaus ajoittui vain hieman uuden tervasäädöksen julkaisun jälkeen, ja sen tarkoituksena oli rauhoittaa riitaisaa ilmapiiriä ennen toukokuussa 1662 voimaan tulevaa tervasäädöstä. Vastaus

⁸⁸⁹ Ruuth 1974, 125–127.

⁸⁹⁰ Hallberg 1959, 114–115.

täsmensi myös uuden komppanian asemaa. 1600-luvun alussa ylimalkaisesti laadittuja vastauksia nimitettiin plakaateiksi, mutta 1660-luvulla ne näyttäytyivät valtiopäivävastauksen muotoisina. Koska privilegiot ja ohjeet synnyttivät ristiriitaisia tulkintoja, näitä oli tarkennettava jälkikäteen järjestyksen säilyttämiseksi sekä komppanian toiminnan jatkon perustelemiseksi. Hallituksen johdolla kesällä 1661 laadittu vastaus oli jaoteltu kahdeksaan kohtaan, joiden riveiltä avautuu kuva kaupankäynnin käytännön ongelmista.⁸⁹¹

Ongelmat tiivistyivät maksukäytännöissä. Johtajat maksoivat toisinaan käteisen valuutan puutteessa paikallisille tervaporvareille vekseleinä.⁸⁹² Vekseleiden käytön epäselvyydet maksettaessa tuotteista ulkomailla oli aiheuttanut ongelmia jo aiemmin. Siksi holhoojahallitus määräsi tästedes vekseleiden olevan voimassa vain Alankomaissa, jossa sijaitsi tervakomppanian tärkein ulkomaan toimipiste. Vekseleitä tuli käyttää pääasiassa ulkomaankaupassa, eivätkä ne olleet suositeltavia maan sisäisesti, jossa riikintalereiden käyttö soveltui kruunun talouspoliittiseen linjaan. Ratkaisuksi Helsingille ja Viipurille myönnettiin pienmyynnin erityislupa, minkä yhteydessä oli mahdollista suorittaa maksuista puolet vekseleitä ja puolet riikintalereita.⁸⁹³

Raha- ja maksuliikenteen helpottamiseksi kaupunkien raadit ja pormestarit velvoitettiin takaamaan talviaikana myönnettyjä vekseleitä kevääseen saakka, jolloin sula vesi mahdollisti kaupanteon meritse. Terva kuljettiin Viipuriin sisämaasta pääasiassa talvella. Johtajiston tuli tarpeen mukaan auttaa vekseleiden lunastamisessa laatimalla asiakirjoja ja dokumentteja. Kauppaa ohjasi kaupungeissa käytössä ollut tervanmyynnin 7000 lästin raja, josta pidettiin kiinni tervamäärien kohtuullisuuden säilyttämiseksi. Poikkeustapauksissa sääntöä sai laiminlyödä, jos terva oli jo tuotu kaupunkiin ja torjunta olisi aiheuttanut kohtuutonta haittaa. Lisäksi kruunu ohjeisti mahdollisimman sujuvan rahtimaksuvapauksien toteutumista. Ohjeessa ennakoitiin vanhan komppanian omistaman tervan ja uuden tervan aiheuttamia ongelmia, joita kruunu ehkäisi myöntämällä kahdeksan prosentin koron vanhasta komppaniasta uuteen siirretylle terva- ja pikivarannoille.⁸⁹⁴

Ennen uuden tervakomppanian toiminnan virallista aloitusta maaliskuussa 1662, kruunu ilmoitti toimintaan liittyvistä lisäohjeistuksista. Näistä ensimmäinen julkaistiin maaliskuun 21. päivänä. Kolmikohtainen kirje perustui tervakomppanian johtajien valitukseen tervanmyynnin vaikeuksista.⁸⁹⁵ Johtajat olivat hakeneet helpotusta tukalaan tilanteeseen anomalla vuosien 1659 ja 1660 tullimaksujen takautuvaa alentamista. Tähän suostuttiin, mutta painottaen päätöksen tilapäisyyttä. Muutamaa päivää aiemmin kruunu oli lähettänyt Ruotsin yleiselle tullihoidtajalle Wilhelm Drakenhielmille kirjeen tervakomppanian vapauttamisesta tullimaksuista kyseisten vuosien osalta. Kruunu ilmoitti muutenkin suhtautuvansa ymmärryksellä ja auttavaisuudella komppanian haasteisiin, jotka liittyivät tervantuotannon sopeuttamiseen kulutukseen.⁸⁹⁶

Tervakaupan maksutavat aiheuttivat edelleen epätietoisuutta. Vekselien ja käteisen käytössä oli sekavuutta, josta viipurilaiset porvarit olivat reklamoineet. Vekselit ja niihin sidottu käteinen olivat periaatteessa vain tervakauppiaiden saatavilla, mutta Viipurissa vekselit olivat kulkeutuneet

⁸⁹¹ *Resolution angående Tiäruhandelen 1661*, Stiernman 1753, 47–50.

⁸⁹² Ruuth 1974, 128.

⁸⁹³ *Resolution angående Tiäruhandelen 1661*, Stiernman 1753, 48.

⁸⁹⁴ *Resolution angående Tiäruhandelen 1661*, Stiernman 1753, 49.

⁸⁹⁵ *Resolution för Tiäru Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 60–62.

⁸⁹⁶ *Resolution för Tiäru Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 60–62.

myös rihkamakauppiaiden käsiin. Tämä oli sääntöjen vastaista. Koska vahinko oli jo tapahtunut ja riitaakin ilmeni, nämä vekselit vaihdettiin poikkeuksellisesti käypään valuuttaan.⁸⁹⁷

Uuden ja vanhan tervakomppanian siirtymävaihe nostatti yhä uusia käytännön kysymyksiä. Näihin kruunu laati vastauksen, joka julkaistiin 26. maaliskuuta vuonna 1662. Koska osakkaan asemasta ja oikeuksista oli aiempien säädösten yhteydessä keskusteltu niukasti, aihe nousi nyt pinnalle. Osuuksien periytyvyys otettiin esille. Korkein mahdollinen osakkuus eli tuhat riikintaleria saattoi muodostua ongelmaksi silloin, kun osakkaan perilliset eivät kenneet sopimaan perinnönjaosta. Perillisten oli mahdollista lunastaa sijoitus, jos he edelliseen tammikuuun mennessä anoivat maksatusta yhteisellä sopimuksella. Tässä yhteydessä keskusteltiin osakkaiksi haluavien porvarissäätyyn kuulumattomien roolista vekseleiden käyttäjinä. Heillähän ei ollut porvarioikeuksia, eikä siten lupaa käsitellä vekseleitä. Säännöt kuitenkin joustivat tässä kohtaa, ja lupa vekselikauppaan myönnettiin.⁸⁹⁸ Samassa yhteydessä Pohjanlahden kaupungeille myönnettiin yhteensä 8000 riikintalerin arvoinen mahdollisuus komppanian osakkuuteen.⁸⁹⁹

Muutaman kuukauden kuluttua edellisestä johtajistolle laaditusta vastauksesta kruunu laati uuden vastineen 18. kesäkuuta päiväyksellä. Ongelmana oli, etteivät kruunun veronkantajat Norlannin ja Suomen alueilla aina ottaneet vastaan heille tarjottuja pankki- ja vekseliseteleitä, vaikka nämä olivat ehdottoman suositeltavia ja turvallisia välineitä rahansiirtoon epävakailla meri- tai maaseutumatkoilla. Vastaus tarkensi, että tällaiset maksut oli ehdottomasti otettava vastaan. Samassa yhteydessä tarjottiin uutta ratkaisua yläjäämätervaan, jota oli kangertelevalle myynnin takia edelleen varastoissa. Komppania pyysi tällaisen tervan polttamista pieksi, jolloin myynti saattaisi olla vaivattomampaa. Harkinnan jälkeen kruunu antoi komppanialle erityisluvan polttaa 2000 lästää tervaa pieksi.⁹⁰⁰

Ylijäämäisen tervan myynti oli siis edelleen pulmallista. Marraskuun 23. päivänä vuonna 1665 kruunu julkaisi turhautuneen sävyisen tiedonannon koskien vuosilta 1659 ja 1660 jäänyttä tervaa. Valituksesta voidaan todeta, että jopa yli viisi vuotta vanhaa tervaa oli yhä komppanian varastoissa. Tiedonanto viittasi maaliskuun 21. päivänä vuonna 1662 annettuun julistukseen asiasta ja sen sisältö tähdensi, ettei mikään ollut muuttunut: vanhaa ja riesaksi kasaantunutta tervaa sai edelleen myydä tilapäisesti tullimaksutta. Tästä oli tiedotettu myös kamarikollegiota ja yleistä tullivirkamiestä, jotta asiasta vastaavat virkamiehet olisivat tietoisia käytännöstä.⁹⁰¹

Maksukäytänteiden epäselvyyksien suuresta määrästä voidaan päätellä tervanmyynnin olleen edelleen varsin sekavaa ja käytäntöjen vakiintumattomia. Ongelmat johtuivat pitkälti tervan matalista myyntiluvuista ja siitä kertautuvista pulmista. Kun myynti ei kulkenut, maksut jäivät myös myyntiketjun alatasolla saamatta. Amsterdamilaiset laivat saapuivat ennakoidusta ajankohdasta myöhässä, mistä oli helppo syyttää komppanian tukholmalaista johtoa. Viipurissa liikkuva raha oli niukassa. Samaan aikaan osa porvareista moitti Viipurin faktoria tiettyjen myyjien suosimisesta ja kertoi tervantarkastajien mahdottomasta tehtävästi kontrolloida vientiä salakuljetuksen

⁸⁹⁷ *Resolution för Tiäru Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 61.

⁸⁹⁸ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 63–64.

⁸⁹⁹ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 64.

⁹⁰⁰ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1662*, Stiernman 1753, 75–76.

⁹⁰¹ *Resolution för Tiäru-compagniet 1665*, Stiernman 1753, 354–355.

rehottaessa.⁹⁰² Käteispuuraa paikkaamaan lasketut vekselit aiheuttivat sekaannuksia, joita oli sangen hankala kontrolloida Tukholmasta käsin. Porvareiden kärtyisyyttä luonnollisesti lisäsi rahattomuus, jota vekselien toimimattomuus vain kasvatti. Maksukäytänteisiin puuttuminen oli hyvin yksityiskohtaista ongelmien ratkaisua ja lienee turhauttanut myös valtionjohtoa, joka halusi vekselikäytännöillä sujuvoittaa ja kasvattaa kauppaa Amsterdamissa. Päivitetyillä ohjeilla puututtiin kohdennetusti tiettyihin ongelmiin, muttei niinkään kokonaiskuvaan. Komppanian asema ei muuttunut käytännössä, eikä uusi komppania ei vähentänyt kruunun hankaluuksia, vaan korkeintaan ne muuttivat muotoaan. Viipurin ilmapiiri ei rauhoittunut.

Tervan tuotannon ohjeistuksia

Komppania ja kaupunkien porvarit ajautuivat edelleen toistuvasti keskinäisiin riitoihin, joita puitiin kauppakollegiossa. Valitusten ja vastausten kehä pyöri maksukäytänteiden lisäksi ylijäämätervan tuomissa ongelmissa, joita kruunu yritti ratkaista kontrolloimalla tervatuotannon määrää. Tervaa oli kaikkien myyntitasojen varastoissa aivan liikaa. Liika terva hidasti vanhan komppanian osakkuuksien siirtoa uuden komppanian alaisuuteen vanhan komppanian perintötervan takia. Vuosittainen ylijäämän määrä vaihteli 20 000 ja 24 000 lästin välillä, mikä vastasi useamman vuoden myyntikiintiötä. Yhtälö on kasvanut ylitsepääsemättömäksi. Komppanialla ei ollut todellista pääomaa vastata osakkuuksista, ja tilanne paheni tervan hinnan laskiessa jatkuvasti. Kruunun ainoa käytännön keino puuttua kehityskulkuun oli uusien ohjeistuksien antaminen, jossa apuna toimivat maaherrat. Maaherrat astuivat areenalle kruunun ja talonpoikaisen tuottajaosapuolen väliin, kun komppanioiden johto ei kyennyt kontrolloimaan tervantuotantoa. Maaherrat olivat komppanian suhteen melko puolueettomia, kun heidän päätehtävänsä oli toimia kruunun uskollisina palvelijoina.⁹⁰³

Vuonna 1662 tervakomppanian asioista syttyi ilmi riita komppanian johdon ja porvareiden kesken. Riita koski piki- ja tervamääriä, jotka komppanian olisi pitänyt vastaanottaa tuottajilta sekä näiden sisäänostohintoja. Vanhan komppanian aikana ei vastaavia ongelmia ollut, koska vientihinnat olivat olleet korkeampia. Tosin komppanian taakkaa oli alun perinkin pahentanut yletön toiveikkuus, kun se oli lunastanut tuottajina ensimmäisenä toimintavuonna yli 23 000 lästiä tervaa. Suuri tervapääoma jäi jo heti alussa rasittamaan komppanian taloutta. Samaan aikaan osa ensimmäisistä osakkaista ilmoitti kiinnostuksensa osuksiensa lunastuksesta itselleen.⁹⁰⁴ Oheiset ongelmat johtuivat privilegion sellaisista kohdista, joita oli ollut hankala ennakoita. Kruunu ei pystynyt antamaan täsmälääkkeitä näihin vaikeuksiin. Valtiontalouden ailahtelevaisuus ei sallinut taloudellisia helpotuksia komppanialle, lukuun ottamatta tilapäisiä tullimaksujen vapautuksia.

Tervakomppania siis aiheutti holhoojahallitukselle harmaita hiuksia lukuisin tavoin. Vanhan komppanian aikana kruunulta ja kauppakollegiolta tulleet ohjeet oli pyritty saattamaan käytäntöön tervakaupunkien raatien välityksellä. 1660-luvulla Ruotsin hallinto kuitenkin edistyi siten, että maaherrat ryhtyivät kuuluttamaan tervakomppaniaan liittyvää tiedotusta. Vuodesta 1662 kruunu ohjeisti maaherrojen tehtäviä yhä kiinteämmin. Heidän tuli raportoida vuosittain maakuntiansa

⁹⁰² Ruuth 1974, 128–129.

⁹⁰³ Lappalainen 2017, 132.

⁹⁰⁴ Fyhrvall 1880, 56; *Resolution för Tiäru-Compagniet 1663*, Stiernman 1753, 160.

tilanteesta ja huolehtia annettujen määräysten toteutumisesta etenkin talouden sektorilla.⁹⁰⁵ Tervakomppanian osalta maaherrat velvoitettiin ensimmäiseksi valvomaan luonnonvarojen tuhlaamista. Metsävarojen häviäminen huolestutti valtiovaltaa niinkin paljon, että maaherroille lähetettiin aihetta koskeva kirje heinäkuun 1662 päiväyksellä. Kirjeessä ilmaistiin vahva epäily metsien pysyvistä tuhosta, jos tervapoltto jatkuisi silloisella tasolla. Maaherroja kehoitettiin pohtimaan jonkinlaista vararahastoa tällaisen estämiseksi. Tämän toteutusta odotellessa tulisi selvittää kuinka laajalti rahvaan tervanpolttota oli mahdollista rajoittaa ilman huomattavia vastareaktioita. Tilanteeseen sopeuttaminen vaati varovaista tunnustelua.⁹⁰⁶

Saman vuoden lopulla hetki ennen joulua maaherrat ilmoittivat tervakomppanian johtajille uuden ohjeen koskien tervantuotantoa. Tervan liiallisen tuoton lisäksi tervatynnyreiden koot eivät edelleenkään noudattaneet määrättyjä mittoja, vaan tynnyrit olivat liian pieniä. Tervan laatuakaan ei vastannut toivottua, vaan terva oli toisinaan liian paksua. Tavara oli usein virheellistä, mikä vahingoitti ”koko valtakunnan mainetta” sekä aiheutti ylimääräistä harmia. Maaherrojen tuli saattaa rahvaalle tiedoksi oheiset seikat, jotta ulkomaalaisten valitukset loppuisivat.⁹⁰⁷ Vuoden 1663 keväällä huhtikuun 13. päivänä kruunun oli jälleen puututtava tervantuotantoon, kun johtajat olivat raportoineet pahenevasta liikatuotannosta. Koska komppanian oli otettava vastaan tervaa enemmän kuin se pystyi myymään, johtajat anoivat huojennuksia tullimaksuihin. Suuret tervamäärät olivat aiheuttaneet huomattavia lisäkustannuksia, joten kiinteät hinnatkin tulisi päivittää.⁹⁰⁸ Maaherrojen tehtävänä oli tervantuotannon määrän tarkkailu ja sen haltuun ottaminen. Ohjeistus ei ollut tuottanut tulosta, kuten hallitsijan vastauksessa todettiin.

Metsien liikahakkuiden vaikutukset tervantuotantoon huolestutti kruunua laajemmin, mikä näkyi ohjeistuksissa. Vuonna 1664 oli annettu metsäasetus, joka puuttui metsiä kuluttaviin elinkeinoihin.⁹⁰⁹ Hakkuiden synnyttämät haitat oli saatava rahvaan tietoon, joten kruunu puuttui tervamääriin tämänkin perusteella. Komppanian vuosittainen vastaanotettava tervamäärä oli jo aiemmin mainittu 7000 lästia, jonka kauppakollegio jakoi kaupunkikohtaisesti. Komppania maksoi tervanvälittäjille 15 kuparimarkkaa⁹¹⁰. Vastaus ennakoி mahdollista tulevaa tyytymättömyyttä, joten samalla muistutettiin, ettei komppania tulisi maksamaan kyseistä suurempaa summaa. Johtajiston pyyntöön tullihuojennuksista ei suostuttu.⁹¹¹ Päivää myöhemmin asiasta tiedotettiin Norlannin ja Suomen alueiden maaherroille kirjeillä, joissa kehoitettiin puuttumaan tervanpolttoon ohjaamalla rahvasta muunlaisten elinkeinojen pariin. Mitä näiden tulisi olla, ei kerrottu. Kirjeessä korostettiin, että komppanian toiminta hankaloituisi lisää, jos tervanpolttota ei saataisi kuriin. Tämän lisäksi muistutettiin Ruotsin metsien mahdollisesta katoamisesta.⁹¹²

Tervakomppanian talous oli luisunut kehnompaan suuntaan hiljalleen koko sen olemassaolon aikana. Käteisestä oli pula, kuten osapuolten tekemistä valituksista oli nähtävissä. Koska moni aiempi osakas ei enää ollut mukana uudistetussa komppaniassa, komppania tarvitsi

⁹⁰⁵ Lappalainen 2017, 131–132.

⁹⁰⁶ *Bref om Tiäruilwärkningen 1662*, Stiernman 1753, 91–92.

⁹⁰⁷ *Bref om Tiäruwärkningen 1662*, Stiernman 1753, 129.

⁹⁰⁸ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1663*, Stiernman 1753, 160.

⁹⁰⁹ Karonen 2014, 181–182.

⁹¹⁰ Kuparimarkalla tarkoitetaan tässä yhteydessä riikintalergia.

⁹¹¹ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1663*, Stiernman 1753, 161.

⁹¹² *Bref om Tiäruilwärkningen 1663*, Stiernman 1753, 162–163.

lainarahaa tervakauppojen ennakkomaksuihin. Kesällä 1662 komppania teki rahoitus- ja yhteistyösopimuksen amsterdamilaisen Christoffer van Gangeltin ja Joseph Deutzin omistaman yhtiön kanssa. Sopimuksen mukaan faktorit maksoivat komppanialle tervasta ennakkoon jo Alankomaissa. Näillä etumaksuilla oli mahdollista hankkia esimerkiksi suolaa ja hoitaa pakollisia maksuja. Kotimaistakin lainaa jouduttiin ottamaan, mutta pienempiä summia.⁹¹³ Lainanotto oli muuttunut komppaniatoiminnan perustaksi, mikä ei ollut kestävä kehityssuunta.

Tiedottamisen resurssit olivat rajalliset, eikä ongelmat olleet vähentyneet toukokuussa 1665. Samaan aikaan oli syttynyt niin sanottu toinen englantilais-hollantilainen sota, mikä vaikeutti ja heikensi tervanmyyntiä. Vuonna 1665 vähenevät tulot pakottivat komppaniaa kääntymään holhoojahallituksen puoleen, joka neuvotteli komppanian tilanteesta kauppakollegion kanssa. Kollegio teki esityksiä, joista hallitus tyrmäsi osan. Kompromissina laadittiin uusitun komppanian johtajille ja osakkaille selvennys koskien tervan liikatuotantoa suhteessa vähäiseen myyntiin. Asiasta oli keskusteltu edellisillä vuoden 1664 valtiopäivillä, joten kyseessä oli nyt sitovampi päätöslauselma säädyltä. Lisäksi kauppakollegion lausunto asiasta oli sekin huomioitu. Yleinen käsitys oli, että komppania todellakin kärsi satamiin jäävistä tervamääristä. Siksi komppanian asemaa ja ehtoja pyrittiin kohentamaan kahdeksankohtaisen päätöksen avulla, mikä vakiinnutti maaherrojen asemaa komppanian toiminnassa.⁹¹⁴

Maaherroja velvoitettiin huolehtimaan voimaan tulleiden määräyksien toteutumisesta aiempaa jämäkämmin. Heidän avullaan koottiin esimerkiksi tietoja tervan tuotantomääristä maaseutupitäjien maakirjoissa. Paikkakuntakohtaisella selvitystyöllä tähdättiin ohjailemaan tervantuotannon muutosta ruohonjuuritasolla. Talonpojille suotiin edelleen oikeus lähimetsien käyttöön, mutta luonnonvaroja vähemmän kuluttavilla elinkeinoilla. Parhaana ratkaisuna pidettiin rahvaan valistamista ja jouhevaa tiedonkulkua maaherrojen organisoimana. Kontrollin katsottiin auttavan pidemmälläkin tähtäimellä, kun metsät säästysivät. Komppanialle myönnettiin vuoden verran aikaa toimintansa sopeuttamiseksi uusiin ohjeisiin. Kruunu myös määräsi, että komppanian tuli vastaanottaa tervaa kolmasosan verran vähemmän kuin edellisenä vuonna.⁹¹⁵

Lisäksi lauselmassa käsiteltiin Tukholman eteläistä aluetta, jota kauppakollegio ehdotti yhdistettäväksi Norlannin komppaniaan. Holhoojahallitus ei kannattanut tätä, mutta kompromissina kamari- ja kauppakollegiot ehdottivat etelän tervalle kaksi taleria korkeampaa tullia.⁹¹⁶ Korotuksella yritettiin hillitä Etelä-Ruotsin tervanpoltoa. Lauselmassa viitattiin joitain kertoja vuoden 1648 privilegioon ja siinä olevien määräyksien voimassaoloon. Esimerkiksi lästikokoon perustuva tervan ja pien hinnoittelu saatettiin uudelleen voimaan. Vuonna 1665 vanhan komppanian aikaista tervaa oli edelleen myymättä, joten kruunu myönsi vapaat kädet sen polttamiseksi pieksi.⁹¹⁷ Tämä annettiin tiedoksi kauppakollegiolle maaliskuussa 1665. Kollegio vetosikin tähän seuraavana vuonna, kun se kieltäytyi käsittelemästä komppanian asioita erityistilanteen aikana.⁹¹⁸

⁹¹³ Müller 1998, 113–114; Hallberg 1959, 116–117.

⁹¹⁴ *Resolution för Tiäru-compagniet 1665*, Stiernman 1753, 333–336.

⁹¹⁵ *Resolution för Tiäru-compagniet 1665*, Stiernman 1753, 333–335.

⁹¹⁶ *Resolution för Tiäru-compagniet 1665*, Stiernman 1753, 335.

⁹¹⁷ *Resolution för Tiäru-compagniet 1665*, Stiernman 1753, 335–336.

⁹¹⁸ *Kollegion muistiinpanot 4.2.1666*, Huvudarkivet, no 12, RA; *Bref til Commerce-Collegium om Tullens förhögingh på Tiäran*, Stiernman 1753, 318.

Vielä kesällä 1665 keskusteltiin kiivaasti komppanian tervan ostovelvollisuudesta. Aihe oli ollut esillä jo aiemmin, jolloin pohdittiin talonpoikien tervanpoltoa ja mahdollisuutta vähentää tätä elinkeinoa. Nyt kokonaismäärä laskettiin 5000 lästiin, josta Viipurin tervakaupan osaksi jäi 2500 lästiä ja muille Suomen kaupungeille loput 2500 jaettavaksi keskenään. Tämä oli tuottajien kannalta parempi ratkaisu kuin vuonna 1663 väläytelty kahden vuoden kokonaisvaltainen tervanoston keskeytys.⁹¹⁹

Uuden tervakomppanian huomattavin ongelma oli liian suuriksi paisuneet tervavarastot, joten kruunun antamien ohjeistusten kärki tähtäsi tervavarastojen pienentämiseen. Talonpojille tiedotettiin metsävarojen loppumisesta, minkä oletettiin olevan helposti käsitettävää argumentointia. Tosin metsissä asunut rahvas kenties ymmärsi ainakin osittain, ettei se voinut olla mahdollista. Kauhukuvilla pelottelun lisäksi tynnyreiden oikea koko tuli saada käyttöön kaiken tuotetun tervan osalta. Itse komppanialle myönnettiin edelleen tullihuojennuksia. Lisäksi vanhentunutta tervaa sai polttaa pieksi, mikä oli kruunulta melko toivoton ja vaihtoehdoton päätös. Vihdoin myös puututtiin tervan vastaanottamiseen, joka rajattiin 5000 lästiin koko Suomen alueelta. Vastauksissa valituksiin toistuivat samat teemat ja aiheet. Ongelmat olivat siis käytännön tasolla varsin muuttumattomia.

Kuparikomppanioihin verrattuna tervakomppanioita rasittivat toisenlaiset pulmat, mikä näkyi lainsäädännön kehityksessä. Kuparikomppanian ongelma ei ollut kuparin liikalouhinta ja menekin pieneneminen, eikä kruunulla ollut tarvetta puuttua sen tuomiin ongelmiin. Toisaalta myynnissä näkyi kuparin hinnanlasku, mutta se ei vaikuttanut privilegion sisältöön. Tervakomppanian toimintaa häiritsi jatkuva tyytymättömyys, joihin säädöksillä ja ohjeistuksilla ei pystytty ratkaisevasti vaikuttamaan. Kyse oli väliaikaisluontoisesta ohjeistuksesta, jota kohdennettiin täsmällisesti ilman laajaa tehoa. Valitukset toimivat luontevana kommunikoinnin keinona säädösten muokkauksessa. Privilegiotekstiä ei muutettu enää työstäen uudeksi, koska holhoojahallituksen valtuuksiin ei kuulunut niiden myöntö. Kun privilegiosta ei saatu vahvuutta, turvauduttiin uuteen instituution alaiseen toimijaan eli maaherroihiin. Heidän avulla valtiovalta sai uuden kanavan ja vahvistuvan otteen lainsäädännön rinnalle, minkä tarkoitus oli lisätä komppaniatoiminnan ennustettavuutta.

Käytännöt ja ulkomaiset vaikutukset muokkasivat säädöksiä

Ruotsilla oli 1600-luvulla läheiset suhteet Ranskaan. Kansleri Oxenstierna ja kuningatar Kristiina ihailivat kulttuurisesti ja taloudellisesti varausta maata, jonka kanssa tavoiteltiin pysyvästi hyviä diplomaattisia välejä.⁹²⁰ Valtiot sijaitsivat tarpeeksi kaukana toisistaan ollakseen kilpailijoita. Luonnonvarojen ja muiden vientituotteiden osaltakaan ei ollut keskinäisiä riitasointuja. Ranska oli kuitenkin käytännön syistä pääasiassa Ruotsin sotataloudellinen kumppani, mihin sektoriin kuuluivat myös kauppakomppaniat. Ranskan ensimmäinen toimiva Itä-Intian kauppakomppania *Compagnie des Indes orientales* perustettiin Louis XIV:n hallitsijakaudella vuonna 1664. Promootorina toimi valtiojohdon lähipiiriin kuuluva ministeri Colbert. Ranskan tavoitteena oli nousta Englannin ja Alankomaiden komppanioiden tasavertaiseksi kilpailijaksi. Komppanialle myönnettiin monopolinen

⁹¹⁹ Fyhrvall 1880, 57; Ruuth 129, 1974.

⁹²⁰ Lappalainen 2005, 56–57.

toimintalupa viideksikymmeneksi vuodeksi. Sen hallintorakenne oli pitkälti mallinnettu alankomaalaisesta esikuvastaan. Tosin Ranskassa hallitsijan aktiivisuus haittasi päätöksentekoa, mikä näkyi johtajien vallan huomattavana rajoittamisena.⁹²¹ Ranskalaisen komppanian suhde valtioon oli kuitenkin paikoin samankaltainen kuin VOC:n. Monopolin höysteenä oli oikeus nimittää lähettiläitä, solmia rauhansopimuksia Aasiassa sekä julistaa sotia. Komppanian toiminta sujui melko odotetusti, kun sen kauppalaivat toivat kahvia, sokeria ja puuvillaa.⁹²²

Voidaan perustellusti olettaa, että Ruotsi sai vaikutteita myös ranskalaisista komppanioista hollantilaisten lisäksi. Ranskalainen malli saattoi jopa suoraan vaikuttaa Ruotsin 1660-luvun kauppapolitiikkaan, joka oli aiemman vastaisesti suopea ylelliselle tuontitavaraalle. Ruotsin talouspolitiikan kehittäminen keskittyi laajemminkin maahantuontiin ja siihen liittyviin ongelmiin. Erilaisten elintarvikkeiden ja nautintoaineiden tuonti siirtyi asteittain luvanvaraiseksi merkantilistisen ajattelun mukaisesti. Tällaista toimintaa edustivat esimerkiksi ruotsalaiset tupakka- ja pikkusuolakomppanijat⁹²³, joille oli myönnetty yksinoikeus tiettyjen artikkeleiden tuonnissa. Käytännöllä varmistettiin myös saatavuus. Nämä komppanijat olivat tavallaan suppeita versioita suuremman mittaluokan kupari- ja tervakomppanioista. Kauppakollegio käsitteli pikkusuolakomppanian asioita esimerkiksi vuonna 1664, kun se sai luvan tuoda seuraavana vuonna Tanskasta kolme suolatynnyriä.⁹²⁴

Tupakka-, sokeri- ja suolamonopolit avartavat esimerkillään kauppakollegion taloutta ohjailevaa tehtävää, mikä näkyi myös tervakomppanian säätelystä. Esimerkiksi viipurilaisten omat suunnitelmat suolan maahantuonnista tyrehtyivät, kun ruotsalaiselle Västervikin komppanialle eli suurelle suolakomppanialle myönnettiin suolaprivilegio. Komppanialla oli yksinoikeus toimittaa tapulikaupunkeihin suolaa, joten aiheesta tehty valtiopäivävalitus tyrmättiin syystä. Sokerikomppania taas edusti varsin tuottoisaa liiketointa, jota pyörittivät muutama kauppias ja aatelin edustaja. Tupakanmyynti oli sekin privilegioitu usean eriaikaisesti toimivan komppanian etuoikeudeksi.⁹²⁵ György Nováky on laskenut Ruotsissa toimineen 1600-luvulla ainakin 37 erilaista kauppakomppaniaa, mikä kertoo valtiontalouden hallintakeinoista.⁹²⁶ Talouden keskittäminen eri tasoilla tiivistä resursseja, minkä katsottiin tehostavan vientiä ja vähentävän riskejä.

Keskittäminenkään ei riittänyt, kun toiminta tapahtui velkarahalla kuten tervakomppaniassa. Jälkikäteen on helppo osoitella toiminnan perustavanlaatuisia puutteita: tervan liikatuotantoa, vaatimatonta pääomaa, alankomaalaisten ohjauksessa olevaa vientiä sekä suomalaisten porvareiden tyytymättömyyttä. Aikalaisille kokonaisuus ei ollut näin selkeä. Edes kauppakollegion jäsenten ei voida olettaa hahmottaneen talousolosuhteita kattavasti, joten toiminta näyttäytyi toisinaan epäloogisena nykyajasta tarkasteltuna. Tervanmyynti pyöritti kuitenkin toimintaa. Jos myynti takelteli, mikään ei toiminut. 1660-luvun alkupuoliskolla komppanian velka hollantilaisille faktoreille oli huomattava. Velkoja vastaan Amsterdammassa lepäsi suuret määrät tervatynnyreitä. Korkeiden korkojen lisäksi tulli- ja muut maksut söivät komppanian pääomaa jatkuvasti ja nopeutuen.

⁹²¹ Conac 2005, 134–135; Boule 1981, 109.

⁹²² Conac 2005, 136.

⁹²³ *Lilla salt-compagniet*

⁹²⁴ *Resolution för lilla Salt-Compagniet 1664*, Stiernman 1753, 207–208; Gjöres 1951, 211–213.

⁹²⁵ Ruuth 1974, 135–137; Magalotti 1986, 39.

⁹²⁶ Nováky 1990, 37.

Tervakauppa takkusi eikä taloussuhdanteet parantuneet, joten alankomaalaiset velkoja ryhtyivät jo vuonna 1664 perimään saataviaan. Osapuolet neuvottelivat tilanteesta vielä 1666, jolloin tarkempia yksityiskohtia säädettiin helpottamaan hallintoa. Lisäksi ilmassa väreili tyytymättömyyttä tervakomppanian silloiseen johtoon, ja sen uudistamisesta keskusteltiin, tosin tuloksetta.⁹²⁷

Uudistamisen sijaan päädyttiin vuonna 1666 antamaan johtoa koskevia säädöksiä, jotka astuivat voimaan lokakuun alussa. Uudistukset olivat tällä kertaa merkittäviä, sillä ne kohdistuivat hallinnon huipulle eli komppanian kolmeen johtajaan. Osakkaat saivat valita johtajat suoraan ja johtajien ominaisuuksia määriteltiin ensimmäistä kertaa. Yhden oli oltava oikeusoppinut, toisen ulkomaankaupan ja kolmannen kotimaankaupan asiantuntija. Kahdesta jälkimmäisestä toinen valittiin koko tervakomppanian johtajaksi. Johtajista yksi oli vuosittain erovuorossa. Johtajien työskentelyn avuksi määriteltiin kuusitoistapaikkainen delegaatio eli eräänlainen toimikunta, joka toimi varsinaisen hallituksen lisäksi. Toimikunnan valtuuksiin lukeutui assistenttien nimitys ja neuvotteluvaade hallituksen kanssa komppanian ongelmista sekä talouteen liittyvissä päätöksissä. Toimikunnalla ei esimerkiksi ollut valtuuksia päättää isoista kaupoista ja niihin liittyvistä lainoista ilman hallitusta. Johtajat sijoituivat hierarkiassa hallituksen yläpuolelle, sillä epäselvyyksissä he viime kädessä ratkaisivat kolmistaan riitatilanteet. Osakkaiden tehtävänä oli faktoreiden nimittäminen ulkomailla sekä kotimaassa Viipurissa, Helsingissä ja Turussa.⁹²⁸ Tervakomppanian johtamismalli selkeytyi uusien säännösten myötä merkittävästi.

Uuden ohjeistuksen taustalla oli tervakomppanian eri osa-alueiden hallinta, johon johtajat nyt sitoutettiin. Heidät velvoitettiin tutustumaan tervantuotantoon kartoittamalla Suomen tervaoaloja vähintään kolmen vuoden välein suoritettavilla tarkastusmatkoilla. Jo edellisellä vuosikymmenellä Suomen tervaseudut oli noteerattu perifeerisinä alueina, joita tuli tietoisesti lähentää kruunun alaisuuteen. Tämä ilmeni johtajien jalkautumisena Suomen kaupunkeihin.⁹²⁹ Tervakomppanian johtajuus ei estänyt muita liiketoimia tervan parissa. Johtajien palkkio nimittäin koostui joko omien tervanmyyntiliiketoimien tuotoista tai 400 riikintalerin vuosittaisesta palkkiosta.⁹³⁰ Holhoojahallitus antoi siis yllättäen omille suosikeilleen luvan myydä tervaa komppanian ulkopuolella. Tämä liittyi yrityksiin hallita laajoja tervavarastoja myynnin kautta.⁹³¹ Jo aiemmin 1640–1650-luvuilla tukholmalaiset komppanian suursijoittajat harjoittivat omia tervaliiketoimiaan komppanian rinnalla näkyvästi ja ilmeisen hyväksytysti kruunun silmien alla. Tervakomppanian olemuksen voidaan siis päätellä vaihdelleen myös suursijoittajien mukana, eikä monopolin tulkinta ollut käytännössä vakiintunut.

Uusi ohjeistus laajensi lisäksi osakkaiden oikeuksia osakkuuksiin. Vähintään 500 riikintaleria sijoittaneella oli oikeus jokaisen kuukauden ensimmäisenä arkipäivänä tiedustella komppanian konttorista yksityiskohtia meneillään olevista tervakaupoista. Jos tällaisessa tapauksessa ilmeni huomautettavaa, oli osakkaalla mahdollisuus reklamoida asiasta assistentille. Tätä kautta

⁹²⁷ Komppanian johdossa olivat tuolloin kauppakollegion asessori Erik Rosenholm, raatimies Hans Olofsson ja kauppias Jakob Momma. Heidän tilalleen esitettiin Jacob Schnackia, Henrik Thunia ja Jakob Portéusta. Fyhrvall 1880, 59–60.

⁹²⁸ Fyhrvall 1880, 45–46; 1.10.1666 päivätty pöytäkirja, Palmskiöldin kokoelma, RA. Huom. Alkuperäismuotoista Palmskiöldin kokoelmaa ei ole enää olemassa, eikä tämän tutkimuksen puitteissa ole löydetty Fyhrvallin käyttämiä vuoden 1666 pöytäkirjoja.

⁹²⁹ Lehtinen 1961, 154–155.

⁹³⁰ Fyhrvall 1880, 45–46; 1.10.1666 päivätty pöytäkirja, Palmskiöldin kokoelma, RA.

⁹³¹ 19.3.1667, Handel och sjöfart vol. 12, RA; *Sopimus* 26.2.1668. Handel och sjöfart vol. 63, RA.

reklamaatio eteni johtajistolle ja mahdollisiin jatkotoimenpiteisiin. Yhtiökokouksia pidettiin tarpeen mukaan ja niissä äänivalta oli yhteneväinen sijoituksen kanssa, kun jokainen 1000 riikintalerin sijoitus vastasi yhtä ääntä.⁹³²

Rakenne muistutti Ranskan Itä-Intian komppaniaa, jonka oikeudellinen luonne oli itsenäinen, vaikka privilegio oli hallitsijan myöntämä. Hallitsijalla ei ollut oikeutta takavarikoida komppanian omaisuutta vararikossa, vaikka se olisikin ollut velkaa kruunulle. Hallitsija omisti viidenneksen komppanian pääomasta, minkä lisäksi se sekaantui pääoman kokoamiseen houkuttelemalla porvaristoa mukaan osittain jopa pakolla. Ulkomaalaisille sijoittajille luvattiin jopa Ranskan kansalaisuus huomattavasta rahallisesta sijoituksesta.⁹³³ Sijoittajat olivat kruunuun nähden kahtalaisessa roolissa: sekä liikeympäryä, että hallitsijan kontrollin alaisia. Tämä muistutti Ruotsin tilannetta. Komppanian päättäviin kokouksiin kutsuttiin ainoastaan suurimmat sijoittajat. Johtorakenne muistutti myös läheisesti Alankomaiden mallia, jossa se paikalliset kamarit valitsivat hallituksen. Kamarit myös lähettivät itsenäisesti omia kauppalaivojaan matkaan ilman erillistä johdon suostumusta, kuten Alankomaissakin. Kamarit olivat kuitenkin tilivelvollisia hallitukselle. Ranskan Itä-Intian komppania toimi suunnitellut viisikymmentä vuotta.⁹³⁴

Ruotsin, Ranskan ja Alankomaiden komppaniat 1660-luvulla muistuttivat kaikki tosiaan. Reseptiota todennäköisesti tapahtui ristikkäin ja eri suuntaisesti. Ranskan vaikutusta Ruotsin kauppakomppanioihin ei ole aiemmin analysoitu, vaikka sen olemassaolosta on selkeitä viitteitä. Tervakomppanian hallinnossa otettiin aimo harppaus kruunun alaisesta kontrollista kohti itsenäisesti toimivaa yhtiötä. 1660-luvulla lähes kaikki komppanian osakkaat olivat vaihtuneet johtajistoa myöten, joten myös hallintoa oli uudistettava tai se uudistui väkisin. Kun aiemmin sijoittajien asemaa oli kuvailtu suppeasti ja keskitytty ainoastaan osakkuuksien arvoon, voimassaoloakoihin sekä tervatynnyreiden kokoon, uudet päivitetyt ohjeet olivat aivan eri maailmasta. Mukana oli nyt paljon piensijoittajia ja suomalaisia. Komppanian kaupankäynti ei enää ollut tukholmalaisen sisäpiirin toimintaa, vaan perustui laajaan vastuunjakoon.

Kauppakollegion vahvistuva rooli

Kaupanalalan lainsäädännön kehityksessä vaikuttivat kokonaisvaltaiset ja voimakkaat muutoksen tuulet 1660-luvulla. Henkäys puhalsi tälläkin kertaa Alankomaista, kun hollantilaissyntyinen porvari ja kauppakollegion komissaari Hendrick de Moucheron⁹³⁵ (1612–1670) vaikutti Ruotsin kaupan kehitykseen sekä lainsäädäntöön huomattavalla panoksellaan. Hän johti vuodesta 1658 Ruotsin Liivinmaan kauppaa ja kehitti sikäläistä kauppalainsäädäntöä. Kollegion jäsenenä de Moucheron oli mukana myös vuoden 1667 merilain suunnittelukomissiossa. Kaiken lisäksi monitoiminen mies toimi vuonna 1660 Ruotsin Afrikka-komppanian johtajana. Holhoojahallitus oli vuonna 1663 antanut kauppakollegiolle ohjeet uudistetun merilain ehdotelman laatimiseksi, mikä pyyntö hyväksyttiin seuraavan vuoden valtiopäivillä. Merilakikomission puheenjohtajaksi valittiin Seved Båå, joka oli

⁹³² Fyhrvall 1880, 45–46. 1.10.1666 päivätty pöytäkirja. Palmskiöldin kokoelma, RA.

⁹³³ Conac 2005, 137–139.

⁹³⁴ Conac 2005, 142–147, 149

⁹³⁵ Svenskt biografiskt lexikon, J. E. Almquist: Hendrick de Moucheron, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17462>.

ottanut aiemmin kantaa esimerkiksi tervakomppanian säilyttämisen puolesta lakkautuskeskusteluissa. Uusi merilaki saatiin voimaan 1667.⁹³⁶ Oletettavaa on, että merilain laatimisessa käytetyt perustelut olivat myös komppanian hallintoon liittyvien uudistusten taustalla. Ruotsin kaupankäynnin kehitys oli näin myös komppanioiden suoraa kehittämistä.

Ruotsin varhaisten kauppakomppanioiden privilegioita ja kauppakollegioiden toimintaa voidaan tarkastella maan varhaisena kauppaoikeutena. Ne olivat yhtenäisempiä kokonaisuuksia kuin aiemmat kaupunkioikeuksien osana annetut yleisluontoiset säädökset. Vasta näiden ensimmäisten privilegioiden jälkeen asetettiin tarkempia säädöksiä, kuten holhoojahallituksen aikana hyväksytty vuoden 1667 merilaki, mikä tosin sisälsi myös silloista tapaoikeutta.⁹³⁷

Kaarle XI:n holhoojahallitus antoi 12.12.1666 kauppakollegiolle ohjeistuksia koskien Ruotsin kaupan, purjehduksen ja tuotannon kehittämistä. Taustalla oli Euroopan muuttunut toimintaympäristö, ja collegio velvoitettiin erityisesti selvittämään vuonna 1636 annetun kauppasäännön ajantasaistamista. Ohjeet liittyivät yleisiin käytäntöihin ulkomaalaisista kauppiaista ja heidän toiminnastaan. Neuvot koskivat ulkomaalaisten laivojen saapumista Suomen satamakaupunkeihin, mihin liittyi erilaisia turvallisuuskysymyksiä, tullimaksuja, sekä kaupungeissa oleskelua ja toimintaa kuten vuokrauskysymyksiä. Ohjeet kertovat suoraan valtiovallan tärkeinä pitämistä seikoista ja sääntöjen laadinnan tavasta. Kyse oli alustavista ohjeistuksista, jotka tuskin kaikki toteutuivat. Ohjeet koskivat osittain myös Suomea ja tervakomppaniaa. Seuraavassa tarkastellaan tämän tutkimuksen kannalta oleellisia ehdotuksia.⁹³⁸

Koska kauppakollegion tehtävänä oli edistää erityisesti kaupankäyntiä ulkomaalaisten kauppiaiden kanssa, painopiste siirtyi enenevässä määrin epäkohtiin. Mietinnössä huomioitiin kauppakomppanioiden asemaa ja toimintaan liittyviä jatkuvia valtiopäivävalituksia. Erityisen tarkoin tuli selvittää tiettyjä elintarvikkeita tai yhtä raaka-ainetta Ruotsiin tuovien komppanioiden privilegiohakemuksia. Tällaisia olivat jo aiemmin mainitut suola- ja tupakkakomppaniat. Ennen komppanialuvan myöntämistä oli kartoitettava, toimisiko kauppa paremmin ilman komppaniamallia. Tervakomppania nostettiin tässä yhteydessä esimerkiksi, joka toimi jouhevasti vain, jos paikallisetkin kauppiaat olivat osakkaina. Monopoliin haittoja tuli niitakin tarpeen mukaan ennakoita. Monopoleja voitiin myöntää vasta, kun hyödyllisyys oli varmistettu. Toisinaan liiallisen toimintavapauden tai kontrollin todettiin aiheuttavan yhtäläillä haittaa kuin hyötyä.⁹³⁹ Kokonaisuudessa ulkomaalaisten ja kotimaisten porvareiden laatimien valitusten määrän todettiin vähentyneen huomattavasti. Tästäkin huolimatta kauppakollegion tuli edistää kauppaoloja parhaansa mukaan ”hallitsijan ja isänmaan” hyödyksi. Yhteistyö onnistuisi parhaiten yhteistyössä yleisen faktorikonttorin⁹⁴⁰ kanssa.⁹⁴¹

Kruunun kauppaidealismien runkona oli kaupankäynnin ja kauppasuhteiden kehittäminen sekä ”isänmaan vaurauden lisääminen” kotimaisilla aluksilla, mistä tuli raportoida kruunulle. Lisäksi kaupankäyntiä motivoitiin uhkakuvilla, jotka liittyivät ulkomaalaisten menestykseen. Tietoisuus Ruotsin valtiollisesta olemuksesta nostettiin yhä voimakkaammin esiin kaupan ja talouden

⁹³⁶ Modéer 1984, 128–132.

⁹³⁷ Rehme 1914, 190–191.

⁹³⁸ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 403–414.

⁹³⁹ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 405–406.

⁹⁴⁰ *General Factorie-Contoiret*.

⁹⁴¹ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 407.

kysymyksissä. Vuosisataa väärittäneet sodat olivat tarkentaneet valtiollisia käsityksiä ja niiden aineettomia rajoja. Kruunu korosti uhkaa, jossa vieraat valtiot hyötyivät Ruotsin kaupasta. Tällainen oli estettävä mahdollisuuksien mukaan ja esivallalla sekä kansalaisilla tuli olla taloushyödyn etuoikeus. Käytävissä kauppaneuvotteluissa oli huomioitava otollisia suhdanteita sekä muuten suotuisia aikoja. Ulkomaalaisilta perittäviä tullimaksuja oli mahdollista pienentää perustellusta syystä kaupankäynnin helpottamiseksi.⁹⁴²

Kauppa-alusten kotimaisuuteen kannustettiin ja tavoitteena oli omavarainen laivateollisuus. Oleellisena pidetty laivanrakennusala oli ollut kehnosti organisoitua. Lisäksi kotimaisia laivapuupeppiä oli niukasti. Ulkomailta värvätyt puusepät ja hankitut rakennusmateriaalit olivat ensimmäisiä korjattavia seikkoja. Laivanrakennuksen raaka-aineina tuli suosia kotimaista tammea. Kotimaisen puutavaran tullimaksujen nostoa harkittiin.⁹⁴³ Luonnollisesti ulkomaalaiset kauppiaat eivät hyväksyneet heille kohdennettuja korkeampia tullimaksuja, mikä lisäsi kollegiolle osoitettuja valituskirjelmia. Koska Ruotsi oli osittain riippuvainen tuontitavarasta⁹⁴⁴, tuontia ryhdyttiin rajaamaan tarkemmin tietyille osalle kauppiaista. Näin tuontitavaran liiallista määrää oli mahdollista hallita.⁹⁴⁵ Tervakomppanian malli, jossa kaupankäynti rajattiin vain tietyille henkilöille, siirrettiin koskemaan tuontitavaraa kauttaaltaan.

Kauppakollegiolle suunnatuissa tavarantoimiohjeistuksissa painotettiin vastavuoroisuutta. Mitä enemmän tavaraa ulkomailta tuotiin, sitä isommat olivat viennin mahdollisuudet. Vaihdekauppa oli tämän perusteella kannatettava suuntaus, kuten aikakauden merkantilistinen ajattelutapa edellytti. Toisaalta kruunu oli huolissaan tuonnin ylittävän viennin, mikä aiheuttaisi vekseleiden määrän lisääntymistä, jolloin rahaa valuisi ulkomaille ja tavaroiden hinnat nousisivat. Kauppakollegion tehtäväksi jäikin pohtia tällaisen ennaltaehkäisemistä. Yhtenä ratkaisuna nähtiin meritullimaksujen hyödyntäminen siten, että Ruotsiin tuotaisiin enemmän raakamateriaalia, joka jalostettaisiin tuotteiksi. Nämä vietäisiin maasta korkeammalla tullimaksuilla. Tätä oli toteutettu kuparin, raudan ja tervan kohdalla. Lisäksi kollegion tuli pohtia muitakin vaihtoehtoja.⁹⁴⁶ Kruunua huolestutti myös merenkulun turvallisuus eritoten Pohjanmerellä, mihin kauppakollegiota kehoitettiin puuttumaan yhteistyössä amiraliteettikollegion kanssa. Kruunu halusi turvata kauppamatkoja armeijan ja sotaluusaattueiden turvin.⁹⁴⁷

Holhoojahallituksen kauppakollegiolle laatimat lisäohjeistukset todistavat kollegion tarpeellisuudesta kruunun käyttökelpoisena neuvonantajana. Sen toimintaa kehitettiin ja syvennettiin tehtävänkuvaa tarkentamalla sekä laajentamalla. Huomioitavaa on, että kollegio oli silti vahvasti kruunun talutusnuorassa, kun sen työskentely perustui ylhäältä annettuihin ohjeisiin. Vastaavasti kauppakollegiolle suunnattu kauppakomppanioita koskeva ohjeistus satoi komppanian hallinnon kehittämisen tiiviisti kollegion alaisuuteen. Vaikka komppanian asioista valitettiin kollegiolle, kruunu ohjaili toisinaan yhä kollegion laatimia vastauksia. Kruunun sanelemat ohjeistukset

⁹⁴² Fahlborg 1932, 48; *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753, 408–409.

⁹⁴³ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 412.

⁹⁴⁴ Yleisimpinä suola, viini, öljy ja mausteet. Joitakin oli yritetty kasvattaa itse kehittämällä Ruotsin maanviljelystä, mutta ”rikkamatuotteita” kuten silkkiä, villaa, kamelinkarvaa, karttuunia, kultaa, hopeaa, teetä ja erilaisia hedelmiä oli ostettava ulkomailta. *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 412.

⁹⁴⁵ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753, 409–410.

⁹⁴⁶ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 411–412.

⁹⁴⁷ *Memorial för Commerce-Collegium 1666*, Stiernman 1753 410–411.

kauppakollegiolle sekä ohjeistuksissa annettu pohjatyö ohjasivat siten kauppakomppanioiden toimintakehyksiä.

Kauppakollegio sijoittuu Northin teoriassa organisaatioiden ja instituutioiden väliin. Se toimi organisaationa, jota kehitettiin palvelemaan valtiota. Toisaalta collegio oli valtansa osalta instituutiomainen suhteessa kauppakomppanioihin, kun ne olivat suoraan hallitsijan institutionaalisen vallan jatke. Kruunu tarvitsi lisää apukäsiä valtion johtamiseen, ja collegiot olivat tässä kruunun työkaluja. Ne vahvistivat kruunun hallintaa alemmilla askelmilla, joille hallitsijan valta ei riittänyt. Pienet toimijat kuten kauppiaat joutuivat tarkemman suurennuslasin alle. Ensin oli perustettu tervakomppania, jonka jälkeen oli perustettava uusi yksikkö kontrolloimaan sen toimintaa. Merkantilistisen ajan byrokraattinen hallintamuoto ilmeni esimerkiksi, mikä kuvastaa havainnollisesti valtionrakentamista ja hallitsijan kasvavaa absoluuttista johtamistapaa.

Kohti auringonlaskua

Ruotsin talousorganisaatioiden ja niiden hallinnon esikuvat olivat Euroopassa, kotimaan rajojen ulkopuolella. Kauppakomppanioiden roolimalli oli Alankomaiden ylivoimainen ensimmäinen Itä-Intian kauppakomppania. Se oli koonnut vain muutamassa vuodessa merkittävän 6,5 miljoonan guldenin pääoman, mikä oli kymmenkertainen englantilaiseen kilpailijaan nähden. Vuosittain komppanian kymmeniä laivoja lähti Euroopan eri satamista eksoottisten myyntiartikkeleiden markkinoille. Kauppakomppanian huippukausi sijoittuu vuosille 1663–1673, jolloin sen talous oli mahtavimmillaan.⁹⁴⁸ Alankomaiden kauppakomppania perusti ulkomaille siirtokuntia, joiden olemus oli valtiomainen, kun paikalliset hallitsijat olivat myöntyneet niiden olemassaoloon tiettyjen sopimusten myötä. Valtiomaisuutta puoltaa kauppa-alusten turvallisuutta taannut armeija.⁹⁴⁹

Alankomaat oli hyötynyt 1600-luvun alkupuoliskolla kolmikymmenvuotisen sodan aiheuttamasta sekasorrosta, joka heikensi tilapäisesti maanosan vahvoja valtioita. Vuonna 1672 Alankomaiden vahvuuden ajan katsotaan päättyneen, kun Euroopan kuohuntavaihe vaihtui järjestäytyneempää valtionhallintaan.⁹⁵⁰ Perinteisesti vahvat talousvaltiot nousivat jälleen jaloilleen. Samankaltainen tilanne oli nostanut Ruotsin 1600-luvulla tilapäisesti Itämeren hallitsevaksi suurvallaksi. Sen lähivaltiot, kuten Venäjä, Puola ja Preussi olivat potentiaaliinsa nähden väliaikaisesti heikkoja. Ruotsin vahvuus levännyt tukevalla perustalla, vaan kruunun oli oltava toiminnallinen varmistaakseen asemansa Pohjolassa.

Euroopassa velloneet sodat ja levottomuudet eivät vähentyneet vuosisadan loppua kohti. 1670-lukua värittivät yhä tiivistyvät taistelut, joissa pelinappuloina olivat kaukokauppa, varhaisimmat siirtomaat ja raaka-aineet kuten terva. Alankomaat ajautui vuosien 1672–1674 välillä jälleen sotaan Englannin sekä nyt myös Ranskan kanssa. Euroopan maat jakautuivat liittoutuen muutamaa rintamaan. Ruotsin juuri täysi-ikäistynyt kuningas Kaarle XI nousi hallitsijaksi poliittisesti levottomana vuonna 1672. Vuodesta 1660 Ruotsia oli hallinnut holhoojahallitus, jossa toimi kuningatar Hedvig Eleonoora ja aatelin etuja pönkittänyt aristokraattinen valtaneuvosto. Kansleri Magnus Gabriel de la Gardie oli käytännössä johtanut maata, eikä hänen asemansa uuden hallitsijan jälkeenkään juuri kaventunut. Uudella kuninkaalla oli Euroopan muiden hallitsijoiden silmissä vielä pohjoisen suurvallan hallitsijan identiteetti, vaikka se oli murenemassa. Talousongelmista kärsinyt Ruotsi liittoutui Ranskan kanssa samana vuonna, mikä käytännössä tarkoitti armeijan leiriytymistä Pohjois-Saksassa Ranskan taloudellisella tuella. Ruotsin heikkenevä talous pakotti nuoren kuninkaan merkittäviin talousuudistuksiin, kuten aatelin lahjoitusmaiden reduktioon.⁹⁵¹

Ruotsin hallitsijan rooli vahvistui 1675 kruunajaisvaltiopäivien jälkeen, kun Kaarle XI aloitti yksinvaltiuteen tähtääviä toimenpiteitä. Kuninkaan valtaoikeuksia lisättiin muodissa olleen eurooppalaisen itsevaltiusmallin mukaisesti. Euroopan sodat ja siitä seuranneet tervanmyynnin

⁹⁴⁸ Vries 1976, 129–130; Gaastra 1981, 68–69.

⁹⁴⁹ Odegard 2017, 127; Glete 2000, 43.

⁹⁵⁰ Bath 1982, 32–33.

⁹⁵¹ Tommila 2000, 168–169; Dahlgren 1964, 3–6; Jutikkala, Eino: Kaarle XI. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-000318>.

ongelmat sekä muut talousvaikeudet pakottivat hallitsijan kohottamaan itsensä aatelin yläpuolelle. Yhteiskunnan resurssit oli saatava palvelemaan kruunua. Reduktiossa aiemmin aatelin kantamat verot muunnettiin kruununveroiksi. Vanha aateli sai pitää entiset perintömaansa, mutta erityisesti Kristiinan valtakaudella paisunut uusi aateli menetti käytännössä omaisuutensa. Reduktion myötä virka-aateli vahvistui, mikä myös ennakoி porvariston tulevaa nousua.⁹⁵² Kiinnostus kauppakomppanioiden toimintaan oli osa tätä kokonaisuutta.

Valitusten virta – toimivan lainsäädännön etsintää

Kauppakollegion rooli vakiintui nopeasti eräänlaiseksi hallinto-oikeusistuimeksi suhteessa tervakomppanioihin. Kollegiolle ja kruunulle tehdyt valitukset pysyivät tervakomppanian toiminnan kehittämisen punaisena lankana vielä 1660-luvun loppupuoliskolla. Valituksiin annetut vastaukset avaavat kehityskulkua. Seuraavassa tarkastellaan vastauksista nousevia pääaiheita, joissa osassa puututtiin käytäntöihin ja osassa voimassa oleviin säädöksiin. Komppanian monopolistinen asema oli ollut häilyvä, mutta tilanne kirkastui, kun holhoojahallitus allekirjoitti maaliskuun 19. päivänä 1667 rajoitti komppanian rinnalla harjoitettavaa yksityisestä terva- ja pikikauppaa. Puoli vuotta aiemmin annettu yksinoikeus loppui siis lyhyeen. Ohjeistus oli vastine aiheesta tehtyihin lukuisiin valituksiin. Reaktiot lokakuussa 1666 annettuihin sääntöihin muistuttivat kruunua realiteeteista, joihin pohjautuvat valitukset otettiin tosissaan. Kruunu tähdensi tervaprivilegion ehdotonta noudattamista järjestyksen ja kaupan tehokkuuden säilyttämiseksi. Komppanian kanssa kauppaa tekevät tahotkaan eivät siksi saaneet erioikeuksia.⁹⁵³ Kollegio oli toiminut 1660-luvun puolivälissä jo reilun kymmenen vuotta, mutta kruunu ei ollut täysin tyytyväinen sen toimintaan alati muuttuvissa olosuhteissa.

Komppanialle suunnattua ohjeistusta tarkennettiin 1670, jolloin komppanian johtajistolle kohdennettiin tilapäisiä tullivapauksia. Lisäksi ilmoitettiin kumottavista erivapauksista, jotka koskivat esimerkiksi amiraliteetin virkamiehistöä ja Tukholman porvaristoa. Heillä ei ollut enää oikeutta ostaa tai myydä tervaa komppanian ohitse. Määräystä ei kuitenkaan tarvinnut noudattaa yllättävissä tilanteissa, kuten äkillisessä tarpeessa tervata kauppaa-alueita.⁹⁵⁴ Tervaa siis sai kuljettaa komppanian monopolin rinnalla hyväksytystä syystä, jota ei kuitenkaan määritelty kuin yhden esimerkin verran. Tämä teki tervakaupasta paikoin varsin tulkinnanvaraista.

Puolentoista vuoden kuluttua ohjeistuksesta, valtiopäivillä käsiteltiin tervakomppanian asioita uudelleen. Lokakuussa 1668 hyväksyttiin seitsemänkohtainen koko tervakomppaniaa koskeva valtiopäiväpäätös.⁹⁵⁵ Sen takana olivat porvariston tekemät valitukset. Päätöksessä todettiin, että tilanne tervakaupungeissa oli kiristynyt Euroopassa vallitsevan epävarman talous- ja muun tilanteen vuoksi, mikä ei silti oikeuttanut sääntöjen rikkomiseen. Osakkaiden oikeudet sekä muut määräykset olivat yhä voimassa, eikä niitä saanut jättää huomiotta.⁹⁵⁶ Komppanian perustavan laatuinen ongelma oli edelleen viidentuhannen lästin kokoinen ylijäämäterva, jonka vuoksi komppania osti tuottajilta

⁹⁵² Kujala 2010, 7–8, 71 ja 101–102.

⁹⁵³ *Resolution för Tiäru Compagniet 1667*, Stiernman 1753, 505–506.

⁹⁵⁴ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1670*, Stiernman 1753, 818–819.

⁹⁵⁵ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 713–716.

⁹⁵⁶ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 713. 6.10.1668 laadittu kirjelmä, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

aiempaa vähemmän tervaa. Vaatimaton viidentuhannen vuosittainen lästimäärä oli yhä voimassa ylijäämän kasvun torjumiseksi. Oli selvää, ettei terva enää tarjoaisi yhtä laajalle määrälle elinkeinoa kuin aiemmin. Porvareita kehoitettiin siksi hakeutumaan Ruotsille tärkeän laivanrakennuselinkeinon pariin.⁹⁵⁷ Tervan matala hinta ei laskenut ylijäämävarastojen kokoa, joten pienempi 48 kannun tynnyrikoko 52 kannun sijaan pidettiin voimassa. Lästihinnaksi uuden tynnyrikoon myötä määrettiin 50 riikintaleria mikä teki kuparissa 120 taleria.⁹⁵⁸

Vanhat maksukäytännöt pidettiin pääasiassa voimassa, ja niiden velvoitteista muistutettiin. Komppanian tuli edelleen käyttää vekseleitä niissä tapulikaupungeissa, joissa rahtivapaus oli voimassa. Muiden käytäntöjen osalta todettiin, että Tukholmaan tuodusta tervasta oli maksettava välittömästi puolet myyntihinnasta ja kolmen kuukauden kuluttua loput. Turun, Helsingin ja Viipurin kautta kulkeneesta tervan maksuista komppania maksoi ensin puolet kolmen viikon sisällä faktorin Tukholmassa allekirjoittamasta hyväksymiskirjeestä. Maksujen loppupuolisko tilitettiin tästä kuuden viikon sisällä.⁹⁵⁹ Tukholman ja Viipurin terva-aitoissa olevasta ylijäämätervasta sai erityisluvalla keittää pikeä, minkä valvonta ja ohjeistus jätettiin kauppakollegion organisoitavaksi. Pohjanlahden kaupungeilla ollut pienpolttolupa pidettiin tästä huolimatta voimassa.⁹⁶⁰ Maksukäytännöillä pyrittiin helpottamaan tervanmyyntiä, mikä oli linjassa kruunu talouspolitiikan kanssa. Ohjeiden tarkoitus ei ollut vain kahlita kauppaa, vaan selkeästi edistää sen kasvua.

Viipuri oli edelleen tervakaupungeista merkittävin, ja sieltä tullessiin huomautuksiin reagoitiin täsmällisesti. Viipurissa komppanian käyttöön oli Kristiinan hallintokauden aikana luovutettu kaupungin Linnasaari⁹⁶¹, jonka hyödyntäminen vahvistettiin erillisellä tiedotteella. Lisäksi kaupunkilaisten keskuudessa oli vallinnut tyytymättömyyttä terva-aitojensa haltuunotosta, joten komppania määrettiin maksamaan niistä vuokraa 8-10 prosentin vuosikorvauksella todellisesta arvosta. Ohjeen ja vuokratukien maksun toteutumisesta vastasi maaherra. Ohjeistus oli voimassa minimissään seuraaviin valtiopäiviin.⁹⁶²

Valitusten vyöryä ei kuitenkaan voinut pysäyttää, vaikka tai ehkä juuri sen takia, että kruunulta saatiin varsin yksityiskohtaisiakin vastineita. Holhoojahallituksen oli puututtava ja rajoitettava kohtuuttomaksi nousseisiin valitusmääriin. Se antoiikin aiheesta kipakan ohjeen kauppakollegiolle heinäkuussa 1669. Holhoojahallitus oli nimittäin jatkuvasti joutunut vastaanottamaan valituksia kaupunkien porvareiden ja komppanian välisistä riidoista, koskien tervan- ja pienpolton vähentämistä ja näihin liittyvistä epäoikeudenmukaisiksi koetuista maksuista. Holhoojahallituksen mukaan valitukset muistuttivat kiusantekoa. Kauppakollegion tuli jatkossa selvittää itsenäisesti ja huolellisesti valitusten taustasyyt sekä ohjeistaa osapuolia toimimaan epäselvyyksissä. Tilanteen koettiin aiheuttavan laajempaakin haittaa sekä vaikeuttavan kaikkien osapuolten elinkeinon harjoittamista. Kruunun näkemyksen mukaan molemmat osapuolet olivat yhtä kyvyttömiä ratkaisemaan keskenään epäselvyyksiä, joten kollegion apua tarvittiin. Porvarit kokivat lisäksi, etteivät he voineet harjoittaa kalastusta, kuten ennen tervakomppanian tuloa.

⁹⁵⁷ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 714.

⁹⁵⁸ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 714.

⁹⁵⁹ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 714.

⁹⁶⁰ *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 715.

⁹⁶¹ Slossholmen.

⁹⁶² *Resolution för Tiäru-Compagniet 1668*, Stiernman 1753, 716.

Kauppakollegion tulikin ohjeistaa rahvasta uusien elinkeinojen löytämisessä.⁹⁶³ Kauppakollegio oli tosin edellisenä vuonna neuvonut tervakomppaniaa ostamaan tervaa vain luvan saaneilta tuottajilta. Lisäksi oli määrätty, että 24.4.1669 lähtien tervaa sai kuljettaa ainoastaan suurikokoisilla aluksilla. Tervan tuli pakata tammesta valmistettuihin tynnyreihin. Samalla tullimaksuja korotettiin lähes kaksinkertaisesti.⁹⁶⁴ Tällaisten yksityiskohtaisten ohjeistusten lisäksi tarvittiin laajempia otteita.

Tervakomppanian vaikutukset ulottuivat sen toiminta-aluetta laajemmalle. Suomen puoleinen Pohjanmaa oli tervanmyynnin aluetta, mutta ulkomaalaiset alukset eivät saaneet rantautua sen satamiin. Siksi Pohjanmaan lähialueilla tuotettu terva oli myytävä Turussa tai Tukholmassa⁹⁶⁵. Norlannin komppanian perustamisen aikaan tervantuotanto oli lisääntynyt myös Pohjanmaalla. Vuodesta 1665 sikäläiset tuottajat saivat myydä tervansa suoraan komppanialle, mutta pian paikalliset säätyläiset huomasivat mahdollisuutensa ja ostivat kaiken alueen tervan Tukholmassa myytäväksi. Tällainen oli esimerkiksi Kalajoen kuuluisa kirkkoherra Calamnius, joka tunnettiin kansan suussa nimellä Terva-Pieti. Myös alueen maaherrat hyväksyivät verojen maksun tervassa, mikä oli talonpojille käytännöllistä ja loi maaherroille tilaisuuden liiketoimiin.⁹⁶⁶

Pohjanlahden pitäjien⁹⁶⁷ laatima tervakauppavalitus tuotti tulosta vuoden 1670 heinäkuussa, jolloin hallitus allekirjoitti usean sivun julistuksen sikäläisistä tervanmyyntikäytännöistä. Valitus oli koskenut yhä kannattamattomammaksi muuttunutta tervanpoltoa elinkeinona ja vastaavasti kasvanutta tynnyrin kokoa. Pohjalaiset anoivat tynnyrikoon muuttamista yhtä kannua pienemmäksi. Käsitykset tynnyreiden kannuvetoisuudesta olivat vääristyneet, kun sitä korotettiin vuoden 1648 privilegion 48 Rostockin kannumitasta 54 kannuun. Korotetun kannun alentaminen myöhemmin takaisin 48 kannun kokoon sekoitti paikalliset tervantuottajat lopullisesti. Pohjanmaalle annetussa ohjeistuksessa korostettiin, että kaupunkoja tuli tiedottaa aiheesta edelleen.⁹⁶⁸ Kannun mittamäärää oli nostettu aikoinaan alankomaalaisten vetoomuksesta. Heidän ensimmäisten valitusten joukossa van Swindernille oli Itä-Intian kaupan perustuvia vaatimuksia, joiden mukaan kaukokaupassa tarvittiin kestäviä tynnyreitä. Kyseiset pyynnöt mukautuivat privilegioiden ohjeiksi vasta myöhemmin.⁹⁶⁹ Pohjalaisia häittäsi myös tervan alhainen hinta, mikä ei korvannut tuotantovaiheen vaivannäköä. He anoivatkin hinnan nostoa kolmella kuparitalerilla.⁹⁷⁰ Kruunun vastaus valitukseen oli, että komppanian kaikki valtuudet Pohjanmaalla on lakkautettava ja elinkeinonharjoittamisen puitteita

⁹⁶³ *Bref om Tiäru- och Beck-brännerie 1669*, Stiernman 1753, 784–785.

⁹⁶⁴ *19.11.1668 päiväty kirje*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁹⁶⁵ Pohjanlahden molemmen puolinen myynti oli vapautunut vuonna 1668, kun sikäläiset talonpojat sekä pienporvarit saivat myydä tervan suoraan Tukholmaan. Tästä syntyi kaksi tervan pääkulkuväylää. ”Stockholm tar” oli Pohjanmaalla valmistettua tervaa, jota kuljetettiin pääasiassa Englantiin. Viipurin kautta tuotu Savossa ja Itä-Suomessa poltettu terva myytiin suoraan Hollantiin ja Englantiin. Viipurin oma laaduntarkkailu riitti tervan myymiselle ohi Tukholman. Åström 1988, 20–22.

⁹⁶⁶ *Pietari Brahen vastaus valitukseen 21.1.1650*. Waris 1940-luku, 95; Virkkunen 1953, 209; Palmén 1876, 50.

⁹⁶⁷ Valitusta laatimassa olivat Lapua, Ilmajoki, Laihia, Maalahti, Närpiö ja Lapväärtti.

⁹⁶⁸ *Förklaring om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 814.

⁹⁶⁹ 9.3.1649 päivätyssä kirjeessä vaadittiin tynnyreiden tilavuuden laajentamista ja niiden sitomista 12 vanteella 10 vanteen sijaan. Tynnyrit tuli valmistaa tammesta, joka oli materiaalina soveliaa. Tukholmassa 9.3.1649 päiväty kirje van Swindersille, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁹⁷⁰ *Förklaring om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 814.

helpotettava.⁹⁷¹ Kruunu oli siis tietoinen ongelmista ja halusi niihin ratkaisuja, mutta paikallistason ohjeistusta se ei enää laatinut. Tämä jäi maaherrojen ja kollegion virkamiesten harteille.

Samana päivänä, kun Pohjanlahden pitäjän tynnyriongelmaa ratkottiin, kirjattiin kauppakollegiota koskeva valitukseen perustunut ohje. Ohjeistuksen saatteessa painotettiin, että tervakomppanian häiriötön toiminta oli taattava siten, että maaseudun ja kaupunkien mielipiteet olivat aina toissijaisia. Komppanialla oli huomattavia etuoikeuksia, kuten 13 tynnyrin tullihuojennus. Siksikin komppanian tuli kyetä toimimaan valituksia ehkäisevästi. Johtajiston vastuulle kuului alkuperäisten ohjeiden kopioiden levitys. Lisäksi komppanian entisten johtajien kokemusta esimerkiksi suurista tervämääristä oli hyödynnettävä.⁹⁷²

Englannin ja Alankomaiden välinen sota hankaloitti tervanvientä ja kasvatti liikatuotantoa. Tervanpolttua tuli siksi kontrolloida tarkemmin ja pitäjien keskinäiset tuotantomäärät tuli suhteuttaa toisiinsa. Maaherran lisäksi vastuuta tästä kantoivat kauppakollegio ja tehtävään nimetty vastuuhenkilö.⁹⁷³ Tuottajien saama tynnyrihintaa nostettiin kolmeen hopearahaan tai vaihtoehtoisesti heille tarjottiin elintarvikkeita. Kauppiaita kuitenkin muistutettiin, että tällaisen kaikkia hyödyttävän myyntiartikkelin hinnoittelun oli oltava kohtuullista.⁹⁷⁴

Muutaman päivän kuluttua 11. heinäkuuta kirjattiin kolmen kohdan ohjeistus perustuen suullisesti saatuihin pyyntöihin.⁹⁷⁵ Ohjeistuksessa alennettiin tullimaksuja tilapäisesti kolmeksi vuodeksi toiminnan alun tasolle eli kahteen riikintaleriin ja kuuteen äyriin lästiltä. Lisäksi komppanialle määrätty erillinen tullimaksu⁹⁷⁶ peruttiin. Samoin perusteluin komppanialle myönnettiin kolmeksi vuodeksi oikeus laivata 13 tynnyriä lästissä, mikä kuitenkin laskettiin 12 tynnyrin arvon mukaan. Kolmantena kohtana eteläinen terva alistettiin komppanian johtajille maassa tuotetun tervan yhtenäisyyden vuoksi. Tästä muutoksesta syntyviä valituksia tulnaisiin käsittelemään vasta seuraavilla valtiopäivillä. Kruunu jopa ennakoி valituksia siten, että kyseinen päätös tuli esittää mahdollisten valitusten laatijoille kirjallisena ennen minkäänlaisten valitusten toimittamista eteenpäin.⁹⁷⁷

Valitukset ja niistä annetut päätökset koskivat lukuisia eri tason toimijoita. Korkeimmalla oli tervaprivilegion voimassaoloa ja siitä poikkeamista annetut ohjeistukset. Tämän lisäksi kollegiota ohjeistettiin huolehtimaan paikallistason toiminnan toteutumisesta. Kauppakollegion päätöksistä siis valitettiin hallitsijalle, mikä koettiin ylimääräiseksi kuormitukseksi.⁹⁷⁸ Hallitsijan ydinsanoma oli, että kollegion tuli kyetä toimimaan siten, ettei hallitsijan tarvitsisi käsitellä valituksia enää lainkaan. Kruunu joutui siis edelleen puuttumaan privilegion sisällön osalta tynnyrikokoon, tullimaksuihin ja maksukäytäntöjen ongelmiin sekä ylijäämätervaan. Vaikka säädöksiä kehitettiin jatkuvasti, toiminnan päivittäiset ongelmat olivat silti toistuvasti esillä kuormittaen Ruotsin jo valmiiksi ylityöllistettyjä virkamiehiä.

⁹⁷¹ *Förklaring om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 812.

⁹⁷² *Bref om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 815.

⁹⁷³ *Bref om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 815–816.

⁹⁷⁴ *Bref om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 816.

⁹⁷⁵ *Bref om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 816–817.

⁹⁷⁶ Tullimaksu oli 1 riikintaleri ja 32 äyriä.

⁹⁷⁷ *Bref om Tiäruhandelen 1670*, Stiernman 1753, 817–818.

⁹⁷⁸ *Päiväämättömiä kirjeitä 1660-luvulta*, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA

Valitusten luonne oli 1660-luvulla monipuolistunut kahden vuosikymmenen aikana. Niitä laadittiin monipuolisesti mielikuvituksen puitteissa, eikä kruunulla ollut mahdollisuuksia selvittää tilanteita edes kauppakollegion avulla. Lainsäädäntö ei pysynyt vastaamaan vaihtuvien kauppapoliittisten käänteiden synnyttämiin tilanteisiin. Tervakomppanian alkuvaiheen valitukset olivat koskeneet selkeitä ongelmia, joihin löydettiin edes jonkinlaisia ratkaisuja uusituilla privilegioilla ja ohjeistuksilla. Tämä kehitti hallintoa ja lainsäädäntöä. 1660-luvun lopulla tyytymättömyys oli kroonistunut, ja siihen oli totuttukin välttämättömänä osana toimintaa. Aiemmin valitus oli synnyttänyt reaktion, kun nyt vastaukset eivät enää olleet yhtä kohdennettuja. Kruunua kiinnosti viime kädessä ainoastaan tervan sujuva vientikauppa, mikä sekin oli ongelmissa – tosin pitkälti muista syistä kuin jatkuvien valitusten aiheet.

Johtajat, hallinto ja talous

Uudistetun tervakomppanian taloudellinen tilanne ei ollut vakaa. Toiminnan viimeiset vuodet 1660–1670-lukujen taitteessa olivat lakkauttamisen lähtölaskentaa. Kokonaisuutta hallitsivat johtajat, osakkaat, tervanmyynti ja lainanotto. Vuonna 1667 tunnelma oli lupaava, kun komppanian ensimmäinen osakeanti toteutui. Osakkaat saivat yhdeksän prosenttia pääomasta. Samassa yhteydessä kirjelmöitiin toiveikkaasti, että tervakomppania pystyi vihdoinkin vastaamaan odotuksiin.⁹⁷⁹ Vaikka myynti hieman nousikin tästä eteenpäin, Hampurissa, Lyypekissä ja Amsterdamissa olleet faktorit raportoivat heikoista myyntiluvuista. Komppanian toiminta oli tiiviisti sidoksissa amsterdamilaisiin kauppiaisiin ja siellä tehtyihin sopimuksiin, jotka olivat raukeamassa vuonna 1668. Saman vuoden keväällä Ruotsin edustaja Henrik Thuen-Rosenström matkusti Amsterdamiin jatkamaan kauppasopimuksia.⁹⁸⁰

Uudistetun komppanian aikana kansainvälinen kauppatoiminta oli aiempaa vakiintuneempaa ja sujuvampaa. Komppanialle työskennelleiden faktorien tehtäväkuva laajeni, kun he pääosin hoitivat ulkomaan rahaliikenteen. Lisäksi he järjestivät päällysmiesten, soutajien ja tynnyrintekijöiden palkkiot sekä maksoivat komppanian vuokran tervahovin käytöstä maistraateille. He huolehtivat myös lastitodistuksien laatimisesta. Ulkomailla toimineita faktoreita nimitettiin komissionääreiksi. Heitä työskenteli ainakin Lontoossa, Amsterdamissa, Hampurissa ja Lyypekissä. Kun komppanian palkkaamat laivurit lähtivät lastit mukanaan, heidät velvoitettiin tuomaan mukanaan muun muassa suolaa Viipuriin. Suurin osa toiminnasta pohjautui vaihtokauppaan.⁹⁸¹

Tervakomppanian tekemän kaupan sivukuluista piirtyy havainnollinen näkökulma satunnaisesti säilyneistä myyntiraporteista, joita komppania oli velvollinen laatimaan kauppakollegiolle. Tällaisia on säilynyt ainakin Lappeenrannasta ja Viipurista 1660-luvun alusta. Lappeenrannassa tehdyn kaupan kulut koostuivat kaupungin tervanlaskijan ja vahtimiehen palkkioista sekä aitan vuokrasta ja korjauksesta. Voimakas tulvavesi oli nimittäin tuolloin vahingoittanut Lappeenrannan porvariston käytössä ollutta terva-aittaa sekä riistänyt osan laitureista

⁹⁷⁹ *Vastaus kuninkaalle tervakomppanialta 26.4.1672*, Handel och sjöfart vol. 63, RA

⁹⁸⁰ *Sopimus 26.2.1668*, Handel och sjöfart vol. 63, RA. *Kauppakollegion registratuura 4.5.1670 ja 25.9.1668*. Handel och sjöfart vol. 12, RA. *8.8.1668 Baumanin kirje ja 18.8.1668*, Stiernman 1750, 1575.

⁹⁸¹ Hallberg 1959, 102–105.

paikoiltaan. Lisäksi kuljetuspalkkiot ahmaisivat oman osuutensa. Viipurissa kuluja taas aiheuttivat tullipaikka, tynnyrinsitojan palkkio, palovakuutus, rahtikulut Tukholmaan sekä venemiesten ja muiden apulaisten palkkiot. Muita kuluja kertyi ulkomaanosuudesta, joista suurimmat menoerät menivät vakuutuksiin, faktorin palkkoihin Amsterdammassa, Lundissa, Lyypekissä ja Hampurissa. Mukaan laskettiin myös meklarin vakuutuslyhennys, pakkahuoneen vuokra ja kuljetussaattue.⁹⁸²

Tervakomppanian hallinnan haastavuutta lisäsi osaltaan sen toiminnan maantieteellinen laajuus. Vaikeuksien ydin oli pääoman puute, ja siitä johtunut lainanotto, jossa ilmeni yhä uusia ongelmia. Esimerkiksi vuonna 1668 komppanian johtajat esittelivät kruunulle Viipurin myyntilaskemia, joiden mukaan jokaisen myydyin lästin osalta tehtiin tappiota useita talereita. Vuosi 1667 näkyi tilastoissa tappiollisena, vaikka silloin oli tehty menestyksekkäitä kauppvoja. Hintojen sahaaminen vaikeutti sekin myyntituloksen tulkintaa. Komppanian lainat olivat joka tapauksessa huomattavia. Vuonna 1666 velkaa oli 90 000 riikintaleria, mikä oli vuonna 1668 noussut 600 000 hopeataleriin, vaikka velkaa oli tässä välissä lyhennetty 30 000 hopeatalerilla.⁹⁸³

Taloudellisten ongelmien ratkaisuna muokattiin johtajistoa. Säädöksiä muutettiin vuonna 1668 siten, että johtajien lukumääräksi palautettiin neljä. Heistä kaksi oli eroamisvuorossa kahden vuoden välein ja kaksi kolmen vuoden välein. Äänivalta suhteutettiin edelleen sijoituksen kokoon.⁹⁸⁴ Vuoden 1670 tietämillä porvaristo lähestyi holhoojahallitusta valittaen komppanian johdon toimivan epäasiallisesti. Valituksen perusteella kauppakollegio sai käskyn selvittää väitteen taustoja ja syitä. Tarkoitukseen asetettiin komissio, jonka jätti raporttinsa hallitukselle 1671. Raportti ei ole säilynyt, mutta tiedetään, että 10.5.1672 valtakunnankansleri kertoi komissiolle selvityksen paljastaneen johtajiston tekemiä rikkomuksia. Raportissa todettiin ”tervamonopolin” olevan kaikkienensa heikosti toimiva, mikä horjutti komppanian toimintaan.⁹⁸⁵

Komppanian viimeiset kolme vuotta olivat taloudellisesti erityisen haasteellisia. Porvaristo vaati toistuvasti komppanian monopolisen aseman purkua tai vähintään tervamäärien nostoa. Ratkaisuksi alennettiin erilaisia maksuja, mutta toimenpiteet eivät auttaneet peruuttamattomasti velkaantunutta komppaniaa. Keväällä 1671 komppanian johto ja osakkaat kävivät pitkällisiä neuvotteluja, joiden tuloksena pääomasta poistettiin kaksi kolmasosaa. Tilalle houkuteltiin uusia osakkaita, joiden osuus kattoi 200 000 hopeataleria. Taloustilannetta ei helpottanut suomalaisten tervantoinittajien vaatimukset saada velkojaan. Viimeisenä vaihtoehtona käännyttiin amsterdamilaisen Deutzin puoleen, jota tapaamaan matkusti Johan Utter aikeinaan neuvotella 40 000 hopeatalerin lainasta.⁹⁸⁶ Apu löytyi kuitenkin nopeammin, kun skotlantilaiselle Jakob Sempelille velkaantunut holhoojahallitus neuvotteli neljäntuhannen tervälästin määrästä, mikä kuittaisi velan. Vaikka kauppakollegio vastusti sopimusta kiivaasti, lupa lastaukselle saatiin talvella 1672.⁹⁸⁷

Tämän jälkeen komppanian toiminta vaikeutui edelleen, kun kaikkienainen tyytymättömyys levisi. Kotimaiset luotonantajat veivät tapauksia raastuvanoikeuteen, ja moni uusi komppanian osakas

⁹⁸² Laskelmia 1660-luvun alusta, Tjärukompaniet och Förnyade tjärukomp 1648–1672, Handelskompanier, Handel och sjöfart vol. 63, RA.

⁹⁸³ Fyhrvall 1880, 59.

⁹⁸⁴ Avoin kiertokirje tervakomppanialle 11.7.1689. Stiernman 1753, 78.

⁹⁸⁵ Stiernman 1753, 815.

⁹⁸⁶ 5.9.1671 päivätyt tiedote, kirjoituksia kauppakollegiolle ja kuninkaalle syyskuu 1671. Handel och sjöfart vol. 12, RA.

⁹⁸⁷ Hallberg 1959, 121; Magalotti 1986, 39.

veti osuutensa takaisin. Keväällä 1672 johtajat kieltäytyivät vastaanottamasta tervalasteja, sillä pääomaa ei enää ollut riittävästi. Tervakaupan vapauttamispaineet kasvoivat. Kauppakollegion suurin pelko tilanteessa oli, että ulkomaalaiset porvarit ryhtyisivät organisoimaan Ruotsin tervakauppaa kokonaisvaltaisesti. Uuden tervakomppanian toiminta rajautui lopulta vuosiin 1661–1672, kun se ei enää selvinnyt vuonna 1671 tapahtuneesta vararikosta.⁹⁸⁸

Tervaprivilegio 1672 - vastaus haasteisiin

Vuosi 1672 iski myös Alankomaiden kultakauteen taloudellisen särön. Maan armeija menetti mahtinsa, kun se ajautui Englannin kanssa tappiollisiin yhteydenottoihin. Samaan aikaan Amsterdamin pörssi romahti, mikä lamaannutti taloutta ja kaupankäyntiä lisää.⁹⁸⁹ Alankomaat ja Englanti painostivat molemmat Ruotsia vapauttamaan tervansa avoimille markkinoille, mutta turhaan. Terva oli monen suomalaisen kaupungin päämyyntituote, eikä Ruotsilla ollut varaa irrottaa sitä kahleistaan.⁹⁹⁰ Tervakomppanian toiminta muuttui, jos mahdollista, yhä haastavammaksi. Uudistuksia oli tehtävä, vaikka takeita tai edes onnistumisen merkkejä ei ollut nähtävillä.

Aiemmat tervakomppaniakeskustelut raukesivat viimeistään heinäkuussa 1672 kokonaan uuden komppanian perustamiseen, josta tässä tutkimuksessa käytetään nimitystä ”uudistettu tervakomppania”⁹⁹¹. Komppania perustettiin nyt virallisesti hallitsijavaihdoksen yhteydessä, kun täysi-ikäistynyt Kaarle XI nousi valtaan holhoojahallituksen jäätyä sivuun. Tuore hallitsija myönsi tervakomppanian toiminnalle kymmenen vuoden mittaisen privilegion. Privilegion sisältö perustui edellisen komppanian virkamiesten kanssa käytyihin neuvotteluihin. Suurimpina käytännön ongelmina aiemmassa komppaniassa oli edelleenkin ollut suuri tervamäärä ja odotettua kehnemmin kulkeva tervakauppa. Taustalla vaikutti Euroopan tilanteen luomat mittavat taloudelliset haasteet, joita komppania itsessään ei kyennyt ratkaisemaan. Terva ei mennyt kaupaksi. Uudistettu privilegio toi ongelmiin edes jonkinlaisen vastauksen.⁹⁹²

Ongelmiin tartuttiin organisoimalla tervanmyyntiä uudelleen. Koska tervaa tuotettiin edelleen liikaa ja tervan hinta laski, tuotantoa oli jälleen rajoitettava. Tuottajat saivat tietyt toimituskiintiöt, mikä toteutettiin ostamalla vain rajattu määrä tervaa.⁹⁹³ Uudistuneessa komppaniassa pääomaa oli korkeimmillaan 150 000 taleria⁹⁹⁴. Sen käytössä oli kuitenkin silloinen Ruotsin suurin kauppalaiva Östergotland, jonka vetoisuus oli 350 lästää.⁹⁹⁵ Komppanialla oli hallussaan laivapääomaakin, johon oli panostettu viimeiset vuosikymmenet.

Päivitetty komppaniaprivilegio erosi edellisestä vain muutaman, mutta sitäkin merkityksellisemmän kohdan osalta. Huomattavin ero oli ostovelvoitteiden kohdalla, jotka nyt käytännössä poistettiin. Moni asia pysyi silti ennallaan, kun esimerkiksi osa vanhoista

⁹⁸⁸ Fyhrvall 1880, 65; Ruuth 1974, 130.

⁹⁸⁹ Israel 1995, 796–797.

⁹⁹⁰ Aalto 2015, 99–100.

⁹⁹¹ *Renoverade tiärukompagniet 1672–1682*, Handel och sjöfart vol. 64, RA.

⁹⁹² *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 950–955.

⁹⁹³ Stiernman 1753, 43.

⁹⁹⁴ Vuonna 1672 Ruotsin valuutta oli sidottu hopeaan, ja käytössä olivat edelleen hopea- ja kuparitalerit. Ei ole tiedossa mihin rahayksikköön vuoden 1672 privilegiossa käytetyillä talerisummilla viitataan.

⁹⁹⁵ Müller, Hallén ja Lennerfors 2016, 76.

johtohenkilöistä siirtyi merkittäviin aseisiin myös uudistetussa korporaatioissa. Tukholmalainen raatimies Märten Bunge, kauppias Klas Wilckens, Johan Utterklo ja kamariraati Barthold Ruuth nousivat jälleen johtoasemiin. Jopa amsterdamilainen lainoittaja Deutz säilyi pääkauppakumppanina.⁹⁹⁶ Uudistetun komppania suhde edelliseen oli kuitenkin täysin irrallinen. Niillä ei ollut yhteistä omaisuutta, velkoja eikä tervavarantoja. Vanhaa myymätöntä tervaa ei siis siirretty uuden komppanian pääomaksi. Osakkailtakin kerättiin kokonaan uudet osuudet.⁹⁹⁷

Entisen ja uuden komppanian välillä oli parin vuoden siirtymäaika, kun vanhoille osakkaille myönnettiin kaksi vuotta aikaa tervavarannoistaan luopumiseen. Tuona aikana uudistetun komppanian osakkaat eivät vastaavasti saaneet myydä tervaa uuden komppanian nimissä. Heitä koski kuitenkin velvollisuus ostaa tervaa kaupunkien tervakiintiöiden mukaisesti. Viipurin vuosittaiseksi myyntikiintiöksi määriteltiin 3000 lästää tervaa ja 500 lästää pikeä, mikä oli hieman enemmän kuin aiemmin, mutta huomattavasti vähemmän kuin ensimmäisten komppaniaprivilegioiden aikana. Myyntihinnaksi määrättiin 56 kuparitaleria tynnyriltä, mikä tuli toimittaa kauppojen yhteydessä käteisenä. Asiasta tiedotettiin myös maaherroja. Myytäväksi kelpaamattomasta tervasta sai polttaa pikeä nyt myös Suomen puoleisissa kaupungeissa. Jos tätä kierrätettyä tervaa jäi silti myymättä vuoden 1673 jälkeen, komppanian tuli vastaanottaa se, mutta ilman maksuvelvoitteita. Entisen ja uuden komppanian kauppvoja ei sekoitettu edes silloin, kun etukäteismaksuja oli jo toimitettu tulevan komppanian tervasta.⁹⁹⁸

Merkittävä muutos oli komppanian toiminta-alueen laajeneminen eteläiseen Ruotsiin, Tukholman alapuolelle. Privilegiossa ennakoitiin tämän muutoksen mahdollisia vastareaktioita siten, että aiheesta kirjallisen valitusten jättäjille oli ilmoitettava tuoreeltaan, että valituksia käsiteltäisiin vasta aikanaan seuraavilla valtiopäivillä. Ruotsin sisäistä tervaliikennettä kontrolloitiin uudella tavalla, nimittäin tervanvienti Inkerinmaalle, Tallinnaan, Narvaan ja Nevanlinnaan oli pääasiassa kiellettyä. Tietyissä poikkeustilanteissa tervanvienti oli mahdollista, mutta silloin komppanialle kuului tuotoista vain kolmannes.⁹⁹⁹

Päivitettyssä privilegiossa tuottajille ja kaupungeille annettiin aikaisempia vuoden 1668 privilegion mukaisia kevennyksiä. Tullimaksut taas noudattivat 11.7.1670 annettuja taksoja. Uudistetun privilegion osakkaille myönnettiin kymmenen vuoden tullivapaus, mikä kattoi koko privilegion olemassaolon. Epäselväksi jää, tarkoittiko tämä osakkaiden muun liiketoimen verotusta vai pelkästään tervanvientiä.¹⁰⁰⁰

Uudessa ohjeessa vältettiin tietoisesti valituksia, mikä myötäili uuden hallitsijan itsevaltiuden rakentamista. Privilegioon kirjattiinkin siksi varalle toimintaohje säätyjen vaatimuksesta komppanian lakkauttamisesta. Tällaiset valitukset tuli ilmoittaa hyvissä ajoin ennen seuraavan vuoden alkua, jolloin ne huomioitiin tietyn aikataulun mukaisesti.¹⁰⁰¹ Kauppakollegion roolia valitusten käsittelijänä vahvistettiin, kun hallitsijan tavoite oli yhä rahvaan ja kaupungin porvareiden riitojen hillitseminen sekä valitusten väheneminen. Jos kuitenkin valituksia ilmeni,

⁹⁹⁶ Hallberg 1959, 122.

⁹⁹⁷ *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 951.

⁹⁹⁸ *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 951–952.

⁹⁹⁹ *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 953–954.

¹⁰⁰⁰ Fyhrvall 1880, 67. *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 952–955.

¹⁰⁰¹ *Privilegium för Tiäru-Compagniet 1672*, Stiernman 1753, 952–955.

kollegion tuli selvittää ne aiempaa huolellisemmin.¹⁰⁰² Privilegion tärkeä viesti oli, ettei hallitsija halunnut yhtäkään aiheetonta valitusta tai keskustelua tervakomppanian osalta. Toive ei kuitenkaan toteutunut. Avaukset tervamonopolin vapauttamisesta käynnistyivät välittömästi seuraavan syksyn valtiopäivillä.

Privilegion yhteydessä julkistettiin eri tahoille suunnattuja ohjeistuksia, jotka olivat eräänlaisia privilegion liitteitä. Jo seuraavana päivänä privilegion päiväyksestä, hallitsija allekirjoitti maaherra Granille osoitetun tervakauppaa koskeneen ohjesäännön. Kyseessä oli kiertokirje, joka tuli toimittaa Granin jälkeen Uudenmaan maaherra Axel Stålmille sekä Viipurin ja Savonlinnan maaherra Fabian Wredelle. Sääntö oli saanut kimmokkeensa helsinkiläisten tekemästä valituksesta koskien edellisvuonna kirjanpidosta poistettua tervaa, jota kaupunkilaisten käsityksen mukaan ei tänä vuonna voisi enää lunastaa. Siksipä kaupunkilaisille annettiin tiedoksi, että uudistetulle komppanialle myydystä uudesta tervasta maksettiin tilapäisesti kolme kuparitaleria enemmän lästiltä. Kiertokirjeessä muistutettiin myös, että tervatalonpoikien tulisi vihdoinkin sisäistä virallinen tynnyrin koko, josta oli edelleen ollut epäselvyyttä. Lisäksi kaupunkien tullimiehet velvoitettiin kirjaamaan huolella viikoittainen kaupunkiin saapunut terva ja siitä suoritettavat maksut. Tilastot oli toimitettava Tukholmaan säännöllisesti.¹⁰⁰³

Samalla päiväyksellä laadittiin lisää ohjeita koskien Viipurin kaupungin tervakauppaa. Ohje perustui vastaukseen koskien kaupunkilaisten valitusta tervakiintiöistä. Nimittäin vuoden tervakiintiö oli ylittynyt, eikä tervakomppania ottanut enää tervaa vastaan. Ohjeessa muistutettiin, että Viipuri sai toimittaa vuosittain 3000 lästiä tervaa, mikä oli 500 lästiä enemmän kuin aiemmin. Tynnyrin hinta oli korotettu 56 kuparitaleriin, josta talonpojat saivat voittoa reilu kolme taleria tynnyriltä asioidessaan Viipurissa ja Lappeenrannan markkinoilla. Tilapäisesti korotettu hinta oli kauppakollegion valmisteleva ratkaisu komppanian ja kaupungin väliseen riitaan.¹⁰⁰⁴ Kyseiset samana päivänä laaditut tiedotteet olivat tarkentavia saatekirjeitä varsinaiselle privilegio-tekstille.

Heinäkuun 30. päivänä eli viikon kuluttua privilegion julkaisusta lanseerattiin komppanian johtajistolle suunnattu tervanmyynnin päätösasiakirja. Kirjelmän keskeisin sanoma oli tervanostoon liittyvät muutokset. Tervaa ei ollut enää pakko ostaa tuottajilta tiettyä määrää kuten aiemmin. Asiasta oli syntynyt huomattavaa epäselvyyttä, pettymystä sekä valituksia pääkaupungissa, jonne tervatynnyreitä oli aiheetta kuljetettu suuret määrät. Perusteluna käytännön muutokseen oli taloudellisesti vaikeat ajat ja tervanmyynnin tyrehtyminen. Jos tervanmyynti vapautettaisiinkin, terva ei liikkuisi ostajien puuttuessa. Tilanne oli erityisen hankala vanhoille osakkaille, joista monella tervaa oli velan¹⁰⁰⁵ vakuutena. Uudistetun komppanian osakkaiden tilanne sen sijaan oli parempi. Heillä oli ollut mahdollisuus tutustua privilegion sisältöön ennakoon, ja täten he tiesivät, etteivät he olleet henkilökohtaisesti vastuussa komppanian veloista. Samaan periaatteeseen nojaten komppanian johtajat olivat vastuuvapaita taloudellisista kysymyksistä. Uusilla osakkailla oli siis neuvottelujen jälkeen mahdollisuus ottaa komppanian nimissä lainaa heti toiminnan alettua, mutta laina oli

¹⁰⁰² *Bref til Com. Coll. om Tiäran 1672*, Stiernman 1753, 958.

¹⁰⁰³ *Bref om Tiäruhandelen 1672*, Stiernman 1753, 955–957.

¹⁰⁰⁴ *Resolution för Tiäru-Compag. 1672*, Stiernman 1753, 957–958.

¹⁰⁰⁵ Förskott.

erotettava edellisen komppanian veloista. Tiedon sisältävät kirjeet toimitettiin tarpeellisille tahoille ilmoitusasiana.¹⁰⁰⁶

Uudistettu privilegio kohensi komppanian hallintoa, mutta jätti silti monta kysymystä avoimeksi. Toimintaa tukevia uudistuksia olivat ylimenoajan määrittely sekä selkeä irtiotto entisen komppanian veloista ja muista taloutta koskevista taakoista. Itsevaltiuden lisäksi kokemuksen ääni kaikui valitusten ennakkoinnissa ja kauppakollegion ohjeistuksissa, mikä oli edistyksellistä. Kruunu oli tervanmyynnin järjestelyissä aiempaa joustavampi myöntäessään tulli- ja muita helpotuksia. Yhtiömäisyys kasvoi melkoisesti, kun komppanian omaisuus oli irrotettu tarkasti osakkaiden ja johtajien vastuusta. Vertailu vuoden 1666 ohjeeseen kuitenkin herättää perustavanlaatuisia kysymyksiä. Epäselväksi jää, millainen oli osakkaiden valta ja kuka valitsi johtajat. Todennäköisesti sen tekivät hallitsija ja kauppakollegio.

Uudistettu vuoden 1672 privilegio toi voimaan osan 1654 tervakauppasäädöstä, mikä vie kehitystä taaksepäin, koska aiemmin osakkaiden asemaa määriteltiin vain laajan osakaspuhjan osalta. Yhteistä vuoden 1672 ja 1666 ohjeille oli 1000 talerin arvoinen ääni, mikä kertoo osakkaita kuunnellun joissakin päätöksissä. Henkilökohtaisen vastuun kysymyksissä otettiin harppauksia moderniin suuntaan, mutta sen sijaan muu päätösvalta vaikuttaa luisuneen vuoden 1654 tasolle. Privilegio heijasteli Ruotsin silloisen hallitsijan motiiveja ja itsevaltiutta tukevia päätöksiä. Tämä näkyy uudistetun privilegion vahvassa kytköksessä kruunuun, joka ei myöntänyt komppanialle omavaraista sisäistä päätöksentekoa.

Ylitsepääsemättömät ongelmat

Uudistetun komppanian toimintaa leimasi kaksi dominoivaa uhkaa: 1670-luvun sodat sekä pelko kompaniaprivilegion peruuttamisesta kruunun yksipuolisella päätöksellä.¹⁰⁰⁷ Euroopassa vallinnut sotatila oli alkanut todenteolla kesällä 1672, mikä vaikeutti suuresti komppanian yhteyksiä nyt Ruotsin vihollismaahan kuuluvaan Amsterdamiin. Ensimmäisinä toimintavuosina 1672 ja 1673 tervaa vietiin sinne vain murto-osa normaalitasosta, mikä synnytti runsaasti vastalauseita. Komppanian tervaa kuljetettiin vastaavasti Ruotsin liittolaisvaltioihin Ranskaan ja Englantiin. Vuonna 1672 jopa 60 prosenttia Tukholman tervasta päätyi Englantiin.¹⁰⁰⁸

Komppania kohtasi monen tasoista tyytymättömyyttä. Valituksia ei tehtailtu yhtä vilkkaasti kuin aiemmin, koska ruohonjuuritason valituskanavat olivat supistuneet. Ilmeisesti myös paikallistason pienporvarit ymmärsivät valitusten hyödyttömyyden, kun maaherrat ohjeistivat käytännöissä ja kauppakollegio viimeistään pakotti valitusten todellisten taustojen selvityksen ennen käsittelyä. Tervakomppanian ongelmat olivat siirtyneet toiminnan alatasoilta ylemmäksi, kun pinnalla olleet kysymykset koskivat tervakaupan kokonaisvaltaista vapauttamista ja komppanian jatkuvuutta.

Ensimmäinen avaus privilegion peruuttamisesta saatiin jo 18.3.1673 päivätyssä kauppakollegiolle suunnatussa valituksessa, jota käsiteltiin saman kevään valtiopäivillä.

¹⁰⁰⁶ *Resolution för Tiäru-Compag. 1672*, Stiernman 1753, 959–960.

¹⁰⁰⁷ Hallberg 1959, 122.

¹⁰⁰⁸ Hallberg 1959, 123.

Kauppakollegiolle ja komppanian johdolle osoitetuissa päätöksissä komppanialle kuitenkin myönnettiin kolmen vuoden erityinen jatkoprivilegio Ruotsin sotatilaan ja valtaviin tervavarastoihin vedoten.¹⁰⁰⁹ Päätökset oli muotoiltu paatoksellisuudella ja isänmaallisesti, mikä kertoo osaltaan tuoreen nuoren hallitsijan tehtävänsä haltuunotosta sekä ajan hengestä. Samoilla valtiopäivillä maaliskuussa asetettiin uusi kauppaplakaatti, joka kasvatti aatelin oikeuksia kaupankäyntiin. Tämä aatelia suosiva säädös hajotti aatelin ja porvarisäädyn rajaa. Porvaristo valitti asiasta kuuluvasti.¹⁰¹⁰ Tervakomppania oli vain yksi osa uudistuksia ja muutoksia, joita aatelia tässä suosiva ja yksinvaltiutta toteuttava hallitsija edisti.

Valtiopäivillä kesäkuussa 1675 komppanian johtajille suunnattiin muutamia lisäohjeita, joiden tarkoituksena oli toiminnan vahvistaminen ja hallinnan helpottaminen. Ruotsi kävi samaan aikaan sotaa Ranskan liittolaisena Saksassa ja kärsi huomattavia tappioita. Komppanian uusi ohjeistus vahvisti vuoden 1673 ohjetta seuraavaksi kolmeksi vuodeksi. Komppanian toiminnan peruuttaminen nousi uudelleen esiin saman vuoden syksyllä, jolloin kuningas totesi harkitsevansa tervamonopolin jatkon mielekkyyttä. Tällöin kuitenkin kauppakollegio oli vahvasti komppanian säilyttämisen kannalla. Peruutusanomuksen perusteluna oli ollut kauppasuhteiden ylläpidon vaikeus alankomaalaisten kanssa, jota erityisesti komppaniaformaatti haittasi. Tästä johtuen Tukholman ja Suomen satamissa makasi 12 000 lästtiä myymätöntä tervaa.¹⁰¹¹ Samaan aikaan sotatila salli erilaisia poikkeuksia, jotka hämärsivät toiminnan rajoja. Esimerkiksi ruotsalaisen sota-aluksen tiedetään vieneen tervaa Tukholmaan ja ”vapauttaneen” lastin Saksaan lähteneen sotaväen mukana. Lisäksi tervaa, kuparia ja rautaa kuljetettiin poikkeusoloihin vedoten komppanioiden ohitse suolapulan ehkäisemiseksi. Poikkeamat kiihdyttivät keskustelua tervakaupan vapauttamisesta.¹⁰¹²

Päinvastoin kuin edellisten tervakomppanian kohdalla, uudistetun komppanian muutokset eivät juurikaan koskeneet alimman tason tuottajia, kaupunkia tai muuta komppanian tarvitsemaa apuväkeä. Rikkaimmat tervaporvarit sen sijaan menettivät asemiaan pienporvareille, jotka ryhtyivät etsimään keinoja päästäkseen tervakaupan osallisiksi. Taistossa mukana oli myös skotlantilainen Jakob Sempell, joka vuonna 1674 anoi välittömästi uutta vientilupaa sen jälkeen, kun komppania oli suorittanut hänelle velkansa. Lupaa ei myönnetty.¹⁰¹³ Hallitsijan asenne tervakomppanian suhteen oli lojaali ja neuvotteluja käytiin komppanian ja kauppakollegion kanssa usein. Kruunua vaivasi alituisen pelko, että alankomaalaiset pääsisivät hallitsemaan ruotsalaista tervakauppaa.¹⁰¹⁴

Vuonna 1676 itse tervaprivilegio vahvistettiin jälleen kolmeksi vuodeksi. Hallitsijan perusteluna tähän oli levottomina aikoina tehtävän kaupan ja purjehduksen haasteellisuus, mikä pakotti tervanmyynnin komppaniamuotoon jatkossakin.¹⁰¹⁵ Kaupunkien porvarit olivat edelleen

¹⁰⁰⁹ *Bref angående Tiäru-Compagn. 1673 ja Öpet Brev för Directorerne af Tiäru-Compagniet*. Stiernman 1760, 13–17.

¹⁰¹⁰ Englund 1994, 143 ja 152.

¹⁰¹¹ *Bref för Tiäru-Compagniet 1675*, Stiernman 1760, 96–99; Jutikkala, Eino: Kaarle XI. Kansallisbiografia-verkkosivusto. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skskbg-000318>.

¹⁰¹² Fyhrvall 1880, 69 ja 73.

¹⁰¹³ *Palmsk.saml*, RA; Sempellin kirje Lindskiöldille 23.7.1674. Huom. Alkuperäismuotoista Palmskiöldin kokoelmaa ei ole enää olemassa, eikä tämän tutkimuksen puitteissa ole löydetty Fyhrvallin käyttämiä 1670-luvun pöytäkirjoja. Ks myös viitteet 1021, 1022 ja 1043.

¹⁰¹⁴ Fyhrvall 1880, 71. *Bref för Tiäru-Compagniet 1675*, Stiernman 1760, 96–99.

¹⁰¹⁵ Hallberg 1959, 127.

tyytymättömiä, mikä johtui pääasiassa tullimaksuista ja tervan hinnasta. Rahan arvon lasku oli vesittänyt korotettujen tullimaksujen vaikutusta, mikä taas kasvatti niiden uusia nostopaineita. Kiinteiden hintojen takia myyntivoittoja jäi niukasti, eikä vajetta pystytty kattamaan esimerkiksi toimintaa laajentamalla, koska ylhäältä sanellut tuotantomäärät olivat joustamattomia. Syksyllä 1676 tervakomppanian ja Suomen kaupunkien välille muotoutui kiistaa tuotantomääristä, joita kaupungit halusivat kasvattaa.¹⁰¹⁶ Asia ei kuitenkaan edennyt pidemmälle. Lakkautuskeskustelujen seuraava käänne oli vuoden 1677 tullimaksujen korotukset, jotka nostettiin komppaniaoikeuksien jatkon ehdoksi.¹⁰¹⁷ Maaliskuussa 1680 hallitsija allekirjoitti taas osakkaille avoimen kirjeen, jossa nostettiin tullimaksuja kahden tullivapaan vuoden jälkeen.¹⁰¹⁸

Kirjalliset rauhansopimukset yleistyivät 1600-luvulla. Ne tukivat globaalin kaupan jouhevuutta, koska ilman yhdessä sovittua ja pysyvää rauhaa kaikkien osapuolien kaupankäynti vaikeutui. 1670-luvulla ulkomaalaisten valitukset komppanian toiminnasta lisääntyivät. Ruotsalais-hollantilainen kauppasopimus hyväksyttiin kesällä 1676, vaikka Alankomaat ja Ruotsi olivat virallisesti sodassa keskenään.¹⁰¹⁹ Tervanviennin osalta sopimus oli käänteentekevä. Englanti oli yhä Ruotsin tervan päävientimaa, ja siellä tapahtuneet hintojen romahdukset nopeuttivat osaltaan Ruotsia luopumaan tervamonopolista.¹⁰²⁰ Ruotsin tervakomppanian lakkautusneuvottelut saivat viimeisen naulan Tanskan ja Ruotsin välisen Skoonen sodan päättävissä Nijmegenin rauhanneuvotteluissa 1679. Tervakaupan vapauttaminen ei siis ollut sisäpoliittinen päätös, vaan kytköksissä ulkopoliittisiin tapahtumiin, kuten itse tervakomppanian toimintakin. Tervakauppa siirtyi yli kolmenkymmenen vuoden jälkeen kokonaan takaisin tapulikaupunkien porvareille, jotka olivat pian kasvokkain tervamyynnin tukkoisuuden ja alhaisten hintojen kanssa.¹⁰²¹ Hallitsija ilmoitti lakkautuksesta avoimella kirjeellä, joka oli päivätty Tukholmassa lokakuun 20. päivänä 1680. Ilmoitus oli yleisluontoinen ja koski myös tupakkakomppaniaa. Siinä perusteltiin lakkautusta yhteisillä eduilla, joita kaupan vapautus toisi.¹⁰²²

Neuvottelut komppanian lakkauttamisesta jatkuivat ensimmäisen ilmoituksen jälkeen vielä muutaman vuoden, koska lakkautusehdot tuli neuvotella ja sopia yhteisymmärryksessä. Kruunu ilmoitti tammikuussa 1682 tervakomppanian viimeiseksi voimassaolopäiväksi lokakuun 31. päivän samana vuonna. Kyseisessä päätöksessä käsiteltiin tervan vapaata myyntiä ennen lakkautuksen voimaantulua. Hallitsija luetteli myös ohjeita koskien jo maksetun, tullatun tai pantatun tervan erilaisista käytännöistä. Lisäksi huomautettiin erillisessä tiedotteessa, että kaikki vanhat tervakauppaan liittyvät sopimukset tulee purkaa ilman uudistamista.¹⁰²³ Vuoden kuluttua tästä, kun tervakomppania oli jo virallisesti lakkautettu, julkaistiin tammikuun 18. päivänä 1683 Suomen kaupungeille suunnattu avoin kirje koskien tervakomppanian jälkeisiä tulli- ja muita pakollisia

¹⁰¹⁶ *Sopimus tervakomppanian ja Suomenlahden kaupunkien välillä 25.9.1676*. Palmskiöldin kokoelma, RA.

¹⁰¹⁷ *Kuninkaan vastaus 26.3.1677*. Palmskiöldin kokoelma, RA.

¹⁰¹⁸ *Bref för Tiäru-Compagniet 1680*, Stiernman 1760, 230–231.

¹⁰¹⁹ Hannula 2020, ks. artikkeli *Commercial Diplomacy from Below, Dutch Economic Claims and Implementation of Compensations in Sweden 1675-1688*, *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* (artikkelia ei ole vielä julkaistu, joten muutokset otsikossa ym. mahdollisia).

¹⁰²⁰ Hallberg 1959, 129–130.

¹⁰²¹ Hoffstedt 1943, 336–337; Fyhrvall 1880, 73–74.

¹⁰²² *Öppit Bref om compagn. uphäfwande 1680*, Stiernman 1760, 290–291.

¹⁰²³ *Resol. för Tiäru. Compagniet. 1682*, Stiernman 1760, 483–485; *Notification om Tiäru-Compagniets uphäfwande 18. Januari 1682*, alkuperäinen ilmoitus, Kuninkaallisia ilmoituksia 1. kokoelma, KB.

maksuja. Käytännöt ja ohjeistukset olivat sekavia ja hankalasti ymmärrettäviä. Ongelmat tulivat olemaan pitkälti entisen kaltaisia, vaikka itse tervakomppaniasta oli enää jäljellä käytöstä poistuneita sääntöjä.¹⁰²⁴

Vapaaseen tervakauppaan ei ollut vaivatonta palata, sillä tavat ja tottumukset olivat urautuneet yli 30 vuoden aikana monopolin ehdoilla. Muodostuneita rutiineja oli vaikea muuttaa: Suomessa Pohjanlahden rannikon kauppiaat kokivat edelleen myyvnsä tervan tukholmalaisille ilman omaa vaikutusvaltaa kaupan ehtoihin. Viipurilaiset kauppiaat taas valittivat, etteivät alankomaalaiset enää tulleet Viipuriin, vaan heidän oli matkustettava Amsterdamiin ja maksettava korkeita tullimaksuja. Liikevoitot jäivät pieniksi myös pääoman puutteen vuoksi, ja kaupan rahoittamiseen jouduttiin käyttämään runsaasti ulkomaista lainaa. Vastaavasti Tukholman porvarit painivat ongelmissa, sillä tervakauppa kääntyi hiljalleen englantilaisten ja alankomaalaisten eduksi ja voitoiksi. Kaupunkien porvareilta puuttui perustyökaluja, kuten kauppalaivoja, kun tervaa oli totuttu kuljettamaan alankomaalaisilla ja englantilaisilla aluksilla. Pohjanmaan talonpojatkin olivat tyytymättömiä, kun kitsaat jälleenostajat maksoivat vain viitisen taleria tervatynnyriltä.¹⁰²⁵ Kauppakomppania malli oli rikkoutunut eri syistä johtuvien taloudellisten ongelmien ja osapuolten kiistojen karikossa. Sen rakenne oli loppua kohti omaksunut yhä enemmän vaikutteita eurooppalaisista komppanioista esimerkiksi vastuukysymysten osalta. Yhtenäisestä oikeuden reseptiosta ei voida kuitenkaan puhua, koska Ruotsin omat poliittiset piirteet olivat vahva osa privilegeiota.

Loppuvaiheet - Viimeinen tervakorporaatio tervaseura 1689–1712

Seuraavassa käydään läpi vuonna 1689 perustetun viimeisen tervakorporaation säädöksiä tiivistetysti ja aiempaan vertaillen. Eurooppa ja Ruotsi sen osasena kohtasivat 1600-luvun aikana huomattavia uudistuksia ja valtiollisia muutoksia. Näiden synnyttämät olosuhteet poikkesivat suuresti 1610–1640-luvuilla perustettujen ensimmäisten kupari- ja tervakomppanian ympäristöstä. Siksi 1600-luvun lopun hyvin erilainen toimintakehys ei mahdollista läpikotaisin vertailukelpoista tutkimusta, eivätkä vertailusta saadut tulokset enää palvele tämän tutkimuksen ydinkysymyksiä. On kuitenkin tärkeää luoda katsaus viimeisimmän vuonna 1689 perustetun tervakorporaation tärkeimpiin säädöksiin, jotta oikeushistoriallinen kehityskaari olisi kattava.

Ruotsin tervanvienti irrotettiin komppaniamallin alaisuudesta vuonna 1683, kunnes se sidottiin heinäkuussa 1689 uuteen tervaprivilegioon ja *tervaseura*-nimisen¹⁰²⁶ organisaation alle. Tällöin palautettiin voimaan osa vuoden 1654 terva-asetuksesta. Ensimmäinen privilegio myönnettiin kahdeksaksi vuodeksi. Kenen tahansa oli mahdollista ilmoittautua seuran osakkaaksi kahdeksan päivän sisällä ensimmäisen perustamisilmoituksen jälkeen, jolloin tuli ilmoittaa sijoitettava summa. Tämän jälkeen osakkaaksi pystyi ilmoittautumaan seuraavaan syyskuuhun mennessä. Privilegio oli monopoli, joka kattoi Ruotsissa poltetun tervan ja pien vientikaupan. Kuten aiemmissa privilegioissa, tässäkin puututtiin tervan hinnoitteluun. Tervälästin kooksi määrättiin kaksitoista tynnyriä, mikä oli

¹⁰²⁴ *Bref om Tiäruhandelen 1683*. Stiernman 1760, 525–527.

¹⁰²⁵ Aalto 2015, 131–132; Fyhrvall 1880, 73–74.

¹⁰²⁶ Tjäruhandels societén-nimestä käytetään tässä suomennosta tervaseura.

pohjoisen tervan osalta arvoltaan 72 taleria tynnyriltä ja eteläisessä Ruotsissa tuotetun tervan osalta 80 tai 84 taleria. Maksut tuli suorittaa voimassa olevien vekselikurssien mukaisesti. Seuran velvollisuuksiin kuului ostaa 8000 lästiä tervaa paikallisilta tuottajilta vuosittain.¹⁰²⁷

Tullimaksujen osalta käytäntö vastasi ensimmäistä privilegeiota, kun maksut määrättiin tarkalleen jo privilegiossa. Lisäksi kirjanpitoa ja tilien tarkistettavuutta ohjattiin. Terva tuli pakata tammi- tai mäntytyynyreihin, jotka tarkistettiin kuten aikaisemminkin. Tynnyreiden vetoisuutta mitattiin Tukholman mitalla, joka oli määrältään 48 sikäläistä kannua.¹⁰²⁸ Sijoittajien oikeuksia ja johtajien asemaa määriteltiin tuttuun tapaan. Tervaseuran johtajia oli oltava neljä, joista kaksi oli erovuorossa kahden vuoden välein. Osakkaat valitsivat johtajat ja jokainen tuhannen talerin sijoitus vastasi yhtä ääntä. Alle tuhannen talerin sijoittajilla oli mahdollisuus kokoontua yhteen ja antaa äänestyskissä yhteisääniä.¹⁰²⁹

Alankomaiden lähettiläs van Haaren reklamoi lähes välittömästi vuonna 1690 maansa tyytymättömyydestä Ruotsissa palautettuun monopoliin. Hän ilmoitti selkeästi näkemyksensä maiden välisen sopimuksen rikkomisesta Ruotsin osalta. Sopimusta oli kierretty nimeämällä monopoli laitokseksi, jolla oli ohjesääntö, vaikka kyseessä oli entisen kaltainen tervakomppania. Van Haarenin valitukseen vastattiin kiistämällä, ettei *tjäruhandels societeten* ollut monopoli.¹⁰³⁰

Viimeisimmän privilegion aikana tervanmyynnin suurimmat muutokset tehtiin tammikuussa 1697, jolloin kuninkaankanslia ilmoitti kauppakollegiolle, että tervaseuran rooli rajoittui ainoastaan välikätenä toimimiseen ilman taloudellisen hyödyn tavoittelua. Kaksikymmentäkolmekohtaisessa kirjeessä käsiteltiin tervanmyynnin organisointia. Kyse oli enemmän ohjeluontoisesta tekstistä, jota tervaseuran tuli noudattaa. Sisällöltään sopimus oli kokoelma käytäntöjä ja ohjeistuksia. Tervan tuotantomäärät, hinnat, salakuljetuksen estäminen, kauppakollegion rooli, tuottajilta ostaminen, ohjeiden rikkomusten sakotus ja virkamiesten tehtäviä kuvailtiin, mutta siltikään esimerkiksi tervan hintaan ei enää annettu ylhäältä ohjeita.¹⁰³¹ Saman vuoden marraskuussa hallitsijaksi nousi vain viisitoistavuotias teini-ikäinen Kaarle XII.¹⁰³² Pian Ruotsi oli jälleen sotatilassa ja tervaseurasta tuli Ruotsille yhä yksiselitteisemmin taloustyökalu.

Privilegio ei siis enää ollut aikaisemman kaltainen. Sen luonne muuttui viiden vuoden kuluttua 1702 lisää, kun kruunun myöntämää lupaa kutsuttiin *kontrahdiksi*. Asiakirja oli edelleenkin muodollinen luettelo käytännöistä ja suosituksista. Muutos oli nyt merkityksellinen, sillä privilegion tilalla oli kahden osapuolen välinen sopimus. Privilegio ja sopimus ovat erilaisiin periaatteisiin pohjautuvia termejä. Sopimuksen osapuolia olivat osakkaat ja hallitsija. Kehitys oli ollut tämän suuntainen jo aiemmissakin tervakomppanioissa, mutta uusi vuosisata edusti aivan uudenlaista kehitystä. Tervasopimus allekirjoitettiin maaliskuussa Bielewitzissä Itä-Puolassa, jossa hallitsija oleskeli sodan takia. Sopimuksen varsinainen sisältö koski kauppia- tai osakasyhteisön lupaa myydä tervaa sekä pikeä itse järjestämänsä organisaation suojissa. Tervamäärät ja sopimuksen voimassaolo

¹⁰²⁷ *Öpet bref för Tiäru-Compagniet 1689*, Stiernman 1766, 78–79 ja 81.

¹⁰²⁸ *Öpet bref för Tiäru-Compagniet 1689*, Stiernman 1766, 81–83.

¹⁰²⁹ *Öpet bref för Tiäru-Compagniet 1689*, Stiernman 1766, 82–83.

¹⁰³⁰ *Öpet bref för Tiäru-Compagniet 1689*, Stiernman 1766, 78.

¹⁰³¹ *Bref om Tiäruhandelen 1697*, Stiernman 1766, 631–635.

¹⁰³² Lappalainen, Jussi T.: Kaarle XII. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-000319>.

määriteltiin silti aiemmista privilegioista tuttujen periaatteiden mukaisesti. Uutena osapuolena olivat nyt kruunun virkamiehet, kuten kuvernööri, tullimiehet ja maaherrat tehtävineen. Lisäksi myyntitoiminnalle myönnettiin erillinen *suojelusplakaatti*, jonka turvin heillä oli kaupankäynnin toimilupa.¹⁰³³ Sopimuksen kopiot toimitettiin tiedoksi myös kamari- ja kauppakollegiolle. Vuosien 1705–1712 väliltä ei ole säilynyt kirjallisia tervakauppasopimuksia. Hallitsijan suhde tervaseuraan muistutti kauppakomppanioita pääoman hyödyntämisessä, sillä elokuussa 1705 hallitsija anoi seuralta lainaa. Samassa yhteydessä mainittiin toimintaluvan ulottuvan vuoteen 1709.¹⁰³⁴

Välttömästi tervaseuran perustamisesta lähtien Alankomaat ja Englanti kärkkyivät mahdollisuutta päästä osaksi Ruotsin tervakauppaa. Tervaseura lakkautettiin suuren Pohjan sodan aikana vuonna 1712. Se kaatui osittain Ruotsin ahneuteen ja korkeisiin hintapyyntöihin. Englantilaiset olivat edelleen riippuvaisia tervasta, mutta olleet jo pidemmän aikaa turhautuneita ruotsalaisen tervan korkeaan maailmanmarkkinahintaan sekä komppanian johtajien toimintaan kaupankäyntiä hidastavina välikäsinä. Monopolin perimmäinen idea oli toteutunut, vaikka se oli samalla paisunut ostajille kestäättömäksi. Kallis terva pakotti Englannin pohtimaan muita vaihtoehtoja ja maa ryhtyikin esimerkiksi elvyttämään omaa tuotantoaan Pohjois-Amerikan Virginiassa. Englanti saavutti riippumattomuuden Ruotsista 1700-luvun alkuun mennessä.¹⁰³⁵

Tervanvienti jatkui samoilla säännöillä kahdeksan vuotta, mutta pääpiirteiltään vuoteen 1712 saakka.¹⁰³⁶ Seuraava vuoteen 1717 voimassa ollut sopimus vahvistettiin vasta 24.7.1714 keskellä suurta Pohjan sota.¹⁰³⁷ Eteläruotsalaiset kaupungit reagoivat siihen jälleen tutuilla valituksilla ja vetosivat kruunun etuun jo vuoden 1713 valtiopäivillä. Aiheina olivat maantieteelliset rajaukset ja tullimaksut. Suomen miehitys vuonna 1714 pakotti kauppakollegionkin myöntämään, ettei tervaseura voinut toimia aiempaan tapaan. Keskustelut tervan vapauttamisesta nousivat esiin.¹⁰³⁸ Kruunu kuitenkin ylläpiti tervaseuran oikeudet voimassa muodollisesti vuoteen 1717 saakka.

Tervaseuran ohjeistus oli voimassa lopulta 26 vuotta ja se ulottui maantieteellisesti Ruotsin eteläisiin alueisiin lukuun ottamatta Gotlantia. Fyhrvallin mukaan tervaseuran ja privilegion elvyttäminen olivat luontevaa jatkumoa Ruotsin saavuttamalle suurvalta-asemalle. Tervaseura vahvisti ensin kauppiassäädyn ja myöhemmin vapaan kaupan asemaa Ruotsissa. 1600-luvun lopussa Alankomaat otti jälleen Englannilta kauppamahdin ykkösaseman, mikä lisäsi kilpailua Ruotsissa.¹⁰³⁹ Oikeudellisesta näkökulmasta privilegion korvautuminen sopimuksella on oleellista. Tervaseuran toiminta muuttui sopimus pohjaiseksi suurimpien asiakaskuntien painostuksesta, mutta myös Ruotsin osallistuttua suureen Pohjan sotaan. Hallintorakenteet hajosivat poikkeustilan puhjettua, eikä kruunulla luonnollisesti ollut resursseja kauppakomppaniamallin ylläpitoon tai organisointiin sodan käännteissä. Vuoden 1702 kontrahti edustaakin kiinnostavaa murroskauden sekoitusta, jossa on vielä vanhojen privilegioiden kehikko tuttuine aihepiireineen, mutta sopimuksen osapuolet toivat siihen kauppasopimusmaisen luonteen. Aikaisempi tutkimus ei ole huomionnut tätä oikeudellista puolta.

¹⁰³³ *Contract med Interessent uti Tiäruhandeln 1702*, Stiernman 1766, 899–905.

¹⁰³⁴ Hallberg 1959, 142–143.

¹⁰³⁵ Åström 1621, 123.

¹⁰³⁶ *Öpet bref för Tiäru-Compagniet 1689*, Stiernman 1766, 78.

¹⁰³⁷ Fyhrvall 1880, 78.

¹⁰³⁸ *Neljän vestervikiläisen porvarin valitus 8.7.1713*, Tjärehandelssocieteten, Handel och sjöfart vol. 65, RA.

Valitus Göteborgista, Kalmarista ja Karlshamnista. Palmskiöldin kokoelma, RA.

¹⁰³⁹ Fyhrvall 1880, 81–84.

Kyseessä on eräänlainen hybridi, jollainen oli mahdollinen sotatilan synnyttämissä poikkeusolosuhteissa.

Päätelmiä komppanioista

Tervakomppanioiden laaja kaari

Ruotsin tervakomppanioita voisi luonnehtia sarjana epäonnistumisia, joista ei jäänyt perinnöksi kuin sotkuisia riitoja ja epäselvyyttä. Kuvailu ei kuitenkaan ole täysin totuudenmukainen. Tervakomppanioita ei voida irrottaa aikansa kehityksestä ja historiallisista tapahtumista. Euroopan 1600-lukua on kuvailtu aikakaudeksi, jolloin maanosa kasvoi ulos feodaaliyhteiskunnasta ja repi palasiksi entiset taantuneet talousrakenteet. Ruotsin kauppakomppanioiden 1600-luvun historia peilaa ilmeikkäästi tätä ajanjaksoa sen omassa Pohjolan tarjoamissa rajallisissa talousresursseissa. Sotaisa vuosisata ei antanut tervakomppanioille onnistumisen eväitä, vaikka 1648 solmittu Westfalenin rauha niin voisi antaa olettaa. Alankomaiden, Englannin, Espanjan ja Ranskan toisiinsa kytkeytyneet sodat vaikeuttivat jo valmiiksi tukaliin olosuhteisiin aseteltua tervanvientä.

Tervakomppanian perustaminen kuvastaa oman aikansa talouspolitiikkaa, joka 2020-luvun näkökulmasta vaikuttaa lyhytnäköiseltä ja riskialttiilta. Korporaation myötä vuosisatoja valtakunnan perifeerisillä alueilla kitkuttaneet kauppiaat joutuivat luopumaan vähäisestäkin elinkeinostaan pääkaupungissa kehitettyjen oikkujen edessä. Asetelma vaikuttaa epäreilulta, muttei se ollut aikanaan lainkaan erikoinen. Kruunu oli niin fyysisesti kuin henkisestikin etäällä pienporvareista ja rahvaasta, eikä sillä yksinkertaisesti ollut kykyä kokonaisvaltaiseen hahmottamiseen. Tervaelinkeinoja oli ison väestönosan saatavilla, ja siksi tervakomppanioiden vaikutukset olivat kuparikomppanioita laaja-alaisempia ja koskettivat useampia säätyjä. Terva ja komppanian toiminta ulottuivat keskenään erilaisten ryhmien arkiseen elämään Ruotsin huipulta tervatalonpoikiin.

Hallitsijoita motivoi komppanioissa Ruotsin talouskasvu ja sodankäynnin rahoittaminen, kun kauppiaita taas kiinnosti henkilökohtainen rikastuminen. Talonpoikien tehtävä taas oli suorittaa työläs tervanpoltto, josta käteen jääneet pienet voitot olivat kuitenkin vaivan arvoisia. Näiden kolmen ryhmän lisäksi ulkomaalaiset kauppiaat edistivät omia tarpeitaan. He tarvitsivat lähtökohtaisesti tervaa valtamerialustensa käsittelyyn, mutta tervan jälleenmyynnin tarjoamat rikastumisen mahdollisuudet hahmotettiin nopeasti.

Paletti oli siis kirjava ja vaikeasti johdettava, kun jokainen taho ajoi ensisijaisesti omia etujaan. Komppaniaorganisaatiolla tähdättiin virallisesti riskien hallintaan ja viennin kasvuun, mutta sen toimijat eivät olleet näiden tavoitteiden takana yhtenä rintamana. Viime kädessä tervakomppanijat paradoksaalisesti sekä haittasivat, että hyödyttivät Ruotsin tervakauppaa. Kuparikomppanioiden osalta on jo todettu, että raaka-aine kupari olisi ollut vaivatonta kaupata ilman komppanian olemassaoloa. Sama pätee tervaankin. Tervakomppanioiden todellisia etuja Ruotsille oli alankomaalaisten ja englantilaisten yksipuolinen hyöty, sillä ilman kotimaisia tervakomppanioita viimeistään alankomaalaiset olisivat perustaneet jonkinlaisen tervan myyntiorganisaation Ruotsiin. Ruotsin johto oli tästä hyvin tietoinen, ja tervakomppanian monopoli rajoitti nimenomaan ulkomaalaisten mahdollisuuksia ruotsalaisen tervan suhteen.

Ruotsin valtiojohto oli tervakomppanioissa näkyvässä roolissa. Hallitsijat sekä valtakunnankanslerit Axel Oxenstierna ja Jacob De La Gardie vaikuttivat vientiin keskeisesti, ja komppanijat olivatkin eräänlaisia hallitsijan johtamia ”kruununkomppanioita”. Niiden asema ja

luonne myötäilivät valtaa pitävien poliittisia tavoitteita. Kuningatar Kristiinan, Kaarle X Kustaan ja Kaarle XI:n holhoojahallituksen suhdetta tervakomppaniaan voidaan kuvailla perinteisenä. Komppaniat heijastelivat kruunun linjanvetoja, ilman yhtiömäisyyden määritelmiä. Hallitsijat ohjeistivat toimintaan liittyviä käytännön seikkoja näkyvästi. Esimerkiksi tervan kuljetus ulkoistettiin jo Kristiinan aikana alankomaalaisille, ja siihen jopa kannustettiin. Sen sijaan Ruotsin talousvaikeudet sekä tervan korkea markkina-arvo ohjasivat päätöksiä itsevaltiutta harjoittaneen Kaarle XI:n aikana. Hänen kautenaan tervan kuljetus ulkomaalaisilla aluksilla kiellettiin, mikä tosin ei käytännössä toteutunut kotimaisten alusten puutteessa. Kokonaisuudessa oli huomattavasti ympäristön vaikutuksille alttiita osia ja annetut ohjeet ratkaisivat ongelmia tilapäisesti. Kehityspolku ei johtanut tervanmyynnin pysyviin käytäntöihin.

Hallitsijoiden rinnalla tervakomppanioissa vaikutti vahvoja persoonia, kuten virkamiehiä ja kauppiaita. Perustajahahmo Johan van Swinderen, kansleri Axel Oxenstierna, viipurilaiset kauppiaat ja amsterdamilaiset suurporvarit muovasivat komppanioiden toiminnan yksityiskohtia lopulta hallitsijoita enemmän. Hallitsijat mahdollistivat toiminnan hyväksynnällään, mutta ruohonjuuritasolla tervakauppaan osallistuneet yksilöt olivat vaikutusvaltaisimpia. Vastaava tilanne oli nähtävissä kuparikomppanioissa. Niiden taustalla oli vaikuttanut hitaaseen harkintaan päätöksensä perustanut Oxenstierna, joka ikääntyvänä ja entisestä vallastaan sivussa ei omannut suurta roolia tervakomppanioissa. Kanslerin kokemuksen tuoma viisaus olisivat olleet tarpeen, mutta niille ei annettu sijaa. Emme voi jälkikäteen päätellä, miten tervakomppaniat olisivat muotoutuneet, jos kuparikomppanioissa saatuja oppeja olisi hyödynnetty hallinnon ja organisoinnin suhteen. Viipurissa ja muuallakin Suomessa kauppiaiden elinkeinon harjoittamisen henkilökohtaiset katastrofit olisivat saattaneet olla lievempiä. Toisaalta kuparikomppaniankaan aikana kauppakomppanioiden mallia ei ollut sisäistetty, joten perinnettä eikä komppanioiden jälkeistä jatkumoa siksikään syntynyt.

Yleiseurooppalainen talous- ja sotatilanne vaikuttivat tervan menekkiin ja hintaan hallitsijoiden komppaniapolitiikasta piittaamatta. Kauppasuhteiden rakentaminen ja ylläpito olivat 1600-luvulla yleistyvien rauhansopimuksien tärkeä osa. Komppanian kohtaamat takaiskut eivät siis olleet vain sisäisten päätösten tuloksia. Arvaamaton eurooppalainen ympäristö haastoi jatkuvasti, eivätkä tervakomppaniat olleet hallitsijoiden tärkeysjärjestyksen kärjessä. Kristiinan aikana perustettu kauppakollegio selkeytti kaupanalan johtamista, mutta lisäsi byrokratiaa. Samaan aikaan porvariston liikehdintä kasvoi, kun nouseva sääty etsi paikkaansa. Kollegion tehtäviin kuului esimerkiksi manufaktuuri-toiminnan edistäminen sekä viennin järjestäminen artikkelikohtaisesti suurissa erissä. Kauppakomppaniat olivat suositteluja ideaalimalleja. Lisäksi kollegiosta tuli eräänlainen valitustuomioistuin, kun valitusten käsittely siirrettiin sille. Tervakomppanioiden toimintaa tuettiin siis vahvastikin periaatteen tasolla, mutta käytännön toteutus oli haastavaa. Valtiolliset voimavarat olivat rajallisia, ja todellinen organisoituminen jäi paikallistason varaan.

Vuonna 1660 tervanmyyntiä oli kontrolloitu kaksitoista vuotta, mikä oli riittävä aika erilaisten taakkojen kertymiselle. Myymätöntä tervaa kasaantui vuosittain, minkä lisäksi Ruotsi oli yhä riippuvaisempi kauppasuhteista alankomaalaisten kanssa. Privilegioiden uudistamiset eivät tuulettaneet tämän kaltaisia painolasteja, eivätkä organisaatiomallit kehittyneet siksikään riittävästi. Uudistukset olivat ensiapua pahimpien ongelmien ylittämiseksi, muttei niillä tavoitettu kestävää otetta komppaniatoiminnasta. Komppania ei ollut syntynyt tervakaupan sisäisestä tarpeesta, vaan

ulkoapäin ohjatusti. Myymätön terva ja yksipuoliset kauppasuhteet alankomaalaisten kanssa olivat esimerkkejä hallinnon toimimattomuudesta. Oikeudellisesti tilanne oli hajanainen. Jatkuvasti muuttuvat ohjeistukset lisäsivät epävarmuutta, vaikka alun perin komppaniamallilla pyrittiin sen ehkäisyyn

Privilegion myöntäminen vuonna 1648 rakensi myös kuningattaren asemaa. Kristiina hallitsi Ruotsia jo vuodesta 1644, mutta kruunajaiset pidettiin vasta lokakuussa 1650. Kruunajaisia ei järjestetty aikaisemmin, koska ne olivat suurielinen, näytösmäinen ja kallis tapahtuma.¹⁰⁴⁰ Nuori kuningatar tarvitsi ulkoisia merkkejä proffilinsa nostamiseksi ja asemansa pönkittämiseksi. Erilaisten privilegioiden myöntäminen tuki hallitsijan asemaa. Samasta syystä Kristiina esimerkiksi aateloi uusia sukuja edeltäjiään löyhäkätisemmin. Privilegioiden vahvistaminen oli vastaavanlainen hallintakeino, johon liittyi ulkoista seremoniallisuutta, kuten valan vannominen. Aikaisempi komppaniatutkimus ei ole tätä noteerannut. Ei ole sattumaa, että tervakin monopolisoitiin juuri Kristiinan aikakaudella. Kuningatar otti käyttöönsä kaikki mahtinsa symbolit, joilla hän pystyi erottautumaan Axel Oxenstiernasta, jolla oli ollut paljon valtaa, muttei symbolisia hallitsijan ulkoisia merkkejä.

Tervaprivilegiot viennin ja hallinnon ristivedossa

Tervakomppanioiden privilegioiden organisatorinen luonne oli vaihteleva ja epäselvä. Ne muistuttivat toimilupia, mutta myös klassisia kauppakomppanioita, ja niissä oli jopa joitain osakeyhtiömäisiä piirteitä. Kokonaisuutta leimasi lisäksi muuntuva tervamonopoli. Organisaation analyysi on aloitettava ydintermien tarkastelulla. Tervakomppanian osalta näitä olivat riskit, vastuukysymykset sekä hierarkiaan perustuva ja osakkuudesta irrotettu johtorakenne. Lisäksi kokoluokka, markkinavoimien vaikutus sekä talouden keskittäminen auttavat yhtiöiden klassisessa luonnehtimisessa.¹⁰⁴¹ Jo Formoy'n teoriassa tietyille yksilöille myönnetty yksinoikeus oli monopolimääritelmän perusasetelma. Tervakomppania oli siis monopoli, vaikka yksinoikeuden ja etuoikeuden ero ei ole selväpiirteinen. Komppanian toiminta perustui myönnettyyn privilegioon eli etuoikeuteen, joka saattoi sisältää monopolin.¹⁰⁴² Tämä toteutui tervakomppanian kohdalla alkuajoina, mutta vuoden 1666 jälkeen komppanialla ei ollut enää täyttä monopolia, vaan myyntioikeuksia saatettiin teoriassa myöntää muillekin porvareille erilaisin perusteluin. Näitä taas ei määriteltä tarkemmin, mikä lisäsi tulkinnanvaraisuutta. Komppania säilytti käytännössä monopolisen asemansa, mutta hallitsijalla oli viime kädessä oikeus puuttua siihen.

Privilegion kehityskaari vuodesta 1648 seuraavan vuosisadan alkuun on monisyinen. Nopeasti kootun ensimmäisen privilegion jälkeen komppanioiden sääntöjä muokattiin ja uusittiin vuosikymmeniä, kunnes lopulta päästiin tervaseura-malliseen ilmavaan kauppasopimukseen. Alusta lähtien privilegion löysät hallinnolliset puitteet mahdollistivat erilaisia käytäntöjä, mutta antoivat myös valituksille liekaa. Johtajisto sai toimia melko vapaasti ajaen omia etujaan. Löyhä privilegio

¹⁰⁴⁰ Weibull 1970, 30–31. Katso myös Jouni Kuurteen kuvaus kruunajaisia kuvaavasta maalauksesta, jota säilytetään Museoviraston kokoelmissa. Kuurne: Tuokiokuva kuningatar Kristiinan kruunajaisista, Kuukauden esine - syyskuu 2014. <https://www.kansallismuseo.fi/fi/kuukauden-esineet/2014/tuokiokuva-kruunajaisista>.

¹⁰⁴¹ Liparto & Sicilia 2004, 4–5.

¹⁰⁴² Formoy 1923, 11 ja 21–22.

salli myös sisäisen kilpailun, minkä seurauksena ensimmäinen johtaja van Swindern siirrettiin toiminnan ulkopuolelle. Privilegioiden tarkoitus tuskin oli luoda epäjärjestystä, mutta niiden laatijat toimivat rajallisten näkemysten turvin, mikä ei mahdollistanut ennakkointia. Lisäksi ulkopuoliset haasteet synnyttivät pulmallisen toimintaympäristön. Euroopan sodat, tervanhinnan sahaaminen ja alankomaalaisten vaatimukset veivät pohjan toiminnan tasaisuudelta. Sisäisiä ja ulkoisia kiistoja oli ilman sotaakin. Täydellinen suoritus tuskin olisi onnistunut toisenlaisellakaan privilegiolla.

Tervakomppania perustettiin 1648 tervanmyynnin edistämiseksi, eikä lainsäädännön kehittäminen ollut ensisijainen tarkoitus. Tietoisuus siitä oli vieläkin vähäisempää kuin kuparikomppanioiden kohdalla. Lähtökohtana oli puhtaasti valtiontalouden kehittäminen muualta kopioidun ja hyväksi koetun organisaatioidean avulla. Toteutus nojasi privilegioon, mutta kyseessä ei ollut vastaava oikeussiirrännäinen kuin kuparikomppanioiden kohdalla. Privilegiotekstin lähtökohtana olivat Ruotsin omat kauppakäytännöt. Tervanmyynnin monopoli oli privilegion ominaisuuksista ruotsalaisin. Ja se todistaa, että privilegio nousi merkantilistisesta ajattelusta, eikä suinkaan varhaisista yhtiömalleista.

Tervanmyyntiin liittyvää lainsäädäntöä oli olemassa vähäisesti ensimmäisen tervakomppanian perustamisen aikaan. Se koostui pitkälti ulkomaalaisia koskevista kaupankäynnin rajoitteista, mikä osaltaan motivoi ulkomaalaisia korporaatioyhteistyöhön näiden kiertämiseksi. Paikallistasolla tervanmyynti oli vakiintunutta ja noudatti totuttuja käytäntöjä sekä tapaoikeutta. Vasta 1640-luvulla annettiin kaupunkien tervahoveihin ja –virkamiehiin liittyviä säädöksiä. Tällaisia olivat esimerkiksi tervakaupunkien porvareiden henkilökohtaiset myyntiosuudet. Ensimmäinen tervaprivilegio oli fuusio näistä ja totutuista käytännöistä, eikä se tämänkään osalta täyttänyt oikeussiirrännäisen tunnusmerkkejä. Reseptiota edusti sen sijaan varsinaisen komppaniaidean kopioiminen.

Tervakomppanioiden alkuaikojen toimintaa ja hallinnon kehitystä leimasi vahvasti juridinen ongelma, kun privilegion sisältö riiteli tapulikaupunkien oikeuksien kanssa. Ensimmäinen privilegio löi kiilaa paikallisten tervaporvarien ja tukholmalaisten osakasporvareiden väliin. Tapulioikeuksia ei otettu huomioon privilegiossa, vaan ongelma ilmeni vasta tervaporvarien valituksista. Lainsäädäntöä ei näin ollen kehitetty suhteessa olemassa oleviin säädöksiin, eikä kaupankäyntiä uudistettu juridisena kokonaisuutena. Privilegion antamat laajat puitteet olivat löyhät, vaikka sen vähäiset praktiset ohjeet olivatkin yksityiskohtaisia ilman tulkinnanvaraisuutta. Privilegion sisällön oletettiin niveltävän voimassa oleviin olosuhteisiin, vaikka käytännön ohjeita tähän ei annettu.

Vientikauppa sai näin ongelmallisen ja epäsuotuisan lähtöasetelman, mikä kostautui myöhemmissäkin tervakomppanioissa. Tervakomppanioiden toimintaa sävytti tapulikaupungeista tasaisesti kantautunut tyytymättömyys. Lisäksi valitusten aggressiivinen sävy kielii vaikutuskanavien yksipuolisuudesta. Toisaalta valituksilla haettiin myös hyväksyntää privilegion sisällöstä poikkeavaan vanhaan tapaoikeuteen, josta ei oltu kokonaan luovuttu. Lainsäädäntötyö kulki alhaalta ylöspäin, kun kimmokkeena oli kentän ääni.

Vuoden 1648 privilegion pääominaisuus oli osakkaiden keskinäisen kauppakomppanuuden tukeminen, missä ulkopuolisten voimien vaikutusta ei ennakoitu. Mahdolliset ristiriitatilanteet ohjattiin kaupunkien oikeusistuimiin, joissa osapuolet vastasivat toimistaan yksityishenkilöinä. Privilegion päähuomio oli todellakin kaupan edistämisessä, eikä neuvottelut toimintaympäristön

kanssa ohjanneet toimintaa. Privilegio ei tarjonnut valmiita ratkaisuja konflikteihin, joten sellaisenaan se ei lisännyt juurikaan kaupan kontrollia ja edusti heikkoa organisaatiota. Institutionaalisen talousteorian mukainen ennustettavuus ja yhteisten pelisääntöjen toteutuminen olivat vielä kaukana. Teoriatasolla kyseessä ei vielä ollut alkeellinenkaan organisaatio, jonka työstö käynnistyi kuitenkin nopeasti valitusten muokkaamana.

Tukholmalaisten tervakauppiaiden osalta tervaprivilegio oli varsin suotuista. Heidän kauppaperinteet olivat vakiintuneita, mihin privilegio toi vain positiivisia muutoksia. Suomen tervakauppa oli uusi kaupanlisä. Oletettavaa on, etteivät tukholmalaiset juurikaan muuttaneet toimintatapojaan, koska heidän ei tarvinnut. Tosin heidän verkostojensa rinnalla itäsuomalaiset kauppiaat näyttäytyivät vierailta. Valitusten runsaus tervakomppanian aloitettua todistaa, ettei keskusteluyhteyttä ja luottamusta näiden ryhmittymien välillä ollut. Tukholma ja Viipuri sijaitsivat kaukana toisistaan ja molempien ulkomaan kauppa oli ollut toisistaan riippumatonta. Kummankaan kaupungin porvareilla ei ollut asiaa toistensa luo, kun tukholmalaiset olivat saaneet tervansa Länsi-Suomesta.

Privilegion erikoislaatuista luonnetta ilmensi anonymiteetti, joka poikkesi muusta olemuksesta muistuttamalla modernia yhtiöoikeutta. Privilegiossa ei mainittu nimeltä henkilöitä, joille monopolinen tervanmyyntioikeus myönnettiin. Tällainen anonymiteetti oli alkeellista yhtiöajattelua, muttei todennäköisesti sellaisena tiedostettua. Anonymiteetti mahdollistaa oikeuden tasavertaisen toteutumisen, mutta tässä yhteydessä ei ollut kyse siitä. Käytännössä privilegion kahdenkymmenen vuoden pituus vaati nimettömyyttä, koska ajallisesti pitkää monopolia ei ollut järkevää myöntää tietyille henkilöille, vaan organisaatiolle. Pitkä toiminta-aika oli mallinnettu Alankomaista ja muilta kauppakomppanioilta. Pituus edisti myös riskien minimoimista sekä pääoman ajallisesti hidasta kertymistä. Myöhempiä tervaprivilegioita ei myönnetty enää yhtä pitkäksi aikaa. Monopoli ohjasi siis privilegion sisällön rakentumista.

Tervakomppanian privilegioiden päivittäminen oli yhteydessä hallitsijavaihdoksiin. Vuosina 1654, 1661 ja 1672 privilegioiden sisältöjä uudistettiin, minkä aiempi tutkimus on tulkinnut kokonaan uusina, taloudellisten tarpeiden synnyttämänä tervakomppanioina. Tilanne ei ollut näin mustavalkoinen. Tosiasiassa hallitsijan vaihdosten yhteydessä privilegit oli uusittava, koska niiden voimassaolo henkilöityi hallitsijaan hänen henkilökohtaisesti myöntämänä erioikeutena. Vuoden 1661 privilegio oli lisäksi oikeammin tervasäädös, jossa syvennettiin vuonna 1654 käynnistettyä osakkuuden ja vastuukysymysten määritelmiä. Tämä on teoriassa kaukana yhtiöstä, jonka toimintaa ja olemassaoloa säätelee vain taloudelliset tavoitteet. Toiminnan tuli olla kruunun hyväksyntää. Se oli luvanvaraista.

Kuparikomppanioita oli hallinnut tiheä uudistaminen ja sisällöltään monimutkaisten privilegioiden päivittäminen. Tervakomppanian privilegit olivat staattisempia. Esimerkiksi osakeyhtiötä johtava hallitus ja muu hallintorakenteen kuvailu sai odottaa. Vuoden 1654 täydentävässä ohjeistuksessa ei edelleenkään määritelty näitä, vaan siinä keskityttiin yhä kontrolloimaan myyntiä. Osakkaat ja heidän kaupunkikohtaiset edustajansa mainittiin kuitenkin ensimmäistä kertaa. Tähän päädyttiin tapulikaupunkien valitusten painostamana, koska hallitsijan oli reagoitava jatkuvaan muutoksenhakuun. Lisäksi 1651 perustetun kauppakollegion tavoite oli ohjata privilegion sisältöä viennin edistämiseen. Tervakomppanian johtajat saivat toimia pitkälti

mieltymystensä puitteissa, kun vuoden 1654 ohje keskittyi kaupunkikohtaisiin myyntimääriin, kauppahintoihin ja tullimaksuihin.

Osakkaiden määritelmän lähtökohta ei ollut yksilö, vaan kaupungit, joille mitoitettut kiinteät osakkuussummat edustivat kruunun ohjailua. Kaupunkien porvareilla oli keskinäinen vapaus sopia keskenään tervanmyyntiin osallistujat, jotka olivat pääasiassa osakkaita. Kruunua kiinnosti tässäkin myynnin toteutuminen ja kruunulle koituvat tulot. Vuonna 1654 johtajuutta hajautettiin tukholmalaisilta porvareilta kaupunkien hallintaan, mikä oli ensisyskäys laajempaan toimintaan. Ohjeistus muutti komppaniaa lähemmäksi keskitetysti johdettua organisaatiota, myyntityökalusta kohti yhtiöomaisuutta.

Yhtiöomaisuutta voidaan tarkastella myös oikeushenkilön aseman, liikekumppanuuden sekä korporaation rajapinnassa. Tervakomppania ei vuonna 1648 täyttänyt oikeushenkilön määritelmää, vaan se muistutti kauppiasryhmää, jolle oli myönnetty monopoli. Osakkuus oli käytännössä liikekumppanuutta. Vasta 1654 ja etenkin 1660-luvulla privilegioissa esiintyy oikeushenkilöllisyyttä, mutta tämän toteutumisesta käytännössä ei ole varmuutta. Vuonna 1672 osakkaiden rooli määriteltiin jo selkeästi, eikä siihen lukeutunut henkilökohtaista vastuuta. Tervakomppanioiden osakkuus muuttui liikekumppanuudesta yhtiömallin suuntaan 1660-luvulla.

Tervakomppanian yhtiöomaisuus vakiintui vuonna 1661, jolloin määriteltiin osakkaiden sijoitussummia ja niihin sidottua äänioikeutta komppanian päätöksenteossa. Lisäksi kirjanpidon ohjeistus lisäsi yhtiöomaisia ominaisuuksia, osakkuuksista tuli liikuteltavia ja johtajien pätevyyttä määriteltiin. Ruotsissa valta oli vuodesta 1661 ylhäisaatelivetoisella valtaneuvostolla, jonka intressit poikkesivat aiemmasta kruunua suosivasta politiikasta. Painotus oli aatelin henkilökohtaisissa eduissa, mikä näkyi privilegion sisällössä aateliin kuuluvien osakkaiden huomioimisena kruunun ja porvareiden sijaan sekä keskitetyn kontrollin kasvuna. Samaan aikaan ylijäämätervan tuomat vaikeudet toivat lisähaasteita.

Lainsäädännöllisiä uudistuksia tehtiin pääasiassa ulkopuolisten paineiden ja tasaisesti jatkuvien valitusten pakottamina. Uudistuksia leimasikin siksi väkinäisyys. Viitteitä oikeussiirrännäisyydestä saatiin lopulta vuoden 1666 ohjeistuksessa, jossa tarkasti määritellyn johtajiston malli perustui kansainvälisiin esimerkkeihin. Osakkuudesta irrotettua johtorakennetta ei ollut, mutta se oli silti ilmeisen hierarkkinen. Samaan aikaan kauppakollegio ohjasi holhoojahallituksen kauppapolitiikkaa yhä enemmän. Kollegiolle oli annettu tehtäväksi muun muassa tervakomppanian kehittäminen. Kollegion jäsenet olivat kansainvälisesti verkostoituneita ja kokeneita henkilöitä, mikä mahdollisti oikeudellisen resection. Tervakomppania oli historiansa aikana lähimpänä osakeyhtiöomaisuutta.

Tervakomppanian toinen merkittävä lainsäädännöllinen muutos tapahtui vuoden 1672 jälkeen, jolloin Kaarle XI astui valtaan. Hänen hallinto perustui itsevaltiuden vahvistamiseen, mikä lisäsi yllättäen myös komppanian itsenäisyyttä vuoden 1672 privilegiossa. Kasvavat tervavarastot ja Euroopan sodat lisäsivät komppanian myyntiongelmia. Hallitsija tarvitsi talousvaikeuksissaan kaikki resurssit palvelemaan kruunua. Tämä näkyi komppanian privilegion sisällössä työrauhan mahdollistamisena. Valituksia ei käsitelty valtiopäivien ulkopuolella, tervan ostovelvoitteita tuottajilta ei ollut ja edellisen komppanian myymätön terva sekä entiset velat eivät olleet uuden

komppanian vastuulla. Lisäksi eteläruotsalainen terva saatettiin komppanian piiriin. Uusi hallitsija antoi vahvan taloudellisen tuen toiminnalle, mutta mikä ei kuitenkaan kehittänyt yhtiömäisiä piirteitä.

Privilegioteksteissä ei mainita suoraan riskienhallintaa, mutta toiminta luonnollisesti tähtäsi riskien vähentämiseen. Kauppamerenkulkua leimasivat sääolot, muut vaihtelevat luonnonolot sekä talousmarkkinoiden ailahtelevuus. Aineellisiin riskeihin lukeutui esimerkiksi tervan pilaantuminen ja pääoman hupeneminen. Kahdenkymmenenvuoden pituinen privilegio olikin riskienhallinnan lähtökohta. Lisäksi kaikissa privilegioissa varmisteltiin tarkkojen kauppasummien ja verojen toteutumista, millä kontrolloitiin toiminnan taloutta. Riskien realisoitumisen vastuu oli tervakomppanian alussa henkilökohtainen, kun kauppiaat toimivat omina yksiköinä. Merkkejä jaetusta vastuusta oli ensi kertaa vuoden 1654 ja syvemmin 1661 ohjeissa, joissa määriteltiin todellisten osakkaiden sijoituksien luonnetta ja äänioikeutta. Yhteinen pääoma ja siihen liittyvät rajallinen vastuu olivat siis olemassa. Pääomaa oli koottu jo vuonna 1648 tervamyynnin sujuvuuden mahdollistamiseksi, eikä päätähtäimenä ollut voitontjako.

Hallitsijoiden rooli suhteessa komppaniaan oli varsin häilyväinen. Hallitsijalla oli viime käden valta komppanian toimintaan, mikä teki ne riippuvaiseksi kruunusta. Hallitsija sijoitti, mutta myös lainasi komppanialta. Tervakomppaniassa osakkailla ei ollut suojaa tällaisia pakkolainoja vastaan, mikä vie korporaation kauaksi nykyaikaisen osakeyhtiön mallista. Tervakomppanioita voidaan pitää varhaisena kaupanalan korporaatiohybrideinä, joita ei voida määritellä pelkästään monopoliksi, kauppakomppaniaksi eikä yhtiöksi. Ne muuntuivat poliittisten ja taloudellisten voimien mukana, kun vakiintunut lainsäädäntökään ei vielä 1600-luvulla tuonut toiminnalle tasaisuutta.

Millerin teoriassa transplantaation onnistuminen uudessa ympäristössään on riippuvainen lakien säätämisen tietoisuudesta. Jos ympäristöltä puuttuu laajempi realistinen näkökulma säädösten vaikutuksesta jokapäiväisessä toiminnassa, lainatun normiston kopioiminen usein epäonnistuu. Tervakomppanioiden osalta ei edes ryhdytty kopioimaan mitään aikaisempaa mallia, vaan privilegiot syntyivät suorassa vuorovaikutuksessa sosiaalisen ympäristön kanssa. Oikeussiirrännäisteorian avulla vahvistuu käsitys siitä, etteivät tervakomppanian privilegiot ensisijaisesti olleet siirrännäisiä.

Sen sijaan aikakauden tärkeäksi oikeussiirrännäiseksi nousee kauppakollegio, jonka samanaikaisia esikuvia olivat englantilainen kauppaneuvosto ja portugalilainen kauppavaltuusto. Kauppakollegio kopioitiin kansainvälisistä ympäristöistä. Vaikka Ruotsissa talous oli pienimuotoisempaa, ulkomaakaupan piirteet merkantilistisine vivahteineen loi samankaltaisen pohjan. Siksi organisaatioidean kopiointi onnistui melko hyvin, ja se sopeutettiin ruotsalaiseen ympäristöön. Kauppakollegioon voidaan soveltaa myös institutionaalisia määreitä, sillä sen tehtävänä oli koko kaupanalan vakiinnuttaminen yhteisten sääntöjen ja käytäntöjen alaisuuteen. Sen olemassaolo lisäsi siten ennustettavuutta ja hallintaa. Komppanioiden tasolla kauppasuhteiden merkitys ohitti lainsäädännön, mutta kauppakollegio oli tarpeeksi irrallinen instituutio kyetäkseen vakiinnuttamaan myös pysyvää lainsäädäntöä.

Kauppalainsäädäntö kehittyi tervakomppanioiden aikakautena huomattavasti. Kauppakollegio suojeli hallitsijaa loputtomalta valitusten tulvalta, mutta puolusti myös kaupunkien alimpien osasten oikeuksia laajassa kokonaisuudessa. Varsinaista valitusten virtaa kollegion perustaminen ei vähentänyt, ehkä jopa lisäsi, koska asioihin puututtiin nopeammin ja tehokkaammin. Lisäksi osakaspuhjan laajentaminen 1654 oli pitkälti kollegion havaintojen tulos.

Tervakomppanioiden säädöstyö oli vilkkaimmillaan ensimmäisen vuosikymmenen aikana, jolloin suurimmat ongelmat ilmenivät. Tämän jälkeen vuosisadan kuluessa yhä jatkuneet sodat köyhdyttivät Ruotsia ja pakottivat keskittymään laajoihin perusongelmiin. Lisäksi alankomaalaisten ja englantilaisten painostus sävytti päätöksentekoa. Kuparikomppanioiden toiminta oli tyrehtynyt aikoinaan osakkaiden ja pääoman puutteeseen, mutta nyt toiminta ontui samojen syiden lisäksi ulkomaalaisten painostuksen ryödittämänä.

Tervakomppanioiden perusongelma oli myös toteutumaton puolueettomuus, kun vieraat toimijat tulivat komppanioiden säännöillä tervakaupunkeihin. Komppanian perustaminen rikkoi vanhat ja turvalliset rituaalit, mikä sinetöi komppanioiden oikeudellisen juurettomuuden.

Kupari- ja tervakomppanioiden vertailu

Kauppakomppanioiden perustamisen taustalla oli lukuisia syitä. Ruotsalaisessa tutkimuksessa on korostettu tarvetta eksoottiseen tuontikauppaan sekä pääsyä osaksi globaalia taloutta, mikä mahdollistui komppanioiden kokoamalla pääomalla. Eurooppalaiset kilpailivat jalansijasta muilla mantereilla, mikä väritti myös ruotsalaisten kupari- ja tervakomppanioiden muotoutumista. Ruotsin kruunun tärkein tavoite oli myynnin mahdollisimman suuri volyymi, jota kontrolloitiin komppaniaorganisaatiolla. Kupari- ja tervakomppanioilla oli kuitenkin lähtökohtainen eroavaisuus. Kupari oli metalli ja rahanlyönnin raaka-aine. Kyseessä oli siten merkittävä vientituote, mikä näkyi valtiojohdon kontrollissa. Kuparikauppa nousi 1620–30-luvuilla Ruotsin talouden kärkeen, mutta vientimenestykseen vaikutti kuparin arvon vaihtelu.

Terva ja piki poikkesivat kuparista myyntiartikkeleina. Terva kyllä käyttäytyi vaihtotaloudessa rahan tavoin, kun sillä saattoi esimerkiksi kuitata pakollisia veroja. Terva ei kuitenkaan ollut painetun rahan raaka-ainetta, kuten kupari. Tervan valmistus, pakkaaminen, säilöminen ja kuljetus olivat kuparia työläämpää. Kuparinarvo saattoi heilahdella, mutta terva puolestaan vanheni, ja heikkolaatuiset tynnyrit pahimmillaan turmelivat itse tuotteen. Tervanviennin malliksi ei istunut ulkomailta kopioitu oikeussiirännäinen, koska privilegiossa oli huomioitava käytännön seikkoja, kuten tynnyreiden laatua ja muita tervaa koskevia ominaisuuksia. Kupari asettui muualta lainattuihin muotteihin täsmällisemmin. Laajassa tarkastelussa komppanioita yhdisti kaupan erikoistuminen, mitä komppaniaorganisaatiot toteuttivat.

Kuparinvientiin erikoistuneet komppanijat olivat Ruotsin ensimmäisiä kauppakomppanioita, kun tervakomppanijat olivat tervan korporaatiopioneereja, mutta eivät enää uranuurtajia. Näiden kahden komppanian edeltävä tilanne selittää eroja. Kuparikomppanijat perustettiin kruunun valmiiksi kontrolloimaan ja säädelyyn ympäristöön, kun tervakomppanijat ilmestyivät miltei tyhjästä tervaelinkeinonharjoittajien harmistukseksi. Kupari oli louhittava raaka-aine, jota kontrolloitiin Euroopassa yleisesti monopoleilla ja kruunun regaalisenä oikeutena. Ruotsin vuoriteollisuuden säädökset olivat omaksuneet vaikutteita muualta Euroopasta vuosisatojen ajan keskiajalta lähtien. Kun kuparinmyynti oli siirtynyt vuorikollegion alaisuuteen 1640-luvulla, eikä komppanialle enää ollut sellaisenaan sijaa, komppaniahahmotelmat keskittyivät toisen tärkeän vientituotteen kahlitsemiseen. Luontevaa oli, että melko vapaasta ruohonjuuritason tervanmyynnistä tuli

uudistuksen kohde. Lisäksi tervan ja pien kysyntä oli Euroopassa kasvanut valtamerialusten kehityksen mukana, joten niiden vientinäkömät olivat lupaavia.

Terva oli ruotsalaisittain paikallinen tuote, jonka myynti oli sujunut pitkälti omalla painollaan ilman kansainvälisiä esikuvia. Tosin jo 1630-luvulla kruunu havahtui tervan laadun kehittämiseen. Tällöin huomio ei vielä ollut viennissä. Vastaavasti kruunun ensimmäisen kuparimonopolin mandaatti oli jo vuodelta 1580, mutta yleinen vastustus lakkautti sen nopeasti. Mandaatti ennakoiki komppaniaprivilegioita, sillä siinä määrättiin kuparin hinnoista sekä vientisäännöistä. Itse asiassa varsinainen kupariprivilegio ei sisältänyt monopolistista hintasääntelyä, kuten tervakomppanian privilegio vuonna 1648. Tervaprivilegio muistuttikin enemmän vuoden 1580 kuparimandaattia, kun taas kuparikomppanian ensimmäiset privilegiot pohjautuivat alankomaalaiseen oikeussiirrännäiseen. Tervaprivilegio ei siten ollut täysin kotimainen, vaan sen idea pohjautui osittain 1500-luvun esikuvaan. Aikaisempi tutkimus ei ole nostanut esiin tätä ulottuvuutta.

Kauppakomppanioiden johto oli kaksitasoinen: kruunu katsoi päältä, ja johtajisto oli vastuussa operatiivisesta johdosta. Kuparikomppanioiden kohdalla johto oli pitkälti alankomaalaisten suurporvareiden käsissä, sillä Ruotsi oli riippuvainen sodan jälkeen ulkopuolisesta taloudellista sekä hallinnollista avusta. Tervakomppanioiden johtoa taas ei luovutettu alankomaalaisille, koska vastaavaa pakottavaa syytä ei ollut. Alankomaiden globaali tervakaupan valta oli huomattava jo vuonna 1648, joten Ruotsi tiivistä rivejään ja monopolisoi tervansa. Tervakomppanioita voi luonnehtia tästä eteenpäin Ruotsin ja Alankomaiden kissa ja hiiri-leikiksi, kun Ruotsi monopolisoi ja Alankomaat vaati tervan vapautusta vuoron perään. Kehitystä värittivät Euroopassa käydyt sodat, jotka haittasivat tervanvientikuljetuksia. Myymätön terva tappiollisti toimintaa, eivätkä Ruotsin vaatimaton pääoma ja ohut kauppiasvarallisuus auttaneet menetyksissä. Yksittäiset porvarit saattoivat rikastua tervamyynnillä, mutta isommat tappiot lankesivat aina komppanialle. Koska ensimmäisissä tervakomppanian mallissa ei hyödynnetty alankomaalaisia esikuvia, eikä kuparikomppanioiden vastoinikäymiä, näitä kahta yhdistävät piirteet toimintojen alkuajoilta ovat vähäisiä.

Komppanioiden pitkä 1600-luku etenee linjassa Ruotsin suurvaltakehityksen kanssa. Kruunun suhde porvaristoon muuttui, kun yksityisen ja julkisen toimijuuden roolit eriytyvät vaihteittain. Komppanian virkamiehet irrotettiin henkilökohtaisesta vastuusta virkatehtäviensä osalta ensimmäistä kertaa jo vuoden 1615 ehdotuksessa. Kauppakomppanian toiminta ei kuitenkaan vakiintunut vielä tuolloin, joten tätä ominaisuutta ei tuotu myöhemmin juurikaan käytäntöön. Se kertoo joka tapauksessa varhaisen osakeyhtiöidean tiedostamisesta jo 1610-luvulla, kun hallitsija ja kansleri olivat avoimia uusille ideoille.

Kansleri Oxenstiernan lausahdus vuonna 1630 kuvastaa kuparikomppanioiden aikaalaismäärittelyä. Hänen mukaansa komppaniaa tuli käsitellä valtion kaltaisena yksikkönä eikä ihmisen ominaisuudessa. Hän katsoi vahvan valtiontalouden perustuvan kauppakomppanioiden kaltaisiin instituutioihin. Samaan aikaan Oxenstierna näyttää ymmärtäneen Ruotsin ja Alankomaiden valtiollisia eroavaisuuksia, kun Ruotsissa ei ollut Alankomaiden kaltaista vapaampaa kauppaa, vaan se oli privilegioiden ohjailemaa ja luvanvaraista. Tämä oli rakenteellinen valtio-ominaisuus, joka rajoitti ulkomaalaisten kaupankäyntiä Ruotsissa. Sitä voitiin kontrolloida komppaniasäädöksillä vain vähäisesti.

Kokeneella kansleri Axel Oxenstiernalla oli realistisin käsitys Ruotsin tilanteesta, mutta hänen vaikutusvaltansa oli tervakomppanioiden aikana hiipunut. Oxenstierna nimittäin vastasi vuonna 1650 kuningatar Kristiinalle tämän ihmettelyyn alankomaalaisten kaupankäynnin taidokkuudesta ja ylivoimasta, että Ruotsi oli valtarakenteeltaan erilainen.¹⁰⁴³ Oxenstierna oli harjaantunut valtiomies, jonka kokemus oli karttunut jo kuparikomppanioiden ajalta. Kuningatar halusi kuitenkin tehdä omaa talouspolitiikkaansa erottuakseen aiemmasta. Kupari- ja tervakomppaniat erosivat lähtökohtaisesti tässäkin.

Tervakomppanioiden kehitys poikkesi kuparikomppanioista kontrollin ilmapiirin suhteen. Kotimaisten tervaporvareiden nopea velkaantuminen ja näistä irrottautuminen määritteli yksityistä vastuuta. Tervakomppanioiden privilegiot muuttuivat vuosikymmenten aikana eräänlaisiksi sopimuksiksi valtion ja porvareiden välillä. Kuparikomppaniaan sijoitti myös aateli, kun tervakomppanioiden toiminta oli pääasiassa porvareiden maaperää. Tervan hinnan vaihtelu ja sen viennin ongelmat sysäsivät komppanian osakkaita yhä suurempiin ongelmiin. Tätä ratkaistiin uusissa privilegioissa osittain osakeyhtiömäisillä työkaluilla. Myymättömät tervavarastot olivat julkinen ja varsin näkyvä ongelma vientisatamissa, mikä toi velkaantumispulmaa vahvasti esiin. Kauppiaat eivät olleet yhteisönsäkään silmissä ainoana vastuussa viennin vetämättömyydestä. Kaikki tiesivät, etteivät he olisi itsenäisillä toimillaan päässeet eroon ylijäämätervasta. Vastuun ulkoistamisen perusteleminen oli siten helpompaa koko yhteisössä.

Kuparikomppaniat olivat talousorganisaatioina moderneja ja vallankumouksellisia kokeiluja Ruotsissa, josta puuttui ympäröivät elementit niiden onnistumiselle. Ylhäältä annettiin selkeitä pelisääntöjä, joiden toteuttamisessa ei päästy sisäistämisen tasolle pääoman ja osakkaiden puutteen takia. Aivan kuten kuparikomppanioissa, myös tervakomppanioiden kohdalla kyseessä oli valtion tukema organisatorinen kokeilu. Ruohonjuuritason ongelmat eivät viimekädessä olleet tervanviennin esteenä, vaikka ne kiusallisia olivatkin. Molempia komppanioita yhdistää vieraan elementin tulo vientikauppaan. Kuparikomppaniassa alankomaalaiset edustivat outoja kaupankäynnin tapoja ja vastaavasti tervakomppanian osalta tukholmalaiset kauppiaat olivat sitä viipurilaisille. Vieraus näkyi säännöissä, joita oli vaikea omaksua ilman ymmärrystä niiden hyödyllisyydestä. Vasta tervakomppanian myöhempinä aikoina nähtiin selkeitä määrittelyjä, mikä toi ne lähemmäksi organisaatiota kauppiasryhmittymän sijaan.

Kupari- ja tervakomppanioiden privilegioiden erot yleisellä tasolla ovat varsin selkeitä, kun kuparin myyntiä organisoitiin heti oikeussiirrännäistä hyödyntäen. Niiden toimintaa ohjasi tiheä uudistaminen ja monimutkaisten privilegioiden päivittäminen. Tervakomppanioissa privilegiot olivat staattisempia. Esimerkiksi osakeyhtiötä johtava hallitus ja muu hallintorakenteen kuvailu sai odottaa. Alankomaalaisten vaikutus oli joka tapauksessa olemassa. Tervakomppanioiden alankomaalainen johtajalla Johan van Swindernillä ei ollut kokemusta Aasiaan suuntautuneesta komppaniatoiminnasta, vaan hän oli saapunut Ruotsiin tervan asiantuntijana. Siksikään 1640–1650-luvuilla toimineet tervakomppaniat eivät noudattaneet kuparikomppanioiden aikana kehitettyä komppanialainsäädäntöä, vaan privilegiot palvelivat lähinnä tervanmyynnin monopoliasemaa. Tervaprivilegioiden keskinäinen vertailu paljastaa niille ominaisia, mutta myös kuparikomppanioiden kanssa yhteisiä piirteitä.

¹⁰⁴³ Thomson 2005, 335: Riksrådets protokoll VIII, 212.

Tervakomppanioiden ensimmäinen privilegio poikkesi huomattavasti Ruotsin varhaisimmista komppanioista. Ne eivät määritelleet johtajiston rakennetta tai hallituksen toimintaa, eivätkä edes niiden kokoonpanoa. Sen sijaan toiminnan organisointi annettiin neljälle kauppiaille, joilla oli myynnin yksinoikeus tietyllä maantieteellisellä alueella. Hallituksen olemassaolosta ei ole viitteitä privilegiossa, kuten ei osakkaiden asemasta tai osuuksista. Säilyneistä asiakirjoista tiedämme, että ensimmäisen tervakomppanian vastuullinen johtaja van Swindern järjesti toiminnan muiden johtajien sekä joidenkin sijoittajien kanssa itseään palvelevalla tavalla. Myöhemmin komppanian osakaspohja laajeni suomalaistenkin keskuuteen. Hallintomalli läheni siten rakenteellisesti kuparikomppanioita. Komppanian toimintaa ei alussa haitanneet niinkään sisäiset ongelmat, vaan toiminnan ulkopuolelle jääneiden toistuvat valitukset. Tämä todennäköisesti lujitti komppanian sisäisesti yhteisen vihollisen ollessa ilmeikkäästi ulkopuolella. Tosin muutaman vuoden kuluttua van Swindern erotettiin komppanian johtopaikalta, mikä ei muuttanut hallintoa.

Oikeussiirrännäisteorian ja vertailun avulla vahvistuu käsitys siitä, etteivät tervakomppanian ensimmäiset privilegiot olleet siirrännäisiä samalla tapaa kuin kuparikomppanioissa. Millerin teoriassa yhtiösiirrännäinen menestyy silloin, kun mukana tarjoutuu taloudellista pääomaa. Kuparikomppanioiden osalta näin juuri kävikin ja 1620-luvun lopulla kuparikomppania yhtiömäinen toiminta toteutui osakkaineen ja osuuksineen, alankomaalaisellakin sijoitusrahalla. Tervakomppaniamalli ei hyödyttänyt Ruotsia merkittävästi taloudellisesti, sillä tervanmyynti oli menestyksestä ennen komppaniaakin. Tervaa ei ryhdyttykään aluksi organisoimaan oikeussiirrännäisen avulla, mitä olisi ollut vaikeampi perustella kuin kuparikomppanioiden kohdalla.

Privilegioihin pohjautunut hallintomalli oli lopulta soveliain vaihtoehto molemmissa komppanioissa. Kuparikomppanioissa niitä reseptoititiin aluksi suoraan ulkomailta, mutta melko pian ryhdyttiin käytännön pakon sanelemaan työstöön. Tervakomppanioissa kehitys oli miltei päinvastainen. Privilegio oli alussa melko yksinkertainen lupakirja, jota 1650-luvuilla muokkasi kauppakollegion ryhdistämä valtiovalta. Myöhemmissä versioissa omaksuttiin selkeämmin osakeyhtiömäisiä piirteitä. Keski-Euroopan vähäisetkin feodaaliperinteen jäänteet karisivat 1600-luvun kuluessa. Privilegiomalli oli ollut keskusvaltaisen kruunun vastaisku hajanaiselle feodaalivallalle. Se oli syntynyt tietystä tarpeesta, jossa talouden privilegiot olivat muistutus kruunun ja keskusvallan voimakkuudesta globaalin kaupan vahvistamalle porvarisäädylle. Privilegiot olivat vielä 1600-luvun alkupuoliskolla Euroopan komppanioissa yleisesti käytetty kehys, mutta ne toimivat yhä heikommin vuosisadan edetessä, kun komppanioiden itsenäisyys vakiintui. Ne soveltuivat kauppakomppanioihin muun mallin puuttuessa, mutta käytäntö tukahdutti ne vääjäämättä.

Ruotsin kauppakomppaniat kansainvälisessä kontekstissa

Alankomaiden komppanian hallintomalli oli todistettavasti monen maan kauppakomppanian hallinnon taustalla. Pyörää ei kannattanut keksiä uudelleen. Alankomaiden Itä-Intian komppanian ominaisuuksia voidaan pitää nykyaikaisen yhtiöoikeuden esiasteena, koska niissä muotoiltiin ensimmäistä kertaa jaettuun johtajuuteen liittyviä eturistiriitoja ja vastuukysymyksiä. Maan ylivoimaa kasvatti myös tasavaltainen valtiojohto, millaista ei tavattu muualla Euroopassa. Monet Euroopan maat lainasivat Alankomaiden komppaniamallin perusideaa ja sovelsivat sitä omiin

olosuhteisiinsa, kuten oikeussiirrännäisille on tyypillistä. Osa näistä toimi mallikelpoisestikin, toiset eivät. Mallien istuttamista suurempi haaste oli osakkailta koottava pääoma erityisesti silloin, kun kruunu ollut toiminnan päärahoittaja. Vaikka kopioitu malli olisi itsessään ollut toimiva, toimintaan tarvittiin oikeanlainen ympäristö ja vapaaehtoinen sisäistäminen, kun luottamuskysymykset olivat siirtyneet miesten välisistä kädenpuristuksista komppanian säännöiksi ja privilegioiksi. Kaupankäynti korporaation puitteissa oli huikean erilaista verrattuna kahden kauppiaan väliseen toimintaan. Alankomaissa luottamus saatiin toimimaan, koska riskit alenivat turvaa tuovan vakaan pääoman suojissa.

Ruotsin kupari- ja tervakomppaniat kuuluvat eurooppalaiseen 1600-luvun kauppakomppaniaperheeseen. Tässä tutkimuksessa vertaillaan ensimmäistä kertaa Alankomaiden ja Tanskan lisäksi englantilaista, portugalilaista ja ranskalaista komppanioita ruotsalaisiin. Kehitys oli hämmästyttävän samankaltainen. Maiden paikalliset erot olivat hyvinkin vaihtelevia, mutta yhteinen eurooppalainen kulttuuri synnytti helposti liikuteltavan hallintomallin varhaisella osakeyhtiön idealla. Komppanioiden tausta oli varhaisimmissa korporaatioissa. Välimeren kaupunkivaltiot, hansaliitto sekä erilaiset killat olivat välttämättömiä myöhempien kauppakomppanioiden esiasteita. Niissä oli harjoitettu yhteistyötä, pääomankeruuta sekä vastuun- ja riskien jakoa. Kauppiaiden menestymisen mahdollisuuden kasvoivat huomattavasti liittoutumalla, mikä ei onnistunut ilman luottamusta. Kun korporaatiomallit monimutkaistuivat ja niiden koot kasvoivat, porvareiden välinen luottamus ei enää riittänyt. Tarvittiin lainsäädäntöä ja ulkopuolista auktoriteettia toiminnan kontrolloimiseksi.

Alankomaat ja VOC olivat 1600-luvun kauppakomppaniamallin kehto. Sikäläiset kauppiaat olivat valppaita ja verkostoituneita sekä lisäksi Alankomaiden sijainti oli muuhun Eurooppaan nähden keskeisempi, kuin esimerkiksi Englannin tai Espanjan. Kaikki tärkeät kauppasatamat olivat Amsterdamista yhtäläisen matkan päässä. Englannissa kauppakomppanioiden alku oli ollut lupaavaa 1500-luvun puolella, ja vuonna 1599 sikäläiset kauppiaat ryhtyivät kokoamaan yhteistä komppaniaa. Englannissa ensimmäinen kauppakomppania oli ennen kaikkea kruunun ja kauppiaitten välinen sopimus, kun toiminta oli vahvasti hallitsijan ohjailemaa. Toiminnassa keskeistä oli kauppiaiden ja osakkaiden yhteistyö. Alankomaissa toimintaidea taas perustui osakkeisiin. Hollantilainen malli oli lopulta ylivoimaisiin sen paikallisosastojen ja varastointimenetelmien mahdollistaman etumatkan takia.

Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat muistuttivat läheisemmin alankomaalaista mallia ja vastaavasti tervakomppanioiden alkuvärsiot taas englantilaista. Ruotsin kannalta merkittävintä oli alankomaalaisten kiinnostus kuparista. Heidän päämääränään Ruotsissa ei ollut oikeussiirrännäisen teoreettinen istutus, vaan kaupankäynnin käytännöllisyys. VOC oli Alankomaille sotilaallinen ase, kun talouskilpailu muistutti sodankäyntiä. Alankomaalaiset eivät suhtautuneet Ruotsiin valloituksen kohteena, vaikka ruotsalaisten kauppiaiden mielipiteellä ei ollutkaan merkitystä ensimmäisiä kuparikomppanioita perustettaessa. Komppanian hierarkia oli armeijamainen, mikä taas kuvastaa niiden asemaa suhteessa valtioon. Oikeussiirrännäiset voivat kytkeytyä myös osaksi sotilaallista toimintaa ja valloitusta. Keskiajalla tästä esimerkkinä oli islamilaisen lain istuttaminen ottomaanien valloittamille alueille.¹⁰⁴⁴ Vaikka alankomaalaisten kauppiaiden tähtäin ei ollut Ruotsin

¹⁰⁴⁴ Graziadei 2019, 459.

maantieteellisten alueiden valtaaminen, kuparikaupan haltuunotto ulkoapäin tuodun mallin mukaan muistuttaa sotilaallista invaasiota. Kuvio oli käytössä eritoten Aasiassa, jossa täysin vieraasta kulttuurista käsin tultaessa oli sovellettava järeämpiä aseita.

Espanjan alaisen Portugalin Itä-Intian kauppakomppanian 1600-luvun alun vaiheet ovat Ruotsin kaltaiset. Taustalla on yhteinen Alankomaiden mallin kopioiminen. Maita yhdisti osakaspula sekä sodankäynnin luoma epävakaa ja riskialtis ympäristö. Pohjois-Italian Genovassa vuonna 1647 perustettu kauppakomppania oli sekin alankomaalainen oikeussiirännäinen. Huomattavaa on, että Ruotsi kulki vuonna 1648 tervakomppanian suhteen omia polkujaan, vaikka samaan aikaan moni valtio mallinsi VOC:lta. Terva oli ainutlaatuinen vientimateriaali ja sidoksissa paikallistasoon, joten komppanian lähtökohdat olivat ruotsalaisemmat kuin kuparikomppanioiden kohdalla. Myöhemmin tervakomppanioiden rakenne muistutti enemmän oikeussiirännäistä.

Naapurimaa Tanskassa vuonna 1616 perustettu Aasiaan suuntautunut kauppakomppania oli Ruotsin komppanioiden kaltainen toisella tapaan. Tanskakin joutui turvautumaan amsterdamilaiseen lainapäömaan, mikä yhdisti maiden tilannetta. Tanskalaisen komppanian luonne oli kuitenkin sidoksissa kruunuun Ruotsia vahvemmin, ja sen elinkaari myötäili kuningas Kristianin vallassaoloa. Hallitsija oli komppanian suurin osakas ja siten myös vaikutusvaltaisin. Tanskalaiset hakeutuivat myös Afrikkaan vuosisadan puolessa välissä, mikä oli yhtäaikaista ruotsalaisten kanssa. Tämä kertoo maiden välisestä kilpailusta. Privilegion sisällön osalta Tanskan Itä-Intian kauppakomppaniassa sovellettiin jo vuonna 1620 komppanian pääomasta irrotettua virkamiesten vastuuta, mikä oli alankomaalainen reseptio. Ruotsissa vastaava toteutui eteläisessä komppaniassa 1626, kun johtajiston asemaa irrotettiin selkeästi rikkeiden määritelmässä.

Ruotsin kuparikomppaniat olivat eurooppalaisten komppanioiden sukulaisia, mutta tervakomppanian vuoden 1648 privilegio on Euroopan mittapuulla erityislaatuinen. Siinä kiteytyi paikallinen merkantilismi ja erikoistuminen yhteen tuotteeseen samaan aikaan, kun muu Eurooppa kilpaili Aasian ja Afrikan markkinoiden valloittamisesta. Vuosisadan puoleen väliin tultaessa alankomaalaisten maine globaalin kaupan menestyneinä toimijoina oli vakiintunut. He kommentoivat myös Ruotsin tervakauppaan yhä äänekkäämmin. Ruotsin riippuvuus alankomaalaisten verkostoista ja kauppaväylistään piti yllä nöyryyttä. Ulkomaalaiset eivät kuitenkaan osallistuneet tervakomppanian privilegioiden sisällön laatimiseen lainkaan ja oikeussiirännäisiä ei siksikään ollut.

Tämän tutkimuksen tärkein vertailukohde on alankomaalaiset komppaniat, joiden asema reseption kohteena oli ylivoimainen kaikkialla Euroopassa. Alankomaalaisten kauppiaiden lisäksi Ruotsi oli Ranskan läheinen liittolainen ja Ranskan vaikutus Ruotsissa lisääntyi 1660-luvulla. Oikeudellinen mallintaminen oli kuitenkin vähäistä, kun tervamyynnin olosuhteet olivat mutkikkaita. Myös Ranska hyödynsi alankomaalaista oikeussiirännäistä. Monopolit pyörittivät Euroopasta lähtevää komppaniarulettia Aasian markkinoilla. Kun muiden maiden hallitsijat myönsivät yksioikeuksia Aasian kauppaan, Ruotsi kopioi ideaa tervamonopolissaan. Ranskan vaikutus Ruotsissa oli pääasiassa sekoittunut sikeläisen kulttuurin ihailuun, mikä esineellistyi ylellisyystavaroina, joiden tuontia kehoitettiin Ruotsissa Ranskaa mallintaen.

Ruotsin kupari- ja tervakomppaniat olivat eurooppalaisten globaalia kauppaa käyvien kauppakomppanioiden pikkuserkkuja. Ne eivät luoneet tai levittäneet Euroopalle juridisia malleja, mutta ne toimivat tietyllä tapaa pienimuotoisina testialustoina uusille kokeiluille. Eurooppa oli laaja

taloudellinen toimija, jossa jokaista osasta tarvittiin, myös Ruotsia. Ruotsalaisen kuparin, raudan ja tervan avulla alankomaalaiset kauppiat kehittivät Euroopan sisäisiä kauppakäytäntöjä, mikä taas kehitti globaalia kauppaa. Ruotsi siis tarjoili myyntiartikkeleidensa lisäksi tilaisuuksia kaupan kehittämiseen.

IV JOHTOPÄÄTÖKSET

Ruotsin ensimmäiset kauppakomppaniat perustettiin uuden ajan alun kynnyksellä, jolloin Eurooppa oli kattavien muutosten edessä. Ruotsi ponnisti tässä kehityksessä mukana omilla voimavaroillaan. Siirtomaat ja niiden kiihdyttämä kilpailu saivat aikaan markkinoiden räjähdysmäisen laajentumisen, mistä juontunut kuparin- ja tervankysyntä nosti Ruotsin luonnonvarat erittäin halutuksi raaka-aineeksi. Kuparirahan käyttö yleistyi ja rahatalouden kehitys suosi Ruotsia, mikä kasvatti valtionjohdon odotuksia ja avasi suurvaltakehityksen näkymiä. Kaiken tämän myllerryksen lisäksi sodankäynti toimi kehitystä eteenpäin puskevana moottorina, kun sopimuskulttuurin ja kansainvälisen oikeuden ensimmäisiä askeleita otettiin. Kauppakomppanioiden voittokulku mullisti globaalin talouskehityksen.

Ruotsalainen 1600-luvun kauppakomppania ei ollut tarkkarajainen yksikkö, vaan sen rooli, asema ja kokoonpano vaihtelivat useiden tekijöiden mukaan. Ruotsin hallitsijat, sodat sekä talousolosuhteet olivat ympäristön osalta näistä voimakkaimpia. Kauppakomppanioita yhdisti oikeastaan vain niiden toiminnan mahdollistava privilegio. Tämä tutkimus määrittelee ensimmäistä kertaa kauppakomppanioiden olemusta kokonaisvaltaisesti oikeudellisesta näkökulmasta. Aiempi tutkimus on lähestynyt aihetta miltei pelkästään taloushistoriallisten kysymysten kautta. Ruotsalaiset kauppakomppaniat ovatkin jääneet lähes huomiotta historian tutkimuksesta, koska niiden talousvaikutuksia on pidetty vähäpätöisinä samanaikaisiin kansainvälisiin komppanioihin verrattuna. Ruotsalaiset kauppakomppaniat eivät saavuttaneet vankkaa vetoasemaa valtion taloudessa, kuten alankomaalaiset tai englantilaiset komppaniat. Sen sijaan niillä oli tärkeä rooli oikeudellisten ja valtiokehitykseen liittyneiden uudistusten tuojana, mikä on suurelta osin jäänyt huomiotta.

Kauppakomppaniat olivat hallitsijan luvalla ja valvonnassa toimineita organisaatioita. Valtiovalta keskitti niiden avulla ulkomaankauppaa tarkoituksenaan kerätä pääomaa sodankäynnin tarpeisiin ja siten poliittisesti vakaamman Ruotsin rakentamiseen. Kauppakomppaniat eivät olleet ainoastaan suljettuja kauppiaiden yhteistyön keskittymiä, vaan niiden hallintoa kehitettiin ulkomailta omaksuttujen esimerkkien mukaisesti. Ne saivat usein hämmentyneen vastaanoton paikallistasolla, kun yhteisöjen ulkopuolella kehitettyjä malleja istutettiin jo olemassa olevien oikeuskäytäntöjen ja kauppatapojen päälle. Kauppakomppanioiden hallinnollinen luonne oli ympäristöstään irrallinen ja ulkopuolinen erityisesti vuosisadan alussa, kun alankomaalaiset mallit ilmestyivät lähes tyhjästä. Tilanne toistui vuosisadan puolivälissä, jolloin tervanvienti vakiintuneena elinkeinona pakotettiin ahtaan komppaniamallin alaisuuteen. 1600-luvun ulkomaankauppaa leimaakin Ruotsin ulkopuolelta kopioitu vieras organisaatiomalli, jonka puitteissa jouduttiin välillä toimimaan vastentahtoisesti. Mallia päivitettiin jatkuvasti ruotsalaiseen ympäristöön soveliaammaksi osapuolten välisten kiistojen sysäämänä.

Ruotsi tähtäsi kauppakomppanioillaan esikuviensa rinnalle, mutta aiemmat poliittiset taakat ja hallintomallit kummittelivat uudistuksen jarruina. Alankomaissa komppaniaprivilegiot siirsivät palan valtiovallan mahtia komppanioille ja suurkauppiaille. Ruotsissa lähtökohdat poikkesivat tästä, kun privilegit olivat hallitsijan keino komppanioiden ja koko valtiontalouden lankojen kiinnipitämiseksi. Hallitsijan aseman erilaisuus ja merkantilistisen talousajattelun paikalliset variaatiot varjostivat komppanioiden hallintomallia. Suurin ongelma oli pääoman puute, joka alisti

Ruotsin noudattamaan alankomaalaisten kauppiaiden esittelemiä sääntöjä ja sitoi jopa tietynlaiseen velkavankeuteen. Taloudellisen sitovuuden lisäksi Ruotsi oli riippuvainen Alankomaiden teknisistä, teollisista ja lainsäädännöllisistä innovaatioista. Vuosisadan toisella puoliskolla tervakomppanian ongelmat monipuolistuivat. Liika tervantuotanto ja privilegion avulla ohjailtu hintasäätely sekä kiintiömäärä heikensivät Ruotsin kilpailukykyä, kun maailmanmarkkinahintoihin ei voitu reagoida nopeasti. Tervanpolton monivuotinen prosessi oli kuparinlouhintaa hitaampi, mikä lisäsi pulmia. Sodat myllersivät tervamarkkinoita, eikä hallitsijan lupaan pohjautuva hallinto joustanut.

Komppaniat asettuvat murroskohtaan, jossa Ruotsin voimavarat eivät suuntautuneet pysyvän komppaniamallin kehittämiseen. Ruotsi rakensi modernin valtorakenteen alustavaa pohjaa 1600-luvulla niin kollegioiden hallintomallissa kuin valtion jaetussa vallassa. Kauppakomppanioille ladatut odotukset johtivat osaltaan vuorikollegion sekä kauppakollegion perustamiseen. Sekavaa komppaniahallintoa helpottamaan tarvittiin yksiköt, jotka kykenivät hallitsijoita tehokkaammin perehtymään ja hoitamaan spesifioituja aloja. Ruotsin kauppakollegio perustettiin vuonna 1651. Niiden kansainvälisiä versioita olivat Englannin ja Portugalin kauppaneuvostot, joiden kaikkien tehtävänä oli valtion talouden kehittäminen yhtenäistämisen ja keskittämisen avulla.

Aikaisempi tutkimus on etupäässä selvittänyt kauppakomppanioiden luonnetta taloudellisen aseman ja menestyksen kautta. Tässä väitöskirjassa kauppakomppanioiden anatomiaa selvitetään ensimmäistä kertaa komppanioille myönnettyjen privilegioiden kautta. Tutkimusaineistona privilegit kertovat miltei vuosisadan mittaisesta kehitysprosessista, jossa komppaniat todistetusti vaikuttivat ruotsalaisiin oikeuskäytäntöihin merkittävästi. Komppaniaprivilegit ovatkin havainnollisia kurkistusaukkoja aikakauden hallinnolliseen ajatteluun ja kehitykseen. Ne olivat yhtä aikaa hallitsijan taloustyökaluja ja ulkomaalaisia oikeussiirrännäisiä, joissa fuusioitui kansainvälinen talousajattelu sekä kotimaiset tavoitteet. Privilegit olivat eräänlainen hallitsijan tahtipuikko, joka ohjasi yhteisen, mutta kovin vieraan sävelen omaksumista.

Tutkimukseni todistaa kauppakomppanioiden omanneen sangen uudenaikaisia rakenteita, vaikka ne olivat osa 1600-luvun esimodernia talousjärjestelmää. Komppaniaprivilegioiden myötä Ruotsissa oli käytössä yhtiöoikeuden varhaisimpia innovaatioita, kuten kahdenkertainen kirjanpito, osakkaan määritelmä oikeuksineen ja vastuineen sekä keskitetty johtajarakenne. Ruotsiin istutettiin jopa mallia, jossa johtajien henkilökohtainen vastuu oli irrotettu pääomasta, mikä ei ollut toteutunut edes Alankomaissa vielä tuolloin. Huomioitavaa on, että komppaniamallia hahmoteltiin ensimmäistä kertaa jo vuonna 1605, minkä aiempi tutkimus on sivuuttanut. Ruotsin hallitsijat Kaarle IX ja hänen poikansa Kustaa II Aadolf olivat poikkeuksellisen ennakkoluulottomia ja uudistushenkisiä liittäessään Ruotsin varhain osaksi Keski-Euroopan kehitystä. Esimerkiksi eteläinen komppania mahdollisti naisten osallisuuden globaalissa organisaatiossa jo 1620-luvulla. Naisten näkyvyys liike-elämässä oli tavatonta, mutta kauppakomppanioiden moderni osakkuus salli sen.

Kauppakomppanioiden privilegit olivat kuitenkin ristiriidassa voimassa olevan oikeuden kanssa, mikä johti ongelmiin. Uudistus synnyttää aina vastareaktioita ja oikeussiirrännäisten kohdalla vastustus on enemmän sääntö kuin poikkeus. Erityisesti tervakomppaniatutkimuksessa pienporvareiden laatiin valituksiin on suhtauduttu tyypillisenä paikallisena kapinana kruunun uudistuksia kohtaan, vaikka taustalla oli todellinen oikeudellinen ristiriita. Tämä todistaa, että privilegio laadittiin lainsäädännöstä irrallisena. Uudenlainen komppaniamalli polki alleen niin vanhat

kauppiaskäytännöt kuin voimassa olevan lain. Paikallisten reaktio oli aiheellinen ja ainoa tapa kertoa epäkohdista valtiovallalle. Valitukset eivät olleet erityisen tehokas keino, mutta ne kehittivät kauppakollegion toimintaa kohti yhtenäistä, kauppatuomioistuinta muistuttavaa yksikköä.

Ruotsin kruunun ja ulkomaalaisten kauppiaiden erilaiset lähtökohdat lisäsivät ongelmia, vaikka vientikaupan kasvattaminen oli molempien yhteinen päämotiivi. 1600-luvun kuluessa Ruotsin taloustavoitteet nojasivat yhä voimakkaammin keskitettyyn valtiotakenteeseen, kuten kollegiojärjestelmään. Alankomaalaiset kauppiat sen sijaan tarjosivat vakaalle pääomalle rakentunutta mallia. Kauppakomppanioiden ensimmäinen privilegio vuodelta 1607 ennakoii ulkomaakaupan keskittämistä jo varhain, mikä toteutui kokonaisvaltaisemmin vasta vuosikymmenten kuluttua. Komppaniat olivat eräänlaisia edelläkävijöitä, jotka istutettiin liian aikaisin niitä yksinkertaisempaan ympäristöön. Alankomaalainen malli ei ollut sattumaa, sillä Ruotsi oli riippuvainen sikäläisestä lainarahasta. Toisaalta Göteborgin komppanian perustaminen vuonna 1607 ei vielä liittynyt lainarahaan, eikä kupari ollut sen ainoa myyntiartikkeli. Alankomaiden motiivit liittyvät idänkaupan vahvistamiseen sekä jalansijaan Etelä-Ruotsissa. Englanti tavoitteli samaa, mutta joutui tyytymään Arkangelin alueen kauppaan. Tanska taas oli Ruotsin kilpailija, joten Alankomaat oli täten loogisin kauppakomppani.

Ruotsin kauppakomppanioiden historiassa alkoi vuodesta 1619 sekava ajanjakso, jossa erilaiset privilegit seurasivat tiheästi toisiaan. Taustalla oli kuparinviennin kasvu, joka voimistui 1620–1630-luvuilla. Komppanioiden toiminnan ja keskinäisten suhteiden hahmottaminen on yhä hankalampaa, koska tarkkarajaisuus puuttuu. Tässä tutkimuksessa oleellista ei olekaan niiden todellinen tilanne, vaan viennin nopeasti muuttuvat tavoitteet. Vuotta 1626 voidaan pitää kuparikaupan huipentumana, mikä ilmeni alankomaalaisen oikeussiirännäisen yksityiskohtaisimmassa kopiassa. Komppanian antelias privilegio sekä osakkaiden houkuttelu Sydän-Eurooppaa myöten nostatti komppaniakuumetta. Osakkaiksi ilmoittautui eri yhteiskuntaluokkien edustajia, kuten kauppiaiden leskiä, papistoa ja suomalaisaatelia. Lupaukset olivat suurempia kuin todellisuus, ja kuparikomppanioiden kausi loppui nopeasti. Suurvaltapolitiikka talloi lopulta jalkoihinsa kuparikomppanian mallin, kun vuoritoimen järjestelyt eivät jättäneet komppanioille sijaa.

Tervakomppanioiden hallintorakenne kehittyi kuparikomppanioita pidemmällä aikavälillä. Ensimmäinen tervaprivilegio 1648 nostatti paikallistasolla vahvoja reaktioita niissä, jotka menettivät etuoikeuksiaan. Tämä laukaisi valtiojohtoisen säädöskehityksen, kun kruunun oli pohdittava ratkaisuja. Uudistetut tervaprivilegit vastasivat ulkoisiin paineisiin, joita alankomaalaisten vaatimukset ja sotatila lisäsivät. Tervakomppaniatutkimuksen uranuurtajat Karl Oskar Fyhrvall ja Annagreta Hallberg vakiinnuttivat käsitykset erillisistä tervakomppanioista, jotka lakkautettiin ja perustettiin yhä uudelleen. Tutkimukseni perusteella kyse ei ollut näin yksinkertaisesta prosessista. Oikeushistoriallinen tarkastelu osoittaa tervaprivilegioiden uudistusten liittyneen vahvemmin hallitsijanvaihdoksiin, eikä esimerkiksi liiketoimien vararikoon. Privilegio oli aina hallitsijakohtainen. Paineita privilegion päivittämiseen oli ilmassa jatkuvasti, mutta ne oli mahdollista toteuttaa vasta hallitsijavaihdosten yhteydessä.

Aiempi tutkimus on aliarvioinut 1600-luvun kauppakomppanioiden merkitystä, koska ne eivät muodosta selkeästi etenevää jatkumoa. Esimerkiksi tervakomppanioiden ensimmäistä

privilegiota ohjasivat ruotsalaisten lähtökohdat, mutta vuosikymmenten aikana privilegio omaksui kansainvälisiä piirteitä. Kahden eri aikakauden komppanioiden vertailu osoittaa erilaisista lähtökohdista syntyneiden komppanioiden muuttuneen loppuvaiheessa samankaltaisiksi.

Osoitan tutkimuksessani, että alankomaalaisten lisäksi Ruotsin kauppakomppaniat kuuluivat samaan komppaniaperheeseen englantilaisten, tanskalaisten ja portugalilaisten sisartensa kanssa. Tämä näkyy yhteisissä tavoitteissa, kuten pääoman keruussa ja riskinhallinnassa. Englantilainen privilegio muistutti ruotsalaista teknisissä ominaisuuksissa, kuten maantieteellisen alueen määrittelyssä tai alkuvaiheiden pitkäkestoisissa privilegioissa. Portugalin ja Ruotsin tilannetta yhdisti osakkaiden vähyys. Komppanioiden toimintaa kannatteli kaikkialla kruunun monopoli sekä siihen liittyneet kruunun ja kauppiaiden väliset sopimukset. Ruotsi mallinsi hallintorakennetta muilta mailta rohkeasti, vaikkei se menestynyt edes Tanskan veroisesti. Lisäksi Ruotsin hallitsijat lainasivat komppanialta rahaa, mikä loi epävarmuuden ilmapiiriä.

Kauppakomppanioiden toiminnassa oli modernin osakeyhtiön elementtejä, kuten osakkuus, voitonjako tai pääoma. Käytännössä valtiovallan vahva rooli ja privilegioiden luonne estivät yhtiömallin toteutumista. Osakkuus ja osinkojen epämääräisyys erottavat 1600-luvun komppaniat nykyisistä yhtiöistä. Pääoman luonne oli pitkälti yksityistä eikä anonyymiteetti pienen yhteisön sisällä toteutunut. Sääty-yhteiskunta mahdollisti ainoastaan organisaation, jossa kasvoton osakkuus ei ollut mahdollista. Hallitsijoiden vaikeaselkoinen ja alati muuttuva suhde komppanioihin heijastaa myös yksilön asemaa komppaniassa. Hallitsijan luotonotto komppanialta lisäsi epävarmuutta, mutta toisaalta se saattoi kannustaa osakkaita. Osakkaat muodostivatkin eräänlaisen sisäpiirin, jossa oli mahdollista osoittaa suosiota hallitsijan talouspolitiikalle. Aateli oli hallitsijaa lähellä, mutta sitä ei voinut verottaa. Kauppakomppanian osakkuus oli tietynlainen vapaaehtoisvero. Pääsy hallitsijaa lähelle oletettavasti motivoi myös porvaristoa ja papistoa. György Novákyn mukaan 1600-luvun Ruotsissa oli käytössä välimerellisestä yhtiömallista kehittynyt pohjoissaksalainen malli, jossa sijoituksille saatiin vastinetta, mutta korkotuottoa ei tunnettu. 1620-luvulta on kuitenkin säilynyt osakasluetteloita tuottoineen, jotka kumoavat väitteen. Modernin osakkeen malli oli ainakin hetkellisesti käytössä.

Kauppakomppanioiden omistusoikeus oli yhtä häilyväinen kuin komppanioiden luonne, joka sijoittui kruununkomppanian ja osakeyhtiömallin välimaastoon. Komppanioiden toiminnan alkuvaiheissa yksilöiden merkitys oli vahvaa. Anonyymi sijoittaminen oli käytännössä miltei mahdotonta. Privilegiot olivat tarpeellisia silloin, kun toisilleen tuntemattomat osapuolet kävivät kauppaa. Tällöin toiminta ei perustunut tapoihin, vaan ulkopuolelta määriteltuihin sääntöihin. Ruotsalaiset privilegit eivät kuitenkaan tarjonneet riittäviä käytännön ohjeistuksia, mitä todistaa valitusten suuri määrä. Yhtenä syynä olivat hansakaupan ja kiltojen jättämä perintö, joka sekoittui kauppakomppanioihin. Killat edustivat yhteisöllisyyttä ja ryhmän antamaa turvaa, mikä on yhteisöjen perimmäinen tarkoitus. Hansan vaikutusta oli velaksi myynnin malli ja vekselikäytäntö, joka mahdollisti kaupan jälkeen tapahtuvan rahansiirron. Hansan kaupunkiverkostot muistuttivat kuparikomppanioiden hallintorakennetta sekä tervakomppanioiden hierarkiaa Tukholman ja Suomen kaupunkien välillä. Kruunun intressit ohjasivat pitkälle komppanioiden toimintaa, mutta sen oli toisinaan altistettava hallintaa myös kauppiaille. Kuitenkaan mistään puhtaasta toimintamuodosta ei voida puhua, vaan komppaniat olivat erilaisten tavoitteiden hybridejä.

Ruotsin varhaisimmat kauppakomppaniat ovat esimerkki oikeussiirännäisestä. Tutkimukseni vahvistaa käsitystä, että oikeussiirännäinen harvoin onnistuu ilman laajempaa reseptiota esimerkiksi instituutioiden tasolla. Alankomaat oli lähtömaana riittävän kaukainen ja neutraali osittaiselle onnistumiselle, mutta Ruotsiin kopioitu malli oli syntynyt omanlaisessaan oikeudellisessa ympäristössä. Yhteiskunnan rakenteelliset erot, kauppiaiden sekä hallitsijan erilainen suhde ja pääoman erilaisuus olivat sopeutumisen esteenä. Ruotsalaisten komppanioiden kehitykseen vaikuttivat ulkomaalaiset kauppiaat, Ruotsin kruunun tavoitteet sekä paikallistason toimijat. Mikään näistä ei tietoisesti edistänyt kauppalainsäädäntöä tai yksityiskohtaista komppaniahallintoa. Edes kruunu ei lähtökohtaisesti tähdännyt varsinaiseen lainsäädännön uudistamiseen, vaan se syntyi lisätuotteena. Kyseinen ei itse tarkoituksena syntynyt säädösmateriaali oli aikakaudelleen tyypillistä. Se on tutkimuskohteena antoisa, koska siitä voidaan päätellä näkymättömiä taustavaikuttajia. Juridinen ammattitaito oli 1600-luvun Ruotsissa vähäistä, joten yhtenäinen komppaniakehitys oli siksikin mahdotonta. Osittain tästä syystä ensimmäisessä tervakomppaniassa ei hyödynnetty kokemuksia aiemmista komppanioista. Tervakomppania oli kuparikomppanioita selkeämmin ruotsalainen projekti, vaikka perustaja olikin alankomaalainen.

Tulkintani perusteella Ruotsi tarvitsi ulkomaalaisia esikuvia omaksuakseen kansainvälisen vientikaupan käytänteitä. Kauppakomppaniat edustivat kehityksen silloista kärkeä. Alankomaalaisilla kauppiailla oli kansainvälisen komppanialainsäädännön kokemus, mitä Ruotsi hyödynsi. Komppaniatoiminnan avulla oli mahdollista saada ensiarvoista tietämystä kansainvälisestä oikeudesta. Hyötysuhde oli molemminpuolinen, kun alankomaalaiset kauppiaat vastaavasti kiersivät Ruotsin paikallislainsäädäntöä. Taloudellista menestystä kannatti tavoitella tutun lainsäädännön avulla mahdollisuuksien puitteissa. Alankomaalaiset tarjosivatkin komppaniamallia omilla säännöillään, koska Ruotsin lainsäädäntö rajoitti ulkomaalaisten kaupankäyntiä. Alankomaiden tehokkuuden ja menestyksen taustalla oli ollut nimenomaan vapaa maahanmuutto, mikä puuttui Ruotsista. Alankomaalaiset hyödynsivät oikeussiirännäisiä myös aasialaisissa siirtokunnissaan. Taloushistorioitsija Heckscher on provokatiivisesti esittänyt, että Göteborgin kaupunki oli alankomaalainen siirtokunta Ruotsissa. Väite on kumottu useasti, mutta huomiotta on jäänyt kauppakomppanioiden oikeudellinen reseptio. Komppaniat olivat ulkopuolisia organisaatioita niin Aasiassa kuin Ruotsissakin, ja niillä voitiin kiertää paikallista lainsäädäntöä. Komppaniaprivilegio syrjäytti suvereenisti esimerkiksi Ruotsin vuoden 1614 kauppa- ja purjehdussäännöt sekä Viipurissa vallalla olleen tapaoikeuden.

Tutkimustulokseni eivät tue Olof Wingqvistin 1800-luvun teoriaa kuparikomppanioista hallitsijan mielivaltaisena kaupankäynnin välineenä. Ne olivat ennemminkin seurauksia hallitsijan yhteistyöstä alankomaalaisten kanssa ja oiva ratkaisu Älvsborgin lunnaiden suorittamisessa. Etenkin eteläisen komppanian osakasluettelo osoittaa, ettei lähes sataa osakasta ole voitu painostaa mukaan. Komppaniat olivat aikalaisia kiehtonut moderni mahdollisuus. Wittrock sijoitti ensimmäisen ruotsalaisen kauppakomppanian vasta vuoteen 1615, mutta Göteborgin komppania perustettiin paperilla jo 1607. Komppaniasuunnitelmat kantavat jo aikaan ennen Kalmarin sotaa ja siitä seurannutta sotavelkaa Tanskalle. Tanska todennäköisesti koki Ruotsin varhaiset tavoittelut yhtenä perusteena sodalle, mitä aikaisempi tutkimus ei ole noteerannut.

Heckscherin mukaan kauppakomppaniat olivat osa merkantilismia, jossa ne edustivat tyylipuhdasta monopolia. Tutkimustulokseni monipuolistavat ja syventävät tätä kuvaa. Heckscher ei huomioi privilegeioiden roolia kaupan ohjailussa. Privilegiot todistavat, että kyse on komppaniarakenteesta, eikä irrallisesta monopolista, joka annettiin vain ryhmälle kauppiaita. Sen sijaan osakkaiden kirjo oli olemassa. Ruotsalaisten ja alankomaalaisten lisäksi mukaan houkuteltiin jopa keskieurooppalaisia, joten monopolia kansalliseen hyötyyn tähtäävänä työkaluna vain merkantilistisena piirteenä ei voida allekirjoittaa. Komppaniat hyödyttivät jollain tapaa kaikkia osapuolia. Niiden avulla ruotsalaiset ja alankomaalaiset porvarit rikastuivat vaihtelevasti, kruunu taas vahvisti sotatalouttaan ja globaalin kaupan taitojaan. Laajasti tarkasteltuna lainsäädännöllinen kehitys oli komppanioiden tuoma aineeton ja valtiokehityksellisesti merkittävin hyöty.

Tutkimukseni oikeudellinen näkökulma nostaa avainasemaan privilegeioiden merkityksen valtioinstituution ja komppaniaorganisaation välissä. Uusien kauppakäytäntöjen soveltaminen tarvitsi irrallista oikeussiirännäistä. Ilman komppanioita ja niiden hallintoa Ruotsissa 1600-luvulla toteutuneet talousuudistukset olisivat olleet toisenlaisia. Kauppakomppaniamalli oli nerokas keksintö, jolla alankomaalaiset olivat löytäneet keinon tehokkaaseen kansainväliseen kauppaan. Ruotsin oli turvallista soveltaa muualla syntyneitä malleja ensin pienissä yksiköissä, jollaisia ensimmäiset kauppakomppaniat olivat.

Ruotsin ulkomaankauppa käytäntöineen törmäsivät kehityksen tuomiin haasteisiin kaupan kansainvälistyessä. Vaikutteiden vastavuoroisuus oli silminnähtävää komppaniarakenteiden kehittymisen ja Ruotsin valtiohallinnon risteyksessä. Vanhoja käytäntöjä muovattiin ajan tarpeita vastaaviksi osin tarkoituksella ja osin sattuman kautta. Oikeuden muutos nousi pääasiassa käytännön tarpeista vielä 1600-luvulla. Kruunun vallan muutokset heijastuivat komppanioiden sisältöihinkin, mutta pohjavire niissä oli käytäntöjen sanelemaa. Tämä oli tapaoikeudellista jatkumoa jo edellisiltä vuosisadoilta. 1600-luvulla hallinnon työkalujen modernisoitumisesta huolimatta paikallinen säädösten laadinta eli vahvana. Tämä voidaan todentaa kaupunkilaisten valituksista, joilla haettiin uutta säädöstekstiä. Ne olivat myös väylä komppanioiden usein omavaltaisten johtajien ohittamiseen. Säädökset vakiintuvat viiveellä verrattuna talouden kehitykseen. Kauppakomppaniat ilmestyivät valmiiseen ympäristöön ulkopuolelta ja yhtäkkiä, joten niiden perinne oli liian ohut yltääkseen 1700-luvulle.

Kupari- ja tervakomppaniat ovat esimerkki vanhan ja uuden kohtaamisesta, näiden rajapinnasta. Vanhaa perintöä edustavat kruunun kontrolli sekä henkilökohtaisiin ja tuttuihin suhteisiin perustuva kaupankäynti. Voimakas kruunu oli Ruotsin ainoa talouspoliittinen instituutio, eivätkä komppaniat alkuvaiheessa erotu itsenäisenä organisaationa, vaan ne ovat tiukasti kruunun alaisuudessa. Kärjistyminen alkoi, kun oikeussiirännäisen myötä ympäristöä ryhdyttiin muokkaamaan sille soveliaammaksi. Toimivan komppanian tärkein ominaisuus oli erottausta kruunun instituutiosta erillisenä organisaationa. Tässä privilegioilla oli tärkeä yhdistävä rooli. Valtiovallan oli siirrettävä omaa vaikutusvaltaansa kauppiaille. Lisäksi henkilökohtaisten kauppasuhteiden oli muututtava kohti kasvotonta osakkuutta, jotta globaali kaupankäynti oli mahdollista. Näin tapahtui Ruotsissa ensimmäistä kertaa 1600-luvun kauppakomppanioissa.

Taulukko 1

Kompanioiden oleellisten privilegeiden vertailua

Privilegion myöntöaika	Privilegion voimassaolo-aika	Johtajisto	Muut toimikunnat	Pienin sijoitussumma	Sijoituksen voitto-osuus	Kirjanpito
8.9.1607 (Göteborgin komppania)	12 vuotta	Johtajat ja kamarit.	Kamarit valvoivat johtajistoa.	Ei ollut	12 % pro rata-periaate	Ei velvoitteita.
1.4.1615 (Tukholman komppania)	10 vuotta	Kuvernööri ja tarpeellinen määrä johtajia.	Toimikunta valvoi hallitusta.	100 ruotsalaista taleria	12 %	Vuosittain kruunulle, puolivuositain sisäinen tarkastus.
21.12.1619 (kuparikomppania)	3 vuotta	Kuvernööri ja 7 johtajaa.	8-henkinen tilintarkastusvaliokunta.	100 ruotsalaista taleria	ei mainintaa	Vuosittain toimikunnalle.
21.12.1620	2 vuotta	Kuvernööri ja 7 johtajaa.	8-henkinen tilintarkastusvaliokunta.	100 ruotsalaista taleria	Sellaisia kuin ”Jumala suo”	Esitettävä vuosittain täsmävä tase.
30.12.1622	4 vuotta	Kuvernööri ja avoin määrä johtajia.			ei mainintaa	
14.6.1626 (eteläinen komppania)	12 vuotta	Suhteessa sijoitusten määrään.	Useita toimikuntia valvomassa sijoituksia. Tilapäisiä raateja.	30 kuparitaleria	ei mainintaa	Vuosittain enemmistöosakkaille, 6 vuoden välein kaikille muille.
31.3.1648 (Norlannin komppania)	20 vuotta	Johtajat			Ei mainintaa.	Ei velvoitteita.
5.7.1661 (säädös)	”Ei oleellinen”.	Johtajat		100 taleria	Ei mainintaa.	Ei velvoitteita.
1666 (säädös)		3 johtajaa	16-henkinen valvova elin.		Ei mainintaa.	
23.7.1672 tervaprivilegio	10 vuotta	4 johtajaa	Kauppakollegio ohjaili toimintaa.		Ei mainintaa.	

Liite 1

Vuoden 1628 eteläisen komppanian osakkaat ja sijoitussummat¹⁰⁴⁵

- Kreivi, valtaneuvos *Magnus Brahe*, **930 taleria**, 20 äyriä, 13 penniä
- Kreivi, valtakunnankansleri *Axel Oxenstierna*, **16 443 taleria**, 14 äyriä, 6 penniä
- Vapaaherra, Suomen kenraalikuvernööri, valtaneuvos *Nils Bielke*, **4268 taleria**, 13 äyriä, 4 penniä
- Valtaneuvos, maaherra *Bo Ribbing*, **603 taleria**, 18 äyriä, 18 penniä
- Valtaneuvos, komppanian kuvernööri *Philip Scheding*, **1471 taleria**, 16 äyriä, 15 penniä
- Valtaneuvos *Gabriel Bengtinpoika Oxenstierna*, **3050 taleria**
- Kenraalikuvernööri *Clas Horn*, **2000 taleria**
- Amiraali *Nils Stiernsköld* **2345 taleria**, 9 äyriä, 4 penniä
- Valtaneuvos, Uppsalan yliopiston kansleri, Kustaa Aadolfin kotiopettaja *Johan Skytte* **10 000 taleria** (köyhäintilille 164 taleria)
- Valtaneuvos, diplomaatti mm. Alankomaissa *Gabriel Gustafsson Oxenstierna*, **10 192 taleria**, 13 äyriä, 11 penniä
- Valtaneuvos *Svante Banér*, **598 taleria**, 14 äyriä, 1 penni (köyhäintilille 200 taleria)
- Valtaneuvos, kamariherra *Peter Gustafinpoika Banér*, **4430 taleria**
- Marsalkka, kauppakomppanian kuvernöörin *Johan Sparren perilliset*, **3000 taleria**
- Valtaneuvos *Mattias Soop*, **1758 taleria**, 30 äyriä, 21 penniä
- Hovimarsalkka *Dietrich von Falkenberg*, **2653 taleria**, 31 äyriä, 1 penni
- Valtaneuvos, Maaherra *Lars Sparre*, **1852 taleria**, 16 äyriä, 10 penniä
- Eversti *Johan Banér*, **1250 taleria**, 30 äyriä, 5 penniä
- Maaherra, kamariherra *Axel Banér*, **2500 taleria**
- Kruununpalvelija ja historioitsija *Erik Jöransson Tegel*, **1422 taleria**, 8 äyriä, 9 penniä
- Kreivitär, Raaseporin käskynhaltija *Amalia von Hatzfeld*, **2000 taleria**
- Neiti *Anna Margareta Sture* **2000 taleria**
- Vaimo *Elisabet Petter Paul*, **1718 taleria**, 16 äyriä, 11 penniä
- Valtaneuvos Jesper Matson Kruusin leski, *Brita De la Gardie* **6355 taleria**, 5 penniä
- Ratsumestari Henrik Wreden leski, Elimäen lääninhaltija *Gertrud von Ungern*, **13 666 taleria**, 29 äyriä, 18 penniä
- Maaherra *Otto Scheiding*, **1000 taleria**
- Ratsumestari *Melchior Falkenberg*, **823 taleria**, 14 penniä
- *Lars Skytte*, **5400 taleria**, (köyhäintilille 840 taleria)
- Rouva *Brita Engsjö*, **1076 taleria**, 5 äyriä, 22 penniä
- Viipurin linnanpäällikkö, käskynhaltija *Arvid Tönnenpojan* perilliset, **1582 taleria**
- Maaherra, kuparikomppanian johtaja *Peter Kruse*, **24 570 taleria**, 12 äyriä, 17 penniä
- *Jöran Ulfson*, **1000 taleria**
- Rouva *Margareta Krakesta*, **2363 taleria**, 20 äyriä, 8 penniä
- Arkkipiispa, teologian professori (vihki Kustaa Aadolfin kuninkaaksi) *Petrus Kenicius*, **1500 taleria**
- Kauppakomppanian johtaja, laivanvarustaja *Antonius Monier*, **800 taleria**
- Rouva *Kerstin Nelbeck* **1000 taleria**

¹⁰⁴⁵ *Försäkring för Participant i Hand.Comp. 1628*, Stiernman 1747, 966–967. Käytetty rahayksikkö taleri tarkoitti mitä ilmeisemmin kuparitaleria, äyri hopearahaa ja penni vanhaa kuparirahaa eli kupariäyriä. Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010, 43.

- Rouva *Anna Konradus*, **2357 taleria**, 30 äyriä
- Rouva *Dorothea Streek*, **1000 taleria**
- Rouva *Anna*, Olof Jacobssonin puoliso, **2064 taleria**
- Oikeustieteen tohtori, kauppakomppanian johtaja *Johan Salvius*, **4420 taleria**, 16 äyriä
- *Andreas Algothi*, **100 taleria**
- Matemaatikko, kartantekijä, pääarkkitehti *Andreas Bureus*, **3297 taleria**, 9 äyriä, 4 penniä
- Arkeologi, kansalliskirjaston johtaja *Jonas Bureus*, **2723 taleria**, 19 äyriä, 21 penniä
- Kauppakomppanian johtajan, tukholmalaisen kauppiaan *Olof Anderssonin* leski **5000 taleria**
- Vallesmanni *Petter von Benningen*, **9374 taleria**, 4 äyriä
- *Erich Erichson Beet*, **1000 taleria**
- Herra *Hindrichsin* perilliset, **1200 taleria**
- Edesmenneen Tukholman pormestarin *Erik Ingermundssonin* perilliset, **1402 taleria**, 5 äyriä, 12 penniä
- Kauppakomppanian johtaja, saksalaisen seurakunnan vanhin *Cort Witholtz*, **2000 taleria**
- Kauppakomppanian johtajan, tukholmalaisen kauppiaan *Olof Anderssonin* poikapuoli, **3177 taleria**, 16 äyriä
- *Västeråsin kaupunki*, **2351 taleria**, 29 äyriä, 10 penniä
- *Kalmarin hiippakunta*, **4643 taleria**, 29 äyriä, 2 penniä
- *Västeråsin tuomiokirkko* **1267 taleria**, 7 äyriä, 11 penniä
- *Uppsalan tuomiokirkko*, **2261 taleria**, 24 äyriä
- *Christopher* Noorin linnasta, **765 taleria**, 19 äyriä, 2 penniä
- *Jöran* Gasaren linnasta **586 taleria**, 10 äyriä, 7 penniä
- Turun piispa *Isaak Rothovius* **938 taleria**, 3 äyriä, 16 penniä
- Knut Kurjen leski *Brita Bengtintytär Gylta*, **7012 taleria**, 26 äyriä ja 21 penniä
- Herra *Claes Skattwinkel*, **500 taleria**
- Vaimo *Elin Jönsintytär*, **165 taleria**, 28 äyriä, 16 penniä
- *Danvikin sairaala* **21 434 taleria**, 14 äyriä, 9 penniä
- *Salomon Petersson*, **562 taleria**, 16 äyriä
- *Amund Jöransson*, **239 taleria**, 26 äyriä, 21 penniä
- *Nicodemus Persson*, **100 taleria**
- *Hendrich Lemmison*, **800 taleria**
- Kauppia *Louis De Geer*, **32 000 taleria**
- *Henrich von Hattingen*, **670 taleria**
- (mahdollisesti myöh. lääninrovasti) *Laurentius Petri*, **256 taleria**, 9 äyriä
- *Johan Andersin*, **870 taleria**, 26 äyriä, 17 penniä
- *Erik Pederssonin jälkeläiset*, **984 taleria**, 18 äyriä, 6 penniä
- *Johan Hendrich*, **500 taleria**
- Strängnäsin piispa, teologian professori Uppsalassa *Laurentius Paulinus Gothus*, **457 taleria**, 17 äyriä, 12 penniä
- Käskeynhaltija *Jöns Kurki*, **640 taleria**
- Kauppakomppanian johtaja, diplomaatti Alankomaissa *Konrad Falkenberg*, **344 taleria**, 24 äyriä
- Uppsalan arkkipiispa, teologian professori *Johan Lanaeus*, **220 taleria**
- *Wäxjön kaupunki*, **1359 taleria**, 19 äyriä

Liite 2

Ruotsissa käytössä ollut valuuttajärjestelmä tutkittuna ajankohtana¹⁰⁴⁶

AIKAKAUSI	KOLIKOIDEN ARVOMETALLI	YLEISIMMIN KÄYTETYT RAHAYKSIKÖT
–1624	HOPEA	ruotsalainen taleri, hopeamarkka
1624–1633	KUPARI	hopeataleri, kuparitaleri
1633–1643	HOPEA	hopeataleri, kuparitaleri
1643–1665	KUPARI	riikintaleri (kupari), hopeataleri, plakaatit
1665–1674	HOPEA	kuparitaleri, hopeataleri, plakaatit, äyrit
1674–1681	KUPARI	kuparitaleri, hopeataleri
1681–1686	HOPEA	kuparitaleri, hopeataleri, plakaatit, äyrit

¹⁰⁴⁶ Koottu teoksesta: Edvinsson, Jacobson ja Waldenström 2010.

V LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Kungliga bibliotek, Tukholma (KB)

Notification om Tiäru-Compagniets uphävande 18. Januarii 1682, Kuninkaallisia ilmoituksia 1. kokoelma.

Riksarkivet, Tukholma (RA)

Handel och sjöfart, Riksarkivets ämnessamlingar, Miscellanea

Handel och sjöfart, Handelskompanier:

vol. 9 Kommerskollegiet, Handelskompanier 1623–1652

vol. 12 Kommerskollegium

vol. 14 Kammararkivet, Bergsbruk

vol. 31 Köpmans rättigheter

vol. 46 Gamla Kopparkompaniet 1615–1629. Nya Kopparkompaniet
1636–1642

vol. 47 Kopparkompaniet 1620–1623

vol. 48 Generalhandelskompaniet

vol. 49 General kompaniet. Söder kompaniet. Usselinck memorial
1624–1645.

vol. 59 Skeppskompaniet

vol. 63 Tjärukompaniet och Förnyade tjärukompaniet 1648–1672

vol. 64 Renoverade tjärukompaniet 1672–1682

vol. 65 Tjäruhandelssocieteten 1689–1715

vol. 79-80 Leufstan ruukin arkisto

vol. 104 Riksrådets protokoll.

vol. 325-328 Kammararkivet, Bergsbruk

Kronans koppar

Kopparkompani räkningar 1626-1628

Journal 1625-1626

Kommerskollegium, huvudarkivet

Kollegiets protokoll no 6 ja 12

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Kaupunkien asiakirjoja. Asiakirjat ja valitukset

Jäljennöksiä kaupunkien asiakirjoista ja valituksista 1360–1873

Viipuri

SÄHKÖISET LÄHTEET

Hansakaupunkien oikeus:

www.admiraltylawguide.com; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Kansallisbiografia (ISSN 1799-4349):

<https://kansallisbiografia.fi>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020

Maunu Eerikinpojan kaupunkilaki:

https://weburn.kb.se/metadata/179/hs_19100179.htm; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Nordisk familjebok konversationslexikon och realencyklopedi:

<http://runeberg.org/nf/>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Oxford University Comparative Law Forum:

<https://ouclf.iuscomp.org/>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Svenskt biografiskt handlexikon:

<http://runeberg.org/sbh/>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Johnson, Amandus: The Swedes on the Delaware 1638-1664. The Swedish Colonial Society, Philadelphia 1915:

<https://archive.org/details/swedesondelawar00johngoog/page/n11>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Ruotsin ja Alankomaiden välinen rauhansopimus 1614:

<https://www.archivesportaleurope.net/featured-document/-/fed/pk/70342#sthash.tMgMSZth.dpbs>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020.

Tieteen termipankki:

<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki>; Sivulla vierailtu viimeksi 6.2.2020

PAINETUT LÄHTEET

Bergh, Severin: Handlingar rörande Sveriges historia. Svenska riksrådets protokoll 1636, tredje serien VI. Kongl. Riks-Arkivet. Stockholm 1891.

Bergh, Severin: Handlingar rörande Sveriges historia. Svenska riksrådets protokoll 1642, tredje serien IX. Kongl. Riks-Arkivet. Stockholm 1902.

Bergh, Severin: Handlingar rörande Sveriges historia. Svenska riksrådets protokoll 1645, 1646, tredje serien XI. Kongl. Riks-Arkivet. Stockholm 1906.

Kullberg, Nils Axel: Handlingar rörande Sveriges historia. Svenska riksrådets protokoll 1621–1629 I, Kongl. Riks-Arkivet. Stockholm 1878.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling I, historiska och politiska skrifter. Stockholm 1888.

Risingh, Johan: Itt vthtogh, om kiöp-handelen, eller commercierne, medh thesz bestånd, nyttor, och wesentelige deelrar, som äro warorne, penningarne och wäxelen och om thesz instrument och redskap, som är seglationen, sampt hwad mera som handeln widkommer, korteligen sammanfattat aff Joh: Cl: Risingh Wankijff (tryckare) Publicerad: Stockholm, tryckt hoos Nicolaum Wankijff, kongl. booktryckiare, åhr 1669.

Stiernman, Anders Anton von: Alla Riksdagars och Möstens Beslut samt orffdreningar, regements-former, försäkringar och bewillningar. Tredje delen. Stockholm 1753.

Stiernman, Anders Anton von: Alla riksdagars och möstens besluth, 1–3. Bihang utaf åtskillige allmenna handlingar ifrån år 1529 intil år 1698. Hörande til the förr i tre serskilte delar utgifne riksdagars och möstens beslut, arfföreningar, regements-former, försäkringar bewillningar och the för hwart stånd utfärdade allmenna resolutioner. Stockholm 1743.

Stiernman, Anders Anton von: Sweriges Rikes commerce. politie och oeconomie uti gemen uppå Hans Kongl.Maj:ts nodigsta belfallning. Första delen. Kong. trykeriet. Stockholm 1733.

Stiernman, Anders Anton von: Sweriges Rikes commerce. politie och oeconomie uti gemen uppå Hans Kongl.Maj:ts nodigsta belfallning. Andra delen. Kong. trykeriet. Stockholm 1750.

Stiernman, Anders Anton von: Sweriges Rikes commerce. politie och oeconomie uti gemen uppå Hans Kongl.Maj:ts nodigsta belfallning. Fjärde delen Kong. trykeriet. Stockholm 1760.

Stiernman, Anders Anton von: Sweriges Rikes commerce. politie och oeconomie uti gemen uppå Hans Kongl.Maj:ts nodigsta belfallning. Femte delen Kong. trykeriet. Stockholm 1766.

Sweriges Rijkes Siö-lagh. Tryckt i Stockholm 1667.

KIRJALLISUUS

Ahlund, Nils: Sveriges riksdag, förra avdelningen riksdagens historia intill 1865. Tredje bandet, Ståndsriksdagens utdaning 1592–1672. Stockholm 1933.

Ahtiainen, Pekka – Tervonen, Jukka: Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseseen historiakirjoitukseen. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.

Alimento, Antonella – Stapelbroek, Koen: Trade and Treaties: Balancing the Interstate System, teoksessa Alimento, Antonella – Stapelbroek, Koen (eds), *The Politics of Commercial Treaties in the Eighteenth Century, Balance of Power, Balance of Trade*. Palgrave Macmillan, London 2017.

Almqvist, Johan Axel: Kommerskollegium och Riksens ständers manufakturkontor samt konsulstaten. Administrativa och biografiska anteckningar. Meddelanden från svenska riksarkivet, Ny följd. 4. Stockholm 1912–1915.

Almqvist, Helge: Göteborgs historia, grundläggningen och första hundra åren. Förra delen. Från grundläggningen till enväldet (1619–1680). Medéns bokhandels AB, Göteborg 1929.

Amend-Traut, Anja: The aulic council and incorporated companies; Effort to establish a trading company between the hanseatic cities and Spain. *Annales, Universitatis Scientiarum Budapestinensis De Rolando Eötvös Nominatae: Sectio iuridica* 53. Tomus LII. Budapest 2012.

Andersen, Per – Salonen, Kirsi – Sigh, Helle I.M., – Vogt, Helle (eds): How Nordic are the Nordic Medieval Laws? – Ten Years After, *Proceedings of the Tenth Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History* 2013. DJOF Publishing, København 2014.

Andersson Bertil: Göteborgs historia, Näringsliv och samhällsutveckling; Från fästningsstad till handelsstad 1619–1820. Nerenius & Santérus, Stockholm 1996.

Andersson, H. Edwin: Risk, Shipping and Roman Law. *Tulane Maritime Law Journal* 34 (1) 2009.

Antunes, Cátia: Atlantic Entrepreneurship, Cross-cultural Business Networks 1580–1776, teoksessa Muller, Leos – Rössner, Philipp Robinson – Tamaki, Toshiaki, *The Rise of the Atlantic Economy and the North Sea 1500–1800*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2011.

Antunes, Cátia: Cross-Cultural Business Cooperation in the Dutch Trading World 1580–1776, A View from Amsterdam's Notarial Contracts, teoksessa Trivellato, Francesca – Halevi Leor – Antunes, Cátia (eds), *Religion and Trade, Cross-Cultural Exchange in World History, 1000–1900*. Oxford University Press, Oxford 2014.

Antunes, Cátia – Gommans, Jos: Exploring the Dutch Empire, Agents, Networks and Institutions 1600–2000. Bloomsbury Academic, London – New Delhi – New York – Sydney 2015.

Antunes, Jose Engrácia – Torres, Nuno Pinheiro: The Portuguese East India Company 1628–1633, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Levinus (eds), *VOC 1602-2002, 400 Years of Company Law. Law and Business and Finance. Volume 6*. Kluwer Law International 2005.

Arnoldsson, Sverker: Krigspropagandan i Sverige, teoksessa Rystad, Göran (red.), Historia kring trettioåriga kriget. Wahlströms & Wistrand, Stockholm 1963.

Bellomo, Manlio: The Common Legal Past of Europe 1000–1800. Studies in Medieval and Early Modern Canon Law. Volume 4. The Catholic University of America Press, Washington D.C. 1995.

Berggren, Jan: Kring 1636, teoksessa Jan Berggren – Göran Nilzén (red.), Tullverket 1636–1986. Tullverket, Falköping 1986.

Berman, Harold J.: Law and Revolution, II, The Impact of the Protestant Reformations on the Western Legal Tradition. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2003.

Björne, Lars: Oikeusjärjestelmän kehityksestä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No 143. Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 1979.

Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds): Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime. Springer Netherlands, Hague 1981.

Blockmans, Wim – Krom, Mikhail – Wubs-Mrozewicz: The Routledge Handbook of Maritime Trade around Europe 1300-1600. Routledge, London – New York 2017.

Bochove, Christiaan van: The economic consequences of the Dutch. Economic integration around the North Sea, 1500–1800. Close Encounters with the Dutch. Amsterdam University Press, Amsterdam 2008.

Boëthius, Bertil – Kromnov, Åke: Jernkontorets historia, del I, Grundläggningstiden. Minnesskrift utarbetad av Bertil Boëthius och Åke Kromnov på uppdrag av jernkontoret till erinran om dess tvåhundraåriga verksamhet 1747–1947. Jernkontoret, Stockholm 1947.

Boulle, Pierre H: French Mercantilism, Commercial Companies and Colonial Profitability, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds), Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime. Leiden University Press, Leiden 1981.

Bown, Stephen R.: Merchant Kings, When Companies Ruled the world 1600-1900. Conway Books, Cornwall 2010.

Braudel, Fernand: Capitalism and Material Life 1400–1800. Weidenfeld and Nicolson, London 1973.

Braudel, Fernand: Der Handel, Sozialgeschichte des 15.–18. Jahrhunderts. Kindler cop, München 1986.

Braudel, Fernand: The Wheels of Commerce, Civilization and Capitalism 15th-18th Century. Volume II. The wheels of commerce. Collins, London 1982.

Brunori, Luisa: Late Scholasticism and Commercial Partnership: Persons and Capitals in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, teoksessa De ruysscher, Dave – Cordes, Albrecht – Dauchy, Serge – Pihlajamäki Heikki (eds.), The Company in Law and Practice: Did Size matter? (Middle Ages-Nineteenth Century). Brill, Leiden 2017.

Brännman, Erik: Frälseköpen under Gustaf II Adolfs regering. Lund 1950.

Björnsson, Anders – Magnusson, Lars (red.), *Jordpäron, Svensk ekonomihistorisk läsebok*. Atlantis, Stockholm 2011.

Bäckman, Anders: *Vedkompaniet, En studie i tidigtmodern handel och organisation*. Pro gradu – tutkielma. Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet 2013.

Börjeson, D. Hj. T.: *Stockholms segelsjöfart, minneskrift 1732–1931*. Sjökapstens-societeten i Stockholm, Stockholm 1932.

Cawston, George – Keane, A. H.: *The Early Chartered Companies (A.D. 1296–1858)*. The Lawbook Exchange, TTD. New Jersey 2002. *Alkuperäinen painos vuodelta 1896*.

Chaudhuri, Kirti N.: *The English East India Company: the Study of an Early Joint-Stock Company, 1600–1640*. Kelley, New York 1965.

Christensen, Aksel E: *Dutch trade to the Baltic about 1600*. Academic dissertation. København 1941.

Christensson, Jacob (red.): *Stormaktstiden*, Signum svenska kulturhistoria. Signum, Lund 2005.

Conac, Pierre-Henri: *The French and Dutch East Indian Companies in comparative legal perspective*, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Levinus (eds), *VOC 1602–2002, 400 Years of Company Law*. Law and Business and Finance. Volume 6. Kluwer Legal Publishers 2005.

Cordes, Albrecht: *The search for a medieval Lex mercatoria*. Oxford University Comparative Law Forum 5/2003.

Cordes, Albrecht: *Future of the History of Medieval Trade Law*. American Journal of Legal History 56 (1) 2016.

Cordes, Albrecht – Höhn, Philipp: *Extra-Legal and Legal Conflict Management Among Long-Distance Traders (1250–1650)*, teoksessa Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds), *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford University Press, Oxford 2018.

Corffman, D'Maris – Leonard, Adrian – O'Reilly, William (eds): *The Atlantic World*. Routledge, London & New York 2015.

Curtin, Philip D.: *Cross-Cultural Trade in World History*. Studies in Comparative World History. Cambridge University, Cambridge 1992.

Dahl, Gunnar: *Trade, Trust and Networks, Commercial Culture in Late Medieval Italy*. Nordic Academic Press, Lund 1998.

Dahlgren E. W., *Järnvärkeri och Järnstämpling*. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie. Jernkontoret, Stockholm 1930.

Dahlgren E. W.: *Louis De Geer 1587–1652. Hans liv och verk*, 1 & 2. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1923.

Dahlgren, Stellan: Karl X Gustav och reduktionen. *Studia historica upsaliensia* XIV. Svenska bokförlaget, Uppsala 1964.

Dahlgren, Stellan: 1600-talets ståndssamhälle, teoksessa Rystad, Göran (red.), *Svenskt 1600-tal Problem i äldre historia*. Studentlitteratur, Malmö 1977.

Dahlgren, Stellan – Norman, Hans: *The Rise and Fall of New Sweden, Governor Johan Risingh's Journal 1654–1655 in its Historical Context*. *Acta Universitatis Upsaliensis*. *Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis*, Uppsala 1988.

Dannert, Leif: När Gotland blev svenskt: Några synpunkter på den första svenska tiden 1645–54. Särtryck ur *Gotlands Allehanda*, Visby 1934.

De Jong, Michiel: *Dutch Entrepreneurs in the Swedish Crown Trade*, teoksessa Brand, Hanno (eds), *Trade, diplomacy and cultural exchange. Continuity and change in the North Sea area and the Baltic c. 1350-1750*. Verloren, Hilversum 2005.

De Jong, Michiel: *Dutch merchants and their interests in Dutch and foreign state finances, 1615–1630 - The case of bilateral subsidies and loans at the start of the Thirty Years War*, teoksessa Brand, Hanno – Müller, Leos (eds), *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea- and Baltic Region in the Late Middle Ages and Early Modern Period*. Verloren, Hilversum 2007.

De ruysscher, Dave: *Antwerp 1490-1590. Insurance and Speculation*, teoksessa Leonard, Adrian (ed), *Marine Insurance. Origins and Institutions, 1300-1850*. *Palgrave Studies in the History of Finance*. Palgrave Macmillan, UK 2016.

De ruysscher, Dave: *Chartered Companies in Sweden, the Dutch Republic and England (c.1600–c.1630): Experimenting in Corporate Governance*, teoksessa Tikka, Katja (ed), *The Development of Commercial Law in Sweden and Finland (Early Modern Period- Nineteenth Century)*. Brill, Leiden 2020.

De Vries, Jan: *Economy of Europe in an Age of Crises 1600–1750*. Cambridge University Press, Cambridge 1976.

Dezalay, Yves – Garth, Bryant: *The internationalization of palace wars. Lawyers, economists, and the contest to transform Latin American states*. University of Chicago Press, Chicago 2002.

De Zwart, Pim: *Globalization and the Colonial Origins of the Great Divergence. Intercontinental Trade and Living Standards in the Dutch East Indian Company's Commercial Empire, C. 1600–1800*. *Global Economic History Series*. Volume 11. Leiden, Brill 2016.

Dillen, J. G. van: *Amsterdamsche notarieele acten betreffende den koperhandel en de uitoefening van mijnbouw en metaalindustrie in Zweden*, teoksessa *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 58 1937.

Disney, A. R: *Twilight of the Pepper Empire, Portuguese Trade in Southwest India in the Early Seventeenth Century*, Harvard University, Cambridge 1978. Toinen painos 2010.

Droste, Heiko: Information Flow in a New Era of Postal Services, teoksessa Müller, Leos – Ojala, Jari (eds), *Information Flows. New Approaches in the Historical Study of Business Information*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.

Duve, Thomas: European Legal History – Concepts, Methods, Challenges, teoksessa Duve, Thomas (eds), *Entanglements in Legal History: Conceptual Approaches*. Max Planck Institute for European Legal History, Frankfurt am Main 2014.

Edén, N.: Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organization I början af sjuttonde århundradet (1602–1634). Teoksessa *Skrifter utgifna af kongl. humanistiska vetenskaps-samfundet band VIII, Uppsala 1902–1904*.

Edvinsson, Rodney – Jacobson, Tor – Waldenström, Daniel (eds): *Johdanto teoksessa Sveriges Riksbank and the history of Central Banking*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Ekegård, Einar: *Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden*. Appelbergs boktryckeri aktiebolag, Uppsala 1924.

Engerman, Stanley: War, Colonisation, and Migration over five Centuries, teoksessa Klooster, Wim (ed), *Migration, Trade, and Slavery in an Expanding World*. Brill, Leiden 2009.

Englund, Peter: *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället*. Atlantis, Stockholm 1994.

Everts, Natalie: Social Outcomes of Trade Relations: Encounters Between African and European in the Hubs of the Slave Trade on the Guinea Coast, teoksessa Klooster, Wim (ed), *Migration, Trade, and Slavery in an Expanding World*. Brill, Leiden 2009.

Fahlborg, Birger: *Sveriges yttre politik 1660–1664*. Stockholm universitet, Stockholm 1932.

Faundez, Julio: Douglass North's Theory of Institutions: Lessons for Law and Development. *Hague Journal on the Rule of Law* 8 2016.

Feldbaek Ole: *Danske Handelskompagnier 1616–1843*. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1986.

Feldbaek, Ole: The Organization and Structure of the Danish East Indian, West India and Guinea Companies in the 17th and 18th Centuries, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds), *Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime*. Leiden University Press, Leiden 1981.

Ferrarini, Guido G.: Origins of Limited Liability Companies and Company Law Modernisation in Italy: A Historical Outline, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Formoy – Ronald Ralph: *The Historical Foundations of Modern Company Law*. Sweet & Maxwell, London 1923.

Forss, Tommy: Att slå mynt av ekonomin, teoksessa Östling, Christina (red.) *Sverige 1628, Bilder och texter kring ett årtal*. Boken utgiven med bidrag från Föreningen Vasamuseets vänner, Stockholm 1995.

Frankot, Edda: 'Of Laws of Ships and Shipmen'. *Medieval Maritime Law and its Practice on Urban Northern Europe*. Scottish Historical Review Monograph No 20. Edinburgh University Press, Edinburgh 2012.

Fregart, Klas: *Sveriges Riksbank: 350 Years in the Making*, teoksessa Edvinsson, Rodney – Jacobson, Tor – Waldenström, Daniel (eds), *Sveriges Riksbank and the history of Central Banking*. Cambridge University Press, Cambridge 2018.

Fyhrvall, Karl Oskar: *Bidrag till svenska handelslagstiftningens historia, Tjärhandelskompanierna*. Akademisk afhandling. Stockholm 1880.

Gaastra, Femme: *The Dutch east India Company. Expansion and Decline*. Walburgers, Zutphen 2003.

Gaastra, Femme: *The Shifting Balance of Trade of the Dutch East India Company*, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds), *Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime*. Leiden University Press, Leiden 1981.

Gannholm, Tore: *Gotland, the Pearl of the Baltic Sea. Center of commerce and cultures in the Baltic Sea region for over 2000 years*. Stavgaard förlag 2013.

Gardell, Carl Johan: *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*. *Studia historica Upsaliensia*. Uppsala University, Uppsala 1986.

Gardell, Carl Johan: *Tjärproduktion och kompanipolitik. Gotländsk bondeekonomi i förändring vid 1600-talets mitt*. *Gotländska studier*, Visby 1991.

Gelderblom Oscar: *Cities of Commerce. The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250-1650*. Princeton University Press, Princeton 2013.

Gepken-Jager, Ella: *Verenigde oost-indische compagnie*, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Levinus (eds), *VOC 1602–2002, 400 Years of Company Law. Law and Business and Finance. Volume 6*. Kluwer Legal Publishers 2005.

Gialdroni, Stefania: *East Indian Company. Una storia giuridica 1600–1708*. Mulino, Bologna, 2011.

Gialdroni, Stefania: *Incorporation and Limited Liability in Seventeenth-Century England: The Case of the East India Company*, teoksessa *The Small and Medium-Sized Company in Law and Practice (Middle Ages-Nineteenth Century)*. Società editrice il Mulino, Bologna 2016.

Gerentz, Sven: *Kommerskollegium och näringslivet 1651–1951*. Minneskrift. Stockholm 1951.

Glamann, Kirsten: *Festkrift til Astrid Friis på halvfjerdsårsdagen den 1. august 1963*. Rosenkilde og Bagger, København 1963.

Glasson, Travis: *Protestantism in the Atlantic World*, teoksessa Corffman D'Maris – Leonard Adrian – O'Reilly William (eds). *The Atlantic World*, London & New York 2015.

Glete, Jan: *Navies and Nations, Warships, Navies and State Building in Europe 1500–1860. Volume One & Two*. Almqvist & Wiksell international, Stockholm 1993.

Glete, Jan: Warfare at Sea 1500–1650, Maritime Conflicts and the Transformation of Europe. Routledge, London 2000.

Goldberg, Dror: Paper Money, 1450–1850, teoksessa Corffman D'Maris – Leonard Adrian – O'Reilly William (eds): The Atlantic World, London & New York 2015.

Granlund, Victor: En Svensk Koloni I Afrika Eller Svenska Afrikanska Kompaniets Historia. Historiskt bibliotek. Norstedt, Stockholm 1879.

Graziadei, Michele: Comparative Law, Transplants, and Receptions, teoksessa Reimann, Mathias – Zimmermann, Reinhard (eds), The Oxford Handbook of Comparative Law. Oxford University Press, Oxford 2019.

Graziadei, Michele: Legal Transplants and the Frontiers of Legal Knowledge. Theoretical Inquiries in Law 10 (2) 2009.

Greif, Avner – Milgrom, Paul – Weingast, Barry: Coordination, Commitment, and Enforcement: The Case of the Merchant Guild. Journal of Political Economy 102 (4) 1994.

Groenveld, Simon – Wintle, Michael (eds): The Exchange of Ideas: Religion, Scholarship and Art in Anglo-Dutch Relations in the Seventeenth Century. Britain and the Netherlands. Vol. XI. Oxford 1991.

Groenveld, Simon – Wintle, Michael (eds.): State and Trade, Government and the Economy in Britain and the Netherlands since the Middle Ages. Britain and the Netherlands. Vol. X. Oxford 1992.

Groot, Alexander H. De: The Organization of Western European Trade in the Levant, 1500–1800, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds): Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime. Leiden University Press, Leiden 1981.

Gustafsson, Harald: De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa, teoksessa Engman, Max – Villstrand, Nils Erik (red.), Maktens mosaik. Enhet, särsart och självbild i det svenska riket. Svenska litteratursällskapet i Finland. Atlantis, Helsingfors 2008.

Gustafsson, Harald: Nordens historia, En europeisk region under 1200år. Studentlitteratur, Lund 1997.

Haapala, Pertti – Lloyd, Christopher: Johdanto. Rakennehistoria ja historian rakenteet, teoksessa Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000). Vastapaino, Tampere 2018.

Habermas, Jürgen: Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Vastapaino, Tampere 2004.

Hadenius, Stig: Riksdagen, En svensk historia. Berling, Stockholm 1994.

Haggrén, Georg: Carl Bonde och Bergsbrukets modernisering, teoksessa Jordpärön, Svensk ekonomihistorisk läsebok. Atlantis, Stockholm 2011.

- Hagström, Johan: Om aktiebolag enligt svensk rätt. Akademisk handling, Uppsala 1872.
- Hallberg, Annagreta: Tjärexport och tjärhandelskompanier under stormaktstiden, teoksessa Historiska och litteraturhistoriska studier 34. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1959.
- Halpérin, Jean-Loius: The Concept of Law. A Western Transplant? Theoretical Inquiries in Law 10 (2) 2009.
- Hammersley, G.: The State and the English Iron Industry in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, teoksessa Fisher, F.J. – Coleman, D. C. – John, A. H.: Trade (eds), Government and Economy in Pre-Industrial England. Essays presented to London 1976.
- Hannikainen, Matti O. – Danielsbacka, Mirkka – Tepora, Tuomas: Menneisyyden rakentajat, teorian historian tutkimuksessa. Gaudeamus, Helsinki 2018.
- Hannula, Henri: Commercial Diplomacy from Below, Dutch Economic Claims and Implementation of Compensations in Sweden 1675-1688, julkaisussa Tijdschrift voor Zeegegeschiedenis 2020 (Julkaisematon artikkeli vielä syksyllä 2020).
- Harris, Ron: The English East Indian Company and the History of Company Law, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Levinus (eds), VOC 1602-2002, 400 Years of Company Law. Law and Business and Finance. Volume 6. Kluwer Legal Publishers 2005.
- Harris, Ron: The Institutional Dynamics of Early Modern Eurasian Trade. The Commenda and the Corporation. Journal of Economic Behavior & Organization 71 (3) 2009.
- Heckscher, Eli F.: Merkantilismen, Andra, reviderade upplagen. Förra delen. Stockholm 1953.
- Heckscher, Eli F.: Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen före frihetstiden. Andra boken. Stockholm 1936.
- Hegel, G. W. F.: Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet (toim. Manninen, Juha – Wahlberg, Markus). Prometheus-sarja. Kustannus Pohjoinen, Oulu 1994.
- Heijer den, Henk: Institutional Interaction on the Gold Coast: African and Dutch Institutional Cooperation in Elmina 1600-1800, teoksessa Antunes, Catia – Gommans, Jos (eds), Exploring the Dutch Empire, Agents, Networks and Institutions 1600-2000. Bloomsbury Academic, London 2015.
- Heurlin Frithiof – Millqvist Viktor – Rubenson Olof (red.): Svenskt biografiskt handlexikon. Bonniers Boktryckeri, Stockholm 1906.
- Hietala, Marjatta: Mitä tutkia ja miten?, teoksessa Autio, Sari – Katajala-Peltomaa, Sari – Vuolanto, Ville (toim.), Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi. Vastapaino, Tampere 2001.
- Hoffstedt, Ragnar: Sveriges Utrikespolitik under krigsåren 1675–1679. Almqvist & Wiksell's boktryckeri, Uppsala 1943.

Holm, Johan: King Gustav Adolf's Death: The Birth of Early Modern Nationalism in Sweden, teoksessa Eriksonas, Linas – Müller, Leos (eds), *Statehood Before and Beyond Ethnicity. Minor States in Northern and Eastern Europe 1600–2000*. Multiple Europes No. 33. Bryssel 2005.

Holm, Johan: Upploppen, riksdagen och besvärerna, teoksessa Hallenberg, Mats – Holm, Johan (red.), *Man ur Huse. Hur krig, upplopp och förhandlingar påverkade svensk statsbildning under tidigmodern tid*. Nordic academic press, Lund 2016.

Holmbäck, Åke – Wessén Elias (red.): Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning. Institut för rätthistoriks forskning. Rätthistoriskt bibliotek, sjunde bandet, Lund 1966.

Huhtamies, Mikko: Kapeat meret, rahakkaat rannat. Haaksirikot ja rantarosvouts keskiajan Itämerellä ja Suomenlahdella (n. 1300–1560), teoksessa Suomi saarena. Nautica Fennica, Helsinki 2019.

Horwitz, Morton J.: *Constitutional Transplant. Theoretical Inquiries in Law* 10/2009.

Ilmakunnas, Johanna: Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa. Tampereen yliopistopaino 2009.

Inger, Göran: *Svensk rätthistoria. Liber ekonomi*, Malmö 1996.

Isenmann, Moritz: *Égalité, réciprocité, souveraineté: The Role of Commercial Treaties in Colbert's Economic Policy*, teoksessa Alimento, Antonella – Stapelbroek, Koen (eds), *The Politics of Commercial Treaties in the Eighteenth Century, Balance of Power, Balance of Trade*. Palgrave Macmillan, London 2017.

Israel, Jonathan: *Dutch Primacy in World Trade, 1585–1740*. Clarendon Press, Oxford 1990.

Israel, Jonathan: *England's Mercantilist Response to Dutch World Trade Primacy, 1647–1674*, teoksessa Groenveld, Simon – Wintle, Michael (eds), *State and Trade, Government and the Economy in Britain and the Netherlands since the Middle Ages. Britain and the Netherlands. Vol. X*. Oxford 1992.

Israel, Jonathan: *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness and Fall 1477–1806*. Oxford History of Early Modern Europe. Oxford University Press, Oxford 1995.

Jameson, J. Frankling: *Narratives of New Netherland 1609–1664*. Charles Scribner's Sons, New York 1909.

Jenks, Edward: *The State and the Nation*. London 1919.

Jenks, Stuart: *Transaktionskostentheorie und die mittelalterliche Hanse*. Hansische Geschichtsblätter 123/2015.

Johannesson, Gösta: *Från köpstad till storkommun. Natur och kultur*, Lund 1978.

Johnson, Amandus: *The Swedes on the Delaware 1638–1664*. The Swedish Colonial Society, Philadelphia 1915.

De Jong, Michiel: Dutch entrepreneurs in the Swedish Crown trade in copper and iron, 1580–1630, teoksessa Brand, Hanno (ed), Trade, diplomacy and cultural exchange - Continuity and change in the North Sea area and the Baltic. Verloren, Hilversum 2005.

De Jongh, Johan Matthijs: Tussen societas en universitas, De beursvennootschap en haar aandeelhouders in historisch perspectief. Erasmus Universiteit 2014.

Jonker, Joost – Gelderblom, Oscar – de Jong, Abe: The Formative Years of the Modern Corporation: The Dutch East India Company VOC, 1602–1623. The Journal of Economic History 73 (4) 2013.

Jägerskiöld, Stig: Studier rörande receptionen av främmande rätt I Sverige under den yngre landslagens tid. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1963.

Kadens, Emily: Order within Law, Variety within Custom: The Character of the Medieval Merchant Law. Chicago Journal of International Law 5 (1) 2004.

Kallioinen, Mika: Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvariyhteisö ja talouden organisaation varhaiskeskialta 1570-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.

Kallioinen, Mika: The Bonds of Trade. Economic Institutions in Pre-modern Northern Europe. Cambridge Scholars publishing, Cambridge 2012.

Karonen, Petri: Patruunat ja poliitikot; yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Karonen, Petri: ”Raastuvassa tavataan”, Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. Studia historica Jyväskyläensia. Jyväskylän yliopisto 1995.

Kaukiainen, Yrjö: Ulos maailmaan, Suomalaisen merenkulun historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1155, Tieto, Hämeenlinna 2008.

Kekkonen, Jukka: Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauksien syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No 172, Helsinki 1987.

Kekkonen Jukka: Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria? Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Helsinki 2013.

Kellenbenz, Hermann: Kauppayhtiön rakenteen kehityspiirteitä, teoksessa Näkökulmia menneisyyteen, Eino Jutikkalan juhla- ja muistokirja. WSOY, Helsinki 1967.

Kellenbenz, Hermann: The Rise of the European Economy, An economic history of Continental Europe from the fifteenth to the eighteenth century. Weidenfeld and Nicolson, London 1976.

Kennedy, Paul: The Rise and Fall of the Great Powers, Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. Fontana press, London 1989.

Kirshner, Julius (ed): Business, banking, and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe. Selected Studies of Raymond de Roover. The University of Chicago Press, Chicago 1974.

Klami, Hannu Tapani: Studier rörande svensk och finsk rätt. Åbo Akademi University press, Åbo 2002.

Klein, Peter Wolfgang: A 17th-Century Monopoly Game: the Swedish-Dutch Trade in Tar and Pitch, teoksessa Schneider, Jürgen (ed), Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege. II: Wirtschaftskräfte in der europäischen Expansion, Zentralinstitut für Frankische Landeskunde und Allgemeine Regionalforschung, Nuremberg 1978.

Klein, Peter Wolfgang: A New Look at an Old Subject: Dutch Trade Policies in the Age of Mercantilism, teoksessa Groenveld, Simon – Wintle, Michael (eds), State and Trade, Government and the Economy in Britain and the Netherlands since the Middle Ages. Britain and the Netherlands. Vol. X. Oxford 1992.

Klein, Peter Wolfgang: De trippen in de 17e eeuw: een studie over het ondernemersgedrag op de hollandse stapelmarkt. Van Gorcum, Assen 1965.

Klein, Peter Wolfgang: The Origins of Trading Companies, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds), Companies and Trade. Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime. Leiden University Press, Leiden 1981.

Klooster, Wim: The Dutch Moment, War, Trade, and Settlement in the Seventeenth-Century Atlantic World. Cornell University Press, Cornell 2016.

Kuisma, Markku: Metsäteollisuuden maa, Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2006.

Kuisma, Markku: Kruunun regaali vai sopimusvapaus? 1700-luvun sahaprivilegiot: yrittäjän etu, talonpojan pakko, teoksessa Niemelä, Jari (toim.), Ihmiset ovat kaupunki. Turun historiallinen arkisto 50. Turku 1999.

Kocha, Jürgen: Kapitalismin lyhyt historia. Gaudeamus, Helsinki 2014.

Korpiola, Mia: High and Late Medieval Scandinavia, Codified Vernacular Law and Learned Legal Influences, teoksessa Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds), The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford University Press, Oxford 2018.

Korpiola, Mia: Desperately Needing Lawyers: Contacts in the Baltic Sea Region and the Rise of Diplomacy in Reformation Sweden, teoksessa Czaika, Otfried – Holze, Heinrich (eds), Migration und Kulturtransfer im Ostseeraum während der Frühen Neuzeit. Kungliga biblioteket, Stockholm 2012.

Korpiola, Mia ja Ojala-Fulwood, Maija: Controlling Immigrants in Sweden, ca. 1520–1620: Norms, Regulation, and Legal Practice, teoksessa Baumann, Anette – Jendorff, Alexander – Theisen, Frank (eds), Religion – Migration – Integration: Studien zu Wechselwirkungen religiös motivierter Mobilität im vormodernen Europa. Mohr Siebeck, Tübingen 2019.

Kotilaine, Jarmo T.: Mercantilism in Pre-Petrine Russia, teoksessa Kotilaine, Jarmo – Poe, Marshall (eds), Modernising Muscovy, Reform and Social change in seventeenth-century Russia. Routledge Studies on the History of Russia and Eastern Europe, London – New York 2004.

Koukkunen, Kalevi – Lehtinen, Lauri – Mäki-Kuutti, Tarmo – Saloranta, Pekka – Virtanen, Timo (toim.): *Pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 1985.

Kujala, Antti: *Kruunu, aateli ja talonpojat 1630–1713, Verot, vuokrat ja valtasuhteet*. Yliopistopaino, Helsinki 2010.

Kujanpää, Elisa: *Terva; Historia, valmistus ja käyttö. Opinnäytetyö, Konservoinnin koulutusohjelma*. Seinäjoen ammattikorkeakoulu 2011.

Kypta, Ulla: *What is a Small Company? Some Indications from the Business Organization of Late Medieval German Merchants*, teoksessa *De ruysscher, Dave – Cordes, Albrecht – Dauchy, Serge – Pihlajamäki, Heikki (eds), The Small and Medium-Sized Company in Law and Practice (Middle Ages-Nineteenth Century. History of Private Law Series*. Brill, Leiden 2016.

Lager, Birgitta: *Stockholms befolkning på 1500-talet*, teoksessa *Ingrid Hammarström (red.), Historia kring Stockholm*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1966.

Lamberg, Juha-Antti – Ojala, Jari – Eloranta, Jari: *Uusinstitutionalismi ja taloushistoria*, teoksessa *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen*. Atena Kustannus, Jyväskylä 1997.

Landes, David S.: *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. W. W. Norton & Company, New York 1999.

Lappalainen, Mirkka: *Loyal Servants of the King and the Crown (1620–1680): Stewards and Governors in Sweden before the Age of Absolutism*, teoksessa *Petri Karonen – Hakanen Marko (eds), Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720, Studia Fennica Historica*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2017.

Lappalainen, Mirkka: *Maaailman painavin raha, kirjoituksia 1600-luvun Pohjolasta*. WSOY 2007.

Lappalainen, Mirkka: *Pohjoisen noidat, Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Otava, Helsinki 2018.

Lappalainen, Mirkka: *Pohjolan leijona, Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Siltala, Helsinki 2014.

Lappalainen, Mirkka: *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY, Helsinki 2005.

Legrand, Pierre: *The Impossibility of Legal Transplant*. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 4/1997.

Legrand, Pierre: *What “Legal Transplants”?*, teoksessa *Nelken, David – Feest, Johannes (eds), Adapting Legal Cultures*. Oxford, Portland, Oregon 2001.

Lehtinen, Erkki: *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia LX. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1961.

Lesaffer, Randall: *European Legal History. A Cultural and Political Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge 2016.

- Lesaffer, Randall: *Peace Treaties and the Formation of International Law*, teoksessa Fassbender, Bardo – Peters, Anne (eds), *Oxford Handbook of the History of International Law*. Oxford University Press, Oxford 2012.
- Lesaffer, Randall: *The Westphalia Peace Treaties and the Development of the Tradition of Great European Peace Settlements prior to 1648*. *Groetiana* 18 (1) 1997.
- Letto- Vanamo: *Oikeuden Eurooppa. Luentoja oikeushistoriasta. Oikeushistorian julkaisuja 1*. Helsingin yliopisto, Helsinki 1998.
- Letto-Vanamo: *Suomalaisen asianajalaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus. Suomalainen lakimiesyhdistys*, Helsinki 1989.
- Lind, Ivan: *Göteborgs handel och sjöfart 1637–1920, historisk-statistisk översikt. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitte 10*, Göteborg 1923.
- Lindberg, Erik: *Merchant guilds and urban growth in the Baltic Sea area 1650–1850*, teoksessa Brand, Hanno (ed), *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea – and Baltic Region in the late Middle Ages and Early Modern Period*. Verloren, Hilversum 2007.
- Lindblad Thomas: *Mirror images of progress, Sweden and the Netherlands in the seventeenth and twentieth centuries*, teoksessa Gerner, Kristian (ed), *The Swedes & the Dutch were made for each other*. Historiska Media, Lund 2014.
- Lindblom, Andreas: *Svindervik*, teoksessa Fataburen, Andén, Erik (red.), *Nordiska museets och Skansens årsbok 1950*.
- Lindgren, Folke – Sleman, Folke: *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer IV (1592–1611)*. Stadshistoriska institutet, Stockholm 1946.
- Liparto, Kenneth – Sicilia, David B. (eds): *Introduction: Crossing Corporate Boundaries. Corporate America, History, Politics, Culture*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Lipton, Phillip: *The evolution of the joint stock company to 1800: A Study of Institutional change, Working Paper Series*. Monash University 2009.
- Lunelund, Birgit: *Peter Johan Bladh och Svenska Ostindiska Companiet åren 1766-1784. Svenska litteratur sällskapet i Finland*, Helsingfors 2008.
- Luoto, Reima T. A.: *Liberalismi – johtava valtioaate. Studia liberalia – 3*. Librum, Helsinki 1983.
- Luukko, Armas: *Suomen historia 8. Suomen historia 1617–1721*. WSOY, Helsinki 1967.
- Luukko, Armas: *Vaasan historia I, 1606–1721. Vaasan kaupunki 1971*.
- Lübeck, Inger: *Fra gammel dansk till ny svensk ret. Den retlige forsvendning i de table territorier 1645–1683. Studier og kilder bd. 3. Rigsakivet/G.E.C Gad 1987*.
- Norring, Petteri– Heckscher, Eli F: *Eino Jutikkala ja pohjoismainen yhteiskuntahistoria. Suomen ja Pohjoismaiden historia. Helsingin yliopisto, Helsinki 2018*.

Maarbjerg, John P.: Scandinavia in the European world-economy ca. 1570–1625. Some Local Evidence of Economic Intergration. American University Studies. Series IX History Vol. 169, New York 1995.

Magalotti, Lorenzo: Sverige under år 1674. Facsimileutgåva som utgavs i Stockholm 1912. Bokförlaget Rediviva Facsimileförlaget 1986.

Magnusson, Lars: Mercantilism. The Shaping of an Economic Language. Routledge, London 1994.

Magnusson, Lars: An Economic History of Sweden. Routledge Explorations in Economic History. Routledge, London 2000.

Magnusson, Lars: Bruksmiljö och brukskultur, teoksessa Christensson, Jacob (red.), Stormaktstiden. Signum svenska kulturhistoria, Lund 2005.

Magnusson, Lars: Sveriges ekonomiska historia. Studentlitteratur, Lund 2016.

Malkiel, Yakov: Histories of Legal Transplant, Introduction. Theoretical Inquiries in Law 10 (2) 2009.

Marcocci, Giuseppe: Trading with the Muslim World, Religious Limits and Proscriptions in the Portuguese Empire (CA.1480–1570), teoksessa Trivellato, Francesca – Halevi, Leor ja Antunes – Cátia (eds), Religion and Trade, Cross-Cultural Exchange in World History, 1000-1900. Oxford University Press, Oxford 2014.

Milgrom, Paul – North Douglass – Weingast, Barry: The Role of Institutions in the Revival of Trade: The Law Merchant, Private Judges, and the Champagne Fairs. Economics and politics vol. 2 1990.

Miller, Jonathan M.: A Typology of Legal Transplants. Using Sociology, Legal History and Argentine Examples to Explain the Transplant Process. American Journal of Comparative Law 51 (4) 2003.

Mitchell, Matthew David: Joint-Stock Companies and Atlantic Trading, teoksessa Corffman D'Maris – Leonard Adrian – O'Reilly William (eds), The Atlantic World. Routledge, London & New York 2015.

Modéer, Kjell Åke: Hendric de Mouchérons bokauktionskatalog 1664, Ett rättshistoriskt aktstycke, teoksessa 1667 års sjölag i ett 300-årigt perspektiv. Ett rättshistoriskt symposium i Göteborg den 16-18 mars 1981. Serien II rättshistoriska studier åttonde bandet, Stockholm 1984.

Modéer, Kjell Åke: Historiska rättskällor. En introduction I rättshistoria. Andra upplagen. Nerenius & Santerus förlag, Stockholm 1997.

Modéer, Kjell Åke: Law in books and law in action, On Dutch contributions to Swedish legal culture in early modern times, teoksessa Kristian Gerner (ed), The Swedes & the Dutch were made for each other. Historiska Media, Lund 2014.

Modéer, Kjell Åke: Samuel von Pufendorf 1632–1982, teoksessa Samuel von Pufendorf 1632–1982. Ett rättshistoriskt symposium i Lund 16–18 januari 1982. Serien II rättshistoriska studier tolfte bandet, Stockholm 1986.

Moreira, Maria Cristina – Eloranta, Jari – Ojala, Jari – Karvonen, Lauri: Early modern trade flows between smaller states: The Portuguese-Swedish trade in the eighteenth century as an example. *Revue de l'ofce* 2015.

Munktel, Henrik: Bergsmans och bruksförlag in till 1748 års förlags förordning. Akademisk avhandling, Uppsala 1934.

Müller, Leos: Britain and Sweden: The changing pattern of commodity exchange, 16501–680, teoksessa Salmon, Patrick – Barrow, Tony (eds), *Britain and Baltic: Studies in Commercial, Political and Cultural Relations 1500–2000 Northern heritage series XXV*. University of Sunderland Press 2003.

Müller, Leos, Hallén Per – Lennerfors, Thomas Taro: Handel och sjöfart, teoksessa Sjövägen till Sverige: från 1500-talet till våra dagar. Forum navales skriftserie nr 56. Sjöhistoriska museet. Academic press 2016.

Müller, Leos: The Dutch Entrepreneurial networks and Sweden, teoksessa Brand, Hanno (ed), *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea – and Baltic Region in the late Middle Ages and Early Modern Period*. Verloren, Hilversum 2007.

Müller, Leos: The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800; a comparative study of early-modern entrepreneurial behavior. *Studia Historica Upsaliensia* 188, Uppsala 1998.

Männikkö, Matti: Valistuksen aikakausi, teoksessa Maailman historian pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 1991.

Mäntylä, Ilkka: Vapauden aika, teoksessa Suomen historian pikkujättiläinen. WSOY, Helsinki 1990.

Möller, Sylvi: Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella. Väitöskirjatutkimus. Helsingin yliopisto, Helsinki 1954.

Nauman, Sari: Ordens kraft. Politiska eder i Sverige 1520–1718. Nordic Academic Press 2017.

Nenonen, Kaisu-Maija – Teerijoki, Ilkka: Historian suursanakirja. WSOY, Helsinki 1998.

Nergård, Maj-Britt: Mellan krona och marknad, Utländska och svenska entreprenörer inom svensk järnhantering från ca 1580–1700. *Studia historica Upsaliensia*. Uppsala 2001.

Nielsen, Laura Beth: The Need for Multi-Method Approaches in Empirical Legal Research, teoksessa Cane, Peter – Kritzer, Herbert M. (eds), *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*. Oxford University Press, Oxford 2010.

Nilsson, Urban: Finnboda i förvandlig, teoksessa Catharina Wikström (red.), *Nackaboken, Årsbok för Nacka kommun fyrtioandra årgång*. Kulturnämnden i Nacka 2006.

Nordin, Svante: Det politiska tänkandets historia. Studentlitteratur, Lund 2013.

Nordisk Familjebok. Konversations lexikon och realencyklopedi. 2. painos, osa 33. 1922.

North, Douglass C.: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge University Press, Cambridge 1990.

- North, Douglass C.: *Understanding The Process of Economic Change*. Princeton University 2005.
- North, Douglass C. – Weingast, Barry R.: *Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England*. *The Journal of Economic History* 48 (4) 1989.
- Novaky, György: *Handelskompanier och kompanihandel; Svenska Afrikakompaniet 1649-1663*. *Studia Historica Upsaliensia* 159, Uppsala 1990.
- Odegard, Erik: *A Company of State. The Dutch East India Company and the Debates on the Company-State in Asia, 1160s–1690s*, teoksessa Polónia, Amélia – Antunes, Cátia (eds), *Mechanisms of Global Empire Building*. CITCEM, Centro de investigacao transdisciplinar 2017.
- Odén Birgitta: *Kopparhandel och statsmonopol; Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet*. Almqvist – Wiksell, Stockholm 1960.
- Odén Birgitta: *Kronohandel och finanspolitik 1560–1595*. *Vetenskaps-societeten i Lund* 56, Lund 1966.
- Odhner, C. T.: *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare*. Stockholm 1865.
- Ogilvie, Sheilagh: *State Corporatism and Proto-industry, The Württemberg Black Forest 1580–1797*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Ogilvie, Sheilagh: *The European Guilds, An Economic Analysis*. Princeton Economic History of the Western World Princeton – Oxford 2019.
- Ojala, Jari: *Approaching Europe. The merchant networks between Finland and Europe during the eighteenth and nineteenth centuries*. *European Review of Economic History*. Issue 3. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Ojala, Jari: *Henkilökohtainen on taloudellista*, teoksessa Lamberg, Juha-Antti – Ojala, Jari (toim.), *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen* Atena kustannus, Jyväskylä 1997.
- Ojala, Jari – Räihä, Antti – Karonen, Petri: *Ulkomaalaiset alukset ja paikalliset toimintamallit. Viipuri, Hamina ja suomalainen merenkulku 1700-1800-luvuilla*, teoksessa Bergholm, Tapio (toim), *Suomi saarena*. Nautica Fennica, Suomen merimuseo. Suomen merihistoriallinen yhdistys, Helsinki 2018.
- Ojala-Fulwood, Maija: *Mobility of Goldsmiths in the Baltic Sea Region 1470–1620*, teoksessa Ojala-Fulwood, Maija (ed), *Migration and Multi-ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present*. De Gruyter Oldenbourg, Berlin – Boston 2018.
- O'Rourke, Patrick Jake: *Adam Smithin Kansojen varallisuus*. Gummerus, Helsinki 2008.
- Ottosson, Per-Gunnar, Backhaus, Helmut (red.): *Rikskanslern Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling, utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Riksarkivet. Brev från Johan Adler Salvius*. Stockholm 2012.
- Palm, Lennart Andersson: *Vardagsekonomin strukturer, Inrikeshandel 1622-1810*, teoksessa Scandia, *Tidskrift för historisk forskning* 58/1992.

Palmén, Ernst Gustaf: Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas regering till 1766. Helsinki 1876.

Petit, Carlos: Historia del derecho mercantil, Prologo de Manuel Olivencia, Madrid, Marcial Pons Ediciones Jurídicas y Sociales 2016.

Pettigrew, William – Veevers David (eds): The Corporation as a Protagonist in Global History, c. 1550-1750. Global Economic History Series. Brill, Leiden – Boston 2019.

Pihlajamäki, Heikki: Johdatus varhaismoderniin oikeushistoriaan. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Helsinki 2004.

Pihlajamäki, Heikki – Mäkinen, Virpi – Varkemaa, Jussi: Keskiajan oikeushistoria. Tietolipas 218. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.

Pihlajamäki, Heikki: Vertaileva oikeushistoria: maantieteen vaikutus oikeushistorian tutkimukseen. Lakimies 5/2010.

Pihlajamäki, Heikki: Conquest and the Law in Swedish Livonia (ca.1630–1710). A Case of Legal Pluralism an Early Modern Europe. Brill, Leiden 2016.

Pihlajamäki, Heikki: Scandinavian Law in the Early Modern Period, teoksessa Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds), The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford University Press, Oxford 2018.

Pihlajamäki, Heikki: The Birth of Commercial Law in Early Modern Sweden, teoksessa Pihlajamäki, Heikki – Cordes, Albrecht – Dauchy, Serge (eds), Understanding the Sources of Early Modern and Modern Commercial Law: Courts, Statutes, Contracts, and Legal Scholarship. Brill, Leiden – Boston 2018.

Plessis, Paul J. du – Ando, Clifford – Tuori, Kaius (eds): The Oxford Handbook of Roman Law and Society. Oxford University Press, Oxford 2016.

Polónia, Amélia – Antunes, Cátia: Introduction, Mechanisms of Global Empire Building, teoksessa Polónia, Amélia – Antunes, Cátia (eds), Mechanisms of Global Empire Building. CITCEM, Centro de investigacao transdisciplinary, Porto 2017.

Reddy, M. Atchi: Trade and Commerce of the English East Indian Company in India (Madras). Delhi 2006.

Rees, O. van: Geschiedenes der Staathuishuodkunde in Nederland, Tweede del. Utrech 1868.

Rehme, Paul: Geschichte des Handelsrechtes Von Dr. Paul Rehme. Leipzig 1914.

Roberts, Michael: The Swedish Imperial Experience 1560-1718. Cambridge University Press, Cambridge 1979.

Rodén, Marie-Louise: Den westfaliska freden. Texter – tolkningar – perspektiv, teoksessa Abukhanfusa, Kerstin (red.), Mare Nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svensk maktcentrum. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Stockholm 1999.

Rossi, Guido: Insurance in Elizabethan England. The London Code. Cambridge University Press, Cambridge 2016.

Runefelt, Leif: Hushållningens dygder, Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid. Acta universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2001.

Ruuth, J. W.: Viipurin kaupungin historia II, vuodet 1617–1710. Torkkelin säätiö, Lappeenranta 1974.

Rydén, Göran – Ågren, Maria (eds): Ironmaking in Sweden and Russia, A Survey of the social organisation of iron production before 1900. Opuscula Historica Upsaliensia 12, Uppsala 1993.

Rystad, Göran: Dominium maris Baltici – dröm och verklighet. Sveriges freden 1645-1661, teoksessa Abukhanfusa, Kerstin (red.), Mare Nostrum. Om Westfaliska freden och Östersjön som ett svensk maktcentrum. Skrifter utgivna av Riksarkivet 13. Stockholm 1999.

Rüfner, Thomas: Substance of Medieval Roman Law: The Development of Private Law, teoksessa Pihlajamäki, Heikki – Dubber, Markus D. – Godfrey, Mark (eds), The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford University Press, Oxford 2018.

Sacks, David Harris: The Blessing of Exchange in the Making of the Early English Atlantic, teoksessa Trivellato, Francesca – Halevi, Leor – Antunes, Cátia (eds), Religion and Trade, Cross-Cultural Exchange in World History, 1000-1900. Oxford University Press, Oxford 2014.

Sandor, Istvan: The Medieval History and Development of Company Law. Journal on European History of Law 8 (1) 2017.

Sandström, Åke: Mellan Torneå och Amsterdam, En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional och utrikeshandel 1600–1650. Stockholmsmonografier vol 12, Stockholm 1990.

Scander, Ralph: Karl IX:s Göteborg på Hisingen, en holländsk koloni med svenskt medborgarskap. Göteborgs hembygdsförbund, Göteborg 1975.

Schmitt, Ederhard: The Brandenburg Overseas Trading Companies in the 17th Century, teoksessa Blussé, Leonard – Gaastra, Femme (eds), Companies and Trade, Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime. Leiden University Press, Leiden 1981.

Schreiner, Johan: Hanseatene og Norge i det 16. Århundre. Det norske videnskaps-akademi i Oslo. Oslo 1941.

Schück, Adolf: Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, Uppsala 1926.

Scott, Jonathan: The Law of War. Grotius, Sidney, Locke and the Political Theory of Rebellion, teoksessa Groenfeld, Simon – Wintle, Michael (eds), The Exchange of Ideas: Religion, Scholarship and Art in Anglo-Dutch Relations in the Seventeenth Century. Sarjasta Britain and the Netherlands. Vol. XI. Oxford 1991.

- Scott, William Robert: *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint-Stock Companies to 1720, Volume II, Companies for Foreign Trade, Colonization, Fishing and Mining*. Cambridge University Press 1912. Reprinted New York 1951.
- Sirks, A. J. B.: *Saving Souls Through Adoption, Legal Adaption in the Dutch East-Indies*, teoksessa Cairns, John W. – Robinson, Olivia F. (eds.), *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law and Legal History. Essays in Honour of Alan Watson*. Hart Publishing, Oxford 2001.
- Sjöberg, Åke G.: *Efter hanseatiska drag i 1600-talets Visby*. Gotländska studier 7. 1991.
- Sleman, Folke: *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer V (1611–1620)*. Stadshistoriska institutet, Stockholm 1964.
- Slicher van Bath, Bernard Hendrik: *The economic situation in the Dutch Republic during the seventeenth century. Dutch hegemony in the seventeenth-century world economy*, teoksessa Aymard, Maurice (ed), *Dutch capitalism and world capitalism*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Smith, John William: *Compendium of Mercantile law*. 13th edition. Saunders and Benning Law Booksellers, London 1931.
- Sorensen, Karsten Engsig: *The Danish as a trading Company*, teoksessa Gepke-Jager, Ella – van Solinge, Gerard – Timmerman, Levinus (eds), *VOC 1602-2002, 400 Years of Company Law. Law and Business and Finance. Volume 6*. Kluwer Legal Publishers 2005.
- Stadin, Kekke: *Maktkamp på Arboga redd, Sjöfart inom skrå och aktiebolag*. Opuscula Historica Upsaliensia 11, Uppsala 1993.
- Steensgaard, Niels: *Dutch East India Company as an institutional innovation*, teoksessa Aymard, Maurice (ed), *Dutch capitalism and world capitalism*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Stern Philip J.: *The Company-State, Corporate Sovereignty and the Early Modern Foundations of the British Empire in India*. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Strömbom, Sixten: *Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse (1915–1918): stadskrönika, grävningsberättelse, fyndkatalog*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum, 5. Göteborg 1924.
- Sundberg, Halvar G. F.: *Den Svenska stapelstadsrätten, en undersökning av institutens utveckling och nuvarande innehåll*. Akademisk avhandling, Stockholm 1927.
- Suolahti, Eino S: *Helsingin neljä vuosisataa*. Otava, Helsinki 1972.
- Swenne, Hakon: *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612–1651. Med särskild hänsyn till Älvsborgs län*. Göteborg 1933.
- Söderberg, Bengt G.: *Gotland*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1948.
- Söderberg, Johan: *Den förindustriella tiden fram till 1720*, teoksessa Hedenberg, Susanna – Morelli, Mats (red.), *Sverige - en social och ekonomisk historia*. Stockholms universitet, Stockholm 2006.

Söderberg, Johan: Maailman taloushistoria. Esiteollinen aika. Autio Paula (suom.). Vastapaino, Tampere 2017.

Tamm, Ditlev – Letto-Vanamo, Pia: Oikeuden maailma, Näkökulmia oikeuskulttuureihin. Suomen lakimiesyhdistys, Helsinki 2015.

Than, Wilhelm: Den svenska utrikes politikens historia I:2 1560–1648. P. A. Norstedt, Stockholm 1959.

The Lawes or Standing Orders of the East India Company 1621. Näköispainos vuodelta 1968. Gregg International Publisher Limited 1968.

Thomson, Erik: Swedish Variations on Dutch Commercial Institutions 1605–1655. Scandinavian Studies 77 (3) 2005.

Tiainen, Timo: Suomen ulkomaakaupan kasvu 1600–1800-luvuilla – Juutinrauman tullitilien uudelleenarviointi. Pro gradu-tutkielma. Historian ja etnologian laitos. Jyväskylän yliopisto 2018.

Tikka, Katja: Apua merihädässä – vai liiketoimintaa? Ruotsin sukellus- ja pelastuskomppanian toiminnan ensimmäiset vuosikymmenet 1729–1760. Pro Gradu opinnäytetyö. Helsingin yliopisto 2014.

Tikka, Katja: Kauppaa ja laivoja, Komppaniatoiminnan kehityspiirteitä 1600-luvun Itämerellä, teoksessa Bergholm, Tapio (toim.), Työ merellä 2015–2016. Nautica Fennica, Helsinki 2016.

Tikka, Katja: Kauppalaiva Anna Christinan haaksirikko ja oikeustaistelu, teoksessa Huhtamies, Mikko – Granqvist, Juha-Matti (toim.), Onnettomuus ja onni. Kauppalaivojen haaksirikot ja pelastustoiminta Itämerellä 1600–1800-luvuilla. Historiallisia tutkimuksia 279. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018.

Tikka, Katja: The Swedish Tar Company – Balancing between Privileges, Commerce and Foreign Politics, teoksessa Tikka, Katja (ed), The Development of Commercial Law in Sweden and Finland (Early Modern Period- Nineteenth Century). Brill, Leiden 2020.

Tjaden Anja: The Dutch in the Baltic, 1544–1721, teoksessa In Quest of Trade and Security; The Baltic in Power Politics 1500–1990. Vol I 1500-1890. Lund University Press, Lund 1994.

Tommila. Päiviö (toim.): Suomen hallitsijat. Kuninkaat, keisarit ja presidentit. Weilin + Göös 2000.

Trakman, Leon E.: The Law Merchant: The Evolution of Commercial Law. Fred B. Rothman & Co, Colorado 1983.

Trevor-Roper, Hugh: Hugo Grotius and England, teoksessa Groenveld, Simon – Wintle, Michael (eds), The Exchange of Ideas: Religion, Scholarship and Art in Anglo-Dutch Relations in the Seventeenth Century. Sarjasta Britain and the Netherlands. Vol. XI, Oxford 1991.

Turpeinen, Oiva: Mustan kullan maa, Tervan matka maailmalle. Oy Amanita ltd 2010.

Wallerstein, Immanuel: Dutch hegemony in the seventeenth-century world economy, teoksessa Aymard, Maurice (ed), Dutch capitalism and world capitalism. Cambridge University Press, Cambridge 1982.

Wallis, John Joseph: Institutions, organizations, impersonality, and interests: The Dynamics of institutions. *Journal of Economic Behaviour & Organization* 2011.

Van Ittersum, Martine Julia: Profit and Principle, Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies (1595-1615). Brill, Leiden 2006.

Waris, Heikki: Tervakauppakomppania vuosina 1648–1661. Opinnäytetyö. Helsingin yliopisto. Julkaistu 1940-luvulla.

Vasara-Aaltonen, Marianne: Learning Law and Travelling Europe: Study Journeys and the Developing Swedish Legal Profession, c. 1630-1800. Brill. Leiden 2020.

Watson, Alan: Legal Origins and Legal Change. The Hambleton Press, London 1991.

Watson, Alan: Legal Transplants, An Approach to Comparative Law, second edition. The University of Georgia Press 1993.

Weibull, Curt: Drottning Christina och Sverige 1646-1651. En fransk diplomat berättar. P. A. Norstedt, Stockholm 1970.

Weiss, Holger: Slaveriet under svensk flagg och dess minneskultur, teoksessa Lennerstrand, Maria – Müller, Leos (red.), Från Afrikakompaniet till Tokyo. En vänbok till György Nováky. Uppsala 2017.

Weiss, Holger: Danskar och svenskar i den atlantiska slavhandeln 1650–1850. Artikkel i teoksessa Müller, Leos – Rydén, Göran – Weiss, Holger (red.), Global historia från periferin, Norden 1600-1850. Studentlitteratur, Lund 2010.

Veenstra, Raimond: Göteborgs första handelskompani (1606–1611): vem och varför? - Handelskolonin i Karl IX:s Göteborg betraktad ur en europeisk synvinkel. Göteborg förr och nu. Göteborgs Hembygdsförbunds Skriftserie XXXII 2008.

Wetterberg, Gunnar: Calming the waves of the Baltic Sea. The Netherlands as the midwife of Sweden during its Great Power Era, teoksessa Gerner, Kristian (ed), The Swedes & the Dutch were made for each other. Historiska Media, Lund 2014

Wetterberg, Gunnar: Kansler Axel Oxenstierna i sin tid. Del 1. Atlantis, Stockholm 2002.

Wetterberg, Gunnar: Kansler Axel Oxenstierna i sin tid. Del 2. Atlantis, Stockholm 2002.

Villstrand, Nils Erik: Stormaktstidens politiska kultur, teoksessa Christensson, Jacob (red.), Stormaktstiden. Signum svenska kulturhistoria, Lund 2005.

Villstrand, Nils Erik: Sveriges historia 1600-1721. Norstedts, Stockholm 2011.

Wingqvist Olof: Om det gamla Koppar-Compagniet och kopparmyntningen under Gustaf II Adolfs tid, teoksessa Skandia IV. Svenska Litteratur-Föreningen 1834.

Virkkunen, A. H.: Oulun kaupungin historia 1. Kaupungin alkua ajoilta Isonvihan loppuun. Oulun kaupunki 1953.

- Wirta, Kaarle: ”Dark Horses of Business”, Overseas Entrepreneurship in Seventeenth-Century Nordic Trade in the Indian and Atlantic Oceans. Academic dissertation. Leiden University 2018.
- Wirta, Kaarle: Yrittäjän Atlantti, Henrich Carloffin monet kasvot 1600-luvun maailmankaupassa, teoksessa Kananoja, Kalle –Tähtinen, Lauri (toim.). Pohjola, Atlantti, maailma. Ylirajaisen vuorovaikutuksen historiaa 1600–1900-luvuilla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2018.
- Wittrock, Georg: Carl X Gustafs testamente, den politiska striden i Sverihe 1660. Akademisk avhandling. Uppsala 1908.
- Wittrock, Georg: Regering och allmoge under Kristinas egen styrelse, Riksdagen 1650. Kunglig Humanistiska vetenskaps-Samfundet, Uppsala 1953.
- Wittrock, Georg: Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala 1919.
- Wolff, Charlotta: Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2005.
- Wolontis, Josef: Handelspolitiken: Grunddragen i dess utveckling. Kooperativa förbundets bokförlag, Stockholm 1929.
- Wolontis, Josef: Kopparmyntningen i Sverige 1624–1714. Akademisk avhandling, Lund 1936.
- Wubs-Mrozewicz, Justyna: The Hanse Game, teoksessa Wubs-Mrozewicz, Justyna – Jenks, Stuart (eds), The Hanse in Medieval and Early Modern Europe. Brill, Leiden – Boston 2013.
- Vuorinen, Heikki S: History of plague epidemics in Finland, teoksessa Signoli, Michel — Chevé Dominique – Pascal, Adalian – Boëtsch Gilles – Dutour, Oliver (eds), Plague: epidemics and societies. Firenze University Press 2007.
- Ylikangas, Heikki: Mitä on historia ja millaista on sen tutkiminen. Art House, Helsinki 2015.
- Åberg, Alf: Vår svenska historia, Natur och kultur Stockholm, Lund 1978.
- Åström, Sven-Erik: From Tar to Timber. Studies in Northeast European Forest Exploitation and Foreign Trade 1660-1860. Societas Scientiarum Fennica, Helsingfors 1988.
- Åström, Sven-Erik: From Stockholm to St. Peterburg. Commercial Factors in the Political Relations between England and Sweden 1675-1700. Studia Historica, Suomen Historiallinen Seura Vol. 2, Helsinki 1962.
- Österberg, Eva: Bofasta och flyttare i äldre vasatidens bondesamhälle, teoksessa Rystad Göran (red.), Svenskt 1600-tal. Studentlitteratur. Akademisk Forlag, Lund 1977.